

4 xxxiv. 1.
w

Magyar Tudományos Akadémia
Szemlelapján könyvtár
Közlöny száma: 9692 m.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
és
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI
HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. XXI. KÖTET.

HUSZONHÉT KÉPES TÁBLÁVAL ÉS NÉGYSZÁZHATVANNYOLCZ ÁBRÁVAL.

RÓMAI BRONZÉKÍTMÉNY BREGETIÓBÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

50634

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

- BELLA LAJOS. Három római föliratos kőről 66—69.
- BLASKOVICH SÁNDOR. A szentimrei «Csonkatorony» 284.
- Dr. BONCZ ÖDÖN. Még néhány szó a gyulafehérvári «Hunyadi» sírkövekről 182—183.
- BIBÓ BIGE GYÖRGY. Szabadkai lelet 96. — Egy érdekes szabadkai sírlelet 431—432.
- CSEPLŐ PÉTER. Rég. ásatásokról a bihari várban 69—72.
- CZIRÁKY GYULA. Újabb urnatemető Dunaföldvárott 288. — Gombosi (bogojevai) régiségekről 422—431.
- DARNAY KÁLMÁN. Sümeghvidéki emlékek a régibb középkorból 176—182. — Sümeghvidéki skytha leletről 369—372. — A csabrendeki diademáról 432—435.
- DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. Újabb lemezsajtoló bronzminták Fönlakról 62—66.
- DUDÁS ANDOR. Kőkori fejsze 444.
- Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Nyári Sándor, a czenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei 251—254. — E mű bírálatá dolgában 441—442. — Sírleletek a régibb középkorból Abonyban és Hernádpusztán 289—314.
- FETZER J. FERENCZ. Szilágysági leletekről 55—57.
- Dr. FINÁLY GÁBOR. Két római épületről Apahidán 239—250.
- GOHL ÖDÖN. Krisztus érmek 101—104. — A magy. nemz. múzeum bizanci súlya 193—198. — Adalékok a Krisztus érmekhez 235—236. — Nemzetközi érmészeti kongresszus Párisban 274—277. — Kelta és egyéb barbár érmeink technikus sajátságai 351—359. — II. befejező közlemény 403—421.
- GRAMBERG NÁNDOR. A nisi ezüstcsészék 118—119.
- HALAVÁTS GYULA. A szentimrei templomrom 444—445.
- HAMPEL JÓZSEF. A nisi ezüstcsészék 119—120. — Az embertani és ősrégészeti kongresszus XII. gyűlése Párisban 163—173. — A n. múzeum régiségosztályának gyarapodása 1900 ápr.—decz. 186—190. — Néhány rajnavidéki múzeumról 263—273. — Az eggenburgi kehely 283. — Az esztergomi ezüstcsészék 323—327. — A n. múz. rég. oszt. gyarapodása 1901. év első felében 380—383. — Rejtélyes bélyegű cserepek 446—447. — Öntőminta tarsolylemez készítésére 448.
- HELD VIKTOR. A jász-alsó-szentgyörgyi sír 121—138.
- JUHÁSZ LÁSZLÓ. Baranyamegyei leletekről 174—176.
- JURKOVICH EMIL. A besztercebányai plébánia-templom egykori kincstáráról. (III. befejező közl.) 39—54.
- Dr. KARÁCSONYI JÁNOS. Ásatásról a bihari földvárban 72—74.
- KEMÉNY LAJOS. A kassai fegyvergyártó czéhekről 78—80.
- Dr. KRAUSZ SÁMUEL. Krisztus érmek 97—101.
- KUGLER ALAJOS. Rejtélyes bélyegű cseréptárgyakról a soproni múzeumban 74—78.
- KÖZÉPESSY GYULA. Régészeti kutatások Ér-Köbölkúton (Bihar m.) 363—368.
- LEHÓCZKY TIVADAR. Emlékek a régibb

- vaskorból Munkács környékén. I. 138—146. — II. 198—220. — III. 335—344.
- MAHLER EDE. Egyiptomi emlékek a magyar nemzeti múzeumban 1—16.
- MIHALIK JÓZSEF. Tanulmányok a régi hazai ötvösség köréből 104—110. — Egy zománczott délszláv csattról 237—239.
- MILLEKER BÓDOG. Három aldunai római erőd 28—34. — A verseczi városi múzeum 1900-ban 190—192.
- MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum 1900. évi gyarapodásáról 360—363.
- MYSKOVSKY VIKTOR. Néhány felsővidéki műemlék 385—403.
- NAGY GÉZA. Válasz Varjú Elemér úr bírálatára 88—94. — Szkitha-szarmata maradványok a magyar viseletben 110—118. — Sirletek a régibb középkorból. Némédi (Tolna m.) 314—318. — Népvándorlaskori turán öltözet 318—323.
- NEUDECK GYULA. Kiadatlan alsó-moesiai érmek 345—351.
- NYÁRI SÁNDOR. A czenstochowai Páloskolostor és magyar műemlékei dolgában 440.
- ORNSTEIN JÓZSEF. Adalék a Ravennas-féle «Congri» alkalmazásához 368—369.
- OROSZ ENDRE. A «petrisi» őstelep Szamos-Újvártt. Első közlemény 17—28. — Második közlemény 146—163. — Harmadik közlemény 220—234.
- PÓR ANTAL. Magyar festő és műhimző Párisban (1384—1417) 35—38.
- RÉCSEI VIKTOR. Egy bakony-romándi urnaletről 57—60. — A keresztény archæologia II. nemzetközi kongresszusa Rómában 277—282.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Forster Gyula. III. Béla magyar király emlékezete 81—88. — Az orsz. rég. társ. 1900. évi novemberi ülése 95. — 1901. évi januáriusi ülése 95. — Februáriusi ülése 184. — Márcziusi ülése 184—185. — Áprilisi ülése 380. — Szeptemberi ülése 443. — Októberi ülése 443.
- TAKÁTS SÁNDOR. A budai Mária Magdolna-templom lerombolása 286. — Mátyás és Beatrix bécsi mellképeiről 286—287. — A budavári királyi Szent János-kápolna kincsei 287—288. — Régi királyi kincsek Báthory István birtokában 445—446.
- TÉGLÁS ISTVÁN. Újabban talált római régiségek a tordai castrum környékéről 60—62.
- VARJÚ ELEMÉR. A magyar viselet története ügyében 255—262.
- Budapest székesfőváros múzeuma 192. — A szegedvárosi múzeum 273—274. — La Tène sírmező Erdélyben 288. — Az arch. bizottság 1900. évi munkássága 378.
- a. A csongrád megyei történelmi és rég. társulat 383. — A délmagyarországi tört. és rég. múzeumtársulat 384.
- aa. A szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat 384.
- ab. A Bács-Bodrogh vármegyei tört. társulat 383—384.
- Dd. Dr. gr. Széchényi Miklós. A szent György vértanúról nevezett jaáki apátság története, ism. 436—440.
- H. Budapest régiségei. VII. köt. 373—377. — Sáfrány Lajos. Phidias 377—378. — A hunyad megyei tört. és rég. társulat évkönyve 378—379.
- ng. A csanádi kard 285—286.
- x. Dr. H. Müller. Die Repser Burg 379. — Az esztergomvidéki rég. és tört. társulat 443—444.
- Kis-azari régiségekről 444.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Óskor.

- CZIRÁKY GYULA. Újabb urnatemető Duna-Földvárrott 288. — Gombosi (bogyójevai) régiségekről 422—431.
 DARNAY KÁLMÁN. Sümeghvidéki skytha leletről 369—372. — A csabrendeki diademáról 432—435.
 FETZER J. FERENCZ. Szilágysági leletekről 55—57.
 HAMPEL JÓZSEF. Az embertani és ősrégészeti kongresszus XII. gyűlése Párisban 163—173.
 LEHÓCZKY TIVADAR. Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén. I. 138—146. — II. 198—220. — III. 335—344.
 OROSZ ENDRE. A «petrisi» őstelep Szamos-Újvártt. I. 17—28. — II. 146—163. — III. 220—234.
 RÉCSEI VIKTOR. Egy bakony-romándi urnaleletről 57—60.
 La Tène sírmező Erdélyben 288.
 Kis-azari régiségekről 444.

II. Ókor és régibb középkor.

- BELLA LAJOS. Három római föliratos kőről 66—69.
 BIBÓ BIGE GYÖRGY. Szabadkai lelet 96. — Egy érdekes szabadkai sírlelet 431—432.
 CSÉPLŐ PÉTER. Rég. ásatásokról a bihari várban 69—72.
 DARNAY KÁLMÁN. Sümeghvidéki emlékek a régibb középkorból 176—182.
 DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. Újabb lemezajtoló bronzminták Fönlakról 62—66.
 DUDÁS ANDOR. Kőkori fejsze 444.
 Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Sírleletek a régibb középkorból Abonyban és Hernádpusztán 289—314.
 Dr. FINÁLY GÁBOR. Két római épületről Apahidán 239—250.
 GRAMBERG NÁNDOR. A nisi ezüstcsészék 118—120.
 HAMPEL JÓZSEF. A nisi ezüstcsészék 119—120. — Az esztergomi ezüstcsészék 323—327.
 HELD VIKTOR. A jász-alsó-szentgyörgyi sír 121—138.

- JUHÁSZ LÁSZLÓ. Baranyamegyei leletekről 174—176.
 Dr. KARÁCSONYI JÁNOS. Ásatás a bihari földvárban 72—74.
 KÖZÉPESSY GYULA. Rég. kutatások Ér-Köbölkúton (Bihar m.) 363—368.
 MAHLER EDE. Egyiptomi emlékek a magyar nemzeti múzeumban 1—16.
 MILLEKER BÓDOG. Három aldunai római erőd 28—34.
 NAGY GÉZA. Sírleletek a régibb középkorból. Némédi (Tolna m.) 314—318. — Népvándorlaskori turán öltözet 318—323.
 ORNSTEIN JÓZSEF. Adalék a Ravennas-féle «Congri» alkalmazásához 368—369.
 RÉCSEI VIKTOR. A keresztény archæologia II. nemzetközi kongresszusa Rómában 277—282.
 TÉGLÁS ISTVÁN. Újabb talált római régiségekről a tordai castrum környékéről 60—62.
 H. Sáfrány Lajos. Phidias, (ism.) 377—378.
 ug. A csanádi kard 285—286.

III. Középkor és Újkor.

- BLASKOVICH SÁNDOR. A szentimrei «Csonkatorony» 284.
 Dr. BONCZ ÖDÖN. Még néhány szó a gyulafehérvári «Hunyadi» sírkövekről 182—183.
 Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Nyári Sándor a czenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei 251—254. — Ugyane műbirálata dolgában 441—442.
 GOHL ÖDÖN. A magyar nemz. múzeum bizanci súlyai 193—198.
 HALAVÁTS GYULA. A szentimrei templomrom 444—445.
 HAMPEL JÓZSEF. Az eggenburgi kehely 283. — Rejtélyes bélyegű cserepek 446—447. — Öntőminta tarsolylemez készítésére 448.
 JURKOVICH EMIL. A besztercebányai plébánia-templom egykori kincstáráról. (III. befejező közlemény) 39—54.

- KUGLER ALAJOS. Rejtélyes bélyegű cse-
réptárgyakról a soproni múzeumban
74—78.
- KEMÉNY LAJOS. A kassai fegyvergyártó
czéhekről 78—80.
- MIHALIK JÓZSEF. Tanulmányok a régi
hazai ötvösség köréből 104—110. —
Egy zománczott délszláv csattról
237—239.
- MYSKOVSKY VIKTOR. Néhány felső-
vidéki műemlék 385—403.
- NAGY GÉZA. Válasz Varjú Elemér bírá-
latára 88—94. — Szkytha-szarmata
maradványok a magyar viseletben
110—118.
- NYÁRI SÁNDOR. A czenstochowai Pálos-
kolostor és magyar műemlékei dol-
gában 440.
- PÓR ANTAL. Magyar festő és műhimző
Párisban (1384—1417) 35—38.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Forster Gyula.
III. Béla magyar király emlékezete
81—88.
- TAKÁTS SÁNDOR. A budai Mária Mag-
dolna-templom lerombolása 286. —
Mátyás és Beatrix bécsi mellképei-
ről 286—287. — A budavári királyi
Szent János-kápolna kincsei 287—288.
— Régi királyi kincsek Báthory
István birtokában 445—446.
- VARJÚ ELEMÉR. A magyar viseletek tör-
ténete ügyében 255—262.
- Dd.* Dr. gr. Széchényi Miklós. A szent
György vértanúról nevezett jaáki
apátság története, ism. 436—440.
- x.* Dr. H. Müller. Die Repser Burg,
(ism.) 379.

IV. Numismatika.

- GOHL ÖDÖN. Krisztus érmek 101—104.
— Adalékok a Krisztus érmekhez
235—236. — Nemzetközi érmészeti
kongresszus Párisban 274—277. —

Kelta és egyéb barbár érmeink
technikai sajátosságai 351—359. —
Második befejező közlemény 403—
421.

Dr. KRAUSZ SÁMUEL. Krisztus érmek
97—101.

NEUDECK GYULA. Kiadatlan alsó mœsiai
érmek 345—351.

V. Vegyes közlemények.

HAMPEL JÓZSEF. A n. múzeumi régiség-
tár gyarapodása 1900 áprilistól de-
cemberig 186—190. — 1901. első felé-
ben 380—383. — Néhány rajnavidéki
múzeumról 263—273.

MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi mú-
zeum 1900-ban 190—192.

MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum
1900. évi gyarapodásáról 360—363.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. társ.
1900. évi novemberi ülése 95. —
1901. évi januáriusi ülése 95. —
Februáriusi ülése 184. — Márcziusi
ülése 184—185. — Áprilisi ülése 380.
— Szeptemberi ülése 443. — Októberi
ülése 443.

Budapest székesfőváros múzeuma 192. —
A szegedvárosi múzeum 273—274. —
Az arch. bizottság 1900. évi munkás-
sága 378. — A csongrádmegyei tört.
és rég. társulat 383. — A délmagyar-
országi tört. és rég. múzeumtársulat
384.

aa. A szolnok-dobokamegyei irodalmi,
történelmi és ethnographiai társulat
384.

ab. A Bács-Bodrogh vármegyei törté-
nelmi társulat 383—384.

H. Budapest régiségei. VII. köt. 373—
377. — A hunyadmegyei tört. és rég.
társulat évkönyve 378—379.

x. Az esztergomvidéki rég. és tört. tár-
sulat, ism. 443—444.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (Megjelent 1901 február 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. MAHLER EDE. Egyptomi emlékek a magyar nemzeti múzeumban. (15 ábrával) --- --- --- 1—16. l.	III. MILLEKER BÓDOG. Három aldunai római erőd. (Egy helyrajzzal) 28—34. l.
II. OROSZ ENDRE. A «petrisi» őstelep Szamos-Újvártt. Első közlemény. (37 ábrával) --- --- --- 17—28. l.	IV. PÓR ANTAL. Magyar festő és műhímző Párisban 1384—1417 --- 35—38. l.
	V. JURKOVICH EMIL. A beszterczebányai plébánia-templom egykori kincstáráról. (Harmadik befejező közlemény) 39—54. l.
<i>Abra:</i> Bronzmécses Bregetióból a n. múzeumban --- --- --- 54. l.	

LEVELEZÉS.

I. FETZER J. FERENCZ. Szilágysági leletekről --- --- --- 55—57. l.	V. BELLA LAJOS. Három római föliratos kőről --- --- --- 66—69. l.
II. RÉCSEY VIKTOR. Egy bakony-romándi urnaletről. (Képes táblával) 57—60. l.	VI. CSÉPLŐ PÉTER. Rég. ásatásokról a bihari várban --- --- --- 69—72. l.
III. TÉGLÁS ISTVÁN. Ujabban talált római régiségekről a tordai castrum környékéről --- --- --- 60—62. l.	VII. Dr. KARÁCSONYI JÁNOS. Ásatásról a bihari Földvárban --- 72—74. l.
IV. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. Ujabb lemez-sajtoló bronzminták Fönlakról. (17 ábrával) --- --- --- 62—66. l.	VIII. KUGLER ALAJOS. Rejtélyes bélyegű cseréptárgyakról a soproni múzeumban. (Tíz ábrával) --- 74—78. l.
<i>Abra:</i> Czipőidomú római bronzedény budapesti magángyűjteményben --- 80. l.	IX. KEMÉNY LAJOS. A kassai fegyvergyártó czéhekről --- --- --- 78—80. l.

IRODALOM.

I. FORSTER GYULA. III. Béla magyar király emlékezete. (17 ábrával). <i>Ism. dr. Szendrei János</i> --- --- --- 81—88. l.	II. Válasz Varjú Elemér úr bírálatára <i>Nagy Gézától</i> --- --- --- 88—94. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Az orsz. rég. társulat novemberi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> --- --- 95. l.	II. Az orsz. rég. társulat 1901. évi januáriusi ülése --- --- --- 95. l.
	III. Szabadkai lelet. <i>Bibó Bige György</i> 96. l.

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1901 április 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Krisztus érmek. I. Dr. KRAUSZ SÁMUEL --- --- --- 97—101. l.	II. MIHALIK JÓZSEF. Tanulmányok a régi hazai ötvösség köréből 104—110. l.
II. GOHL ÖDÖN. (4 ábrával) 101—104. l.	III. NAGY GÉZA. Szkitha-szarmata ma-

radványok a magyar viseletben. (Hét ábrával) --- --- --- 110—118. l.	régibb vaskorból Munkács környékén. (Első közlemény) --- --- 138—146. l.
IV. A nisi ezüstcsészék. I. GRAMBERG NÁNDOR. (Egy ábrával) --- 118—119. l.	VII. OROSZ ENDRE. A petrisi őstelep. (Második közlemény.) (90 ábrával) 146—163. l.
II. HPL --- --- --- 119—120. l.	VIII. HAMPEL JÓZSEF. Az embertani és ősrégészeti congressus XII. gyűlése Párisban. --- --- --- 163—173. l.
V. HELD VIKTOR. A jász-alsó-szentgyörgyi sír. (Tizenöt ábrával) 121—138. l.	
VI. LEHÓCZKY TIVADAR. Emlékek a	

LEVELEZÉS.

I. JUHÁSZ LÁSZLÓ. Baranyamegyei leletekről. (Öt ábrával) --- 174—176. l.	III. Dr. BONCZ ÖDÖN. Még néhány szó a gyulafehérvári «Hunyadi» sírkövekről --- --- --- 182—183. l.
II. DARNAY KÁLMÁN. Sümeghvidéki emlékek a régibb középkorból. (Nyolcz ábrával) --- --- --- 176—182. l.	
Ábra: Keleti övcsat $\frac{2}{3}$ nagys. --- --- --- --- --- 183. l.	

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az országos rég. és embert. társulat februáriusi ülése. Dr. Szendrei János 184. l.	gyarapodása 1900 áprilistól december végéig. Hpl --- --- --- 186—190. l.
II. Az országos rég. és embert. társulat márcziusi ülése. Dr. Szendrei János 184—185. l.	IV. A verseczi városi múzeum 1900-ban. Milleker Bódog --- --- 190—192. l.
III. A n. múzeum régiségosztályának	V. Budapest székesfőváros múzeuma 192. l.

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1901 június 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. GOHL ÖDÖN. A magyar nemzeti múzeum bizanczi súlyai. (Hat ábrával) 193—198. l.	Második közlemény. (18 ábrával és táblával) --- --- --- 198—220. l.
II. LEHÓCZKY TIVADAR. Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén. Ábra: Medusafej domborműves bronzkorongon a n. múzeumban cca $\frac{1}{2}$ n. 234. l.	III. OROSZ ENDRE. A «Petrisi» őstelep Szamos-Újvárt. Harmadik, befejező közlemény. (37 ábrával) --- 220—234. l.

LEVELEZÉS.

I. GOHL ÖDÖN. Adalékok a Krisztus-érmekhez --- --- --- 235—236. l.	III. Dr. FINÁLY GÁBOR. Két római épületről Apahidán. (54 ábrával) 239—250. l.
II. MIHALIK. Egy zománcozott délszláv csattról. (Ábrával) --- 237—239. l.	
Ábra: Óskori aranyékszerek állítólag Sarmaságról $\frac{1}{3}$ n. --- --- --- 250. l.	

IRODALOM.

- I. NYÁRI SÁNDOR. A czenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei, ísm. *dr. Éber László* ... 251—254. l.
Ábra: XVI. századi puskaportartó előlről és oldalnézetben ... 262. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Néhány rajnavidéki múzeumról. *Hpl.* ... 263—273. l.
 II. A szegedvárosi múzeum 273—274. l.
 III. Nemzetközi érmészeti kongresszus Párisban. *Gohl Ödön* ... 274—277. l.
Ábra: XVI. századi puskaportartó hátsó lapja ... 282. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Az eggenburgi kehely. *H. J. (Ábrával)* ... 283. l.
 II. A «szentimrei csonkatorony». *Blaskovich Sándor* ... 284. l.
 III. A csanádi kard. *ng.* 285—286. l.
 IV. A budai Mária Magdolna-templom lerombolása. *Takáts Sándor* 286. l.
 V. Mátyás és Beatrix bécsi mellképeiről. *Takáts Sándor* ... 286—287. l.
 VI. A budavári királyi Szent János-kápolna kincsei. *Takáts Sándor* 287—288. l.
 VII. La Tène sírmező Erdélyben ... 288. l.
 VIII. Ujabb urna-temető Duna-Földvárrott. *Czirák Gyula* ... 288. l.

NEGYEDIK FÜZET. (Megjelent 1901 november 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. DR. ÉBER LÁSZLÓ ÉS NAGY GÉZA. Sírletek a régibb középkorból. (228 ábrával) ... 289—318. l.
 II. NAGY GÉZA. Népvándorlaskori turán öltözet. (Egy ábrával) 318—323. l.
 III. Az esztergomi ezüstcsészék. *Hpl.* (Egy ábrával) ... 323—327. l.
 IV. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. Római korbeli edények a pécskai nagy-sánczban. (16 ábrával) ... 327—335. l.
 V. LEHÓCZKY TIVADAR. Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén. (Harmadik, befejező közlemény) ... 335—344. l.
 VI. NEUDECK GYULA. Kiadatlan alsó-moesiai érmek ... 345—351. l.
 VII. GOHL ÖDÖN. Kelta és egyéb barbar érmeink technikus sajátágai. (8 ábrával) ... 351—359. l.

LEVELEZÉS.

- I. MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum 1900. évi gyarapodásáról ... 360—363. l.
 II. KÖZÉPESY GYULA. Régészeti kutatások Ér-Köbölkúton Bihar vármegyében ... 363—368. l.
 III. ORNSTEIN JÓZSEF. Adalék a Ravennas-féle «Congri» alkalmazásához. (Egy ábrával) ... 368—369. l.
 IV. DARNAY KÁLMÁN. Sümeghvidéki skitha leletről. (Négy ábrával) ... 369—372. l.

IRODALOM.

I. Budapest régiségei. VII. köt., ism. <i>H.</i> --- --- --- 373—377. l.	IV. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve, ism. <i>H.</i> 378—379. l.
II. SÁFRÁNY LAJOS. Phidias, ism. <i>H.</i> 377—378. l.	IV. Dr. H. MÜLLER. Die Repser Burg, ism. <i>x.</i> --- --- --- 379. l.
III. Az arch. bizottság 1900. évi munkássága --- --- --- 378. l.	

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat áprilisi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 380. l.	IV. A Bács-Bodrogh vármegyei tört. társulat --- --- --- 383—384. l.
II. A m. n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1901. év első felében. <i>Hpl.</i> 380—383. l.	V. A Szolnok-Doboka megyei tört. társulat --- --- --- 384. l.
III. A csongrádmegyei rég. társulat, <i>a.</i> 383. l.	VI. A délmagyarországi múzeumtársulat --- --- --- 384. l.

ÖTÖDIK FÜZET. (*Megjelent 1901 december 15-ikén.*)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. MYSKOVSKY VIKTOR. Néhány felsővidéki műemlék --- --- --- 385—403. l.	bár érmeinek technikai sajátosságai. (II. befejező közlemény.) (Husz ábrával) --- --- --- 403—421. l.
II. GOHL ÖDÖN. Kelta és egyéb bar-	

LEVELEZÉS.

I. CZIRÁKY GYULA. Gombosi (bogyevai) régiségekről. (Hatvan ábrával) 422—431. l.	II. BIBÓ BIGE GYÖRGY. Egy érdekes szabadkai sírlelet --- --- --- 431—432. l.
	III. DARNAY KÁLMÁN. A csabrendeki diademáról. (Képes táblával) 432—435. l.

IRODALOM.

I. Dr. gr. SZÉCHÉNYI MIKLÓS. A szent György vértanúról nevezett jaáki apátság története, ism. (Egy ábrával.) <i>Dd.</i> 436—440. l.	II. NYÁRI SÁNDOR. A czenstochowai Pálos-kolostor és magyar műemlékei. <i>Dr. Nyári Sándor és dr. Éber László</i> 440—442. l.
<i>Ábra:</i> Bregetioi bronzmécses fölülről tekintve --- --- --- 442. l.	

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat szeptemberi ülése, <i>dr. Szendrei János</i> 443. l.	VI. A szentimrei templomrom. (Két ábrával.) <i>Halaváts Gyula</i> --- 444—445. l.
II. Az orsz. rég. és embert. társulat októberi ülése, <i>dr. Szendrei János</i> 443. l.	VII. Régi királyi kincsek Báthory István birtokában, <i>Takáts Sándor</i> 445—446. l.
III. Az esztergomvidéki rég. és tört. társulat, ism. <i>x.</i> --- --- 443—444. l.	VIII. Rejtélyes bélyegű cserepek. (Képes táblával.) <i>Hpl.</i> --- --- 446—447. l.
IV. Kőkori fejsze, <i>Dudás Andor</i> 444. l.	IX. Öntőminta tarsolylemez készítése. (Ábrával.) <i>Hpl.</i> --- --- 448. l.
V. Kis-azari régiségekről --- 444. l.	

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

3. Két egyiptomi kanopus a n. múzeumban.
4. Noferhmt stélája a n. múzeumban.
5. Schotép-ab stélája ugyanott.
8. Nofer-Amery stélája ugyanott.
9. Stéla a XIX. dynastia korából ugyanott.
10. Stéla a XIX. dynastia korából(?) (7. ábra) ugyanott.
10. Stéla töredéke a VI. dynastia korából (8. ábra) ugyanott.
10. Áldozati táblácska Mrsgrt istennő tiszteletére (9. ábra) ugyanott.
11. Márványemlék hieratikus vonásokkal ugyanott.
12. Két papi szobor a XVIII. dynastia korából.
13. Egyiptomi király csonka szobra.
14. Előkelő egyiptomi nő csonka szobra.
15. Sesonk szobra a Kr. előtti IX. századból.
19. Őskori örlőkövek a «petrisi» őstelepről.
20. Törökő ugyanonnan.
21. Csiszolt kőszerszámok ugyanonnan.
22. Pattintatott kőszerszámok ugyanonnan.
23. Csiszoló kő ugyanonnan.
24. Szerszámok szarvasagancsból ugyanonnan.
25. Szerszámok szarvasagancsból ugyanonnan.
26. Csontár (23); Két agyagkanál ugyanonnan.
27. Orsógombok agyagból ugyan o.
29. Margum környékének helyrajzi vázlata.
54. Bronzmécses Bregetióból a n. múzeumban.
59. Bakony-romándi urnák.
63. Bronzminták Fönlakról (Torontál m.) fémlemezok sajtolására.
65. Bronzminták Fönlakról (Torontál m.) fémlemezok sajtolására.
74. Középkori olvasztó-tégelyek Sopronból.
75. Lapos oldalú homokkő bevéssett rajzokkal.
76. Bélyeges középkori cserépedények a soproni múzeumban.
77. Bélyeges középkori cserépedények a soproni múzeumban.
80. Czipőidomu római bronzedény budapesti magángyűjteményben.
82. Aranyozott középkori fészület székesfehérvári sírból.
83. Középkori ezüstgyűrű (2. ábra); aranygyűrű gránáttal (3. ábra); aranyékszerek székesfehérvári sírből.
85. A zirczi apátság régi egyházának pillére.
86. Anna királyné gyűrűje és a belé vésett syrén.
87. Gizella királyné síremlékének felső táblája.
101. Emlékérmek Krisztus képével.
103. Emlékérmek Krisztus képével.
114. Skytha feje a kulobai elektron edényről (1. ábra); középkori magyar sapkás feje a képes krónika után (2. ábra); magyar vitéz feje prémes sapkával a Nádasdy-féle mauzoleum után (3. ábra); az aszkheti síremlék három alaku dombozműve (4. ábra).
115. Augustus korabeli denár (5. ábra). M. Aurelius korabeli medaillon (8. ábra).
116. Sarmata gyalogosokat ábrázoló részlet a Trajanus oszlopáról.
118. A nisi ezüstcsésze.
119. Korongos bronzgomb a jász-alsó-szentgyörgyi első halomból.
123. Vaskarikák (2. ábra) a második halomból. A borsahalombeli síralaprajza (3. ábra).
124. Gombos aranypitykék a Borsahalomból.
125. Paizsdudor vasból ugyanonnan.
126. Római mécestartó bronzból (6. ábra) ugyanonnan. Római üvegpohár darabjai (7. ábra) ugyanonnan.
128. A borsahalmai sír helyrajza (8. ábra). A sírszekrény faszerkezete fölülről tekintve (9. ábra).
131. A borsahalmai sírban lelt mellékletek helyrajzi képe.
133. Vasmaradványok a borsahalmai sírből.

135. Bronztárgyak a borsahalmi sírból.
136. Övszj vége aranyból ugyanonnan.
148. Agyagedények pereméből való töredékek a «petrisi» őstelepről.
149. Agyagedények pereméből való töredékek a «petrisi» őstelepről.
150. Edényfülek a «petrisi» őstelepről.
151. Edényfülek a «petrisi» őstelepről.
154. Bemélyített diszítések «petrisi» ősedényeken.
156. Bemélyített diszítések «petrisi» ősedényeken.
158. Bemélyített diszítések «petrisi» ősedényeken.
159. Edények töredékei a «petrisi» őstelepről.
160. Edények töredékei a «petrisi» őstelepről.
161. Edények töredékei a «petrisi» őstelepről.
162. Edények töredékei a «petrisi» őstelepről.
175. Régi bélyeges ólmok Duna-Szekcsőről és Pécsről.
179. Sümeghvidéki leletek.
183. Keleti övcsat.
195. Byzanczi bronzsúly.
196. Byzanczi bronzsúlyok.
197. Byzanczi bronzsúly.
198. Byzanczi súly rézből (5. ábra); bronzból (6. ábra).
201. Óskori rudmérleg (?) vasból.
203. Óskori vasszerszámok.
205. Óskori fegyverek és vasszerszámok.
206. Öntő-minták bronzétkitmények készítésére.
207. Lőszerszám részlete bronzból.
209. Óskori vasszerszámok és fegyverek.
211. Háromágu vasvilla az őskorból.
213. Bronz- és vasékszerek az őskorból VI. csoport; övcsat egyik tagja bronzból (f).
215. Vasszerszámok az őskorból.
217. Szakállas nyílhegy (g); pántoló lemez bronzból (VIII.); őskor vaslándsák és vaskés (IX.)
219. Barbár ezüstpénzek.
225. Fém- és csont régiségek a «petrisi» őstelepről.
226. Agyagkarikák és állatok a «petrisi» őstelepről.
227. Agyaggulák és kúpok a «petrisi» őstelepről.
228. Különféle nemű agyagtárgyak a «petrisi» őstelepről.
229. Faltapaszkok rögei a «petrisi» őstelepről.
230. Óskori vassalakok «Petrisről».
231. Olvasztó - edény (?) töredéke a «petrisi» őstelepről.
234. Medusafej dombormű bronzkorongon a n. múzeumban.
237. Délszláv zománczos övcsat.
239. Apahida (Kolos m.) vidékének helyrajza.
240. Római épületmaradványok alaprajzai Apahidán.
241. Római régiségek Apahidáról.
243. Római régiségek Apahidáról.
245. Római cserepek Apahidáról.
247. Római cserepek Apahidáról.
249. Római cseréptöredékek Apahidáról.
250. Óskori aranyékszerek állítólag Sarmaságról.
262. XVI. századi puskaportartó.
282. XVI. századi puskaportartó hátsó lapja.
283. Az eggenburgi kehely.
285. A csanádi kard.
290. Abonyi lelet 1. sír.
291. Abonyi lelet 3. és 4. sír.
293. Abonyi lelet 9. és 10. sír.
295. Abonyi lelet 11. sír.
296. Cserépedény az abonyi 11. sírból.
297. Abonyi lelet 12. sír.
298. Abonyi lelet 13—15. sírok.
299. Abonyi lelet 16. sír.
301. Hernádpusztai sírleletek.
302. Hernádpusztai leletek 1. sír.
303. Hernádpusztai leletek 2. sír.
305. Hernádpusztai leletek 3. és 4. sír.
306. Hernádpusztai leletek 4. sír. (Folyt.)
307. Hernádpusztai leletek 5. sír.
308. Hernádpusztai leletek 7—9. sírok.
310. Hernádpusztai leletek 10—12. sírok.
311. Hernádpusztai leletek 13—15. sírok.
313. Hernádpusztai leletek 17—20. sírok.
316. Sírleletek Némediről.
317. Kardtöredékek a némedii leletekben.
319. Domborműves ezüstcsésze a Kr. u. VI. századból a pétersburgi Eremitageban.
325. Az esztergomi ezüstcsésze.
328. Római korbéli cserépedények a pécskai nagy sánczban.

331. Római korbeli cserepek a pécskai nagy sánczban.
333. Római korbeli cserepek a pécskai nagy sánczban.
353. Kelta és egyéb barbár érmek.
368. Domborműves votivemlék égetett agyagból Szamosújvártt.
371. Skytha lelet Sümegh vidékén.
403. 1. ábra. Aranyrudacs.
404. 2. és 3. ábra. Bójok aranypénzei.
405. 4. és 5. ábra. Bójok aranypénzei.
406. 6. ábra. Barbár ezüstpénz.
407. 7. ábra. Barbár ezüstpénz Nádasd-ról.
8. ábra. Barbár ezüstpénz Nagy-Bisztereczről.
409. 9. ábra. Érembélyegző Avanches-ból.
10. ábra. Chassaing-féle verőtő gal-lus pénz készítésére.
11. ábra. Verőtő a Saulcy gyűjteményből gallus pénz készítésére.
411. 12. ábra. Barbár ezüstpénz.
414. 13. ábra. Barbár ezüstpénz Lapujtő-ről.
415. 14. és 15. ábra. Nemtelen fémmel bélelt barbár ezüstpénzek.
418. 16. ábra. Antik és barbár pénzek előforduló ellenjegyek.
17. ábra. Ellenjegyes tetradrach-mon.
419. 18. ábra. Tetradrachmon arany-lemezre vert ellenjeggyel.
421. 19. és 20. ábra. IV. századi római pénzeket utánozó barbár érmek.
423. A II. gombosi temető 26. és 27. sír-jában lelt régiségek.
424. A III. gombosi temető 25., 29., 32. és 33. sírjában lelt régiségek.
425. A III. gombosi temető 19., 20. és 28. sírjában lelt régiségek.
426. Cserepek a gombosi római sáncz-ból.
427. Cserepek a gombosi római sáncz-ból.
431. Római «sáncz» maradványai a do-roszlói puszta-egyházi erdőben.
435. Csabrendeki lelet.
437. A jaáki templom alaprajza a res-taurálás előtt.
442. Bregetiői bronzmécses fölülről te-kintve.
445. A szentimrei templom romjai és alaprajza.
447. Grafittos cserépedények fülei bélye-gekkel.
448. Keleti izlésű tarsolylemez gipsz-ötvénye.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

- Abaujmegyei templomok 386.
 Abauj-tornamegyei Szádelő 142.
 Abonyi (Pest m.) régibb középkorbeli sírlelet 289—300.
 Accademia Archaeologica 281.
 Adalék a Ravennas-féle «Congri» alkalmazásához 368—369.
 Adalékok a Krisztus-érmekhez 235—236.
 Adonyi lelet 316.
 Aesculapius 348.
 Afrikai kőkor 166; — Lavigerie-múzeum 193; — műizlés 279
 Agancs-balták 23—24; — fokos 361; — füző 361; — kalapács 361; — kapa 361; — lyukasztó 361; — tárgyak 191, 361.
 Agyag állatalakok 226; — báb 191; — csupor 342; — golyók 363; — gömbök 363; — gulák 226; — karikák 226; — korong 28, 338, 342; — kúpok 226; — mécsesek 144; — nehezék 28; — orsó 294, 298, 309, 313; — orsógomb 55; — régiségek Oláhországban 170; — súly 363; — tárgyak 361; — tölcser 338.
 Ahhotep királyné ékszerei 107.
 Ajtich Horváth Bertalan ajándéka 382.
 Akademisches Kunstmuseum in Bonn 268, 269.
 Aldegrevier Heinrich 266.
 Aldenhoven 263.
 Aldunai római erőd 28—34.
 Alexander Severus 346; — Severus és Mamaea—Philoppuppos 347; — Severus és Mamaea—Terebentius 347.
 Alexandriai Cyrillus 100; — Pompeius-féle oszlop 279.
 Almandin használata 375.
 Almandinkő török fölirattal 382.
 Alsó-dörgicsei (Zala m.) római sírkő 381.
 Alsó-Gullárol (Komárom m.) való vaskulcs 383.
 Alsó-mésiai érmek 345—351.
 Alsó-nadrág 117.
 Alsó-Töbörzsök pusztáról való római sírkő 187.
 Altaji turkok 113.
 Althenrath 146.
 Alvinczi «Gobli» telep 162.
 Ambrosoli Salamon 275.
 Ambrus-féle evangelium 278.
 Amenemhat, III., korabeli stéla 5—8.
 Amenhotep, III., fekete granitból faragott mellszobra 13.
 Amerikai őskor 165.
 Amonpapak 11—12.
 Amon-Ra 6.
 Ancona 1799. évi francia helyőrségének érmei 275—276.
 Andrian báró 168.
 Angelo Regis 279.
 Anna királyné gyűrűje és a belevéssett syrén 86.
 Ant. Abondio 102.
 Antik fibula 309; — gipszöntvény-gyűjtemény a m. n. múzeumban 270; — Krisztus-képek 100; — leletek 186, 187; — pénzek technika 276; — polychromia 265; — római műemlékek 277; — terracotta fő Esztergomból 381.
 Antiochiai Anna királyné 81.
 Antoninus 357; — -oszlop 116; — Pius 127; — Pius-féle denár 137.
 Apaffi György síremléke 383.
 Apahida község részletes térképe 239.
 Apahidai római épületek 239—250; — római leletek 95, 184.
 Apatin vidéki régiségek 384.
 Apát-Keresztúr 366.
 Apollinopolis magna-i Horus 6.
 Apollo 347; — Graunus 268; — Kitharoedes 265.
 Aponte castellum 384.
 Aquileiai múzeum bizanci súlyai 197.
 Aquincumi múzeum 373.
 Aradi Kölcsey-egyesület 62; — múzeum 62—66.
 Aradmegyei leletek 408.
 Aragoniai kannarend 399.
 Arany boglár 382; — boglár a xvi. századból 189; — emlékpénz 51; — ékszer Sarma-ságról 250; — fülönfüggő 188; — fülönfüggő 289; — gomb 188; — gyűrű 188, 382; — gyűrű gránátból 83; — karika 187; — karikapénz 352; — karperecz 188, 189; — láncz Mezöberényből 380; — lánczszem 186; — lemezzel borított pánt 314; — szíjvégek 302; — szíjvégdísz 134.
 Aranyval átszőtt casula 47.
 Aranyozott bronzfeszület székesfehérvári sírből 82; — bronzszíjvég 188; — ezüstkehely a xviii. századból 382; — ezüstöv 382.
 Arácsi (Fejér m.) római sírkő 381.
 Archaeologia didattica 279, 280.
 Archaeologiai bizottság 1900. évi működése 378; — közlemények 378.
 Ardesir, I., 320, 321.
 Argai püspökség 253.
 Arlesi Venus 265.
 Arsinoë vidéken talált papyrus-töredék 277.
 Aspelin J. R.: Antiquités du Nord Finno-Ougrien 315.
 Aszkhetei síremlék 114.
 Athena Lemnia 264.
 Augsburgi Pferrsee nevű külvárosban lelt sisakok 375; — Schwab nevű ötvös 276.
 Augustus alexandriai pénzei 275; — érme 115.
 Auneau de la Gracière 171.
 Avanche-nál lelt gall bélyegző 409.
 Avar tárgyak 316.
 Avarkori lelet 318; — temető 422.
 Avarok 318.
 Ács-szekercze 366.
 Ágoston, zágrábi püspök 254.
 Ákos-palota 444.
 Áldássy Antal 376.
 Áldozati csészék 326; — edények 332; — oltárkövek 374; — tűzpad 361.
 Ál Zrínyi-émlékek 185.
 Állatfejes karperecz 187.
 Állatidomú sárgaréz kancsó 376.

Álló óra a XVIII. századból, felirattal 383.
 Árja és kaukázusi elemek 117.
 Árpád 318.
 Árpádházi síremlékek 87.
 Árpádkori sarkantyú 192; — viseletképek 257.
 Ártándi leletek 304, 314.
 Árvízkárosultak javára rendezett kiállítás Buda-
 pesten 1876-ban 105.
 Ásatások: a bihari földvárban 72—74; — a
 bihari várban 69—72; — abonyi (Pest m.)
 289—300; — bakonyi 165; — bakszanvölgyi
 315; — Bácskeresztúron 384; — bánhidai
 381; — Borton várában 384; — csege-
 völgyi 315; — dánországi 170; — Duna-
 Szekcsőn 174; — Gomboson 384; — Her-
 nádpusztán 300; — Kisáziában 278; —
 Köbölkúton 363—368; — Nagy-Abonyban
 189; — pécskai 327—335; — Szigá-Szigeten
 383; — tiszafüredi 360; — Titelen 384; —
 Tolvádián 191.
 Ásotthalom 360.
 Átfurt fülek 150.
 Átmeneti stílus 385.

B

B.-Szent-Márton 364.
 Babartelke 395.
 Babelon E. 276; — Les origines de la mon-
 naie 359.
 Bachhofen v. Echt 118.
 Bahrfeidt Emil értekezése 275.
 Bajzáth Gábor 120; — ajándéka 188.
 Bajnán (Esztergom m.) lelt középkori régisé-
 gek 188.
 Bajnáról (Esztergom m.) való XVI. századi vas-
 zabla 190.
 Bakits gyűjteményéből eredő csőrtető 370.
 Bakodi karperecz 238.
 Bakony-románci urnalelet 57—60; — urna-
 temető 184.
 Bakonyi ásatás 165.
 Bakszanvölgyi ásatások 315.
 Baktriai zendek 113.
 Balaskó Sándor 364, 365.
 Balázsfalvi Haller-codex 182.
 Balics Lajos 436.
 Ballagi Aladár 251, 440, 441.
 Bar-Bia 146.
 Bar-Kochba lázadás 98.
 Baranyamegyei leletek 174—176.
 Barbarossa Frigyes császár 86.
 Barbár érmeink technikus sajátosságai 351—359.
 403—421; — pénz Munkács környékén 219;
 — pénz öntési eljárása 356.
 Barna András ajándéka 187.
 Barthélemy 357; — A. 409.
 Basilica di S. Mária in Cosmedin 281.
 Battandier A. 98.
 Baumgarten 280.
 Baumstark dr. 280.
 Bács-Bodrogh vármegye tört. társulat 383.
 Bácskeresztúron folytatott ásatások 384.
 Bánhidáról (Komárom m.) való bronz lándzsa-
 csúcs 381.
 Bárczika 401.
 Báthory Endre 254; — István kardja 252, 440,
 441; — László 254.
 Beatrix bécsi mellképe 286.
 Becskerek Ferenc 109.
 Bede János ajándéka 188.
 Behajló perem 148.
 Belachevsky 170.
 Bella Lajos 151; — Lajos: Három római fel-
 iratos kőről 66—69.
 Bellovics Imre ajándéka 190.
 Belovármegyei nartai lelet 417.

Belső földvár 367.
 Beltz, mecklenburgi archæologus 166.
 Benics István 364.
 Beniczky Tamás alispán 39.
 Benigvi tanár 277.
 Benozzo Gozzoli képei 278.
 Beolvastásra szánt egyházi tárgyak 1672-
 ben 44.
 Berchtold püspök 52.
 Berecz Károly 444; — Sándor 383.
 Beregmegye monographiája 386.
 Beregszászi plébánia templom 386—390; —
 sírlelet 189.
 Berekszászi Cs. János 79.
 Berettyó 364.
 Berényi sírmező 180.
 Berg János pánczélgyártó 78.
 Berlini királyi múzeum 146.
 Bertalan, pécsi püspök 254.
 Bertrand A. 163.
 Besztercebányai országgyűlés 108; — plébá-
 niatemplom egykori kincstáráról 39—54; —
 templom 386.
 Bethlen Ferencz gróf 284; — Gábor 78; —
 Gábor első hadjárata 108; — Gáborné 109.
 Bevigani 277.
 Bezdedi lelet 286.
 Bezzegh György 42.
 Bécs, a XIII. arch. Congr. székhelye 168.
 Bécsi arch. iskola 278; — Biblius-érem 236;
 cs. k. múzeum 411; — osztrák múzeum 266.
 Béke Constantinus és Licinius közt 120.
 Békefi Remig 86.
 Békési István 109.
 Béla, hunn vezér 113.
 Béla, III., byzanczi tartózkodása 84; — érmei
 87; — és a magyar birodalom 84; — ha-
 lotti ékszerei 88; — király oklevelei 86; —
 leányági ivadéka 82; — magyar király em-
 lékezete (ism.) 81—88; — tetemeinek föl-
 fedezése 81; — IV., 254, 389.
 Bélay Imre 286.
 Bélelt pénzek készítése 416.
 Bélyegű cseréptárgyak a soproni múzeumban
 74—78.
 BIATEC feliratú aranystaterek 407.
 Biatic-féle pénz 420.
 Biblius-érem a bécsi verdéből, I. Lipót csá-
 szár korából 236.
 Bibliothèque nationale 411.
 Bibó-Bige György: Szabadkai lelet 96, 431—432.
 Bieber István 37.
 Bielahora 70.
 Bihar őslakói 70.
 Bihari földvár 72—74; — vár 69.
 Biharmegyei őskori lapos rézvéso 186; — tört.
 és rég. társulat 70, 363.
 Biot F. 268.
 Biszutuni oszlopfej 320.
 Bizanczi súlyok a m. n. múzeumban 193—198.
 Blanchet Adorján 274, 276.
 Blaskovich Sándor 444; — Sándor: a «szent-
 imrei csonkatorony» 284.
 Blau Károly ajándéka 187.
 Bloch, francia orvos 169.
 Bobrinsky 168.
 Bocskor 256.
 Bodvai templom 393.
 Bodó János, egyházi szerek curatora 51.
 Bodrogh-szigeti telep 384.
 Bogdándy Sándor 369.
 Boldog Benedek 253; — Dénes 253, 440; —
 Lőrincz 253; — Özséb 253; — Tamás 254;
 — Vác 253.
 Bologojo környékén tett kutatások 166.
 Boncz Ödön 91, 259; — Ödön: Még néhány

- szó a gyulafehérvári «Hunyadi» sírkövekről 182—183.
 IV. Bonifác pápa 277.
 Bonni múzeum 263.
 Bonus Eventus 347.
 Borbolyán lelt római kövek 66.
 Bordakés 360.
 Bordasimító 361.
 Bordeaux Pál 275, 276.
 Bormann 278.
 Bornemissza Károly báró 384.
 Borovszky Samu 430.
 Borsaeerdő 121.
 Borshalom 120.
 Borsitzky László 44.
 Borsónyi dudorral bíró korbácsszerű lánccs 340.
 Bortán várában folytatott ásások 384.
 Bos Taurus 222.
 Botfej sárgarézből 366.
 Botrágyon (Bereg m.) lelt őskori bronztárgyak 186.
 Botti tanár 277.
 Bourgey István 275.
 Boyer d'Agen 97.
 Bozsza Sándor 366.
 Bódi templom 386.
 Bój aranypénz 359, 444.
 Böhm Lénárd 31, 384.
 Bölcs Leo 89.
 Bölcskei lelet 423.
 Bölöny Sándor 364.
 Börnadrág 117.
 Börvágó kések 202, 338.
 Brassó táján talált érmek 359.
 Brassói aranypénz 404.
 Bregetio területéről való terracotta fej 381.
 Bregetióból való bronzmecs 54.
 Breuil abbé 171.
 Brit. museumban lévő tarsolylemez 448.
 Bronz boglár 304, 366; — buzogány 217, 369, 372; — cista 186; — csat 188, 294; — csőrtetők 369; — csövecske 296; — diadéma 433; — edény czipő alakjában 80; — emberi szobrocska 187; — ékszer 292; — érmek 187, 191, 240; — feszület székesfehérvári sírból 82; — fibula 187, 188, 244, 363, 381; — fülönfüggő 189, 291, 292, 294, 298; — gombok 121, 312; — gyertyatartók 382; — gyűrű 187; — kandeláber 125; — kapocs 339; — karika 191, 291, 292, 301, 309, 312, 425; — karperecz 55, 187, 290, 294, 425; — korong 121, 234; — Krisztuskép 189; — lánccs 120; — lándsza Szentendréről 186; — lánccsacsúcs 381; — lemez 296, 312; — lepény 220; — mellékszíjvég 295; — mozsár 190, 382; — öv 220, 433; — övdiszitmény 294; — pálcza 186, 381; — pánt 188, 295, 317; — pecsétlő 190; — piperetárgyak 432; — pityke 425; — rögök 186; — sarló 186; — sodronyos korong 186; — szárnyas véső 186; — szeg 186; — szíjboglárak 294; — szíjvég 188, 294; — szög 317; — tekercsek 360; — tekercses korong 186; — tokos véső 186, 191; — tör 186; — törpenge 186; — tű 186, 435; — tűfej 186; — tűk 360; — tűszár 186; — ujjgyűrű 290, 300; — zár 190.
 Bronzkor és a vaskor kezdete 141—146.
 Bronzkori aranyláncz Mezőberényből 380; — tokosvéső (lelték Budapesten a Lehel-utczában) 380.
 Bronzlelet: Botrágyon (Bereg m.) 186; — Farnasi (Kolozs m.) 186; — Okányon (Bihar m.) 186; — Pétervásári (Heves m.) 186; — Pusztá-Babotról 186; — Velem-Szent-Vidről 186; — Vésztőről 186.
 Bronzmecs a m. n. múzeumban Bregetióból 54.
 Bronzminták Fönlakról 62—66.
 Buda visszavétele 286, 377.
 Budai lágmányosi eraviszk éremlelet 411.
 Budapest régiségei 373—377; — székesfőváros múzeuma 192.
 Budapesti embertani és ősrégészeti congressus 163; — emlékérmek 377; — kiállítás 1876-ban 105; — lóversenytéri sírleletek 304; — nemzetközi ősrégészeti congressus 379.
 Budavári királyi Szent János-kápolna kincsei 287—288.
 Bukaresti múzeum 371.
 Bulics F. 277.
 Bunkófej 217.
 Bunyitai Vincze 91.
 Buzogányfő 217.
 Búsuló pásztör, Izsó Miklós szobra 116.
 Bütyökfogantyú 149.
 Byllis és Apollonia érmei 275.
 Byzanczi emlékek 111; — evangelium lovasai 89; — éremverés 87; — érmek 318; — zománczozók 107.
 Byzancziak és perzsák közti háborúk 322.
 Byzantinische Glasstempel 194.

C

- C. Castricius sírköve 374.
 Cabinet de France éremtára 276; — de France Nagy Sándor-intagliája 275.
 Calcedongyöngy 187.
 Callistus-katakomba 278.
 Calpurn. Piso Frugi-féle denár 420.
 Campania Felix 278.
 Campo dei fiori-n fölmerült héber feliratú Krisztus-érem 101; — Santo gyűjteményei 282; — Santo-intézet 277.
 Canariai és kievi edények közti rokonság 170.
 Canalon javaslata a quaternár telepek főtartása iránt 166.
 Canis Familiaris 223.
 Canizzaro 279.
 Capellini, bolognai tanár 165.
 Capitan tanár 165.
 Capitoliumi Eros szobra 265.
 Capra Hircus 223.
 Caracalla—Pl. Ulpianus 349.
 Caracalla—Gallus 349.
 Caracalla—O. Tertullianus 349.
 Caracalla Quintillianus 346.
 Carnuntum 374.
 Caron E. 275.
 Casa dei Vettii 352.
 Casati de Casatis K. 274.
 Castellane M. gróf 274.
 Castellani József 275.
 Castra Augusto Flavianensia 30.
 Casulák 47—49.
 Celták öltözete 374.
 Centurio föliratos sírkő 66.
 Cervus Capreolus 26, 222; — elaphus 24, 222.
 Chabouillet 351.
 Chantre 169, 375; — Ernest: Recherches anthrop. dans l'Caucase 316.
 Chassaing-féle gall verőlő 409.
 Chasteigner előadása 275.
 Chauvet 172.
 Cháhap 6.
 Châtillon Anna 84; — Rajnald 84.
 Chellesi korsók 165.
 Chily Naranjo 169.
 Chinai márványszobrocska 190.

Cibalis 120.
 Cichorius 115.
 Cimitero-Apostolico 280.
 Ciprusi éremlelet 416.
 Claerhout abbé 169.
 Classicus érmészet 358.
 Clermont-Ferrand 409.
 Cobrovomarus-féle pénz 420.
 Cohausen 138.
 Collegio Apollinare 277.
 Collège de France 169.
 Collin 171.
 Colonia Agrippinensis 263.
 Commentarius Authenticus 281.
 Commodus—Julius Castus 348.
 Commodus—Serveillianus 348.
 Conrád András 400; — Máté 400.
 Constantia nevű vár 30.
 Constantinus császár 327; — és Licinius ve-
 télytársak 120; — féle bronz mellszobor 119.
 Constantius Chlorus 357.
 Contra-Margum 29.
 Corent 409.
 Corpus Inscriptionum Latinarum 279.
 Corvin-kápolna 83.
 Costa Gyerli őstelep 18.
 Cotini nevű kelta néptörzs érmelése 274.
 Cricetus frummentarius 223.
 Crotarosa előadása 280; — P. 277.
 Crux monogrammatica 277.
 Csabrendeki diadémáról 432—435; — urna-
 temető 369.
 Csallány Gábor 383.
 Csanádi kard 285—286.
 Csálai erdő 334.
 Csánky: Magyarország földrajza 394.
 Csányon (Heves m.) lelt őskori cserepek 186.
 Császári (Komárom m.) lelet 443.
 Csávolszky József, váci kanonok 95.
 Csegeinvölgyi ásatások 315.
 Csekszo-i sírlelet 172.
 Csepfalvi Zoltán Máté 392.
 Cserép bögre 313; — edények 290; — fazék
 291; — kanalak 26; — pohár 292; — tár-
 gyak a soproni múzeumban 74—78.
 Cserepek a gombosi római sánczból 426—427.
 Csertomlycki edény 114, 117.
 Csécs 395.
 Cséplő Péter 363; — Régészeti ásatásokról a
 bihari várban 69—72.
 Csészének jelentősége a turánoknál 319.
 Csígvonalas díszű cserepek 157.
 Csíhó készlethez tartozó tűzkő 314.
 Csikóstöltésről (Baranya m.) való tajtékpipa 190.
 Csiky Gergely «Jánusa» 93.
 Csipkés bűtyök 149.
 Csiszolókövek 23.
 Csizi Cs. Albert 79.
 Csoma József 394.
 Csongrádmegyei történelmi és régészeti tár-
 sulat 383.
 Csont ár 25, 361, 431; — csákány 432; —
 eszközök 360; — eszközök szabadkai sír-
 leletből 431; — lemezek 304; — lyukasztó
 361; — pálcza 291; — tör 25; — tűk 361;
 — véső 25.
 Csontos János 251.
 Csorbakó vára 399.
 Csónakidomú edény 163.
 Csörtetők készítése 369—370.
 Csőtalpas edények 329—330.
 Csud-magyar népelem 112.
 Csuklós vasláncz 246.
 Csúcsíves ízlésű kehely 110; — stilus 385.
 Csünyi lelet 315; — sírlelet 309; — sírmező 296.
 Csücskök 149.

Csücsökdísz 159.
 Csüngő ékszer bronzból 292.
 Czalmáról (Szerém m.) való ólomlemez 381.
 Czenstochowai pálos-kolostor és magyar mű-
 emlékei (ism.) 251—254, 440.
 Czehkanna 190.
 Czigány János ajándéka 188.
 Czigányzabola 142.
 Czíkói csak 315, 316.
 Czinder-Bogádról (Baranya m.) való csupor 382.
 Czipőjdomu római bronzedény budapesti ma-
 gán gyűjteményben 80.
 Cziráky Gyula: Gombosi (bogyevai) régiségek-
 ről 422—431; — Újabb urnatemető Duna-
 Földvárott 288.
 Czímeres pecsétnyomó 383.
 Czobor Béla 84, 87, 281; — előadása az oko-
 licsnói középkori templomról 380; — Ma-
 gyarország tört. emlékei 93.
 Czölöpös telep Denterghem város közelében
 169.
 Czukortartó edény 107.
 CVRATI bélyegű mécses 33.
 Cybele 269.

D

Dacia 120; — és Moesia antik érmei 345; —
 nyugoti határa 384.
 Daciai sírleletek 248.
 Daguerre-féle képek 383.
 Dalma, Jókai avarkorbeli drámája 93.
 Dalmatia 120.
 Dangnon gróf 279.
 Dankó József 35.
 Dardania 120.
 Darnay K. 153, 157; — Kálmán: A csabren-
 dek diadémáról 432—435; — Népvándor-
 láskori arany ékszerek és egyéb sírleletek
 380; — Sümeghvidéki emlékek a régibb
 középkorból 176—182; — Sümeghvidéki
 skytha leletről 369—372.
 Darvay Ferencz 364.
 Dattari János 275.
 Dattler Seb. 102.
 David, a francia intézet igazgatója Rómá-
 ban 280.
 Dávid király 257.
 Dán pénzek a XI. századból 275.
 Dánországi rég. ásatások 170.
 Dárdahegyek 432.
 De Laborde 35; — La Tour Henrik 275; —
 Linas 138; — Loé 169; — ponderibus ali-
 quot antiquis 193; — Rossi halála 277; —
 Waal Antal 277.
 De la Tour 404, 406, 407, 408, 411, 412.
 Dea Hludana 268; — Sunaxal 268.
 Debreczeni János 109.
 Decius-féle üldözés 277.
 Dedek Crescens Lajos 251.
 Del prisco-medievo nel Oriente 278.
 Delattre 275; — A. L.: Az afrikai Lavigerie-
 múzeum antik súlyai 193; — jelentése
 Carthagóban tett kutatásokról 277.
 Delbrück 146.
 Delhaes István halála 192.
 Delisle Leopold 35.
 Demut Valtén páncélgyártó 1619-ben 78.
 Denk János 423.
 Dezmer és Szamosfalva közt lelt régiségek 250.
 Déchelette ásatásai 172.
 Dél-italiai pénzek 354.
 Délmagyarországi tört. és régészeti múzeum-
 társulat 384.
 Délorországi sasszanida-stílus csésze 94.
 Délszláv ötvösség 239.

Diadumenianus 350.
 Diadumenianus—Stat. Longinus 349.
 Digoriai (összétördelt) leletek 316.
 Dionysos 348.
 Disznói (Hont m.) lelet 418.
 Dayepermelléki csertomlicki edény 117.
 Dobogói sírlelet 180.
 Dobschütz: Christusbilder 100.
 Dobsinai barlangban lelt őskori agancsbalta 380.
 Dom Ambrogio Amelli 278.
 Domanytzky 170.
 Domaszevszki Vilmos 138.
 Domány József 97.
 Domborműves ólomlemez Czalmáról (Szerém m.) 381.
 Dombovári lelet 180.
 Domenico di Polo, Medicis Sándor vésnökének emlékérméi 275.
 DOMISA feliratú pénzem 411.
 Domitianus tiszteletére készült díszes fölírtos kőemlék 374.
 Domitilla-katakomba 278.
 Dimitrovich 438.
 Domonkos püspök 254.
 Don Omelli 280.
 Donavenia 279.
 Donebauer 405.
 Doroszló 430.
 Dorsey előadása 171.
 Dömötör László: Római korbéli edények a pécskai nagysánczban 327—335; — Ujabb lemezajtoló bronzminták Fönlakról 62—66.
 Drouin Odón 275.
 Drótfiligrán 106.
 Duchesne L. 277.
 Dudás Andor: Kőkori fejsze 444; — József 362.
 Duisburg 146.
 Dumont: Sur un poids byzantin 193.
 Dunaföldvári urnatemető 288.
 Dunakeszi urnatemető 443.
 Duna-Penteléről származó bronz-szobrocska 381.
 Duna-szekcsői ásatások 174.
 Dunántúli kelta sírok 288.
 Duston (Northampton) mellett talált minták 357.
 Dünnwald 146.

E

Edények a pécskai nagysánczban 327—335; — a szamos-újvári telepen 146—163.
 Edényfenékek 152—153.
 Edényfogantyúk 149—152.
 Eggenburgi kehely 283.
 Egressy Gábor pecsétnyomója 383.
 Egri érseki múzeum 362.
 Egyenes vonalú dísz 153.
 Egyházi processionalis ezüstkerecszt a xvi. századból 382.
 Egyiptomi emlékek a xvii. dynastiából 107; — emlékek a m. n. múzeumban 1—16, 184; — királynő mellszobra 14.
 Egyiptomiak halotti cultusa 1—4.
 Ehrhard 279.
 Ehrle 279.
 Eirene és Plutos 264.
 Eitelberger D. 398.
 Elagabalus 347, 350.
 Elagabalus—Nob. Rufus 350.
 Elderbach Berthold 438; — János 438.
 Elenteropolis 278.
 Emanuel Sándor 29.
 Emberfeji kanopus 3.
 Embertani és ősrégészeti congressus xii. gyűlése Párisban 163—173.
 Emlékek: antik római 277; — Apaffi György

almakeréki síremléke 383; — ál-Zrínyi 185; — árpádházi síremlékek 87; — Constantinus-féle mellszobor 119; — Domitianus-féle 374; — egyiptomi 1—16, 184; — felsővidéki 385—403; — gyulafehérvári Hunyadi János-féle síremlék 91; — héber síremlékek 279; — honfoglaláskori 320, 364; — kegyeleti 383; — kirmansai 320; — Magyarország tört. emlékei 93, 184; — Munkács környékén talált 138—146, 198—220, 335—344; — népvándorláskori 289, 364; — osztrákországi 283; — római 66—69, 373; — sarmata 295; — sümeghvidéki 176—182; — Szent Helena síremléke 278; — takibosztani 320.
 Emlékérmek: Budapesti 377; — Domenico di Polo, Medicis Sándor emlékérméi 275; — Jézus-érmek 97—104; — Krisztus-érmek 97—104; — magyar 367; — Nagy Sándor-intaglia 275; — orosz 367; — szerb 367; — vallásos 101.
 Enderlin Kaspar 268.
 Endre, I., 87; — II., király idejében keletkezett magyar szerzet 251; — III., 87.
 Enea 280.
 Ephesusban talált felirat 278.
 Epica prisco-medievo in Occidente 279.
 Epirus 120.
 Epoca del prisco-medievo 278; — prima cristiana 278, 279; — prisco-medievo in Oriente 280.
 Epona 269.
 Equus Caballus 222.
 Eraviszok 137.
 Erdei Sándor 366.
 Erdélyi lelet 356; — Mihály ajándéka 383; — sciphatások 356, 411; — tálalakú barbár pénzek 355; — zománcz 106.
 Erdődy Ferencz 439; — János 439; — Péter 438.
 Ernst: Kunst des Münzens 416.
 Erzsébet, III. Endre leánya 87; — királyné, Nagy Lajos özvegye 389; — magyar hercegnő sírládája 189.
 Esküteri ó-kori sisak 184, 374—375.
 Esztergomi bazilika múltja 87; — ezüstsészék 323—327; — lypsano théca 106—107; — múzeum 444.
 Esztergomvidéki rég. és történelmi társulat 443—444.
 Eszterházy Antal gróf ajándéka 11.
 Esztényi lelet 411.
 Etienne le Hongre 35.
 Etruszkok érmelése 274.
 Ettore Garrici 274.
 Európai viselet 110.
 Evans 165, 166.
 Evőszerszám a xvii. századból 382.
 Ezüst boglár 382; — csat 315, 382; — csészék 118—120, 318, 323—327, 382; — csüngő 382; — érmek 191, 219, 244; — feszület a xviii. századból 189; — gyűrű 382; — gyűrű a székesfehérvári sírból 83; — halántékgyűrű 187; — kehely 382; — kereszt 382; — lemezek 317, 382; — öv 184, 189, 382; — pánt 133, 314; — pecsétlő gyűrű 190; — piperetárgyak 432; — pohár 1569-ből 190; — sodronyú karika 189; — szíjkapcsoló 315—316; — zsebóra ezüst lánczczal 190.
 Éber László 121, 323, 376, 381, 440—442; — a tiszta-tarjáni ókori arany kincsről 184; — a tiszta-tarjáni ókori arany leletről 95; — javaslat a rég. társulatot illetőleg 185; — Nyári Sándor «A czenstochowai páloskolostor és magyar műemlékei» című művének ismertetése 251—254; — Sírleletek a régibb középkorból 289—314.

École anthropologique 163.
Ékkő-utánzatok 135.
Építési stílus fejlődése 385.
Építészeti műemlékek 385.
Építő művészet III. Béla korában 86.
Éremképek alkalmazása 276.
Éremlejtrom tervezete 276.
Éremlelet: aradmegyei 408; — belovármegyei 417; — bihari várban 72; — budai 411, 420; — cyprius 416; — disznói 418; — erdélyi 356; — esztényi 411; — felgyógyi 405; — franciaországi 352; — győri 356; — gyurgyevácz 356; — horvátországi 356; — jahrendorfi 405; — jersey-szigeti 355; — kerülősi 408; — kisjenői 418; — kozareváczi 356; — kudsiri 408; — Munkács környékén 219; — nagybiszterci 274; — nádasdi 405, 407, 410; — permi 321; — petelei 408; — pécsi 175; — podmokli 405, 407; — sebeshelyi 408; — szászrégeni 408; — szilágysági 57; — tövisi 417; — üzbégi 352; — újdombóvári 415; — varasdini 356; — velem-sz.-vidi 356.
Éremtypusok reliefje 410.
Éremverés technikája 358.
Érmek: Alsó-moesiai 345—351; — Ancona 1799. évi francia helyőrségének érmei 275—276; — antik 345; — Antoninus Pius-féle denár 137; — árpádkori 72; — barbár 219, 351—359, 403—421; — III. Béla érmei 87; — biblikus érmek I. Lipót császár korából 236; — Byllis és Apollonia érmei 275; — daciai 345; — feliratos Apahidáról 240, 244; — Firuz érmei 318; — franciaországi gall érmek 274; — francia hűbéresei érmei 275; — Giovanni Cavino érmei 103; — Gonzagák charlevillei érmei 275; — Gordianus császár nagy bronzérme 187; — II. Gyula pápa avignoni érmei 275; — Hereklius császár érmei 318; — indo-baktériai 318; — I. Jezdegerd-féle 318; — II. Jezdegerd-féle 318; — Jézus-érem 97—104; — Karoling-érmek 275; — kelta 351—359, 403—421; — Kobad király érmei 318; — III. Konstantin-féle 318; — I. Koszru-féle 318; — II. Koszru-féle 318; — Krisztus-érmek 97—104, 235—236; — Marcus Aurelius-féle denár 137; — VI. Mihály császár érmei 275; — Mózes-érmek 103; — III. Ormuzd-féle 318; — ó-héber feliratú zsidó érmek 98; — örmény Augustus 115; — Parthus Marcus Aurelius 115; — V. Pál pápa avignoni aranya 275; — prágai Judenpfennig 103; — IV. Román bizánczi császár érmei 275; — római családi 335; — római denár 126; — római köztársasági ezüstérmek 191; — római restitutio-érmek 275; — sassanida érmek 275; — iv. századbéli császári 356; — szentháromsági 102; — Szent Mihály-féle 102; — thraciai 344; — toledói 275; — Tomi város görög ólom érmei 275; — tragilosi 275; — Turonus Civis feliratú denárok 275; — utánzatairól 419; — vallásos 101; — velencei 101, 275; — I. Venczel luxemburgi herceg denárjai 275; — Widmanstatt János-féle 103.
Érmészeti congressus Párisban 274—277.
Észak-amerikai néptörzsek 117.
Észak-ázsiai néptörzsek 117.

F

Fahrngruber János 283.
Fait Paukali 79.
Falfestmények vi. századból 279.
Faltapaszkok rőgei 229.

Fapipák 383.
Faragott csonttárgyak 225, 301.
Farkas László 287.
Farkas, zágrábi püspök 254.
Farnasi bronzlelet 186.
Fayence-edények 106.
Fazekas Pál lecsméri lakos 57.
Fegyvergyártó czéhek Kassán 78—80.
Fehér József ajándéka 381.
Feja János 43.
Fejérpataki László 86.
Fekete Madonna 251.
Felálló perem 148.
Felgyógyi (Erdély) lelet 405.
Felirat a beregszászi templomban 389.
Feliratok a szalonnai templomban 394.
Feliratos emlékek: egyiptomi 3—12, 184; — héber feliratú Olaszországban 279; — nisi csészek 118—120; — római 31, 33, 34, 61, 66—69, 176, 187; — soproni múzeumban 75.
Feliratos emlékek a rudabányai templomban 398; — pecsétnyomó 367; — téglák 31.
Felkai Tatra-múzeum 443; — vasbuczkó 186.
Felső Moesia 120.
Felső-Volga vidékéről származó szíjkapcsolók 316.
Felsővidéki műemlékek 385—403.
Feltevések a csőrtetők egykori rendeltetésére nézve 370.
Fenekí lelet 316; — sírmező 180.
Fenlaki minták 382.
Fenőkövek 218, 336.
Ferde perem 149.
Ferdinand király 108.
Festett zománcz 105.
Fetzer János Ferencz ajándéka 187; — J. Ferencz: Szilágysági leletekről 55—57.
Félhold alakú csontcsákány 432.
Félig kihajló perem 148.
Félrecsúszott veretek 414.
Fémek korának chronológiája 167.
Fémrégiségek Oláhországban 170.
Fésű 432.
Fierz Ernő ajándéka 191.
Figurális domborművek 374; — ének 279; — korsók 376.
Filigrán díszítésű kehely 105.
Finály Gábor 95; — Gábor: Az apahidai római leletekről 184; — Két római épületről Apahidán 239—250.
Finn-ugor népelem 112.
Firuz-abadi relief 320.
Firuz király érmei 318.
Fischer Albin 390.
Fl. Ulpianus 346.
Flaviana 30.
Fogolari József 278.
Fokos-idomú fenőkö 338.
Fokosszerű lándsa 214.
Forchheimer kísérletei 416.
Fordított pénzek 415.
Forgách Ferencz biboros 39; — Zsigmond 79.
Forrer gyűjteménye 416.
Forres R. pénzgyűjteménye 352.
Forster Gyula 81, 440.
Forum Romanum 281.
Fortuna-templom 282.
Foudreignier K. 274.
Földkéreg lerakódásai 165.
Földvári sánczok 72; — sírlelet 428.
Földváry-család 284.
Főiratos óntányér a XVIII. századból 382; — római ezüstcsészek 323—327.
Főnlaki lemezsajtolt bronzminták 62—66.
Fővárosi múzeum 373; — múzeumban őrzött aquamanile 376.

François Biot 268.
 Francia hűbéreseik érmei 275.
 Franciaországi gall érmek 274, 351.
 Frater György 440.
 Frechen készítményei 267.
 Fresco festmények a szalonnai templomban 394.
 Fuad pasa 15.
 Fufius—Calenus-féle denár 420.
 Furtwängler 377.
 Fülkey János 187.
 Fülöp, II., 419.
 Füsarló 339.
 Füzesi Péter 109.
 Füzesséry Lajos ajándéka 186.

G

Gabonatorökök 328.
 Gall érmészet 358; — pénzek 357, 404.
 Gallér perem 148.
 Galliai arany kerek 352.
 Gallienus pénzei 275.
 Gallishegy 139.
 Gangó-féle horoglánc 220.
 Gantz József 446.
 Ganurrini 280.
 Gatti József 277.
 Gatty 112.
 Gaul Károly 246.
 Geczelfalvi (Gömör m.) régi falképekről 185.
 Geiser tételei 279.
 Genfi Konte János 109.
 Gentil M. 169.
 Georg Panczermacher 79.
 Gerecze András ajándéka 187.
 Germán leletek 315.
 Germánok ötvössége 375.
 Germaro Galante 278.
 Gernyeszegi csórtető 370.
 Geta—Gallus 349.
 Géczy István 43.
 Giovanni Cavino érmei 103.
 Giovannoni Gusztáv 278.
 Giovenale 278.
 Gizella királyné 87.
 Glabits János Károly 52.
 Gneccchi Ferencz 275.
 Goch 146.
 Gohl Antalné ajándéka 190; — Ödön 377; — A magyar nemzeti múzeum bizanci súlyai 184, 193—198; — Adalékok a Krisztus-érmekhez 235—236; — ajándéka 190; — bizanci régi súlyokról 184; — kelta és egyéb barbár érmeink technikus sajátosságai 351—359, 403—421; — nemzetközi érmészeti congressus Párisban 274—277; — Krisztus-érmek 101—104.
 Gombfogantyú 150.
 Gombos Balázs 438.
 Gombos szalagfüll 150.
 Gombosi régiségekről 422—431.
 Gomboson folytatott ásatások 384.
 Gonzagák charlevillei érmei 275.
 Gordianus császár nagy bronzérme 187; — III., 347; — III.—Menophilus 347; — III. Sab. Modestus 350, 351.
 Gottschall Kálmán ajándéka 190.
 Gót stílus pastophorium 391.
 Görög István 428.
 Görög pénzek 351, 419; — quadratum incisum 355; — zene 278.
 Grafitból készült edények 200.
 Grafitos cserépedények fülei bélyegekkal 447; — edények 337, 338, 339, 340, 343.

Gramberg Nándor: A nisi ezüstcsészék 118—119.
 Greger János 45.
 Gregorianus egyházi zene 278.
 Griechische Gewichte 193.
 Griff képei 295.
 Grisar H. 277.
 Gróh István 185.
 Grünhut Ferencz dr. 120.
 Gubitza Kálmán 383.
 Guidi Ignác 278.
 Guillibert Hipolit 276.
 Guinée-i lelet 166.
 Gulás Pál 430.
 Gulden Valten 79.
 Gunda János 47.
 Guttman-féle téglavető 365.
 Gyalus László 436.
 Gyarapodás a m. n. múzeum régiségosztályában 186—190.
 Gyertyatartók 382.
 Gyöngyösi Gergely 254.
 Gyöngyszemek 433.
 Györki (Heves m.) lelet 356.
 Gyula, II., pápa avignoni érmei 275.
 Gyulafehérvári Hunyadi János-féle síremlék 91; — «Hunyadi» sírkövek 182—183.
 Gyulafehérvár vidékéről való őskorbeli régiségek 380.
 Gyurgyevácsi lelet 356.
 Gyűjtemények: Bakits-féle 370; — Campo Santo gyűjteményei 282; — Forrer R.-féle 352, 416; — Horváth Ákos-féle 407; — Kállay-féle 370; — Könyöki József-féle 382; — Mihály István-féle Bakony-Szt-Lászlóban 60, 443; — Saulcy-féle 409; — tordai 61; — Welzl von Wellenheim-féle 416; — Windischgrätz-féle 418.

H

Hadrianus 127.
 HADRIANVS AVGVSTVS, R. COS III SC feliratos bronzérem 240.
 Hadrianus mauzoleuma 277.
 Hainburgi Attila-szobor 257.
 Hajduböszörményi sisak 376.
 Hajviselet 320.
 Halaváts Gyula: A szentimrei templomrom 444—445; — pénztári jelentése 185.
 Halász Gyula ajándéka 381.
 Halberstatti dóm 391.
 Haller Wolf nürnbergi páncélgyártó 78.
 Hallstatti izlésű lapos vasvéső 188; — sírok 369.
 Hallstattkorabeli bronzlemezű cista 186.
 Halotti könyv 16.
 Hamburgi zsidó múzeum 99.
 Hampel József 95, 104, 112, 138, 157, 423; — A honfoglalási kor hazai emlékei 315; — A nemzeti múzeum régiségosztályának gyarapodása 186—190; — A nisi csészék 119—120; — A török-kanizsai leletekről 184; — Az eggenburgi kehely 283; — Az embertani és ősrégészeti congressus XII. gyűlése Párisban 163—173; — Az eskütéri ókori sisakról 184; — Az esztergomi ezüstcsészék 323—327; — Budapest régiségei (ism.) 373—377; — Nehány rajnavideki múzeumról 263—273; — Phidias, tanulmány az antik műtörténet köréből; írta Sáfrány Lajos (ism.) 377—378; — Rejtélyes bélyegű cserepek 446—448.
 Hamy előadása 166.
 Hanau római sírok 137.
 Hans Reinhardt 102; — Ruprecht 110; — Sury 79.

Hardt 146.
 Harczi kaszák 142, 335—344; — sarló 214.
 Harpya 398.
 Harz vidékén előkerült leletekről 167.
 Haszlin és Rad udvari ötvösök 45.
 Hauberg P. 275.
 Havas Sándor 376.
 Hazai ötvösség 104—110.
 Hálónéhezékek 328.
 Hám János 389.
 Három aldunai római erőd 28—34; — római feliratos körül 66—69.
 Háromágú vasvilla 340.
 Házi Barát 369.
 Hedrahelyi (Somogy m.) gyertyatartók 382.
 Hedvig királyné 252.
 Hegedűs Gyula és Kálmán ajándéka 383.
 Heger 168.
 Hegyes ásó 336.
 Heinrich Gusztáv 92; — Vincze ajándéka 190.
 Heister rendelete 44.
 Hellasban viselt ruhák 117.
 Hellem Lukács 78.
 Hene F. X. 405.
 Hengeres és hosszúnyelű vésők 341; — lábú edények 329—330; — perem 149.
 Henszlmann Imre 388.
 Hephaistos 265.
 Herakles 348.
 Heraklius császár érmei 318.
 Herczegh 430.
 Herkulesnek szentelt házi oltár 175.
 Herman Ottó 26.
 Hermann Antal 379.
 Hermes 347; — edényműves 325.
 Hermet abbé 167.
 Hernádpusztai (Pest m.) lelet 300—314.
 Herpályi paizsdudor 375.
 Herrecsinczy Péter 438.
 Heumor 146.
 Héber sírfeliratok Olaszországban 279; — tan-
 tusz pénz 367; — zene 278.
 Hideg zománcz 105.
 Hieser építész 398.
 Hild Viktor: A jász-alsó-szentgyörgyi sír 120—138.
 Hinterskircher Mihály 42.
 History of Jewish Coinage 98.
 Hitelesítő jegy 108.
 Hivatalos jelentés az esztergomi ezüstcsészék-
 ről 323; — megváltás 186.
 Hoernes M. 66, 157, 168, 234.
 Holdas alakú csüngő boglár 366.
 Holicsi fayence-edények 106.
 Holló Zsigmond 43.
 Homeros nápolyi mellképe 264.
 Honfoglaláskori emlékek 320, 364; — ezüst-
 csüngő 382; — kardok 285; — régiségek
 428.
 Honvédszázlóalj, 37., harmadik századának pe-
 csétje 383.
 Honvédtisztí sapka gombja 383.
 Horn 440, 442.
 Hortobágyi csikós 116.
 Horváth Alajos 145; — Ákos kelta pénzgyű-
 teménye Vereskőn 407; — Barnabás 364.
 Horvátországi lelet 356.
 Hosszuthoty István 446.
 Hottenroth: Handbuch der deutschen Tracht
 112.
 Hörman 168.
 Hörömpöli Géza ajándéka 190.
 Hrusevsky 172.
 Hubert ásatásai 172.
 Hullámvonalos díszű cserepek 155.
 Hunnok beköltözése 318.

Hunyadi Bárdi István 109; — János-féle sír-
 emlékek Gyulafehérvárt 91; — János sír-
 emléke 258; — János sírköve 182; — László
 183; — sírkövek 182—183.
 Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat
 378—379.
 Hunyadmegyében gyűjtött régiségek 381.
 Huszka József 258, 320; — Magyar orna-
 mentika és tárgyi ethnographiánk őstörté-
 neti vonatkozásai 90.
 Hülssen dr. 279.
 Higyæa 348.

I

Igaron (Fehér m.) lelt borostyán 188.
 Illyricum 120.
 Indo-baktriai érmek 318.
 Inscriptiones Christianae Urbis Romae 279.
 Intze Béla 185.
 Iparművészeti múzeum Kölnben 266.
 Ipolyi Schematismus Historicus 53.
 Iskolázás III. Béla korában 86.
 Ismeretlen rozsnýói ötvösmű 107.
 Ismertetések: Forster Gyula: III. Béla ma-
 gyar király emlékezete (ism. Szendrei Já-
 nos) 81—88; — Nyári Sándor: A czensto-
 chowai pálos-kolostor és magyar műemlékei
 (ism. Eber László) 251—254; — Széchenyi
 Miklós: A jaáki apátság története (ism.
 Dd.) 436—440.
 Istentiszteleti emlékek 281.
 Istrus 346.
 István apát 438; — szerémi püspök 254.
 Iszalagos dülő 366.
 Italiában viselt ruhák 117.
 Italikus néptörzsek viselete 117.
 Ivánffi Ede halála 184.
 Iványi község 146.
 Ives görbe vonalú dísz 155.
 Izó József ajándéka 381.
 Izsó Miklós 116.

J

Jaáki apátság története 436—440.
 Jacob Satler 79.
 Jagello Vladisláv király neje 252.
 Jahn Otto 270.
 Jahrendorfí éremlelet 405; — kagylótypus 356.
 Jakab Német Sándor 365.
 Jakabtelke 395.
 Jolics Géza ajándéka 186.
 Jankó János 170.
 Janssens 280.
 Jazig-szarmata gatyá 115.
 Jazyg sisak 138.
 XXII. János pápa 253.
 Jász-alsó-szentgyörgyi borshalmi lelet 375; —
 sír 120—138.
 Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéből eredő ka-
 rika 189.
 Jász-dósai csontlemezek 304.
 Jersey szigeti éremlelet 355.
 Jeruzsálemi templom 279.
 Jewish Encyclopedia 98.
 Jezdegerd, I., király érmei 318; — II., király
 érmei 318.
 Jézus-érem 97—101.
 Joachim József ajándéka 383; — Platner 79.
 Jogélet III. Béla korában 86.
 Joób, esztergomi érsek 87.
 Journal de St. Petersburg 440

Jókai avarkorbéli drámája 93.
 Jósika Miklós báró íróasztala 383; — Samu báró 25.
 II. József császár rendelete 46.
 Jubileumi év 277.
 Juhász László: Baranyamegyei leletekről 174—176.
 Julia Domna—Gallus 349.
 Jul. Domna Quintillianus 346.
 Jurkovich Emil: A besztercebányai plébánia templom egykori kincstáráról 39—54.
 Jyrkák 113.

K

Kalbeck 146.
 Kanarig-féle telep 274.
 Kanitz F. 31.
 Kanopok 2—3.
 Kanzler Rudolf báró 278.
 Kaparás nevű lejtő 327.
 Kaposvárról való bronzmozsár 382.
 Kapuzár Szász-Máthéról 190.
 Karácsonyi János 70, 439; — János ásatásáról a bihari földvárban 72—74.
 Kardkötő láncz 212.
 Karimás fenék 152.
 Karoling érmek 275.
 Karvalyfejű kanopus 3.
 Kaspar Enderlin 268.
 Kassai Cs. Péter 79; — csatok 315; — dóm 389; — fegyvergyártó czéhek 78—80; — ötvösmesterek a XVII. században 109; — ötvösség története 108—109; — pánczélgégyártók 78.
 Katalin, IV. Béla leánya 87.
 Katinok 137.
 Katona N. 366.
 Kaukázus vidékén elterjedt csatok 315.
 Kavicsos agyagból készített edények 332.
 Kayserfeldt császári mérnök 286.
 Kállay miniszter gyűjteményében levő csörtető 370.
 Káma folyó 318.
 Káner János 43.
 Kápolnahalom 362.
 Károly, III., francia király 275.
 Károlyi Tiborné grófnő 188; — Zsuzsánna 108.
 Kecskeméti sírlelet 428.
 Kegyeleti emlékek 383.
 Kehely az eggenburgi templomban 283; — Klosterneuburgban 104; — XVI. századból Szepesen 105—106; — Szepesváralján 104.
 Kekule Reinhard 270.
 Keleteurópai nomádok 322.
 Keleti gótok viselete 112; — ízlésű aranygyűrű 382; — ízlésű tarsolylemez 448; — művészet 266; — övcsat 183.
 Kelta bronzláncz 366; — és barbár pénzeink öntési eljárása 386; — és egyéb barbár érmeink technikus sajátosságai 351—359, 403—421; — rézpénzek 357; — sírok 288.
 Kemény Lajos 392; — A kassai fegyvergyártó czéhekről 78—80.
 Kendy-család 182; — -címer 91.
 Kengyelvas 142.
 Kephisodotos 264.
 Keramikai gyűjtemény 263; — művészet 199.
 Kercsvideki leletek 117.
 Kerekcs járművek 219.
 Kereskedelmi viszonyok III. Béla korában 86.
 Keresztes hadak 84.
 Keresztény archæologia II. nemzetközi kongressusa Rómában 277—288.

Kernács István ajándéka 188.
 Kerülősi lelet 408; — sciphatások 356.
 Kesslerlochban talált palæolithikus csontfaragványok 166.
 Keszthelyi csatok 315; — lelet 293; — sírmező 180.
 Kettős veretek 414.
 Képes Krónika 92, 110.
 Késnyelek 292.
 Kétélű lándzsacsúsz 336.
 Khvojka 170.
 Kiállítás 1876-ban Budapesten 105.
 Kievi arch. congressus 170; — és canariai edények közti rokonság 170.
 Kincsek a besztercebányai plébánia-templomban 39—54.
 Kincsleletek 276.
 Kincstári erdő 430.
 Királyi kincsek Báthory István birtokában 445—446; — rendelet 39.
 Kirgizek 113.
 Kirmansai emlékek 320.
 Kirsch 278.
 Kis Ferencz 352; — Miklós 365.
 Kis-azari régiségek 444.
 Kis-Azsiában tett ásatások 278.
 Kisázsiai szőnyegek 268; — vert elektrum pénzek 359.
 Kis-bényi templom 393.
 Kisenői lelet 418.
 Kispesti lelet 187.
 Kiss Ferencz 421.
 Klacsánó 141.
 Klein József erdővéd 423.
 Klementina királyné 87.
 Klosterneuburgi kehely 104.
 Knol Wolf 79.
 Kobad király érmei 318.
 Koch Antal dr. 20, 222.
 Koczagerek 318.
 Koljane vidékén talált bazilika 278.
 Kollányi Ferencz 436.
 Kolozsvári Egri Mátyás 109; — Forintverő István 109; — ötvösczéh 110.
 Komárom táján talált öntőminta 357.
 Konstantin, III., császár érmei 318.
 Kont 440, 442.
 Kopasz Károly-féle biblia 280.
 Koronázási palást 86.
 Koronázó templom restaurálása 81.
 Korongalakú borostyángyöngy 180.
 Korongos bronztű 435.
 Korongtekercesz gyűrű 435.
 Kossuth Lajos 383.
 Koszru, I. király érmei 318; — II. király érmei 318.
 Kova lánssahegy 362; — nyílhegy 362.
 Kozareváczi lelet 356.
 Kozma Jákob 240.
 Kőbölküti Öreg-hegy 365.
 Kölcsey-egyesület Aradon 62; — régiségosztálya 328.
 Kölcsey-múzeum 382.
 Kölni agyagművészesség 267; — ipar 267; — iparművészeti múzeum 266; — múzeum 263; — Szent Gereon-kripta 257; — üvegipar 266; — zománcz 266.
 Kölner Borten 266.
 Kömlődi lelet 314, 317.
 Königsberger Mihály 48.
 Könyöki József 109; — József halála 184; — József régiséggyűjteménye 382; — -féle vártörténeti encyclopædia 378.
 Körful 150.
 Kőrirat a rudabányai templomban 398.
 Korkápolnák 393.

Körmöczbányán készült Krisztus-érmek 235.
 Körmöczi templom 386.
 Körsi Nemes János 109.
 Köszönet dr. Wlassics miniszter úrnak 173.
 Köszörűkövek 218.
 Kövér Béla 239.
 Köz Ferencz ajándéka 188.
 Középázsiai masszageták 113.
 Középesy Gyula: Régészeti kutatások Ér-
 köbőkuton Biharvármegyében 363—368.
 Középkori bronzpecsétlő 190; — magyar sod-
 ronyzománcz 104; — puskamesterek 75.
 Kő balta 362; — eszközök 360; — fejsze 55;
 — görely 339; — kalapács 362; — kolonc
 340; — vakaró 362; — véső 362.
 Kőhalmi vár 379.
 Kőkori fejsze 444.
 Kőkorszaki telep 422.
 Kőrégiségek Oláhországban 170.
 Közterek 19—23.
 Közöttörmelékek 23.
 Krasnokutski skytha tumulos leletei 371.
 Krasz Sámuel: Krisztus-érmek 97—101.
 Kresztics Iván ajándéka 191.
 Krécsy Béla ajándéka 383.
 Krisztus-érmek 97—104, 235—236.
 Krisztuskép bronzból 189.
 Kubini erőd 31—33.
 Kubitschek W.: Gewichtsstücke aus Dalma-
 tien 193.
 Kudsiri lelet 408; — sciphatusok 356.
 Kugler Alajos 363; — Alajos: Rejtélyes bé-
 lyegű cseréptárgyakról a soproni múzeum-
 ban 74—78.
 Kukuteni-i őstelep 170.
 Kulics nevű rom 29.
 Kulobai elekron edény 114.
 Kunágotai lelet 314.
 Kunváry Fülöp 185.
 Kunz jelentése a párisi arch. congressuson 173.
 Kupecz Rál 47.
 Kurucz őrség Beregszászban 386.
 Kutatások Ér-Köbőkuton (Bihar m.) 363—368.
 Kuun Géza gróf 379.
 Kuzsinszky Bálint 323, 373.
 Kún köntös 92.
 Kúnhalom felásatása 364.

L

La Basilica di San Marco in Venezia 260.
 La Tène izlésű régiségek 187; — izlésű sírlelet
 Mitroviczából 381; — kor hármas tago-
 zása 172; — sírmező Erdélyben 288.
 Lagrange 280.
 Laigne L. 276.
 Lajos, II., özvegye Mária királyné 267; —
 VII., francia király 84.
 Lalanne Emil 274, 352, 357.
 Lalanne-féle arany rudacs 403.
 Lambert 413.
 Lanciani 278.
 Lange 377.
 Lapidár betűkből álló köriratok 400.
 Lapos fenék 152.
 Lasteyrie 138.
 Lauka község 146.
 Laville előadása a párisi arch. congressuson
 167.
 Lavoczki-patak 146.
 Lazi 146.
 Lánczdísz 153.
 Lándsaszerű tokos véső 336.
 László Manó 129.
 László, V., 438.

Le convent des ermites de St. Paul à Czen-
 stochowa et ses monumens d'art hongrois
 (ism. Éber László) 251—254.
 LEG VII CL bélyegű fali téglá 31.
 Legrégibb, Magyarország egyesített címere,
 397.
 Lehmann Nitsche fejtegetései 167.
 Lehner dr. 269.
 Lehóczky Tivadar 397; — Emlékek a régibb
 vaskorból Munkács környékén 138—140, 198
 —220, 335—344.
 Leidenhausen 146.
 Leideni sisak 375.
 Leithe de Vasconcellos 274.
 Leletek: Abonyi 289—300; — adonyi 316; —
 antik 186; — Apahidon 95, 184, 240; —
 avarkori 318; — ártándi 304, 314; — baj-
 nai 188; — bakony-romándi 57—60, 184;
 — baranyamegyei 174—176; — bezdedi 286;
 — bihari várban 72; — Bologojo környékén
 166; — borbolyai 66; — botrágyi 186; —
 csanádi 245; — csányi 186; — csunyi 315;
 — czikói 316; — digorjai (összékföldi) 316;
 — dobogói 180; — dobsinai barlangban
 380; — dombovári 180; — ephesusi 278;
 — esztergomi 323—327; — farnasi 186; —
 Felka táján 186; — fenéki 316; — főnlaki
 62; — germán 315; — guinéai 166; —
 hernád-pusztai 300—314; — igari 188; —
 jász-also-szentgyörgyi 120—138, 188, 375;
 — kassai 315; — kercsvideki 117; — kess-
 lerlochi 166; — keszthelyi 293, 296, 304, 315,
 316; — kispesti 187; — kömlődi 314, 317;
 — krasnokutski 371; — kunágotai 314; —
 liadai 315; — madarassi 314; — mártélyi
 291, 292; — Moczán 190; — mondouzi-i
 172; — Munkács (vaskorbéli) 138—146,
 198—220, 335—344; — murgai ezüstlelet
 334; — nagymányoki 314; — Nagy-Tályán
 189; — nemes-ócsai 304; — némedi 184,
 189, 314—318; — nisi 118—120; — nyugot-
 szibériai 316; — ordasi 294, 296; — Ó-Bec-
 séről 187; — óboroki 190; — ókányi 186;
 — őskori 186; — pásztói 291; — pécskai
 327—335; — pétervásári 186; — pusztá-
 baboti 186; — pusztarábolyi 362—363; —
 pusztatóti 315, 316; — Pusztá-Vacson 189;
 — sarmasági 250; — Sáván-pusztán (Ko-
 márom m.) 188; — soproni 74—78; —
 sümeghvidéki 369—372; — szabadkai 90;
 — szajnavölgyi 167; — szamosújvári 17—28,
 146—163; — szarmata 315; — szaszanida-
 kori 318; — szászkabányai 317; — szeged-
 őthalmi 291, 315; — szentendrei 289; —
 szécsényi 180; — szilágy-somlyói 187; —
 szilágysági 55—57; — szinai 187; — sziráki
 292, 314, 316; — szolnok-dobokai 384; —
 szolyczi 285; — Szőlös-Gyálról 186; —
 thorsbergi 138; — tiszta-eszlári 316; — tiszta-
 tarjáni 95, 184, 188; — tordai castrum kör-
 nyékén 60—62; — török-kanizsai 184; —
 török-szentmiklósi 188; — törteli 381; —
 Velem-Szent-Vidről 186; — vésztoi 186; —
 zadányi 380; — závodi 292, 315.
 Lelesz 397.
 Lemaire H. 409.
 Lemezsajtoltó bronzminták Fönlakról 62—66.
 Lengyel Mihály 428.
 Lengyel sereg Beregszászban 386.
 Lenormant 354, 410, 413.
 Leo császár taktikája 255.
 Leonardo da Vinci 99.
 Lesencze-tomaji sírlelet 181.
 Leslie Sándor 39.
 Letteratura dei primi secoli 279, 280.
 Lewy A.: Geschichte d. jüdischen Münzen 98.

Lexicon chaldaico-rabbinicum 98.
 Lébényi templom 393.
 Léczdudor 150.
 Liadai (tambovi kormányzóság) leletek 315.
 Libay András 108.
 Lichtmann Margit 367.
 LICINI AVGVSTE SEMPER VINCAS 119.
 Licinius császár tiszteletére készült ezüst-csészék 323.
 Limogesi vicomtok pénzverése 275.
 Lindenschmit 138; — Handbuch d. deutschen Alterthumskunde 273.
 Lipót, I., császár korából való Biblikus érmek 236.
 Lipp Vilmos 177.
 Liphay Béláné ajándéka 382.
 Loboda Márton 428.
 Loczka József 415.
 Lombardiai vaskorona 86.
 Lotosvirág 7.
 Lovácskahegy 139.
 Lőcséről származó öntányér 190.
 Löschke tanár 270.
 Lubomirsky herczeg 43.
 Lucius Verus 312.
 Luchs János plébános 53.
 Lunkai őstelep 18.
 Luminálási technika 106.
 Lypsanothéca Esztergomban 106—107.
 Lysippos-féle Apoxyomenos 265.
 Lyukfűl 150.

M

M. d'Acy 168.
 M. Travitus 374.
 Mac Curdy tanulmányai 169.
 Macedonia 120.
 Macrinus és Diadumenianus-Agrippa 347; — és Diadumenianus-Pontianus 347; — -Pontianus 346; — -Stat. Longinus 349.
 Macskovics-féle téglagyár 431.
 Madarasi lelet 314.
 Madden: A history of Jewish Coinage 98.
 Madonna-képek a byzantinus művészetben 277.
 Mæander motívum 155.
 Magángyűjtő: Bachhofen v. Echt (Wien) 118; — Domány József (Arad) 97; — Forrer R. 352; — Mihály István (Bakony-Sz.-László) 60; — Pintér Sándor 180; — Richartz (Köln) 263; — Téglás István 61; — Wallraff (Köln) 263; — Weifert Ignác (Pancsova) 118.
 Magnesia 416.
 Magyar emlékérem 367; — Ferencz 381; — festő és műhímező Párisban (1384—1417) 35—38; — gatyá a scythia-szarmata korban 94; — hadi történet 89; — hagyomány 318; — István 36; — királyi államvasút miskolci üzletvezetősége 187; — nemzet művelődése III. Béla korában 86; — nemzeti múzeum 1—16, 62, 95, 102, 121, 165, 184, 234, 237, 285, 289, 407; — n. múzeum antik gipszöntvény-gyűjteményei 270; — n. múzeum bizanci súlyai 193—198; — n. múzeum régiségosztályának gyarapodása 186—190, 380—383; — n. múzeum régi ezüst-övei 184; — ornamentika és tárgyi ethnographiánk őstört. vonatkozásai 90; — országos iparművészeti múzeum 266; — ötvösművészség 107; — őstörténet 113; — sodrony-zománcz 104; — szent korona 86, 281; — történelmi emlékek 184; — történeti ötvösműkiállítás 1884-ben 105; — tudományos akadémia millenáiumi munkája 378; — -ugor néptörzs 113; — viselet 110—118; — viseletek története 91, 320; — viseletek története ügyében 255—262; — vitézek története 91.
 Magyarok első beköltözése 318.
 Magyarország egyesített címere 397; — herold királya 84; — történeti emlékei 93.
 Magyarországi néptípusok 170.
 Mahler Ede: Egyiptomi emlékek a m. nemzeti múzeumban 1—16, 184; — komárom-megyei császári római lelet 443.
 Mainzi múzeum 263, 271.
 Majthényi kamarai biztos 44.
 Majuscula betűk 396.
 Makedon prov. pénzek 356.
 Maler C. 102; — V. 102.
 Malomkövek 328.
 Marchéville M. 275.
 Marcianopolis 346.
 Marcus Aurelius 127; — Aurelius érme 115.
 Marcellianus sírhelye 278.
 Margit, IV. Béla leánya 87; — királyné Barbarossa Frigyes császárnak ajándékozott sátora 85; — VII. Lajos francia király leánya 84.
 Margitta 367.
 Marsigli 32.
 Martinuzzi György élete 253, 441.
 Marucchi Horác 277.
 Maska előadása 168.
 Massiliai drakma 416.
 Masszageták 113.
 Maulbronni dóm 391.
 Maumburgi dóm 391.
 Maurelly Sebestyén 45.
 Mauricius Tiberius pénze 196.
 Maurikios-féle taktika 256.
 Matoi-csapat 6.
 Matulay János 47.
 Maxe-Werey 411.
 Maxentius 119.
 Maximianus Hercules 357.
 Maximimus 120.
 Mazerolle 276.
 Máli spil nevű sziget 34.
 Mánuel, Byzancz császára 84.
 Mária királyné 390; — Magdolna-templom 286; — -nosztrai szerzetes 254.
 Mártélyi lelet 291, 292.
 Mártoni paulinus kolostor 395.
 Máthé Dezső ajándéka 381; — József, Abony jegyzője 289.
 Mátyás apostol 394; — király 254; — és Beatrix bécsi mellképeiről 286—287; — -kori costume 91; — uralkodása 389.
 Mátyus József ajándéka 191.
 Medusafej, domborműves bronzkorongon 234.
 Megerősített templomok 386.
 Megyery Sámuel 400.
 Meister Al. 35.
 Melchior Reith 267.
 Mellékszíjvég 295.
 Men-Cheper-Ra 7.
 Menczl János 79.
 Mercurius Avernus 268; — szobrocskája 381.
 Meroving korabeli régiségek 273.
 Merovingiek korának liturgiája 278.
 Mertz Miksa tanácsos 44.
 Mesterjegyes ostyasütő Székesfejervárról 382.
 Mestorf 138.
 Meszes 395.
 Meyer H. 409.
 Mezőberény (Békés m.) környékén gyűjtött régiségek 186, 187.
 Mécsesek agyagból 144.
 Migazzi bibornok 54.

- Mihalecz János 58.
 Mihalik József: A párisi kiállítás magyar történelmi emlékeiről 184; — Egy zománczott délszláv csattról 237—239; — Tanulmányok a régi hazai ötvösség köréből 104—110.
 Mihály István, bakony-sz.-lászói esperes 60; — gyűjteménye 443.
 Mihály zágrábi püspök 254; — VI., császár érmei 275.
 Mihály-kápolna 390.
 Milesz Béla: A tiszafüredi múzeum 1900. évi gyarapodásáról 360.
 Milkói püspökség 253.
 Millefiori korong 189.
 Milleker Bódog 384; — A verseczi városi múzeum 190—192; — Három aldunai római erőd 28—34.
 Miniature-képek 279.
 Minuscula betűkből álló felirat 394, 398.
 Mionnet 345.
 Miske Kálmán báró ajándéka 186.
 Miskolczon lelt kelta pénzek 357.
 Mithrascultus 375.
 Mitroviczai sírlelet 381.
 Moczai (Komárom m.) lelet 190.
 Moesia 120.
 Moguntiana 177.
 Mogyoróbereki Erdődy János gróf 438.
 Mohamed-Ali 2.
 Mohilka 146.
 Mondouzilben talált rézvésző 172.
 Mongez 410.
 Montelius 166; — előadása a párisi archæol. congressuson 167.
 Monti Argentella 280.
 Moorsbruch 146.
 Moraleta S. 275.
 Mordtmann: Byzantinische Glasstempel 194.
 Morin 280.
 Mortillet 167; — előadása 170.
 Morzsólok kövek 20.
 Mosaici della Basilica di San Marco in Venezia 92.
 Moszkvai történelmi múzeum 372.
 Mothes Oskar: Arch. Wörterbuch 391.
 Mowat Róbert 275.
 Mónos-Petri 367.
 Mózes-érmek 103.
 Mrsgt istennő 11.
 Much 168.
 Munck, belga kutató 166.
 Munkács környékén talált vaskorbéli emlékek 138—146, 198—220, 335—344.
 Munkácsi Bernát 117.
 Munkácsi vár kurucz őrsége 386.
 Muret 351.
 Muret-Chabouillet 406.
 Murgai ezüstlelet 334.
 Musée d'histoire naturelle 163; — Saint Germain 163.
 Múzeum: Afrikai Lavigerie- 193; — aquileiai 197; — aquincumi 373; — aradi 62—66; — berlini 146; — berlini 371; — bécsi cs. k. 411, 416; — bécsi osztrák 266; — békés-csabai 95; — bonni 263, 268; — British 448; — Budapest székesfővárosi 192, 373; — bucaresti 371; — egri érseki 362; — esztergomi 444; — hamburgi zsidó 99; — iparművészeti Kölnben 266; — jászberényi 121, 188; — kolozsvári 170; — Kölcsey 382; — kölni 263—268; — magyar nemzeti I—16, 62, 95, 102, 121, 165, 184, 186—190, 193—198, 234, 237, 270, 285, 300, 314, 357, 380, 383, 407, 412, 414, 421; — magyar országos iparművészeti 266; — mainzi 263, 271; — moszkvai történelmi 372; — musée d'histoire naturelle 163; — musée Saint Germain 163; — pécsi 176; — pozsonyi városi 109; — rajnavideki 263—273; — római állami 279; — soproni 66, 74—78; — szegedvárosi 273; — szentesi 383; — Tatra 443; — tiszafüredi 360; — triesti 198; — trocaderoi néprajzi 167; — váci 421; — Wallraff-Richartz-féle 263; — verseczi 190—192; — Villa Albani- 280; — zágrábi 417; — zürichi 189; — zsófiai bolgár nemzeti 345.
 Múzeumok és könyvtárak országos főfelügye-
 lősége 364.
 Müller Heinrich: Die Repser Burg 379; — Miklós 277.
 Műemlékek 385—403.
 Mykeni műveltség 271.
 Myron bronzművei 264.
 Myskovszky Viktor: Néhány felsővidéki mű-
 emlék 385—403.

N

- Nadrág 117.
 Nagy András 390; — Boldogasszony 392; — Gergely pápa halála centenariuma 278; — Géza 88, 182, 255; — Géza: A dunakeszi urnatemető 443; — A némedi (Tolna m.) népvándorlaskori leletről 184, 314—318; — az eskütéri sisak 374; — javaslata a rég. társ. érdekében 185; — népvándorlaskori turán öltözet 318—323; — Székitha-szarmata maradványok a magyar viseletben 110—118; — Válasz Varjú Elemér úr bírálatára 88—94; — Gyula főszolgabíró Szilágyi-Somlyón 55; — Imre 438; — Károly-féle biblia 280; — Lajos király 397; — Lajos korabeli Képes Krónika miniatűrjei 110; — Lajos leánya 252; — Sándor pénzei 356, 419, 420; — Sándor tetradr. barbár utánzatai 414; — Sándor-intaglia 275; — Theodosius oszlopa 92, 112, 259.
 Nagy-abonyi ásatások 189; — lelet 381.
 Nagy-aszói régi templom 184.
 Nagy-Bányai István 109.
 Nagy-bisztereczi (nógrád-borsodmegyei) elek-
 trum pénzek 412; — ezüstpénzek 355, 356; — éremlelet 274; — kotin elektrum pén-
 zek 355.
 Nagymányoki lelet 314.
 Nagy-Olaszi nevű hegy 365.
 Nagy-szentmiklósi kincs 89, 320.
 Nagy-Szekely 318.
 Nagy-szöllősi plébániatemplom 390—392.
 Nagy-Tályán (Heves m.) lelt ezüst-öv 189.
 Nagyvárad tört. és rég. társulat 70.
 Naissusiak 119, 120.
 Naksiredsibi sziklakép 320.
 Naksirusztani sziklaképek 320.
 Nanterre-i sírlelet 172.
 Nádasdi (Sopron m.) aranypénz 404, 405; —
 bój aranypénzek 355; — bój aranypénzlelet
 359; — bój aranystaterek 355, 356.
 Nádasdy-féle mausoleum 113.
 Nátly József ajándéka 274.
 Nägel in Römergräbern 137.
 Neftzern János, kamarai pénztárnok 44.
 Negotinból származó csatt 237.
 Nemausus pénzei 354.
 Nemes Mihály 93, 255.
 Nemes-ócsai lelet 304.
 Nemesfém-rudacsok 352.
 Nemzetgazdasági viszonyok III. Béla korá-
 ban 86.
 Nemzetközi éremlajstrom 276; — érmészeti

congressus Párisban 274—277; — tudományos gyűlések 163.
 Neppel Ferencz abonyi nagybirtokos 289
 NERI Q. VRB (av.) és L. LEN (rev.) feliratos érem 335.
 Neudeck Gyula: Kiadatlan alsó-mőσαιai érmek 345—351.
 Neumann 281.
 Négyélű csontpálcza 291.
 Négyszögletes bronzsúly 195.
 Négyzetes írású héber betűk 98.
 Néhány szó a gyulafehérvári «Hunyady»-sírkövekről 182—183.
 Némédi (Tolna m.) népvándorláskori lelet 184, 189, 314—318.
 Német művészek a XVI—XVII. századból 320.
 Némethy Lajos, esztergomi esperesplébános 324, 444.
 Népvándorláskori aranyékszerek és egyéb sírleletek 380; — emlékek 364; — lelet Némeden (Tolna m.) 184; — ötvösség 289; — sírok 181; — spathatypus 317; — turán öltözet 318—323; — turán viselet 94.
 Nikolics János 31; — ajándéka 192.
 Nikopolis 348
 Nisi ezüstcsészék 118—120, 323.
 Nofer-Ameny sírköve 8.
 Noferhmt-nek stélája 4—7.
 Noricum 120.
 Noricum öltözet 374.
 Notitia Dignitatum 30.
 Nuber Ferencz ajándéka 189.
 Numi incusi 414.
 Numism. bibliographiai intézet szervezése 276.
 Nyári Sándor: A czenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei (ism.) 251—254, 440—441.
 Nyársalakú szurony 214.
 Nyugot-európai képzőművészeti emlékek 111.
 Nyugot-szibériai leletek 316.

O

Obgarusnak Krisztussal folytatott levélváltása 278.
 Obücs 141.
 Odessos (Varna) érme 345.
 Odobesco parthus király 321.
 Okolicsányi Gáspár 43.
 Okolicsnói középkori templom 380.
 Oláh Tamás 79.
 Oláhországi régiségek 170.
 Olasz művészek a XVI—XVII. századból 320; — renaissance 278, 389.
 Olaszföldi sisakok 375.
 Öllő 340.
 Olvasztó-edények 230.
 Onogundur-bolgárok 318.
 Orbán, IV., pápa 253.
 Ordasi ékszer 294; — fülönfüggő 289.
 Oreschnikow Alexis 413.
 Oriens Christianus 280.
 Ormos Zsigmond 29, 31.
 Ormuzd, III., király érmei 318.
 Ormentikai motivumok a petrisi edényeken 153.
 Ornstein József 384; — József: Adalék a ravennas-féle «congrui» alkalmazásához 368—369.
 Orosz császári Ermitage 320; — emlékérem 367; — Endre 288, 384; — Endre: A «petris-i» őstelep Szamos-Újvárt 17—28, 146—163, 220—234; — lengyelországi czenstochowai kolostor története 251.
 Orsófejek 328.

Orsógombok 26—28, 145, 344.
 Orsók 292.
 Orsókarikák 363.
 Orsósúly 340.
 Országos iparművészeti múzeum 266; — régészeti és embertani társulat 95, 96, 380, 443.
 Orten János 400.
 Örtvay Tivadar 30, 31.
 Osszetek 113.
 Ostyasütő Székesfejervárról 382; — vas 190.
 Osztrákországi műemlékek 283.
 Osztyákok 113.
 Ovis Aries 223.
 Ó-Barsból való régiségek 381.
 Ó-becsei lelet 187.
 Ó-budai amphitheatrum 374; — zsidótemető 374.
 Ó-Budán talált egyptomi kőemlék 10.
 Ó-héber feliratú zsidó érmek 98; — írás 98.
 Ó-keresztény mozaik-képek 278.
 Ó-kori aranygyűrű 188; — aranykincs Tiszatárjánon 184; — sisak 95, 184.
 Ó-szláv betűs márvány bélyegző 383.
 Óborok községben lelt régiségek 190.
 Ókányon (Bihar m.) lelt bronztör 186.
 Ólomkorong 1569-ből 383.
 Ónipar 268.
 Öntányér a XVIII. századból 190, 382.
 Ózok 137.
 Öntőminta-graftlap 339.
 Örlőkő 122, 336, 337.
 Örlőkövek 19—20.
 Ötvösmű Rozsnyón 107—108.
 Ötvösműkiállítás 1884-ben 105.
 Ötvösművesség Magyarországon 107.
 Ötvösség 104—110; — Kassán 108—109; — Pozsonyban 109—110; — története 108—109.
 Ősemberi csontvázszer 224.
 Ősembertani adatok Erdélyből 17.
 Ősgörögök ruhái 117.
 Őskori agyagnehezék 28; — arany karikapénz 416; — arany torquesek 352; — aranyékszer Sarmaságról 250; — aranyláncszem 186; — balta 23; — cserepek Csányon (Heves m.) 186; — cserepeszközök 26—28; — csiszoló kövek 23; — csonteszközök 23—26; — edények 146—163; — kanalak 26; — lapos rézvéső 186; — leletek 186; — leletek Szolnok-Dobokamegyében 384; — orsógombok 26—28; — örlőkövek 19; — régiségek Gyulafejervár vidékéről 380; — szobrok 166; — törőkövek 20; — vasbuczkó 186; — vágószer 22.
 Ősrégészeti congressus Párisban 163—173.
 Ősrégi francziaországi sisakok 375.
 Őstelep Szamos-Újvárt 17—28, 146—163, 220—234.
 Österreich Lénárt 287.
 Ősturán viseletmód 117.

P

Pajzsboglár 125.
 Pajzsdudor 138.
 Palais des Congrès 165.
 Palestina régészeti felkutatása 280.
 Palics Károly 47.
 Pallasfejű pénzek 414.
 Pamiri iránok 113.
 PankalypPéter 78.
 Pannonhalmi féldomborművek 279.
 Pannonia 120.
 Pannoniai öltözet 374; — sírleletek 248.
 Pap Miklós 239, 250.

- Papadopoli Miklós gróf 275.
 Papadopoulos Kerameus 193.
 Papius L.-féle denár 420.
 Papp 430.
 Papyrus Arsinoë vidékről 277.
 Papyrusbokr 7.
 Parat abbé 167.
 Parittyakó 338.
 Parittyázás 218.
 Parocchi bibornok 277.
 Paschau Bartel 79.
 Patsch 275.
 Patzner István 384.
 Pauler Gyula 84.
 Pauner Károly 47.
 Pauszner György pánczélgyártó 1624-ben 79.
 Pál, V., pápa avignoni négyszeres aranya 275.
 Pálczán János budai bíró 287.
 Pálhegy 141.
 Pálosok 384; — rendje 251.
 Pánczélgyártó György 79.
 Parisi embertani és ősrégészeti congressus 163
 — 173; — érmészeti congressus 352; —
 nemzetközi érmészeti congressus 274—277;
 — nemzetközi kiállítás 163, 383; — nem-
 zetközi kiállítás magyar történelmi emlékei-
 ről 184.
 Pásztói lelet 291.
 Peiner György 287.
 Perdrizet 275.
 Peremdarabok 148—149.
 Peremgomb 150.
 Peremlyukfűl 151.
 Perényi Imre 398; — István emlékköve 398;
 — Péter 392.
 Perikles mellképe 264.
 Perjámosi (Torontál m.) sírlelet 180.
 Permi ezüstcsészék 319; — éremleletek 321.
 Perui tintinabulum 171.
 Pernice E.: Griechische Gewichte 193.
 Perzsa műiparosok 320.
 Perzsák és byzanciaiak közti háborúk 322.
 Pesti Ferencz 380.
 Petelei lelet 408.
 Peter Platner 79.
 Petersen 377.
 Petesuchos (Horus) istenség 277.
 Petit Lajos 280.
 Petrák Pál 400.
 Petrisi őstelep Szamos-Újvárt 17—28, 146—
 163, 220—234.
 Petronilla-bazilika 281.
 Pécsi szobrok 110; — templom 386, 393.
 Pécskai nagysánczban előfordult római kor-
 beli edények 327—335.
 Pénz: Antik 276; — aranykarika-pénz 352;
 Augustus alexandriai pénze 275; — Aure-
 lianus császártól 175; — árpádkori 72; —
 barbárpénzek 219, 351—359; — bélelt 415;
 — Biatic-féle 420; — brassói 404, 414; —
 Calpurn. Piso Frugi-féle denár 420; —
 Cobrovomarus-féle 420; — dán pénzek a
 XI. századból 275; — dél-itáliai 354; —
 erdélyi tálalakú 355; — fordított 415; —
 franciaországi 351; — Fufius—Calenus-
 féle denár 420; — gall 351, 357, 404, 408;
 — Gallienus pénzei 275; — görög 351, 419;
 — Hadrianus császártól 175; — héber 367;
 — kelta 351—359; — kisázsiai vert pénzek
 359; — makedón 356; — Mauricius Tibe-
 rius pénzei 196; — Nagy Constantinus csá-
 szártól 175; — Nagy Sándor pénzei 356,
 419, 420; — nagybisztereczi 355, 356, 413;
 — nádasdi 355, 356, 359, 404, 414; — Ne-
 mansus pénzei 354; — őskori karikapénz
 416; — Pallasfejtő 414; — Papius-féle de-
 nár 420; — pénzsúlyok 193; — pilini 406;
 — Podmokiban lelt 359, 404, 414; — Pos-
 tumius-féle 420; — Rákóczy idejéből 57;
 — Roscius Fabatus 420; — római 416, 420;
 — római denár 126; — sicíliai 354; —
 tálalakú barbár 408; — thasosi tetradrak-
 mon 416; — tolnamegyei rézpénz 356; —
 Turonus Civis feliratú denárok 275; — üz-
 begi aranypénz 357; — I. Venczel luxem-
 burgi herczeg denárjai 275; — Volcae Tecto-
 sages pénzei 354.
 Pénzverés dynamikája 413.
 Pénzverési eljárás 413.
 Péter, nyitrai püspök 254; — szőlősi plébá-
 nos 392.
 Pétervásári (Heves m.) bronzlelet 186.
 Pfalzsdorf 146.
 Phrygiai sapka 114.
 Phidias bronzművei 264; — Tanulmány az
 antik műtörténet köréből, írta Sáfány La-
 jos (ism. H.): 377—378
 Philippeusok utánzatai 410.
 Pick B. 345.
 Piette 171.
 Pikkelyes mellvért 256.
 Pilin-leshegyi sírlelet 304.
 Pilini ezüstpénz 406.
 Pilis-szentkereszti zárda 363.
 Pillére a zirczi apátság régi egyházának 85.
 Pilum vasa 374.
 Pintér Sándor gyűjteménye 180.
 Pinturicchio képei 278.
 Pinza 280.
 Piskóta-alakú fenőkövek 218, 338.
 Platner Márton 78; — Péter 79.
 Pluviale 50.
 Podmokiban (Csehország) talált bój arany-
 pénzek 359.
 Podmokli aranypénz 404, 405.
 Pogány római öltönyök 280.
 Poids antiques de bronze 193; — byzantin
 193; — de verre 193.
 Poitiers Margit 86.
 Pokorny László ajándéka 189.
 Polikeit Károly 16.
 Polykleitos bronzművei 264.
 Pompeius-féle oszlop 279.
 Pongrácz Antal 46.
 Pontdisz 153.
 Poprád táján lelt vasöntvények 352.
 Porcsalmi Cs. Jakab 79.
 Poroszlói Rábolyi puszta 360.
 Postumius C.-féle denár 420.
 Pozsonyi kehely mestere 110; — országgyű-
 lés 1790-ben 52; — ötvösczéh hitelesítő bé-
 lyege 110; — ötvösség története 109—110;
 — városi múzeum 109.
 Pór Antal 443; — Magyar festő és műhímező
 Párisban (1384—1417) 35—38.
 Pósta Béla 170.
 Póznafó sárgarézéből a XVII. századból 382.
 Præhistorikus edények 154, 156, 158, 159, 160,
 161, 162.
 Praxiteles-féle olympiai Hermes 265.
 Prágai Judenpfennigek 103.
 Primitív szobrászat kora 167.
 Priscilla-katakomba 280.
 Priscus Rhetor 30.
 Profán öltözékek 280.
 Profumo A. 277, 280.
 Prokesch-Osten Antal báró 2.
 Prónay László, Zólyom vármegye administrá-
 tora 1787-ben 46.
 Pulszky Ferencz 270, 383; — Ferencz: Réz-
 kor Magyarországon 364; — Károly 105.
 Puskamesterek 75.

Puskaportartó a xvi. századból 262, 282.
 Pusztá-Babotról származó őskori bronzlelet 186.
 Pusztá-bakodi sírlelet 182.
 Pusztá-hernádi lelet 189.
 Pusztá-Monostorról való vasnyelű kés 382.
 Pusztá-rabolyi lelet 362—363.
 Pusztá-tóti aranyszíjvégek 302; — lelet 315, 422.
 Pusztá-Vacson (Pest m.) lelt bronz fülönfüggő 189.
 Putjatin orosz herczeg 166.

Q

Quadratum incusum 359, 412.
 Quarzok 340.

R

Ra-n-maat 7.
 Racentini 282.
 Rad és Haszlin udvari ötvösök 45.
 Rademacher C. 146.
 Radič 278.
 Radics András 386, 390; — Balázs 390.
 Radisics Jenő 106.
 Raeren készítményei 267.
 Rafael képei 278.
 Rahmani patriarcha 280.
 Raimbault Mór 275.
 Rajkai Rogos Kálmán 1848-as honvéd százados hagyatéka 383.
 Rajnavideki múzeumok 263; — paraszt-bútorok 267.
 Rampolla biboros 277.
 Rauch Ignác plébános 47.
 Ravensburg 146.
 Rawna polje 118.
 Rákóczy-felkelés 43.
 Reber: Anzeiger für schweiz. Alterthums-kunde 352.
 Reformáció terjedése 390.
 Regölyön (Tolna m.) talált bronz öntőminta 356.
 Reinach S. 167; — Tódor 274.
 Reinecke Pál 112, 376.
 Reizner János 274.
 Rejtélyes bélyegű cserepek 446—448; — bélyegű cseréptárgyak a soproni múzeumban 74—78.
 Rekesz-zománcz 106, 107.
 Rekeszes ötvösség 375.
 Remete Szent Pál 253.
 Récsy Viktor 165, 443; — Viktor: A bakony-romándi urnatemetőről 184; — A keresztény archæologiai II. nemzetközi congressusa Rómában 277—282; — Egy bakony-romándi urnaletről 57—60.
 Régészeti ásatások a bihari várban 69—72; — kutatások Ér-Köbölkuton 363—368.
 Régi bizánczi súlymértékekről 184; — ezüst-övek 184; — hazai ötvösség 104—110; — királyi kincsek Báthory István birtokában 445—446; — Pest és régi Buda 373; — római font 193.
 Régibb középkor ornamentikája 309; — középkorbeli leletek 289—318; — középkorbeli tárgyak 187; — középkori emlékek 176—182; — vaskori emlékek Munkács környékén 138—146, 198—220, 335—344.
 Régiségek: Apatinvidéki 384; — Bánhidáról 381; — biharmegyei 186; — gombosi 422—431; — honfoglaláskori 426; — Hunyad-

megyéből 381; — kis-azari 444; — La Tène-izlésű 187, 381; — Meroving korabeli 273; — Mezőberény környékéről 186, 187; — Ó-Barsból 381; — őskorbeli 380; — sarkadvidéki 186; — Sirmium területéről 381; — Szentendréről 186; — tordai castrum környékéről 60—62.
 Rékasi sírlelet 302.
 Rémond előadása a párisi nemzetközi arch. congressuson 165.
 Réthy László 87, 369.
 Révay Ferencz báró 376.
 Révkomáromi magyar takácsok pecsétnyomója 383.
 Réz balta 55, 365; — balta Pusztá-Tótról 364; — csákány 191; — érmek 191; — metszet Erdélyből 190; — véső 186.
 Rheindahlen 146.
 Riber 351.
 Ricci Szerafin 275.
 Richter Ede 278.
 Riegl Alajos 278.
 Rokonság kievi és canariai edények közt 170.
 Roma Satteranea 277.
 Román, IV., bizánczi császár érmei 275.
 Román stílus 385.
 Romulus sírja 281.
 Roscius Fabatus-féle denárok 420.
 Rossi G. B. 101.
 Rothermann-Hartig-féle téglavetőben talált feliratos kövek 66.
 Rozsnyó város ötvösczéhenek hitelesítő jegye 108.
 Rozsnyói ötvösmű 107.
 Róbert Károly 436.
 Róland-szobor 257.
 Római állami múzeumok felügyelője 279—280; — bronzedény czipő alakjában 80; — castellum Szamosújvárt 368; — coemeteriumok 277; — családi érem 335; — császárok rendeletei 357; — dénár 126; — erőd 28—34; — ezüstcsészék 323; — épületek Apahidán 239—250; — feliratos kő Ujlakról 381; — feliratos kövek 66—69; — hadvezérek 374; — helytartók 374; — kandeláber 125; — katakombák 277; — korbelti edények a pécskai nagysánczban 327—335; — kori bronzöv 188; — emlékek 373; — — köztársasági ezüst érmek 191; — nemzetközi congressus 277—282; — pénzek 175, 420; — quadrigatus denár 416; — restitutio-érmek 275; — régiségekről a tordai castrum környékéről 60—62; — sánczok 327, 428; — sírkő Alsó-Dörgicséről (Zala m.) 381; — sírkő Arácsról (Fejér m.) 381; — sírkő Pécssett 176; — téglák a VII. légio bélyegével 30; — zene 278.
 Rómer F.: Húsz év után 367; — Flóris szobra 95.
 Rónai 430.
 Rózsa Vital 443.
 Rumnyi (Oroszország) kerületének skytha halmaiban lelt csőrtető 370.
 Röm. germanisches Centralmuseum 271.
 Rudabánya 395.
 Rudabányai ref. templom 395—401.
 Rudolf király 445.
 Ruprecht János ötvösmester 110.
 Rutot A., belga geologus 166.

S

S. Marco ciborium főoltára 280.
 S. Saba-templom 279, 282.
 Sabaria-i üvegpálca 381.

- Sabatier: Poids antiques de bronze 193.
 Saint-Venant 172.
 Sajószentpéteri ref. templom 401—402.
 Salakrögök 231.
 Salamon Ferencz 89; — király 87, 253.
 Salken Fr.: Das Grabfeld von Hallstatt 433.
 Salvator Medaillon 102.
 Santa Maria Maggiore mozaik-képei 278; —
 Restituta-baptisterium 278.
 «Santa Sabina»-templom 278.
 Sapur, I., 320.
 Sarauw 170.
 Sarkadvidéki (Bihar m.) régiségek 186.
 Sarmaságról való aranyékszer 250.
 Sarmata sírok 294.
 Sarmaták és persák rokonsága 375.
 Saru 256.
 Saruvasak 366.
 Sassanida érmek 275.
 Sasszanida-stílű csésze 94.
 Sasszeges vaskarika 125.
 Satteschi 279.
 Satolli biboros 281.
 Sauer Frigyes 399.
 Saulcy gyűjteménye 409.
 Sauseus 279.
 Savia 120.
 Savignoni L. 279.
 Sáfrány Lajos: Phidias, tanulmány az antik
 műtörténet köréből 377.
 Sáván pusztán (Komárom m.) lelt római
 bronzfibula 188.
 Scarbantia 66.
 Schillbach: De ponderibus aliquot antiquis
 193.
 Schiller H.: Geschichte der röm. Kaiserzeit
 119.
 Schindler János 79.
 Schirger Orbán 79.
 Schlumberger: Poids de verre 193.
 Schmid Márton 79.
 Schmidt Valdemar 170.
 Schoetensack O. 166.
 Schönborn gróf 390.
 Schreck 146.
 Schwab Kristóf 79; — nevű ötvös 276.
 Schwarz Ignác dr. 35.
 Scythia-szarmata viselet a magyar viselet tör-
 ténetében 94.
 Scythia minor 120.
 Sebeshelyi lelet 408.
 Seemayer Ferencz ajándéka 191.
 Sehotepe stélája 5—8.
 Selle Róbert ajándéka 186.
 Senkungsverfahren 358.
 Septimius Severus 312, 346.
 Serapis 347.
 Serdica 120.
 Seregélyesi sírlelet 187.
 Serleg a XVII. századból 382.
 Sesonk trónörökös 14—15.
 Severus 348, 349; — Gallus 348; — -Gentia-
 nus 348; — -Pollonius Auspex. 348.
 Sicilia pénzei 354.
 Siegburg 146; — készítményei 267.
 Sipos, Fuad pasa kertésze 15.
 Sírfeliratok Olaszországban 279.
 Sírkövek: egyiptomi 4—11.
 Sírlelet: Abonyi 289—300; — bakony-romándi
 57—60, 184; — beregszászi 189; — berényi
 180; — bölcskei 423; — budapesti lóver-
 senytéri 304; — csabrendeki 432—435; —
 császári 443; — csekszói 172; — csúnyi
 296, 309; — dáciai 248; — demkóhegyi 428;
 — dobogói 180; — fenéki 180; — földvári
 428; — gombosi 422—431; — jász-alsó-szent-
 györgyi 120—138, 188; — jász-dósa 304; —
 kecskeméti 428; — keszthelyi 180; — La
 Tène izlésű 381; — lesencze-tomaji 181; —
 mitroviczai 381; — nagy-abonyi 189, 381;
 — Nanterreben 172; — némedi 184, 189;
 — pannoniai 248; — perjámosi 180; —
 pilin-leshegyi 304; — pusztá-bakodi 182; —
 pusztá-hernádi 189; — pusztá-tóti 302, 422;
 — rékasi 302; — seregélyesi 187; — stomfai
 435; — szabadkai 96, 431, 432; — szeged-
 őthalmi 422; — szentendrei 289, 424; —
 szécsényi 180; — székesfehérvári 82—83;
 — Szigligeten 180; — thorsbergi 138; —
 tiszta-tarjáni 95, 184, 188; — zala-mihály-
 falvi 369; — zalkodi 178.
 Sírleletek a régibb középkorból 289—318.
 Sirmium 374; — területéről származó régisé-
 gek 381.
 Skytha lelet Sümegh vidékén 369—372; — tör-
 zsek 372.
 Smitthon Mihály 79.
 Sodronyzománcz 104.
 Sodronyzománczos kehely 283.
 Sodronyos zománczú virágok 105.
 Somhidi csörtető József főherczeg tulajdoná-
 ban 369.
 Somlyó hallstatti sírjai 369.
 Somogyi Császár István 79.
 Sontzo 275.
 Sopron sz. kir. város régészeti társulat 66.
 Soproni középkori puskamesterek 75; — lelet
 74—78; — múzeum 66, 74—78.
 Sorbonne 169.
 Súlyomkö 395.
 Spalax Typhlus 223.
 Speziában alapított embertani congressus 163.
 Spiraldísz 157.
 Spitzer Mór 446.
 Steffain Unger 35.
 Stephani 320.
 Stélák 4—11.
 Stomfai lelet 435.
 Stroehlin P. 276.
 Suchier Rajnald: Die Nägel in Römergräbern
 137.
 Sus Scrofa 223.
 Súlymértékek 184.
 Súlyok feliratai 194.
 Sümeghvidéki emlékek a régibb középkorból
 176—182; — skytha lelet 369—372.
 Svájczai áttört aranykarikák 352.
 Svoronos 352.
 Sylvester, II., pápa 281.
 Symbolikus diszítmények 6.
 Sz. Asztrik 281; — Cäsarius-féle templom
 277; — Helena síremléke 278; — János-
 kápolna kincsei 287—288; — Márk sír-
 helye 278; — Pál sírja 280; — Péter-bazi-
 lika 277; — Péter sírja 280.
 Szabadkai lelet 96; — sírlelet 431—432.
 Szabirok 318.
 Szabó Géza ajándéka 187; — József 300; —
 József ajándéka 189; — Mária ajándéka 188.
 Szajnavölgyi barlangok 167.
 Szakállas nyílhegy 217.
 Szalagfülek 150.
 Szalay Imre 173; — Jenő ajándéka 189.
 Szalay-Baróti 428.
 Szalonna (Borsodmegye) 392.
 Szalonnai ref. templom 392—395.
 Szalonnay-család 394.
 Szamosfalva és Dezmér határán lelt tárgyak
 250.
 Szamosujvári őstelep 17—28, 146—163, 220—
 234; — római castellum 368.
 Szarkahegy 141.

Szarmata leletek 315; — temető 382.
 Szarmatak lovai 94.
 Szarvasagancstövek 328.
 Szasszanida harcosok 320; — királyok 320;
 — lovasok 320.
 Szasszanidakori lelet 318; — perzsa díszítés
 90; — perzsa viselet 320.
 Szádeczky Lajos 182.
 «Szándékolatlan» típusok 359.
 Szárnyas ásó 336, 337; — kapa 336.
 Szász János 79; — Máthéról való kapuzár
 190.
 Szászöldi aranyozott ezüst mellboglár 382.
 Százkabányai lelet 317.
 Szászrégeni lelet 408.
 Századbeli, IV., császári érmek 356.
 Szeged-óthalmi lelet 291, 315, 422.
 Szegedi Ferencz 109.
 Szegedvárosi múzeum 273.
 Szekerczék 142.
 Szelle Zsigmond 288.
 Szellemi élet III. Béla korában 86.
 Szendrei János: III. Béla magyar király em-
 lékezete (ism.) 81—88; — Az országos rég-
 észeti és embertani társulat 95, 96, 184—
 185, 380, 443; — A nagyászói régi templom-
 lomról 184; — A m. n. múzeum régi ezüst-
 öveiről 184; — Al-Zrínyi-emlékek 185.
 Szendrői ref. templom 402—403.
 Szentendrei sírlelet 289, 424.
 Szentendréről való régiségek 186.
 Szentesi múzeum 383.
 Szentgróth polgárvárosi La Tène sírok 369.
 Szentimrei csonkatorony 284; — templomrom
 444—445.
 Szentiványi Gyula ajándéka 186.
 Szentkeresztí ütközet 42.
 Szentlőrinci kolostor 254.
 Szentmargita tájáról való római feliratos kö-
 vek 67—68.
 Szentmiklósy Jenő ajándéka 187.
 Szentpéteri szőlőhegy 314.
 Szepesi kehely 105—106.
 Szepesvárjai falfestmény 110; — kehely 104.
 Szerb emlékérem 367.
 Szereday feljegyzései 182.
 Széchenyi György esztergomi érsek 286; —
 Miklós gróf: A Szent György vértanúról
 nevezett jaaki apátság története (ism.) 436
 —440.
 Szécsényi gyűlés határozatai 43.
 Szécsényi Boldizsár 109.
 Székely ház 90.
 Székely Márton 438.
 Székesfehérvár koronázó temploma 83.
 Székesfehérvár-demkőhegyi sírlelet 428.
 Székesfehérvári sírban lelt arany ékszerek 83;
 — sírból való bronzfeszület 82; — sírból
 való ezüstgyűrű 83.
 Székesfehérvárról való mesterjegyes ostyasütő
 382.
 Szibériai vogulok 319.
 Szigá-Szigeti ásatások 383.
 Szigligeti sírlelet 180; — sírok 369.
 Szikszói templom 386.
 Szilágyi Dániel 15; — Sándor 365.
 Szilágysági leletekről 55—57.
 Szilágysomlyói aranydudor 238.
 Szilágysomlyóról való lelet 187.
 Szina-i (Borsod m.) lelet 187.
 Sziny-család 394.
 Sziráki lelet 292, 314.
 Szirmay Antal 392; — Mátyás 392.
 Szijboglárok 294.
 Szijkapcsoló 314.
 Szijpánt 314.

Szűjvég 294.
 Székitha süveg 113; — -szarmata maradványok
 a magyar viseletben 110—118.
 Székithák turánok voltak 112.
 Szláv-germán népek 117.
 Szobrok 12—16.
 Szoknyaszzerű ruha 115.
 Szokolai János, csanádi püspök 254.
 Szolnok-Dobokamegye irodalmi, történelmi és
 etnographiai társulat 384; — monographiája
 369; — őskori leletei 384.
 Szolnokról való keleti ízlésű aranygyűrű 382.
 Szolyczi lelet 285.
 Szombathelyi Tamás, a pálosok rendjének
 XXIX. generálisa 254.
 Szombathy 168.
 Szőlős-Gyárlóról való bronzcista 186.
 Szt. Adalbert temploma 444; — Benedek ke-
 resztje 104; — Borbála 394; — Ferencziek
 pozsonyi rendháza 110; — Gellért, csanádi
 püspök 254; — György vértanúról neve-
 zett jaaki apátság története (ism. —Dd.)
 436—440; — háromság-érmek 102; — Ist-
 ván, magyar király 252; — jobbi Convent
 392; — László király 253; — László király
 ereklyetartója 82; — László király mell-
 szobra 88; — László király síremléke 87;
 — Lukács evangélista 252; — Márk-templom
 Velenczén 92; — Mihály-érmek 102;
 Péter 394; — Ulrik keresztje 104.
 Sztáriczkrve helyén lelt edénycserepek 30.
 Sztéhló Ottó 443.
 Szulejmán hadai 438.
 Szunyoghegy 146.
 Szűcs Antal 429.

T

Tajtékpipa 190.
 Takáts Sándor: A budavári királyi Szt. János-
 kápolna kincsei 287—288; — A Mária Mag-
 dolna-templom lerombolása 286; — Mátyás
 és Beatrix bécsi mellképeiről 286—287; —
 Régi kincsek Báthory István birtokában
 445—446.
 Takibosztnai sziklaképek 320.
 Talpas poharak a XVII. századból 382.
 Tamás, esztergomi érsek 392.
 Tanulmányok a régi hazai ötvösség köréből
 104—110.
 Tapolca-avardombi La Tène sírok 369.
 Taramelli előadása a párisi arch. congressu-
 son 166.
 Tarentumban felfedezett remetebárály 278.
 Tariczky Endre 360.
 Tarniakok 318.
 Tartományi múzeum Bonnban 268.
 Tálalakú barbár pénzek 408.
 Tekes-család 394.
 Temesvár vidékének régiségleletei 384.
 Templomi gyertyatartók 189.
 Teplánszky Ferencz 323; — Mária 323.
 Terebesi templom 399.
 Terra sigillata tálcácska 242.
 Testamentum Jesu Christi 280.
 Téglás Gábor 379; — István: Újabban talált
 római régiségekről a tordai castrum környé-
 kéről 60—62.
 Thallóczy Lajos 84.
 Than Mór festménye: a «Toborzás» 116.
 Thasosi tetradrakmon 416.
 Themistokles 416.
 Theodor György ajándéka 192; — György, or-
 sovai birtokos 237.
 Theodorik király 131.

Theodosius, II. 279.
 Thieullen M. 166.
 Thorsbergi lóp leletei 138.
 Thökölly-féle felkelés 42.
 Thraciai érmek 345.
 Thrák-kelta népek 117.
 Thurn 146.
 Thutmosis, III., korabeli stéla 4–7.
 Thún József 384.
 Timer József 429.
 Tisza-eszlári lelet 315; — -füredi múzeum 1900.
 évi gyarapodása 360; — -tarjáni arany fű-
 lönfüggők 381; — lelet 95; — ókori arany
 kincsről 184.
 Titelen folytatott ásások 384.
 Titus Ciltus 374.
 Tobol-vidék 318.
 Toborzás 116.
 Tokos fejszék 341; — véső 336.
 Toledói érmek 275.
 Tolna vm. monographiája 155.
 Tolnamegyei (regőlyi) rézpenzek 356.
 Tolnay Ferencz 439.
 Tolosates-ek négyszögletes pénzei 355.
 Tolvádián rendezett ásatás 191.
 Tomasetti G. 281.
 Tomi város görög ólom súlyai 275.
 Tomis (Küstendjé, Konstanza) érme 345.
 Tordai Boér Ferencz 109; — castrum környé-
 kéről származó római régiségek 60–62.
 Tordassy ház Kassán 397.
 Tordosi gyűjtemény 170.
 Torma Károly 33; — Zsófia 379.
 Tornay-család 394.
 Tóth András 400.
 Török Aurél 87; — feliratos almandinkő 382;
 — Géza ajándéka 383; — salavári 115; —
 -kanizsai leletek 184; — -Szent-Miklóson
 (Torontál m.) lelt ókori calcedon gyöngy 188.
 Törökök veresége 43.
 Törökövek 20.
 Törökség fejedelmi jelvényei 319.
 Törtéti lelet 381.
 Történeti ötvösműkiállítás 1884-ben 105.
 Tóvisi lelet 417.
 Tragilosi érmek 275.
 Traianus oszlópa 115, 375.
 Triesti múzeum 198.
 Trocaderói néprajzi múzeum 167.
 Trusza Lajos esperes-plébános 55.
 Tunika 256.
 Tuolth József 53.
 Turán öltözet 318–323; — viselet 94.
 Turonus Civis feliratú denárok 275.
 Turóczmegyei La Tène ízlésű sisak 375.
 Tűzpadok roncsai 229.
 Tűzítő acél 336.
 Tűzvész 1761-ben 45.
 Tyche 347.

U

Ujabb lemezajtoló bronzminták Fönlakról
 62–66.
 Ujabbban talált római régiségekről a tordai
 castrum környékéről 60–62.
 Ujfalusi Mátyás Balázs 109.
 Ujjbarázda-dísz 157.
 Ujgyűrű 290.
 Ukraín-ruthen ethnologia 170.
 Ungorának nevezett prähistorikus bronzkori
 vártelep 367.
 Uralvidéki thysszageták 113.
 Urbányi János 47.
 Urmánczy Joachim 234.

Urnaedény Szilágyságról 56.
 Urnalelet Bakony-Romádon 57–60.
 Urnatehető Apahida község határán 288; —
 Dunaföldvártól 288.
 Uyses (Vizes) János 389.
 Újdombovári lelet 415.
 Üveg edények gyűjteménye 263; — gyöngyök
 290, 291, 292, 294; — karperecz 187; —
 szilánkok 121.
 Üzbégi aranypénz 357; — éremlelet 352.

V

Vajna Károly 17, 234.
 Vakaró kés 431.
 Valdemar Schmidt 170.
 Vallás- és közoktatásügyi ministerium 163.
 Vallásos érmek 101.
 Valten Demut 79.
 Van Bumbel Vilmos 36.
 Varasdinai lelet 356.
 Varjú Elemér 111, 182, 366; — A magyar
 viseletek története ügyében 255–262.
 Vas buczkó 186; — buzogány 217; — csat
 291, 300, 301, 304, 309, 312, 313, 314; —
 csákány 246; — eszközök a szabadkai sír-
 leletből 432; — fibula 187, 212, 246; —
 forgantyúk 246; — gomb 212; — gyűrű
 292; — kalapács 220, 341; — kampók 246;
 — kard 122, 187, 285, 301, 314, 317; — ka-
 rika 125, 142, 298; — karikák 187, 212; —
 kasza 214; — kés 187, 285, 312, 336; —
 kohászat nyomai a petrisi őstelepen 230;
 — korbelt emlékek Munkács környékén 138
 —146, 198–220, 335–344; — kövek 230;
 — kulcs 190, 383; — lakat a xvii. század-
 ból 382; — láncz 212, 246, 340; — lándsá-
 cs 142, 187; — lándsacsúcs 336, 344; — lemez
 337; — nyíl 190, 216, 285; — nyílcsúcs 55,
 191, 312, 338, 343; — olló 344; — ollók
 187; — pánt 338, 340, 341, 344; — penge
 292, 298, 300, 304, 307, 313; — ráf 220; —
 sarlók 214, 246; — szegek 246; — szeker-
 czék 142; — tok 216; — tör 292, 304; —
 üllő 192, 202; — villa 340; — zabla a xvi.
 századból 190; — zabolá 220; — zabolák
 142.
 Vasvári káptalan 436.
 Vatikáni Apollo Kitharoed 265; — codexek
 279; — Hephaistos 265.
 Váczi múzeum 421.
 Vágószerek 22.
 Válasz Varjú Elemér úr bírálatára 88–94.
 Vámbéry 319.
 Váncs Jenő 222.
 Városi múzeum Pozsonyban 109.
 Vártörténeti encyclopædia 378.
 Vegyes köeszközök 21–22.
 Vekenga királyné 87.
 Velem-szent-vidi lelet 356.
 Velem-Szent-Vidről való bronztárgyak 186.
 Velencei érmek 275; — jetónok 101; — Szent
 Márk-templom 92; — S. Marco ciborium
 főltára oszlópai 280; — üvegpoharak 268.
 Venczel, I., luxemburgi herczeg «Turonus Ci-
 vis» feliratú denárjai 275.
 Venturi A. 278.
 Venus szobrocska 187.
 Veresrézkor 360.
 Veréby S. 393.
 Verneau 163.
 Verőtövek 408.
 Verseczi városi múzeum 190–192.
 Vert pénzek 406.
 Vespasianus 374.

Vessződész 153.
 Vesta-templom 281.
 Vég-szendrői hadtelep 32.
 Végh Kálmán Mátyás ajándéka 186.
 Vérke folyó 386.
 Vésőalakú csontlemezek 317.
 Vésztőről (Heves m.) való bronzlelet 186.
 Via Portuensis 279.
 Vigouroux 280.
 Villa Albani múzeuma 280.
 Villenoisy 354, 358, 409, 410; — Ferencz 276.
 Viminacium ellenerődje 33—34.
 Vinceia 32.
 Vinkovics Benedek 439.
 Virchov a Harz vidékén előkerült kagylókról 167.
 Virius Vincze 181.
 Voetter Otto 275.
 Vogulok 113, 319.
 Voigt 359.
 Volcae Tectocages pénzei 354.
 Volkov Th. 170.
 Voss javaslata őskori leleteket föltüntető map-pák szerkesztésére 166.

W

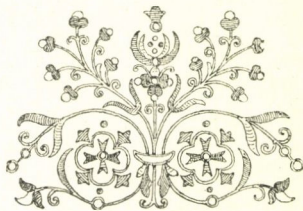
Wallraff-Richartz-múzeum 203.
 Wattay Gusztáv pomázi ügyvéd ajándéka 363.
 Wayciechowski Vilmos ajándéka 383.
 Weifert Ignác 118; — ajándéka 191.
 Weigang János 384.
 Welcker F. G. 269.
 Welitschek Ágost ajándéka 192.
 Welzl v. Wellenheim gyűjteménye 416.
 Wertner Mór 443.
 Wickhoff 278.
 Widmanstatt János Albert érme 103.

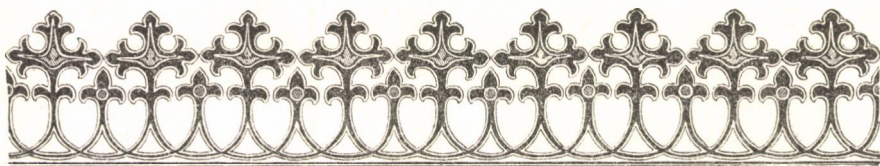
Wilpert értekezése 279.
 Wilson Th. előadása a párisi nemzetközi arch. congressuson 165—166.
 Windischgrätz-gyűjtemény 418.
 Winik hegy 118.
 Wittus Panchaly 79.
 Wolfsheimi övrészlet 138.
 Wormsi sisak 375.
 Wosinsky M. 149, 155, 157, 160.
 Wührl Henrik 42.
 Wüscher-Becchi 280.
 Wydra S. 359.

Z

Zabenderek 318.
 Zala-mihályfalvi skytha sírlelet 369.
 Zalatnai bányából való márvány bélyegző 383.
 Zanolini A. 98.
 Zákány István 403.
 Závodi lelet 292, 315.
 Zenkert dr. előadása 169.
 Zeus 347.
 Zichy Jenő gróf 315.
 Zimmermann Keresztély 47.
 Zirczi apátság régi egyházának pillére 85.
 Zoëardus 253.
 Zománczos aranyboglár 382; — bronzkorong 381.
 Zománczozott délszláv csatt 237—239.
 Zrínyi-emlékek 185.
 Zsadányi (Bihar m.) lelet 380.
 Zsidó neophyták 98.
 Zsigmond király 376, 389.
 Zsiha Venczel 429.
 Zsófia bolgár nemzeti múzeum 345.
 Zsupanek (Szörény m.) községből való ezüst-csésze 382.
 Zúzókövek 328.

M. E.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

EGYPTOMI EMLÉKEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

Nemzetünk politikai viszonyai hozták magukkal, hogy azon időben, midőn más nemzetek vetélkedve léptek Egyptom szentelt talajára, hol az emberi művelődés első bimbói fakadtak, nekünk attól távol kellett maradnunk. Míg a németek, francziák, angolok és olaszok vállvetve iparkodtak a pyramisokra, templom- és sziklafalakba vésett hieroglifákat kibetűzni, hogy a Pharaok országának sok ezer éves történetét a feledés homályából kiragadják és ily módon egyuttal az emberi cultura őseredetét is kikutassák; addig Magyarországnak, létéért és fennállásáért kemény harczokat, keserű megpróbáltatásokat kellett átélnie. Meg kellett elégednünk, ha egy-egy mæcenás és tudomány-barát, kit útja véletlenül Egyptomba vitt, egy-egy ily vonatkozású tárgyat magával hozott és mint áldozatkészségének és hazafias gondolkodásának jelét, a magyar nemzeti múzeumnak, vagy valamely más tudományos intézetnek ajándékozta. E férfiak nemes törekvésének köszönhető egy néhány oly emlék, mely ha számuk csekély is, tudományos értékük nagy becse el nem vitatható. Ezeket a tudomány számára hozzáférhetőkké tenni főczélja ezen ismertetésnek.

Az a néhány darab, számszerint tizenöt, mely jelenleg a magyar nemzeti múzeumban található, három csoportba sorozható: 1. stélák (8 db), 2. kanopok (2 db), 3. szobrok (5 db).

Mind a három fajta emlék eredetét az egyiptomi halottas kultusznak köszöni. Az egyiptomiak hite szerint az ember halandó testén kívül két halhatatlan lelki részből állt. Az egyik, melyet «*Ba*»-nak neveztek, azon pillanatban hagyta el a földi porhüvelyt, midőn a halál beállott, hogy az Oziris birói széke előtt kiállott vizsgálat után a lelkek világában, minden földi gondtól menten örömtelt életet éljen. A másik lelki rész volt a «*Ka*». Ez is a halál pillanatában hagyta el a földi testet, azonban nem nélkülözhetette teljesen az anyagot. A halál után is a halott közelében maradt és emberfejű karvaly alakjában lebegett a halott felett, hogy azzal tetszés szerint újra egyesülhessen. Ezért a földi gyö-

nyöröket sem nélkülözhetette. A mi jót a halandó test a halálig tett, azt a «Ka» a test elhagyása után tovább folytatja. Ez okból a rokonok és hozzá tartozók meghatározott ünnepnapokon adományokat hoznak neki, húst, kenyeret, süteményt, sört, bort, valamint ruhákat, tömjént és arczkenőcsöket, hogy semmiben se legyen hiánya. Az «örökös lakás» — így nevezték a sírhelyet — ezért két osztályból állt. Egyikben, mely örök időkre el volt zárva és senki által sem volt megközelíthető, volt a sarkophag a benne fekvő mumiával, míg a másik osztályba az élők is beléphettek és tulajdonképen az elhaltak a földi élet után e második életében lakásul szolgált. Ide hozták az áldozati adományokat, sőt butorok sem hiányoztak, hogy a halottak a földi élet kényelmeit se nélkülözzék. A falak tarka, színes képekkel és feliratokkal ékeskedtek és a mindennapi életből vett jeleneteket ábrázoltak; az egyiptomi ember halála után addigi életét folytatni akarta, s ezért síri lakását az élet azon jeleneteivel vette körül, melyeket megszokott és melyek előtte kedvesek voltak.

Hogy azonban a lélek tetszés szerint a testbe visszatérhessen, meg kellett azt őrizni az enyészettől. A tüdő, máj, vese, szív stb., ezért négy különös kanopusba záratott, ezek alabastrom, vagy mészkőből készült korsók vagy vedrek voltak, melyeknek fedele ember-, karvaly-, sakál- vagy majomfejet ábrázolt.

A magyar nemzeti múzeum két ily kanopust bír, mindkettő *Prokesch-Osten Antal* báró ajándéka, aki azokat 1833-ban Mohamed-Alitól, Egyptom akkori alkirályától kapta ajándékba. (Lásd 1. és 2. ábrát.)

Az egyiknek fedele emberfejet ábrázol, a másiknak kissé nagyobb, karvaly-fejet ábrázoló fedele van. Mindkettőnek melső részén szépen bevésett és öt hasábra osztott hieroglif jelek láthatók.

Ha a lágy részek a testből már kivétettek, ez utóbbit jól kilugozták, pálma borral megmosták és bizonyos szerekkkel, melyeknek mértéke és vegyítési aránya meg volt határozva, bebalzsamozták. Ezután a holttestet finom szövetekbe burkolták és hosszú finom lenszalagokkal körülcsavarták, hogy lehetőleg légmentesen elzárják. A mumiát ezután gazdagon festett, kemény karton, vagy sykomor fából készült koporsóba tették, a melyet kő sarkophágba vagy faláába helyeztek és a halotti kamrának a rokonok által sem megközelíthető rekeszébe téve, az örök nyugalom nak adták át.

Ily módon iparkodtak a testet az enyészettől megvédeni, hogy az elvált elemek, a «Ka» és a test, bármikor egyesülhessenek. Miután azonban a legjobb bebalzsamozási módok sem óvták meg örök időkre a testet az enyészettől, ezért már a legrégibb időkben is a koporsóban lévő mumián kívül még a halottnak képét vagy szobrát is a sírkamrába tették, hogy «Ka» a személy anyagát *sohase* nélkülözze, «Ka» tetszés

szerint birtokába vehette és megeleveníthette a szobrot. Így keletkeztek a régi egyiptomiak sírkamráiban található kisebb, nagyobb, kemény kőből vagy fémből készült szobrok.

Ezek az illetőt javakorában ábrázolják, mert hasonlóan amint még az életben gondoskodtak pompás sírhelyekről, sőt ezt az élet főfeladatá-

1. ábra.

2. ábra.

nak tekintették, úgy azt sem mulasztották el, hogy egy vagy több lehető élethű szobrot készíttessenek magukról, a melyben a halál utáni megelevenedés és feltámadás végbe mehessen. De nemcsak az elhalt, hanem a nagyszámú szolgaszemélyzetnek cserép, kő, vagy fémből készült szobrai is a sírnak adatván át, a sírkamra egy fülkéjébe állíttattak, hogy a mindent megelevenítő «Ka» hatalma által uruknak megsemmisíthetlen túlvilági élete alatt, mindenkor szolgálatára állhassanak. Amint

a holt kő megelevenedhetett pusztán a «Ka»-ban rejlő szellemi erő által, úgy nyerhettek életet a kőbe vésott vagy oda festett hieroglif jelek is. Ezért a sírkamrák falait feliratokkal rajzolták tele, melyek nem csak az életben történt eseményeket, hanem imádságokat, kérelmeket

3. ábra.

és kívánságokat fejeztek ki, mert «Ka» mindenható szellemi hatalma által a holt betűnek lelket és életet tulajdonítottak s így a kívánság már teljesített ténynyé vált. A régi egyiptomiaknak ezen vallási nézete minden művükben megnyilatkozik és teremtő szellemük által létre-

hozott majdnem minden művükben mélyen gyökerező vallásos jelentőség van.

A nemzeti múzeumban levő stélák (sírkö) közül régiségük és tartalmuk miatt különösen kettő kiváló:

1. A III. Thutmosis korabeli Matoi-csapat tisztjének Noferhmt-nek stélája (lásd 3. ábra).

4. ábra.

2. A III. Amenemhat korabeli Sehotep-ab felügyelő stélája (lásd 4. ábra).

III. Thutmosis, a XVIII-ik dynastia leghatalmasabb királya és az egyiptomi faraók között a legfényesebbek egyike, K. e. 1503—1449-ig uralkodott, az említett stélák elseje tehát a K. előtti XV. századból származik. A második még sokkal régiebb, mivel III. Amenemhat a XI. dynastia hatodik királya volt, a ki a híres Moeris tavat, a mostani

Fajum tájékán ásatta és ott az ókorban építészeti műremekként ismert labirinthust építtette.

A Matoï-csapat idegen eredetű hadtest volt. Brugsch * eredetüket a Matoï néptől vezeti le, mely a déli népek lajstromában a 77-ik helyet foglalja el. (Lásd még Brugsch, Dict. géogr. 975. lap és Brugsch: «Die Negerstämme der Una-Inscription»).** Ezen törzs a 6-ik dynastia korában mint hajó épületi-favágók az akkori egyiptomiaknak igen jó szolgálatoakat tettek. *Stern* Lajos is egyik helyen *** a berlini múzeumban levő *Châhap*, (*I. Energetes* alatt a matoï-ak ezredese) stélájáról ír.

Egyiptomban már a legrégebb időben szokásban volt a legyőzött harcosokat egyiptomi zsoldosokul felfogadni és ezekből külön hadtestet alakítani, melyet mint csendőrséget alkalmaztak.

Hatáskörük leginkábbaz volt, hogy (lásd Brugsch «Aegyptologie» 243. old.) a forradalmakra könnyen hajló néppel, a munkásokkal szemben, valamint az idegen rabszolgákkal szemben az uralkodó osztály érdekeit megóvják. III. Thutmosis alatt, aki 18 év alatt (uralkodásának 23—40 évéig) tizenöt nagy hadjáratot vezetett idegen népek ellen, s a ki fegyvereinek hatalmát az akkor ismert föld legszélsőbb határáig éreztette, a matoï-ak hadteste nagy jelentőségre tett szert és parancsnoka Egyiptomnak igen magas méltóságokat viselő személye volt.

A stéla, melyet a n. múzeum őriz (3. ábra), egy Noferhmt nevű matoï-tiszt Amon-Ra főistenhez intézett imáját tartalmazza. Anyaga rózsapiros gránit, 96 cm. magas, 50 cm. széles és 30 cm. vastag. A felső szélén mindkét oldalán lecsüngő Uräus-kigyóval ékesített szárnyas napkorongot látunk; ez az egyiptomi művészet symbolikus diszítványeinek egyik legfontosabbja. A nap, a földi világnak világosság- és életforrása, védő szárnyait kiterjeszti és mint a nyári solstitium napja a *Bahudt*-i (Apolinopolis magna-i) *Horus*t jelképezi; ennek hieroglif jele a napszárnyak alatt jobbról és balról az Uräus-kigyó képei mellett látható és mint ilyen symboluma a férfikortól a halálig terjedő emberi életkornak. Az Uräus, keselyűfővel végződő vipera, az élet és halál jogának, tehát a legnagyobb és legerősebb hatalomnak symboluma, mint a legértékesebb diszítvány ékesítette a fáraók fejét. A középső mezőben a legkülönbélebb áldozati adományokkal ú. m. kenyér, bor-, sör- és tejkorsókkal, virággal, liba- és marhahússal stb. megrakott áldozati asztalt látunk. Ennek egyik oldalán a trónon ülőhelyzetben és a fejen a nagy áteftollakkal ékesített «*Amon-Ra*»-t látjuk, bal kezében kormánypálczát tart, (mely mint hieroglif hatalmat jelent) jobbában az élet kulcsát («*anh* = élet») tartja.

* Die Aegyptologie 246. oldal.

** Zeitschrift für ägypt. Sprache und Alterthumskunde 1882. 35. lap.

*** Z. Ä. 1884 101. lap.

Szemben vele, az áldozati asztal másik oldalán III. Thutmosis király áll a királyi köténybe öltözve és feje az Uräus koszorúval ékesítve. Kezeivel egyesítve tartja a lotosvirágot és papyrusbokrot, mint a két ország: Felső- és Alsó-Egyiptom, fölötti hatalom symbolumát. A lotosvirág Felső-Egyiptom vagy a déli ország, a papyrusbokor Alsó-Egyiptom symboluma. Ezen képleges ábrázolás fölött szépen vésett hieroglifeket látunk, melyek az ábrázolás közelebbi magyarázatául szolgálnak. A középső elválasztó vonaltól balra álló, Amon-Ra istenre vonatkozó és jobbról balfelé olvasandó szöveg így hangzik:

«Dī-f cnh w3s Īmn-Rc stn ntr-w»

«Életet és hatalmat ad Amon-Ra az istenek királya.»

Ezen választó vonaltól jobbra álló, balról jobbfelé olvasandó és a királyra vonatkozó szöveg így hangzik:

«Ntr nfr, nb t3-wī, Mn—hpr—Rc, dī cnh mī Rc dt.»

«A jó isten, mindkét ország ura, Men-Cheper-Ra (=III. Thutmosis) életet ajándékozik mint Ra az örökkévalóságban.»

A király, kinek neve szokásos módon gyűrűvel van körülvéve, mint az istennek hatalmat és életet adó földi személyesítője jelen meg.

Az egész ábrázolásnak alsó része nyolcz sorból álló, a matoī-tisztnek Neferhmt-nak, Amon-Ra-hoz az istenek istenéhez intézett imádása. Ő maga egyenruhában áll, jobb felső karján Mn-hpr-Rc = III. Thutmosis nevével ellátott táblácska van és egész tartása az ábrázolás czélját árulja el.

A második stéla (4. ábra) fön körszelvényű 50 cm hosszú, 31 cm széles és 6.5 cm vastag mészkőtábla. Itt is négy részt különböztethetünk meg. Az elsőn, a felső szélén látjuk a szárnyas napkorongot és ez alatt a középben a Ra-n-maat (III. Amenemhát) nevével ellátott királygyűrűt. A király nevének mindkét oldalán van a fekvő sakál, az alvilág urának Anubis istennek symboluma, aki az elhaltakat Osiris bérkáján az istenek birói széke elé vezeti.

A király nevét körülfogó gyűrű mindkét oldalán egyformán futó hieroglif szöveg áll a következő tartalommal:

«Királyi adomány: kenyeret, bort, bikát, libát és tömjént ad.»

Stélánk második része három soros feliratot tartalmaz a szokásos áldozati formulával és így hangzik:

«(1.) Stn dī-t Us-ir hntī ĩmntīw nb 3b-dw dī-f pr-t hrw t3 ĩrp
(2.) ĩh s3 šs3 sntr mrl-t ĩh-t nb-t nfr-t w3b-t (3.) cnh-t ntr ĩm n k3 n
rwd Šhtp-ib ĩr, n ĩnt-cb.»

«(1.) Osirisnak, az alvilág fejedelmének Abydos urának királyi adománya; halotti áldozatot nyújt, kenyér, bor, (2.) bikák, libák, ruhák, tömjén és arczenőcsből állót és minden szépet, tisztát ad, (3.) a miből az isten él, Šehotep-ab felügyelőnek, ĩnt-ab fának «Ka»-ja részére.»

A harmadik rész az elhunytat ábrázolja, aki feleségével *Rnsm-ib*-el *Kn* leányával az áldozati asztalnál ül; velük szemben guggoló helyzetben ez utóbbinak szülői, kiknek nevei két félsorban vannak megnevezve: az apának neve volt: *Snb*, *İpi*-nak fia; ennek nejét *Hnt-ib*-nek hívták, — cnhs leánya volt.

A negyedik részben végre a többi családtagot látjuk, számszerint tizet, guggoló helyzetben, mindenik mellett a saját neve.

5. ábra.

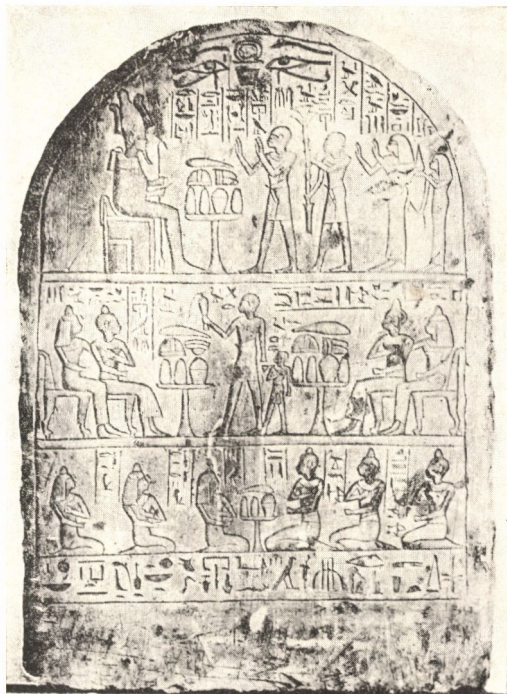
A magyar nemzeti múzeumban levő másik hat stéla is figyelemre méltó. A halott legközelebbi hozzá tartozói (szülők, nő, gyerekek és testvérek) közt van és ezektől környezve mutatja be hódolatát Osiris istennek. A hozzátartozók nincsenek mindig képekben ábrázolva, hanem gyakran csak nevükön felemlítve. Így van ez pl. *Nofer-Ameny*, *Pepy* fiának, a királyi épületek irtokának sírkövén. Ezen stéla (lásd V.) az írás jellege után ítélve a közép birodalom korából való, (XII. dynastia) és égetett agyagból készült 32·5 cm. hosszú, 27·5 cm. széles, 4·5 cm. vastag. A kő baloldalán a felirat egész hosszában egy ujj szélességben meg van sértve, úgy, hogy e miatt egyik-másik név már nem betűzhető ki.

A stéla felső szélén háromsoros feliratban a következő áldozati formula olvasható:

«(1.) Osirisnek, az urának, Abydos urának királyi áldozati adománya; (2.) kenyérből, borból, bikákból, libákból és ruhákból álló halotti áldozat a királyi épületek tisztelt írója részére, (3.) névszerint Nofer-Ameny-nek, Pepy fiának kegyes emlékül.»

Többek közt ott látjuk a megboldogultat, istenhez imára emelt kezekkel és 16 félsorban hozzátartozóinak neveit.

A XIX. dynastia korából való egy másik, (6. ábra) 37 cm. hosszú, 26,5 cm. széles és 7 cm. vastag, mészkőből való stéla. Ennek felső mezőjében a napkorongot és ettől jobbra és balra a nap symbolumaként a jobb és bal szemet látjuk. Van továbbá gazdagon terített áldozati asztal, mely előtt a trónon Osiris isten ül, feje a tiarával és tollakkal van ékesítve, kezében a kormánypálczát («w3s = hatalom») tartja.

6. ábra.

Vele szemben, az áldozati asztal másik oldalán őt imádva áll *Prt-hrw-Hr-ms* e mögött fia *S3-p3-ir* kezében lotosvirággal; ezután következnek ez utóbbi az anyja és felesége, amaz imádkozva, emez áldozati adományokat nyújtva. Az ezen alakok fölött álló szöveg megadja az ábrázolás magyarázatát.

A középső részen az áldozati asztal előtt «*S3-p3-ir*»-t látjuk, amint szülőinek áldozatot hoz; mellette áll fia *Hc-m-ws*. E mellett egy második áldozati asztal áll, melynél egy *Hw-ty* nevű méltóság és ennek felesége *Imn-m-cb-t* ülnek. Egy másik részben megint áldozati asztalt látunk és ennek mindkét oldalán hármásával guggoló alakokat: három papot az egyik és három papnőt a másik oldalon. A jelenetet egysorú felirat zárja be, mely a következő áldozati formulát tartalmazza: «*Királyi áldozati adomány Osiris az alvilág fejedelme részéről; kenyérből, borból, hushból és minden jó és tiszta dolgokból álló halotti áldozatot mutat be mindennapra «Ka»-nak.*

7. ábra.

8. ábra.

Hasonlóan fönt kihajló 38 cm. hosszú, 26 cm. széles és 5 cm. vastag mészkőtábla (lásd 7. sz.) az elhaltat az áldozati asztal előtt állva és Osiris, Isis és Nephtis istenekhez imádkozva ábrázolja. E fölött látjuk a bárkán álló sakált, mint *Anubis* isten symbolumát és e fölött a mindkét oldalon Uräusokkal ékített szárnyas napkorongot.

A magyar nemzeti múzeumban levő hatodik köemlék (lásd 8. ábra) csak töredék ugyan, de annyiban figyelemre méltó, hogy a többi darabot régiség tekintetében jóval felülmulja. A VI. dynastia korából való, tehát a Kr. előtt IV-ik évezredből való. Ezen követ Ó-Budán a Percz-utczá 206. számú házának építésénél 1852-ben találták és a mú-

9. ábra.

zeumnak ajándékozták. Hogy került a lelőhelyre, arra nézve semmi biztosat sem lehet tudni.

Ezen kívül van a múzeum birtokában egy 16 cm. hosszú, 10,5 cm. széles és 4 cm. vastag táblácska (lásd 9. ábra), a melyen egy papnő *Mrsgrt* istennőnek áldoz és hódol; ezen kívül egy másik márványkő, melyen vörös és fekete tintával rajzolt hieratikus vonások láthatók. (lásd 10. ábra). A felirat azonban annyira elmosódott, hogy a szöveg pontos megfejtése alig lehetséges. Méretei 30 cm. hosszú, 23,5 cm. széles és 4 cm. vastag.

A két szobor is (lásd 11. és 12. ábra), melyet a múzeumban őriznek, figyelemre méltó. Mindkettő *Eszterházy Antal gróf* ajándéka, a ki azokat 1871-ben hozta Egyiptomból és a múzeumnak ajándékozta.

Ez a két szobor *Amon-papokat* ábrázol, kik különös guggoló helyzetben ülnek. Keresztben fekvő kezeik vízszintesen nyugszanak térdeiken, egyébként alaktalan kötömegekhez hasonlítanak és csak a gazdag hajékkal takart fej jut érvényre. Elő és hátsó részük hieroglifekkel van fődve, melyek a szobrok célját árulják el, a mennyiben a szokásos áldozati formulával kezdőd-

nek. 32 cm. magasak, egyik rózsapiros gránitból, a másik fekete bazaltból való és az írásjelek után ítélve mindkettő az új birodalom korából való (XVIII. dynastia).

A Magyar Nemzeti Múzeumban még egyébként is képviselve van a régi egyiptomiak szobrászata. Itt láthatjuk (13. ábra) egy XIII-ik dinasztiaiabeli királynak fekete gránitból faragott mellszobrát, mely minden valószínűség szerint III. Amenhotesz ábrázolja, a ki Kr. e. 1439—1403-ig ült Egyptom trónján. Itt van továbbá egy ugyanezen korbéli királynőnek mellszobra rózsaszín gránitból kivésve (14. ábra), kezében *Hathor* istennő szobrát tartja. Egy másik szobor guggoló helyzetben ábrázolja *Šesonk* trónörökös, *Karamat* királynőnek — a nyugati Deltában, főleg Bubastis környékén székelő XXII-ik dinasztia egyik tagjának — fiát (lásd 15. ábrát).

10. ábra.

11. a) ábra.

11. b) ábra.

12. a) ábra.

12. b) ábra.

13. ábra

Mindhárom mű technikai tökéletességgel készült, teljesen uralkodik a véső a kemény anyagon, mely még a mai technikának is gondot adna. Különösen arról a királysoborról mondhatjuk ezt, melyet a 11. ábrában mutattunk be. Kétségtelen, hogy ráánkmaradt e nemű művek között is a legkiválóbbak között foglal helyet. Az arczkifejezés azt a komolyságot és méltóságot tükrözi vissza, mely az egyptomi mesterművű királysobrokra jellemző. Külön említést érdemel a homlokötővel leszorított fejlepel, melynek elülső csücskei a mellre hullanak, hátsó végei pedig (melyek ezen szemközt álló képen nem láthatók) fonatszerűen csavarodnak egymásba, valamint az Uraeuskigyó, mely a fejlepel homlokrészén gyűrűzve ágaskodik, mintegy intőjel, hogy a király mindig kész ellenségeit megsemmisíteni. Sajnos, hogy a szobormű orrán és balszemén megsérült.

A 12. ábrán látható nőalak is az egyptomi művészet titkaiba vezet be bennünket. Sajnálni való, hogy ez a szobor is megsérült az orrán. Bámulatra méltó, hogy daczára az anyag keménységének, melylyel itt is meg kellett küzdenie a mesternek, mily gonddal, finoman és simán dolgozta ki a ruha és a fejdísz egyes redőit. Nem hiába illették a szobrászokat Egyiptomban a «*s-cuh*» azaz «*Megelevenítő*» melléknévvel. Kár, hogy nem ismerjük a művész nevét, ki e remeket megalkotta. De ez egyik jellemző vonása az egyptomi művészettörténetének, hogy egy műremek szerzőjét sem ismerjük. Itt mindennek előtt a fejtakaró figyelemre méltó, mely rögtön elárulja az ábrázoltnak elő-

kelő származását. A vastag hajzacskó felett paróka látható, melynek hosszú csöves fürtei a nyakra omlanak; e felett díszítésekkel tarkított sapka látható, tetején lótoszvirág díszlik, melyet csak a királynők s a hercegnők viselhettek. A nyakát gallér díszíti, mely viselet az új birodalomban általánosan el volt terjedve s az egyiptomi nemzeti viseletnek egyik darabja. Az előkelőbb egyiptomiaknál e ruhadarab hálóból, zsinórzatból vagy lán-

14. ábra.

czokból volt művészileg megalkotva s rajta — mint a jelen ábra is mutatja — gyöngyök és drágaságok díszlettek. A ruha átlátszó fátyolból kalisirisből áll, mely egészen a testre símul és annak formáit világosan feltünteti. Nem hiányzik a karkötő sem, mely az előkelő egyiptomi nő karját szokta díszíteni. Szobrunk jobbában balkezétől támogatva Hathor istennő szobrát tartja, mely felett kis Naos (kis templom, melyen a Ka-Horchuti istennő szobra van) látható. A Hathor-szobor itt abban a formában jelenik meg előtűnk, a mint az a denderai templom előcsarnokának oszlopain van ábrázolva. Az oszlopfő feletti koczka négyoldalán Hathorábrázat látható, fölötte kis templom.

Az a mészkőszobor, mely a 13. ábrán látható, a Kr. e. IX. századból való s a hátán lévő felirat megnevezi a személyt, a kit ábrázol. Ez: *Šešonk* trónörökös, a memphisi Ptah főprófétája és főpapja, kinek anyja *Ka-ra-ma*, II. *Usarkon* királynak első felesége volt. A cartouche-ba foglalt királynevet ma már alig lehet kibetűzni, de a «Scheschonk» név és anyjának *Ka-ra-ma* nak neve egész világosan olvasható. A jobb halántékról lecsüngő hajfürt, az ifjúság jelképe s egyuttal a trónörökös nemzeti fejdísz. Mint Ptah főpapja kezében ezen isten szobrát tartja. A szobor, sajnos, nagyon rongált állapotban maradt ránk;

különösen a mellén sérült meg erősen, teste kettétörött. A szobor nagysága 1'2 m. *Szilágyi Dániel* konstantinápolyi hazánkfia küldötte be 1862-ben (l. Régiség-Napló 114/1862), mint Fuad pasa kertészének *Sípos*-nak ajándékát.

15. ábra.

A leírt tizenöt darab nem az egyedüli egyiptomi régiség, mely jelenleg a magyar földön található. A nemzeti múzeum érem- és régiség osztályában van több mumia, a melyek közül egy, emberi alakot ábrázoló fakoporsóba zárt, bepólyázott gyermek-mumia említendő, ennél a sarkophágot nagyszámú hieroglifikus felirat ékesíti festői módon.

A feliratok a halottal együtt eltemetett halotti könyvből vett fejezetek, melyek hathatós, csodákat művelő imákat tartalmaznak, melyeket az elhaltak az alvilágban való vándorlása közben a démonok kiengesztelése végett kellett elmondania, hogy így az összes régiókon átmehesen, míg ismét az ősforráshoz visszatérhetett. A halotti könyv szövegének másik sorozatát Isis istennőnek férjéhez Osirishez intézett dicsérő énekei teszik. Ugyanis az egyiptomi hit minden halottat Osirissel azonosít, ki így Isisnek férje lesz. Az összes imák az elhalthoz vannak intézve s általuk a lélek felszabadul; s ha az elhalt, kezében a halotti könyvvvel, Osiris ítélőszéke elé jut, úgy netáni vétkei, melyek még rajta tapadtak, kegyelem útján elengedtetnek.

Az említett gyermek-mumiát *Thebe*-ben (Felső-Egyiptom) találták és 1865 április 22-én ajándékozta Csúzy Gizella úrhölgy a magyar nemzeti múzeumnak.

A budapesti néprajzi múzeumban is van néhány egyiptomi régiség* és az iparművészeti múzeumban is őriznek nagyszámú egyiptomi régiséget, melyek ezelőtt a nemzeti múzeum régiség osztályában voltak és csak néhány éve adattak át az iparművészeti múzeumnak. Vidéki városaink múzeumaiban is található egy-egy tudományos érdekű egyiptomi régiség (pl. a pozsonyi katolikus gymnasiumnak is van egy bronzból készült Osiris szobra, a mely megtekintésre méltó. Polikeit Károly igazgató úr ezen darabot megtekintés és tudományos elbírálás végett szíves volt rendelkezésemre bocsátani). Legközelebb mindezen szétszórta-
tan lévő darabokat összegyűjtve fogom leírni és közzé tenni. Hogy azonban ezen törekvésem sikerüljön és lehetőleg teljes legyen, az intézetek, testületek és egyes magán személyek jóakarátát és segítségét kell kérnem, hogy az ily vonatkozású tárgyakat vagy fényképben vagy eredetiben, tudományos feldolgozás végett rendelkezésemre bocsássák. Ezen kérelmemet mindazokhoz intézem, kik egyiptomi régiségeket birnak.

Budapest, 1900 június havában.

Dr. Mahler Ede.

* Ezen régiségeket dr. Jankó úr, a néprajzi múzeum vezetőjének szívesességéből láthattam és a vele történt megállapodás szerint tudományos feldolgozásukhoz nem sokára hozzáfoghatok. Ennek eredményeit a múzeum kiadványában fogom közzé tenni.

A «PETRIS-I» ÖSTELEP SZAMOS-ÚJVÁRT.

(Első közlemény.)

Hazánk fennállásának ezredik évében irtam meg az első szamos-újvári őstelep ismertetését;¹ az 1898-ik évben már a második őstelep leírását tehettem közzé,² s azóta ily rövid időközben e város határából most a harmadik ősemléki telepet van szerencsém az érdeklődőknek itten bemutatni.

Ezen újonnan felfedezett őstelepről származó edénycserép-nyomokat már az 1896-ik évben összeállított «Ősemléki adatok Erdélyből» című gyűjtésként leletközleményemben is jegyeztem föl ugyan,³ de a lelőhely telepjellegének felismerését egy későbbi körülménynek köszönhetjük. A szamos-újvári m. kir. orsz. fegyintézet régi rabtemetője sírokkal betelven, az 1898. év tavaszán a város éjszakkéleti oldalán fekvő «Petrís» nevű határon 1 kat. hold nagyságú új temetőhely létesítettetett.⁴ A négyzetben kiszakított terület körülárkolása, fákkal való körülültetése, valamint felszíni egyengetése alkalmával ősrégi cserepek és tárgyak kerültek napvilágra a gyepes talajból. Vajna Károly orsz. fegyintézeti igazgató úr szíves közvetítésével hozzám juttatta e leleteket, melyeknek nemcsak őskori, nevezetesen fém-(bronz-)kori voltát constatáltam, hanem lelőhelyüket ősteleppnek is feltételeztem. — 1898 április 12-én megtekintettem az új telepet s nevezett igazgató úr szíveségéből néhány felajánlott munkással próbaüregeket mélyítettünk le a terület különböző pontjain.

A telep physiographiai viszonyai:

E legújabb telep a várostól keletre, az ördögös-füzesi út bal oldalán, a Hétkereszthegy éjszaki párkányát képező teljesen horizontális felületű terrassának keleti részén fekszik.⁵ A terrasse alatt elterülő szántók neve: Petrís, melyről a telep elnevezését is adtam. A telepterrasse nyugatról és éjszokról, a Szamos, kelet felől a Füzespatak völgyének lapálya által van határolva; délről a Hétkereszthegy magaslata emelkedik, melynek a terrasse a Szamosvölgyre kiugró fokát képezi. A telep alatti rétlapály abszolút magass. = 252 m.; levonva ezt a terrasse 264 m. magasságából lesz a telep relatív magass. = 12 méter,⁶ mi épen elegendő arra, hogy az ellenség közeledését és egyéb nem közömbös jelenségeket megfigyelő telepeseeknek alkalmas őrhelyül szolgált legyen. A terrasse oldalából több forrás tör ki a felületre, melyek — mint a kitűnő jóvizű «Szent-Ignác» kútforrás is — bőven ellátták a telepeseket ivóvízzel; a közeli

¹ A «szamosújvári Lunkai ősemléki telep». Orv.-term. tud. Értesítő. 1897. évfolyam. I. füzet. 10—22.

² «A Costa Gyerli őstelep Szamos-Újvár határán.» Arch. Értesítő. 1898. évf. I. füzet. 34—38.

³ «Ősemléki adatok Erdélyből.» E dolgozatom 4 év óta az Erd. Múzeum titkári hivatalában hever.

⁴ Egy — az 1738. évből származó s jelenleg a városi tiszti ügyész (Voith M.) tulajdonában levő — birtok-conscriptionális könyv szerint a «Petrís» határ neve: «Kövecses» volt. (Ptyetris oláh szó = köves, kavicsos helyet jelent.)

⁵ Special-Karte. (1:75,000) Zone 17. Col. XXX.: Szamos-Újvár.

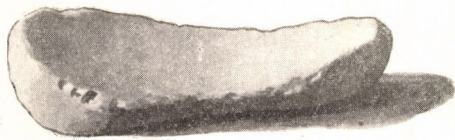
⁶ Orsz. eredeti felvétel, Zone 17. Col. XXX. Section S. W. lapja.

füzesi patak, Rétpatak és a Szamosfolyó pedig a kőborlások irányításán kívül élelemszerzés forrásául is kínálkoztak. A telepről akadálytalanul lehetett figyelni a Lunkai és Costa Gyerli őstelepekre, végig lehetett látni a Füzesvölgyön Füzes tájáig, de a legterjedelmesebb kilátás nyílik a Szamosfolyó völgyének alsó részére a szép fenlapossal bíró Rózsahegyig és a Csicsó várának romjaival koszorúzott rhyolithos-trachyt hegyvonulat keretéig. A telepterrasse három völgytorkolat göczpontján fekszik, a melyek innen ágaznak szét négy irányban; elképzelhető tehát, mily kedvező és fontos stratégiai fekvésű pont volt e hely az egymást örökösen nyugtalanító őskori néptörzsek birtokában. A topographiai adatok ismertetése után a telep geológiai s a leletek előfordulási viszonyainak vázolására térek át. Az ősemberi megtelepedésre igen kedvező alakulattal bíró terrasse a Szamosfolyó és a Füzespatak két oldalról végzett denudáló hatásának köszöni keletkezését. E két folyóvíznek az ó-alluviumban szereplő működése míg egyrészt lemosta a Hétkereszt-hegy ezen éjszaki párkányának neogen üledékeit, addig másrészt az ó-alluvialis folyómeder szintjének megfelelő magasságában kavicstelepeket hagyott maga után, a melyekre ismét a Hétkereszt-hegy éjszaki oldaláról lerohanó csapadékvizek hordották le az egyenletes simán leülepedett televény fedőréteget. A sötétfekete, zsiros televény vastagsága helyenként különböző: legvékonyabbnak 40 cm.-nyit s legvastagabbnak 90 cm.-t észlelhettem. A humus alatt az érintkezésnél részben földes keveredésű, alább pedig tiszta neogén sárga agyag fekszik, mely a terrassenak alapüledékét képezi. Az ősemberi tárgyak a felszíntől 2 dcm.-nyire, a leggyakoribbak m. e. 5 dcm.-ig; ezen alul gyérebben fordulnak elő 7—9 dcm.-ig, bár a földmunkát vezető Urmántzy főfegyőr állítása szerint 120 cm. mélyen is találtak még őstárgyakat. — A terrassén O.-W. irányban, 20—20 lépésnyi távolban 15 próbaüreget mélyítettem le 5—6 dcm. mélységig, a melyek által a telep terjedelmének kikutatásához igyekeztem adatokat szerezni. A legtöbb lelet a terrasse O. oldalán fordul elő, miből következőleg ide helyezem a telep zömét a kunyhókkal és tűzhelyekkel, a melyeknek roncsalékai a telep N. és N.-O. szélein a legtöbb-szor kerültek napvilágra. A leletek vízszintes elterjedése alapján a telep területét alkotják a temető egészen, ettől N.-ra m. e. 20 m. és W-re k. b. 50—100 m.-nyi földterület. Azon helyeken, hol a tűzpadok és más égett agyagrögök roncsait a felületre hányták, rendszeren a legtöbb lelettárgy volt található, mivel t. i. az ily helyeken őskori kunyhólakás-romok lehettek. A temető talaját részint magvakkal leendő bevetés, részint az eltemetve heverő régiségek gyűjtése céljából 1—2 ásónyomásnyi mélyen rendszeresen felforgatták s e munka közben számtalan kődarab, cserép, csont, fog, tűzpad és égett agyagrög stb. stb. kulturtárgy került felületre. A leletek összegyűjtésére Vajna igazgató úr által kirendelt Urmántzy Joachim főfegyőr a gyűjtést illető utasításaim alapján oly dicséretre méltó buzgalommal és gondos figyelemmel végezte ebbeli megbízását, hogy az ily módon felhalmozódott érdekes prähistorikus anyag alapján a Petris-telep tüzetes tanulmányozására és leírására nem várt kedvező alkalmat szolgáltatott. A telepet magam is 12-szer látogattam meg s a szükséges helyszíni vizsgálatok mellett a felmerült őstárgyak közül különösen az apróbb holmik gyűjtésére fordítottam figyelmemet. Hogy ezen érdekes telep tanulmányához fel-

használt anyag mennyiségének általános képét adjam, felemlítem, miszerint átnéztem: 600 kisebb-nagyobb kődarabot, 4000 cserépedénytöredéket, 1000 csonttöredéket, 72 db tűzpadroncsot, 162 db pálczabenyomatos agyagrögöt, 13 fém-tárgyat, 12 érczrögöt, 98 különböző agyagkészítményt, 63 égett agyag- vagy salakrögöt s így összesen 6020 db őskori lelettárgyat. Az előfordulási viszonyok leírása és az őskori tárgyak ezen általános vázolása után lássuk a leletek részletes ismertetését.

I. ESZKÖZÖK. A) **Kőszerek.** a) *Örlőkövek.* Összesen 20 dbot regisztrálhatok az őskori telepek ezen elmaradhatatlan kőtárgyaiból, a melyek közül két épebb példány a külön leírást is megérdemli.

1. Elég szabályos köralakú, közepén átfúrt, nagy, lapos és vékony örlőkő, mely az ősidőben letört két nagyobb csonkulást leszámítva, elég ép állapotban maradt meg. Átmérete 39—40 cm., vastagsága = 4 cm., a lyuk átm. felül = 2·5 cm., alul szélesebb (= 5 cm.), mivel innen kezdték az átfúrását a felső lap felé. Anyaga mállás következtében finomszemcséssé és aprón likacsossá vált szürke pyroxén-andesit, valószínűleg a beszterczevidéki andesit hegységből.* Örlőlapja vízszintes és teljesen sima. A mesterséges egyengetés után az őrlés- okozta koptatás is hozzájárult a szép síma lap létrehozásához. Szélein és alsó oldalán a mostani malomkövekhez hasonló módon már fémcsákánynyal van faragva, mire a csákány hegyének ütéseitől származó becsorbulási üregek utalnak. A kő örlőlapján a lyuktól a kő széle közeléig egy 13 cm. hosszú, 1 cm. keskeny egyenes csatorna van mesterségesen a kőbe vésve s ennek megfelelően a kő szélébe egy kis ajak is bevésve 3·5 cm. szélességben a liszt kifolyás számára. (L. 1. sz. a.)

1. SZ.

2. SZ.

2. Nagy kavicsgörélyből egyszerűen használatba vett, egyik szélén még az őskorban megcsonkult örlőfenékkő. Hossza = 33 cm., széless. = 16—18 cm., vastagsága = 4 cm. Eredeti épségében ellipszis alakú örlőlapja a használat folytán annyira lekopott, hogy a kő hosszának két végére helyezett vonalzónak, mint húrnak (chorda) a kő homorú ívlapjától való távolsága 1·7 cm. A kő alsó része lapos. Anyaga hihetően a rodnai havasokból származó amphiboltartalmú gneisz. (L. 2. sz. a.)

A többi 18 db örlőkőtöredék a következő kőzetanyagokból áll: 7 db mállott quarzporphyr, üveges sanidin földpáttal, nagyon sok quarz- és elég bő

* Az örlőkövek nagyobb részének kőzetanyagát dr. Koch Antal professzor úr volt szíves meghatározni.

biotitkiválással. Dr. Koch Antal professor úr e kőzetet helytállóan Erdély északi részében nem constátálta, de görkövekben a harmadkori rétegeken belül igen el van terjedve. Ezen — a csicsóhegyi rhyolithhoz igen hasonló — kőzetnek mállási processusa szerint vannak üde, vöröses- és rozsdásszürke színváltozatai. — Öt darab erősen mállott pyroxen-andesit őrlőkő a beszterczevidéki andesithegységéből. A mállási folyamat előhaladása szerint többé-kevésbbé likacsos, némelyik salakos szövetű; halvány vörösseszürke, rozsdásszürke és sötét rozsdásbarna színűek, melyből némely darabok friss törési felületén zöld augit-kristályok tűnnek ki. Ugyanezen kőzetanyagból készült őrlőkőveket közöltem már a boncznyiresi, a kécsai, a szamosújvári, lunkai és costagerli, a széki viczekúti, a mezősámsondi édeságyi és pogánvári ősemlékekről.* Egy halvány hűsvörös színű, igen finomszemű és súlyos, mállott pyroxén-andesit nagy kavicsgörélyből készült őrlőkő, melynek anyaga ugyancsak a beszterczevidéki andesithegységből való. Alsó domború oldalának koptatott felülete mutatja, hogy eredetileg folyóvízi görély volt. — Egy 11 cm. vastag őrlőkőtöredék gránitoporphýros amphibolandesitből, a milyenek Rodna vidékén előfordulnak. Egy darab erősen mállott, finomszemű amphibolandesit, valószínűleg a rodnai havasokból. Egy darab tömör, súlyos pyroxén(?)andesit őrlőkő folyóvízi görélyből. Egy darab őrlőkő grauvakkeszerű régi homokkőből; talán a kárpáti homokkőterületről (északi havasok). Végül egy kerekre idomított őrlőkőtöredék anyaga rozsdásszürke középszemcsés homokkő. Rendesen a közepükön a legvastagabbak, míg széleik felé elvékonyodnak: a legvékonyabb őrlőkő 3.5 cm., a legvastagabb 11 cm. A töredékek között csak két őrlőkő töredéke mutat koralakra; többnyire faragott kövek voltak nagyobb kőzetdarabokból, néhány-
nak felülete azonban folyóvízi görélyre enged következtetni. A 20 db őrlőkő közül egy ép átfúrt, egy ép fúratlan s a többi 18 db töredék is ilyen prae-historikus jellegű őrlőkőeknek maradványa, míg az átfúrt példány a történelmi kor jellegét viseli magán.

b) *Törőkövek.* Az őskori őrlőkövek rendes kísérői a törő- vagy morzsolókövek. Ezekből 18 db került elő; 2 ép, csonkult vagy töredékpéldány 16. Anyagukat tekintve, legtöbb a vaskos quarz = 13 db, grauvakkehomokkő 1, andesit 1, gneisz 1, quarzitos sötét homokkő 1 és quarzit 1. Alakra nézve gömbded kavics 8 db, négyoldalú hasábalakú 1 kavics, hengerded kavics 2 és töredék voltánál fogva 7 ismeretlen idomú kavics. Technika szempontjából mindannyian alakítás nélkül egyszerűen használatba vett folyóvízi kavicsok, felületükön az ütések okozta koptatódás nyomaival. A gömbded példányok átmérete 4.5—6.5 cm. között variál; a hasábalakúnak hossza 8.5 cm. A törőkövek oldalain az ütések irányában több-kevesebb hasadási lap keletkezett, a melyek a gyakorlott szem által könnyen felismerhető ütésnyomoktól eltekintve, szintén az ősemlék kezemunkájára tesznek figyelmessé. (L. 3. sz. a.)

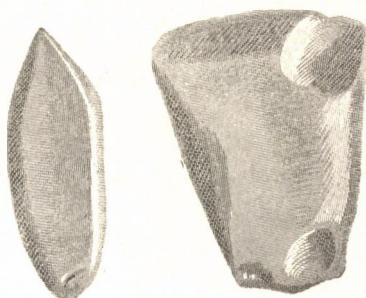

3. sz.

* L. Orv.-term. tud. Értesítő. 1895. évf. 32-dik old.; Erdélyi Múzeum. 1896. évf. 30-dik old.; Orv.-term. tud. Értesítő. 1897. évf. 14-dik old.; Archaeologiai Értesítő. 1898. évf. 35-dik old.; U. ott. 1898. évf. 31-dik old.; Erdélyi Múzeum. 1898. évf. 270-dik old.; U. ott. 1898. évf. 324-ik old.

c) *Vegyes kőeszközök.* 1 Ép kis kővéső zöldes kovapalából alakítva és egyenetlenül csiszolva. Hossza = 6 cm., élhossza = 4.5 cm. Élénél a legszélesebb, fogóvégénél legkeskenyebb. Teljes analógiát mutat *Wosinszky: Tolna vármegye őskori tört. I. köt. XVI-ik t. 3. és 4. ábrája.* (L. 4. sz. a.)

2. Csiszolt kőeszköz kis szeglettöredéke quarzitszerű igen finom szövettű kőzetből. Mivel az eszköz vastagsága csak 2 cm. volt, nem tartom ütőkő darabjának, mint a melyre az egykori kőszerszám végét képező töredék ütésnyomai utalhatnak, hanem egy közép-nagyságú vésőbaltából származtatom, mely eszközök gyakran viselik magukon a felső, tompa végükre fabunkóval mért ütések nyomait.

4. SZ.

3. Simán csiszolt fekete quarzit kőeszköz 7 cm. hosszú oldallap töredéke, ismeretlen fűrt? kőszerszámtól ered és jelen alakjában, mint éles szegélyű vágószér igen alkalmas lehetett, a mennyiben az ősemlék, — mint a mai köznép is — a használhatatlanná vált tárgyakat más célra igyekezett hasznosítani.

4. Alakított és csiszolt valódi kőkés 6 db töredéke, a melyek nemcsak hasogatás által alakított vágószerek, hanem a szó teljes értelmében vett csiszolt kőkések. Finomszemű, neogén, táblásan hasadozó, helyenként menilithes homokkő; világosszürke keményebb kő 4 db és szennyesszürke lágyabb kő 2 db, mindannyinak felülete tövétől hegyig csiszolt. Három töredék a kés hegyét, 3 a kés fogóvégét vagyis tövét képezi. A leghosszabb töredék 9.5 cm., ugyanennek mint legszélesebb példánynak szélessége = 6 cm. Háta válamennyinek tompára csiszolt, tehát mind egyélűek a hegyüktől le egészen a tövükig. Alul kettő két szögletben végződik, míg a harmadik lekerekített csiszolatú. A kés háta a hegyük felé domborúan íves görbületű, az él pedig egyenes vagy alig homorú. Szélességük: 6, 5, 4.5 és 3.5 cm., a legvastagabb példány 1 cm., a legvékonyabb 5—6 mm. Östelepeinken az ily tipikus kőkések ritka leletek; analógiát sem *Wosinsky* fentebb idézett részletes és alapos művének

5. SZ.

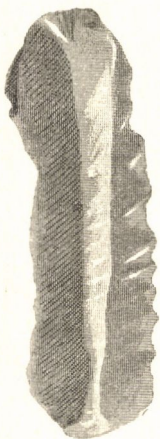
6. SZ.

7. SZ.

nagyszámú tábláin nem találtam, sem az általam eddig ismertetett őstelepekről nem idézhetek. (L. 5., 6. és 7. sz. a.)

5. Lepattintás útján készített, ívesen görbülő szép silexkés, melyről előzőleg még a nucleuson 3 más pengét hasítottak le. A teljesen ép és tökéletes nagyságú kétélű késpéldány hossza 8.5 cm., széless. = 2.5 cm. Anyaga sötét szaruszinű, zavarosan áttetsző silex, azaz szaruköves változata a tűzkőnek, a mely tehát nem valódi tűzkő, azaz flint. Ilyen nagyobb méretű silexkések bár nem mindennapos jelenségek, a gazdagabb őstelepeken elég gyakoriak; a többek közül csak Wosinsky művének VII-ik tábláján a lengyeli telepről bemutatott silexkésekre hivatkozom.* (L. 8. sz. a.)

8. sz.

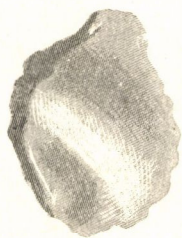
6. Egy másik silexdarab egy nucleus alapjának töredéke, melyen 5 szilánk lehasítás nyoma látható. (L. 9. sz. a.)

7. Tördelés és hasogatás által alakított 8 cm. hosszú s 5 cm. széles fekete szarukő vakarókés.

9. sz.

d) *Vágószerek.* Mintegy 60 darabot jegyezhetek föl, egyszerűen tördelés, hasogatás által alakított, főleg kavicsokból leütött éles szegélyű olyan kőforgácsot, melyek mint vágó, reszelő és vakaró szerszámok szerepelhettek az ősember egyszerű munkáiban. 32 db vaskos fehér, vörös és sötét quarz, 16 db különböző quarzitokból és 12 db zöldesszürke, kovasavas kötszerű és grauvakkeszerű homokkőből, minők a rodnavidéki kristályos palák kíséretében előfordulhatnak.** Hosszméretük 3—8 cm. közt variál. Forma szerint ezek nem jellemezhetők, mivel az őskori készítőik célirányosan csupán csak arra törekedtek, hogy akár egy-, akár kétélű lapos darabokat nyerjenek a magkövekről vagy kőtuskókból, s így tehát a lehasogatott nagyobb kőforgácsok a taláalomra eszközölt ütések véletlen törésirányának köszönhetik alakjukat.*** Legnagyobb részt kavicsokból tördelték le ezeket.

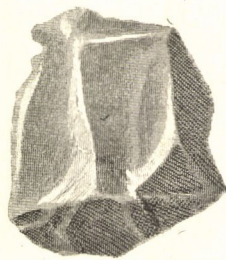
10. SZ.

11. SZ.

12. SZ.

13. SZ.

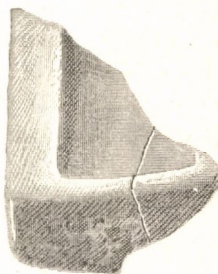
* Wosinsky: Tolna vm. őskori tört. I. köt. VII. t.

** Dr. Koch Antal egyet. tanár úr meghatározása.

*** L. erre a szamos-újvári lunkai őstelep Orv.-term. tud. Értesítő. 1897. évf. pag. 14. f. pont a.

Minél laposabb forgács vált le, annál élesebb volt a szegély, mely ha egyik oldalon vastagon maradt, egyélű vágószerszám keletkezett. Sajnos! hogy az őseibertani irodalomban az ilyen kőzetforgácsokat figyelemre nem méltatták. Érdekes körülmény, hogy az előbb idézett lunkai őstelepnél is leggyakoribb anyag a vaskos quarz, azután a quarzit és végül a menilithes vagy kovasavas homokkő. (L. 10., 11., 12. és 13. sz. a.)

e) *Csiszolókövek.* A kőeszközök és fémeszközök csiszolására, illetőleg éleiknek kiélesítésére a csiszolókövek szolgáltak; ilyeneknek tartok 3 menilithes neogen homokkövet, 1 lazább homokkövet s 1 torha márgás kőzetdarabot. A négy előbbi táblás vékonyabb laptöredék, melyeknek felső lapja teljesen simára koptatódott az eszközök éleinek rajtuk való csiszolásától. Egynek épen maradt szélessége 8 cm., vastagságuk 7—18. Egyik menilithes darabon több őskori, párhuzamos karczolásnyom szemlélhető. A márgás kő hossznegyszög alakúra volt faragva 8·5 cm. szélességben és 3·5 cm. vastagságban s felső lapján egy 5 cm. széles vályúszerű bemélyedéssel. Hossza hiányos. (L. 14. sz. a.) A csiszoló- vagy simítókövekre jellemző, hogy többnyire szegletesek, nagyobb technikai idomítást nélkülöznek, felső lapjuk sikamlósan egyenletesre kopott, míg alul a kő természetes egyenetlenségét megtartották.

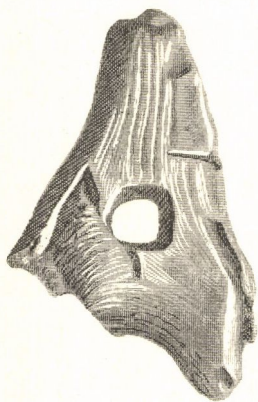

14. SZ.

f) *Kőzettörmelékek.* Az őskori telepeken heverő kőzetdarabok összegyűjtése és determinálása igen tanulságos adatokat szolgáltat a felhasznált kőzetek minőségéről és azoknak eredetéről; nem fölösleges tehát az őstelepek közeleiről összeállított kimutatás. A Petris-telepen volt: 1 kis obsidián szilánk, vassalak, vaskos quarz, többféle quarzit, kovapala, gránit, többféle gneisz, grauvakke, többféle pyroxén-andesit, amphibol-andesit, quarzporphyr, andesitek, márga, dacittuffa, menilithes homokkő, quarzhomokkő s ezeken kívül még több finom- és durvaszemű, szürke, vörös, sárga színű s különböző korú homokkővek. Több kövön a tűz hatásának nyomait észleltem. Az elősorolt kővek legnagyobb része folyóvízi kavics, részint ép, részint széttördelt állapotban; leggyakoribb a vaskos quarz, mely a kavicslerakódásokban is az uralkodó kőzetanyag. Az eredeti terméshelyről ide importált kőzeteket az őrlőkővek nagyobb részének anyagában lehet feltalálni. A kővek között három ismeretlen rendeltetésű kis kőgolyó van, kettő finomszemű homokkőből, egy pedig dacittuffából. Az előbbi két súlyos concretio s a mesterséges alakítást mutató dacittuffa oly lágy kőzetek, hogy semmi esetre sem lehettek morzsolókővek, annál is inkább, mert a szokásos ütésnyomokat teljesen nélkülözik. A legnagyobbik átm. = 8 cm. Egy rozsdavörös homokkő oldalába egy 2 cm. mély üreg van mesterségesen befúrva hihetően czéltalan időtöltésből. A kőleletek csoportját számos kisebb-nagyobb ép, kavicska zárja be, a melyek részint játékszerű, részint parittyakövekkül szolgálhattak.

B) *Csonteszközök.* 1. A telep egyik legérdekesebb eszköze egy idős szarvas jól kifejlődött agancsából készített ép balta, melyet a temető nyugati árkanak kiszélesítésénél találtak. A balta az agancs hosszának közepén levő

kiágazásból van készítve, a hol t. i. az agancs a mellékág kiágazása miatt a legszélesebb, a hol tehát nyéllyukfúrára is alkalmas volt. A nyéllyuk feletti főág a lyuktól 68 mm. hosszúságban meghagyva és ferdén kifelé levágva a nyél hosszával párhuzamos állásban függőleges irányú élt formál, a használat folytán lekopott állapotban. A nyéllyuk alatti agancstörzs jelenlegi roncsolt hossza = 7 cm. Ezt ütőeszköznek, azaz kalapácsnak használták s bár jobb és bal oldaláról is 1—1 jókora forgács lehasadván, az e helyeken látható koptatódás nyomai szerint tovább is így használtatott. Ezen alsó törzs kerületének felén a lyuk alatt félkörben bereszelt rovátkolás (disztítés) látható. A mellékágot, egynéhány vágás tanúsága szerint, tövénél letörték, mivel ez oldalt állván, vele nem dolgozhattak. A nyéllyuk az elágazás alatt 4 cm.-nyire lett az agancsba

15. sz.

előbb átfúrva s aztán fokozatosan nagyobbra kifaricskálva, míg végre az éles, határozottan fémeszköz (véső v. kés) használatát bizonyító körülvágással 27×25 mm. átm. lekerekített négyszögalakban bevégeztetett. Az üreg belül az agancs belének torha szövete miatt a nyél surlódása folytán öblösebbé vált. A baltakalapács teljes hossza = 16 cm. Rendeltetésüket illetőleg Wosinsky tolnai monographiája részletesen tárgyalja.* Ilyen átfúrt agancsbaltát közölnek: dr. Koch Antal Kolozsvárról, Szendrei János Borsod megyéből, Reizner János Rábéről, Radimsky a felső-ausztriai atter tavi czölöpépítményből, Milleker Bódog Szerb-Keresztúrról és Verseczről, Wosinsky Lengyelről, Kölesdről, Kurdesibrákról; stb.** (A petrisit l. 15. sz. a.)

16. sz.

2. Egy másik ilyen baltának töredéke a lyuktól az élig terjedő 6.5 cm. agancsforgács, mely szintén ferde csapású éllel bíró balta volt. A lyuk átm. 22 mm. (Cervus elaphus.)

3. Szarvasagancsdarab hosszában hasadt része, melyen kihegyesedő fényes él van szintén ferde állásban, de a töredék másik végén a nyéllyuk nyomának hiányával. Ezt is baltából származottnak látom. (L. 16. sz. a.)

4. Szarvasagancs hegyéből készült csákány fele, a nyéllyuknál haránt kettétörve. Hossza hegyétől az átfúrásig = 1 dcm., a melyhez hozzávéve a másik vastagabb — éles vagy tompa végű — felét; az ép baltacsákány vagy inkább csákánykalapács hossza 2 dcm.-nyi volt. A nyéllyuk merőlegesen van fúrva az agancs görbületére s így a csákány ívhegye lefelé hajlik. A lyuk körül néhány bemetszés látszik. Rendeltetésére nézve alig lehet mást feltételezni, mint földművelő szerszámot, mert a csontoknál lágyabb agancs s ennek még épen hegye szilárd tárgyak ütésének ellenállására sem nem képes, sem nem célirányos; s magának az esz-

* L. Tolna megye őskora. I. 106—112. l.

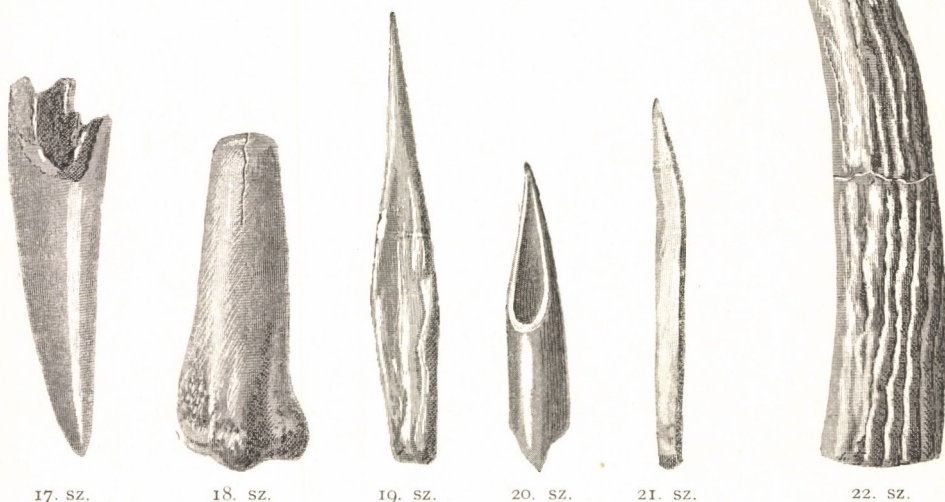
** Erd. Muz. egyl. évk. új folyam. 5. sz. 127. l. Borsod m. őstelepei. Különnyomat tábl. Délmagyarorsz. ősk. r. leletei. Pótlék. Kül. ny. 15—18. l. Die prähistorischen Fundstätten etc. 1891. pag. 12. Délmagyarorsz. ősk. r. l. Pótlék. Kül. ny. 10—14. l. Délmagyarorsz. ősk. régi leletei. Kül. ny. pag. 62. «Tolna m. őskora.» I. köt. XX-ik tábla.

köz hegyének a lyukig terjedő felülete is oly simára csiszolódott a használat következtében, hogy ezt csakis lágy agyagban, nevezetesen épen a földben végzett munka koptató hatásának lehet tulajdonítani. Hegye egészen ép. (L. 17. sz. a.)

5. *Bos taurus* lábközépcsontjának hosszában kettéhasított és haránt kettétört (negyedéből) darabjából készített 9 cm. hosszú ép csontvéső. A csont ízületi vége a fogórészt képezi, míg a törés végének mindkét oldala össze van csiszolva élnek 13 mm. szélességben. (L. 18. sz. a.)

6. Teljesen ép, 18,5 cm. hosszú, tűhegyesre csiszolt csont-ár a tulok vagy ló lábszárcsontjából hasítva és hegyétől m. e. 10 cm.-nyi hosszúságban teljesen kúpad alakban simára csiszolva. Fogóvégének csak két széle van, kissé lesimítva, hogy a kezét ne sértse. Árnak és törnek egyaránt alkalmas. A legszebb példány innen. (L. 19. sz. a.)

7. Ép üreggel bíró csöves csontból készített, 7,5 cm.

hosszú csont-ár. Hegyét a ferdén metszett csont kinyúló fala képezi, melynek élei simítottak. Alsó végén töredékes. (L. 20. sz. a.)

8. Hosszában kettéhasított csontból való ép kis csont-ár. Hossza 7 cm., melyből 25 mm. csiszolt rész a hegyét képezi. Br. *Jósika Samu* birtokában Szurdukon.

9. Üreges csontból készült; 7,5 cm. hosszú és csak 7 mm. széles, hegyén 3 oldalú, ép csont-ár. A törési szegleteket magán viselő csontszilánkból hegyes vége miatt lett alkalmas lyukasztó eszköz. (L. 21. sz. a.)

10. Szarvasagancs hegyéből készített, 21 cm. hosszú, közepén ösidőben kettétört ár, melynek hegye simára csiszolt és melynek alján 2 cm.-nyi üreg hatol belsejébe, mintha valamire ráerősítve lett volna. Hegyén alul körben van reszelve díszítés végett. Analog példány Wosinsky id. m. I. k. XXI-ik táb. I. ábra. (A petrisit I. 22. sz. a.)

11. E szám alatt 2 külön szarvasagancs-árt irok le, melyek az ásatásnál

3—3 darabra törtek szét. Hosszaságuk 10—13 cm. volt és hegyeik fényesre csiszolódtak a használat folytán. A nagyobbik tövében szintén egy oly (2 cm.-nyi) üreg hatol be az agancs belébe, mint a milyent a 10-ik számú árnál jeleztem.

12. Egy teljes csont-ár az őznek (*Cervus Capreolus*) 13.5 cm. hosszú, nyársas agancsából áll, melyet az ásatásnál szintén eltörtek. A rózsató alatt reszelték körül és letörték. (L. 23. sz. a.) Ugy ennek, valamint egy másik agancsról ősidőben lehasított ágnek, az ú. n. szembognak hegye használat folytán fényesre csiszolódtak.

13. A ló egyik mellső lábközépcsontja (*metacarpus*) egyik szélesebb oldalán mesterséges lecsiszolást mutat s ezen állapotában a csontkorcsolyákra emlékeztet, sajnos azonban, a szárcsont épen ezen csiszolt lapja nagyrészt hiányzik s így a csont többi részének szerkezete ismeretlen. E csont rendeltetését illetőleg Herman Ottó halászati művéhez fordultam tanácsért, a honnan a kö-

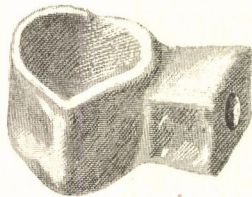
vetkező két idevágó választ kaptam: «A valódi csontkorcsolya — akár fúrva, akár nem, — mindig tükörsima, lapba futó kopású» ... (pag. 172.)* Továbbá: «A különbség tehát az, hogy a kecsecsont sohasem, a korcsolya mindig lapba futó kopást tüntet föl.» (p. 173.) Minthogy a kérdéses csont sima, lapba futó kopást visel magán, fúratlan csontkorcsolyának lehet minősíteni, ha ugyan ezt a másfajta csontokon is észlelhető csiszolási nyomok — a melyeket czéltalan játékszereknél egyebeknek alig tekinthetünk, — nem tennek kétséggé. A tulok (*Bos Taurus*) egy metacarpusának mindkét oldalán is a kiálló csücskök csekély lecsiszolást mutatnak. Ugyancsak a tulok egy talusa mutat két keskeny oldalán erősen, széles homorú oldalán gyengén eszközölt lecsiszolást.

23. sz.

24. sz.

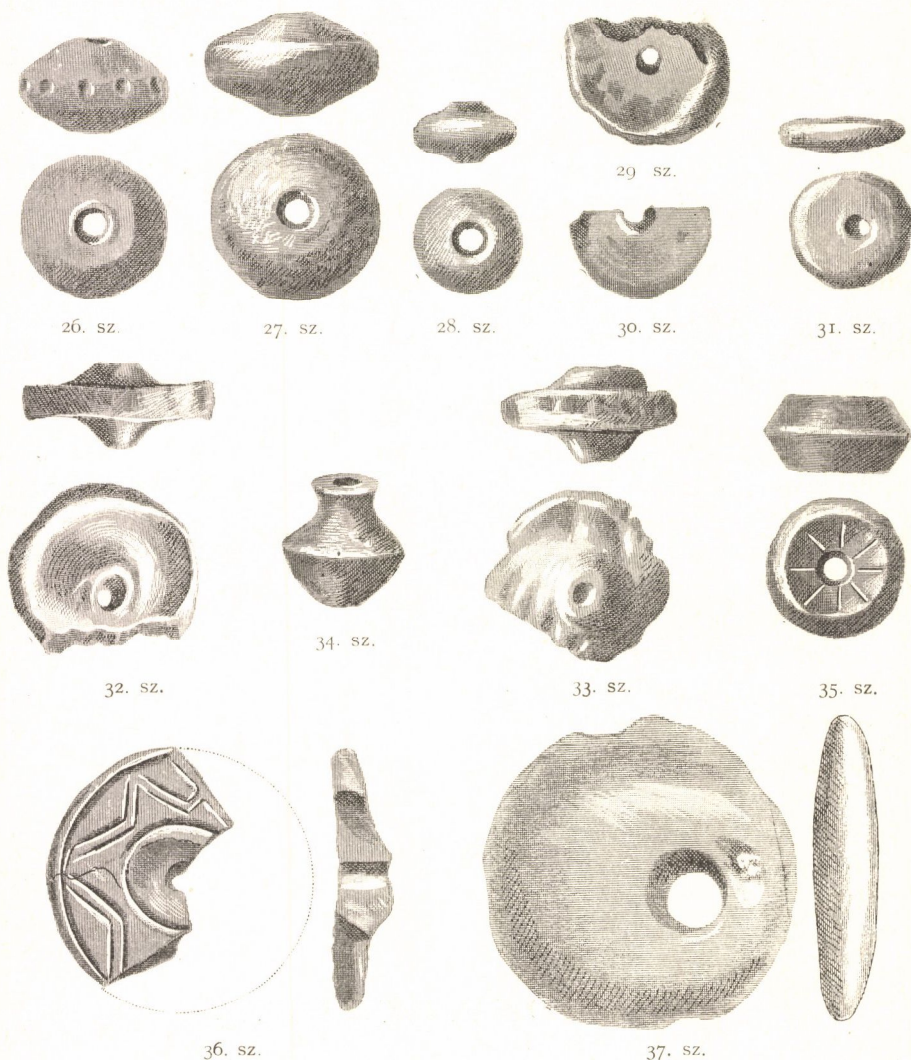
25. sz.

C) **Cserépeszközök.** a) *Kanalak.* Két egészen ép és 1 töredék db fordult elő. Az egyiknek kanálidomú öble 3.4 cm. hosszú s ehhez egy 2 cm.-nyi kis fogóvég van formálva. (L. 24. sz. a.) Analógia: *Wos. id. m. I. k. XCII. t. 3. sz.* A másik ép példány különös alakjára nem ismerek analógiát; a kanálnak csúcsosra formált öble haránt irányban áll a nyélre, a melyet a kanál öblének oldalához erősített négyszögű hasábttag közepében levő üregbe illesztett hengeres fapálczika képezett. Az agyagmű egész hossza = 5 cm., a kanál öblének hossza = 4 cm., magass. = 22 mm. (Ábráját l. a 25. sz. a.) A töredékpéldány a fakanalak szokásos alakjához hasonlít és analógiáját *Wos. id. m. XCII. t. 5. sz.* és az *Arch. Ert. 1898. évi folyamának 23-ik lapján* a bogojevai telepről bemutatott 19. sz. cserépkanál szolgáltatja.

b) *Orsógombok.* Az őskori telepek ezen gyakori tárgyaiból összesen 18 dbot

* A magyar halászat könyve. Budapest. 1887. pag. 171—173.

regisztrálhatók. Általában kétféle formában jelentkeznek, melyek egyikét = 12, a másikat = 6 db képviseli. Az előbbi csoportba gömbded, lapított golyó, de legtöbbszörre lapjukkal egymásra fektetett kettős csonkakúp alakú orsógombok tartoznak, (l. 26., 27., 28. sz. a.) míg az utóbbiak vagy egészen lapos, vagy a lyuk körül a kerékagyhoz hasonló megvastagodással erősített korongok. (L. 29.,

30., 31., 32. és 33. sz. a.) A gömbös és kúpos idomúak átmérete = 29—45 mm., magassága = 12—31 mm. közt változik, a pálczaüreg átmérete egyenél sem haladja meg a 10 mm.-t. Egyik gomb nincs egészen átfúrva, egynek üregét egy kis csőszerű nyújtvány hosszabbítja meg (l. 34. sz. a.) s egy másiknak behomorított tetején a lyuk körül sugáralakban elhelyezett vonaldísz látható. (L. 35. sz. a.)

Analogiák: Wos. id. m. I. köt. XXX. t. 7., 10., 13., 14., 15., 16., 17. sz. a.,

Arch. Ért. 1898. p. 21. sz. 13. A korongalakúak legnagyobb átm. = 64 mm., magass. = 12—15 mm. lehet, a mi a kerékagyas példányoknál = 26 mm.-ig emelkedik. Mind átfúrtak s csak egynek karimája visel párhuzamos kétsorú czik-czak diszítést. (L. 36. sz. a.) Analog leletek: Wos. id. m. I. k. XXX. t. 9. sz. és XXXI. t. 4. sz. Általános jellegük az anyag tökéletlenül égett szürke színe, a köralak és a lyuknak központi helyzete. Rendeltetésöket illetőleg az archæologusok leggyakrabban orsófejnek, ritkábban hálónehezéknek és agyaggyöngyöknek ítélik; a petrisi telep egy kerékagyas példánya abban az érdekes eseményszámba menő szerencsében részesített, hogy az üregébe keményedett agyagos földben a fapálczika kétségtelenül præhistoriai eredetű faszálkát találtam, a mely észlelet — minthogy a hálóknak és gyöngyöknek a fapálczikához semmi közük nincsen — határozottan bizonyítja e tárgyak «orsógomb» rendeltetését. Hasonló észleletről az ősembertani irodalomban nincs tudomásom. E példány rajzát a 33. sz. ábra mutatja. Az orsógombokkal való vonatkozásban érdekes ethnographiai jelenséget közölhetek Apahidáról (Kolozsm.) abban a szokásban, hogy az oláh asszonyok szükség esetén az orsópálca hegyén egy gömbölyű pityókát vagy ennek hiányában kukoricza kocsánydarabot használnak orsógomb gyanánt. Kísérleteket is tettem ezen agyagorsókkal s a fonó asszonyok mind alkalmasaknak találták, kifogást csupán abban emeltek, hogy kissé nehezek, a mi annál nyilvánvalóbb, mert ők a könnyű faorsó gombokhoz vannak hozzászokva. Mindezek dacára nem szabad kizárni, hogy az ősember a nagyobb ily karikákat nehezekül is ne használta volna.

c) *Agyagnehezék.* Egy 8 cm. átm. és 15 mm. vastag, égetett agyagkorong, melynek szélén egy 14 mm. átm. lyuk van fúrva, úgy a lyuk helyzete, mint ennek kétoldali kopottsága szerint világosan következtethető, hogy ez hálósúly volt. A lapos köralak is megfelelő ezen rendeltetésének, mert a víz fenekén simán helyezkedhetik el. (L. 37. sz. a.) Analogia: Arch. Ért. 1898. évf. pag. 21. 10-ik sz. Bogojeváról; továbbá Darnay: Sümegh vid. ősk. pag. 52. felső 3 ábra.

A petrisi telepen talált másfajta agyagkarikák és nehezékek rendeltetése bizonytalan lévén, ide az eszközök csoportjába fel nem vehettem, azért azok leírását az «Egyéb tárgyak» fejezetében adom elő. *Orosz Endre.*

HÁROM ALDUNAI RÓMAI ERŐD.

(Helyrajzi vázlattal.)

Dél-Magyarország római topographiája már meglehetősen tisztázva van. Torma Károly kutatásainak eredménye volt az alap, a melyen a későbbi kutatók a munkát folytatták és nagyjában be is fejezték. Maradt azonban még mindig néhány kérdés, mely megoldásra vár; így például több dunaparti erődnek helyekvése. A jelen sorokban három ilyen erőddel foglalkozom, melyek Temesvármegye déli részében fekszenek. Ezek közül kettő arról nevezetes, hogy

Moesia superioris két legjelentékenyebb városának képezte ellenerődjét, contra castrumát.

A hozzá szükségelt helyszíni kutatásokat Temes-Kubin vidékén az 1900 szeptember 24-én és október 16—18. napjain tett kirándulásaim alkalmával tettem.

I. Contra Margum. Temes-Kubinban kutatván, Emanuel Sándor, ottani földbirtokos, ki annak idején Ormos Zsigmondnak aldunai régészeti kirándulásaiban is résztvett, azt mondta nekem, hogy a Duna partján, a «Monastiriste» nevű dülön római téglát talált és hogy ott alighanem Contra-Margum, azaz Margumnak ellenerődje, feküdt. Ez által figyelmessé tétetvén, október 17-én megvizsgáltam a dolgot.

Margum ellenerődjét keresve, a Duna balpartján két pont jön tekintetbe, melyek Margum castellumával szemközt fekszenek. Az első Kubin községe déli csúcsától 4 kmnyire fekvő «Grádity» («váracska») nevű pont a kincstári birtokot képező «Zsárkovácza» sziget nyugati felétől északra, a margumi castellumtól északnyugatra. Ez egy félhold terjedelmű kerek emelkedés, mely széles, mély árokkal van körülvéve, úgy, hogy nagy vizállás alkalmával szigetet alkot. De ott csak egy-két kis terméskő darabot és egy durva készítésű agyagedény töredékét leltem. Itt tehát hiába kerestem római erődöt.

Mentem tehát a Duna partján tovább keletre, s $1\frac{1}{2}$ kmnyi távolságban a «Grádity»-tól, a másik ponton, megtaláltam azt, a mit kerestem, Contra-Margumot. Ezen vidéket a határőrvidék polgáriasítása alkalmával Bavanistyei községének adták át és ezóta mint «Bavanistyei Rét» szerepel a különleges terképeken. Ezen «Bavanistyei Rét»-nek közepe táján, a 267. számú parcellában, mely kincstári birtok, mintegy 400 lépésnyire a Despinits Áron-féle tanyától délkeletre, közvetlenül a Duna áradásai folytán elpusztult «Cordonsposten Monastiriste»-nek téglatörmelékekkel megjelölt helyétől északra, a körülbelül 5 m. magas parton van egy emelkedettebb hely, mely tele van római és ujjabbkori tégladarabokkal. A nép ezen vidéket «Monastiriste»-nek («zárdahely»-nek) nevezi és benne egy pontot, a hol alapfalak nyomai is láthatók, «Sztári czrkvé»-nek («régie templom»-nak).

Ezen pont a «Kulics» nevű rommal, mely a római Margum castellumá-

nak területén emelkedik, szemközt, illetve ettől épen északkeletre fekszik. A «Monastiriste» elég magas pont, mely a Duna áradásaitól eddig még mindig meg volt kímélve. Így 1888-ban, 1895-ben és 1897-ben az ár a domborulatot körülvette, úgy hogy az külön szigetet képezett, melynek területe mintegy $\frac{3}{4}$ hold lehetett. A Despinits-féle tanya csőszé, ki ott már 22 év óta van alkalmazva, arról értesített, hogy a «sztári czrkve» helyén nemcsak kincskeresők turkáltak, hanem, hogy onnan a környékbeli lakosok építkezési célokra többször téglanyagot vittek. Különben az ő házának ajtaja előtt is a kövezet téglái között két római fali téglát van, melyeket ő maga ezen helyről hozott. Nagyon sajnálom, hogy bélyeges téglát nem találhattam a lelethelyen, de Emanuel Sándor és veje, Wenner Miklós, kubini iskolaigazgató, azt beszélték nekem, hogy ők 1893-ban ezen ponton találtak téglákat a VII. légio bélyegével és hogy ők ezeket haza is hozták, de a téglák azóta elkallódtak. A csősztől kaptam még egy ott talált tömör huzalú bronzkarikát és két kis határozatlan rendeltetésű bronzpléhtöredéket. A «sztári czrkve» helyén előforduló edénycserepek közt legtöbb a római, de van durva barbár is, például hullámvonalas régibb középkori. Ortway Tivadar, ki 1876-ban Contra-Margumot a helyszínen keresve, a Kubin előtti térségen nyomozott, a «Monastiriste» nevű tájt is bejárta. Irja, hogy él egy tradíció, mely egy, e helyt létezett régi erődőről is emlékezik és hogy itt-ott még sáncszerű emelkedések voltak láthatók, de ő ezeket sehogy sem tarthatta római erődsánczoknak és azt véli, hogy ha e helyt csakugyan létezett fortificationális mű, ez a török epochából származhatott (Margum és Contra-Margum helyfekvése, 63.).

Az említett sánczokból én már keveset láthattam; csak egy árkot konstátáltam s ennek következtében nem is voltam képes az ott állott erődnek méreteit, illetve nagyságát megállapítani. A másik kérdést illetőleg azonban, hogy ott török vár volt volna, azt mondhatom, hogy az ott látott téglanyag között sem középkori, sem török, sem pedig a XVIII. századból származó fali-téglát nem találtam; hanem hogy ott csak római és ujabbkori téglák voltak. Tehát bizonyos, hogy ott a «Monastiriste» helyén Margum ellenerődje állott.

Margumnak ellenerődje «Contra-Margum» név alatt egyszer említették a régi forrásokban. A *notitia Dignitatum*, Caput XXXVIII. (Böcking kiadásában 104—106. l.)* ugyanis azt írja: *Sub dispositione Ducis Moesiæ primæ cuneus Equitum Promotorum Flaviana... Auxilium Margense Margo... Præfectura Militum Contra-Margum in Castris Augusto Flavianensibus*. Melyből kitűnik, hogy Contra-Margum tulajdonképen «Flaviana» vagy jobban «Castrum Augusto Flavianensium»-nak neveztetett és hogy helyőrsége a felsőmoesiai tartomány hadparancsnoksága alá tartozott.

A «Notitia» szerkesztési ideje a Kr. u. IV. századba esik. D'Anville a *Castrum Augusto Flavianensium* nevet illetőleg azt tartja, hogy ez «Flavius»-tól származik, mely nevet a Constantinus-család valamennyi tagja viselte (*Mém. de l'acad. des Inscript.*, XXVIII. 433.).

Az V. században Priscus Rhetor egy Contanstia nevű várat említ, mely

* Ezen idézetet valamint a Priscus Rhetorra vonatkozót Ortway munkálatából vettem.

Margumnak átellenében a Duna tulsó partján feküdt («Est autem Margus urbs in Illyrico Mysorum ad Istrum sita ex adverso Constantiæ arcis ad alteram fluminis ripam collocatæ». Excerpta de legationibus, pag. 32. Becker-Niebuhr-féle kiadás; Bonn, 1829; I. rész, 167. l.).

A «Flaviana» és «Constantia» azonosságát, hogy ezen két elnevezés alatt egy és ugyanazon erőddel van dolgunk, állítja e. k. már Spruner (Spuner-Menke: Atlas-Antiquus, 3. kiadás, XXIII. tábla). De még inkább vitatta ezt Ortway (Margum és Margum helyekvése, 60., 61.). Kanitz F., ki több elődjével Contra-Margumot előbb a Morava partján Szerbiában kereste, helyszíni kutatásai következtében végre ennek tarthatlanságát belátta és Contra-Margumot szintén Magyarországra helyezte át, habár a tulajdonképeni holfekvéséről nyilatkozni nem mer. Ez is Flaviana és Constantia azonossága mellett van (Römische Studien in Serbien; Wien 1892; 12 és a munkához csatolt térképen.).

II. A *kubini erőd*. Ortway, ki Contra-Margum helyekvéseével és a két fenn említett helységnek azonosságával tüzetesen foglalkozott (Margum és Contra-Margum helyekvése, 57—70. l.), főleg Marsigli és a saját helyszíni kutatásának eredményei alapján azt állítja, hogy Margum ellenerődje, azaz Contra-Margum, nem a «Monastiriste» táján, hanem a temeskubini várdombon állott, mely domb a Dunávcz nevű Duna-ág és a Ponyavicza-patak találkozásánál fekszik és meglehetősen nagy vidéket ural, de jó távolságra a Dunától van. Marsigli itt erődmaradványokat fedezett föl, melyeket határozottan római műnek tartott és azt mondja, hogy ezen erődítmény a rómaiaknak egyik jelentékeny hadászati telepe volt a dákok elleni védelemben (Danubius Pannonico-Mysius, tom. II, pag. 9—10 és fig. XII.). Hogy a Duna balpartjával megközelítőleg párhuzamosan húzódó terasse szélén, a Temes-Kubin község déli csúcsán álló dombon római erődítmény állott, ez ma minden kétségen felül áll. Magam is járultam újabb adatokkal ennek bebizonyításához (Milleker B.: Dél-Magyarország régiségleletei, II. k., 41. l.). Ormos Zsigmond állítása, hogy Kubinnak «a római korból emlékei nincsenek, még római pénzeket sem igen találni itt» (I. Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz. Tört. és rég. Értesítő, IV. (1878), 101.) és hogy a kubini domb és a vár rajta az avarok műve (u. o., 107.), minden alapot nélkülöz. Ugyazintén Böhm Lénardé is, mely szerint az itteni régészeti leletek a magyarok uralmának kezdete előtti időkre nem terjednek ki (Alterthümer längs der Donau. S.-A. Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich, 1880, 2. l.). A kubini domb a természet alkotása és mivel rajta nem egy praehistoricus dolog is találtatott, már az ősember által lakott hely volt. A római időkre pedig a rajta és az egész környékén található sok római falitégla és tetőcserép emlékeztet. Újabb időben azonban még másutt is fordultak elő leletek, melyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni és a melyek még más hadászati művekre utalnak, melyek a várdombon állott erődtől aránylag távol esnek. Ugyanis a várdombtól északkeletre, körülbelül egy kis kilométernyire, a szerb templomhoz közeli, délre eső házhelyeken, a Ponyavicza feletti terasse szélén, falak maradványait tártak fel, melyek közt oly sok {LEG VII CL} bélyegű falitégla volt, hogy ezeket kövezésre használták. Innen Nikolics János, kubini kereskedő, két 1900 tavasszal szerzett bélyeges téglát a verseczi mu-

zeumnak adott ajándékba. De még tovább északkeletre, a Schorschul Jakab-féle gözmalom alatt és szintén a Ponyavicza mellett, néhány évvel ezelőtt római alapfalakra és egy boltozatra is akadtak. Ortway, midőn azt állította, hogy Contra-Margum a kubini várdombon terült el, a hadászatra is hivatkozott. Az igaz, hogy a kubini erőd, tekintve emelkedettebb fekvését, igen jelentős telep volt a Duna mentén. De, hogy az Margumnak valóságos contra-castruma volt, ezt már nem merném állítani. Először megingatná ezen állítást a monastiristei erődnek létezése és másodsor azon körülmény is, hogy a kubini erőd a Margumnak átellenében fekvő ponttól, a hol az mint tényleges contra-castrum állhatott és a mint láttuk, állott is, közel 5,5 kmnyire beljebb, úgy szólván a szárazföldön belül, — mert a mellette elhaladó Ponyavicza hajózható akkor sem volt — feküdt. Tehát oly messzire, hogy az Margummal közvetlen vonatkozásban nem állhatott. Erre különben már Ormos is figyelmeztetett (i. h., 104. és 105. l.). Margum ellenerődje, a tulajdonképeni Contra-Margum, tehát nem a kubini dombon, hanem a mint azt már kimutattuk, a Duna partján «Monastiriste» vidékén volt. Más kérdés azonban az, vajjon nem helyezhető-e talán a két erődnek egyike, melyeket a források neveznek, Kubinba? Talán meghozza erre is az idő és a véletlen a kívánt feleletet.

Ha a fent leírt falmaradványokat, a melyek a mai Kubin helység délkeleti szélén a Ponyavicza felett előfordultak, olyan hadászati vagy polgári építmények maradványainak tekintjük, melyek a várdombon állott erődhöz, illetve ennek védelmi körébe tartoztak, elég nagy kiterjedésű telepére lehet következtetni a rómaiaknak Kubin helyén. Azonkívül a várdombi erőd hadászati jelentősége eléggé figyelemre méltó. A dombról ugyanis igen messzire elláthatni: így szép napokon egészen Verseczig; ha mindjárt nem is birt a telep olyan nagy jelentőséggel a daciai vidékre, mint a közeli Margum a moesia vidékre, a mint ezt Ortway véli. Abban azonban igazat adnak Ortwaynak az új felfedezések, hogy a kubini erőd nemcsak Margumnak, mely a Morova völgy torkolatát észak felé védte, előbástya volt, hanem hogy az a Jeszszava torkolatánál volt Vinceia (Vég-Szendrő) hadtelepnek is elővédjét képezte; és hogy az «minden esetre fényesen tanuskodik a római hadműtan fejlettségéről, mely telepeinek elhelyezésében és kölcsönös fedezésében annyi gyakorlati ügyességgel birt» (Margum és Contra-Margum helyfekvése, 66.).

Marsigli a kubini erőd rajzát közli, mely a sánczmaradványoknak akkori képét adja (i. h., tom. II, fig. XII.). Ortway a kubini sánczok felvételét hozza, mely tervrajz megint a negyedszázad előtti állapotokat tünteti fel (i. h., 67. l.). Hogy ezen feltüntetett sánczokból mennyi és mi még a római? Azt nehéz megmondani. A középkori várak tudvalevőleg leginkább római alapokon épültek. A kubini dombon pedig Keve vára állott, mely a középkorban létezett hasonló vármegyének székhelye volt. Ki tudja ma megmondani, hogy a középkori magyarok mennyit és mit használtak fel a régi alaplól és anyagból? Azután később is, nemcsak az átalakításnak, hanem a rombolásnak is voltak kitéve azok. Marsigli elbeszéli, hogy a kubini sánczok földből és kövekből állottak és hogy ezen utóbbiaknak legnagyobb része Vég-Szendrő alapítására használtatott fel (a mi 1432-ben Brankovics György, ráczdeszpota, alatt tör-

tént). Ezen kövek között voltak olyanok is, melyek bevéssett feliratokkal voltak ellátva (i. h.). Ezen tudósítás reánk nézve annyiból bir fölötte nagy érdekességgel, mivel tudjuk, hogy a végszendrői vár falaiban nagyon sok római feliratos kő van befalazva, melyeket boldogult Torma Károly az Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-ban közölt (VI. évf.; Inschriften aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior; 86—100. szám alatt; megjegyzendő azonban, hogy ezen föliratok között viminaciumi is van). A későbbi kor is rombolt, névleg partszakadások és végre megint az emberi kéz, minek folytán maga a domb is sokat veszített nagyságából és eredeti alakjából; így e. k. midőn a közelmúltban a mellette levő szivattyutelepet létesítették.

Marsigli beszél, mint láttuk, feliratos kövekről, melyek itt előfordultak; más hírünk ilyenekről ezenkívül nincsen. Itt lelt bélyeges téglát sem ismerünk, a miből a római erőd alapítóira és építőire következtetni lehet. Egy a dombon talált CVRATI bélyegű mécses (Milleker i. h., II, 41) itt nem jöhet tekintetbe. Csak azt lehet feltenni, hogy mivel a dombon volt castrumtól egy kilométernyire, valamint az osztrovi szigeten és végre Palánkon is (Milleker i. h., II, 55) a VII. légio tégláit találták, ép úgy mint a többi közeli dunamenti erődöket, a kubini erődöt is, a Viminaciumban állomásozott VII. légiónak egy osztálya építette és tartotta megszállva.

III. Viminacium ellenerődje. Kanitz meghatározása szerint Moesia metropolisának, a szerbiai Kosztólácz helyén állott Viminaciumnak főrésze, a tulajdonképeni város, a Mláva folyó jobb partján terült el, míg vára a folyó bal partján lévő hegylánc északi nyúlványán állott (Römische Studien, 16—20). Hogy ezen utóbbinak a tulsó Dunaparton ellenerődje is volt, ezt eddig csak gyanították. Kanitz azt véli, hogy Viminacium belterülete és erődítményei minden bizonynyal a Magyarországhoz tartozó Osztrova szigetre is kiterjedtek (Serbien, 414.). Ortway, azokat megczáfolván, kik Contra-Margumot Viminaciummal szemben keresik, azt mondja, hogy Viminaciumnak ellenerődje kétségen kívül Osztrova szigetén, vagy Viminaciumnak megfelelően a tulsó Dunaparton feküdt (Margum és Contra-Margum helyekvése, 62.).

1896. nyarán temeskubini csendőrök az Osztrova sziget közepe táján, a Kosztóláczczal szemközt lévő parton, egy nagy római téglalapot leltek LEG VII CL bélyeggel, melyet a kubini szolgabírósnak szolgáltatnak be, a hol azt Téglás Gábor társaságában láttam (Milleker, i. h., 63.). Ezen lelet irányította figyelmemet az Osztrova szigetre; de csak 1900-ban kereshettem fel a szigetet, ott szép eredménnyel kutatóván, és Viminaciumnak contra-castrumát megtalálván.

Viminaciumnak ellenerődje, a mint azt Kanitz gyanította, tényleg az Osztrova sziget közepe táján terült el. Közvetlenül a sziget közepétől délre, a délkeleti parton van egy régi és egy új kis lakóház, melyeknek déli oldalán egy, a szigetet szélességében délkeletről északnyugatra átszelő kocsit van. Az Osztrován lévő Temes-Sziget községből jövet, már 3 kmnyire ezen két háztól délnyugatra, a magas belső parton, illetve ennek hosszában találtam folytonosan római téglá- és tetőcserép-töredékeket, továbbá római agyagedénydarabokat, e. k. egy nagy amphorának vastag fülét és egy hasas edénynek faldarabját füllel.

Fél kmnyire a háztól délnyugatra van egy kettős halomszerű emelkedés, melynek nyugati csúcsa aránylag magasan emelkedik ki a sziget területéből, mintegy 6 m. magas lévén. Ennek lapos teteje majdnem négyszögalakot képez, melynek délkeleti Dunafelöli oldala 14, délnyugati oldala pedig 17 lépés hosszú. Ezen pont a viminaciumi castellummal szemben, ettől északnyugatra, a «Máli spil» nevű kis sziget mögött terül el és mivel a domb tele van római téglamaradvánnyal, melyek a másik, északkeletre elterülő alacsonyabb domborulaton nem jelentkeznek, csakis ott kereshető a keresett ellenerőd. Ezen dombtól a házak irányában elmenve, találtam az úton egy nagy téglalap belső részéből való töredéket, melyen a következő megrongált, de mégis eléggé jól kibetűzhető bélyeg olvasható: **LEG VII CL.** A mi azt bizonyítja, hogy ezen váracsát is a Viminaciumban állomásozott 7. légió építette. Megemlítendő, hogy az általam átkutatott vidéket az osztrova-szigetbeliek «Szelisté»-nek és «Sztáro Szelő»-nak, azaz «régi falu»-nak nevezik és onnan régibb időben téglanyagot is vittek. Az említett halmon volt erőd helyőrsége opticailag nemcsak a viminaciumi, hegyen levő és jól látható castellummal állott szorosan összeköttetésben, hanem szép tiszta időben elláthatott az egészen Verseczig, a melynek várhegyén volt római specula jelzéseit is szemmel tarthatták, valamint a kubini várdombig is. Vajjon létezett-e a «Máli spil» sziget már a rómaiak korában is, nem tudni; de ha létezett is, akkor feltehető, hogy a rómaiak a rajta lévő erdőt nem tűrték, mert ez a tulsó, viminaciumi dunapartot, illetve a Duna tükkrét egészen elfödi a néző előtt. A fent említett, a szigetet átszelő út mellett, a szigetnek tulsó, Magyarország felé néző oldalán, ott a hol az ismét délnyugat felé lekanyarodik, tehát egy az ellenerőddel összeköttetésben állhatott ponton, egy szántóföldön római tégladarabokat leltem. Itt talán egy komp lehetett, vagy mivel a tulsó, magyar Dunapart nagyon alacsony és az áradási területbe esik, tehát kiszállásra nem igen alkalmas, inkább őrház állhatott, melynek feladata volt, a Dunának ezen ágát megfigyelni és szemmel tartani. Az osztrova-szigeti római leletek teljessége kedvéért még felhozandó, hogy a sziget délkeleti csúcsánál, ott, a hol most a komp van, a Morava folyó által odahordott homok és kavics közt, egy nagy, vörös márványból készült oszlop talpát ásták ki, mely jelenleg benn a faluban a községháza előtt fekszik. Továbbá, hogy a falutól délnyugatra elterülő dombokon sok csontvázsirra akadtak, melyekben a csontvázak mellett kis füles bögrék voltak, mely utóbbiak között az ismeretes kékesszürke edénykéék is találtattak.

Végre megemlítendő még, hogy Kanitz az ő, már említett, térképén egy utat jelöl meg, mely Viminaciumból egyenesen északfelé indulva, az Osztrova szigeten keresztül, a Duna felső ágán is át, a magyar partra és itt tovább északfelé halad. Míg az osztrovai útrész létezte még lehetséges, sőt, mint a fent közölt leletek igazolják, nagyon valószínű is, addig a Magyarországon volt folytatása először a sekély Dunapart és azután az erre északfelé következő nagy homokterület miatt nem fogadható el.

Versecz, 1900 október 23-án.

Milleker Bódog.

MAGYAR FESTŐ ÉS MŰHIMZŐ PÁRISBAN 1384–1417.

A *Historisches Jahrbuch* XXI. kötete 78–85. lapjain *Al. Meister* ily cím alatt «Neue Dokumente über Kunstbeziehungen zwischen Burgund und Köln um die Wende des XIV. Jahrhunderts» értekezik «Etienne de Hongrie», másként «Etienne le Hongre» nevű festőről és himzőről, ki magát «Steffain Unger, bourdurwirker des Konincks van Vranckrich, des herzogen van Berri, des herzogen van Bourgoingnen, des herzogen van Orliens» nevezi.

Ezen hazánkfia régibb ismerőm. Jegyzetem van róla, melyet, ha emlékezetem nem csal, Schwarz Ignác dr. azon alkalomból sziveskedett számomra kijegyezni, midőn bold. Dankó József pozsonyi prépost könyveit jegyzékbe vette. Jegyzetem így szólt: Etienne Le Bièvre, dit le Hongre himzőnek, bizonyos műhímzésért, melyet a herczegasszonynak (Touraine herczegnő) úgy ruháira, mint más czélra, gyermekágya után való templomlátogatása alkalmából készített Párisban a mult (1390.) junius hó 27-én (fizettem) két frankot. (*Delisle* Leóold, Les collections de Bastard D'Estant à la bibliothèque nationale. Nogent-Le-Rotrou 1885. 18. lap.) Előkerül továbbá *De Laborde*, Les ducs de Bourgogne II. köt. 5637. szám (Chambre des comptes de Blois, 1394. szeptember. Bibl. Nationale): A Etienne le Hongre, brodeur et varlet de chambre de MDS, L francs en déduction et rabat des plus grant somme pour cause d'une chapelle de broderie par lui vendue. LICV (un large rouleau, long de 70 cent.) nr. 7249 (Archives municipales d'Orléans, Juin 1417): Un peintre nommé Etienne et chargé par les magistrats d'Orléans d'écrire sur les murailles les noms des chefs de la garde bourgeoise. Nr. 7254. Payé VI sous à Etienne, le peintre pour douze écussons peints aux armes de la ville, pour mettre et prandre aux cierges.

Hogy himző és festő is volt, sőt a burgundi herczeg kamrása egy személyben, mint a föntebbiekből kivehető, azon csodálkoznunk nem kell, minthogy az időben a festőt olyan mesternek tartották, ki a díszítő művészet legtöbb ágához ért. Hogy mégis a festészet volt elsőrendű szakmája, ezt Fülöp burgundi herczeg leveléből, melyet Páris közelében, sajnos évi kelet nélkül, november 15-én Köln városához irt. A levél tartalma a következő: Minap — ugymond — meghagyta a herczeg egyik benső szolgájának, Magyar István himzőjének (brodatori nostro),* hogy oltárképet készítsen. Az általa már megkezdett képet

* Broda, brodadura, brodatura, brodula, brodaria, broderia, brodericia annyi mint opus acu pictum, broderia, hímzés; brodator = qui acupingit, brodeur, himző; brodatus, broderatus = acupictus, brodé, hímzett. (l. *Maigne*, Lexikon mediæ et infimæ latinitatis.)

azonban orozva elvitték némely legényei, mint ezt a herczegnek előadák és mert úgy értesüle, hogy tolvajok Kölnben tartózkodnak, azért szeretettel kéri a városi hatóságot, ha tudomására jutna, hogy a tolvajok csakugyan ott tartózkodnak, hallgassák ki őket, a törvényes rendet alkalmazván, hogy az igazság kiderüljön s a kár megtérüljön. Kimerítöbb tudósítás végett még hozzá teszi, hogy a legények egyikét Bernátnak, a másikat Mártonnak híják; a kép pedig vászonra van festve: közepén a gyertyaszentelő bold. szűz áll rajta, jobb szárnyán Nagy Károly és szent György, a balon szent Dénes és szent Lajos.*

Ugyanez érdemben írt maga Magyar István is Kölnbe barátjának Van Bumbel Vilmos himzőnek, a mely iratából azt értjük különösen, hogy a tolvajlással gyanúsított Bernát szintén himző, Márton pedig czímerfestő volt, kiket Bumbel ismer, minthogy egy időben Bernát nála lakott, azaz szolgálatában állott. A tolvajlás pedig úgy esett, hogy Bernát gazdájától, Magyar Istvántól a képet kölcsön kérte lemásolás végett.**

* Minthogy bizonyára többeket érdekel, a levél eredeti szövegét mellékeljük:
Philippus dux Burgondie, comes Flandrie, Arthesii et Burgondie.

Amici carissimi. Cum nuper ordinassemus cuidem nostro camere famulo Stephano Hongrie nuncupato, brodatore nostro, quandam tabulam altaris fieri, que quidem tabula incepta a dicto Stephano furtive per quosdam suos famulos subrepta fuit, prout nobis fuit intimatum, et quia intelleximus raptore huius tabule in vestra patria destinatos, idcirco affectuosissime deprecamur, ut si ad noticiam vestram peruenerit dictos raptore in villa vestra existere, eos examinare velitis et taliter tractare secundum iuris ordinem, ut veritas huius maleficii elucessere possit et dampni restitutio exinde sequatur. Et ut magis eruditi esse possitis, famuli fures predicti nominantur unus nomine Bernardus et alius Martinus. Tabula quidem existebat super telam, in cuius medio ymago Annuntiationis erat depicta, in dextro vero latere ymago Karoli Magni, sancti Georgii et quamplures angeli depingebantur, in sinistro vero sanctus Dyonisius et sanctus Ludouicus. Et in hiis taliter agere velitis, quod percipere possimus diligenciam in hoc facto per vos habitam, scientes, hoc factum ad lucem et restitutionem peruenire nobis multipliciter complacere et si, que placita vobis istis partibus occurrent, notificare nobis non obmittatis, qui prompti paratique sumus adimplere pro posse. Altissimus vos conservet.

Scriptum in hospicio nostro apud Conflacium prope Paris(iis) XVa die mensis novembris. Wacoret (?) Kivül: Prudentibus et prouidis viris burgensibus, scabinis et consilio ciuitatis Coloniensis, Amicis nostris carissimis.

Eredetije a kölni városi levéltárban: Undatiere Briefeingänge saec. XIV. und XV. Nr. 342.

** Ezen levél eredeti szövege is álljon itt:

Vruntliche groysse vurs (creven) an mynen lieven vrunt Wyllem, wist dat ich gesunt bin van der goitz genaden, ind des selven beger ich van uch alweige. Vort wist, dat ich uch vruntlichen bidden, of it sache, wie dat Bernart bourdurwirker de ander zijt mit uch gewoint heift of sin geselle Martin ein schilder zo Collen quemen, dat ir so vil durch mynen wille wilt doin, dat ir sy nyet in laist vortvaren, si ingeven uch weder, dat Bernart mir genomen heift in myne huise. Hei was mit mir verhurt ein jair, ind hei bat mich, dat ich eme leinde ein altertafel, de is des herzogen van Bourgoingne, um zo conterfeiten ind abzomale reinlich beworpen up linendoich. Bernart heift de eltertafel eweich gedragen sundersprechen, des ich eme niet getruet in hedde want de eltertafel sal mir driwerf me schaden doin, dan sy wert is, ind ich bidden uch trulich, dat ir des nyet inlaist, ind ich bidde uch, of einge dinck doin mach zo Parijs om oren wille, ich sal it zomale gerne doin. Got si myt uch alweige.

Bi mir Steffain Unger, bourdurwirker des Konincks van Vrankrich, des herzogen van Berri, des herzogen van Bourgoingnen, de(s) herzogen van Orliens.

Kivül: An mynen leiven unde gemynden vrunt Willem van Bumbel, bordurwirker zo Collen. Eredetije a kölni városi levéltárban ugy mint fönt 344. sz. a. A pecsét lemállva.

A kölni városi tanács elfogta a két gyanúsított legényt, bezáratta a frankkapu (Frankenthor) tornyába s a vizsgálat megejtésével a címerfestők és címerhimzők egyesült czéhét bizta meg. Hanem a vizsgálat célhoz nem vezetett: a vádlottak tagadtak, a czéhbeliek földijeiket pártolták, ellenben Magyar Istvánról nem sok jót mondanak (dat is eyn schalck) és kéri a legények szabadon bocsájtását. Eddig van, többet ez ügyről nem tudunk.

A Hist. Jahrbuch értekezőjének, Meisternek Magyar Istvánról az a véleménye van, miszerint nem lehetetlen, hogy a Rajna vidékéről való, habár a francia kútfők őt többnyire Etienne de Hongrie vagy Etienne le Hongre-nek nevezik, mi szerint csak arra mutat, hogy családja eredetileg Magyarországból származott, de nem bizonyítja azt, hogy ő is magyar volt születésére nézve. Analogiául fölhozza Dürer Albert nagybátyját, a kölni aranyműves Dürer Miklóst, kit szintén magyarnak neveztek. (L. *Leitschuh*, Albrecht Dürers Tagebuch der Reise in die Niederlande, Leipzig, 1884. 51. lap, 4. jegyz.) Hanem ezen analogia nem éppen szerencsés, mert ma már bebizonyítottak tekintjük, hogy Dürer (helyesebben: Thürer, a mint a nagy festő helylyel-közzel maga magát nevezi) Albert atyja Békés vármegyéből származott és Ajtósinak hítták; tehát testvére joggal nevezte magát magyarnak.

A másik érv, melylyel Meister azt akarja bizonyítani, hogy festőnk német, azt melléknevéből véli meríthetni. Mint jelen cikkelyünk elején érintettük, festőnket Bièvre melléknéven is hítták. E név az 1384—1390. évi számadásokban többször előfordul így: Etienne Bièvre, alias de Bièvre, dit le Hongres. (l. *De Haisne*, L'Art dans le Flandre, 1. az indexben.) Szerinte a bièvre szó valószínűleg a német Bieberből eredt, a művész igazi neve tehát Bieber István volt, mi eléggé bizonyítja közvetlen német eredetét. Hisz igaz, hogy bièvre a francziában fibert, castort, hódót jelent, de nem a németből, hanem a közös indogermán szókincsből vett szó. (*Maigne*, Lexicon mediæ et infimæ latinitatis.) Minthogy pedig nem rendesen fordul elő István neve mellett, azt hiszem, hogy e kétlaki állat *vulgó*képpen ragadt művészünkre, mint a ki a művészet két ágában, a festészetben csak úgy, mint a műhímzésben kitűnt. Hasonló értelmű a *biviator*, qui ambulat duobus viis. Ha azonban figyelembe akarjuk venni, hogy néha *de Bivièvre*nek írják, elfogadhatjuk azon nézetet is, hogy Magyarországnak valamely hódáságos vidékéről származott.

A mi a német értekezőben leginkább felköltötte a vélekedést, hogy a «Magyarnak nevezett Bieber István» a Rajna vidékéről származott, az Bumbel Vilmoshoz intézett, az iménti jegyzetben lemásolt levelének dialektusa, mely eltekintve némely helyi és személyi sajátságától, a ripuariai szójárást követi, tehát teljesen megegyez a kölni be-

széddel, a honnét — lehet — eredett is, ha ugyan nem mint «nieder deutsch» érkezett Kölnbe, a hol «riparisch» módon írni megtanult. Nos István festő mint magyar is érkezhetett Németországon keresztül Kölnbe, a hol az ottani tájszólást eltanulhatta, *ha ugyan nem más által iratta* Bumbelhez címzett levelét?!

Meister érvei közül tehát egyet se fogadhatunk el olyanul, melynek alapján István festő és műhimző magyar nemzetiségét kétségbe vonnunk kellene. Sőt azon körülményből, hogy a kölni czéhbeliek indokolatlanul gyanúsítják a burgundi herczeg kitüntetett művészt, míg német legényei bűnét palástolni igyekeznek, talán arra lehet következtetni, hogy István mestert a legényekkel szemben nem a magukénak, hanem idegennek, magyarnak tudták.

Tisztelt szomszédainknak, kik a közel multról varrnak himet, midőn a műkincseitől megrablott Magyarországon barbárságnál egyebet nem láttak, a hova azt a keveset is, a mit műtárgyul újból kellett beszerezni, legtöbbször a becézett Bécsből szokás volt behurcolni, vajmi kevés fogalmok van a tudomány és művészet minden ágának föllendüléséről az anjoukori királyok idejében, és szinte lehetetlennek tartják, hogy Magyarországon valaha magyar művészek is virágoztak. Mi azonban eddigi tanulmányaink alapján nem tartjuk lehetetlennek, hogy szóban forgó István, ki magát mindenkor magyarnak vallotta Nagy Lajos idején, talán udvarában Magyarországon kezdett virágozni és csak miután nagy királyunk 1382-ben meghalt és Magyarország a kitört balságok következtében szédületes sebességgel visszahanyatlott szinte egy egész századdal, látta előnyösbnek, hogy a magyar királyi házzal rokon francia Anjoukhoz meneküljön Párisba. Itt tudásához mérten Fülöp, a bőkezű burgundi herczeg pompaszerető udvarában nem csupán kitűnő állást nyert mint «varlet de chambre» (l. Laborde, Les ducs de Bourgogne, II. partie t. 3. p. 95. nr. 5637.), hanem tért művészi alkotásaihoz és méltó jutalmat érttek. (Crowe és Cavalcaselle, Gesch. d. niederländischen Malerei 16. és kk. II.) A festészet megszabadulva eddigi merevségétől, az élet és természet megfigyelésével melegebb bensőséget lehelt műveibe.

Mennyire volt ebben része hazánkfiának, arról ha netán a herczeg által leírt oltárképét föltalálhatnók, tenne tanuságot. De a műhimzőt is nagyra becsülte herczege, mint a ki benne és társaiban fényes ünnepei rendezésénél «segédjeit» tisztelte. (*Schnaase*, Gesch. d. bildenden Künste, VI. 530.)

Pór Antal.

A BESZTERCZEBÁNYAI PLÉBÁNIA TEMPLOM EGYKORI KINCSTÁRÁRÓL.

(Harmadik befejező közlemény.)*

A Forgách Ferencz biboros által megkezdett s Pázmány s utódjai által folytatott ellenreformatiónak nagy diadala volt, midőn a bányavárosok protestáns közönsége által birt templomok ismét katholikus kézre jutottak. A selmeczbányai templomnak 1669-ben történt visszavétele után, első volt a beszterczebányai vártemplom, melyet a császári katonasággal az élén, Leslie Sándor foglalt le 1671. november 17-én; ezután sorra következtek Körmöcz (1673), Korpona (1673), Libetbánya (1674), Úrvölgy (1685) és más városok. A templom lefoglalásával azonban nem került annak felszerelése is a katholikusok kezébe, hanem még továbbra is az evangélikus tanács birtokában maradt, mire Beniczky Tamás alispán egyenesen a királyhoz fordult, tőle kérvén, hogy rendelje el ezek kiadatását is. Ezen kérelemnek eredménye volt az 1672. július hó 12-én Bécsben kelt rendelet, a melyben a király a templom tulajdonát képező irományok, felszerelés, tizedjövödelmek a plébánia és az iskolaépületnek kiadatását elrendeli.**

E rendeletet július 23-ikán küldte le a vármegye a tanácsnak s még külön is figyelmeztette, hogy siessen a végrehajtással, nehogy úgy járjon, mint Sopron városa, mely a királyi parancs végre nem hajtása miatt falvainak és borainak elvesztésén kívül még pénzbírsággal is sújtott. A tanács azonban nem volt hajlandó a parancsot rögtön végrehajtani, sőt 27-ikén még halasztást is akart a királytól kérni, hogy ezen idő alatt a katholikusok maguk is kikutathassák, mi az övék. 28-ikán azonban már kimondta a templomi felszerelésnek kiadatását, a mennyiben azt a katholikus ajándékozók katholikus célokra szánták, de azzal a kikötéssel, hogy az soha elidegeníthető ne legyen, a tizedét, továbbá a plébánia és az iskolaépület kérdését, mivelhogy ezeket az evangélikusok építették, egyelőre még függőben kívánta tartani. Ezen határozat értelmében július 29-ikén hozzáfogott egy bizottság az egyházi szerek különválasztásához és leltározásához.***

* A megelőző két közleményt lásd Arch. Ért. 1900. 151—156. és 209—213.

** Városi levéltár 244. II. és Prot. Præt. 1672. 662. l.

*** Az evangélikus egyházközség ekkor a következőket kapta: 1. Ein grün von goldstuckh gemachtes Meszgewandt, so H. Martin Kochlach gestift. — 2. Ein roth goldstuckh Meszgewandt. — 3. Ein altes zerrissenes Altartuch von weissen Tafet. — 4. Ein grün geblümt-samtenes Kantzltuch sambt dem Krantz mit frantzen, so Gregor Schwartz gestift. — 5. Ein königfarb Kapitzolues antipendium zum hohen Altár. — 6. Ein karmasin rotsamtenes Antipendium mit guldenen Spitzen auch goldt und karmasin seidenen Frantzen, darauf ein roth waszirter tafet, über den altar, so Fr. Pestalutzin gestift. — 7. Ein karmasin roth samtene decken mit rothen seidenen Frantzen, über den Lector Stuel. — 8. Ein mit gold, das andere mit Seiden ausgenäte, darbey zway andere turkische schlechte tüchl. — 9. Ein mittelmäsiger Kelch . . . von Georg Dubeczio 1649 gestift, sambt dessen Patell. — 10. 2 st silberne Hostien so eines langlicht, das andere etwas rund. — 11. Ein silbern vergulte Kendl mit einem Jaspis von H. Georg Merwaldt verehrt. — 12. Noch eine andere von Herman Lorentz verehrt. — 13. Noch eine Zapirte Kendl von H. Georg Merwaldt. — 14. Mehr eine detto von der Fr.

A szöveg alatt közölt leltár nem teljes; így végződik: «In der Untern Rath-Stuben 1.» a miből az következik, hogy az itt lévő tárgyak is leltározattak. Figyelembe véve a felsorolt tárgyakat s a templom szükségeit, azt is tudhatjuk, mi lehetett az Untere Rathstubeban elhelyezve. Sehol sem találkoztunk ugyanis a nemes ércből készült felszereléssel, kivéve azt a tíz kelyhet, egy ciboriumot, tizenhárom patenát, a mit a katolikusok kaptak, s kivéve a három kelyhet, négy patenát, négy kannát s három tálat, a mely a protestáns felekezet birtokába került; hiányzanak a pacificalék, ereklyetartók,

Emericzin verechrt. — 15. Zwey silberne Hoftien Puchsl, deren eines vergult, das andere gestochen, und schwartz eingelassene arbeits, Matth Knebl (vagy Kerbl?) arbeit. — 16. Ein vergulter Kelchbecher ab 1608. — 17. Ein neuer Kelchbecher von Johan Kolar verehrt. — 18. Drey silber vergulte Patelln. — 19. Ein silber zwei vergulte tauf Pecn von Fr. Susanna Reullin verehrt. — 20. Ein neues mit schwartzer seiden undt goldt ausgenates mit guldenen spitzen verpramtes tüchl. — 21. Ein neues mit lauter gold ausgenätes tüchl. — 22. Ein neues mit gold undt seiden ausgenät umb undt umb mit gulden spitzen, in der mitten ein Osterlambl. — 23. Eines mit 4 Ekbaumen, in der mitten ebenfals ein Osterlambl. — 24. Eines mit 8 guldenen baumen. — 25. Ein durprochenes mit sechzehn silber undt guldenen blumeln, mit einer gold und silber schnur. — 26. Eines mit acht baumen so mit allerhand farb seiden, wie auch gold und silber gezirt. — 27. Ein mit rother seiden wie auch gold undt silber. — 28. Eines mit 8 baumen umb undt umb mit lionischen spitzen verprambt. — 29. Ein Patelalenes tuch mit zehn baumen undt umb vernäth. — 30. Item ein Taufwindl mit rother seiden umb und umb gemacht. — 31. Ein altar tuch mit ausgenäter arbeit undt unterschiedlichen baumen. — 32. Ein durchprochenes Kelchtuchl, daran die Passion genät. — 33. Ein schwartz atlaszenes Lecturtuch umb undt umb ausgenäth. — 34. Ein Kelchtüchl mit sechzehn baumen ausgenät. — 35. Ein Kelchtüchl mit vier groszen baumen undt andern unterschiedlichen figurn. — 36. Ein Mapa mit Engels Köpfen undt lionischen Spitzen zu einem kleinen altar. — 37. Ein taufuch, darin die tauf Johannis undt Christi mit schwartzer seiden undt goldt genäth. — 38. Ein grosz taufuch mit 4 Evangelisten in der mitten aber die tauf Christi von Fr. Kochlatschin gestift. — 39. Ein weisses altar tuch. — 40. Ein von Atlas abgestoszenes Pulpel tuchl. — 41. Ein . . . ferbenes tawettesnes mitt silber undt goldenen Spitzen umb den taufstein. — 42. Ein vorhängl von roten tafet, ausgenät von Fr. Nyari Kristina verehrt. (Nyáry István felsőmagyarországi kapitány nővére, férjezett Thurzó Imréné, majd Esterházy Miklósné.) — 43. Ein Pulpeltüchl von gestrafter türkischer seiden Malerey. — 44. Ein Karmasinroth tafetenes taufuch mit silber galonen verprämt. — A katolikus templomnak kiadott felszerelés jegyzéke: 1. Ein roth geblumtes sametenes Pluvial. — 2. Item ein von roth, grün v. weis gemischten farben seidenes Pluvial. — 3. Ein geblümt Fristemin damasketenes Meszgewandt mit einen von gold darauf gestikten Kreutz. — 4. Ein Pluvial von Türkischen Zeug, in etwas mit gold eingewirkt, mit einem weissen boden. — 5. Item ein weiszdamasketes Meszgewandt, mit einen von gold gestikten Kreutz. — 6. Ein weisz mit gold gewürktes Meszgewandt darauf ein mit gold gestiktes Crucifix. — 7. Ein hinter thal von einen alten Meszgewandt, von Türkischen Zeug mit einer goldenen Porten. — 8. Ein Pluvial weisz mit gold eingewirkt von damasket. — 9. Ein weisz mit gold eingewirktes Pluvial forn aufgestickte zwel Aposteln von goldseidn undt guten Perlen. — 10. Ein licht har farbenes Meszgewandt von damasket, mit aufgestikten Kreutz von gold, Perlen undt seiden. — 11. Ein feigl Plau Sametenes Meszgewandt mit aufgestikten Kreuz von gold undt seiden. — 12. Ein tunkel harfarb tamasketenes Meszgewandt, mit aufgestikten Kreutz von gold und seiden. — 13. Ein Meszgewandt von türkischen Zeug, mit einen rothen boden undt allerhandt gefarbt blumen, mit aufgestikten Kreutz von gold und seiden. — 14. Ein rot tafetenes Meszgewandt, mit aufgestikten Kreutz von gold und seiden. — 15. Ein roth goldstukenes Meszgewandt, mit hoch und reich aufgestikten Kreutz von guten Perlen, auch etwas von goldschmits arbeit mit vergulden silber, darunter des Königsperger Wappen undt heiligen drei König, darzu zwei ungestikte Levitten rok von dargleichen Materi. — 16. Ein weisz damasketenes Meszgewandt, mit seidenen aufgestikten Kreutz. — 17. Ein harfarb goldstukenes Meszgewandt mit gold und reichen Perlen gestiktes Kreutz. — 18. Ein roth goldstukenes Meszgewandt von gold undt guten Perlen reich reich aufgestiktes Kreutz. — 19. Ein roth goldstukenes Meszgewandt mit reich aufgestikten Kreutz von gold, guten Perlen und Koraln, darauf der 4. Evangelisten

monstranciák, boros és vizes kannák, medenczék, olajtartók, füstölők, csegetyűk, képrámák stb., a melyekkel még az egyszerűen felszerelt egyházak is szoktak bírní, annál inkább egy olyan, a melynek thesaurusáról ismételtén is van szó. Végül hiányzanak még azok a tárgyak is, a melyek nem tartoznak ugyan az egyházi felszereléshez, de a melyeket az ájtatos hívek áldozatkészsége feles számmal szokott volt a templomoknak ajándékozni; ilyenek gyűrűk, övek, párták, aranynyal, ezüsttel átszőtt csipkék, lánczok, gombok, stb. Hogy ilyenek is voltak az itteni templomi szerek között, azt már az előzményekből

signa. — 20. Ein ganz von gold gestiktes Meszgewandt darauf ein Crucifix, dessen stamm mit Perlen gestikt. — 21. Ein roth gestukenes Messgewandt; darauf mit reich gestikten Kreutz von gold und guten Perlen, unter dem Kreutz die heilige Frau und Johannes. — 22. Ein goldstukenes Meszgewandt, mit darauf gestikten Kreutz von gold undt seiden. — 23. Zwei weisz mit gold eingetragene Lewiten rökh. — 24. Ein weisz mit schwartzen blumen gewürktes Meszgewandt, darauf ein reich von gold und etwas guten Perlen gestiktes Kreutz. — 25. Ein licht harfarbes Meszgewandt, mit reich aufgestikten Kreutz von gold und reichén Perlen, Barbarae und S. Pauli. — 26. Ein roth samatenes Meszgewandt, mit erwas gold und seiden aufgestikten Kreutz. — 27. Ein schwartz samatenes Meszgewandt, mit gold und seiden ausgestikten Kreutz. — 28. Ein roth goldstukenes Meszgewandt ohne Pram und gestikk. — 29. Ein Meszgewandt von roth und weisz türkischen Zeug, mit aufgenäten Kreutz von gold und seiden. — 30. Ein Meszgewandt von schwartz gewasserten zeug, mit aufgenäten Kreutz von seiden. — 31. Ein abgetragenes roth samatenes Meszgewandt, mit aufgenäten Kreutz von gold und seiden. — 32. Ein Meszgewandt von türkischen Zeug, mit einen roten boden und unterschiedlichen farben, mit aufgestikten Kreutz von gold und seyden. — 33. Ein Pluvial von goldstuck mit von gold und guten Perlen, oben herumb gestikten acht Aposteln, auch versetzten schlechten stein sambt den dazu gehörigen latzen zu den Meszgewandt Nr. 15. gehörig. — 34. Ein altes grau schameletenes Meszgewandt, mit aufgenaten Kreutz von seiden. — 35. Ein silber farb altestes Meszgewandt, mit aufgenaten Kreutz von gold und seiden. — 36. Ein Meszgewandt, von roth, blau undt gelb geplumbten türkischen Zeug, mit aufgenaten Kreutz von gold und seiden. — 37. Ein rosen farb a(b)gestossen samatenes Meszgewandt, mit aufgestikten Kreutz von gold seiden und etwas Perl. — 38. Ein alt hinterthal eines Meszgewandts, von türkisch geblumbten Zeug mit aufgenaten Kreutz, von seiden. — 39. Ein weisz mit gefärbten blumen damasketenes Meszgewandt, mit aufgenaten Kreutz, von gold, seiden undt etwas Perl. — 40. Ein roth tafetenes altes Meszgewandt, mit aufgestickten Kreutz von gold undt seiden undt etwas wenigen Perl. — 41. Ein weisses damasketenes Meszgewandt, mit aufgenaten Kreutz, von gold seiden undt etwas Perl. — 42. Ein grün geblumbt seidenes Meszgewandt, mit aufgenaten seidenen Kreutz. — 43. Ein alt abgetragen, schwartz von atlas gemachtes Meszgewandt, etwas zertrent. — 44. Ein Meszgewandt von roth undt weisz geplumten türkischen Zeug, mit grünen Kreutz, undt aufgenaten blumen von gold. — 45. Ein schwaratz samets abgetragenes Meszgewandt, mit Kreutz, einen Kreutz von guldenen Porten. — 46. Ein alt damasketes Meszgewandt, mit einen sauber genaten seidenen Kreutz. — 47. Ein roth von kleinen opera seidenes Meszgewandt, mit aufgenaten Kreutz von seiden. — 48. Ein blau Plursch Meszgewandt, mit aufgestikten Kreutz von gold undt seiden und etwas Perl gestikt. — 49. Ein hinter thal, von weisz mit gold eingetragenen Zeug, undt reich von gold aufgestikten Kreutz. — 50. Ein weisz tamasketenes Meszgewandt, mit aufgestickten Kreutz, von gold undt seiden. — 51. Ein schwarz zurissenes plürsches Meszgewandt, darauf ein noch gutes, von gold und seiden aufgenates Kreutz. — 52. Ein grün und gelb geblumtes Pluvial ohne Zier. — 53. Ein schwarz schamelettes altes Pluvial. — 54. Sechs mit guten Perl reich gestikte humeralia. — 55. Sechs schlechte humeralia. — 56. 16 stuckh zu den Pluvialn gehörige latzen, darunter ans hoch gestikt, mit gold undt falschen stanen versetzt, mehr ein ganz goldstukenes, 1. mit Perl gestikten Porten umpfangen, dreu worauf noch etwas von Perl, 8 mit silbern Knöpfen, an Knopf von Kristallen undt aner von Perl gestikt. — 57. Neunzehn stuckh Stolln, allerhandt arbeit zu den Meszgewandern gehörig. — 58. Dreizehn Manipula, sambt zehn Quastn zu den Lewitten rökn gehörig. — 59. Zwei st. mit Perl gestikte blattl, zu corporal taschen zu gebrauchen. — 60. Ein schwartz samete Corporal tasche, mit Perl gestikt, mit noch einen von Perl gestikten blattl, zu einen Pluvial gehörig. — 61. Ein von grün samet mit gold gestikten Blumen, oben auf mit etwas Perl Christi gesicht zu den Venerabili gehörig futral. — 62. Noch ein humeral

tudjuk.* Másrészt azonban ki kell emelnünk, hogy a szécséni gyűlés által 1705-ben ide küldött bizottságnak jelentésében az áll, hogy az 1672-iki leltár szerint a katolikusok felszerelése 77 tételből állott, az evangélikusoké pedig 44-ből, tehát annyiból, a mennyit a most közlött leltár tartalmaz.**

A Thököly-féle felkelés következtében fordulat állott be. Thökölyi 1678 június 19-én a kassai, majd október 3-ikán a zólyomi táborból megadásra szólította fel a várost, a mely figyelembe véve az itt lévő német őrség csekélységét, s visszaemlékezve az apák elbeszéléseire, a melyekben az 1605-iki pusztítás iszonyait leírták, helyesebbnek látta az önkéntes megadást, a melyet a nemesség részéről Bezzegh Györgynek, a város részéről Hinterskircher Mihály tanácsosnak s Wührl Henriknek a kamara részéről kellett közös követségben a zólyomi táborban Thökölyinek bejelenteni. Megbízást nyert a küldöttség, hogy Thököly elvonulását még pénz árán is eszközölje ki. Október 8-ikán már visszajött a küldöttség s beszámolt eljárásáról. Előadta, hogy Thököly úgy nyilatkozott, hogy ő nem kíván pénzt, hanem igen is a város, a kamara és a nemesség hűségét, erről reversalist és a német őrség helyett saját csapatainak befogadását.

Ily körülmények között nem volt mit tenni, mint megnyitni a kapukat s a szövetséges magyar-francia csapatokat a városba befogadni, miközben a német őrség sietve vonult ki Bán felé. Ezen egyezés szerint át kellett adni a katolikusoknak a háború kitörése előtt birt templomokat, iskolákat, plébániát s az egyházi szereket és kincseket a protestánsok kezébe. Thököly azonban csak november elejéig bírta Beszterczebányát, mert a Würmna és Dünewaldt által Szent-Kereszt mellett kivívott győzelem után kénytelen volt azt

reich mit Perln undt gold gestickt. — 63. Ein von gold undt seiden gestiktes Kreutz zu einen Meszgewandt gehörig. — 64. Ein Humeral von gold mit Perln gestickt. — 65. Noch eins dergleichen. — 66. Ein alter vergulter speis Kelch. — 67. Ein ander mit stan versetzter Kelch becher. — 68. Noch dreÿ andere Kelch, darbei in allen 7. Patenen. — 69. Ein roth nuszirter (?) samet, über einen taufstan, mit einen gulden boden, mit einer gulden porten umb und umb. — Ezután új sorszámmal 1—8-ig a következők vannak fölvéve: 1. Zwei darunter ains von blech, das andere von holz gemachte Capsl worinnen unterschiedliche reliquien, undt von denen Meszgewandten abgebrochene stükl oder sachen. — 2. 31 grosze rote Koraln an einer schnur, mit einen guldenen Agnus Dei, worauf 6 gute grosze Perln und 4. standl versetzt. — 3. Ein roth Koraln Zinken (?) mit silber eingefaszt. — 4. Ein koralener Psalter, mit Spin oder Augenstein das vater unser eingemischt. — 5. Sechs st. vergulte Kelich, sambt den 6. Patteln, an silber vergulter Knopf, zu den Pluvialn gehörig. — 6. Ein roth Corallenes rosarium, daran 98. rothe, undt 7 vergulte silberne Koralln, mit ein gröszern silbern Knopf, daran 10. Rubindl. — 7. Ein Fraun Porten, woraus theils Perl abgetrent. — 8. In einen sakl 94. st. ungrische Pfénig, von Ao. 1608. in einen stanbruch, hinter den Pfarhoff in einen topf verwart gefunden worden. (Városi levtár, 367. 50.)

* Az ezüst-felszerelésre vonatkozólag Albert Mihály aranyműves 1682. okt. 3-án érdekes vallomást tesz a tanácsnál: Circumspectus Michael Albert examinatus fassus est: Se omnino multas res argenteas ad P. Braun Jesuita acceptas in alius generis instrumenta ante annos aliquot transformasse, et bene sibi constare, permulta argentea vasa eundem P. Braun hinc discedentem Viennam abstulisse. Prot. Præt. 1682. okt. 3. Ez azonban igen valószínűtlen, mert a tanácsnak erről tudnia kellett volna, s okvetetlenül szóvá tette volna a dolgot. Ilyesmiről azonban sehol sem tesznek a jegyzőkönyvek említést.

** Hogy a leltárak nem teljesek, mutatja az 1828. évi Prot. Præt. 1779. számú tárgya is, a hol a bíró azt referálja a tanácsnak, hogy az egyházi szerek leltárának elkészítése alkalmával meggyőződött arról, hogy van köztük több oly tárgy, nevezetesen ezüst füstölők, aspersoriumok stb., a melyek a sok évi használat folytán annyira elromlottak, hogy csakis alapos kijavítás után lehet azokat használni. Pedig ezekről egy leltár sem tesz említést.

feladni. A magyar csapatok helyére Leslie emberei jöttek s velük a jezsuiták, kik újra a katolikusoknak vindicálták a tőlük elfoglalt templomokat és a felszerelést. Mostantól fogva egészen 1682 szeptember 18-ikáig a császáriak kezén volt a város, a mikor újra Thökölyi hadai vonultak abba s 23-ikán Géczy István újra az evangélikusokat iktatja a vártemplom birtokába. A törökök veresége Bécs alatt, majd Párkánynál és Esztergomnál, Thökölyt is arra kényszerítette, hogy az éjszaki megyékbe vonúljon vissza. November 13-án már itt voltak Lubomírszky herczeg csapatai, mint Rabatta előőrsei, a ki ugyanekkor Szent-Keresztnél állott. A herczeg Reull orvos házában szállott meg, mint a város vendége, s rövid pihenő után bejárta annak utczáit, majd a templomba tért s csodálva szemlélte annak gyönyörű felszerelését és drágaságait, a melyekhez hasonlót — mint mondá — még Rómában sem igen látott.*

November 25-én déli egy órakor bevonult Rabatta is, s a következő nap átvette a templomok kulcsait és Holló Zsigmond, a haditanács titkára, vissza-követelte az egyházi kincseket.

1688-ban az evangélikusok birtokában lévő érczedények az Erdődy-commissio intézkedésére újra a katolikusok birtokába kerültek. Új fordulatot hozott a Rákóczy-felkelés idején a szécséni gyűlés. A szécséni gyűlésben kimondott határozat értelmében itt csak a várbeli nagytemplom maradt a katolikusok birtokában, a többit pedig az evangélikusoknak adták át. A szécséni gyűlés határozatait itt 1705 november 14-én egy bizottság hajtotta végre, a melynek tagjai Feja János, Okolicsányi Gáspár és Kánter János voltak. Ezen bizottság — saját relatiója szerint — nemes Besztercebánya városába érkezvén, a várban levő kisebbik templomot, a Szt. Erzsébet és Szt. Lélek templomot, a váron kívül lévő iskolával és parochiával együtt az evangélikusoknak restituirta, elhordatván a jezsuiták által azt, a mi az övék volt. Mely meglévén a Clenodiumok iránt suboriált difficultas, melyek kétfélék: elsőik olyanok, a melyek igen drágák és régiek, sok ezer forintokat érők és a melyek pro ratione temporum, hol a Catholikusoknál, hol az Evangélikusoknál conserváltatának, a melyeknek serie se a nemes város 1672. esztendőbeli Protocollumában fel vagy on specificie jegyezve, hetvenhét darabból állók; ezek iránt mindkét fél megegyezett, hogy maradjanak a katolikusoknál hagyott öreg templomban, sab directione Civitatis, úgy hogy rendeltessenek két conservatorok, egyik catholikus, másik lutheranus, kiknél álljanak is a kulcsok, egyik egyiknél, másik a másiknál. Másodrendbeli Clenodiumok, melyek recentius a lutheranusok által conferáltattak és a melyeket a császár idejében anno 1672 az Evangélikusoknak restituáltak, negyvennégy darabból állók, a melyek is azon esztendőbeli nemes város Protocollumában specificáltattak, az evangélikusoknak iuxta specificationem restituáltattak.** A felszerelés kettéosztását a bizottság november 21-én hajtotta végre, kiadván először a leányegyházakét,*** azután

* Perlustraverat hac die memoratus Princeps cum suis officialibus sacerdotes Penulas tunicasque et alios templi Accensis ornatus et clenodia inquirendo, similes se raritates vix Romae etiam conspexisse. Prot. Præt. 1683. nov. 13.

** Városi leltár, 367. 23.

*** Városi leltár, 367. 23.

az idevalót az illető felekezeteknek. Ez volt a helyzet egészen 1709 november közepéig, a midőn Rákóczy ügyének hanyatlásával a bányavárosok újra a császáriak kezére kerültek. Heister rendeletére visszakapták a katolikusok november 10., 11. és 19-én templomaikat, s midőn a következő év elején Borsitszky László kamarai biztos a tisztujítás keresztülvitele végett itt időzött, azokat az egyházi szereket is visszakövetelte az evangélikusoktól, a melyeket 1705-ben kaptak.* Hogy vagy Borsitszky vagy egy későbbi biztos ezen követelésének megvolt a maga eredménye, az kitetszik az 1717. évi curialis jegyzőkönyvből (3239.), a hol ezen szerekről már mint sequestráltakról van szó.

Az 1672-ik évi leltárból hiányzik, mint már említettük, az urfelmutató, s bár az 1705-ik évi jelentés is csak az 1672-ik évi leltárban előforduló egyházi szerek felosztásáról számol be, mégsem tételezhető fel, hogy egy ily szükséges egyházi szer nem lett volna meg a plébánia-templom birtokában. 1672 előtt azonban nem lévén rá szükség, bizonyosan beolvasztották s más a protestáns isteni tisztülethez szükségesebb tárgyat készítettek belőle. A katolikus cultus nem lehetett meg tovább nélküle, s a plébánosok egyre sürgették a tanácsnál annak beszerzését, de egyelőre még eredménytelenül. 1717-ben Majthényi kamarai biztost is informálta a plébános ezen hiányról, mire ez a tanácsnak kiadott utasításainak 13. pontjában felhívja ennek figyelmét a bejelentett hiányra, s elhalaszthatatlannak mondja a beszerzését, sőt meg is jelöli azon templomi ezüstműt, a melyből egy monstranciát lehetne készíttetni. A tanács azonban nem igen volt hajlandó Majthényi felszólításának eleget tenni, s első sorban azzal argumentált, hogy van a plébániatemplomnak egy igen szép urfelmutatója, mely egy kétfejű sast ábrázol, tehát felesleges újat venni. Erre azonban a jezsuiták rectora azt válaszolta, hogy e remekmű a rend kizárólagos tulajdona, s hogy ez csak szükségből adta oda használatra a plébánia-templomnak.** Július 12-én azonban már a jezsuiták kezei közt voltak a Majthényi által megjelölt egyházi szerek, a melyek régebben a protestánsok tulajdonát képezték, s a melyeket most újra beolvasztásra szántak. Ezek a következők voltak: Ein silbernes Taufbecken (1672. évi Lelt. 19. sz.), Ein silbern verguldete Kandel mit einen Stein und Fit. Möhrwaldtischen Wappen (1672. Lelt. 11. sz.), Ein silbern detto mit einen Siegsfahndl (1672. Lelt. 12. vagy 14. sz.), Ein detto mit einer Rosen (1672. Lelt. 12. vagy 14. sz.), Ein verguldte Hostien Püchse (1672. Lelt. 15. sz.), Ein detto (1672. évi Lelt. 15. sz.), Ein ohnvergoldte detto (1672. Lelt. 10. sz.), Ein silbern Wegwasser Püchsel (1672. Lelt. ?). Úgy a tanács, mint a protestáns polgárság tiltakoztak a lefoglalás ellen, de eredménytelenül, mert a szereket nyomban felküldték Bécsbe, hogy díszes szentségtartót készítsenek belőlük. 1718 április hó 26-ikán Mertz Miksa tanácsos már azt jelenti a tanácsnak, hogy Neftzern János, kamarai pénztárnok, magával hozta

* Prot. Præt. 1710. 138. l.

** Az orsz. levéltárban őrzött Acta Jesuitica Neos. 7. cs. 24. és 31. sz. szerint ezen szentségtartó Wesselényi nádor drágaságaiból való volt. Ezen adatok alapján Rupp, Magyarország Helyr. tört. I. r. 658. l. ezt írja: 1717-ben Csernyák Imre, Jézus-társasági hitszónok tanúsítja, hogy Miller Fülöp jezsuita udvari gyóntatóatyja, I. Lipót császártól egy igen nagy értékű, császári sast ábrázoló szentségtartót eszközölt ki, Wesselényi Ferencz, mint annak tulajdonosa, halála után a jezsuiták beszercebányai székháza számára.

a Rad és Haszlin udvari ötvösök által készített monstranciát, s hogy 10 ft. $4\frac{1}{2}$ krral többet fizetett érte, mint a mennyit reá kapott volt. Az összes költségek — természetesen az anyagon kívül — a templomi számadás szerint 380 frt 3 krt tettek ki. Ez időtől fogva keveset szólnak a városi levéltár adatai a templomi kincstárról. Egyszer másszor szó van egy-egy kiválóbb Maece-nasról, ki a templom felszereléséhez hozzájárul, avagy egy visitatorról, a ki elragadtatással szemléli a sok drága kincset, de minden abban az állapotban maradt, a melyet az 1709-ik évi események itt megteremtettek. A következő időben két nagy katastrópháról kell említést tennünk, melyek közül az első, t. i. az 1761. évi tűzvész végromlással fenyegette a kincstárt, az 1787-ik évi pedig végleg megsemmisítette azt. Az 1761-ik évi augusztus 4-iki tűzvészről általában azt tartják, hogy az volt a század legnagyobb tűzvésze a continensen.* Nagyságáról fogalmat nyújt, hogy mindössze néhány ház maradt épségben a Glabits-utczában, s hogy a tűz még a Garamon is átcsapott, s a Kálvária alján elhuzódó városrészt is elpusztította, s pedig az óriási szélvészben alig 2—3 óra alatt. Másnap már 132 hullát kísért ki a lakosság, a melynek soraiban akár-hány előkelő polgárnak még teljes ruházata sem volt. Odaégett a vár összes épületeivel, elolvadtak a harangok, a város ágyúi, s behatolt az orkánszerű szélvész által élesztett elem a nagy templom belsejébe is, a hol ennek a boltozatig emelkedő czédrusfa oltárában, remekül faragott tölgyfa padjaiban s messze földön híres orgonájában, zászlóiban s képeiben bő táplálékra talált. A vész pillanatában egy bátor ember, Greger János Szervác szekrestyész vállalkozott, hogy a Borbála-kápolnán át a szekrestyébe hatol, s onnét a templomi felszerelést biztosabb helyre viszi. Ismételten tette meg az utat oda és vissza, s midőn utóljára tért oda, már a szekrestye ajtajának alsó része is égett, s az egész szekrestye már tele volt füsttel. A templomba azonban már kezdettől fogva lehetetlen volt behatolni, s így a főoltár tabernaculumában lévő nagy ciborium és a szentségtartó elpusztult, a melyről csak az imént mint új szerzeménnyről szólottunk. «In hac Ecclesia Deus ne sibi quidem pepercit», mondja a tanács a helytartósághoz intézett felterjesztésében. Megindult ezután az egész monarchiában a könyöradománygyűjtés, a melyet a tanács tisztán templomi célokra fordított; de bármily nagy volt is a befolyt összeg, az nem volt elég, s az építkezés s belső felszerelés igen lassan haladt előre. A felszerelés hiányzó részeit a hivek áldozatkészsége is segítette összehordani vagy kiegészíteni. Ily módon a templom új ciboriumhoz is jutott, a melyet egy névtelen ajánlott fel; ez azonban még 1774-ben sem volt belül bearanyozva. A monstranciát a tanács csináltatta újra; 1779-ben január 7-ikén megbízta Maurelly Sebestyén itteni kereskedőt, hogy az elpusztult ciborium és monstrancia anyagának felhasználásával Bécsben egy újat készíttessen. Maurelly már október 5-ikén tesz a tanácsnak jelentést a kész munka költségéről, a mely 700 frtot tett ki.** Előbb azonban utána járt a tanács a Faba-féle bizottságnál, a mely itt éppen akkor-tájt (1773-ban) a feloszlatott jezsuita rendház vagyonát leltározta, hogy közben-

* Annak mondja az 1897. évi «Vasárnapi Ujság»-ban (823. l.) «Egy múlt századi nagy tűzvész» című czikk is.

** Prot. Præt. 1779. 720. l.

járása által a rend templomi felszereléséből valamit az itteni plébánia- és a Szt. Lélek-temploma is kapjon.¹ Az összes besztercebányai templomok a várbeli nagytemplom felszerelését használták. Diszes és gazdag felszerelése volt a Szt. Erzsébet agg ápoló templomának is a multban, de ez, a mint Ipolyi is kimutatta, még a Fuggerek kezén veszett el. 1770-ben még az akkor épített vármegye-házi kápolnának is a várbeli templom adta a legszükségesebb felszerelést. Márczius 6-ikán ugyanis Beniczky Károly alispán azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, hogy a vármegye-házi kápolna számára adjon a plébánia-templom felszereléséből egy kelyhet. A tanács hajlandó volt a kérést teljesíteni, s csak azt kívánta, hogy az 1755-ik évi Visitatio Canonica értelmében a kérelem teljesítéséhez a jezsuita rector mint a város plébánosa is adja beleegyezését.² Miután a rector a kívánt beleegyezést megadta, a tanács a következő szereket adta át a vármegyei alispánnak: Egy kelyhet (in pede trium Angelorum facies et tres Rosas referens) egy aranyozott ezüst patenával, egy misemondó ruhát, egy missálét, gyertyatartókat s canon-táblákat, a melyek átvételét az alispán márczius 7-ikén írásban is elismerte.³

Utolsó és egyszersmind végzetes csapást mért a templom kincstárára II. Józsefnek mindent reformálni akaró törekvése. Azon szándéka, hogy az isteni tiszteletet lehetőleg puritán egyszerűség vegye körül, megfosztotta először a szent szobrokat s képeket a hívek által ajándékozott díszről, azután a templomokat ritkábban használt felszerelésüktől; minden pénzzé tétetett, hogy vele az egyházi czélokra teremtetett vallásalapot gazdagítsa. Hogy ezen eljárás mily elkeseredést szült, s mekkora visszaélésre adott alkalmat az értékesítéssel megbízott embereknek, eltekintve attól, hogy számos műtárgy végképpen elpusztult, azt elképzelhetjük.⁴ A császár elrendelte ugyan, hogy a műbecscsel bíró tárgyakat különítsék el a többitől, de a biztosok kapzsisága s fősვნყсыége nem törődött a kiadott parancscsal.⁵ Így vesztette el az idevaló plébánia-templom is századokon át féltékenyen őrzött kincseit. A helytartótanács 1787 január hó 5-ikén kiadott rendeletével felszólította Zólyom vármegye adminisztrátorát, tótprónai Prónay Lászlót, hogy a besztercebányai plébánia-templomnak úgy régisége mint belbecse miatt rendkívül értékes felszerelését s egyéb drágaságait vegye jegyzékbe és becsültesse meg.⁶ Prónay a rendelet vétele után azonnal megbízta Pongrácz Antal ülnököt, hogy a rendeletet értelmes becsűsők segítségével hajtsa végre. A kiküldött ülnök márczius 20-ikán fogott munkához, a

¹ Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata 104. l.

² Prot. Præt. 1770. 189. l.

³ Prot. Præt. 1770. 200. l.

⁴ Szól erről Marczali, Magyarország tört. II. József korában. II. 189. l.

⁵ Ugyanott, 190. l.

⁶ 1787. 15—115. Hoch und Wohlgeborner Freyherr! Die von Ew. Excellenz in Ansehung der in dasiger Kirchen vorgefundenen Kostbarkeiten und den Kameral Administrators Adjuncten getroffenen Anstalten werden andurch gut geheissen, zugleich aber Ew. Excellenz auf die untern 21-ten v. M. in Sachen anherogemachte Anzeige mitgegeben über oberwehnte Kostbarkeiten ein genaues Verzeichniss verfertigen, die Schätzung derselben so gut als möglich in Loco vornehmen zu lassen, und seiner Zeit anhero zur weitem Verfügung einzusenden. Gegeben von der kön. ung. Statthaltereii Ofen den 5. Jenner 1787. Alex. v. Szecsen. (Városi levéltár 1005. 65.)

nélkül azonban, hogy eljárásáról akár a megyés püspököt értesítette, akár a tanácstól mint kegyurtól engedélyt kért volna. A becsüsökön, Zimmermann Keresztély kereskedő és Kupecz Pál aranyművesen kívül, jelen volt a leltározásnál Palics Károly kanonok, Rauch Ignác plébános, mint a kincstár egyik őre; Pauner Károly tanácsost és templomi felügyelőt azonban, a kinek hivatalánál fogva jelen kellett volna lenni, oly érzékenyen bántotta ezen eljárás, hogy semmiképpen sem volt rávehető, hogy az összeírásnál megjelenjen, mire a tanács Urbányi János, Matulay János tanácsosokat és Gunda János városi ügyészt küldte ki, hogy legalább passive legyenek jelen.* A leltár, a melynek felvétele 18 napot vett igénybe, a templomi felszerelésnek gazdagságáról s műbecséről a leghívebb képet nyújtja, mert nemcsak az értéket tünteti fel az egyes tárgyaknál, hanem azok hű leírását is adja. A leltár tételei a következők:

1. Egy arannyal átszőtt piros pamutszövetű casula; hátsó része négy láb két hüvelyk hosszú, két láb nyolcz hüvelyk széles; középen arannyal kivarrott nagy kereszt, a melyen az üdvözítő képe selyemmel volt hímézve. A kereszttől jobbra balra Péter, Pál, András János apostolok és Magdolna képei arannyal és selyemmel hímézve oly bámulatosan finom kivitelben voltak láthatók, hogy inkább szobroknak mint hímzésnek lehetett volna azokat tartani. Emelték a casula szépségét a rajta lévő s nagyságra nézve három osztályba sorozható drágakövek, melyeket 345 frtra becsülték. Ép ily diszes volt a casula eleje is. Az egész remekművet, eltekintve az ékkövektől, csak annyira becsülték, a mennyi aranyat és ezüstöt reméltek belőle kiolvasztani, t. i. 15 frtra.

2. Egy piros pamut casula szintén arannyal átszőve; hosszúsága négy láb öt hüvelyk, szélessége négy láb. Hátsó felén egy négy láb hosszú és tíz hüvelyk széles kereszt, mely a szövetbe arany szálakkal be volt szőve; a rajta lévő alak is aranyhímzés volt. Ugyanolyan munka volt a négy evangelistát jelképező s a kereszt mellett szemlélhető állat, továbbá Szt. János és a Szt. Szűz alakjai. Ezen casula még pazarabbul volt drágakövekkel díszítve mint az előbbi, mert itt a becsértéket 450 frtra tették; a szövetet, illetőleg a benne levő aranyat és ezüstöt most is csak 15 frtra becsülték. Munkáját, mely pedig csak oly művészi volt mint az első darabé, semmibe sem vették.

A 3. leltári szám alatt újra egy casula szerepel piros selyemből. Hátsó részén ennek is kereszt van a rajta lógó Üdvözítővel s a keresztet körül álló csoporttal; drágakövek azonban nem voltak rajta, s így bármily művészi volt a hímzése, a szövet aranytartalmát számították, s az egész darabot csupán csak tizenkét frtra becsülték.

Az értékesebbek közül a 4. szám alatti casula, melyet 778 frt 45 kr-ra becsülték. Ennek alapja piros selyem volt arany virágokkal behintve. Hossza négy láb nyolcz hüvelyk volt. Hátsó részén szintén kereszt volt, rajta a felfeszített Jézus selyemmel hímézve, körülötte a négy evangelista jelképei, továbbá két angyal és a halál felett diadalmaskodó Üdvözítő. Emelte a casula díszét és becsét a piros és fekete koralldísz és a nagyságra nézve három osztályba sorozható gyöngy. Ezek közül az első minőségűt 309 frtra, a második

* A becsüsök munkája 72 frtjába került az egyházi pénztárnak. (Vár. ltár 1009. 64. 65.)

minőségűt 376, a harmadik minőségűt 78 frt 45 kr-ra becsülték. A casula anyagát újra csak 15 frttal jegyezték a leltárba.

5. Egy három láb kilencz hüvelyk hosszú és két és fél láb széles casula, virággal és arabesekkel díszített arany szövettől. Hátsó részén egy fatörzs, melynek ágai kereszt alakban hajlottak el jobbra és balra; alapjául a Kalvária hegye szolgált. E keresztre volt feszítve az Üdvözítő, a kinek alakja testszinű selyemből volt hímézve. Az egész darab dúsan volt gyöngyökkel, drága kövekkel és aranyozott kerek lemezekkel (lamellákkal) díszítve. Az ékköveket 394 frtra, a szöveteket a lamellákkal egyetemben 40 frtra becsülték.

A 6. számú casula barna damast szövettől való volt. A hátrészen szintén aranynyal dúsan kivarrt kereszt volt szemlélhető, kétoldalt két püspök állott, fejtől az Atyaisten, lábtól pedig a rendes kereszt alatti társaság. Mint-hogy csak igen kevés volt rajta az ékkő, egészben csak 32 frtra becsülték.

Ugyancsak sötétbarna damastból, de dúsan átszőve aranyszálakkal volt a 7. tétel alatt felsorolt erősen viselt casula is. A hátrészen három láb tíz hüvelyk magas kereszt volt; ez előtt állott a Boldogságos Szűz, jobbán a gyermeket, baljában jogart tartván, drágakövekkel, néhány gránáttal s aranyozott lamellákkal díszített koronáját két angyal tartotta, balra állott szt. Katalin aranyos tornyocskát tartván kezében, jobbra pedig szt. Borbála. A Boldogságos Szűz képe alatt volt még szt. József s ez alatt szt. Miklós képe látható. A képek egytől-egyig bámulatos kézi ügyességről tanuskodtak. Emelte a casula értékét a rajta lévő gyöngydísz is, melyet 170 frt 15 kr-ra, a többit pedig csak 8 frtra becsültek.

A 8. szám alatt egy 1458-ból való casula 52 frt becsárban szerepelt. A hátrészen lévő vastag aranyszálakkal kivarrott keresztben az Üdvözítő fehér selyemmel hímzett alakja függött; fejtől Szt. Péter, oldalt Szt. Pál és András, lábtól pedig Szűz Mária, János és Magdolna állottak. Több gyöngy már hiányzott róla, a meglévőket 44 frtra tartották.

Hasonlóan régi casula volt a 9. számú is, a mennyiben az 1454. évet lehetett róla leolvasni. Alapja piros selyem volt dúsan aranyszálakkal kivarrva, továbbá arany- és ezüstrojtokkal díszítve. Hossza négy láb és két hüvelyk, szélessége két láb és tíz hüvelyk. A háton lévő nagy kereszt előtt — úgy mint a 7. számún — a Boldogságos Szűz képe volt, karján a gyermekkel, tőle jobbra és balra Szt. Katalin és Borbála alakjai; utóbbinak kezében egy edény, a melyen fekete selyemmel kivarrva a fenti évszám volt olvasható. A gyöngyök és ékkövek értéke 700 frt 15 kr-al, az egész 810 frt 15 kr-al volt felvéve.

Az értékesebbek közül való volt a 10. számú casula, mely 1516-ból származott. Ez zöld selyem alapon a golgotai jelenetet ábrázolta, Magdolnát térdelő helyzetben. Az alakok, a kereszt és a Kalvária erős arany szálakkal voltak hímézve, s gyöngyökkel — Kropfperlen — ékesítve, melyek 552 frt 45 krnyi értéket képviseltek, míg a casula arany szálaiból tíz frt ára aranyat reméltek kiolvaszthatni.

Páratlan szépségű lehetett a 11. szám alatti casula, mely egyenesen Königsberger Mihálytól, a mesés gazdagságú beszercezbányai patriciustól szár-

mazott, a melyről már fentebb tettünk említést. Ennek anyaga tisztán piros selyem volt. Háthossza négy láb s hat hüvelyk, szélessége három láb volt; mellső része erősen kikanyarítva két láb nyolcz hüvelyk hossza volt. A hátón lévő kereszt alatt az epiphania volt bámulatosan szép rajzban kihimezve. A fő alak a Boldogságos Szűz volt, balján a gyermek Jézussal, jobbában egy arany edénnyel, melyet neki a magusok egyike nyujtott; körülötte a másik két magus térdeplő helyzetben. A casula egyik sarkában Königsberger címere és nevének két kezdőbetűje gyöngyökből kirakva, az adományozó vallásosságáról tett tanúságot. Rendkívül emelte a miseruhát a sok-sok drágakő és a négy és háromnegyed lat. elsőrangú gyöngy, mely egymaga 350 frtnyi értéket képviselt; mindentől 1481 frt 36 kr-ra tették a remekmű becsét, a melyből az anyagra újból csak 15 frt jutott. Elég alapos volt a vélemény, hogy e darabról már sok gyöngy hiányzott, mivel a keresztnek szélei újabb eredetű ezüstrojttal voltak ellátva.

Huszonnyolcz frtra van becsülve a 12. számú violaszínű casula, melyen a kiterjesztett karú Üdvözítő körül Szt. István vértanu és Lőrincz állottak, fejétől pedig két angyal lebegett. Volt rajta háromnegyed unciányi drágakő, a melynek értékét 15 frtra szabták.

Igen elhasznált állapotban volt a 13. sz. alatti casula; a hátsó részen a haldokló Szűz és környezetének képe volt kihimezve. Sok drágakő s gyöngy hiányzott már róla, azért mindössze 12 frt volt a becsértéke.

Jobb állapotban volt a 14. számú zöld színű casula, mely köröskörül arany- és ezüstrojttal volt díszítve. A hátrészen a keresztre feszített Üdvözítőtől jobbra-balra két öreg ember, Magdolna, Mária és János képe selyemmel volt kihimezve. A rajta lévő gyöngyöket 38 frt 30 kr-ra, a casulát magát pedig 4 frtra becsülték.

Régi casulát ír le a 15. szám is. Ez egy arannyal átszőtt («Germanis Goldmahr dicta») barna selyem casula volt, melynek széleit újabb készítményű ezüstrojtok szegélyezték, a régi rojt arany- és ezüstből való volt. Nagysága a rendesenél nem volt nagyobb. Hátsó részén finom kivitelű arany- és ezüsthímzésben a Boldogságos Szűz képe volt látható, ölében a kised Jézussal, oldalt két angyallal, a kik merő drágakövekből álló virágokat nyujtottak az Istenanya felé, ezektől jobbra, balra szt. Borbála és Pál apostol képei voltak, hasonlóan művészi kivitelben. A csoport alatt állott az évszám: 1482, szintén gyöngyökből kirakva. Művészi becsét így jellemzi a leltár: «Icones hi omnes tam gemmis quam serico aureis filis ad Imitationem sculptoriae Artis ad vivum pereleganter expressi habentur;» s daczára ennek potom 48 frt az értéke.

Végre a 16. számú casula, melynek hátlapján szintén a Boldogságos Szűz képe volt látható, ölében a gyermekkel, s két ismeretlen szent asszonnyal, drágakő nélkül való volt, művészi értékét semmibe sem vették,* aranyzálaiból 12 frt aranyat reméltek kiolvasztani.

* Icones hi ex aureis et sericeis filis, tamquam sculpti essent, ad vivum expressi sunt. Leltár, 16. sz.

A 17. szám alatt egy értékes pluvialét találunk felvéve. Ez piros selyemből arany szálakkal gazdagon átszőve készült. A félkörszabású köpeny átmérője 10 láb, sugara pedig 4 láb volt. Oldalt 8 apostolnak baldachinok alatt ülő alakját lehetett látni arannyal és selyemmel kihimezve.¹ Ép oly művészi kivitelű volt a pluviale hátlapjának, az appendix dorsalisnak díszítése, mely az utolsó ítéletet ábrázolta, Krisztus mint ítélő bíró, Mária és József közt trónon ült, előttük két angyal ezüst harsonákat fújt, alant pedig a sírokból felemelkedő emberi alakok voltak himezve. Sok volt az ékkő és cseh gránát e pluvialén, melyek nem voltak ugyan értékesek, de igen emelték a darab szépségét, valami 55 drb kő már vagy egészen hiányzott, vagy még legalább a foglalatja volt meg. A gyöngyök 199 frt 60 kr értékben szerepelnek a leltárban, az appendixről lelógó ezüstbojt s mintegy 15 unciányi egyéb ezüst 19 frt 30 kr-ra van becsülve, a teljesen hasznavehetetlen anyag 25 frt értékű nemes fémet ígért a kiegészítés után.²

Ugyancsak arannyal átszőtt fehér szövetből — *ex albo panno Attalico* — arany virággal és arabeskkal díszítve volt a következő 18. sz. kisebb pluviale, melyet a 12 apostolnak aranyszállal és selyemmel himzett képe díszített. Appendixe, a melyről a régi leltár még tesz említést, ekkor már nem volt meg. $1\frac{1}{8}$ lat gyöngyével együtt 21 frt $52\frac{1}{2}$ kr-ra becsülték a különben már viseltes darabot.

A 19. leltári számtól kezdve már kisebb tárgyak vannak felvéve, úgy mint egy ciborium-velum, egy pluviale appendixe,³ három humerale,⁴ corporalénak való többé-kevésbbé értékes bursák (24. és 25. sz.), s egy palla (26. sz.), felső részén egy gyöngyökből kirakott csillaggal, melyből azonban már sok hiányzott, de még így is 19 frt 15 kr-ra volt becsülve.

A 27. és 28. szám alatt két gyöngyökkel és gránáttal kirakott koszorú (*Corolla Virginea*) szerepelt 58 frt 45 kr. értékben.

A 29-es számmal jelzett dobozban casulafoszlányok voltak, a melyeken a gyöngyök és aranyszálak 45 frtnyi értéket képviseltek.

Nagyobb értéket és művészi becsét képviselt a 30. leltári szám alatti arany (*reliquiorium*) ereklyetartó 6 nagy keleti gyönggyel és szt. Katalin és Miklósnak kék kőből faragott szobrocskáival díszítve. Ennél az aranyat 52 frt 20 kr-ra, a gyöngyöket 6 frtra becsülték.⁵

¹ Ez lehetett az a pluviale, a melyről Ipolyi is szól: *Aderat pluviale quoddam in cuius extimis partibus duodecim Apostoli e meris gemmis eleganter effigiate videbantur. Singulas has effigies lapides magni ac pretiosi ordine pulchro dispositi circumdabant: pro quorum unico quidam initio sæculi XVIII. 500 fl. oh offerelsat. Enata quoque hinc suspicio ipsis inocutariis sacrae supellectilis illata tardius, quod cum longis auro et gemmis aggravatis vestibus difficulter uteretur sacerdotibus, patres societatis Jesu, qua postmodum administratores parochiae, maximum pluviale, quod epiphaniam Domini cum duodecim apostolis acu pictam et unionibus copiosissimis-ornatam referebat, ita absciderint inferius, ut figuræ quatuor apostolorum iam de fuerint. Schem. Hist. 124. l.*

² *Materia ipsa pluvialis, tamquam ad alios Usus præter ad exurendum non applicabilis, æstimatur circiter ad 25 fl. Lelt. 17. sz.*

³ *Imagine B. Matris Virginis Jesulum sinu tenentis et duobus angelis ornata. Lelt. 20. sz.*

⁴ *Az egyiken Christum e sepulchro prodeuntem et duos Angelos a dextris et sinistris, a másikon Effigiem B. M. Virginis Jesulum gestantis lehetett látni. 21. és 22. lelt. sz.*

⁵ *Ipolyi, Schem. Hist. 126. 17. sz.*

A 31. szám alatt egy aranyemlékpénz (9 frt 15 kr). a 32. sz. a. egy aranyláncz kereszttel (29 frt 15. kr), a 33. sz. alatt 6 drb arany- és ezüstgyűrű (17 frt 45 kr) volt felvéve. A következő két tétel alatt egy-egy kehely szerepelt. Az első $10\frac{1}{4}$ hüvelyk magas volt, talpa Loyola Ignác, Gonzaga és xaveri Ferencz képeivel volt díszítve, közepén szt. István, Imre és László, felső részén szt. Borbála, Katalin és az Assumpta zománczképei voltak láthatók. A kehely súlya 50 lat volt, az érték megállapításánál 4 latot leszámítottak a zománczmunkára. A 46 lat 14 próbás ezüst értékét latonként 1 frt 18 kr-ra tették, az aranyozás anyagát pedig külön 12 frtra.

A másik kehely $8\frac{3}{4}$ hüvelyk magas volt, s kiválóan díszes sodronymunkával volt díszítve. Súlya $42\frac{1}{2}$ lat volt, árát ennek alapján 67 frt 15 kr-ra tették.

A 36. szám alatt 3 kehelyfedő állott dúsan aranyozott ezüsből készítve súlyuk $30\frac{3}{4}$ lat volt, összértékük 47 frt $58\frac{1}{2}$ kr.

A következő számok alatt apróbb ezüst tárgyak álltak, ú. m. keresztek, egy ezüst láb, bojtok és ornatusokról leesett díszek, egy gránát olvasó, ezüst Paternosterrel, tömör ezüstdarabok 8—9 frt értékben, kisebb-nagyobb ékkövek, igaziak és utánzottak, 16 drb manipulus, 14 stola (összesen 2 frt értékben), egy pacificale (30 kr!) egy piros keresztelőkút-takaró, s végül még egy doboz (56. sz.), a melyben arannyal és ezüstrrel átszőtt ruhafoszlányok, továbbá gyűrűk, fülbevalók, emlék- és váltópénzek stb. voltak, a melyeket úgy látszik a templom új kriptájának építésénél a régiből szedtek össze.

A leltározás befejezése után jelentést tett az administrator a helytartótanácsnál a munkálat eredményéről, mire innen június 16-iki kelettel, 2465—21466. sz. a., az az intézkedés érkezett le az administratorhoz, hogy küldje le az összes leltározott tárgyakat az egyházi szerek átvételével megbízott curatornak Budára, a hol ezek el fognak adatni, a befolyt összeg pedig a besztercebányai templom javára fog kamatoztatni.*

Ezen rendelet értelmében megvált a besztercebányai plébániatemplom kincseitől s átadta azokat a kerületi adminisztratura pénztárnokának, a ki viszont a városi ügyész kíséretében a holmikat Budára szállította, s azokat ott Bodó Jánosnak, az egyházi szerek curatorának augusztus 24-én átadta.** Budán azonban nem vették figyelembe az itt megejtett becslést, a melyről azt hitték,

* Dem Neusohler Königl. Cameral-Administratorat. Die von demselben in Hinsicht der leichteren Veräußerung der in der dasigen Pfarrkirche vorgefundenen und auf 6217 fl 37 $\frac{1}{4}$ kr geschätzten Kostbarkeiten, untern 30-ten v. M. anher angezeigte Beweggründe, werden allerdings für billig anerkannt; zu welchen Ende auch diesem Cameral-Administratorat andurch aufgetragen wird, dasz dasselbe derlei Kostbarkeiten mittelst sicherer Gelegenheit hieher, benamtlich aber an den deshalb unter einem belehrten Curator der Geistlichen Geräthschaften übermachen solle. Womit sonach Selbe allhier veräußeret und das hievon eingehende Geld zur Nutznießung für die Neusohler Stadt-Pfarrkirche in den Kreditfond behörig angelegt und die Interessen zur Bestreitung der Kirchen Erfordernisse verwendet werden können. Grf Niczky. Ex Cons. R. Ltli Hung. Ofen 16 Juni 1787. Sigm. Frh. v. Gablkoven. Ennek daczára a tanács még aug. 14-én is arra kéri az administratorot, hogy engedje meg, hogy a szereket itt s ne Budán értékesítsék. Fogalmazvány a vár. ltárban 1787. aug. 14, 1013. fasc. 71. De ennek már nem volt foganatja.

** Az átvétel elismervénye Prot. Præt. 1801. 426. l.

hogy az a kincsekhez való ragaszkodás folytán nem pontos és megbízható, hanem újra megbecsültettek mindent. Az újabb becslés mélyen, olykor felével is leszállította az egyes tárgyak értékét, s főleg a gyöngyök becslését találta túlmagasnak, mivel azonban ezeket Bécsben akarták értékesíteni, némi áremelkedésre mégis lehetett kilátás. Egészen 1790-ig semmit sem tudtak a beszerze-bányaiaik, mi történt egyházi szereikkel. Tudakozódnak itt-ott, de semmi biztosat sem képesek megtudni. Az országgyűlésre kiküldött követek instructiójába is felveszik, hogy tudakolják meg a felküldött kincsek sorsát. De Berchtold püspök maga is, midőn az országgyűlés tartama alatt Pozsonyban tartózkodott, kérdést intézett a helytartótanácsnál ezen ügyben,* s a templom kártalanítását sürgette, a mit a helytartótanács meg is ígért.** Megint elmúlt két esztendő, míg a tanács elpocsékolt drágaságairól hírt kapott. 1792. aug. 28-ikán 18919. sz. a. ugyanis arról értesül a helytartó-tanács útján, hogy az összes szerek újabb megbecsülése még 1788. június 23-ikán befejeztetvén, a beolvasztást a bécsi császári pénzverő eszközölte; felszólítást kap egyúttal a tanács, hogy a pénzverő által kiutalványozott nemes ércz értékét, vagyis 1053 frt 51 krt, a selmeczi sóhivatalnál vegye fel, s kamatoztassa azt a templom javára biztos helyen. A tanács felvette ezen összeget s várta a további intézkedést, hogy mikor vegye fel a többit is. De ez újra sokáig váratott magára, míg végre 1801-ben egyenesen az udvari kamarához fordult, s tőle kérte a még hátralékos összeg kiutalványozását. Azonban innen augusztus 18-iki kelettel azt a megdöbbenő választ kapta, hogy az udvari kamara az egész ügyről épen-séggel semmit sem tud, adjon tehát a tanács kimerítő relatiót a dolog miben-létéről s kívánságáról. A tanács rögtön intézkedett s utasította a jegyzőt, hogy az egész kérdést dolgozza ki az udvari kamara tájékozása céljából, hogy a templom végre valahára pénzéhez jusson. A Glabits János Károly által szerkesztett felterjesztésnek meg volt a maga eredménye, mert a helytartótanács 1802. április hó 13-ikán 7708. sz. a. először is tájékoztatja a tanácsot a kérdésről, másodsor utasítja, hogy a pénzt a znyóváraljai pénztárnál vegye fel. A rendelet első részéből megtudta a közönség, hogy féltve őrzött kincseit mindössze 3339 frt 14 $\frac{3}{4}$ kr-ra becsülték, tehát még felére sem, mint a hogy az itteni aranyműves becsülte, de hogy ezen alacsony becslés mellett is 3453 frt 3 $\frac{1}{2}$ krt vettek érték be; mint hogy pedig a tanács a fent említett 1792. évi rendelet értelmében 1053 frt 51 krt már felvett, a megmaradt összegből holmi apróbb levonások után még 2376 frt 44 $\frac{1}{2}$ krt kell Znyóváralján kapnia. Június 1-én kiál-lította a tanács úgy a nyugtatványt, mint a fenti összeg felvételére szóló fel-

* Tametsi quidem ex vetustate et interno valore suo multum pretiosus Sacer Ecclesiæ parochialis huius ornatus et reliqua Clenodia me prorsus inconsulto ante aliquot Annorum spatium Budam translata, et subinde distrahenda ordinata fuerint, quin super toto hoc negotio qualiter fini mancipato quidpiam constaret, quia tamen mea magnopere interesset de re ad Ecclesiam pertinente adeoque Diecesani Juri obnoxia certiora intelligere, anno adhuc superiore agens in Regni Comitibus, interpellato nutu proprio Eccelso Consilio Littli Regio quid cum memoratis Clenodiis et apparatu sacro actum sit? Informari, simul indemnitati parochialis Ecclesiæ huius consuli postulati, super quo postulato meo emanavit intimatum paucos ante dies mihi redditum, quod Amplissimo Magistratui in paribus communico. Berchtold püspöknek 1791. ápr. 19-én a tanácshoz írt levele. Prot. Præt. 1791. 227. l.

** Prot. Præt. 1791. 257. l.

hatalmazást. Tuolth József aljegyzője számára, de tíz nappal később a megbízott már azt jelenti, hogy Znyóváralján akkora pénzsűkség van, hogy az összeg kifizetéséről legalább két hónapig szó sem lehet.¹ S tényleg csak július végén kapta meg a tanács a pénzt, a melyre tizenöt esztendeig kellett várnia. Oda-veszett természetesen a kamat is, mert ezen összeg egészen a kiutalványozásig nem volt gyümölcsözőleg, hanem csak egyszerűen letétbe helyezve.²

A templomi műkincsek eladásával magára e templomra is rossz napok virradtak, mert nemcsak a régi megszokott fényt nem tudta az egyház az isteni tisztelet alkalmával kifejteni, hanem még szükségét is szenvedett.

S ennek daczára a kormány 1810-ben a franczia háború okozta óriási pénzsűkség elhárítására a templomi felszerelés újabb lefoglalásáról és értékesítéséről gondolkozott. Rendelet ment a püspökséghez, hogy szolgáltatassák be az egyházmegye területén lévő értékes templomi felszerelést az említett célra a körmőczi pénzverőbe. Luchs János, az idevaló plébános, is megkapta a püspök útján a rendeletet, s maga ez ügyben nem intézkedhetvén, személyesen jelent meg az 1810 január 30-iki tanácsban, nemcsak hogy a rendeletet bemutassa, hanem hogy a tanácsot, mint kegyurat felkérje, hogy a templom szegényes felszerelésének, elvitelét minden eszközzel akadályozza meg. A tanács meghallgatta a püspök leiratát, de nem tudta belőle azt kiolvasni, hogy az összes arany és ezüst egyházi szerek kiadatása a felség direct akarata volna, sőt ellenkezőleg azt látta, hogy a felség az óriási terhek könnyebb fedezésére népeinek csakis önkéntes adományait kívánja igénybe venni, minthogy azonban a plébánia-templom régi egyházi szereitől már ugyis meg van fosztva, az újabbakat pedig részint a hívek, részint a tanács áldozatkészsége, a templomi pénztár minden hozzájárulása nélkül, hozta össze, elég ok van arra, hogy a lefoglalás ellen tiltakozni lehessen. Nehogy azonban a tanács a fontos kérdésben elhamarkodva intézkedjék, avagy oly színben tűnjék fel, mintha a felség akaratát teljesíteni nem akarná, elrendeli, hogy a kérdés érdemleges tárgyalása előtt állítsa össze egy a polgármesterből, jegyző és plébánosból álló bizottság az egyházi szerek jegyzékét, s tüntesse fel benne egyúttal az adományozók neveit is.³ A bizottság február 10-ikére már elkészítette a leltárt, mire a tanács is azt a tudósítást küldte át a plébánosnak továbbítás végett, hogy bizony abból semmi sem nélkülözhető.⁴ Az 1787-ik évi eladásról szól az Ipolyi Schematismus Historica is (127. l.). Szerinte maga a városi tanács kívánta az egyházi felszerelést értékesíteni, s pedig elsősorban azt a részt, melyet régiségénél fogva már alig lehetett használni. 1783-ban, de főleg 1784-ben — úgy adja elő a Schem. Hist. — Berchtold püspök az általa meg-ejtett Visitatio Canonica 11-ik pontjában meg is adta erre az engedélyt, de hogy a tényleges értékesítés, főleg alkalmas és hozzá értő becsűsök híján halasztást szenvedett volna, mígnem a 6217 frt 37 $\frac{1}{4}$ kr-ra becsült felszerelést Bécsben és Budán 3453 frt 3 $\frac{1}{2}$ kron eladták. Sőt említi azt is, hogy a

¹ Prot. Præt. 1802. 241. l. 963. sz.

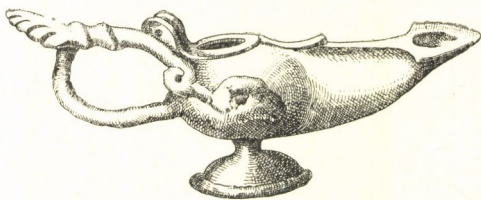
² Ugyanott, 209. l.

³ Prot. Præt. 1810. 39. l.

⁴ Ugyanott, 63. l.

Josephinismus idején a még megmaradt holmit a királyi biztosok úgy elkótyavetyélték volna, hogy alig maradt belőle valami. Hogy a templomi felszerelés csak egyszer, s pedig 1787-ben került Budán és Bécsben eladásra, az az előadottakból eléggé világos. Szól mellette az a körülmény is, hogy a Schematismus Historicus már az első eladásnál is azt az eladási összeget említi, a melyet a kincstár a templomnak 1792 és 1802-ben kiutalványozott. Hogy a tanács és a királyi biztosok külön-külön pénzzé tették volna az egyházi kincseket, az ki van zárva. De szó fér ahhoz is, hogy az eladás a tanács hozzájárulásával és beleegyezésével történt volna. Megengedhető, hogy a tanács az 1761-iki nagy tűzvész által okozott óriási veszteségeket pótlendő, a felszerelés régi s kevésbbé használt részének eladására gondolt, s hogy Puchner, az 1764—1766. évi bíró az illető tárgyakat már jegyzékbe is vette, de hogy az eladást tényleg a tanács foganatosította volna, az nem áll. Ha ez igazán szándékában lett volna, bizonyára nem utasította volna vissza oly önérzetesen 1768-ban Migazzi bibornok ajánlatát a templomi kincsek megvételére vonatkozólag, a ki mint műértő és gazdag ember nemcsak a nyers anyagot, hanem a művészi értéket is megfizette volna. De ellentmond e feltevésnek az az igazi ragaszkodás is, melyet a polgárság ezen kincsekhez a legsúlyosabb időkben és mindenkor tanusított, s a melynek a legélénkebb kifejezést adott Panner tanácsos, midőn 1787-ben a felszerelés becslésénél jelen sem akart lenni. Végül teljesen felmenti a tanácsot a fentebbi vád alól magának Berchtold püspöknek 1791. április 19-én a tanácshoz intézett s fentebb már közölt levele, a melyben azt írja, hogy az egyházi felszerelést néhány évvel ezelőtt tudta és beleegyezése nélkül — «me prorsus inconsulto» — Budára vitték és eladták, a mit bizonyára nem írhatott volna, ha az eladást a tanács maga, mondjuk a *visitatio canonica* 11-ik pontja értelmében, eszközölte volna.

Furkovich Emil.

BRONZMÉCSES A N. MÚZEUMBAN BREGETIÓBÓL. $\frac{2}{3}$ n.

LEVELEZÉS.

I. FETZER J. FERENCZ SZILÁGYSÁGI LELETEKRŐL. A Magura Szilágy-Somlyó és környékének legszebb és legfestőibb hegyvidéke. Alakulatánál fogva és védelmi szempontból mindenha nagyfontosságú helynek tartották. Ez okból egykori lakói különösen annak magaslatain vagy tövében telepedtek le. *Szilágy-Somlyón* Nagy Gyula főszolgabíró udvarán a kútások mintegy 8 m. mélységben egy durva művű és szabadkézből kidolgozott 12 cm. magas bögrét találtak. Szájnyílása 9 cm. átmérőjű, hasa kissé előre kidomborodik és alja lapos. Pereme törött, valamint nyaki részében is egy nagyobb szabálytalan alakú nyílás látszik. Ugyancsak az edényke nyaki részében egyenletesen elosztva három újjbenyomásos mélyedés fordul elő, míg öblösebb részén a dudordísz, közepének kivájása folytán, kettős csücsöknek tűnik fel. A bögre oldala két helyen megsérült, mely a munkás csákánycsapásától ered. Emlékünket neolith-korinak minősíthetjük. Ugyancsak a Magurából került elő egy karperecz. Az ékszer külső oldalán domború és bordázott, ellenben belül sima és lapos, két helyt pedig nagyobb nyílásoktól áttört. Anyaga bronz és erősen patinázott.

A Kraszna folyó táján Szőnyi Lajos, vinczellér, egy késpengét, egyszerű derékesatot és egy kis arany halántékgyűrűt is talált. A szilágy-somlyói Magura legkiemelkedőbb pontján, az erdőkoszorúzza Keselyűsön, helyesebben Kesely-Ösön, Trusza Lajos esperes plébános ismét egy fecskefarkú bajszos és köpűvel ellátott vasnyílcsúcsot kapott. Rozsdás példányunk már nem egészen ép, mert fél bajusza hiányzik és a másik résznek is a vége letörött. Hasonlóképen a köpű alja is kicsorbult, nyaka pedig sodrott. Hossza 11 cm., a bajusz-szárnyak 7.5 cm. hosszúak, míg a köpű átmérője 10 mm. Ha következtetésünk helyes, úgy az említett leletet analogia alapján (vesd ö. dr. Szendrei János: «Magyar Hadtört. Emlékek» 163. sz. rajzával) a xiv. évszázba kell soroznunk és számszerűjra használták. Szilágy-Somlyótól északra 8.5 km. távolságban a Magura aljában terül el *Győrtelek*. E helyen a Magura végső nyulványai szelid lejtőjű ágakat és dombokat bocsájtanak. Ilyen a Dimbu-Raduluj (Rád-domb) is. Mult évi talajforgatáskor nevezett dombon Nagy Gyula főszolgabíró és Mike István az alább felsorolt régiségeket gyűjtötték. Nagy Gyula birtokába jutott egy rézbalta, egy kőfejsze, egy meritő edényke kőből és egy agyag orsó-gomb. Mike István az ott lelt tárgyakat a szilágy-somlyói gymnasiumnak ajándékozta. A rézbalta 20 cm. hosszú, legkidomborodottabb részén, a nyéllyuknál 6 cm., foka 4 cm. széles és 2 cm. vastag; a balta oldala 2.5 cm., míg ferdén álló éle 3 cm. hosszú, a nyéllyuk átmérője 3.25 cm., áttörés következtében a rézbalta mindkét oldalán a nyéllyuk körül egy-egy kis körös kiemelkedés látszik. Az egyik

körös kiemelkedésen csorbulást is találunk, feltéve, hogy nem az öntés révén fenmaradt varrány. A rézbaltát a nyéllyuk körül négy helyen egy-egy beütött pontdiszszzel ékítették; különben a tárgy egészen ép és erősen patinázott. A nyéllyukas kőfejsze különösen a fokán a hosszas használatból több helyt kitöredezett, sőt oldalai is rongáltak. A kőfejsze 14 cm. hosszú, 6 cm. széles és 3 cm. vastag, nyéllyuka pedig 2,5 cm. átmérőjű. A meritő edényke, talán kőkanál(?) 5,5 cm. hosszú, magassága 3 cm. és üregnyílásának az átmérője 5 cm., fogója, füle kicsiny. Az orsó-nehezék korong alakú, tengelyénél pedig kissé kiemelkedő. Tengely magassága 0,5 cm., és körátmérője 5,5 cm. Mike István ajándékát főleg az edénytöredékek különfélesége és ékítményeinek változatossága jellemzik. De előfordulnak köztük olyanok is, melyek minden diszítést nélkülöznek. Említésre méltó egy nagyobb durvaművű urna-edény hasfelőli részlete. Ez edény szabadkézből készült és tűznél kiégették. Tökéletlen égetése folytán az edény fala belül veres és kívülről fekete. Kisebb-nagyobb vonalokból álló diszítményeit pedig, midőn az agyag még puha, nyers volt, hegyes tárgygyal karcolták bele. Az apróbb vonalak egyrésze függélyesen egymás mellé sorakozva az edény hasi részletét alul koszorú alakjában övedzi körül. Másik része ellenben a koszorútól a fül irányában három függélyes sorban vízszintes elhelyezéssel a fül tövéig vezet el. A hosszabb ferde vonalok, melyek majd párhuzamosan haladnak egymás mellett, majd pedig keresztezik egymást, helyenkint a szabad teret foglalják el. Az edény füle letörött, de nyomából következtethetjük, hogy csücskös volt. Talán hasonló edénynek darabja ama töredék, melynek füle széles pántalakú és nyílása vízszintes. Legalább e mellett bizonyít a cserépdarab nagysága és ama körülmény, hogy fül alatti diszítése megegyezik az előbbi edény ékítményével. Nagysága és alakja után pedig gabonatarató-edény felső részletének kell minősítenünk ama durva szemcséjű töredéket, melynek felszíne egymásba vágó hegyes fogak módjára vonalakkal diszes, a perem széle pedig sűrűn rovátkos, és a peremtől kiindulólág egyik helyen félig a nyaki tájékra függélyesen húzódva öt erősen kidomborodó, ferdén rovátkolt borda fordul elő. Az edény fala vastag, tökéletlen égetés következtében belső és külső színe veres, míg belseje fekete. Egy másik fajta nagyobb, fekete színű edénynek felső szélét ismét újjbenyomásokkal ékítették, a perem alját pedig egy körkörös futó újjbenyomásos szallagdiszítménynyel elénkítették. Nagyobb változatosságot az olyan cserepek tüntetnek fel, melyeknek némelyikét körívesen, függélyesen vagy ferdén haladó mélyedésekkel diszítették. Olyan példány is fordult elő, melyen a harántúl húzódó mélyedések között levő sávokat ferdén rovátkolták, minélfogva utóbbiak mintegy sodrottaknak látszanak. Rézsutt karczatos harántsávok váltakozva diszítetlenekkel vagy körömbenyomáshoz hasonló mélyedések karczolatokkal ép úgy divatoztak vidékünkön ama korban, mint az egyes töredékeken feltüntetett egymást ferdén metsző vonalrajzok és ponczczal benyomott pontok. Függélyesen álló sávok rhombikus rajzokkal sem ismeretlenek, mint azt egy nagyobb füles edényrészleten kimutathatjuk. Kisebb csuprok öblösebb részükön ferde hornyatatokkal vagy a nélkül szintén előfordulnak tájékunkon. Az egyiknek hornyalatait felül és alul sáv körítő rhombusalakú diszítéssel. A nyak keskeny vagy csak kis

mélyedés választja el a peremet a testtől. A perem kifelé hajló, síma vagy rovátkolt. Más durva szemcsés edénycserepeken a fülek különfélesége tűnik fel. Így találunk pántalakú fület vízszintes nyílással, csücskös fület környílással, függélyes helyzetű fület hosszanti nyílással és vízszintesen álló fület nyílás nélkül; utóbbinak az éle széles bevágásoktól három részre tagozott. Vékonyabb és vastagabb falú tálak, edény-fenekék szintén nagyobb számban fordultak elő. Mindnyáját az anyag durvasága és tökéletlen égetése jellemzi. Az agyagművéség között még felsorolandók a talpcsöves edények. Felső tányérrészük emelkedése, hajlása csekély; a talpcsövíük egyeseknél alacsony, rövid, másoknál ismét nagyobb, hosszabb. A leletek sorát végül egy talált szarv és két nyéllyukas szarvas-szarvfejsze fejezi be. Az egyik fejszénél a szarv szemboga még meg van, a másiknál azonban hiányzik. E részében tompa foka ütésre, agyon-sújtásra, míg nyéllyukával egy irányban haladó csiszolt éle hasításra szolgált és hatalmas támadó vagy védő fegyverül szolgálhatott az ős-ember kezében. Győrtelektől kissé északnyugatra, de már a Kraszna folyón túl, *Karásztelken* Vajda László, jegyző, hangáshegyi szőlőjében, a munkások veres és fekete-szürke színű cserepeket találtak. A mennyire e töredékekből következtethetünk, ezek egykor kisebb és nagyobb környílással átfúrt csücskös fülű edények részei voltak, melyeket karczolatokkal, haránt futó sávokkal vagy benyomott pontokkal díszítettek. A cserepek között talpcsöves edények töredékeire is akadunk. Ha a győrteleki és kárásztelki leleteket egymással összehasonlítjuk, daczára a két hely távolságának, azokat mégis az anyag azonossága és kidolgozása miatt egykorúaknak kell tartanunk. A mi pedig a korukat illeti, már az első fémkorból származhatnak. E mellett bizonyítanak a durva, nagy szemcséjű és nem korongon készült csücskösfülű edények, melyeket benyomott pontokkal, különböző irányú karczolatokkal vagy hosszában kidomborodó díszítményekkel ékítették és szabad tűzhelynél égettek, továbbá a pántfülek, a talpcsöves edények, a kő- és szarvasszarv fejszék, valamint a rézbalta.

Sommályon, Szilágy vármegye nyugati határán, Fazekas Pál, lecsméri lakos, 1900 febr. 27-én Szurduk nevű hegyi szőlőjében talajforgatás közben állítólag egy eltört, máztalan, égetett, füles cserépedényben 375 drb régi pénzt talált, melyből 17 drb mint egy ivópohár-szája, a többi pedig mint a mostani egy forintos ezüst tallér nagyságú volt. E pénzdarabokat Rákóczy idejében verték. Ezt bizonyítja a rajta leolvasható felírás és az 1704. és 1705-ik évszám. Azon darabok közül, a melyeket én láttam, az egyik X, a másik XX denáros volt. Előbbin: Pro libertate, utóbbin pedig: Pro libertate felírás s a P H (patrona Hungariæ) betűk között Mária képe a kised Jézuséval látható. Mindkettőt azonkívül a hátapon jellemzi az ország címere a négy polyával, három halommal és rajta a kettős kereszttel. A X polturás címerét egy ötágú, a XX polturását pedig egy háromágú korona díszíti. A rajtuk előforduló évszám mindkettőnél 1705 volt.

Szilágy-Somlyón 1900 május 15.

Fetzer János Ferencz.

II. RÉCSEY VIKTOR: EGY BAKONY-ROMÁNDI URNA-LELETRŐL.
Röviden bemutatom m. évi tavasszal Bakony-Romádon felkutattam urna-

leletemet. Az ilyféle leletek rendes sorsa itt is ismétlődött. Bakony-Románd és Gicz községek határában a sváb telepítésű nép ajkán «*Waldackerl*» nevű hegylejtőn tavaszi munkálatok alkalmával a kapá és ásó régi edénytöredékeken akadott meg. A nép kidobálta az edénykéket; a nagyobbikat eltörte, a kisebbeket széthordta. Mihalecz János plébánoshoz már későn jött a híre; de akkor rögtön értesített engem. Egy-két darabot még össze tudtunk szedni, a többinek nyoma veszett, mert egész Zirczig elhurczolták. Elkezdtük a szándékos kutatást, ásást és a mit másfelé is számtalanszor tapasztaltam, már nem sokat találtam, összesen hat darab szép edénykét minden bronzeszköz nélkül s azután már meddő lett az egész terület. Az erdőirtás talaj homokjában, egy méternyi mélységben csont és hamúval telt nagyobb úrnák kerültek elő, melyek közül csak egyet sikerült megmentenem. Ez kézzel gyúrt vastag szürke agyag-edény, mely épen derekán kiszélesedik és fent és alant keskenyedik. Fogásra alkalmas két füle van és a derekától lefelé köröm-bekarcolással eszközölt egyszerű, de elég szabályos geometriai vonalakkal van díszítve. A többi nagyobb úrnának csak töredéke fordult elő a következő kisebb bögrék körül. Ezek úgynevezett «Kréta- vagy mészbetétes» díszítésekkel ékeskedő csinos agyagművek, rokonok azokkal, melyeket Wosinszky Kölesden 1889-ben¹ és Gerjenben 1892-ben² ásatott ki, vagy a milyenek 1890-ben Veszprémből a nemzeti múzeumba kerültek.³ Ezen veszprémieken kívül e sorok írója maga is 1892-ben Esztergomból⁴ és 1894-ben a Garam és Ipolyközből⁵ mutattam be ugyanezen a helyen ily krétabetétes díszítéssel ellátott urna-leleteket. Bármily földrajzi distancziák is vannak ezen lelethelyek között, annál érdekesebb az, hogy a bakony-romándi bögrék feltűnően hasonlítanak alak és díszítés tekintetében a kölesdi és gerjeni, tolnamegyei edényekéhez, mintha csak egy műhelyből valók volnának. Ezen romándi leletemet két csoportra oszthatnám. És pedig egyik csoport (2, 3, 4) fényesre simított, a másik (5, 6, 7) csoport vörösre égetett külsővel bír. Mindegyikük díszítéssel ékeskedik és mindegyiknek díszítése más és más. A legcsinosabb (2. sz.) két egymásra borított tölcseralakot mutat, derekán két bütykös apró füllel, mely csak felfüggesztésre teszi alkalmassá. Díszítése körkörös vonalokból és valami szalmaszál-féle növény-szár bemélyedéseit tünteti szemünk elé. A második (3. sz.) csak egy fülű, egyszerűbb, merítésre szánt bögre, ritkább körös díszszel. Igen helyes a harmadik simított (4. sz.) edényke, mely inkább játékszernek illik be, köröskörül parallel vonásokkal van ékesítve. A kiégetett edénykéik közül az egyik az (5. sz.) minden díszítést a concentricus kördísz, úgymint a vonaldísz, a pontozást sűrűen és izlésesen egyesíti. Ennek is csak egy füle van az oldalán. Külső alakra nézve még kettő egyezik (a 6. és 7. sz.) meg ezzel, csak hogy az egyik zik-zakos, a másik egyszerűbb pontozott díszszel van ellátva; de mindegyik különbözik a másiktól. Átlagos magasságuk 9—10 cm: legnagyobb szélessé-

¹ Arch. Ért. 1889. évf. 34—44. l.

² Arch. Ért. 1894. évf. 6—18. l.

³ Hampel, Bronzkor III. köt. 189. tábla.

⁴ Arch. Ért. XII. 342—344. l. és Hampel, Bronzkor III. köt. 190. és 191. tábla.

⁵ Arch. Ért. XIV. 68. l. és Hampel, Bronzkor III. köt. 203. l.

1.

2.

3.

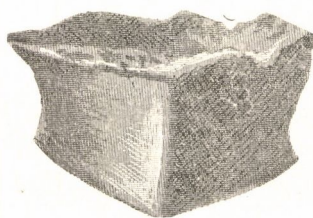
4.

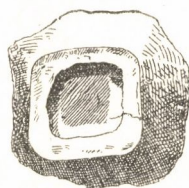
5.

6.

8a)

8b)

7.

BAKONY ROMÁNDI URNÁK.

güknél átmérőjük 25 cm. Külön felemlítést érdemel egy edény vagy jobban mondva lapos tál töredéke, mely annak alját, illetőleg lábát képezhette. A tál alakja olyan lehetett, mint a szomolányi urnatemetőben 1896-ban talált cserépedényé; csakhogy a talpa jóval magasabb és feltűnően keskeny a tál arányaihoz képest. Ezen különös láb alkalmazása megegyezik másik bronzkori edény talpával, melyet Esztergomból 1892-ben mutattam be e helyen.* *Mihalik József* szóbeli közlése szerint ő neki is volt egy ilyen lelete a felvidéken, melyben a lapos tálnak aránytalanul magas és üres talpa volt. Ennek bizonyára valami célszerűségi rendeltetése volt és vagy a tűzhelyre hamúba, parázsba állítása vagy a tál felfordításánál egyéb célja lehetett.

A többi edényke diszítése általában kétféle, vagy szabad kézzel készült, vagy mintával benyomott. A szabadkézi diszítés vékony egyenes vonalak, pontok, zig-zug vonalak és sűrű karczolatokból kombinált. A mintával benyomottaknál, mint a kölesdi analog leletnél a sűrű rovátkákat V és W alakok szakítják meg.

Ezen bakony-romándi edénykékre is reáillik Hampel jellemző leírása, melyet a veszprémi krétabetétes edényekre alkalmazott: csinosan tagozott idom, jól iszapolt agyag, a benyomott pontok, körök, zig-zeg díszek, sávok jellemzik az edénykéket. Nem nyugodtam azonban, míg leletünk közelebbi meghatározására is adatokat nem találtam. A vidék legnagyobb gyűjteményének tulajdonosához *Mihály István* bakony-szt-lászlói espereshez fordultam, ki azon a vidéken évtizedek óta kutat és következő kiegészítő felvilágosítást nyertem. Ő már évekkel ezelőtt szintén ásatott Bakony-Románd határában és talált hamuszén rétegekben bronz hajtű és karperecz töredéket, sőt fibulát is, melyeket gyűjteményében gondosan őriz. A leírás szerint ugyanazon területen a Románd és Gicz községek határa közti «Waldackerl» lejtőjén kutathatott és akkor edénykéink kora közelebb is meghatározható. Az úgynevezett «krétabetétnek» azonban a bögrek ornamentikáján nyoma veszett és «auta lunata»-val ellátott példány sincs köztük. Általában azon ritka érdekességű keramikai prähistoricus emlékekhez tartoznak edényeink, melyeket hazánk, nevezetesen a Dunántúl különlegességeinek nevezhetnénk. Örülök, hogy ezen újabb leletemmel ismét néhány jellemző darabbal járulhattam hazánk bronzkori emlékeihez. Remélem, hogy sikerülni fog a széthordott leletből még több példányt visszaszerezni.

Pannonhalma, 1900. október hóban.

Dr. Récsey Viktor.

III. TÉGLÁS ISTVÁN UJABBAN TALÁLT RÓMAI RÉGISÉGEKRŐL
A TORDAI CASTRUM KÖRNYÉKÉRŐL. Potaissa dombjának szőlős kertekkel borított lejtőit a phylloxera pusztításai után itt-ott újabb szőlőkkel ültetik be. Ezen munkálatok érdekében néhány polgár a talajt egy méter mélyre megforgattatta. Miután az ily munka szinte kínálkozó alkalom az ott rejtőzködő régiségek feltárására; igyekeztem figyelemmel kísérni. A dombnak délnyugoti lejtőjén, a szindi völgyben a Miklós Sándor szőlőjében mindjárt a lejtő

* Arch. Ért. XII. köt. 342—344. l.

tövénel méter magas fal vonult, melytől 20 méter távolban egy hasonló vastag kőfal képezte az előbbivel a párhuzamot. Ott a kiásott épületkövekből különféle téglákból több kő-ölet halmoztak fel a munkások. Míg a dombtetőt koronázó castrum maradványai között lépten-nyomon bélyeges téglákra bukkanhatni, addig itt a domboldalon az ezer meg ezer téglá és cserép között alig-alig van egy-egy a légio jegyével ellátva. Az alak, anyag és kidolgozás azonban itt is és ott is teljesen ugyanazonos. Ez a körülmény is azt bizonyítja, hogy itt a domb lejtőin nem a L · V · M · vitézei, hanem a polgárság tanyázkodott. Az említett falaktól fennebb épületek nyomai és alapfalai kerültek napfényre. Egy helyen hamu- és szénhalmaz közelében különféle csontok, — a falak közelében különféle edények és eszközök töredékei, — távolabb emberi csontok, óriási méretű edénytöredékek és egy sírkőnek a nedvességtől teljesen szétmállott tömege taláztatott. A sírkő anyaga laza homokkő és a felirat betűinek mélyedéseit piros festék borította. A szétmállott sírkövet összeállítanom nem sikerült. Mindössze öt kis töredéket menthettem meg, melyek a következők: V | IY | A | N | IC (VIXIT ANNO). Egy 62 cm. vastag fal tövében több edény töredékei között egy pár teljesen ép edény is került elő. Ezek egyike egy igen csinos kis korsó, mely szép pirosra van mázolva. Magassága 13 cm., fenekének átmérője csak 45 mm. és kihasasodó domborodásának legnagyobb kerülete 32 cm.; űrtartalma 2 deciliter. A másik egy szürke színű, de nemes alaku cserép korsó; magassága 28 cm., fenekének átmérője 65 mm., űrtartalma 13 deciliter. Találtak egy alig 8 cm. magas csinos kis csuprot is, mely valószínűen játékszer lehetett. Ott hevert Vénus cserépszobrának 17 cm. magas töredéke (a feje hiányzik), továbbá néhány többé-kevésbé ép mécses. Az edénytöredékek között a már említett óriási méretű edényekén kívül figyelemre méltók voltak a díszítettek és egy igen finom kidolgozású terra sigillata tálnak domború díszítéssel s bekarcozott betűkkel is ellátott kis darabja. (A Carnuntum maradványaiból előkerült edények között láttam ehhez hasonlókat.) A bekarcozott felirat a következő: AVCMLV. Ugyanott taláztatott egy 6 cm. magas bronzkulcon kívül néhány csontkanálka töredéke, egy 12 cm. hosszú csont gömböstitű és egy 157 cm. hosszú oly bronz-szerszám, melyhez hasonlót a Sabariában talált — úgynevezett — sebészeti eszközök között láthatni. Számos más tárgy töredéke között pár bronz fibula része, egy gyűrű és egy vas kalapács vagy csákány бүтүс fele az említésre méltóbbak.

Ezen tárgyak nagy részét gyűjteményem számára megszereztem. Nem hagyhatom említés nélkül, hogy kutatásomat Miklós Sándor szívesen támogatta és megakadályozta, hogy a talált tárgyak romboltassanak vagy széthordassanak.

A Miklós Sándor szőlőjétől nem nagy távolságban Dániel Márton késes mester az előbb említett falakkal egy vonalban szintén hasonló falakat tárt fel, melyeknek anyagából több öl követ és téglát adott el s néhány faragott követ a városban lévő telkén építkezéseinél ő maga is felhasznált. A domboldal magaslatán lévő falak közelében ő is sok edény töredékét s többféle tárgyat is talált, melynek azonban csak egy része jutott az én tulajdonomba. Az ott talált tárgyak közül néhány bélyeges téglán kívül egy kis bronzszobor kezét,

pár bronz-fibula töredékét, egy dúdörös gyűrűt, néhány ezüst- és bronzpénzt, egy 38 mm. magas szokásos római vaskulcsot vásároltam meg tőle. Egy faragott kő viztartó-medenczének ember fejét ábrázoló csurgatóját, egy piros mázos cserépből készült edénynek domború női arczczal ékesített töredékét, valamint egy elég ép állapotban megmaradt kétfülű edényt szintén tőle szereztem meg. A kétfülű edény fehérre volt mázolva s felső szélén X van bekarcolva. Magassága 15 cm., kerülete felül 8 cm. és alól 4 cm. átmérőjű; ürtartalma 4 deciliter. — Egy domború műves sírkő töredékét lakása udvarán láthatni, egy feliratos kő töredékét pedig úgy beépítette a csüre alá, hogy ahhoz hozzá férközni nem lehet. — Legutóbb egy ép állapotban lévő áldozati oltárt ástott ki, melynek feliratát közöljük. Az oltár hidasi mészkőből elég csinosan van kifaragva. Tetején oszlop vagy szobor állhatott. Annak oda erősítésére szolgálhatott az oszlop-talpban lévő lyuk. Kuti Sámuel tordai lakos a szindi völgyben levő szőlős kertjében szintén tekintélyes falmaradványokat ástott ki és annak anyagából néhány öl épületkövet, valamint pár szekér római téglát adott el. Több faragott követ is talált ott és azokat építkezési célokra Boné József tordai polgár vásárolta meg.

Torda, 1901 januárius 21.

Téglás István.

IV. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ: UJABB LEMEZSAJTOLÓ BRONZMINTÁK FÖNLAKRÓL (Temes m.). Az aradi *Kölcsey-egyesület* elnöksége abból a fönlaki leletből, melyből 2 év előtt 26 db a N. Múzeumba jutott,* 16 dbot kapott. Így az összes minták száma 42-re emelkedett. A két csoportnak együvé tartozása nyilvánvaló lesz, ha őket összehasonlítjuk. Első pillanatra feltűnik a múzeumi 4. és az aradi 11a. és b. ábra közös eredete. Különbség köztük az, hogy a múzeumi magasabb, a virágszirmok és gyöngyök száma összefügg, 13, míg az aradinak 12 szirm mellett 14 gyöngye van és alacsonyabb. Ugyancsak közös eredetre vall a múzeumi 15. sz. és az aradi 13. sz. oroslán, melyek egymással szembe néznek és ruhakapocsnak való dísz nyomására alkalmazták őket.

A múzeumi 4. és 6. számú minták díszítő elemeivel azonos elemekkel van borítva az aradi 2. és 16. sz. minta, t. i. kidomborodó gömbszelet körül csoportosított, rendszeren három mélyített üres gömbszelet van elhelyezve. Az elsők között a 6., az utóbbiak közül mind a kettő, még ezenkívül bemélyített üres negyedgömbbel van díszítve.

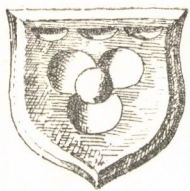
Nevezetes tünemény, hogy a múzeumi 4. sz. felül és az aradi 16. sz. alól erőszakos metszést mutat. A metszés véletlenül mind a kettőnél egy bemélyített félgömb középpontján megy keresztül; azonkívül a vágás iránya és a bevágást követő törési felület annyira megegyezik, hogy bátran összetartozó két félnek tarthatjuk. Ismételten eszközölt mérések és számítások után, a két felet összetéve, a 17. sz. ábrában adom úgy, a mint az eredetileg volt.

A múzeumi 9. és 10. sz. minta díszítő elemével azonos elemek fedik az aradi 1., 6. és 10. sz. minták felületét. Egymással homorú oldallal szembe

* Ismertetésük és rajzuk Arch. Ért. 1900. évf. 117. s. következő lapokon.

1

2

3

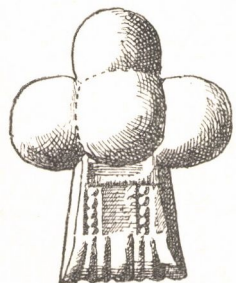
4

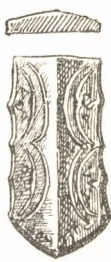
5

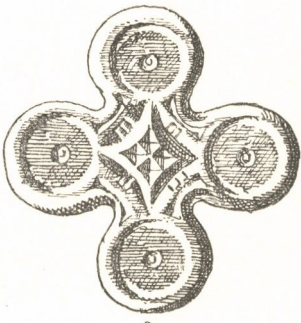
6

7

8

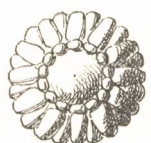
9

10

11 a

11 b

12

BRONZMINTÁK FÉMLEMEZEK SAJTOLÁSÁRA FÖNLAKRÓL $\frac{2}{3}$ n.

állított vesealakú motívumok ezek, nagyon lapos három- és négyoldalú gúlák-
kal és mélyített háromszögekkel keverve.

A múzeumi 8. sz. mintával nagyságra és profilra nézve teljesen egyezik az aradi 12. sz. minta, azzal a különbséggel, hogy az aradinak nagy mezője síma, domború lejtője pedig öt csatornát mutat, melyeknél a két szélső és az ezek után következő csatorna közötti keskeny felület lapos kis csonka gúla-
sorrall van díszítve.

A 3. sz. aradi mintához hasonló nincs a múzeumi seriesben; felső végét három vízszintes csatorna vezet be; felületét három szalagnak az összefonása fűdi, melyek között az átmetszéseknél mélyített közepű szabályos háromszögek vannak elhelyezve. A fonást két oldalról hosszúkás, lapos csonka gúlák sora szegélyezi két csatorna között.

A többihez viszonyítva legprimitívabb alakítást mutat a 14. sz. minta. Felülete minden rendszer nélküli karczásokkal van borítva. Hogy úgy mondjam, valóságos inasmunka. Nem sokkal különb ennél a 8. sz. sem, mely parallel ívekkel és hat bemélyített háromszögekből alakított díszítménnyel van fedve. Eltérést mutat a többi hosszúkás mintától annyiban, a mennyiben felülete két, a középvonalban találkozó síkból áll és oldaléle hullámos.

Egészen önálló alakítás a 9. sz. minta. Homorú oldalú négyzet csúcsaira alkalmazott négy, köralakú mélyítéssel ellátott korong, melyeknek közét háromszögekben végződő csatornával díszített felület tölti ki. A középső homorú oldalú négyzet belső felületét négy, bemélyített közepű rhombos tölti ki. A csatornából, melynek alsó élvonalát a homorú oldalú négyzet oldalai alkotják, a külső lejtőre három-három kis csatorna vonul föl, melyeket a tetőn egy negyedik köt össze egymással. Az összekötő csatorna leszámításával teljesen azonos eljárást látunk a múzeumi 7. sz. és az aradi 15. sz. mintánál. Analógia tekintetében ez a minta is önálló típust képez.

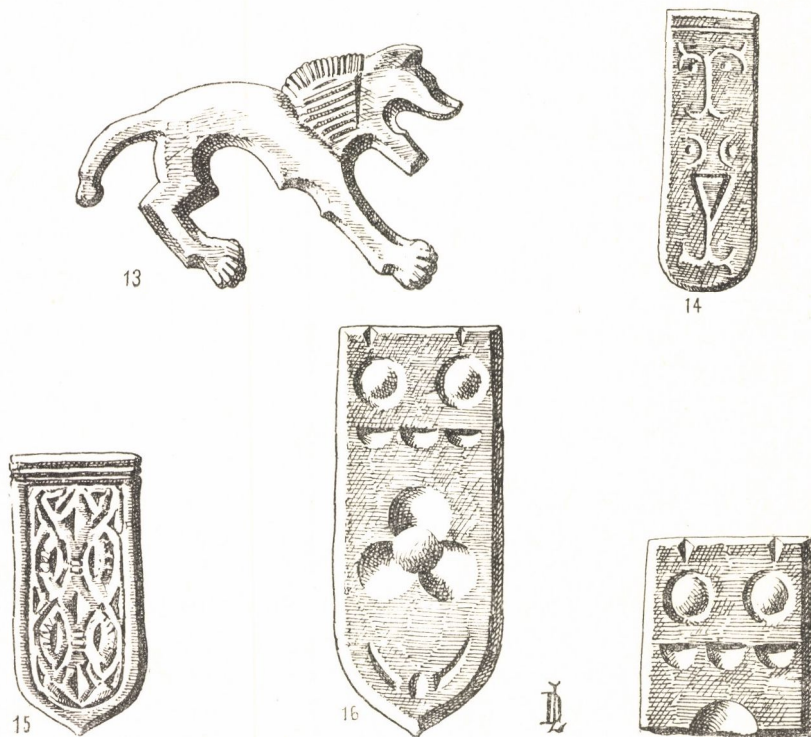
Ugyanígy önállóságot mutat az aradi 7. sz. minta, melynél legfőljebb csak a múzeumi 11. sz. mintát lehet kifejtettebb változatnak tekinteni. Főrészt a négyzet három csúcsára helyezett három félgömb alkotja, melyeknek tetejébe a négyzet középpontja fölött egy negyedik félgömb van illesztve. Az alsó negyedik félgömb helyén kiképzett felületű, trapezalakú nyulvány van, melynek külső, szélesebb oldala meredek, tagolt, hengeres lejtőben esik le. A hat csatornával tagolt lejtő és a fönt ülő félgömb közötti mezőt két oldalt öt-öt gyöngyszemből álló dísz szegélyezi.

Egyedül álló a 4. sz. minta, mely nagyoltan stylizált állatot (kis kutyát?) ábrázol. A nagyobb felületek egyhangúságának felfüggesztésére a vállon és nyakon keresztül két-két, az első és hátsó lábakon keresztül három-három csatorna van karczolva.

Érdekes az 5. sz. minta, mely a félkorong fejű, s a korong inére alkalmazott, gombokkal díszített fibulákra emlékeztet (l. Középkor emlékei I. 63. l. 1., 2., 3. ábra és a 158. l. 1a. (besenyei) fibulákat). A gombokat itt stylizált bimbóknak lehet tekinteni, melyek a fölrepedt csészéből most bujnak ki. A korong felületének kiképzése azonban legjobban megközelíti a hivatkozott mű 10. lapján közölt ábrán látható tagolást. A korong félkörével és átmérőjé-

vel egyenlőközűen mindkettőnél recézett tag vonul. Az aradinál az egyenes tag közepén meg van törve a nyakra átvonuló pálczával. Az átmenet a fejből a nyakra és ebből a vállba csaknem azonos a hivatkozott mű 10. l. 1a. ábrán. A hasonlóság a minta és a hivatkozott fibulák rajza között bizonyítja, hogy egyes formák mily szívósan tartották magukat hosszú időn keresztül.

A mi az újabb keletű mintáknak a leletekben előforduló szíjvég-diszitményekhez való viszonyát illeti, az a következőkben összegezhető. A K. E. I. 51. lapján 1. és 2. sz. a. közölt ábrák főalakja azonos az aradi 7. sz. mintával, csak a részletekben van eltérés. A 75. lapon levő 5. sz. ábra diszítési módja

BRONZMINTÁK FÉMLEMEZEK SAJTOLÁSÁRA FŐNLAKRÓL $\frac{2}{3}$ n.

és diszítő motívuma azonos az aradi 3. sz. minta diszítésével, csak az előbbin egygyel több fordulat van.

Ha szóbeli adataink nem lennének is, a felhozott hasonlóságok, a két gyűjteményben levő két fél minta összetartozósága eléggé igazolná a két csoportnak közös helyről való eredését.

A lelőhelyen jártamban a következő föltételre jutottam. A tárgyakat a Marosnak most már vízmentesített árterén, kavicsbányászás közben kis területen találták és azokon a munkások és a munkaadó nem valami atyafiságos egyetértéssel megosztzkodtak. Az illető hely közvetlen közelében esik egy sánczczal körülvett magaslatnak, melyen még ma is láthatók épületmaradványok. A mintákat ember- és lócsontokkal összekeveredve találták. Azt hiszem, hogy

nem tévedek a föltevésben, ha azt állítom, hogy a minták egy vándor ötvös eszközei közül származnak és hogy az illető valami véletlen vagy erőszak folytán lelte halálát az ingoványban és hogy kilátásunk lehet még többi eszközeinek a föllelésére is.

Arad, 1901. január 15.

Dömötör László.

V. BELLA LAJOS: HÁROM RÓMAI FELIRATOS KÖRÖL. Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város régészeti társulata a múlt évben is nagy tevékenységet fejtett ki az ásatások és kutatások terén. Működése szép eredménnyel járt és gyűjteménye becses dolgokkal szaporodott.

A sok közül két római feliratos követ mutatok be, melyeket az őszi munkálatok alkalmával a Rothermann-Hartig-féle téglavetőben találtak.

Előre kell bocsátanom, hogy Sopron vármegye területe fölötté gazdag a mindenféle fajta római emlékek maradványaival. Szakadatlan folytonosságban kimutathatók ezek a Rábaköz termékeny rónáján, kivált a Répce és Rába folyók mellékén; de a megye nyugoti hegyes vidéke is dicsekedik a római emlékek nagy sokaságával. Így a déli vasút Sopronból Bécs-Ujhelybe vezető vonalszakasza mindkét oldalán sűrűen leljük a római épületek romjait, nemkülönben az egyenként vagy tömegesen előforduló sírokat.

Mindjárt a soproni honvéd-főreáliskola helyén, a régi Scarbantia nyugoti kapujától mintegy 15 kilométernyi távolságra 47 római sírra bukkantak; valamivel odább a Bánfalva észak-keleti bejáratánál levő földeket sűrűen borítja a római téglá és cseréptöredék, ugyancsak ezt tapasztaljuk a szomszédos Ágfalva nyugoti földjein, kivált az evangélikus tanító földjén. Az odébb Ny.-ra fekvő Lépesfalva és a K.-re eső Somfalva határai is több ízben szolgáltatottak már síremlékeket; utóbbi község temetője falában egy *Centurio* föliratos sírkövét találjuk. Még tovább Márcz és Nádasd községek földje is gazdagította a római kor emlékeit; az elsőnek határában dr. Hoernes Mórícz még deák korában ásott ki egy római épületet. A tözsomszédos Nagymarton vidékén az utolsó két évtizedben ismételten találtak római sírládákat. Mellékesen jegyzem meg, hogy az itten keresztül folyó Vulka további mentének mindkét oldalán nemcsak egész római épületek, hanem valóságos községek romjait találjuk így Zemenye, Vulka-Pordány, Darázsfalva és Sércz határában.

Visszatérve a déli vasút vonalához Nagymartontól odább Ny.-ra Rétfalu-Siklós és Savanyukút határaiban is ráakadtak római nyomokra. A Savanyukúttól É.-ra eső Hausberg római őrhelynek bizonyult be. Így folytatódik ez tovább Ny.-ra, úgy hogy egészen a Lajtaig követhetjük a rómaiak nyomát.

Sajnálatos azonban azon körülmény, hogy a téglák legtöbbje bélyeg nélkül való, meg hogy a feliratos kövek is igen ritkák. Azért a leírandó kövek vidékünkre nézve valósággal eseményszámba mennek.

Lelőhelyük, mint bekezdőleg említém, Borbolya. E kis község a nagymartoni állomástól É.-ra körülbelül egy kilométernyi távolságra fekszik. Itt a Vulkába siető nádasdi patak jobb partján két téglavető van: a felső a Rothermann-Hartig-féle, az alsó Prost Jánosé, mely a múlt esztendőben a benne talált czetnek hét méter hosszú ép csontvázánál fogva vergődött nagy hírre. Ugyanitt

a múlt tavasszal folytatott betakaró földmunkánál 17 sírra akadtak a népvándorlás első időszakából. Az ezekben talált mellékletek közül kitűnik egy diónagyságú gömbölyű füstópál és néhány színes pástával berakott nagyobb üveggyöngy. Megemlítésre méltó azon körülmény is, hogy a legtöbb csontváz jobb lába tövénél tojásnak — a feltámadás jelképének — héjátöredékeit is találták.

A Rothermann-Hartig-féle téglavetőben már 1885-ben kiástak néhány nagyobb faragott követ, melyeket akkoron rómaiaknak néztem. E nézetemet igazolta az idei őszi betakaró földmunka, mert közvetlen közelében e kövek lelőhelyének nagy falmaradványokra bukkantak, melyek határozottan római eredetűek. A falak egy része vastagságuk ellenére is átaldült az alattok levőkön; minek oka nyilván az, hogy régebben megesett hegycsusamlás folytán magasabban fekvő helyről kerültek mostani fekvőjükre.

A zavartalanul álló falak egyikén rajta feküdt írásával lefelé fordultan egy nagyobb emlékkő; három méternyire odább, de a fal tövében volt a másik. Ezen utóbbi régibbnek látszik. Mindkettő homokkő, alkalmasint a Fertő-melléki dombhátról Szent-Margita tájáról való.

A régibbnek látszó méretei a következők: legnagyobb magassága 193 cm., szélessége 75 cm., vastagsága 25 cm. Háromszögalakú fedél alatt kanülirozott két ioni oszloppal kerített 56 cm. magas és 52 cm. széles négyszögű, kivájt vörös színű alapú mezőben két női fej. A 90 cm. magas és fölül 50, alul 45 cm. széles föliratos táblát két oldalt hármas levelű csokros guirlande díszítésű oszlop tartja.

Fölrata a következő:

Betűk nagysága:

7 cm.

6 cm.

6 cm.

5,5—6 cm.

5,5—6 cm.

5 cm.

5 cm.

5 cm.

5 cm.

4 cm.

DAEIPORA
CALAETI · L · AN
XXC · HISPANA
DEXTRI SERVA
AN · XXX · H · S · S ·
C · PETRONIUS · DOM
ESTICVS · ET · AMBAT
VS · FRATRES · MATRI
ET · AMBATI · CONIVG
POSVERVNT

Olvasom: Daeipora Calaeti Libertina Annorum XXC. Hispania Dextri Serva Annorum XXX. Hic Sitae Sunt. Caius Petronius Domesticus et Ambatus Fratres: Matri et Ambati coniugi posuerunt.

A fölírat semmi magyarázatra nem szorul. A Daeipora név talán a Deborah zsidó nőnév græcizált alakja?

A másik kő méretei: legnagyobb magassága 210 cm., szélessége 68 cm., vastagsága átlag 25 cm. A kő feje fölül háromszorosan tagolt. Közepén csonka és oldalt perforált gula; előlapján holdszarv-alak körülfog négylevelű rózsát; kétoldalt e szarv alatt szintén négylevelű rózsák; mind a három rózsá levele másképp stilizálva. A csonka gulát kétoldalt egy-egy csonka oszlop szegélyezi. A jobboldali (a szemlélő álláspontjáról tekintve) három centiméterrel alacsonyabb, rajta ötlevelű rózsá, a baloldali magasabb és hatlevelű rózsával díszített.

A csonka gula alatti részen 39 cm. magas és 48·5 cm. széles kagylóban 30 cm. magas meglehetősen csinosan faragott férfi-fej. Az egyszerű hornyolással díszített párkányba foglalt felíratos tábla 82·5 cm. magas és 44·5 cm. széles. A kő tövében 23 cm. magas lovas domború alakja, jobbjá lándzsát forgat, bal karján tojásdad alakú hosszúkás paizs.

Maga a fölírat a következő:

Betűk nagysága:

7·5—8 cm.

C · PETRONI

7 cm.

VS · C · F ·

6 cm.

DOMO · MOP

5—5·5 cm.

SISTO · AN · LXXIII

4·8 cm.

STIP · XXVI · MISSVS ·

4 cm.

ALAGEMELLIANA

6 cm.

H · S · E ·

5 cm.

VRBANA · LIB · ET ·

4 cm.

CONIVX · POSIT · (sic)

Olvasom: Caius Petronius Caji Filius Domo Mopsisto Annorum LXXIII Stipendiorum XXVI Missus. Ala Gemelliana. Hic Situs Est. Urbana Libertina Et Coniux Posuit.

Ez a Petronius valószínűleg Daeipora fia, ámbár ennek kövén harmadik neve Domesticus. A harmadik sorbeli domo vagy hazájára vagy családjára vonatkozik. Mopsium előfordul Thessaliában, Mopsos Ciliciában. Bármiként tekintsük a dolgot, annyi bizonyos, hogy Petronius távol keletről szakadt ide Scarbantia vidékére. Valószínűleg a szövetségesek lovasságánál szolgált.

E kőtől odább D-re november hó 26-án találták a harmadik felíratos követ. Ez 3 m. hosszú és 87 cm. széles finom szemcséjű márványkő. Azon körülmény, hogy K-ről Ny-nak feküdt, legfelső része pedig le volt törve, a fent említett földcsuszamlás mellett szól, minek következtében a kő eredeti függélyes helyzetéből hirtelenül vízszintes helyzetbe került. Az esés folytán hasadt le legfelső része. A kő faragványokkal gazdagon díszített, de a faragás inkább a kézműves, semmint a művész kezére vall. Alkalmasint Scarbantiában készülhetett. Teteje alatt csinosan faragott guirlande fut két felől össze, belső

végök szélén egy-egy rovatosan diszitett madár néz egymással szembe. Ez alatt canulirozott ion stylű oszlopokkal kerített meglehetősen szépen faragott kagyló fenekéről két mellkép domborodik, melyek közül a férfi képe 66 cm., a nőé 65 cm. magas. Jobb kezök szorosan kapcsolódik össze; a nő bal kezében valószínűleg tükör foggantyuja, míg a férfi gyűrűvel ékesített balja pálczát szorít markában. Ez alatt 15 cm. széles szalag közepén két egymást etető galamb, balfelől egy ló alakja, mely a derekán ülő böglyőtől igyekszik szabadulni, míg jobbfelől farkas áll, kivel kölyökfarkas szembe ugrál.

A föliratos tábla maga 1 m. magas és 59 cm. széles; két rovatos oszlop kertöli, melyek tetején egy-egy hosszú csőrű sas ül. A fölirat a következő:

Betűk nagysága:

11.5 cm.

PETRONIVS

10.5 cm.

RVFVS · AN · XX

12 cm.

H · S · E ·

8.5 cm.

IVLIA PETRONI · L ·

7 cm.

VRBANA V · F · SIBI

Olvasom: Petronius Rufus Annorum XX Hic Situs Est. Julia Petronii Libertina. Urbana Viva Fecit Sibi.

A kövön bekarczott vonalakból arra lehet következtetni, hogy még két sor szövegre számítottak, mely abba maradt. A kipontozott Julia nevet vésővel utóbb kivágták.

A feliratos táblára 27 cm. szalag következik, melyen két szemben álló kakas, fölöttük egy madár és balról róka alakja domborodik. A kő töve 38 cm. széles.

Ráakadtak még három törött hamvvederre is, melyek a szokásos anticagliákat (fibulát, tükört, gyöngyöket, üvegcsészét, stb.) tartalmazták. A kövek korát a III. század második felére teszem.

Bella Lajos.

VI. CSÉPLŐ PÉTER, RÉGÉSZETI ÁSATÁSOKRÓL A BIHARI VÁRBAN. A bihari várat először Béla király névtelen jegyzője említi. Említi kétszer; először, midőn a honfoglaló magyarok mindjárt a honfoglalás kezdetén, Marót bihari fejedelem birtokára ütöttek; említi másodszor, csaknem a honfoglalás befejeztével, tehát mintegy 6—7 évvel később, midőn Árpád vezérei, most már a székelyekkel egyesülten, Marót székesvárárt Bihart, kemény ostrom után már-már beveszi. Ekkor váratlanul a véres harcoknak a meghódolás és barátságos egyezkedés, vetett véget. Ezentúl úgy okleveleinkben, mint a krónikákban, Biharral folyton találkozunk. Régibb latin, görög íróknál Bihar neve sehol sem fordul elő. Nekünk daczára annak, hogy újabb időkben a névtelen jegyző hitelessége nagyon meg van ingatva, Biharra vonatkozó adatait, teljesen hitelt érdemlő, történeti igazságoknak kell vennünk, mert a honfoglaláskori ethnografiai viszonyainknak egészen megfelelnek és mert történelmünk további fejlődése, azokat igazolja. Kétséget nem szenved, hogy

Bihar a szláv Bielahora szavakból keletkezett, tehát szláv eredetű, vagyis a honfoglalás idején a bihari fejedelem székvárosa szláv nevű és jellegű vala. Más és nehezebb kérdések azok: ki építette a bihari várat? A szlávok-e, kik az avarok elpusztulása után, a Körösök vidékén, és a bihari hegyalján telepedtek le? Vagy egy más nép, mely a Körösök vidékének ősidőktől fogva birtokosa volt. E kérdésekre, miután írott emlékeinkben azokról sehol említés nincsen, csak szakszerűen vezetett ásatás adhatja meg a kellő feleletet. Eddig tudomra már kétszer történtek ásatások a bihari várban, de azok semmi eredményre nem vezettek, mert nem volt biztosan meghatározott céljuk, hanem csak esetleg napfényre kerülő régiségek felfedezése. Nálunk ez másodrangú kérdés, hiszen tudjuk, hogy a bihari vár, kincskutatás után való célból, mindenfelé át van kutatva, tehát kevés érdekes régiség kerülhet már a felszínre, de reánk nézve érdekesebb az, hogy a bihari vár, tulajdonképpen földvár volt-e, vagy kőből épült erősség? és bármilyen volt az, nem előzte e meg, egy régibb keletű vár, vagy épület? E kérdésekre, úgy gondolom, a szakszerűen vezetett ásatások, rövid idő alatt majd kielégítő felvilágosítást adnak. A biharmegyei és nagyváradai történelmi és régészeti egyesület választmánya, ez évi márczius hóban tartott ülésén, dr. Karácsonyi indítványára, a bihari várban teendő ásatásokat határozta el és az ásatások vezetésével, Karácsonyi János alelnököt és Cséplő Péter múzeumi őrt bízta meg. A nevezettek ugyan-csak márczius 28-án Biharra rándultak és az ásatásokat azonnal megkezdték, miután azokhoz való hatósági engedélyt már előzetesen kikérték. A bihari vár — látszólag tisztán földvár — egy csaknem szabályos nagy négyszöget mutat, melynek minden oldala $117\frac{1}{2}$ méter, belterülete $5'66$ katasztrális holdat tesz; a sánczokkal együtt 8 k. holdnál valamivel többet. A sánczok magassága 12—15 mtr. A várnak 4 bemenete van. A déli oldalon 3, az északi oldalon egy. Főbemenetül a déli oldalon mutatkozó nyílás szolgált, ugyanis az a leg-tágasabb és csak a déli oldal közepét foglalja el; jobbra is, balra is, közel a szegletekhez, egy-egy kisebb nyílás vezet a vár belsejébe. E szerint a déli oldalt vehetjük a vár homlokzatának. A főbejárással szemben, az északi oldalon hasonló bemenet köti össze a belső és külvilágot. A vár közepén áll jelenleg az ezredéves emlékszobor, csúcsán a turullal. Ettől pár m.-nyi távolságban, kelet felé, valami mélyedés mutatkozik, valószínűleg a vár egykori kútjának a helye. Egyébként a vár belseje mindenfelé csaknem egyenletes síkot mutat, leszámítva azon kisebb emelkedéseket, melyek a nyílások közelében, talán épen ezek oltalmazására szolgáltak. Ha jól szemügyre vesszük a vár belsejét, itt-ott egyéb emelkedéseket is látunk és minthogy ezek némelyike, szabályszerű formát mutat, joggal feltehetjük, hogy ezek egykori tűzhelyek maradványai. Milyenek voltak eme tűzhelyek? Nehéz meghatározni. Az bizonyos, hogy sem kő, sem téglépületek nem voltak, mert ezeknek még ma is nagyobb nyoma látszanék. Annak sem maradt valami egyéb nyoma, hogy ezen lakások egykor tisztán fából, vagy vályogból készültek volna. Legvalószínűbb, hogy Bihar őslakói gerendákon nyugvó sátrakban laktak, a gerendák azonban fához voltak erősítve. Ezt mutatja azon nagy homokkő, melynek közepén valami összekötő vasnak nyomai maiglan is világosan láthatók. Ilyen lakásokban

vágy viskókban a bihari várban rendes körülmények közt ellakhatott 3—400 ember, harcz idején 2—3000 ember. Az ásatást egyszerre két helyen kezdtük meg és pedig mind az északi, mind a déli sáncz átvágásával. A helybeliek állítása szerint, ugyanis még nem rég bizonyos üregeket, talán kamarákat lehetett látni az északi oldalon. Azokhoz akartunk behatolni és megtudni, miféle czélra szolgáltak. Kemény sárga agyagos földben $1\frac{1}{2}$ m.-nyi szélességben, s több mint 2 m.-nyi mélységben vágtuk át a sánczot, a nélkül, hogy valami jelentékenyebb tárgyra akadtunk volna, vagy a jelzett kamarákhoz értünk volna. A déli oldalon már 1 m.-nyi mélységben, falromokra akadtunk. Az elég széles fal, cementbe merített patakkövekből állott, itt-ott nagy és durva homokkővel vegyítve. A kissé szárazabb, tehát porhanyósabb földben, ember- és állatsontmaradványok, szén, nagyon korhadtt fadarabok és durva, vastag graphitos cseréptöredékek fordultak elő. Célunk volt a falat a lapjáig kiásni. Ha ugyanis ez csekély eszközeinkkel elérhető. A falnak feltűnése ugyanis, nagyon valószínűvé tette azt a feltevést, hogy nem ugyanegy nép építette a bihari várat, hanem más civilizáltabb nép — ha szabad e kitételrel élni — már jóval előbb egy kőből álló erődöt létesített, melyre azután egy másik, kevesebbé előrehaladott nép, földsánczokat rakott és alkotta a mai napig látható bihari földvárt. Ha ezen feltevésünk igaz, úgy nézzük meg a régi kor irott adatait, melyek Bihar vidékére vonatkoznak. Herodotos agathyrsiseket említ itten. E név Herodotoson kívül másutt nem fordul elő. Midőn a história vidékünkre is kiterjeszti figyelmét, akkor itten a dákok laktak, kik talán egyek voltak Herodotos agathyrsiseivel. Ma még nem tudjuk biztosan meghatározni, hogy a dák nép melyik népcsaládhoz tartozott, de sok jel arra mutat, hogy a dákok a keltákkal rokonságban voltak és legújabban az írók többsége, kik ezen kérdéssel foglalkoznak, ugyanazt vallják. A dákok értettek az építészethez és sok maiglan létező városnak ők tették alapját. Bihar semmi esetre sem római mű, mert eltekintve attól, hogy a római Dácia a bihari hegység nyugati oldalára nem terjedt ki, kétségtől, hogy már eddig is valami római eredetű vagy jellegű tárgy kikerült volna, de annak sehol semmi nyoma, a mi kikerült cserép, az mind barbárkori durva, grafitos készítmény. Azok a megvetett és sokszor kigunyolt cserepek, nem ritkán becses argumentumot szolgáltatnak a régésznek. Ez esetben is úgy áll a dolog, mert világosan mutatják, hogy nem római eredetűek. Fel lehet tehát tenni, hogy a bihari vár eredetileg dák mű, mely a dák hatalom bukása után több ízben gazdát cserélt, de erről sem a további ásatások nem fognak felvilágosítást adni, sem pedig a középkori íróknak tüzetesebb tanulmányozása. Annyit azonban egész határozottsággal mondhatunk, hogy a népvándorlás végén, a magyarok bejövételével, a bihari vár, a szlávoknak hódolt. A magyarok bejövetelük után birtokukba vették a fekvésénél fogva kellő biztonságot nyújtó várat és azt földszorosokkal megerősítették. Már korán, talán még a x. században, itten községet alapítottak. A kereszténység befogadásával csakhamar Biharon lelkész volt. Várad emelkedésével, a mi Szt. László idejére esik, Bihar jelentősége hanyatlásnak indult. A végsapást megadta a tatárjárás, mely után mindenfelé nagy kővárak keletkeztek. A földváraknak többé szerepök nem volt; de

a hatalmas töltések fenmaradtak, mint az őskor tanui, de úgylátszik üresen. Az ásatások igen kevés tárgyat hoztak napfényre. S a mit napfényre hoztak, ez vagy őskori cserép, vagy Árpádkori érem. Az ásatások mindenesetre bebizonyítottak annyit, hogy Bihar eredetileg egy régibb kultúrnépnek köszöni lételet. Ezt utóbb valamely kevésbbé művelt nép földsánczokkal megerősítette. Én az elsőt a dákoknak tulajdonítom. Az utóbbit, támaszkodva a hagyományra és egyéb körülményekre, a magyaroknak tulajdonítom. Mi nagyon kis erővel fogtunk a nagyszerű válllathoz; munkánkkal eddig alig értünk oda, hol egykor az ősvár állott, azért hozott ásatásunk oly kevés tárgyat a felszínre. Ehhez járult az is, hogy a sorok írója, épen az ásatások kezdetén megbetegedett. Ez azonban még nem utolsó szavunk, s ha a jó Isten segít és éltet, az ásatásokat még mindenesetre folytatni fogjuk. És erős hitem, hogy ezek az eddigi homályosabb kérdéseket is kellően megvilágítani fogják.

Nagyvárad, 1900 június.

Cséplő Péter.

VII. Dr. KARÁCSONYI JÁNOS ÁSATÁSARÓL A BIHARI FÖLDVÁRBAN. Folyó évi április 4., 9—11., 18—19. és május 21—23. napjain saját felügyeiletem alatt több irányban végeztem a nevezett várbán kutatásokat. Segítségemre voltak ebben egy izben Cséplő Péter, továbbá Tót-Szabó Pál és dr. Péchy Károly urak. A napszámosok felett való felügyeletet több izben Bellavics Antal bihari r. k. tanító úr volt szíves teljesíteni. Az úgynevezett földvári sánczokat négy helyen vágattam keresztül, u. m. a déli, keleti és nyugati nagy sánczokat egy-egy helyen és a kis-, másként leányvár vársánczot egy, és pedig északi ponton. A déli nagy sáncz átvágásánál mindjárt világosan kitűnt, hogy e sánczok két részből állanak. A déli oldalon a gerendákkal és faágakkal összekötött földrakásban a föld rendes színétől mintegy három méter magasságban betonfalra bukkantunk. Ennek most is meglevő része 329 cm. széles és 250 cm. magas. E betonfal cementmészből és patakköböl (kavicsból) vagy törmelék termésköböl készült. Mellette dél felől a fal alapjától 50 cm. magasságban 30 cm. magas égetett, fekete földréteg volt található.

A keleti sánczban nem annyira betonfalat, mint inkább durván összerakott terméskőfal alapját találtuk. A terméskövek hézagait cement tölti ki. Négy négyszögméter területről 34 darab jókora terméskövet szedtek ki a munkások. E faltöredék 300 cm. széles, de csak 40 cm. magas.

A nyugati sánczban a betonfaltöredék mai szélessége 260 cm., magassága csak 25 cm.

Mind keleten, mind nyugaton a falak földből rakott, de gerendákkal összekötött sánczon a föld rendes színétől 250—300 cm. magasan kezdődtek.

Az északi nagy sánczot keresztül vágni nem volt szükséges, mert hogy annak tetején szintén hatalmas beton volt, az most is szemmel látható.

A leányvár sánczában két faltöredéket találtunk. A belső itt is betonfal, de csak 138 cm. széles s mintegy 20 cm. magas. A külső fal 11 darab, egyenkint 40 cm. széles, csupa termésköböl álló lépcsőből van alkotva s más célja nem lehetett, minthogy a sánczot az átázástól s leomlástól megvédje.

Ujra különösen kiemelem, hogy először a gerendákkal és galyakkal össze-

kötött földsáncz volt elkészítve, s csak ezután erre a legalább $2\frac{1}{2}$ m. magas földsánczra jött a betonfal, s erre az idők folyamán szándékosan elhordott és másutt felhasznált terméskőfal. Gondolni sem lehet tehát arra, hogy talán először a betonfalat építették, s aztán hordták volna e mellé a földet.

A sánczok átvágása közben csakis mintegy tíz darab őskori cserépedény-töredék került elő.

Régebben a keleti sáncz keleti oldalában talált dr. Péchy Károly úr két kis bögrét, s azt ez alkalommal volt szíves múzeumunk számára átengedni. Ezeket és két darab betontöredéket beszállítottam múzeumunkba.

Tudvalevőleg a déli, nyugati és északi sánczok mellett ma is jelentékeny árkok vonulnak el. De hogy eredetileg ez árkok sokkal mélyebbek voltak, azt az egy helyütt megkísérelt ásatás igazolta, mert ott az árok most legmélyebb pontja alatt 180 cm. mélységben még terméskövet találtunk, a mely egykor a sáncz tetejéről hullott az árokba.

A vár belső területén az 1896-ban állított emlékműtől északra kezdtük meg az ásatásokat. Összesen hat, mintegy 100—120 cm. mélységű árkot ásatam, s azok mindenikében épületromokra, terméskövekre és tégladarabokra akadtunk. Nevezetesen az északi árok nyugoti részén egy helyütt 192 cm. széles cementalapra bukkantunk. Ugyanez árok keleti részén 300 cm. széles és 481 cm. hosszú, hordott és lebunkózott földre rakott cementalapot találtunk.

A mintegy húsz méter hosszú árkok mentén itt-ott majd mindenütt találtunk ugyan elszórt embercsontokat, de csoportos temetkezés nyomait csak a nyugati részen fedeztük fel. Így az északi árok nyugati részében egy helyütt 6—8 össze-visszahányt emberi csontvázra, a déli árok nyugati részén három emberi koponyára akadtunk. Ép sírt csak kettőt tudtunk találni. Ezek a déli és középső árkok közén, de szintén nyugat felé vannak elhelyezve 100—120 cm. mélységűek, s a bennök nyugvó halottak arcczal kelet felé néznek. Biztos tudomást szereztünk arról is, hogy e síroknak délnyugati irányban folytatásuk volt, mert 1896-ban az akkor állított emlékmű alapozása alkalmával ott szintén találtak emberi csontokat.

Az itt állott épület nagyságáról némi halovány fogalmat talán az is nyújthat, hogy egy helyütt a volt épület mesterséges lebontása a használható darabok szándékos elhordása után is 118 cm. magas vakolat-törmelék s némi téгла és terméskő-maradvány található.

E helyütt azonban érc tárgyakat is leltünk. Ez egy ezüstpénz, szerintem sárkányt ábrázoló, aranyozott vörösréz-ből készült mentekötőt és sok egykoron az épület falába vert vas-szeget. Ezeket, valamint a talált épületrészekből egy-egy mintát, u. m. cement, terméskő és tégladarabot, s a vár területén felmerült cserépdarabokat az egyleti múzeum helyettes igazgatójának átadtam.

A mint ezekből kitűnik, a várudvar északi felén állott épület anyaga volt: cement, (úgy, hogy négyszögletes kövekként használható cementdarabokat is leltünk), terméskő, de nem homokkő, hanem mészkő, mésztufa s itt-ott szürke márvány és téгла.

Éles különbség van tehát a sánczokon volt épületmaradványok és a várudvar északi felén állott épületromok között. Az előbbiek anyaga beton és

homokkő, a várudvaron levő tiszta cement, mészkő és téglá, még pedig nem római, hanem középkori keskeny téglá.

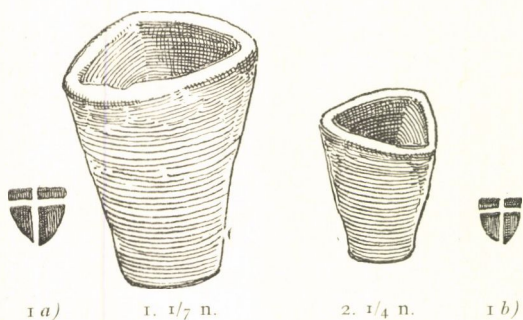
Ebből annyit biztosan lehet következtetni, hogy más és más nép alkotása a sánczon volt épület és a vár udvarán rakott épület. A vár udvarán tett ásatásokból előkerült pénz, sárgaréz-tárgy, a téglák és vas-szegek azt is kétségtelenné teszik, hogy e belső épület nem lehet régibb Szent István koránál. Mivel pedig ez épület mellett temető is volt, azt is bizonyosra vehetjük, hogy ez épület nem volt más, mint keresztény egyház, a bihari vár egyháza.

Bihar-Püspöki, 1900 június 25.

Dr. Karácsonyi János.

VIII. KUGLER ALAJOS REJTÉLYES BÉLYEGŰ CSERÉPTÁRGYAKRÓL A SOPRONI MÚZEUMBAN. E folyóiratban már gyakrabban volt szó bizonyos szürke csillámkeverékű bélyeges cserepekről,* a melyeknek magyarázatát eddig nem tudtuk megadni. A soproni hasonló cserepek és edények sem fogják a kérdést véglegesen tisztázni, de anyaguk, alakjuk és lelőhelyük igen alkalmas támpontokat nyújtanak ahhoz, hogy legalább e gyártmányok rendeltetését és korát nagy valószínűséggel megállapíthassuk.

Már 1893-ban. az új városháza alapozási munkálatainál találtunk tűzálló grafitos agyagból készült, vastag falú, szájuknál háromszög alakra összehajtott

bélyeges tégelyeket (1. és 2. ábra), a melyek kétségtelenül olvasztásra használtattak s a fegyverkovácsok eszközeihez tartoztak. Az egyik most is tele van zöld rozsdával, a mi réz vagy bronz előfordulásának biztos jele. Megemlékezett róluk Bella Lajos is, a ki az akkori összes leleteket e folyóirat 1894. évi folyamának 74—76. lapjain ismertette. A té-

gelyek $1\frac{1}{2}$ —2 m. mélyen feküdtek, tehát jóval magasabban a római kor kulturrétegénél, a mely csak 3 m. mélységben kezdődött. A bélyeg az edények aljára van rá ütve és keresztel ellátott paizsot mutat (1a, 1b). A lelet mindenestre arra engedett következtetni, hogy a mai városháza körül közel a város tornyához a középkori városi fegyverkovácsoknak műhelyük volt.

Mikor tavaly a város tornyát restaurálták s a múlt ősszel a torony mellett állott úgynevezett toronyórházikót lebontották, a ház mögött a régi városi bástyából megmaradt földrétegben ismét sok grafitos edénytöredékre bukkantak, a melyek az előbbiektől alakjukra és bélyegeikre nézve eltérnek ugyan, de több körülmény azt bizonyítja, hogy rendeltetésük ugyanaz vagy igen hasonló volt. Ilyen körülmény az edények megegyező anyaga, a korsóalakú edények szájánál alkalmazott támasztó-bütykök és maga a lelőhely. Ugyanis a torony nyugati oldalán, a melyhez a lebontott házikó támaszkodott,

* Arch. Ért. 189. évf. 287. 377., 1897. évf. 381., 1898. évf. 77.

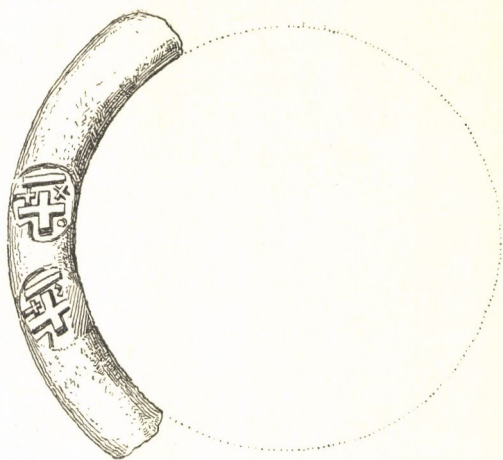
magába a torony falába homokkőtábla van illesztve, a melynek lefelé bizonyára még folytatása is volt s a melybe elég kezdetleges módon több paizsalak és egymás mellett, könnyen felismerhető pallos, pisztoly és dárdavég van bekarcolva. Fájdalom ezt a táblát vakolattal burkolták, mielőtt lerajzoltattam. Vele szemközt és oldalvást is találtunk homokkődarabokat, melyek egyikét sikerült kiemeltetnem és rajzát itt (3. ábra) bemutatnom. Egyik kőfal mellett homokkővel ágyazott szűk sikátor-féle volt, a mely alig lehetett más, mint valami kemenczének felső része. Szóval minden körülmény arra mutat, hogy megtaláltuk a soproni középkori puskamesterek (puchsenmaister) műhelyét. A mi a történelmi igazsággal is teljesen megegyezik, mert tényleg a puskamesterek a torony melletti falközbén (Zwinger) tartózkodtak, a mint azt a többi között az 1612. évi községi jegyzőkönyv 25. pontja is bizonyítja, a mely talán a közölt rajz magyarázatához is hozzájárul és szóról-szóra így hangzik: «Es khumbt einer Ehrsamen Gemain fur, wie dasz sich in dem Thurn bey den Thurnern vndt auch in dem Zwinger bey dem Puxenmaister allerley gesind vndt etliche Junge burgersz Sön auffhalten thun, daselbsten prassen vndt döbolieren, dardurch die Jugent geergerdt vndt verfürdt wirdt, Bitt ein Ehrsame Gemain ein Ehramer Radt wolle solchesz mit ernst abschaffen.» A tanács felelete: «Ist abgestellt.»

3. cca 1/2 n.

Kétségtelen dolognak tartom ezek után, hogy a torony mellett talált edények is a puskamesterek eszközeihez tartoztak és csak az a kérdés, hogy mire használták őket. A torony keleti oldalán talált olvasztó-tégelyek, azt hiszem, régiebbek, mint a nyugati oldalon lelt vékonyfalú grafitos edények, mert ezek sokkal magasabb kulturrétegben feküdtek. Városi úgynevezett «községi jegyzőkönyveink» (Gemainer Stadt Betrachtungen) és régi számadáskönyveink csak a xv. század első felébe nyúlnak vissza s ezek tanúsága szerint városunknak akkor volt egy «puchsenmaister»-je s egy «zinngiesser»-je, a kiknek csak az volt a teendőjük, hogy a löszerszámokat jókarban tartsák és löport készítsenek. Moser Oswald 1440. évi számadása szerint Trautmannsdorfból a Pielachertől és Neustadtból (Bécsujhely) hozzák a «puchsent» a «grosse puchsent» a «Törraspuchsent», az 1546. évi «Puchsenmaisters Bestellbrief» * pedig világosan kimondja, hogy a puskamesternek csakis a löszerek tisztántartása és löpor készítése képezi kötelességeit. És így grafitos edényeinket, ha ebből a korból valók, leginkább erre a célra használhatták, a mit a már említett Moser 1439. évi számadásának következő kiadási tételei is bizonyítani látszanak: «Item am Sambezttag nach Elizabeth hab ich geben Erhartendem zingiesser darumb er Hefen solt bestelen zu puluer chol LXII den.» «Item des Suntags nach Elizabeth hab ich auer geben maister Erharten vmb Hefen zu puluer chol XL den.» «Item desselben tags hab ich geben vmb kol den

* Protocollum indiciarium 1533—1565. 6. p.

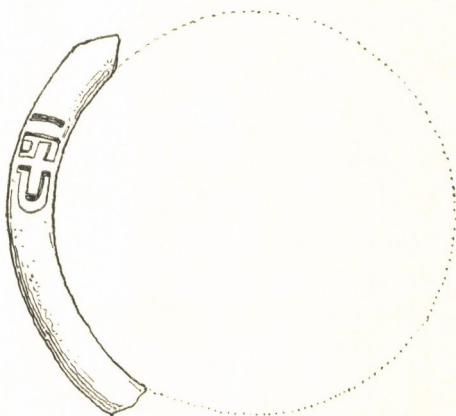
4. cca $\frac{1}{3}$ n.

4 a)

4 b)

5. cca $\frac{1}{3}$ n.

5 a)

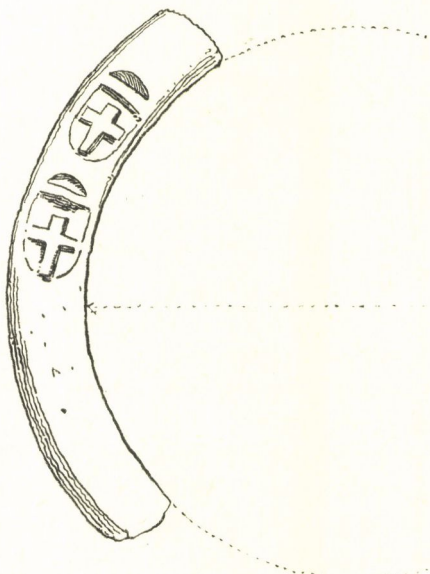
5 b)

6. cca $\frac{1}{3}$ n.

7. cca $\frac{1}{3}$ n.

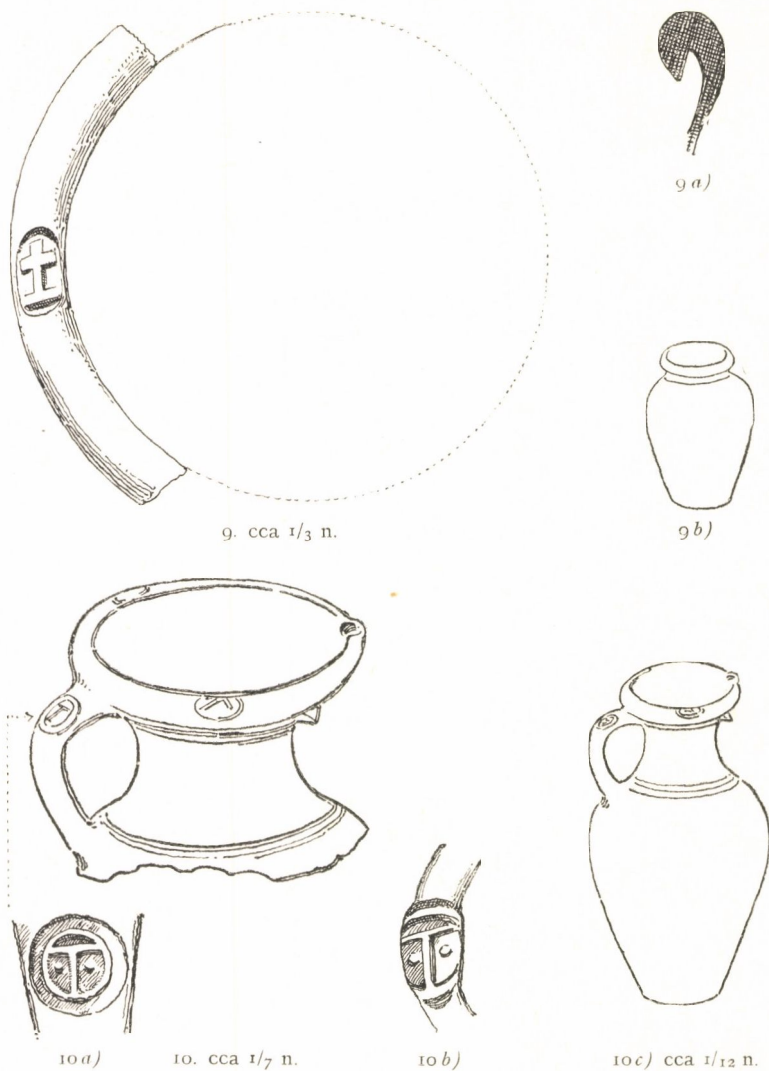

8. cca $\frac{1}{3}$ n.

BÉLYEGES CSERÉPEDÉNYEK A SOPRONI MÚZEUMBAN.

Storno Károly rajzai szerint.

puchsenmaister Bleychugel in dye puchsen giessen III s. den.» «Item an sambtztag an sand Dorotheatag hab ich geben fur hundert vnd XXIII Häfen zu geczeug fur stuerm ye atn fur ain den facit VII s. III.» «Item desselben

BÉLYEGES CSERÉPEDÉNYEK A SOPRONI MÚZEUMBAN.

Storno Károly rajzai szerint.

tags hab ich geben dem Paul Hafner fuer Hefen den puchsenmaistern vnd von dem Quen ze machen in der Rat stuben LXX den.»

A nagyobb számú edénydarabokból nagyságra és bélyegre elütő hétféle típust lehet megállapítani. (4., 5., 6., 7., 8., 9. és 10. ábra). Alakjukra fazekak és korsók, a melyek átmérője az edény szájánál 16—17, 20—21 és 22 cm. között változik, a mi tulajdonképen csak kétféle nagyságra, egy nagyobb és

kisebb típusra vezethető vissza. Csak a bélyeg mind a hét edényen különböző, valamint az edényfal vastagsága egyenlő nagyságú edényeknél sem egyforma. Fülük ügylátszik, csak a korsóknak volt, mert a fazekak maradványainál fülnek nyoma nem akad. A korsók szájánál majd jobbról, majd balról kiálló bütykök vannak, melyek csakis támasztásra valók lehettek s azt bizonyítják, hogy a korsókban sűrű, nehéz folyadékot tartottak. A bélyegek a fazekaknál a peremén többnyire ismételten, a korsóknál kétszer a peremén s azonkívül a fül felső részén fordulnak elő, csak egyik korsón nem találom jegyet, noha egész felső része megvan. Különben a bélyegek magyarázatába nem bocsátkozom, csak egyszerűen ráutalok a soproni grafitedények s az e folyóirat hasábjain eddig közölt hasonló cserepek bélyegeinek feltűnő rokonságára.

Kugler Alajos.

IX. KEMÉNY LAJOS A KASSAI FEGYVERGYÁRTÓ CZÉHEKRŐL.

Kassán a *pánczélgyártók* czéhe 1461 óta s kezdetben a lakatosokkal, sarkantyúsokkal és csiszárokkal egyesülten állt fenn. A római császári seregek nyomában a XVI. század közepén Kassát, a felsőmagyarországi főkapitányok székhelyét, külföldi pánczélgyártók is felkeresik áruikkal, így 1569-ben Haller Wolf nürnbergi pánczélgyártó segéde Hellem Lukács.¹ 1600 óta a *fegyverderékkészítőkkel* (*Platner*) vannak egy czéhben. A két mesterség közt való különbséget az 1633. évi árszabályzat tünteti fel; a pánczélmű ú. m. merő (= teljes) pánczél, ujj, sisak és keztyű vagy aprószemes s ekkor drágább, vagy öregszemű; a fegyverderékmű aczélos pléhből való s vagy fényes, vagy feketezománczos fegyverderék, sisak és karvas. A különbség szembetűnik Pankaly Péter platner és Demut Valten pánczélgyártó 1619-ben használatos pecsétjükön; az elsőén sisak, az utóbbién sodronyos pánczél van bevésve.² A Pánczélgyártó Bálint (1625—1628)³ és Fegyverderéksináló Bálint (1631) neve arra utal, hogy ugyanaz a mester mindkét mesterséghez is érthetett.

Ez a mesterség a XVII. században fokozatosan hanyatlik, a mint a városi jegyzőkönyvek bizonyítják:

«1626 febr. 5. Az fegyverderék és pánczélgyártók suplikálnak, hogy mivel kevesen vannak, az óragyártókat közikben vehetnék, engednék meg az nemes tanács. Deliberatum: Megengedik.»

S ugyanabban az órában adja tudtára a város birája a nemes tanácsnak, hogy a fejedelem, Bethlen Gábor, közelgő lakodalmának alkalmából meghagyta, hogy «az quintana (= lovagjáték) és gyűrű ökleletnek helyét fővenynyel meg kell hordani.»

1630 november 28. «Pánczélgyártó György suppl. az céh ládájának magánál való letételejért, mivel egyedül vagyon. Delib. Ott hadgyák.»

1652-ben Pánczélgyártó János «az céhben csak egyedül van.» Kassai mesterek: Berg János pánczélgyártó (1580);⁴ Platner Márton, a kitől 1605-ben

¹ Kassa v. lt. 2938. sz.

² U. o. 5389. sz.

³ 6108. sz.

⁴ U. o. lajstromozatlan.

«14 naie sturmhauben, drunter aine wais gepolirt» elkoboznak; Pauszner György pánczélgyártó 1624. a kassai polgárok sorába lép. 1616-ban János György, a szász választó drezdai hofplatnerénél Paschau Bartelnél dolgozik a kassai Schmid Márton.¹ Gulden Valtén, a brandenburgi herczeg zeugschmidjének fia, Jakab kannagyártó mester 1627-ben Kassa város polgára.² *Czéh mesterek*: Veit panzermacher és Joachim Platner (1600); Peter Platner és Valtén Demut (1617, 1619, 1622—1625.); Valtén Demut, Georg Panczermacher (1626—1627); Platner Péter és Georg Panzermacher (1628—1630); Pánczélgyártó György és Fegyverderéksináló Vid (1631); Pánczelgy. Gy. és Wittus Panchály (1632—1638); Fait Pankali 1639—1641); F. Pankaly és Hans Sury (1642—1644); Hans Zur (1646—1647). A *paizsgyártóknak* (scutipares) 1532-ben kelt szabályzata³ szerint a ki mesterré akar lenni «laborare debebit suis propriis manibus unam hastam cavatam more huzarorum, aliam more armigerorum similiter cavatam, insuper *scutum* unum, quæ nos solito vocabulo mesterremek appellare solemus sat.» Az 1533. évi összeírásban Petrus Pavesznerre bukkanunk.

1566-ban a nyeregggyártókkal állnak össze s czéh mestereik: Jacob Satler és Paizsgyártó Márton. Ez évben a czéh megkeresi volt mestertársukat, az Eperjesen lakó Paizsgyártó Gergelyt.

1613-ban Forgách Zsigmond főkapitány Paizsgyártó Jánostól 168 kopját vesz 55 frt 40 denáron, Lakatgyártó Oláh Tamástól pedig 44 szál kopját 7 frt 92 denáron.⁴

A czéh hanyatlásáról szól a városi jegyzőkönyv: «1621 deczember 2. Paizsgyártó György suplikál, hogy az mely adaja vagyon az házon, azt ő örömet mivével fizetné meg, kopjakkal. Delib. Beveszik tőle az mívet.» 1580-ban kassai paizsgyártók Sebestyén és Márton; *czéh mesterek*: Paizsgyártó Sebestyén (1600); P. János (1617). A *puskacsinálók* 1627-ben a lakatosokkal együtt nyújtják be a városi tanácsnak árszabályzatukat. Készítenek pisztolyt, pisztolypuskát, bányai puskát «az ki csontos az agya és rézzel borított», karabin puskát, puska-kereket és puska kulcsot. 1628-ban Schindler János esztergályos és «píxenmeister» kassai polgár.⁵ Czéh mestereik: Schirger Orbán és Knol Wolf (1637), Smitthon Mihály és Menczl János (1638), Menczl János és Sürger Orbán (1639), Sirger Orban és Knol Wolf (1640), Sirger O. és Mentzel J. (1641), Sirgher O. és Schwab Kristóf (1642), Sirger O. és Menczel J. (1643), Menczel J. és Smitthon Mihály (1644—1645), Menczel J. és Schmidt János (1646—1647), Óragyártó János! Lakatgyártó Szász János! (1650).

A *kardcsiszárok* nevében 1549-ben Somogyi Csizsár István czéhmester, Kassai Cs. Péter, Csizi Cs. Albert, Porcsalmai Cs. Jakab és Berekszászi Cs. János, okul felhozván, hogy számuk megsokasodott, a városi tanácstól engedélyt kérnek és nyernek külön czéh alkotására. Mesterremekül pedig készítenek «unam frameam simul cum vagina, capulam more Bajarorum habens; unum

¹ 5703/38., 5782/1. és 5782/108. sz.

² 6196/42. sz.

³ 1550. sz.

⁴ 5534. és 5535. sz.

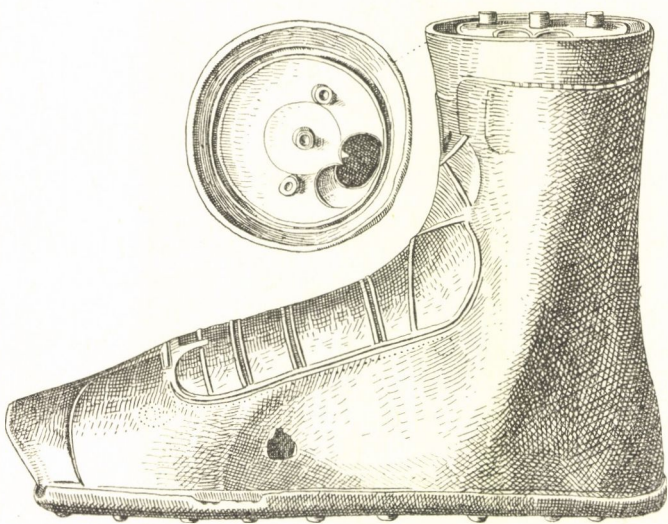
⁵ 6199. sz.

gladium veterum more cum vagina levigata ; novum similiter gladium, quales moderni gestare solent vulgo hegyestört.» A XVII. századbeli árszabás szerint a kassai csiszárok készítenek szablyát, pallost, sásélű és négyélű — máskép *négyszögű tőröknek* is nevezett — hegyestőröket, *ez* utóbbit csetneki és iglai vasból, a többi csetnekiből. A divat változásáról szól az 1690-ben Kajner György csiszármester kérelmére megújított czéhlevél 3. articulusa: «Minek előtte pedig az böcsületes czében annectáltatnék, tartozik az ő mesterségit nyilván megmutatni és három remeket csinálni, első egy tisztességes hegyestört portai formára. Másodikat egy tisztességes kardot három helyen tizen-nyolcz — nyolcz kötővassal általkötve. Harmadikat egy pallost hivelyestől, mely hivelyt keze körül körültekerhesse, semmi varrás ne tessen rajta.»

Az Archæologiai Értesítő múlt számában egy tévesen értelmezett mondat alapján a kassai csiszárok művének tulajdonítottam a farkasjeggyel bélyegzett kardokat. A városi jegyzőkönyv latin szövege palost emleget, melyet a felfedezés felett való indulatomban vulgo pallosnak néztem. Az idézett helyen szőlőkarókról van szó s így urbi et orbi hirdetett felfedezésem semmivé lett. De szolgálok egy ujjal. Az árszabás *tőtországi* vasakat emleget. A farkas vagy kutya nem egy-é a Szlavonia címerében levő menyéttel?

Kassán, 1900 május hó 20-án.

Kemény Lajos.

CZIPO IDOMÚ RÓMAI BRONZEDÉNY BUDAPESTI MAGÁNGYŰJTEMÉNYBEN.

IRODALOM.

III. BÉLA MAGYAR KIRÁLY EMLÉKEZETE. *Forster Gyula* mint a műemlékek országos bizottságának másodelnöke és a koronázó templom építési bizottságának elnöke. III. Béla magyar király emlékezete. Dicsőségesen uralkodó utódja I. Ferencz József császár és apostoli király legmagasabb segélyével. A magyar kormány megbízásából. Budapest. 1900. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája. Nagy negyedréti alak 358 lap. 13 tábla és 211 képpel. «Azon kegyelet által indítatva — mondja dicsőségesen uralkodó királyunk a miniszterelnökhöz intézett iratában, — melylyel elődeim emléke iránt viseltetem, felhivom Önt, hogy boldogemlékü III. Béla király és hitvestársa Antiochiai Anna királyné tetemeinek az itteni koronázási templomban czélba vett nyugalomra helyezése, valamint ugyanott egy méltó síremlék felállítása iránt haladéktalanul intézkedjék, megjegyezvén, hogy a síremlék költségeit magánpénztárámból viselendem.»

Valóban királyi szavak, melyek az egész nemzetben a lelkesedés, öröm és hála érzéseit keltették föl.

Miután a koronázó templom restaurálása s benne a király óhajához képest az emlékszerű síremlék elkészült s a temetés országos pompával végbe ment, — a kormány e történelmi jelentőségű tényeknek az irodalomban leendő megörökítéséről is gondoskodott, minek eredménye gyanánt jelent meg most Forster nagyértékű, monumentális műve.

És e művet Forster valóban a történelmi jelentőséghez méltóan alkotta meg, úgy tudományos belértékét, mint a mű kiállítását illetőleg, melyhez hasonló fényes kiállítási mű, történelmi irodalmunkban alig van. A szerkesztő páratlan lelkiismeretessége, buzgalma, nagy tudása és széleskörű összeköttetései kellettek ahhoz, hogy a történelmi adatok halmazát, gyakran messze külföldről egybegyűjtse s számos új adatával középkori történetünk és régészetünk számára is új forrásokat nyisson.

A mű elsősorban a sírba helyezésre vonatkozó királyi elhatározást, a III. Béla tetemeinek fölfedezésére, viszontagságaira vonatkozó adatokat, a síremlék terve és leírása kíséretében tartalmazza. Az egész mű központja III. Béla. Az ismertető cikkek Fehérvárról, Szent István bazilikájából indulnak ki, hol földi maradványait megtalálták és a budavári koronázási templomban végződnék, hol azokat újra eltemették. E keret tartalmazza a cikkeket, melyekből megismerjük III. Béla és hitvese családját, Bélát mint királyt, ki által a magyar állameszme azt az alakot nyeri, melynek körvonalaiban az a Habsburgok jogára alatt, a jogi és a tényleges állapot szerint ma is jelentkezik.

A magyar állameszmét a szent korona fejezi ki, melyet eredetileg a fehérvári bazilikában őriztek a koronázási paláستtal együtt, mely mint miseruha István és Gizella ajándékából jutott a koronázó egyházba. Külön cikk ismerteti hazánknak e két drága kincsét.

Folytatólag megösmérjük az ország közművelődését Béla alatt. Kanceláriáját, pénzrendszerét, építő művészetünk főalkotását, az esztergomi templomot.

A következő cikkek Bélának és hitvesének, az Árpádok házából a nemzeti kegyelet számára fenmaradt tetemeit ért viszontagságokról, továbbá a velük eltemetett királyi jelvények és ékszerekről szóló ismertetéseket tartalmazzák.

I. ARANYOZOTT BRONZFESZÜLET SZÉKESFEHÉRVÁRI SÍRBÓL.

Forster io. 1.

Miután pedig nincs Európában régi uralkodó család, melynek tagjai III. Béla leányági ivadékaik közé nem tartoznának, külön cikk ismerteti azt a leszármazást, a melynek révén Európa uralkodóházai az Árpádokkal vérségi összeköttetésbe jutottak s a mely összeköttetés arról tanuskodik, hogy mennyire iparkodtak Európa fejedelmei a magyar királyokkal családjaikat házasság útján vérségi kapcsolatba hozni.

Külön három fejezetre osztott cikk szól azokról az emlékekről, a melyek királyaink és családjaik tagjainak elpusztult sírjaiból fenmaradtak. Szó van itt Váradról és Szent László király ereklyetartójáról, továbbá az itt-ott külföldön elszórva levő emlékekről.

A mű befejezését természetsszerűleg a budavári koronázó templomban találja, hol Bélát az ő királyi utódja és nemzete másodszor temettette el. Hosszasabban van szó a koronázó templomról nemcsak ezen az alapon, hanem

azért is, mert éppen ez a templom hazánkban az a nevezetes építészeti emléke, melylyel a műemlékek fentartásának és helyreállításának rendszeres munkáját a kormány királyunk uralkodásának negyedszázados évfordulójára megkezdette. A III. Béláról szóló műben ennél fogva ismertetni kellett nemcsak magát az emléket, mely az ő tetemeit befogadta, hanem azt a templomot is, melynek helyreállítása az ő királyi utódja által állított síremléssel kiegészítést nyert.

A mű egyes cikkeit Forsterrel együtt legkiválóbb szakférfiaink írták. A cikkek, ha részben tág körben érintik is III. Béla korát s ha irodalmunk-

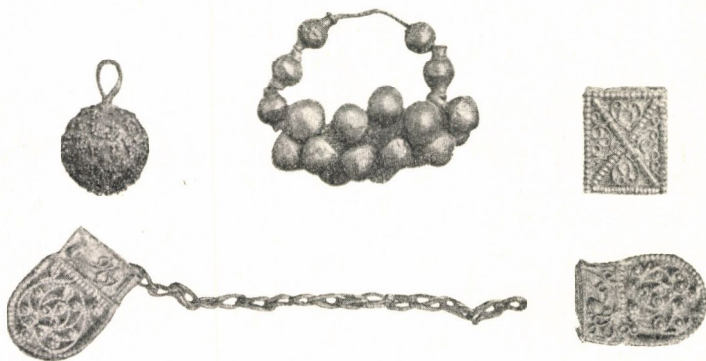
2. EZÜSTGYŰRŰ A SZÉKES-
FEJÉRVÁRI SÍRBÓL.

Forster 13. l.

3. ARANYGYŰRŰ
GRÁNÁTBÓL.

Forster 1. l.

4. SZÉKESFEJÉRVÁRI SÍRBAN LETT ARANYÉKSZEREK.

Forster 15. l.

ban több feldolgozásban ismeretesek is, mind a mellett nem egy új adatot tartalmaznak a középkor azon századaira s magok a szakférfiak előtt már jó részben ősmert régészeti és történelmi emlékek is nyernek becsben az új és kitűnő reprodukciókban.

A bevezetés után a cikkek sorozatát is Forster nyitja meg «Székesfehérvár koronázó templomáról» írván. Ismerteti az ide vonatkozó történelmi följegyzéseket, Hartvik adatait, a romok történetét s Érdy és Henszlmann ásatásainak eredményeit.

Bauer szerint a múlt század végén a régi bazilika maradványaiból még a Corvin-kápolna állott, mely a püspökség felállítása alkalmából még ünnepély

színhelye is volt. Innen indult ugyanis ki 1777 augusztus 14-én a körmenet a székesegyházzá tett plébánia templomba, mely utóbbinak építéséhez ügylátszik a régi bazilika anyagát is használták. Nem a török pusztította tehát el teljesen ősi koronázó és királyi temetkezési templomunkat.

A kiásott alapzatok között talált sírok leleteiből több ékszer mutat be Forster rajzban is (1—4. ábra) és cikkét azzal végzi, hogy «nem indokolatlan az a nézet, hogy kétségtelen bizonyosságot nyújtó adatok hiányában ma sem a bazilikának III. Béla alatt történt átépítése, sem a királynak sírhelyére vonatkozó kérdés teljes biztossággal el nem dönthető».

A következő cikk dr. Czobor Béláé, a műemlékek országos bizottságának előadójáé, a ki hivatali elődének, Henszlmannak, a székesfehérvári királysírokat feltakaró ásatásainak ősmertetését bírálja, különösen elítélvén a sírok egy részének önkényes meghatározását. Igen helyesen mondván: «Általán a sírhelyek megállapításánál követett ötletszerű, — mondhatni játszi eljárástól komoly archaéologiai eredményeket nem várhatunk. De nincs is szükségünk reá, hogy adatok hiányában azt is megállapítani véljük, a mit megállapítani nem lehet. Az ily törekvés sokat le szokott vonni a dolog komolyságából.»

Ezután Pauler Gyula történetirónk foglalkozik a nála megszokott alapos-sággal III. Béla családjával, elmondván, hogy a francia származású Châtillon Anna neki első neje volt, kitől hét gyermeke származott. Második neje Margit, VII. Lajos francia király leánya volt.

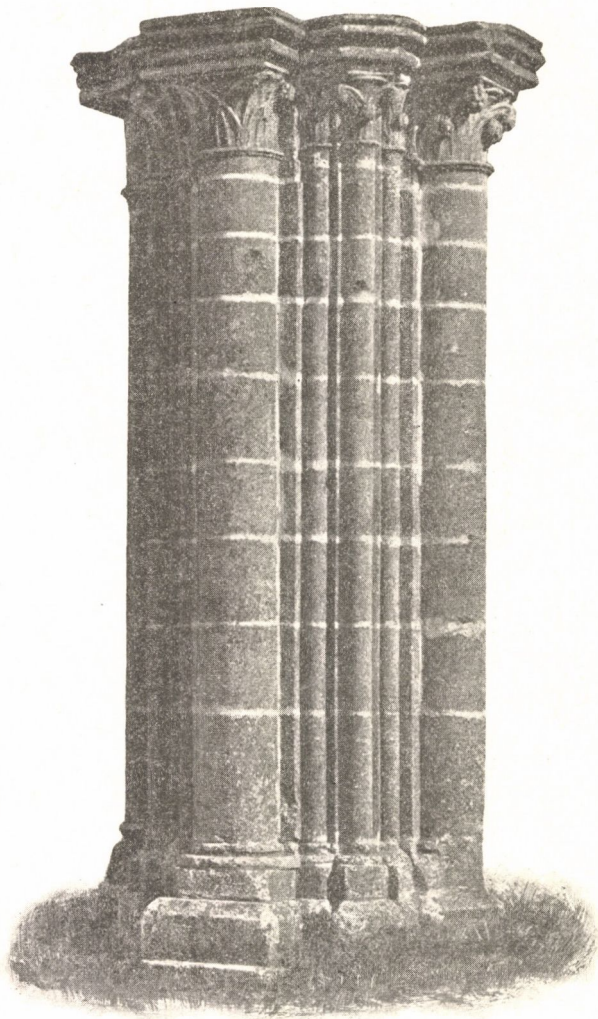
Majd újból Forsterrel találkozunk a kötetben, a ki szorgalmas külföldi tanulmányok alapján Anna királynéről és családjáról értekezik. Atyja Rajnald lovag Antiochia későbbi fejedelme s a keresztes hadak egyik legvittezebb lovagja volt. Családi címerükről, mely vörös mezőben három evetbőrös czölöpből áll, érdekes dolgot mond el. Három előkelő francia fivér több lovag kíséretében 1090-ben a szentföldön harczolt. Az ellenség egy alkalommal meglepte őket. Nem volt már idejük harci ruházatukat felölteni és zászlóikat kitűzni. Kénytelenek voltak prémes skárlát köpenyegeiket szétvágni s kiosztani a lovagok között, kik a szétszertott darabokon kardjukkal nyilást vágtak, hogy azokat fejükön át testükre vehessék. A kivívott győzelem után a lovagok, kik között Châtillon Rajnald is volt, fogadalmat tettek, hogy nem fognak más czimert használni, mint azon fémből és színekből, melyeket a prém és skárlát jelent és melyeket *Magyarország herold királya állapított meg*.

A könyv egyik legbecsesebb tanulmánya azonban Thallóczy Lajos dolgozata «III. Béla és a magyar birodalom» czim alatt.

Behatóan foglalkozik Béla byzanci tartózkodásával és neveltetésével. «Minket e vázlat megírásában — úgymond Thallóczy — az a cél vezet, hogy megkísértsük lélektani rajzolatát ennek az idegenbe szakadt, félig árva Árpád-királyfi fejlődésének, a ki alatt legjobban érvényesült a magyar állam külső vonatkozásaiban. Nagyjából pedig meg akarjuk mutatni, hogy mi szerep jutott e királynak, mikor birodalmát nemcsak igazgatta, de függetlenségében, kifelé hatásában megerősítette.»

Mánuel Byzancz császára azért vette magához Bélát, hogy leányát nőül adja neki. Megérkezésekor ünnepélyesen fogadták s a császár csakhamar desz-

potává tette, a melylyel Felség czím járt. Az avatási ünnepély fényes volt, mely alkalommal Béla a deszpota süveget viselte, mely gyöngyökkel vala kivarrrva, bélése aranynyal hímes és neve is bele vala iktatva, kétfelől gyöngyös köszöntyük lógtak le róla, s csak abban különbözött a császáretől, hogy a csücs-

5. A ZIRCZI APÁTSÁG RÉGI EGYHÁZÁNAK PILLÉRE.

Forster 134. l.

kén nem volt drágakő. Tunikája skarlátszínű volt, mint a császáré, belé szőtt virágos és alakzatos díszszel, csak éppen a hadi ékítményt nem viselte. Köpenye bíbor, gyöngyökkel ékes, olyan a saruja is, lábfedője violafehér szín, két oldalt a bokáján gyöngyös sas van rajta. Két színű szíjjal kötik fel a sarkantyúját. Nyerge olyan, mint a császáré, kantárszárán apró csellengők vannak, lova fején nincs forgó, nyeregtakarója fehér és veres színű sasok voltak reá hímezve.

Ünnepnapokon gyöngyökkel ékes, arannyal átszőtt köpenyeget, vértje fölött pedig viola, vagy vörös színű felöltőt hordott.

Az egész kötet egyik legszebb és legbecsesebb illusztrációja, a vatikáni könyvtár egyik codexe után Mánuel császár és neje Poitiers Margit színes miniatur arcképe. E kosztümtani szempontból elsőrangú emlék, körülbelül fogalmat nyújt Bélánk kinézéséről is.

Béla tíz évig élt Byzanczba s ez az idő műveltségére bizonyára nagy hatással volt és befolyásolta későbbi kulturális tevékenységét, de az kétségtelen, hogy a mint újra magyar földre lépett, a görög császárjelöltből igaz magyar király lett.

Czobor Béla a magyar szent koronával és koronázási paláستtal foglalkozik. Bár, úgymond, történelmi adatokkal nem tudjuk támogatni azok véleményét, kik III. Béla királyunk nevét fűzik a szent koronához, mely már alakját tőle nyerte volna: mégis helyén levőnek tartjuk itt a szent korona rövid ösmertetését.

Czobor, Ipolyival és Bockkal szemben kifejti, hogy a korona nem zárt sapka alakú, hanem nyílt korona volt eredetileg, olyan mint a lombardiai vaskorona.

6. ANNA KIRÁLYNÉ GYŰRŰJE
ÉS A BELÉVÉSETT SYRÉN.

Forster 217. l.

A koronázási paláستtal is behatóan foglalkozik Czobor s a róla adott színes részletképek a legjobb archæologiai illusztrációk e tárgyról irodalmunkban.

A paláستt bysszus szöveten levő pannonhalmi másodlatáról, szemben az eddigi véleménynyel, hogy t. i. az előmintának készült volna az eredeti himzéséhez, — azt tartja, hogy

az ellenkezőleg az eredeti koronázási paláстnak egy régibb keletű másolata, mely akkor készülhetett, a mikor a székesfehérvári miseruhát paláстtá alakították át s előbb ezen a másolaton kísérelték meg az átalakítást.

Értékes tanulmányt közöl ezután Békefi Remig a magyar nemzet művelődéséről III. Béla korában. Foglalkozik az egyház kulturális hatásával s ezzel kapcsolatban a francia ciszterciák által meghonosított új építő művészettel (5. ábra), továbbá általában a szellemi élettel, az iskolázással, a jogélet és nemzetgazdasági viszonyokkal. Felemlíti, hogy a kereskedelemre nálunk is nagy hatással voltak a keresztes hadjáratok. A németországi városokkal Bécs, Regensburg és mások, sőt még a flandriaiakkal is megvan a kereskedelmi összeköttetés. Ezen utóbbiak raktáraiban különféle magyar bőröket találunk. S viszont hozzánk is oly remek műdarabok kerültek, mint az a sátor, melylyel Margit királyné Barbarossa Frigyes császárt megajándékozta. A sátor alig fért föl három szekérre. Volt benne négy szoba; mindegyiket skálát posztó takarta. A szobákban egy elefántcsont szék, remek esztergályozással; díszes himzésű ágy és végül keleti szőnyegek, melyek egyikére kis fehér kutya volt hímezve, a mint fut.

Majd Fejérpataki László ösmerteti Béla király oklevelét, bemutat két kiadatlan oklevelet, ismerteti aranybulláját s kancelláriai gyakorlatát.

Az oklevéladás terén III. Béla zavaros állapotot, ingadozó gyakorlatot

vett át elődjétől; de jól megválasztva kancelláriája vezetőit és a nyugati mintákból a legjobbakat követve, rendes szervezetet, megállapodott okleveles gyakorlatot hagyott örökül utódjára. Ez az oka, hogy III. Béla uralma a magyar királyi kancellária általában a hazai oklevéladás történetében korszakot alkot.

Réthy László királyunk érmeit ösmerteti, melyeken a byzanci éremverés hatását mutatja ki.

Czobor Béla az esztergomi bazilika multjával foglalkozik, mely építészeti alkotáshoz szintén királyunk neve fűződik. A bazilika 1138-ban tűz által elpusztult, de Joób esztergomi érsek által újból felépítettet. Az épület remekmű nyugati főkapujának (porta speciosa) képe a szerkesztő gondossága folytán szerencsésen megkerülvén, a kötet egyik legbecsesebb színes melléklete. Műtörténetünknek egy fényes fejezetet ajándékozott Forster könyve ez egyetlen publikációval is.

Forster Gyula három önálló cikkben elmondja a királyi tetemek viszontagságait, ezeknek visszavitelét a koronázó templomba, miközben leírja a restaurált Mátyás-templomot. Majd két becses cikkelyt nyújt Szent László király váradi egyházáról és Árpádházi síremlékeinkről, melyben kiadja Gizella királyné, I. Endre, Salamon, Vekenga királyné, Katalin és Margit IV. Béla leányai, III. Endre leányának Erzsébetnek és magyarországi Klementina királynénak síremlékeit.

Török Aurél anthropologiai szempontból leírja a rajzokban kiadja a királyi pár csontvázát.

7. GIZELLA KIRÁLYNÉ SÍREMLÉKÉNEK FELSŐ RÉSZÉ.

Forster 331. l.

Czobor Béla leírja halotti ékszereiket, melyek a nemzeti múzeumból s korábbi publikációkból szakembereink előtt ismeretesek (7. ábra). Ezúttal különösen ki kell emelnünk a kitűnő színes reprodukciók kecsét.

Nagy Géza III. Béla fegyverzetét és az Árpádházi királyok jelvényeit ösmerteti, miközben Szent István prágai kardjáról a szerkesztő páratlan buzgalma folytán végre teljesen hű és megbízható színes képet kapunk. Ugyanő ír III. Béla ivadékairól az európai uralkodóházakban; illetőleg a mai napig való leszármazásáról.

Czobor Béla leírja Szt. László király ereklyetartó mellszobrát, miközben azt az érdekes kombinációt veti föl, hogy e herma azon két xiv. századbéli kolozsvári művész alkotása, a kik a prágai híres Szt. György lovas-szobrot készítették. Forster Gyula közli a fönmaradt Árpádházi síremlékeket (7. ábra). Végezetül Békefi Remig írja le a királyi tetemek újbóli ünnepélyes temetését.

A mű stylszerű fényes kiállításáért elismerés illeti a Hornyánszky nyomdáját s a szintén stylszerű kötés tervezőjét, Förk Ernőt.

Részünkről csak egyet sajnálunk. A mű csekély számú példányban készült. Igen kevés került belőle könyvpiacra s bizonyára igen drága lesz. Az ilyen becses irodalmi műnek inkább hivatása lenne a minél szélesebb körű elterjedés, semmint a ritkaság kétes értékű hire.

Lelkesülten mondja Forster III-ik Béla királyról, hogy: «Az új évezred koronázó templomában most már nyugton alhatik a nagy király. Új sírban, újra nyugalomra leltek hamvai. És e nyugalomból, az új évezred első koronás királya által ősenek állított e síremlékből a megnyugvás érzete, a jövő reménye árad ki a nemzetre.»

Ha pedig e tények történelmi ösmerete hozzájárul a nagy király emlékének minél további fennmaradásához és becsüléséhez, úgy ebben Forster lelkes munkájának is része leend.

Dr. Szendrei János.

VÁLASZ VARJÚ ELEMÉR ÚR BIRÁLATÁRA.* Az Archaeologiai Értesítő 1900 november 15-iki számában Varjú Elemér barátom megbírált a s mondjuk ki egész őszintén, ugyancsak lerántotta a magyar viseletről Nemes Mihály festőművész úrral együttesen készített munkámat.

Erre a bírálatra volna egy pár szavam.

Van subjectiv, van objectiv szempontból is. Nem akarom a kettőt összezavarni s azért válaszomat két részre osztom, hogy a kérdés tudományos oldalát a bírálat hangja által be nem folyásolva, elfogulatlanul vehessem még egyszer vizsgálat alá!

De épen azért először is a subjectiv szempontokkal akarok végezni, mert megvallom, nagyon kellemetlenül lepott meg a bíráló úrnak az az eljárás módja, hogy egyes állításaimmal s az övétől eltérő felfogással szemben olyan

* A szerkesztőség több felől vett kérdésekre válaszul kijelenti, hogy Varjú Elemér úr bírálatát nem a szerkesztőség, hanem Nagy Géza úr fölszólítására készült és Nagy Géza úr előleges tudomásával jelent meg az «Arch. Értesítő»-ben. Együttal kijelentjük, hogy a «Választ» azért nem csatolhattuk a bírálatához, mivel kéziratát csak 1901. januárius 30-ikán vettük kézhez.

A szerkesztőség.

pamfletszerű hangon, olyan szembetűnő animositással hord össze minden lehetséges és lehetetlen kifogást, mintha csak az lett volna a célja, hogy minden áron diskreditálja az egész munkát.

Ime, egy pár példa a bíráló úr eljárásának jellemzésére.

A byzanci taktikusokkal szemben a szerint változtatja az álláspontját, a mint azokat ellenem használhatja-e fel, vagy sem. A mikor a nagyszentmiklósi kincs vitézéről van szó, melyről azt állítottam, hogy avar, akkor nagyon alkalmasnak találja a Maurikios-féle taktikát, hogy az avar hadi viseletről szóló leírását a fejemre olvassa. (Arch. Ért. XX. 412.). De mikor én a honfoglalókról Bölcs Leo taktikájára hivatkozom, akkor már hitelüket veszítik a byzanci taktikusok (u. o. 415), jóllehet éppen Bölcs Leo volt az, a kit az Árpád és Kurzán, meg Levente által vezetett magyar csapatok segítettek a bolgárok ellen s éppen ő neki volt rá alkalma, hogy — mint maga is mondja — személyes tapasztalatai után ismerje meg a honfoglalók harczmódját és fegyvereit.* Hogy aztán a Maurikios- és Leo-féle taktika Salamon Ferencz szavaiként mennyire «egy törül nőtt hajtás», mennyire az volt a céljuk, hogy a hadvezérek «egy mindenki által gyakorlati célra használható utasítást» nyerjenek, nem pedig az, hogy «az egykorúak mulattatására, vagy az utókor tendentiosus félrevezetésére» szolgáljanak s az idegen népek harczmódjának és fegyverzetének leírását is csak azért szőtték a taktikákba, hogy esetleges ellenségeskedés esetén pontosan ismerjék s tudják magukat mihez tartani, másfelől pedig, hogy az ellenségtől is tanuljanak: mindezt itt nem akarom tárgyalni, nagyon jól kifejtette azt boldogult Salamon Ferencz, a kinek *A magyar hadi történethez a vezérek korában* című munkáját melegen ajánlhatom a bíráló úr figyelmébe, hogy tisztább fogalmat szerezzen a byzanci taktikák kütfői értékéről.

Egy másik esetben a bíráló úr nevetségessé igyekszik tenni azon felfogásomat, hogy egy x—xi. századbeli byzanci evangeliarium bizonyos lovas csapatát, mely a byzanci harczmóddal ellentétben minden ostromgép nélkül, csupán kopjákkal támad meg egy erődítményt, magyarnak, vagy más rokonfajta x—xi. századbeli keleteurópai turán népnek állítottam (Arch. Ért. id. h. 413. l.). Hát ez eddig nem volna baj; joga van a bíráló úrnak azt hinni, hogy a byzanci evangeliarium lovasainak szükségkép byzancziaknak kell lenniök. Hanem akkor mit szóljak ahhoz, a midőn a bíráló úr az ugyanezen lovasok után színesen előállított alakra (V. színes tábla, A. 8.) nagy hangon kimondja az ítéletet, hogy az — *XVII. századbeli tatár*. Mi ez? malitia, vagy felületesség? Ha már xvii. századbeli tatárnak nézte, nem volt-e rá kíváncsi, hogy miként kerülhetett az az Árpádkori magyarok közé? Hiszen ott a tábla magyarázata, megtalálta volna a szükséges felvilágosítást. De persze, akkor vége van egy sereg malitiosus megjegyzésnek. Akkor tárgytalanná válik mindaz, a mit előbb a byzanci evangeliarium lovasairól mondott, mert ha saját magával megeshetett, hogy a x—xi. századbeli byzanczit xvii. századbeli tatárnak hitte, akkor

* Miután a turkokat említők, nem tartjuk céltalannak megmagyarázni, miként rendezik hadaikat s miként kell ellenökben rendelkezni, mit azon alapos tapasztalásból tanultunk, midőn mint szövetségeseket használtuk őket a bolgárok ellen. (Szabó Károly ford. *Kisebb tört. munkái*. I 83).

talán mégsem olyan nevetséges az én föltevésém, mint a hogy a bíráló úr szeretné elhíttetni.

Ép ilyen tendentiosus ferdítés van abban is, a mit az V. tábla néhány más alakjáról mond (u. o. 420 l.). A B. csoportozat 3. sz. alakja bíráló úr állítása szerint szintén *XVII. századbeli tatár*, holott azt a festőművész úr, mint a táblamagyarázat világosan megmondja, azon déloroszországi csészetartó szobrok után készítette, melyeknek eredetijeit a 20. fekete tábla 1—6. száma alatt közöltük. E szobrok pedig már a XIII. század derekán megvoltak, a mikor t. i. Rubruquis azon a vidéken járt a tatárokhoz való utaztában és szerinte a kunok állították az elhunytak sírhalmai fölé. Állíthatta volna-e tehát elfogultság nélkül a bíráló úr, hogy az az alak XVII. századbeli tatár?

Hát a kölni Sz. Gereon kriptá XII. századbeli mozaikjáról vett alakot (V. tábla B. 8.) miért kellett *modern kaukázusi vitésznek* tenni meg (ll. o. 420. l.)? Hanem persze, a frázishoz, hogy az Árpádkori viseletre vonatkozó «színes (rekonstruált) képek az egész műben a legrosszabbak, képviselve van rajtuk minden kor divatja», egy pár kirívó anachronismusra is szüksége lett volna a bíráló úrnak, azért kellett statisztákul fölléptetni a XVII. századbeli tatárt, meg a modern kaukázusit. De az utóbbival ép olyan furcsán járt a bíráló úr, mint a XVII. századbeli tatárnak képzelt X—XI. századbeli byzanci lovassal. Ő maga igazolta a festőművész úrnak a felfogását, ki a kölni mozaik Dávid király testőrért ábrázoló alakjában keleties jelleget látott s úgy gondolta, hogy a XII. századbeli kölni művész első sorban is a magyarokról vehette a mintát s e felfogásban aligha több igazság nincs, mint a bíráló úréban, a ki a kaukázusiak közt kereste a mintát, még ha a XII. századbeliekre gondolunk is és nem a modernekre, a hogy a bíráló úr mondta.

Az is furcsa, a hogy a bíráló úr a ruhadiszítésről Huszka Józsefnek általam idézett véleményéről nyilatkozik. «A mit könyvünk a ruhadiszítésről Huszka után ad — mondja — azt mint magánvéleményét Huszka József elmondhatta, hanem ezeket a dolgokat alapigazságul, egy a nagy közönségnek szánt könyvben feltálatlani nem volna szabad.» (Arch. Ért. id. h. 415.). Hogy is tetszik ezt érteni?! Valami olyat sejtek, mintha a bíráló úr azt akarná ezzel mondani, hogy a munkában Huszka véleményére hivatkozva, egyszerű privát diskurzust használtam fel. Nem, tisztelt bíráló úr, nem úgy van a dolog! A IV. színes táblán először is közöltük Huszka után a magyar ruhadiszítésnek és a Szasszanidakori perzsa diszítésnek egy *A székel ház* cz. munkából átvett összeállítását, ezt a szöveg 46-ik lapján én újra megemlítem, hivatkozva Huszkanak említett művére, a hol erről a «magánvéleményről» is lehet egyet s mászt találni, a szöveg ezen részére vonatkozó 65-ik jegyzet alatt pedig *A székel ház*on kívül még idézem Huszka J. *Magyar Ornamentika és Tárgyi ethnographiánk őstört. vonatkozásai* című munkáit is. Tudományos gyakorlat szerint ez annyit jelent, hogy Huszkanak ezen műveiben kifejtett véleményét egészben véve elfogadtam s jogom volt azt Huszka jogainak tiszteletben tartásával a magam tudományos céljaira felhasználni. Tetszik tudni már most, hogy miben áll Huszka «magánvéleményének» a dolga?

Az sem utolsó, a hogy a bíráló úr szóba hozta a gyulafehérvári Hu-

nyadi János-féle síremléket (Arch. Ért. 428. l.). Tudni kell a továbbiak megértése végett, hogy e síremlékről Boncz Ödön úr a Turul 1886-ik évfolyamában (8. és 112. l.) röviden úgy nyilatkozott, hogy a rajta levő Kendy-czimer után valamelyik Kendyé lehetett. Mikor én a síremléket 1897-ben megnéztem, nem ismertem Boncz úrnak ezen véleményét s azért a Kendy-czimernek nem is néztem utána, csak mikor már Boncz úr szóbelileg felhozta, akkor kezdtem a kérdés ezen oldala iránt érdeklődni; mivel pedig Bunyitay Vincze művében (A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei) azt találtam, hogy míg a Hunyadiaknak tulajdonított 3 síremlék vörös márványból van, a Kendy-czimer s egy pár renaissance-részlet fehér márvány s nyilván későbbi betoldás, a kérdés ezen stadiumában fölkertem az épen akkor tájban Gyulafehérvárra utazó Varjú Elemér urat, hogy nézze meg jól a három síremléket, különösen pedig, hogy miben áll a Kendy-czimer dolga. Varjú úr meg is tette, tapasztalatait, melyeket aztán az Archaeologiai Értesítő 1899. évf. 28. s köv. II. közre is bocsátott, szíves volt velem közölni s ennek alapján írtam meg *A Magyar Vitézek Története* 122—123-ik lapjain a Hunyadi János-féle síremlékről alkotott véleményemet. Ez a szöveg aztán napvilágot látott s arra Boncz Ö. úr a régészeti társaság egyik ülésén az Arch. Ért. 1899. évf. 97. s köv. II. megjelent értekezésében állást foglalt az én — természetesen már előbb közzétett nézetem ellen és újabb érvekkel állt elő, hogy a síremlék XVI. századbeli voltát igazolja. Már most lehet az a bíráló úrnak a véleménye, hogy «óriási hibát» követett el, a mikor «a nyilvánvalóan XVI. századi tumbát elfogadta a kormányzó valódi emlékének, XV. századnak»; de micsoda tendentiosus felforgatása az a dolgok egymásutáni sorrendjének, a mikor Boncz úr tanulmányának méltatását e szavakkal fejezi be: «Mégis szerzőnk nem ezt a jól megokolt véleményt tette magáévá, hanem az én téves nézetemet s a Mátyáskori kosztüm jellemző példájául állítja, oda a lengyel süvegű, sarkos csizmájú alakot» (Arch. Ért. 428. l.). Nem lett volna szíves mindjárt azt is megmagyarázni a bíráló úr, hogyan képzei el a «filius ante patrem» lehetőségét?

Hogy a bíráló úr velem szemben tartja szükségesnek több ízben hangsúlyozni, hogy a magyarság nem viselt pánczélt s nehéz fegyverzetet (415, 419, köv., 427. l.), ez egy kicsit komikusan hangzik, a mikor úgy a «Magyar Viseletek Történetében», mint egyéb műveimben is folyton azt hirdetem, hogy ez csak az előkelő osztálynak volt a hadi viselete. Hanem a bíráló úr megint egy kicsit hamiskodik. Teteti magát, mintha nem tudná, hogy én mindig csak az előkelő osztályt értem, a mikor pl. arról beszélek, hogy milyen volt, vagy milyen lehetett a honfoglalók páncélja, paizsa stb. s előáll olyan kifogásokkal, hogy még eddig egyetlen egy Árpádkori sírban sem leltek ércpánczél-töredéket, sem paizsot, sem sisakot (u. o. 415.), mintha bizony olyan közönséges dolog volna még ott is, hol a pánczélzat stb. sokkal általánosabban el volt terjedve. Ugyan hány római kardot tud a bíráló úr a nagy bírodalom egész területéről a különböző múzeumokban összeszedni? Talán valami tizet. Pedig az mégis csak közönséges római fegyver volt.

De e helyen nem szándékozom a bíráló úr tárgyi tévedéseinek és botlásainak tárgyalásába bocsátkozni. Nem terjeszkedem ki az olyan argumentálásokra

sem, a mikor pl. az elől nyitott felöltőnek 1300 előtti nyugoteurópai divatját vitatva, ennek igazolására az emlegetett byzanci, francziaországi, délnémetországi és itáliai — 1300-nál korábbi képek közül kiválasztja a Nagy Theodosius oszlopán ábrázolt gótok viseletét (v. ö. id. h. 418. és 422. l.), a kik épen 900 évvel előbb szerepeltek a szóban forgó nyugoteurópai divat kezdeténél s azonkívül Nagy Theodosius korában — a mi talán nem épen lényegtelen — nem is tartoztak a nyugoti, hanem a keleti népek sorába s akkori viseletük egy kissé módosított szkitha-szarmata viseletből állt. Vagy a mikor Wolfram von Eschenbachot megteszi xi. századbelinek (u. o. 422. l.). Holott, ha már nem estek a keze ügyébe a német tudósok munkái, Heinrich Gusztávnál (A német irodalom története. Budapest, 1886. I. k. 401—403. l.) is megtalálhatta volna, hogy Eschenbachi Wolfram a xii. század második felében, legkésőbb 1170—75 közt született, 1220—25 közt halt meg s élettörténetének egyik fontos mozzanata az, hogy épen abban az időtájban, mikor II. Endre magyar király leánya Sz. Erzsébet Thüvingiába került, 1212—17 közt ő is a thüringiai udvarban tartózkodott, sőt, ha már Heinrichnál sem nézett utána, a lényegesebb adatokról a Pallas Nagy Lexikona is tájékoztatta volna. (XVI. k. 1071. l.) De ismétlem, ezeket most mellőzöm; később — a mennyiben a tárgy természete elkerülhetetlenné teszi — úgy is vissza fogok rájuk térni.

Most csupán az volt a czélom, hogy a bíráló úr eljárásának tendentiosus voltát kimutassam s épen azért legyen még szabad egy pár intimebb természetű dolgot is fölemlítenem.

A velenzei Szent Márk templom scythákat és indusokat ábrázoló mozaikjairól szólva a bíráló úr ironikusan jegyzi meg: «S most mondjunk el valamit, a mit a *Magyar Viseletek Történetének* igen tisztelt szerzője — úgy látszik — nem tudott. A szóban forgó két kép egy négy részből álló ciklusba tartozik» stb. (Arch. Ért. 417. l.). Hogy tudtam-e, vagy sem s ha nem tudtam, miért nem terjeszkedtem ki az egész ciklusra: az a jelen esetben mellékes. Nekem csak arra az ironikus hangra van megjegyzésem, a mi nagyon különös színben tünteti föl a bíráló urat, tekintve azt, hogy a mikor már semmikép sem tudott ezelőtt valami félévvel nyomára jutni, hol találhatná meg a velenzei mozaikoknak valamely pontosabb reproductióját, *hozzám fordult s én tudattam vele, hogy a «Mosaici della Basilica di San Marco in Venezia» című 1881-ben megjelent nagy munkában, — a scythákat és indusokat megtalálja a XLV. és XLVIII. táblán, magát a munkát pedig az országos képtárban.* Nemde bíráló úr, így volt? S mivel a XLV. és XVIII. táblát mégis csak látnom kellett, úgy-e a két közbeeső táblánál behunytam a szememet?

Az is nagyon érdekes, hogyan tanít meg a bíráló úr arra, hogy a Képes Krónika keleties jellegű viseletet feltüntető alakjaiban nem kell kúnokat keresni, mert az tulajdonkép a régi magyar viselet, mert hiszen «ebben az állítólagos kún-köntösben vannak ábrázolva (többek között) Attila, Árpád, az áldomást ivó honfoglalók, Örs vezér, I. Endre udvarának alakjai, a nisszai görög követek, a ruthének, Szent László, midőn eltemetik, egy főúr III. István koronázásánál, III. István és Kún László királyok, a tatárok, egy Károly királyhoz érkező követ stb. (Arch. Ért. 424. l.) s hozzáteszi aztán: «ha a hosszú

köntöst a miniátor kún-ruhának tudta, miért festette mindezeket abban s nem a magyarnak mondott kurta kabátban?» Hát már most nem tudom, az én emlékező tehetségemet tartja-e a bíráló úr olyan rövidnek, vagy ő feledkezett meg róla, hogy ezelőtt szintén valami félévvel *épen én kérdeztem ilyesformát a bíráló úrtól, még pedig az általa most velem szemben felhozott példákra hivatkozva, a mikor ő azt vitatta, hogy a Képes-Krónika Nagy Lajos udvarát feltüntető cím-képén a bal felől álló urak kúnok, tatárok, vagy mik, de semmiesetre sem magyarok, mert a Czobor B. által «Magyarország Történeti Emlékeiben» közzétett fényképi másolat csupa szerecsen forma, erősen keleti típust mutat.* Akkor mondtam azt — én, a bíráló úrnak — hogy ha a XIII. század derekán beköltözött kúnok viseletének nem lettek volna régebbi magyar analogiái, nem zavarták volna össze a kettőt a XIV. században úgy, hogy a nyugotias jellegű viselettel szemben a régi magyart is kún viseletnek mondták, mert ha ez a viselet csakugyan olyan kizárólagosan kún lett volna, akkor a Képes Krónikában, nem volna Attila, Árpád, Örs vezér, stb. stb. kún viseletben feltüntetve, hanem olyanban, a mit Nagy Lajos korában régi magyarnak tartottak. A tanítás — látom — fogott a bíráló úron. Az előzményekről azonban kár volt megfeledkeznie!

Az ilyen és más hasonló példák teszik gyanussá a bíráló úr objectivitását s ha tendentiosusnak tartom és mondom azt a folyton kicsinylő és mindenben gáncsoskodó hangot, a mi egész bírálatán végig húzódik, hát ezek után ne csudálkozzék rajta. Ez pedig annál kellemetlenebbül lepott meg, mert bárki mástól inkább, csak Varjú Elemértől nem vártam volna.

Még csak a munka létrejövételének körülményeiről akarok pár szót szólni s aztán végzek a subjectiv dolgokkal.

A Magyar Viseletek Történetének létrejövését elég hiven mondta el a bíráló úr.

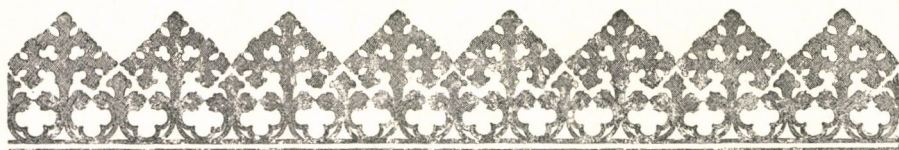
Nemes Mihály úr fáradhatatlan ügybuzgalma, sokféle utánjárása, vállalkozó kedve s tegyük hozzá, merészsége kellett a végből, hogy a magyar viseletekről töredékes és szétszórt adalékok helyett valahára egy egységes és összefoglaló munka lásson napvilágot, melynek hiányát legjobban azok érezték, a kiknek, mint a színházaknak, festőknek, szobrászoknak stb. gyakorlati szempontból volt szükségük egy ilyenforma munkára s eddig nem volt hová fordulniok. E szükségszerűségnek szinte természetes következménye volt, hogy festőművészen fogamzott meg az eszme e hiány mihamarabbi pótlására, a kinek nem elég az, hogy pl. Árpád magyarjánál csak a fegyverek, ékszerek s a lófelszerelés érczből készült s a földben el nem porladó formáit ismerjük, hanem — ha már biztosat nem is tudunk, valami megközelítő képet mégis akar szerezni a honfoglalók és ivadékaik egész külső megjelenéséről. Így készültek a képek, a hol voltak, egykorú emlékek után, a hol az emlékek hiányoztak, reconstructio után. Végre is azt az ürt, a mi van — mondjuk — Attilától Nagy Lajosig, valami módon ki kell tölteni. Az a színész, a ki pl. Jókai avar-korbeli drámájában, a «Dalmá»-ban, vagy Csiky Gergely «Jánusá»-ban föllép, nem jelenhet meg a színpadon olyan formán, hogy egyedül a *régészeti leletek hiteles emlékeire* támaszkodjék viseletében: nagyon furcsán járna, a ki ennyivel megelégednék. Ezért tartotta szükségesnek Nemes Mihály úr a reconstitúciót.

Természetes, hogy a mű létrejövetelének ezen módja, hol a képek előbb készültek és csak azután a szöveg, tudományos szempontból különféle hátránnyal járt. Abban teljesen igaza van a bíráló úrnak, hogy megfordítva kellett volna a dolognak történnie. De a helyzetet úgy kell venni, a hogy van, a hogy a mi viszonyaink között egy ilyen régtől fogva nélkülözött munka létrejöhetett.

Ha pedig már úgy alakultak a körülmények, hogy a képek nem a szöveghez készültek, a szöveg pedig az egyszerű képmagyarázaton kívül egyébre is kiterjeszkedett, számolni kellett azzal is, hogy két embernek a bár párhuzamosan haladó, de a főbb szempontok figyelembe vétele mellett is bizonyos fokig egymástól mégis csak független, vagy legalább egymás alá nem rendelt munkája közt lesznek bizonyos eltérések. A bíráló úr, ha a hibavadászat sportjában találja a gyönyörűségét, szó sincs róla, hogy ne fődözhetne föl ilyen eseteket. Összeszedheti s felsorolhatja valamennyit. De említse a maga helyén. Ha én, mint szövegíró, a XII. századbéli magyar viseletet találok a velencei Sz. Márk templom scytháiban és indusaiban: ezt a felfogásomat ne keverje bele a festő úr munkájába (u. o. 420. l.), a ki régesrég elkészítette már az ide vonatkozó s az V—VIII. színes táblán, a munka 3. és 4-dik füzetében közölt képeket, a mikor én a szöveg megfelelő fejezetének megírásához fogtam, melynek a szóbanforgó velencei mozaikképekről szóló része a 7. és 8-ik füzetben jelent meg. A dolog egyszerűen úgy áll, hogy mire felhívtam volna a festőművész úr figyelmét erre a képcsoportozatra az Árpádkori viselet rekonstruálásánál való felhasználás végett: a festőművész úr olyan helyzetben volt, hogy nem tehetette, a már előzőleg egy más forum által jóváhagyott és teljesen kész színes táblákra többé nem lehetett beszorítani semmi újabb képet. Ez egyszerűen annak a helyzetnek volt a következménye, a melyről maga a bíráló úr úgy nyilatkozott, hogy «előbb a képeket rajzolták meg s a könyvet az ábrákhoz írták, a helyett, hogy a műhöz készítettek volna illusztrációkat» (id. h. 410. l.). Ha pedig ezt tudta a bíráló úr, hogyan egyeztetni össze az elfogulatlansággal azt a malitiosus megjegyzést, a mivel a föntebbi körülményt szóba hozta?

Ezzel a dolog subjectiv részét befejeztem. A mi a bíráló úr kifogásainak tudományos oldalát illeti, nevezetesen: Van-e helye a scytha-szarmata viseletnek a magyar viselet történetében? visszavihető-e a magyar gatya a scytha-szarmata korba? miféle pikkelyekkel voltak bortíva a szarmaták lovai? mi volt a népvándorlaskori turán viselet s helyet foglalhat-e abban a déloroszországi Sasszanida-stilű csészének visszafelé nyilazó fejedelme, meg a nagyszentmiklósi kincs lovas vitéze? mik az ősi ruhadarabok, milyen módszerrel lehet fölismereni s mennyiben alkalmasak a honfoglaláskori viselet megállapítására? kiket ábrázolnak a velencei Sz. Márk-templom scythái és indusai s mennyiben tekinthetők XII. századbéli magyaroknak? volt-e a XIII. századbéli magyar viseletnek befolyása a nyugoti viseletre? stb. mindezen kérdéseket a subjectiv szempontok teljes mellőzésével egy másik cikkben fogom megvizsgálni.

Nagy Géza.

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT múlt évi november hó 27-én kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-termében tartotta rendes havi ülését. Jelen voltak: Forster Gyula elnöklete alatt dr. Kammerer Ernő, Vásárhelyi Géza, Mihalik József, Halaváts Gyula, Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, Gohl Ödön, Nagy Géza és Huszka József igazgató választmányi tagok, továbbá dr. Kuzsinszky Bálint, Pintér Pongrácz, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok és hét más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *dr. Hampel József* mutatta be a budapesti eskütéri híd alapozási munkálatai közben talált nagybecsű ókori sisakot. Értekezését folyóiratunk közli.

Elnök a hídepítés vezetőségének a társulat hálás köszönetét nyilvánítja a lelet megmentéseért.

Ezután *dr. Szendrei János* mutatta be a m. n. múzeum régiségtárának egyik legújabb szerzeményét, egy xv. századbeli női övet, melynek kapcsán ugyancsak a m. n. múzeumból még más három ezüst övet mutat be, köztük egyet 1538-ból, miközben az övek fejlődésének történetét s annak különösen hazai viseletünk körében való szereplését ismerteti.

Titkár jelenti, hogy Rómer Flóris szobrát Strobl szobrász már elkészítette s így annak felállítása nem sokára várható.

Csádvolszky József vácsi kanonok a társulat rendes tagjává megválasztatik.

Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Mihalik József és Halaváts Gyula urakat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi január hó 29-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-termében tartotta rendes havi ülését.

Jelen voltak: Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt dr. Kammerer Ernő, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Vásárhelyi Géza, dr. Réthy László, Nagy Géza, Szumrák Pál, Huszka József, Kunvári Fülöp, Semayer Vilibáld igazgató választmányi tagok, a titkár és öt más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *dr. Éber László* értekezett a tiszta-tarjáni ókori arany leletről, magát a kincset is bemutatva. Folyóiratunk közli.

Ezután *dr. Finály Gábor* ösmertette s mutatta be az apahidai római leleteket.

Végül titkár ajánlata alapján a társulat tagjai sorába bevásztattak a *békés-csabai múzeum-egylet* és *Kováts Ede* Kolozsvárról.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Nagy Géza* és *dr. Réthy László* ig. vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

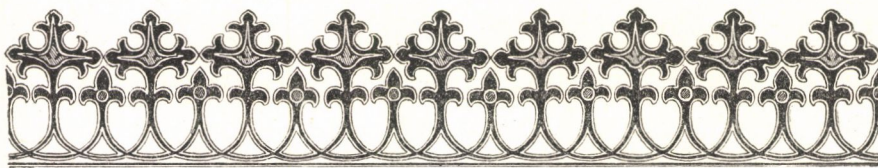
Dr. Szendrei János,
titkár.

SZABADKAI LELET. A Szabadka mellett levő Macskovics téglagyárban a földmunkálatok közben már többször akadtak igen érdekes leletekre. Ezek egyikéről a mult év folyamán e folyóiratban Gohl Ödön értekezett, bemutatva több e telepről származott fekete, római edényt. Nagyobb lelet ez idő óta nem fordult elő. Egyes alkalommal elszórt tárgyak, leginkább edény-töredékek, cserépek fordulnak elő. A hely úgy látszik temető volt. A sirok, melyek a földmunkálatok közben napfényre jönnek, legtöbbször 1 vagy $\frac{1}{2}$ m. mélyen vannak a föld alatt s hamu s fekete föld tartalmukkal erősen kívánnak a sárga agyagtalajból. Alakjuk rendszeren négyszög vagy kúp alakú. Tartalmuk hamuval vegyes föld. A hamu rétegenként fekszik. Csont ritka, néha fordul elő emberi csontdarab. Egész csontváz csak egyszer fordult elő, ülve guggoló alakban. A sirokban előforduló tárgyak rendszeren cserépedény, örlőkő, fonószék, néha néha ék vagy háló súly, kőeszközt még nem tudok. Ércztárgy kevés, csak elszórván, de leggyakoribb a cserép darab, ép edény ritka. Ugy látszik sírba tétel előtt rendszeren összetörték. Legújabbán négy érdekesebb tárgy fordult elő:

1. Kerek örlőkő, közepén átfúrva, alsó lapja sima, teteje domború. Anyaga trachit. Átmérete a kő kerületének 36 cm. Maga a kő négy darabra volt törve s három összeilleszthető darab megvan. Ilyen örlőkő darabok, rendszeren egy kő negyed része, több sírban fordult elő. Ugy látszik egész darabba szállították s a helyszínén törték el. —
2. Szintén örlőkő. Alakja hosszas elypsis. Hossza 44 cm. szélessége 27 cm. Nincs átfúrva. Anyaga vöröses homokkő.
3. Alaktalan sötét olajzöld kő, több kagylós törés nyoma. Valamely eszköz alkatrésze volt, vagy magkő. —
4. Rosszul égetett, korong nélkül készült agyagedény töredék. Az edény nyaka s felső peremének egy része. A lapos nem nagyon kihajló széle át van fúrva. A lyuk az edény belsejébe nyílik. —
5. Kis agyag, kézzel készített csupor. Széle becsorbult. Középe táján egyenes vonal fut végig rajta. Egy fülű. Magassága 9 cm., talpánál 3 cm. átmérő, közepén kerülete 24 cm., nyakán át 16 cm., szájnyílásánál a két szél távolsága 7 cm.

Szabadka, 1900 július.

Bibó-Bige György.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

KRISZTUS-ÉRMEK.

I.

Mintegy két évvel ezelőtt a napilapokat, az időszaki sajtót és a szakfolyóiratokat bejárta az az érdekes hír, hogy Rómában nevezetes Jézus-érmet fedeztek fel.* Nálunk is nagy volt az érdeklődés az érem iránt és azért indokoltnak tartom a fölötte való eszmecserét, melyhez a magam részéről is hozzájárulhatok néhány adattal.

A felfedezés úgy történt, hogy *Boyer d'Agen* úr, XIII. Leó pápa története és leveleinek kiadója, a régi Róma nagy kedvelője, midőn 1897. tavaszán egy szerdai napon, a mikor a zsidók a campo dei fiori-n árúikat szokták kínálgatni, sétálgatott, egy zsidó ószeres sátrában földdel és patinával borított medáliát pillantott meg, melyet meg is vett 10 centesimin, azaz mintegy 9 filléren. Az érem bronzból való és átmérője 35 mm., előlapján oldalt-néző férfi fej van, vállá leomló dús hajzattal és körülötte egy pár héber betű áll, hátlapján öt-soros héber nyelvű legenda látható.

A szerencsés felfedező hajlandó volt és még ma is hajlandó a felfedezett éremnek nagy értéket tulajdonítani. D'Agen úr a typus szépségéből és az inscriptióból indult ki, melyek, szerinte, ezt a példányt kiváló értékűvé teszik, mert habár hasonló érmek elég sűrűn fordulnak elő, a római példány mégis mindannyinál becsebb és régibb mivel a Krisztus-fő nélküli a nimbus, finomságánál fogva nem illik be a Constantinus-ærába, azért állítólag csak az 1. századba tehető a keletkezése. Az érmét őskeresztény *tesserának* magyarázták és a kereszténységre tért zsidók e jelről ismertek volna egymásra (l. *Revue de l'art chrétien* 1899, X, 418—423.) A római példány tényleg hordozható volt; megvan az érem felső részén a bekapcsolásra szolgáló gyűrű is, minő nincs egyes hasonló érmeken.

Az 1. századból való keletkezéssel a tulajdonos magára maradt; ő maga mondja, hogy azzal az igénytelen éremmel Európa összes numismatikai múzeumai és társulatai foglalkoztak, de nem akadt egy sem, mely az éremnek

* Az érem képmását többé-kevésbé találó fejtegetéssel közölte egyebek közt a «London News» 1899. ápril 15-én a 16. számban; «Leipziger Illustr. Zeit.» 1899. jan. 5-én; a magyar lapok között «Uj Idők» 1899. jan. 22-én; «Ország-Világ» 1899. május 21-én. Ez utóbbi közlésből azt is megtudjuk, hogy ily Jézus-érem Magyarországon is található Domány József úr birtokában Aradon. A «Vasárnapi Ujság» 1901. évi husvétii számában megjelent cikket szerző már nem használhatta.

ily nagy multat tulajdonított volna; az általános vélekezés az, hogy az az érem a rokonérmek egész sorával együtt, a renaissance korból való.

A vitatkozók egyike sem tette szóvá a Jézus-érmén levő héber betűk sajátos jellegét. Ezek négyzetes betűk és modernek, holott a régi zsidó érmeneken csakis *óhéber* írás látható. Ily óhéber feliratú zsidó érmekeket vertek még Kr. u. 135-ben is a Bar-Kochba lázadás alkalmával, de *négyzetes* írású betűkkel nem találkozunk sem érmeneken, sem pecsétnyomókon, sem gemmákon, habár a közéletben már az új héber írás, az u. n. négyzetes írás, divott (l. M. A. Lewy, *Gesch. der jüd. Münzen*, Leipzig 1862, p. 139 kk., u. o. «Schrifttafel»; illusztrációk *Madden* művében: *A history of Jewish Coinage*, továbbá a most készülő amerikai «Jewish Encyclopedia» prospectusában). Az 1. századból való keltezés tehát teljesen ki van zárva, de ki vannak zárva a következő századok is, mert ez időben nem készítettek emlék érmekeket.

A Jézus-érmek zsidó eredetét csak a héber felírás bizonyítaná, a mi azonban nem lehet döntő bizonyíték. Olyan nézet is van, hogy ez érmeke eredetije ajándéknak készült a pápa számára és arról ismételték volna; mások szerint a renaissance korban készíthette valamely művész, hogy emlékérem legyen zsidó neophyták számára, a midőn aztán más kikeresztelkedés alkalmával is hasonló emlékéremmel ajándékozták volna meg a kitérőket. Mindez üres feltevés és megczáfoltatik egy határozott adat által, melyre a szakkörök csak azért nem akadtak rá, mivel olyan helyen van, a hol létezését nem is lehet sejtteni. A. Zanolini, a XVIII. században a páduai kath. szemináriumban a keleti nyelvek tanára, *Lexicon chaldaico-rabbinicum* czímen (Pádua, 1747) az összes zsidó dolgokat meg akarja a keresztényekkel ismertetni és e célból a «Jézus» cikkben (p. 201.) a többek közt a Jézus-érmekről is szól: «Vidi ego non semel nummos adulterinos ab Hebræis in contemptum Christi cusos, in cuius altera parte eiusdem effigies apparebat cum hac inscriptione יֵשׁוּ . . . (láttam én nem egyszer Krisztus gyalázatára a héberek által vert hamis érmekeket, a melyeknek egyik oldalán ugyancsak az ő képe látszik ezzel a felirattal: Jésu)». Hogy mi volt az érem másik oldalán, azt, sajnos, a szerző nem mondja meg; de abból, a mit mond, már is kitetszik, hogy a szóban forgó érem-typust gondolja, mert itten is az egyik oldalon a Jézus-ábrázatot a «Jésu»-féle legenda veszi körül. Zanolini, a ki ebben a dologban bizonyára hitelt érdemlő tanu, két biztos dologról értesít bennünket, arról, hogy az illető érmeke Páduában is lehetett látni, és arról, hogy azokat zsidók gyártották. Ez utóbbi körülménynek tehát *irodalmi* nyoma is van, a mi művészeti kérdésekben mindig nagy haszonnal jár.

Kétségtelen lévén immár, hogy az egész érem-typust zsidók gyártották, hozzáfogunk a legenda megfejtéséhez. Az avers oldal nem igen okoz nehézséget; a fej előrészen világosan יֵשׁוּ = Jésu olvasható, ép ily világos az נ = a betű a fej hátsó része mellett, csak az lehet kérdés, hogy ez mit jelent? Sejtik, hogy ez kezdőbetűje az «Adonai» szónak, mely héberül az Urat, Istent, jelenti. Erre A. Battandier ezt jegyzi meg (*Revue de l'art chr. i. h.*): Cette interprétation cependant ne semble pas claire, et n'est nullement dans les habitudes juives». Véleményem szerint ez nem helyes okoskodás, mert ha a

zsidók a keresztények használatára gyártották az érmet, akkor nem zsidó fel fogást, hanem keresztényt kell rajta keresni, és keresztény szempontból Jézus csakugyan «úr». Azért a magános **𐤀** betűt én is így magyarázom, de nem «Adonai» szó kezdetének, hanem «Adon» (= úr) vagy «Adōnēnu» (= urunk) kezdetének tartom, a mi az érem közfelfogásának egészen megfelel.

Több vitára ad alkalmat az érem hátlapja. Itt voltaképen csak az első négy szót lehet teljes biztossággal olvasni: mēšīach mēlech bā bēšālōm (a messiás király eljött békében). Erre nézve megegyezésre jutottak az archæologusok. Hátra van még a legendának körülbelül fele, melyre nézve eddig vagy hat megfejtést tettek közzé. Battandier azért így fejezi be a vitát: «La seconde partie reste encore dans l'obscurité, et les divergences entre les différents interprètes sont telles que je renonce à les concilier.» Ezzel a lemondással szemben hangsúlyoznom kell, hogy az olvasás már rég kielégítő módon meg van állapítva, csakhogy, a saját kárukra, az archæologusok nem ismerik kellően a zsidó szerzők műveit. Az olvasás kérdéses része így hangzik: élőhim Ádám ászuj (isten emberré változott), l. Levy i. m. p. 162. A hamburgi zsidó múzeum (l. erről jelentésemet, Ethnographia IX. 326) szintén őriz egy Jézus-érmet ugyanazon felirattal (Mitteil. der Gesellsch. für jüd. Volkskunde, Hamburg 1898, III, 60). Levy azt mondja, hogy ilyen érem nagyon gyakori, és ő, a phöniciái érme híres megfejtője, bizonyára helyesen ítél, midőn e gyártmányokat hamisoknak, azaz nem Jézus-korabelieknek tartja. Érdekes, hogy sem a Levy-féle, sem a hamburgi Jézus-érem nem mutatja az avers oldalon a már megbeszélte **𐤀** betűt; ez tehát annak a római példánynak speciálitása volna.

Ép úgy nem találom a Levy-féle és a hamburgi érmen a római példánynak utolsó két betűjét, mely egymaga teszi ki az ötödik sort, azt a két betűt, mely alkalmasint **𐤅** (= h) és **𐤆** (= j) jegye. Ezt a két betűt semmiképen sem lehet az előbbi szavakkal összekapcsolni. Én azt tartom, hogy e két betű az évszámot adja, még pedig héber számértékben 15-öt, mely a folyó ötödik évezred 15. évét jelentené és megfelelne a keresztény időszámítás 1255. évének. Hogyha az érme ebből a relativ magas korból valók, könnyebben értünk meg némely feltűnő jelenséget, azt a sajátságot, hogy a héber szavak, a mennyiben egy sorban nem fértek el, a másik sorba irattak, holott tudva van, hogy későbbi időben a héber szavakat nem szokták két sorba elválasztani; továbbá azt a körülményt, hogy ez érme első keletkezése elvész a régiség homályában, holott a renaissance kornak egy terméke alkalmasint nyomban észrevétetett volna; végre azt, hogy ez érme belekerültek a különböző múzeumokba, és habár kétségkívül Olaszország a hazájuk, megjelölhetők p. o. Németországban is, a mihez mindig bizonyos idő kell. Cork-ban, Írországbán, 1812-ben egy apátság romjai alatt találtak ilyen érmet, és habár nem tudom, mikor dőlt romba az az apátság, ilyen körülmények között az érmennek már is réginek kell lennie.

Ámde ez a feltevés ellenkezik a szakértőknek azzal a megfigyelésével, hogy az érmen ábrázolt Krisztus-fő Leonardo da Vinci (megh. 1519.) híres Urvacsorája mintája szerint készült. De ez csak pusztá feltevés, a mi épenséggel nem mondható valószínűnek, mert e Jézus-érme, melyek kétségkívül vásári

termékek, alig törekedtek a képírás egy főművének utánzására. A Jézus-érmek művésze — vagy, ha tetszik, kontárja — számtalan Krisztus-ábrázolást ismerhetett és valósággal dúslakodhatott a mintáiban. De bármint is álljon a dolog, annyi bizonyos, hogy a Jézus-érmek készítője ideálisan fogta föl a Megváltó ábrázatát, olyannyira ideálisan, hogy némelyek, mint megjegyeztük, egyenesen da Vinci utánzatát látták a művében. Ez is d'Agen úr felfogása ellen szól, mert a régi egyházban épenséggel nem idealizálták a Megváltó alakját, és p. o. alexandriai Cyrillus még az v. században is azt követeli, hogy Jézust csak rút embernek szabadjon ábrázolni. E felfogás egy régi jövőndölésen alapul, melyet Jézusra vonatkoztatnak: «mivelhogy az ő ábrázata rútabb volt, hogynem mint valamely emberé» (Ezsásjas LII, 14 Károli fordítása). Ettől a szabálytól csak később tértek el, mint azt újabban bőven tárgyalja Dobschütz, Christus-bilder című művében. Az a zsidó művész tehát, a ki a Jézus-érmet készítette, vagy ügyetlen csaló volt, mert nem ismerte az antik Krisztus-képek természetét, vagy pedig nem is volt a szándékában, hogy művét réginek adja ki, azaz nem volt csaló. Művészünk ennél fogva bona fide is járhatott el. Különösen ki van zárva az, hogy a zsidók Krisztus gyalázatára készítették volna ez érmeiket, mint Zanolini hiszi; egy idealizált Krisztus-fő, keresztény használatra szánva, hogy akarná Krisztust meggyalázni? Az érem legendája is teljesen keresztény szellemű, és csak csodálkozhatunk oly művészen, a ki üzleti szempontból megtagadta magát és vallását és keresztény felfogású ábrát és legendát állított elő.

Az akkori idők szigorú felfogása mellett mindenesetre nehéznek tetszhetik nekünk két dolog. A vallását híven megőrző zsidó hogy készíthetett keresztény kultusz-tárgyat? És a szintén hithű keresztény hogy vásárolhat olyan kultusz-tárgyat, melyet zsidó készített? E kérdések oly erősen vágnak a vitába, hogy miattok azon egész theória ellen, mely ez érmeiket zsidó gyártmánynak tartja, alapos kifogásunk lehet. A mi a keresztény hívőnek magatartását illeti, azt lehet válaszolni, hogy ha az érmet zsidó kézből vette is, azért nem kellett tudnia, hogy zsidó a készítője is. A zsidónál azonban maga az üzleti érdek nem magyarázza ki az e tárgyban tanúsított szabadelvű gondolkodást, ilyesmi nem létezett a régi időkben. Föltehetjük azonban, hogy a Krisztus-főnek ideális ábrázolója inkább művész volt, mint törvénytudó, azaz nem tudta, hogy cselekedete vallásos tilalom alá esik. E föltevésünket támogatja azon körülmény, hogy az éremnek legendája bizony-bizony nagyon silány héberséget árul el, a szerzője tehát nem volt lumen ecclesiæ. Azok, a kik az érmet csalásnak minősítik, erre tán azt mondanák, hogy a rossz héberség hozzátartozik a csaláshoz, mert csak így áll elő a régiségnek látszata; ez azonban téves felfogás, mert a magas régiségben jobban tudtak héberül mint később, a csalni akaró művészek tehát az lett volna az érdekében, hogy *helyes* héberséget írjon a művére, de miután ezt nem tette, ismét csak arra térhetünk vissza, hogy nem is tehette, mert nem volt hozzá elég jártassága.

Culturtörténeti szempontból még megjegyezzük, hogy a keresztények, akár tudatosan, akár nemtudatosan, amoulette-nek vagy emlékéremnek hordtak zsidók által készített cultus-tárgyat, alkalmasint csak azért, mivel *héber* betű-

ket láttak rajta ; viszont manapság a zsidók missionáriusok által áruba bocsájtott amuletteket hordanak, csak azért, mivel ezek a tízparancsolatot ábrázolják és héber feliratuak.

Dr. Krausz Sámuel.

II.

Több oldalról és különböző szempontokból intéztek már hozzám kérdéseket a Campo dei fiori-n fölmerült héber feliratú Krisztus-érem iránt, melyet pár év előtt a napi és időszaki sajtó is többször ismertetett. E kérdésekre, röviden összefoglalva, az alábbiakban válaszolok :

Előlap.

Hátlap.

1.

Előlap.

Hátlap.

2.

A kereszténység első századaiban, még az üldözések korában, talán a pogány római babonás bullákkal és amulettekkel kapcsolatban terjedt el a keresztények közt a vallásos érmek viselésének szokása. A neophyták keresztességük alkalmával kaptak ilyeneket. E szokás mintegy a VII. századig kimutatható. E fajta érmeket G. B. Rossi ismertetett, de jellegük, technikájuk teljesen kizárja, hogy a kérdéses Krisztus-érmet közéjük sorozzuk. — A XV. századi, valószínűleg velencei (Da-Sesto-féle) jetónok közt is vannak vallásos tárgyú darabok (sz. György képével). Ezek is teljesen más kategóriába tartoznak. — A XVI.—XVII. században a medáliák egyéb nemeivel együtt a vallásos érmek is közkedveltségnek örvendtek, sőt nemcsak szokás, hanem divat is volt, ilyeneket tartani, ajándékozni, viselni. Különösen a német éremvésők foglal-

koztak ilyesmivel. Hans Reinhardt, Seb. Dattler, úgy látszik a két (V. és C.) Maler is, továbbá a XVII. század legjobb nevű német mesterei, de olaszok is, mint Ant. Abondio, hagytak reánk ilyenmű műveket. Krisztus-fejes, u. n. «Salvator Medaillen» érmeiket Bécs hatósága már ez idő óta osztogatott kitüntetésképen. A Krisztus-érmek különböző változatai pedig ez idő óta rengeteg tömegben terjedtek világgá. Ezeknek egyik válfaja a héber feliratú Krisztus-érmek, melyeknek maga a m. n. múzeum öt különböző változatát bírja. Tájékoztatásul itt adom leírásukat: 1. Két példány, egy 38 mm. átméretű bronz és egy 35 mm. ezüst példány (fül nyomaival) a Campo dei fiori-i typus hű hasonmása Av.) Krisztus-fej balra, a mezőben a és *jesu* Rev.) *mešiah /meleh ba beša-/lom veah me-/dam asuj/haj* (dr. Mahler E. olvasása. 2.) Ovalis aranyozott bronzérem, lyukkal, XVII. századi munka. Av.) Kr. mellk. balra, sugarak nyomaival. A mezőben: SALVATOR MUNDI, lenn héber betűkkel, *egy szóban ajašar*. Rev) U. a. felirat mint az előbbieken, de 4 sorban, ez alatt 2 kereszt, köztük $\frac{\lambda}{\lambda}$, sarkaikban W, V, \vdash , \rightarrow , illetve 4 kereszt, körül koszorú. 3) Kr. mellk. balra, sugarakkal, mögötte, függőlegesen *jesua* (héberül), lenn AN AB. (Antonio Abondio, 1567—1587 Rudolf és II. Miksa császárok udv. éremvésője) Rev.) A megkínzott Jézusra két angyal palástot ad. Aranyozott ezüst érem füllel. Ovalis; 45 és 36 mm. — 4) Av.) Kr. mellk. balra, a mezőben a — *jašar* (héber betűkkel) körül: *Jesus · nazarenus · unio · et · virtus · ★ ·* Rev) kínzó eszközök, stb. és Kr. féltette a kereszttel. × X P f factus est pro nobis obed usq admort/ Bronz. 37 mm. lyukkal. A mellképek valamennyi érmen, ugyanazon mintát vagy előképet utánozzák! Megemlítem még, hogy két, az egyházi jubiléris év római ünnepére készült Kr.-érem van a m. n. múzeumban, egyik az 1625-iki jub. évre «cum privil. s. pon.» (pápai engedéllyel), a másik is XVII. századnak látszik.

Visszatérek a Campo dei fiori-i érem-typusra. Antik és középkori nem lehet, mert az arczkép felfogása, az érem általános karaktere, a maga adott összességében, a lapka nagysága, vastagsága, a kizárólag felirattal borított hátlap, a technika, sem a Kr. u. I—V, sem a X—XIV. századba nem engedik besorozni. A XV. századról fönnebb szóltam. A közbeeső századokra még kevésbé gondolhatunk. A római «eredeti» példány nem volt kezemben, authenticizását (vagyis hogy nem újabb hamisítvány-e), nem kutathatom, hanem az eddigi publikációk alapján egyelőre csak föltételezem. A nemz. múzeum példányai nem zárják ki teljesen a kételyt. Minthogy tehát az egyszerű hamisítás, illetve csalás esetétől eltekintve a XVII. és XVIII. századok egész biztossággal számításra kívül hagyandók, érmünket csak a XVI. századba oszthatjuk be és az anyag, technika, az arcz felfogása, a szegély, a hátlap minemősége mind olyan körülmények, melyek e kormeghatározás mellett szólanak. Hogy mi célra, kicsoda készítette, az más kérdés. A legtöbb példányon fül nyoma, vagy zsinórnak való kerek lyuk van, tehát nyakba vagy olvasóra akasztva hordták, mint kegyeleti érmet vagy esetleg jámbor társulati jelvényt, mint később a szt. háromság- vagy szt. Mihály-érmeiket. A felirat tartalma és citatumszerű biblikus jellege kizárja a lehetőségét, hogy a satiricus, vagyis gúny-érmek közé soroljuk. Hogy ki készítette, eddig senki sem mondhatja meg bizonyossággal, mert nincs rajta sigla, és hogy csakugyan valamelyik pápa számára készült volna, mint írták, erre

nézve nem mutatható ki az azonosság. Sokkal ismertebb renaissance-érmek nagy számának nem ismerjük a mesterét, ebben tehát ne akadjunk fön. Hogy zsidó csinálta volna, azért, mert az érme héber feliratot visel, nagyon merész állítás és nincs rá semmiféle elfogadható bizonyíték. A prágai Judenpfennig-ek nevét is inkább a szóhagyomány tartotta fön, mert az Ekhel előtti numismatikai források, köztudomás szerint, csekély kivétellel megbízhatatlanok és felülbírálásra szorúlnak. A renaissance korában, az antiquitás tanulmányozásának hatása alatt nem ritkán találunk az érmeiken görög és olykor héber feliratot is. Csak

Előlap.

Hátlap.

3.

Előlap.

Hátlap.

4.

Cesatira (il greco) utalok és emlitem az 1507—1557-ig élt Widmanstatt János Albert állítólag pozsonyi kanonok érmét, melynek előlapján latin, hátlapján görög és héber felirat olvasható. Ha az a hátlapi felirat a Krisztus-érmünkön nem citatum, akkor valószínű, hogy az imént jelzett okból került oda; az sem lehetetlen, hogy nagyobb régiség látszatával akarták kelendőbbé tenni az érmet. Krisztus képe mellé pedig legalább is annyira illik a zsidó felirat, mint egy római császár képe mellé a latin! — Ez azonban már azt a kérdést is illeti, vajon csalási szándék forgott-e fön, vagyis hogy antik érme gyanánt hozták-e forgalomba már eredetileg? Nehéz ezt eldönteni, hanem idevágó analógia gyanánt emlitem Giovanni Cavino érmeit, a héber feliratú Mózes-érmeiket és a sekel Israel szabadon utánozott változatait. Mindezekkel sok vissza-

elés történt. (Cavino is csinált Krisztus-érmet Molinet szerint). Másrészt, mint a nemz. múzeum főntebb leírt héber feliratú Krisztus-érmeiből látjuk, ennek az éremtypusnak többféle, többé-kevésbbé szorosan csatlakozó változata volt ismeretes már a XVI—XVII. században. Olyan fölkapott művész is, mint Ant. Abondio, a ki császárok udvarát lakta, foglalkozott ilyesmivel! Ez elég fontos körülmény az apokryph volta ellen! Vessük össze e tényt azzal, hogy a fülek és lyukak bizonyossága szerint ezeket nyakban vagy olvasón hordták, aztán tekintsük ezen érmek relativ gyakoriságát, (helyben is több példányt láttam magánkézben, a Campo di Fiorin pedig régebben 1½ lira volt a piaci árú, hiteles forrás szerint) és azon valószínű eredményre jutunk, hogy nem valami homályos származású, hanem ellenkezőleg egy közkedveltségnek örvendő, ismeretes kegyeleti éremmel van dolgunk, melyet, ép úgy mint a szt. Benedek vagy szt. Ulrik keresztjét-, különböző tetszetős változatokban utánóztak és árultak. Hogy e változatok *melyike volt az első*, (és hogy némelyikük esetleg valamely konkrét alkalomra vagy különös, pl. társulati célra készült-e,) ez még megállapítandó és ismét összefügg a csalási szándék és az egyes példányok authenticitásának kérdésével. A campo di fiori-i typus volt minden valószínűség szerint a többinek mintaképe. Végül, hogy Boyer d'Agen e typust 1897 előtt nem ismerte, az a véletlen dolga! A nemz. múzeumban és egyebütt láthatott volna régebben is nem egyet, de sokat; sőt még a Vatikánban is 6 db van belőle. Különben, a kegyeleti érmek és a jetónok elhanyagolt terén még sok meglepetés érheti a numismatákat, de nem minden esetből csapnak annyi fontoskodással akkora reklámot, mint ebből.* A ki barátja az ilyen olvasmánynak és ilyen nagyrészt kevésbé biztos alapon álló találgatásoknak, az 1887, illetve 1889 óta megjelent túlnyomóan hirlapi cikkekben untig való kielégítésre találhat.

Gohl Ödön.

TANULMÁNYOK A RÉGI HAZAI ÖTVÖSSÉG KÖRÉBŐL.

I. *A szepesváraljai kehely.* Ide-oda tíz esztendeje, hogy az Archæológiai Értesítőben** *Hampel József* annak ötletéből, hogy a klosterneuburgi kelyhen a sodronyos rekeszekben lévő színes anyag nem zománcznak, de megfakult, zsíros felületű s a lángban eléggő színes anyagnak bizonyult, azt a nézetét fejezte ki, hogy középkori sodronyzománczos ötvösműveink összes példányait, a díszítő anyag mibenlétének megállapítása céljából, szigorú vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy igaz képet nyerjünk arról, melyek vannak valódi zománczczal s melyek ilyen zománczot pótló anyaggal díszítve, a mely anyagot a régi ötvösök talán csalási szándékból, vagy talán csak olcsósága miatt alkalmaztak az ötvösműveken.

Hogy mily életrevaló s a középkori magyar sodronyzománcz kérdésének

* Falize párisi ékszerész pár év óta készített és árulja ezen érem utánzatait.

** Új folyam, XII. kötet, 22. lap.

tisztázása szempontjából mennyire fontos Hampelnek ez az indítványa, eclatáns módon bizonyítja a szepesi káptalannak ama pompás kivitelű xvi. századbeli kelyhe, a melyet szakközönségünk már az 1876-ban Budapesten az árvízkárosultak javára rendezett kiállítás óta ismer s a melyről azóta egy egész irodalom keletkezett.

Igy, hogy csak néhány adatot említsek, az 1884. évi magyar történeti ötvösműkiállítás ötletéből Pulszky Károly foglalkozott vele s úgy írja le, hogy talpának mezőit «sodronyos zománczú virágok, áttetsző zöld zománcz alapon, diszítik», hogy a kupán a talp «mezőihez hasonló sodronyzománcz van», hogy a kelyhen «az előforduló zománczszínek az áttetsző vörös, az át nem látszó világos zöldkék és a fehér» s végül, hogy «a nagyobb fehér virágok szirmai kék és piros zománczczzal árnyékolvák».

Az ötvösműkiállítás remekeiről írt két kötetes nagy munka tudós szerzői is így szerepeltetik a kelyhet s hozzá teszik, hogy a kehely a magyar zománcz fejlődési történetének legtanulságosabb emléke, mert «ezen találkozunk először a festett zománczczzal» s hogy annak e kelyhen látható «mesteri kezelése sejtetni engedi azt, hogy a festett zománcz használatát hazánk ötvöseinek már a középkor végén ismerniök kellett».*

E véleményeket bona fide elfogadván, ilyen értelemben ismertetem magam is a kelyhet a zománczról megjelent munkámban,** mivel a kehelynek autopsia útján való tüzetes tanulmányozása munkám megjelenése előtt módomban nem állott.

Most, hogy a kehely a párisi világkiállításról haza került, a magyar történelmi csoport végrehajtó-bizottsága elnökének szívesességéből alkalmam nyílt annak alapos megvizsgálására.

Hampel fentebb említett indítványáról meg nem feledkezve s a kelyhen használt diszító anyag mibenlétének megállapítását tűzvén ki magam elé főczél gyanánt, konstatáltam, hogy az érdekes kehely színes diszító anyaga *nem zománcz*, de pusztá festék, az úgynevezett hideg lakk, mely lángban elég, tehát egy szerves anyag, összetételére nézve bizonyára az a keverék, mely a fémek diszítésénél *hideg zománcz* néven már a középkor óta szerepel s a mi édes tejben feloldott enyvből, finom porrá tört gubacsból, üvegporból, cementből és lenolaj-firniszből álló keveréknél egyéb nem lévén, zománcznak nem minősíthető.

Ez a lakkfesték tompa-kék, fehér, vörös és kékes-zöld színben fordul elő a szepesi kelyhen. Közülök a kék, a fehér és a kékes-zöld látszik tartalmazni a szervesetlen részeket (üvegport és cementet), mert ezek a színek iszap módjára vannak a sodronyok rekeszei közé lerakódva, ellenben a vörös csaknem teljesen áttetsző és nagyon vékony; olyan, mint egy szerföllött finom hártya, melyen az ezüstműnek aranyozott felülete keresztül csillámlik. Meggyőződésem szerint ez a kehely eredetileg tisztán filigrándiszítású volt s csak utólag vonták be annak mezőit színes lakkfestékekkel. Ennek a véleményemnek a helyességét legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a hol a filigrán-

* Az ötvösműkiállítás remekei. I. köt. 105. lap.

** A zománcz. Pozsony és Budapest, Stampfel K. 1900. 116. lap.

drótból egyes részletek letőredezték s még ma is hiányzanak, ott a kelyhet kiszínező egyén a virágmotivumnak csupán csak a konturvonalától befelé eső lapját vonta be festékével, a drótfiligránnak kitőredezett s hiányzó darabkáit pedig az alapfém aranyozott színével pótolta, miáltal ezeken a részleteken a körrajzot nem drót, hanem a fémalap vékony aranycsíkja alkotja.

Ez csak úgy állhatott elő, hogy a színes lakkokat nem a kehely készítésével egyidejűleg, de később, a mikor arról egyes részletek már letőredezték, festették rá a kehelyre.

A fehér virágok szirmai vörös és kék színnel vannak felülfestve, Kecskemétink szerint: luminálva. Ez az eljárás is későbbi eredetűnek látszik előttem, a mely véleményemet egyrészt a luminálási technikának hazánkban a XVII. században való fellépésére, másrészt arra alapítom, hogy a luminálásra használt vörös szín nem az a translucid, a melyvel a sodronyok rekeszeit díszítették, de egy más, ibolyába játszó kékes-vörös festék, a melynek jellemző színét a XVIII. századtól holicai fayence-edényeinken látom megjelenni, a nélkül azonban, hogy a kelyhen lévő festéket a holicaiéval összekötsem. A luminálásra használt kék szín is sötétebb a sodronyok között lévénél s a kék festéknek ahhoz a neméhez áll legközelebb, a mit ma berlini kéknek nevezünk.

Mindezek alapján, habár egy kedves illúzió foszlott is szét vele, a magyar műtörténet adatainak szabatos megállapítása s az igazság okáért ki kell mondanom, hogy *a szepesi kehely nem tartozik sodronyománczos műveink sorába*; még kevésbé lehet azt a festőzománcz hazánkban való fellépésének legkorábbi s legfontosabb emléke gyanánt tekintenünk, mivel a kehely merőben aranyozott művészi díszítése eredetileg pusztán a filigránra szorítkozott s csak később, nézetem szerint a XVII. század második felében, a midőn hazai ötvösműveinken a luminálás az ú. n. erdélyi zománcz kapcsán általánossá válik, lettek a filigránmezők lakkfestékekkel kiszínezve s egyes részleteikben luminálva, nyilván olyan célból, hogy a kelyhet, a becses s közkedveltségben álló középkori sodronyománczos ötvösművek mintájára, színhatásában élénkebbé tegyék.

II. *Az esztergomi lypsanothéca.* Elágazó nézetekre és sűrű irodalmi véleménynyilvánításra szolgáltatott alkalmat az a kérdés, egykorú s ugyanegy származású mű-e az esztergomi typsanothéca keretelése lemezével s egyáltalán összetartozó két darab-e a kettő, vagy csak úgy lett az idegen keret a rekesz-zománczú képhez hozzáillesztve?

A vita bőséges irodalmának és az abban kifejezett nézeteknek felsorolása nélkül a következőkben csupán olyan momentumok előadására szorítkozom, a melyekkel a lypsanothécáról érkező közlésekben nem találkoztam s a mikből a kérdés tisztázására bizonyos eredményeket lehet levonni. A kik a keretet idáig leírták, az arabeszkek ágyaiba helyezett zománczot vagy zöldnek, vagy kéknek mondták, azt a tényt pedig, hogy azon a zöldön kívül sötét-barna zománcz is előfordul, Radisics Jenőn kívül, ki az Ötvösség remekeiben foglalkozott a lypsanothécával, a többi műtörténetíró nagyjából figyelmen kívül hagyta, holott az igazság az, hogy a keret fonadékos díszei között *egymással váltakozva*, zöld és barna színű champlévé zománcz látható. Hogy a zománcz felülete, mint a champlévénél lenni szokott, a kereten nincsen lecsiszolva, nem

lehet érv a zománcz champlevé karaktere ellen, mert itt e csiszolást az arabeszkek természete akadályozta meg, a mint azt már a régi egyiptomi emlékeken, például Ahhotep királyné karvalyfejeket ábrázoló ékszerein a XVII. dynastia korából látjuk, a melyek szintén csiszolatlanok.

A keret zöld színű zománczának a középső képes mező zöld zománczával való figyelmes összehasonlításából kiderül, hogy a keret zománcza merőben különbözik amattól, mert míg a rekesz-zománcz színe a *kékbe hajló smaragd-zöld*, ezé világosabb s egy határozottan *sárgába játszó* változattal bíró olyan zöld, a mely az úgynevezett «Saftgrün»-höz áll legközelebb. A keretnek ez a zománcza áttetsző, ellenben a barna teljesen opák. Sem ezzel, sem a sárgászölddel megegyező szint a belső lap rekeszei között nem találván, kétségtelenné válik, hogy a két mű *nem egy kéztől, nem egy műhelyből* ered, a minek megállapításával az *egyidőben* való keletkezés kérdésének a vitatása is ezután már az eddiginél biztosabb és technikailag is támogatott alapokon nyugodhatik.

A lypsanothéca belső mezejének cloisonné zománczai között, ha kis mértékben is, a valóságos, tipikus champlevé zománcz mégis előfordul, a mi tanulságos példáját nyújtja annak, hogy a cloisonnékat készítő s nyilván byzánczi mester egyidejűleg a champlevé zománczot is ismerte s annak készítésével gyakorlatilag foglalkozott is. Ugyanis, ha a lemez jobb alsó sarkában ábrázolt keresztről való levétel jelenetében látható létra hosszabb szárát tüzetesen szemügyre vesszük, kitűnik, hogy annak egész hosszában a zománcz rekeszek nélkül, kifogástalan champlevé módjára van alkalmazva, a mit az ötvös úgy eszközölt, hogy a recipiens gyanánt szolgáló fémlemezt a létra szárának területén bemélyítette s az így keletkezett vályúalakú ágyba a zománczot egyszerűen beolvasztotta. Fontos ez, mert bizonyítékul szolgál ama sokat vitatott kérdés eldöntésében, készítettek-e a byzánczi zománczozók a rekesz-zománczczal egyidejűleg champlevé zománczokat is, mert, tudtommal, a szakírók által idáig teljesen figyelmen kívül hagyott ezen momentum, ha mindjárt arról tesz is bizonyosságot, hogy a fényes és becses cloisonné mellett a champlevé csak alárendelt szerepet vitt a görög fővárosban, mégis azok javára billenti az igazság mérlegét, a kik a két zománczozási nemnek Byzánczban való egyidejű gyakorlat mellett kardoskodtak. A champlevének a cloisonnéval való illetén társulása egyúttal teljesen meddővé teszi azoknak a vitáját, a kik a lypsanothéca belső képe s kerete egyidejű, vagy nem egyidejű keletkezésének eldöntését a keret champlevé zománczának jelenlétére alapítják, mert az előbbieken láttuk, hogy a két zománczozási fajnak együttes szereplése a speciális kérdés tisztázásában döntő semmiképen sem lehet.

III. *Egy ismeretlen rozsnyói ötvösmű.* A párisi világkiállítás magyar történelmi csoportjában láttunk a magyar ötvös-művesség történetére több szempontból érdekes czukortartó edényt, melynek testét kókuszdió alkotta, foglalata pedig ezüstből készült. A kókuszdió ketté fűrészelt testének öblösebb része a tulajdonképeni edény, kisebb része pedig annak fedele volt. Az előbbi négyujban végződő, madárlábat ábrázoló négy lábacsán nyugszik; a madárkarmok gömböket tartanak, a lábszár felső része pedig egy-egy növénylevélben végződik, a melyeket rombuszalakban haladó síma pántok kötnek egymással össze

a kókuszdió alján. Az edény peremét síma pánt szegi be s alatta az egyik oldalon egy háromlapú szabálytalan gúlaidomú bütyök, a másikon, ezzel szemben, három rózsaidomú virág ül az edény testén. Ez utóbbiak rétegesen egymás fölé helyezett, ezüstlemezből kinyírt s felületükön egyszerű vonaldíszszel cifrázott szíromlevelekből alakítottak. A fedélke alsó peremét felében részsüt szembe álló, bemetszett vonalkákkal díszített, felében síma pánt fogja körül, míg felületét egy, az alsó rész öblén lévő rózsához hasonló virág s egy nagyobb csokor díszíti, melynek tömören öntött szárai hengeralakúak, levélkéi ezüstlapból kinyírvák s érdesre ponczoltak. A virágok itt is több rétegű szírmokból vannak összerakva.

Az egész mű csinos arányaival s ügyes kidolgozásával kedvező benyomást gyakorol s bár a XIX. század elejéről a magyar ötvösség teljes elhanyagolása idejéből való, mégis jelentékenyebb műbecscsel bír. Fokozza ezt a fenék lemezébe vert két bélyeg, melyek közül az első *Rozsnyó város ötvösczéhének hitelesítő jegye*, a második pedig a szelenczét készítő *Libay András* (Andreas Libay) ötvösmesternek a bélyege. Úgy a rozsnyói hitelesítő bélyeg, mint a mester s ennek jegye, idáig teljesen ismeretlen volt szakirodalmunkban. Magán-értésülés útján közölhetem, hogy Libay András a XIX. század elején élt s működött Rozsnyón s hogy a leírt szelencze az ő munkája, mert a mióta elkészült, ugyanannak a családnak a tulajdonában van s e családnak egyik idősebb tagja magát a mestert is személyesen ismerte.

A hitelesítő bélyeg felső részén kiemelkedő paizsalakú mezőbe zárt rózsát tüntet elő, mely alatt az ezüst finomságát jelző 13-mas szám látható. A rózsá-alak itt is, mint sok más ötvösczéhünk hitelesítő jegyeinél, a város czímeréből van kölcsön véve, a mely czímer angyal által tartott paizsban háromszárú rózsavirágot s ennek szárait keresztsbe fektetett éket és kalapácsot (Schlägel und Eisen) ábrázol. Ez az utóbbi két szerszám Rozsnyó bányaváros voltát jelzi.

IV. *A kassai ötvösség történetéhez.* Bethlen Gábor első hadjáratának befejezésével 1620 január hó 16-án Ferdinánd királylyal fegyverszünetet kötven, Pozsonyból Kassára utazott. Míg innét eltávozva, a mondott év tavasza és nyara folyamán a beszercebányai országgyűlésen tartózkodott, az ő «szíves asszonykája», Károlyi Zsuzsánna, Kassán maradt, a hol július hó 30-ika előtt történt meg vele az alább,* érdekességénél fogva szó szerint előadott eset, mely a város egyik jegyzőkönyvében van megörökítve.

* «1620 jul. 30. in domo Domini Judicis. Dominus Judex proposuit: Tegnap napon hivata eő Felsége az mi kegyelmes Asszonyunk, jelentvén először, hogy szegény dolog — úgy mond — hogy immár egynéhány ezüst tálaink elvesztenek és soha végére nem mehettünk, hová lesznek. De immár mostan csudaképpen kijelentődött, hogy az kegyelmetek városi embere az tolvaj és órgazda, azért jó bíró uram ezen lator(t) előmben hozatván egy inast és az ötvöslegényt és mondá: Én ezt az inast mingyarást holnap felakasztatom, hanem kegyel-med is mingyarást tegyen és látasson törvényt érte, mert semmiképen nem engedem. Én látván, hogy ő Felsége igen megharagudt legyen és hogy előle mingyarást mind az kettőt az tömlöczben akarom küldeni, mondék: Felséges Asszonyom, adja az mi fogságunkba Felséged, mert ez szabadságunk ellen volna és én holnap az tanács eleiben adom az dolgot, ő kegyelmék (t. i. a tanácsurak) meglátják (mit tegyenek vele). Ő Felsége itérálván egyné-

A mennyire a szükséavú s helylyel-közzel zavaros feljegyzésből a valódi tényállás körülményeit kihámozni lehetséges, az eset foglalatja az, hogy Bethlen Gáborné bizonyos kassai ötvöstől elsőben egy ezüstitalat vásárolt s annak árát az azt hozzá vivő ötvösinas kezeihez kifizetvén, még több hasonló tálnak az áthozatalára utasította őt, a mit az inas meg is tett, de a fejedelemasszony, «nem lévén az anyja otthon», pénz híjában *a saját vagy férjének kimetszett czimerét* adta át neki, nyilván oly célból, hogy azzal a tálnak átvételét elismerje. A jegyzőkönyv ide vonatkozó részének nagyon homályos adataiból úgy veszem ki, hogy a tálnak szállító ötvös a vásárlás ilyen formájába nem nyugodott bele s mert tálnak féltette, vagy mivel attól tartott, hogy az értök járó pénzt egyhamar meg nem kapja, valamely okkal-móddal s egy «városi ember» közbenjöttével a tálnak a fejedelemasszony udvarából visszacsente. Az eset miatt felháborodott fejedelemasszony mind a két embert fel akarta köttetni, de a bíró a város szabadságaira s szokásaira való hivatkozással szerencsésen elsimította a kényes ügyet s bár a két bűnöst fogságra vetette, a dolog komoly s végzetes kimenetelét a tanács azzal az indokolással, hogy «aratás idején szünetel az ítélkezés» s hogy «a mi múlik nem késik» bölcsen megakadályozta, nyilván abban a hitben élvén, hogy a fejedelemasszony nem egészen jogos és indokolt mérge az ügyes fogásokkal kimesterkedett halasztások folyamán elmúlik s a két fogoly gráciát nyer. A mi bizonyára így is történt, mert az ügyről mit sem beszél többé a városi jegyzőkönyv.

Hogy ki volt az az ötvös, a ki a tálnak a fejedelemasszonyhoz felszállította s a kivel ez a kaland megesett, megmondanunk nem lehet, mert az általánosságban tartott jegyzőkönyv neveket nem említ, Kassán pedig ebben az időben tizennégy ötvösmester, névszerint Szegedi Ferencz, Szécsényi Boldizsár, Becskereki Ferencz, Tordai Boér Ferencz, Kolozsvári Forintverő István, Ujfalusi Mátyás Balázs, Nagybányai István, Kolozsvári Egri Mátyás, Kőrösi Nemes János, Békési István, Hunyadi Bárdi István, Debreczeni János, Genfi Konte János és Füzesi Péter működött.*

V. *A pozsonyi ötvösség történetéhez.* Boldogult Könyöki József, a pozsonyi városi muzeum volt igazgatója, egy izben valamely pozsonyi család tulajdonában lévő régi ezüstit mutatott nekem, melynek pozsonyi mester által készített volta kétséget nem szenvedhetett, mert a család egyik tagjának közvetlen megrendelésére készült a XIX. század harminczas éveiben. A szerényebb tárgy műbecsre ugyan nem tarthat igényt, de szakmánkra annyiban fontos, hogy azon

hányszor szavát: Bizony mind az kettőt felakasztatom. Kérdezni kezdém az inasokat, hogy hogy volt. Mondá az inas, hogy elsőben egy tálnak vittem oda, megvevén tőlem, azt mondotta, hogy többet hozzak vigyek még neki, azt is megveszi. És hogy ezt oda vittem, nem volt pénze, azt mondta, nincs az anyám itthon és *kimeczvén az ő Felsége czimerét*, énnekem ada, mondván: jöjj továbbá, megadom az árát. Ugyan így volt? kértettünk. Mondá az inas: Ugyan így volt, szemtől szembe az legénynek. — Kegyelmetek ezért lássá(k), mit kell cselekednünk, mert ő Felsége igen parancsolta, hogy törvényt lássunk reá. *Del(iberatum)*. Ő Felségét meg kell találni és kérni alázatosan, hogy szabadságunkban és szokásunkban kegyelmesen tartson meg, mert tempore vindennie most és diete silent Jura, mind azáltal quod differtur non aufertur, hanem aratás után (ha gráciát ő Felsége nem ad) megbüntetődik.»

* Kassa város ötvösségének története. 332. lap.

konstatáltam első ízben a *pozsonyi ötvösczéh hitelesítő bélyegét*. Ennek alakját a mellékelt ábra mutatja be. A bélyeg elkopott állapotban van ugyan, de azért elég jól lehet észlelni, hogy az négyszögű keretben három toronynyal ellátott kapus várfalat tüntet elő a maga tipikus egyszerűségében. Ez az alak itt is, mint egyéb ötvösbélyegekből, a város címeréből van kölcsön véve.

Ezt konstatálva, az 1884-ik évi magyar történeti ötvösműkiállítás alkalmával bemutatott s a Szűz-Máriáról címzett Szent-Ferencziek pozsonyi rendháza tulajdonában lévő csúcsíves ízlésű kelyhet* a most közölt hitelesítő jegy és ennek hitelesítő bélyege analógiája alapján pozsonyi ötvös munkájának tartom.

A kehely a csúcsíves ízlés egy késő alkotása s felirata szerint 1619-ben készült; két bélyeget visel, melyeket az Ötvösműkiállítás Lajstromából itt reprodukálunk. Az első bélyeg fölfelé szélesedő négyszögben, a fentebb leírt hitelesítő bélyegnél stilizáltabb alakban tünteti fel a háromtornyos várfalat, de a számtalan hazai ötvösművünkön előjövő ilyenmű bélyegektől élesen megkülönböztethető, mert itt a várfal tornyainak csúcsain, toronysisakok gyanánt, egy-egy kerek disz ül. A bélyegnek ez a sajátos eleme merőben elüt minden más, főképen erdélyi ötvösműveinken fellépő és szintén tornyos várfalat ábrázoló bélyegektől, a melyeknek változatos sorozatából egynéhány mindenesetre a kolozsvári ötvösczéhet illeti meg, de a mely bélyegek provenienciája és hovátartozása eddigelé még teljesen autentikus alapon felderítve nincsen.

A pozsonyi kehely mesterét, a pozsonyi ötvösczéh történetére vonatkozó kutatásaim alapján, *Hans Ruprecht* személyében állapítottam meg, a ki a czéhnek 1575-től vezetett regesztroma szerint mint ifjú legény 1613 július 8-án jelenik meg elsőben a czéh előtt, kérvén mesterremekének kijelölését; ez megtörténvén s a mesterremek a bemutatás alkalmával jónak találattván, Ruprecht Jánost a mesterek sorába még abban az évben beiktatják. Mesterjegyét a második hitelesítő jegy kapcsán közölt bélyegben látjuk.

Mihalik József.

SZKITHA-SZARMATA MARADVÁNYOK A MAGYAR VISELETBEN.

A magyar viseletre vonatkozó közvetlen adatok a Nagy Lajos korabeli Képes Krónika miniatürejeivel kezdődnek. Vannak ugyan egyes ábrázolatok a korábbi időkből is, mint pl. a pécsi szobrok, a szepesváraljai falfestmény és egyebek, de ezek nem a magyar nemzeti, hanem az általános európai viseletet tüntetik föl, akár azért, mert az európai divat háttérbe szorította a nemzeti viseletet, akár pedig azért, — a mi valószínűbb — mivel a képek túlnyomó részének vallásos jellege miatt a külföldi vagy legalább is nem magyar eredetű művész előtt semmi olyan különös ok nem volt, a mi arra indította volna, hogy eltérjen attól a viseletmódtól, a mit a többi olasz vagy német művész

* Leírva: A magy. tört. Ötvösműkiállítás Lajstromában, II. terem, 90. lap, 75. sz. tárgy.

alkalmazott ilyen esetben és belevigye a magyar viseletet, a mit épen a tárgynál fogva a Képes Krónika művésze vagy művészei nem nélkülözhettek.

A korábbi idők magyar viseletéről tehát csak közvetett úton tájékozódhatunk s e tekintetben többféle segédeszközhöz fordulhatunk. Vizsgálat tárgyává tehetjük azon népek egykori viseletét, melyeknek környezetéből a magyar kiszakadt; kereshetünk egyes nyomokat olyan byzanci és nyugot-európai képművészeti emlékeken, a hol azok valamely közelebről nem ismert keleti népet akarnak feltüntetni, abból indulva ki, hogy a keleti jellegre a mintát legközelebb az egykorú magyarokról vehették. Felhasználhatjuk s fel is kell használnunk mindazon tanúságot, a mit az archæologia, összehasonlító nyelvészet, ethnographia és egyes történeti följegyzések szolgáltatnak.

Ilyen módon igyekeztem valami módon képet adni «A magyar viseletek történetében» a Képes Krónika idejét megelőző magyar viseletről, kezdve a legrégebbi időknél, a mikor a szkitha-szarmata viselet mutatja, milyen elemekből állhatott az ősmagyarok viselete s milyenekből fejlődött és alakult tovább a népvándorlás korában, a honfoglalás idején s aztán a mai hazában. Varjú Elemér úrnak e tekintetben egészen más a felfogása, a minek munkámat bírálva az esetek egész sorozatával kifejezést adott az Arch. Értesítő múlt évi utolsó füzetében, néhol egy pár érvet is hozván fel, máskor pedig elégnék tartván az egyszerű kijelentést, hogy a mit én állítottam, az szóra sem érdemes.

Varjú úr bírálatára már a multkor megtettem észrevételeimet s nem szándékozom rá még egyszer visszatérni, hanem kiveszem belőle azt, a minek tudományos magva van s a munkámban kifejezett, de Varjú úr által megtámadott felfogásomat, a mennyiben újabb szempontokat és érveket tudok melléte felhozni, újra ki fogom fejteni, vagy a mennyiben módosult volna felfogásom egy és más tekintetben, ehhez képest fogom a kérdést, illetőleg a fölvetett kérdések sorozatát még egyszer tárgyalni.

Egy ilyen kérdés, a miről ezén cikkem szól, a szkitha-szarmata viseletnek a magyarral való kapcsolata.

Varjú úr felfogása szerint a szkitha-szarmata viseletnek nincs helye a magyar viseletek közt, mert úgy véli, hogy a szkitha-szarmata rokonságnak alig van valami alapja.

Az én felfogásom pedig az, hogy van helye nem csak azért, mert volt rokonság a magyar, meg a szkitha-szarmata nép között, a mire nézve különböző helyeken és alkalommal többféle adatot és érvet hoztam föl,* de még inkább van helye egyéb okokból.

A mi a rokonság fokát illeti, e helyen, a hova különben sem tartozik ethnologiai kérdések vitatása, elégnék tartom Varjú úrnak eddigelé még ki nem fejtett s érvekkel meg nem okolt kijelentésével szemben, hogy t. i. «a

* Lásd ide vonatkozó tanulmányaimat és fejtegetéseimet az «Ethnographia» 1894-ik évfolyamában s *A szkithák nemzetisége* címmel külön lenyomatban (mint a «Néprajzi Füzetek» 3-ik száma), aztán «A magyar nemzet története» című, Szilágyi Sándor által szerkesztett munka I. kötetében (CCLVII. s köv. ll.), hozzászóltam még a kérdéshez a «Századok»-ban (1896. évf. 235—246. l. és 1897. évf. 427—433. l.), a «Budapest Régiségei»-ben (V. k. 89—91. l.), s legutóbb a «Keleti Szemlé»-ben (1900. évf. I. sz. 60. l.)

szkitha-szarmata rokonságnak alig van valami alapja», egész röviden megemlíteni azon főbb eredményeket, a mikre egyes tanulmányaim alapján eddig jutottam. Nézetem szerint ugyanis a szkithák vagy szakák minden kétséggel kivül turánok voltak, minden, a mit csak tudunk róluk, szokásaik, életmódjuk, erkölcsaik, testi és lelki tulajdonságaik erre vallanak, — és pedig uralkodó törzsük a törökséghez tartozott, ez a törzs azonban Kelet-Európában finn-ugor, vagyis csud-magyar népelem fölött helyezkedett el s további ethnikai alakulása újabb és újabb finn-ugor elemek hozzájárulásával olyan irányt vett, hogy abból, mint ethnikai produktum, utóvégre a magyarság egyénisége bontakozott ki, melynek a honfoglalást megelőző faji története épen a régi szkitha területen folyt le.

Ezt az utóbbi körülményt tartom én a fontosabbiknak, nem pedig a rokonság közelebbi vagy távolabbi fokát. Ilyen szempontból a szkitha viseletnek még oly népnél is lehet helye, a hol nem fejlődött ki az ethnikai kapcsolatnak az a bensősége, a mi a magyarságnál; Hottenroth p. *Handbuch der deutschen Tracht* cz. művében a fekete tenger melléki keleti gótok viseletének rekonstruálására használta fel a szkitha viselet emlékeit.* A mi eljárásunk és Hottenroth eljárása közt azonban az a különbség, hogy mi a szkitha viseletet meghagytuk szkitha viseletnek, Hottenroth pedig egész egyszerűen lefoglalta a gótok részére s a Meroving-kori germán karddal és paizszsal ellátott szkithára, a kit a kulobai elektron edény egyik alakjáról vett, minden további magyarázat nélkül rá mondja, hogy «fekete tenger melléki keleti gót». S Hottenroth eljárásának csakis ezen utóbbi oldala eshetik kifogás alá. A keleti gótok tényleg sokat vettek át a kelet-európai szkitha-szarmata viseletből. Világos bizonyítékul szolgálnak erre a Nagy Theodosius oszlopán ábrázolt gótok, a kik elől felhasított kabátot és félreismerhetlenül gatyát viselnek, a mit később Italiában és Hispaniában a római viseletmóddal cseréltek föl. Varjú úr is említi bírálata egy helyén (Arch. Ért. 1900. 422. l.) ezt a gót viseletet, éppen erre hivatkozván azon nézetének a bizonyítása végett, hogy «az elől felhasított kabát a Nyugaton igen korán ismeretes volt», csak éppen azt az oldalát nem vette észre a dolognak, a mi e kérdésben a lényeges, hogy a Nagy Theodosius korabeli gótok — a hogy már említettük is a mult alkalommal — nem a nyugoti, hanem a keleti népek közé tartoztak.

De még fontosabb a szkitha viseletnek a magyarral való viszonya tekintetében az a körülmény, hogy a szkitha kulturális kör kiterjedt a dél-szibériai, közép- és belső-ázsiai nomádokra is, vagyis az, a mit szkitha-kulturának nevezünk, tulajdonkép nem egyéb, mint a turánok kezdetleges kulturája. Bizonyítják a régészeti leletek, melyeknek szkitha csoportjával Hampel József és Reinecke Pál foglalkozott tüzetesebben az «Archæologiai Értesítő» és a «Zeitschrift für Ethnologie» hasábjain. E tanulmányokból kitűnt, hogy az ú. n. szkitha régiségek csoportja Dél-Oroszországból egyfelől Magyarorszáig, másfelől pedig Dél-Szibérián és a közép-ázsiai pusztaságon át egész az Altaji hegyiségig, meg a Baikal-tóig terjedt. De bizonyítják az ó-kori írók is, a kik közül

* Említett művében 38-ik lap, 13. ábra, 2. sz. a. és 56-ik l., 16. ábra, 5. sz. a. (Ugyanezt 1. A magyar viseletek történetében az 1. sz. fekete tábla 5-ik ábráján s az I. színes táblán 4. sz. a.)

pl. Herodotus azt mondja a közép-ázsiai masszagetákról, hogy «hasonlóképp élnek és *ruházkodnak*, mint a szkithák». (I. 215.)

Álljunk csak meg egy kissé a masszagetáknál! Ez a nép különös figyelmet érdemel a magyar őstörténet szempontjából.

A masszageták északi szomszédai, az uralvidéki thysszageták, meg a velük egy vidéken, tőlük keletre tanyázó jyrkák vadásztörzseivel együtt egészben véve a mai kirgiz pusztaságot foglalták el Herodotus korában a Kaspi és Aral tóig, meg a Jaxartesig vagyis Szir-Darjáig, dél felé az iráni, délnyugotra a kaukázusi nyelvterülettel érintkezve, a nyugot felé tanyázó szarmatákkal pedig annyira összekavarodva, hogy az ó-kori írók a mindenesetre rokon két nép között nem mindig tudnak eligazodni s majd a nyugot felé tolt masszagetákat zavarják össze a szorosabb értelemben vett szarmatákkal, majd pedig a szarmaták keleti törzseit a masszagetákkal.

Ha már most számbavesszük, hogy a magyar-ugor néptörzs ősi területe az Uralvidéktől (Baskiria) Dél-Szibérián át az Irtis és Ob forrásvidékéig nyult el, hol a vogulok és osztyákok mind a mai napiglan megmaradtak az ősi kezdetleges életviszonyok közt, dél felé pedig lenyult a határ, a mint azt a magyar-ugor nyelvcsoporthoz levő közös és nagyon régi érintkezésre valló nyelvi bizonyítékok mutatják, egyfelől a kaukázusi népekig, másfelől az irániokig és pedig az iránságnak nem csupán a kaukázusi ágáig, az összetekig, hanem kelet felé a baktriai zendekig s a pamiri irániokig is, sőt a magyar nyelvben még a khinai és tibeti elemmel való érintkezésnek is van nyoma: más eredményre nem juthatunk, mint hogy a magyar-ugor ősi terület egy és ugyanaz az ó-kori masszageták, thysszageták és jyrkák területével, a mi másképp kifejezve annyit jelent, hogy az ó-kori írók az említett nevek alatt a magyar-ugor népcsoport azon időbeli fő népeit emlegették, a mire különben föntebb idézett tanulmányaimban egy pár nyelvi bizonyítékra is hivatkoztam, többek közt azt is felhozva, hogy a «massza-geta» (az örmény íróknál masz-kit, masz-kut) előrésze megfelel a vogulok nemzeti nevének, a «manyszi»-nak, meg a «magyar» (mogy-eri) előrészenek, a «nép- vagy ember»-jelentésű utórész pedig a vogul-osztyák «khut = emberek» szónak.

Ebben a megvilágításban pedig talán mégis van némi jelentősége Herodotus ama szavainak, hogy a masszageták olyan módon ruházkodnak, mint a szkithák s ilyen formán nem egészen fölösleges a szkitha viselet fölvétele a magyar viseletek közé.

Már most a szkitha viseletben kétféle elemet kell megkülönböztetni.

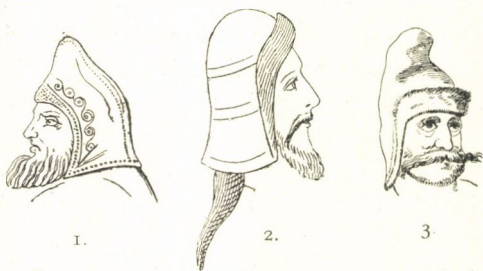
Egyik az ősi elem, a mit a turáni népek közös tulajdonának vehetünk fel.

Ide tartozik a jellemző szkitha süveg, mely ezer évvel később is megtalálható az altaji turkoknál, mint bizonyítják az Orkhon vidékén az asz-khetei síremlék alakjai (4. ábra),* meg volt még később is a kirgizeknél,** de nem volt ismeretlen a magyarság előtt sem, többször előjön a Képes Krónikában s így van ábrázolva a Nádasdy-féle mausoleumban Béla hunn vezér. De azt mondja

* Dr. W. Radloff: *Atlas der Alterthümer der Mongolei*. Szt.-Pétervár. 1892. XV. t. 2. sz. (A magyar viseletek történetében. 4. tábla 6—7. sz.)

** Hottenroth: *Trachten der Völker alter und neuer Zeit*. Stuttgart, 1884. I. k. 112. t. 12.

Varjú úr a Képes Krónika magyarjainak szkitha süvegjére: «Jobban megnézve ezt az ősi fejedőt, azonban kisül, hogy az nem más, mint egy széles, két oldalt hasított karimájú posztó-süveg, a melynek hátsó karimáját néha le szokták volt hajtani.» (Arch. Ért. 1900. 426. l.) Volt ilyen is s ez a szkitha süvegnek a legfejlettebb változata; a közbeeső változatnál a hátsó részt már bajos volna egyszerűen karimának tekinteni, elől azonban van egy kis karima, a mire néha érclemez volt erősítve; — erről azonban más helyen fogok szólni. Mindebből azonban én csak annyit látok, hogy a szkitha süveg, melyet mindenféle más

süveg-, sipka-, kalap-, kalpag stb. typustól megkülönböztet a tarkót is eltakaró főköttő-szerű jelleg, nem maradt megkövesült állapotban a Kr. e. századoktól a VIII. századbeli turkokig s a XIV—XV. század magyarjáig, hanem itt is, ott is némi átalakuláson ment keresztül. Itt adom a szkitha, az altaji turk és a megfelelő magyar süveg rajzát a kulobai elektron edény (1. ábra), az asz-khetei síremlék (4. ábra), a Képes Krónika (2. ábra) és a Nádasdy-féle mausoleum (3. ábra) után s minden szószaporítás helyett az olvasóra bízom az összehasonlítást. Csak annyit teszek hozzá, hogy a földközi tengermelléki és nyugot-európai népeknél, sem a Balkánon, sem Italiában, sem a germánoknál, sem a keltáknál sehol semmi nyoma a XIV—XV. század előtt ennek a süvegtypusnak, a mint hogy nyugaton, mint Falke mondja,* a népvándorlás korában, a Karolingok alatt, sőt még a X—XI. században is be egész a XII. századig, a fej több-

nyire födetlen volt, a mi főveget mégis használtak, az vagy sisak, vagy phrygiai sapka vagy szalmakalap volt.

A másik ősi szkitha ruhának tarthatjuk a szűk, bőr nadrágot, melyhez a Feketetenger mellékén egy bő vászon lábra való is járult. Bőr nadrágban vannak ábrázolva a kulobai elektron edény szkithái, aztán két nyilázó szkitha, egymásnak háttal támaszkodva, arany lapon kiverve, ellenben a csertomlycki edény szkithái, a kulobai királyi sír lovas szkithában végződő arany torquesé-

* «Es war in der That eine Kopfbedeckung, für den Krieg, wie für den Frieden. verhältnissmässig eine Seltenheit.» (Zur *Costümggeschichte des Mittelalters*. A bécsi «Mittheilungen d. Central-Commission» 1860. évf. V. k. 186. l.)

nek alakjai, a kulobai csészetartó szkitha stb. alul megkötött, sűrű ránczokat vető bő lábravalót viselnek.* Hogy Varjú úr ezt is bőrből készült nadrágnak nézi (Archæologiai Értesítő 1900. 411. l.) s nem vászonruhának, ezen csakugyan csodálkozom.

Ezt a bő vászon lábravalót, mint említettem s mint a Magyar viseletek történetében is kiemelttem, «alul a bokánál buggyosan összekötötték» s alakját tekintve, «még legjobban megfelel a török salavárinak». (5. l.)

Mind a mellett a salavárinak sem felel meg egészen. A salavári, a hogy a Balkán félszigeten általánosan elterjedt, fönt bő, alul szűk. Ez a változata meg volt már az ó-korban is Perzsiában és Örményországban, a mire kétségtelen bizonyítékul szolgál az ide mellékelt ábra, a térdelő alak örmény Augustus (5. ábra),

5.

az ülő pedig parthus Marcus Aurelius (6. ábra) érméről.** A szkitha lábravaló azonban végig egyforma bő s a gatyától csak annyiban különbözik, hogy alul össze van kötve. Már a szarmatáknál ez az alant nyitott bő lábravaló volt divatban, a mi egyenesen a magyar gatyának felel meg.

Hogy a parthusoknál is meg volt ez a változat, arra a Magyar viseletek történetében bizonyosággal hoztam fel az 1. sz. fekete tábla 11. sz. alakját, a jazig-szarmata gatyánál pedig hivatkoztam a Traianus-oszlopára, bár «nem lehet egész pontosan kivenni, hogy esetleg szoknyaszerű ruha volt-e vagy pedig csakugyan kétszárú gatyá?» (Magy. vis. 7. l.) Tekintve azonban, hogy a jazigok szoknyaszerű ruhája egészen kiválnék abból a környezetből, a melyben a jazigok éltek, sem a szkithák, sem a parthusok, sem az Antoninus-oszlop szarmatai nem viseltek szoknyát, hanem két szárral ellátott lábra valót: a Traianus-oszlopán ábrázolt szoknyaforma «bokaig érő bő köntöst» szoknyának semmi esetre sem tarthatjuk, hanem föl kell tenni, hogy annak is két szára volt, mint a szkitha, parthus stb. lábravalónak, vagyis csakugyan gatyá volt. S ha Varjú úr a Traianus-oszlop jobbnál-jobb fényképi másolatain hiába kereste a gatyás jászokat, hát figyelmébe ajánlom a Magyar viseletek története 2. táblája 2. sz. a. közölt alakjának Cichorius által

6.

közölt reprodukcióját, melynek pontos cinkografiai másolatát különben itt adjuk (7. ábra). Itt már a ránczvetés módja világosan mutatja, hogy annak a köntösnek két szára van, vagyis gatyá és nem szoknya s a Traianus-oszlop művésze épen olyan módon fogta fel a jazig gatyá lényegét, mint a magyar művész a magyar gatyáét, a melyről kép után szintén bajos eldönteni, hogy szoknyaféle

* Antiquités du Bosphore Cimmerien. Szt.-Pétervár. 1854. VIII. t. I. XX. t. 6, 9. XXXII. 7. XXXIII. (V. ö. Magyar vis. tört. I. sz. fekete tábla, 1—7. sz.)

** Augustus érme: A/ Turpilianus III vir. Feron(ia), R/ Caesar Divi F(ilius), Arme(nia). Capta. (Babelon II. k. 298. l.) M. Aurelius érme: A/ M. Antoninus Avg. Arm. Parth. Max. R. Tr. P. XVIII. M. P. IIII. Cos. III. és SPQR. Vic. Parthicae. (Froehner W. Les médailles de l'empire romain. 92. l.)

«bokaig érő bő köntös-e» vagy pedig két szára van? Felhozom például Than Mór festményét, a «Toborzást» vagy Izsó Miklós szobrát, a «Búsuló pásztort», pedig az utóbbi már nem is relief, mint a Traianus-oszlop jelenetei. A külföldi művész egészen másképp látja a gatyát, az megcsinálja a két szárát, csakhogy aztán a hortobágyi csikósból lesz is hamisítatlan felvidéki tót. A mikor ezt a jelenséget ma is tapasztalom, más eredményre csakugyan nem juthatok, mint hogy a Traianus-, meg az Antoninus-oszlop művésze ugyanazon egy szarmata viseletet ábrázolta, csakhogy amaz a kétszárú lábravalót olyannak látta, a

7.

milyennek a magyar, emez meg, a milyennek a német művész látja a magyar gatyát. Amaz megcsinálta bő gatyának, emez pedig szűk vászon nadrágnak. Mert hogy ennek a bő köntösnek két szára volt, azt a közölt képen a lábravaló közepén végig vonuló kettős redőzet, mely alant két felé válik s a két láb irányát követi, kétszerte teszi.

Ha a vászonból készült bő és a testhez simuló bő lábravalót, modern elnevezéssel élve a gatyát és nadrágot egymással szembeállítjuk, a dolog természeténél fogva amannak eredetét délibb, emezét északibb vidéken kell keresnünk. Sem a keleti, sem a földközi tengermentéi művelt népeknél az ó-korban nem volt ilyen a lábszárat is beburkoló nadrágszerű ruha, viselete tehát az északi barbárságtól indult ki. De melyiktől? Az európaiót vagy az ázsiaiót? Azt lehetne mondani s mostanság nagyon is szokásos az ilyen magyarázat, hogy az egyformán hideg éghajlat úgy Európában, mint Ázsiában szükségessé tette a lábszár beburkolását, a viszonyok tehát egyformán

kifejlesztették itt is, ott is az északi néptörzseknél a nadrágféle ruhát. Hanem ethnografiai szempontból tekintve a dolgokat, nem olyan szükségszerű ez a fejlődés. A földön négy olyan egymástól többé-kevésbé önálló terület van, hol a hideg elleni védekezés nagy befolyással volt a ruházat alakulására: Európa, Ázsia és Amerika északi része, aztán meg Dél-Amerikában a Tűzföld. Már most azt látjuk, hogy a tűzföldiek, a kik pedig sokat szenvednek a hidegtől, egyáltalában nem ismernek a nadrághoz hasonló ruhát. Ismernek az észak-amerikai indiánok, meg az eszkimók, aztán az összes észak-ázsiai néptörzsek, ellenben az észak-európaiakról az ősidőkre alig mutatható ki. Az újabb tudományos magyarázatok mind valószínűbbé teszik, hogy a kjökken mödödingek népe alkotja magvát az árjaságnak s a Balttenger vidéke volt az, a honnan

valamennyi árja nép kiindult. Már pedig sem az ősgörögök, sem az italikus néptörzsek nem vittek magukkal Hellasba és Italiába olyan ruhát, a mit nadrágnak lehetne mondani. Ha vittek volna, valami átalakult formában bár, de megmaradt volna, a hogy megmaradt Kis-Ázsiában a thrákokkal rokon phrygeknél. De római szoborműveken a germánok is igen gyakran meztelen láb-szárral vannak ábrázolva, ellenben a kelták és a thrák-phryg rokonsághoz tartozó dákok mindig nadrágosak. Ebből az tűnik ki, hogy a görög-italikus néptörzs vándorlásainak korában az árjaságnál még nem volt ismeretes a nadrág, elterjedése csak a keltathrák vándorlások korával hozható kapcsolatba vagyis éppen azzal a korról, a mikor északkelet felől megindult a szkithaság terjeszkedése dél és nyugot felé, úgy 700. körül Kr. e.

A szkithaság körén belől azt tapasztaljuk, hogy a bő vászonruhás alakok főleg a kercsvidéki leletek ábrázolatain fordulnak elő, ellenben a Dnyeper-melléki csertomlicki edényen csakis a bőr nadrágosak. Tapasztaljuk azt is, hogy a bőr nadrág, melyet a rövidebb vagy hosszabb szárral ellátott lábbelibe gyűrtek, végig kísérhető az északi turánság legkeletibb törzseiig — ez tehát az ősturán viseletmódhoz tartozik. Ellenben a bő vászon lábravaló, melynek t. i. szára is van és nem szoknya, csak az Aral, Káspi, Azovi és Feketetenger melléki népeknél fordul elő, keleten a parthusokig, nyugaton pedig a tiszavidéki jazygokig, az utóbbiak azonban az Azovi tenger mellékéről költöztek az Alföldre, a Kr. e. II. század körül pedig még az Aral vidékén nomadizáltak. A gatyá eredetét tehát itt kell keresnünk, míg nyugotibb területen, a thrákkelta s később a szláv-germán népeknél már a szűk vászon lábravaló járta. Mindegyik azonban a szkitha bőr nadrágból keletkezett és fejlődött tovább, mert ez végeredményében az észak-ázsiai és észak-amerikai néptörzsek közös alapból kiinduló viseletével függ össze.

A magyar viseletek történetében még fölvettem azt a lehetőséget, hogy a gatyá eredeti szkitha ruha, melynek elnevezése is a magyarral és finnel rokon nyelvek területén keletkezett, bár már ott is megjegyeztem, hogy a vad kenderből készült vásznat aligha maguk a szkithák állították elő, hanem esetleg rabszolgáikkal készítették. (3. l.) Munkácsi Bernát azonban *Arja és kaukázusi elemek* című, sajtó alá készülő művében, melynek néhány kinyomatott ívét szíves volt rendelkezésemre bocsájtani, kimutatja (285—289. l.), hogy az elnevezés a kaukázusi népektől származik, mert a «nadrág», «alsó-nadrág»-jelentésű *ghonseg*, *khacsi*, *getlu* stb. szók világosan a «láb»-at jelentő *koncsu*, *khvacs*, *kas*, *khheti* szókkal függnek össze vagyis az elnevezés alapértelme a m. *lábravaló*. Ez tehát annyit jelent, hogy az észak-ázsiai eredetű szkitha-turán bőr nadrágból kaukázusi népeknél alakult egy vászonból készült bő lábravaló s ennek azt a változatát, mely legelőbb a parthusokkal és jazygokkal tűnik föl az Aral vidéke körül, a magyarság őrizte meg leghivebben. Maga a *gatyá* elnevezés is, melyet minduntalan szláv eredetűnek hirdetnek, a különböző kaukázusi nyelvalakok közül az avar «khheti» = láb s a dido «getlu», «ghethlu» (nadrág, alsó-nadrág), szókkal vagyis a Kaspi melléki népeknél fennmaradt formával függ szorosabban össze, innen való a finn «kaatia», «kaatio», karél «koagyiati», vepsz «kadjad» is, ellenben a csecsen «khacsi», «khecsi», lák

«khasa», «khasza», meg az ezekkel rokon többi kaukázusi nyelv alakokból valók egyfelől az uralvidéki finn-ugoroknál (zürjén: gacsj, vogul: kás, osztják: kászj), másfelől az árpáknál (szláv: gacsi, gasti, gacse, gacie, litván: gaizsesz, germán: hose) elterjedt elnevezések.

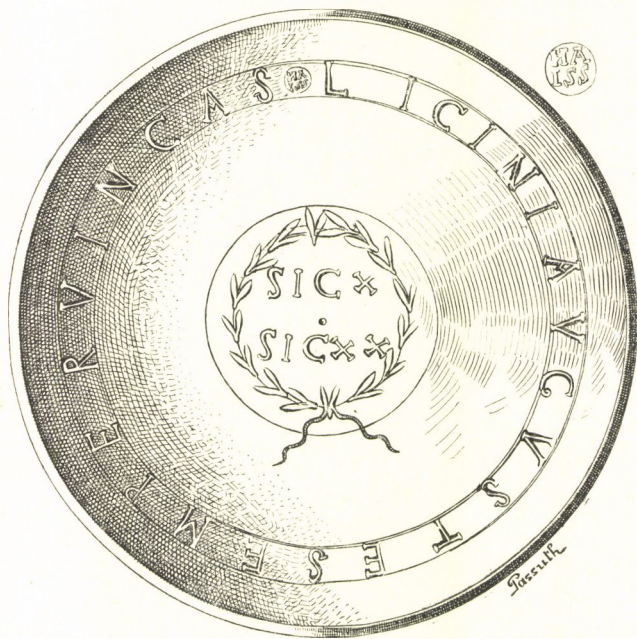
Így áll a gatyá eredetének kérdése, ha egy kissé magasabb álláspontra helyezkedünk s onnan vizsgáljuk a különböző jelenségek egybefüggését.

Nagy Géza.

A NISI EZÜSTCSÉSZEK.

I.

Az 1900. év végén Nis mellett a vár és a Winik hegy közti területen, melyet «Rawna poljenak» (sík mező) hívnak, egy paraszt földjén munka köz-

ben 3 ezüstcsészét talált. Az egyiket állítólag egy nisi ezüstműves beolvasztotta, a második jelenleg Bécsben Bachhofen v. Echt birtokában van, a harmadik pedig szerencsés véletlen folytán Pancsovára, Weifert Ignác úr tulajdonába került. Nagy kár, hogy az egyik példányt oktan kezek a tudományos vizsgálat elől elvonták s így nem lehet egész biztosan megmondani, vajon mind a három egyenlő volt-e?

A kik még Nisben a találónál látták mind a három csészét, azt állítják, hogy nem volna köztük különbség. Azonban csak két csészéről mondhatjuk biztosan, a mint alkalmam volt tapasztalni, hogy egészen egyenlő; csak az a különbség van köztük, a mi tudományos szempontból nem lényeges, hogy a

bécsi példány nincs olyan jó állapotban, mint a pancsovai, sőt az előbbi meg is van repedve. Máskülönben a felirat, a bélyeg (Naiss), nagyságuk stb. mind egyenlő.

A lelőhely a Nisava folyótól nincs távol, épületmaradványokat nem találtak a környéken, azt sem lehetett kikutatni. vajon találtak-e ott már más régiségeket is. Egyáltalában a megtalálás körülményeiről nem lehetett eddigelé semmi közelebbit megtudni, még azt sem, vajon szabad földben vagy kövek között stb. feküdtek-e? Nis környékén és magában a városban is, az utóbbi időkben sok érdekes régiséglelet fordult elő s így ősszel egy híd alapozása alkalmával, egy nagyon szép Constantinus-féle bronz mellszobrot találtak.

Nagyon sajnálom, hogy többet nem tudhattam meg, de a szerbiai értékesebb leletek legnagyobb részét mysticus ködhomály által van elborúlva.

Budapest, 1901 márczius 20.

Gramberg Nándor.

II.

A nisi csészek több tekintetben érdemlik különös figyelmünket; bár idomuk nagyon egyszerűen gömbszelvény formáját mutatja és a művészi díszítés is egy meglehetősen sovány koszorúra szorítkozik. A szerény csészek érdekességét azonban tetemesen fokozzák a bevéssett fölíratok és a történeti háttér, melyre e fölíratok utalnak.

A csésze lefelé hajló oldalán kettős párhuzamos vonalkörbe vésve ez üdvözlét olvassuk: LICINI AVGVSTE SEMPER VINCAS, vagyis Licinius császár mindig győzedelmeskedjél. Szintén a csésze belsejében közepett vonalkörben és koszorúban két sorban: SICX SICXX. a tízéves uradalmi évforduló alkalmából a császár jóléteért bemutatott üdvkiváratot és azt az óhajt jelenti, hogy húsz évi votumra is legyen alkalom. Végül még egy vonalkörbe foglalt apróbetűs kétsoru fölírat NA | ISS (VS) igényli figyelmünket, ez a város neve, Naissus, a hol e votív csészek készültek, t. i. a mai Nis délszerbiai város helyén egykor létezett római colonia, mely déli Mœsiának legtekintélyesebb városa volt. A három fölírat nagy valószínűséggel engedi megállapítani a történeti helyzetet, melyet az áldozati csészek mintegy megörökítenek.

A római birodalom egyik császára, az, kit a csészén olvasható üdvözlét röviden megszólít, Imperator Cæsar Valerius Licinianus Licinius Augustus 307-ben Kr. u. nov. 11-én kapta az augustusi méltóságot; uralmának tizedik évfordulója, tehát 316 nov. 11-ikére talál s így ez a közelebbi ok, a mely miatt a csészek készülhettek és a jó kívárat, melylyel a naissusi tanács és nép ez alkalommal az istenekhez fordult, nem pusztán a közönségesen elfogadott jelentőséggel bírt, ellenkezőleg az óhajnak, hogy a császár mindig győzzön, éppen ez időtájt nagyon indokolt, mély értelme volt. A római világnak ekkor ugyanis két ura volt, Constantinus és Licinius; ez utóbbi a birodalom keleti felét bírta, versenytársa a nyugotit.* Mind a két uralkodó csak az imént 313-ban kerekítette volt ki a saját birodalmát, a nyugoti imperator Maxentius, a keleti

* Az itt röviden elmondott eseményekre nézve lásd H. Schiller, Gesch. der röm. Kaiserzeit. II. k. 1887. 194 s k. II.

Maximimus legyőzésével. Most mindegyik uralkodónak már csak a társa volt útjában, pedig mindkettőnek féktelen volt a hír- és becsvágya; így érthető, hogy a világbéke egy évig sem tartott. A viszály a keleti birodalom katonailag legfontosabb részének, a Balkánvidéknek, birtokáért tört ki; már 314. október 8-ikán Cibalisnál (a mai Vinkovcze táján) ütköztek össze először, a második ütközet Thraciában volt, mind a kettőben Constantinus győzött; lehet, hogy Licinius is előnyben volt egyik-másik kisebb összeütközésben, azonban tény, hogy kénytelen volt vetélytársának békét ajánlani és neki Noricumot, Pannoniát, Saviát, Dalmatiát, Dardaniát, Daciát, Epirust, Macedoniát, felső Mœsiát és Illyricumot átengedni; birodalmának európai részéből csak Mœsia déli csücske (Naissus fővárossal) és Scythia minor maradt meg birtokában.

Ennek a békekötésnek az utójátéka folyt le a következő évben Serdicában, (a hol mainap Sophia áll), a hová eljött Constantinus. Közös határozattal abban állapodtak meg, hogy 317 márczius 1-től kezdve mindegyik császár trónutódjául nevezi ki *fiát* és azokat kölcsönösen elismerik. Így lett Licinius hasonnevű fia Augustus. A csészek csak egy uralkodót üdvözölnek, így tehát bizony tudhatjuk, hogy keletkezésök megelőzi 317 márczius elejét, mert e napon innen már két császárt üdvözöltek volna.

Tudjuk, hogy Licinius nem ülhette meg húszéves uralkodói jubileumát, hat évvel első jubileuma után elvesztette uralmát és csatában sem győzött többé, mert három elvesztett ütközet után bukott meg. Így tehát a naissusiak kettős fogadalmának nem volt fogantja.

Hpl.

A JÁSZ-ALSÓ-SZENT-GYÖRGYI SÍR.

A Jászságban körülbelül ötven olyan nagyobb halmot ismerek, mely meggyőződésem szerint emberi kezek műve. Ezek eredeti rendeltetésük szerint különbözők. A jász-détai «Nagy Boldogasszony-halom» szabálytalan fensíkjaival és kőszánczával, a szihalmihoz és tószögihez hasonlítva, megadta a késő neolitikori torramarák típusát, bár az ilyen hasonló alakúak között is a «Telek-halmok» régi magyar falvak szemföldőinek fognak bizonyulni. A többé-kevésbé szabályos kúp alakú halmok — és ez a nagyobb rész, — egyenlő külsejükben nem jelzik sem korukat, sem rendeltetésüket. Lesznek közöttük tumulusok, kurgánok, őshalmok, az újabb középkori, sőt újkori csatákban elesettek temetkezési halmjai és józanul praktikus határdombok.

A jász-alsó-szent-györgyi «*Borsahalom*» e szabályos kúpok közül való. Ha nem is a legnagyobb, de mindenesetre a jelentékenyebbek, a szembeötlőbbek egyike. Magasságán kívül különösen felébresztette a figyelmet rendkívüli szabályossága, melyet igazolni fognak az alább felsorolandó részletes adatok. Dr. Grünhut Ferencz, alsó-szent-györgyi orvos, 1899. évi október 28-án értesített, hogy a Borsahalmát környező három kisebb halmok egyikét Bajzáth Gábor úr, a földtulajdonosa, felásatta, abban több csontvázat és különböző tárgyat talált, — melyekből levélíró egy bronz lánczocskatöredéket, vékony, átlátszó, kissé iritált

üvegszilánkokat, több oxydálódott vasdarabot küldött be — és a tulajdonos nevében úgy a Borsahalmot, mint a még ép mellékhalomokat ásatás és kiaknázás végett a jász múzeumnak, vagy a magyar nemzeti múzeumnak ajánlotta fel. Miután a szervezés alatt álló jász múzeum még ezidőszereint ásatással nem foglalkozhatik, október 29-én beküldtem a hozzám jutott tárgyakat a nemzeti múzeumhoz és kértem az ásatásnak haladéktalan elrendelését, mert féltő, hogy avatatlan kezek a tudomány nagy kárára a halmokat legközelebb fel fogják hányni.

Csakugyan, Bajzáth Gábor úr november 2-án a második mellékhalom is felhányta és abban egy csontvázat, urnát más egyéb sírmellékletekkel talált.

A magyar nemzeti múzeum legott dr. Éber László asszistent és engem bizott meg az ásatás eszközzésével.

Mindenekelőtt a felásott két mellékhalom fekvésének, tartalmának, a talált tárgyak eredeti elhelyezési módozatainak lehetőleg pontos megállapítására törekedtünk.

A Borsahalom Jász-Alsó-Szent-György községétől a tájoló 15. fokának megfelelőleg fekszik északon kelethez légvonalban 4080 m. távolságra, az északi szélesség $47^{\circ} 25' 55''$ és Ferrótól számított keleti hosszúság $37^{\circ} 45' 13$ másodperc alatt. A vidék általában sík, melyen alig észrevehető hullámokat régi időkben a közeli Zagyva, a távolabbi Tisza kiöntései és az annak idején mindenféle kalandozó belvizek szántottak. Maga a Borsahalom közvetlen környéke a magasabb részekhez tartozik és vagy másfél századdal ezelőtt erdő fedte, melynek maradványa a délre elterülő «Borsaerdő», mely szinte Alsó-Szent-György határához tartozik. Csúcsán kőoszlop jelezte a háromszögelési pontot és innen indulva a tájékoztató 83. fokának megfelelőleg (keleten északhoz) 60 méter távolságban feküdt az első mellékhalom, a tájékoztató 103. foka irányában (keletre délhez) pedig 58·90 méternyire a második mellékhalom, melyeket a föld tulajdonosa már előzőleg fölásatott.

A kezdetleges ásatást vezető embertől a következő, többé-kevésbbé hiteles adatokat kaptam. Az *első halom*-nak felületét — mely mintegy 36 □-méter területet foglal el. — 50 cm. mélyen lehordatva, feltűnt egy, a világtájak szerint meglehetősen orientált négy méter széles és öt méter hosszú szabályos négyszög, mely sötétebb színezetével elárulta, hogy hányt föld és egy ásott gödör betöltésére szolgált. E hányott földben két méter mélységre hatoltak, midőn felszínre kerülő embercsontok árulták el, hogy itt, egy annak idején több holttestet magába fogadó, sírra bukkantak. Az egész űrnek egyenletes feltárása: négy hanyat fekvő «*fejnélküli*» csontvázat hozott napvilágra; a négy koponya a sír északi oldalán volt egymás mellé sorba rakva, míg a csontvázak az átlók irányában voltak elhelyezve, lábaikkal a központ felé fordítva. Az északnyugati, északkeleti és délkeleti sarokban lévőek teljesen ki voltak nyújtóztatva és karjaik is párhuzamosan feküdtek a törzsökkel, míg a délnyugati negyediknek térdei fel voltak húzva. Az északkeleti csontváz bal oldalán, a térdizülettel egy vonalban a sír széle felé, két nagyobb bronzgombot és ugyanolyan két korongot találtak (1. ábra). A felső kerek korong 25 mm. átmérővel bír, vastagsága: 4 mm. A ráforrasztott ívalakú fül 20 mm. hosszúságot hidal át, belsejének magassága

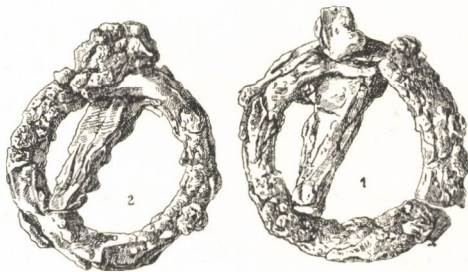
1. ábra.

7 mm., maga a négyélű, alsó részén ívezett sodrony, melyből készült: 3 mm. vastag. Találtak továbbá egy legömbölyített sarkú hosszénegyzetalakú kézi őrlőkövet, mely alatt déli irányban 65—70 cm. hosszú és 4—6 cm. széles vas kardél feküdt, de annyira elpusztította a rozsdá, hogy csak apró darabokban tudták kiszedni. A délnyugati felhúzott térdű csontváz jobb

könyöke mellett apró átlátszó, irizált üvegcserepeket találtak, melyek ugyan nem illeszthetők össze, de valószínűleg egy igen kis, vékonyfalú szilke darabjai. Ugyanezen csontváz jobb vállánál egy bronzláncz foszlányai feküdtek, igen oxydálódott állapotban. Az egyes ∞ egymásfelé forduló kettős horgú szemek két milliméter vastag huzalból készültek, 16 mm. hosszúak és horgaik 8 mm. átmérővel birnak. Egy hozzátartozó kerek véggyűrűt is találtak, (milyen a La-Tène kardkötőkön látható) 4 mm. vastag bronzsodronyból, melynek átmérője 20 mm.

A második mellékhalomnál — (melyet 1899. november 2-án ástak fel) — szintén 6 méter hosszú és ugyanolyan széles területen takarították el a dombfelületet és ugyancsak 50 cm. mélységben megtalálták a sötétebb színű hányott föld által jelzett sírgödört, mely az előbbivel teljesen azonosan orientálva, szabályos négyszöget képezett 4.5 méteres oldalakkal. 50 cm. mélységben az északi oldal nyugat felé eső részén találtak egy nagyobb téglavörös színű, apró darabokra roppant urnát, mely elég finom gyúrt agyagból korongon készült, de oly rosszul volt égetve, hogy a törési élek mindenütt gömbölyűre mállottak és így összeállítását megkísérteni sem lehetett. A nyugati oldalon pedig egy, a bal oldalán fekvő, zsugorított csontváz került felszínre, mely teljes kalczinációja folytán, az ásatók kijelentése szerint kiemelhető nem volt. A koponyát azonban földdel együtt kivették és később nekem bemutatták. Szakszerű mérőeszközök hijával azonban csak annyit állapíthattam meg, hogy a norma verticalisban legnagyobb hossza: 176 mm., legnagyobb szélessége: 136 mm., így hossz-szélességi indexe: 77.02 volt; 1886 márczius havi nemzetközi megállapodás szerint tehát a mesocephal főcsoportba sorozandó. Egyébként férfikoponya volt, a fogakról és varratokról ítélve: 30—40 év közötti életkorában temettetett el. Más irányban nem vizsgálhattam meg, mert már csak a beletódult nedves föld tartotta össze, mely a meleg szobai levegőben csakhamar kiszáradván, az egész összeomlott. — Maga a sírgödör, ép úgy, mint az előbbi, 2 méterre mélyedt az eleven földbe és fenekén, az északnyuyati sarok táján, egy szabályos ovális alakú vöröses-barna korhadási réteget mutatott, melynek hossz tengelye mintegy 100, kereszt tengelye: 75 cm. volt. Ez elkorhadt paizs közepén boglárt találtak, oly erősen élegülve, hogy ezt is csak darabokban tudták kiszedni. (Különben, mint mondják, ők nyeret láttak benne, mely megjegyzés arra enged következtetni, hogy már összeomlott helyzetben találták; miután vízszintesen feküdt és a fokozatos oxidáció által eléggé meggyengült: darabokra roppantotta a ránehezédő földtömeg súlya. E kúpalakú alul kerek, lapos peremű pajzsboglár hármankint csoportosított, ezüsttel borított, gömbölyű fejű szegekkel volt a pajzshoz erősítve. Vastagból készült, de némi nyomok arra engednek következtetni, hogy az egésztest vékony ezüst kéreg vonta be. Az összeilleszthető darabokból következtetve, e pajzsdúdor átmérője: 72 mm., magassága a csúcsnál: 40 mm. volt.

A középtől kissé keletnek, az északnyugot, délkeleti diagonálisnak megfelelőleg, egy emberi bal felsőlábszárcsont feküdt, — de sajnos, azt kipuhatolnom nem sikerült, hogy a talajban akadtak-e a csontváz többi részének nyomaira. Ugyanezen a vonalon, közel a délkeleti sarokhoz, három zöldszínű üveg darabot találtak, melyekből azonban egy cserepet sem sikerült megszereznünk, állítólag már bent a házban elhányódtak. A délnyugati sarokban három sasszegekkel ellátott vaskarika került felszínre, (melyek hű rajzai a 2. ábrán láthatók).

2. ábra.

E karikák közül kettőt, nagyfokú elrozsdásodásuk dacára, meglehetősen épen vettek ki, a harmadik azonban összeomlott. Az ép karikák átmérője: 114—126 mm., belsejük: 90—110 mm., vastagságuk: 16—24 mm. A rajtuk lévő sasszegek hossza a forgógyűrű belső felületétől számítva: 112—114 mm., a karikától számítva: 65—66 mm., vastagságuk a karikát átfogó gyűrűnél: 20—24 mm., lecsontult hegyüknél: 10—14 mm. (3. ábra).

November 6-án reggel hozzáfogtunk az ásáshoz. A *Borsahalom* abszolút magassága az ásás előtt 7 m. volt, de keresztül vágatásánál az eleven föld 5 m. 20 cm. mélységben megtaláltatván, bebizonyult, hogy e domb 1 m. 80 cm. magas természetesen emelkedésen halmoztatott össze. Kerülete igen szabályos volt, mert az iránytű segítségével világtájak szerint kikeresett félátlók északon: 19 m. 50 cm.; keletre: 20 m. 40 cm.; délen: 18 m. 10 cm. és nyugaton: 21 m. 11 cm. hosszúságot mutattak a csúcson felállított háromszögelési kőoszloptól számítva.

Elhatároztuk, hogy a halmot pontosan a világtájak szerint orientált két 3 m. széles, egymást keresztező árokkal kutatjuk föl. Időközben, minthogy a munka az agyagos föld keménységénél fogva igen lassan haladt, a harmadik mellékhalom fölásásához fogtunk.

E halmocska oly kevésbé emelkedett már ki a terepből, hogy a környező síkon északfelől észre sem lehetett venni. A Borsahalom tetejéről kellett igazgatni az embereket, hogy megtalálják.

A 30—40 cm. vastag humuszréteg letakarítása után itt is egy hosszas téglányalakú hányott földje által az eleven talajtól elváló gödör mutatkozott, mely az előbbi kettőtől orientálása és méretei által különbözött. Hossztengelye az iránytű északjától 8 foknyira hajlott el — nem kelet felé, mint az eddigiek —

3. ábra.

hanem *nyugoti irányban*; hossza: 6·40 m. szélessége: 3 méter volt; tehát nagyobb hosszúság mellett, kisebb szélesség által ütött el a másik két mellékhalom sírjainak alakjától. Már egy méter mélységben kezdett kibontakozni a sírgödör tartalma. Két erősen kalczinált koponya mutatkozott mindenek előtt, de annyira el voltak pusztulva, hogy sem egészben kiemelni, sem róluk csak a legegyszerűbb méreteket venni nem lehetett. Mint a 3. ábra mutatja, a sírgödör délnyugati sarkánál a föld színe teljesen különbözött, — lásd A alatt, — úgy az oldalak eleven rétegeitől, mint a többi hányott földtől, sötétebb volt és nagyobb fekete foltok tarkították. A koponyáktól mindig lejjebb kerültek elő a csontvázak egyes részei, de oly rendetlen állapotban, hogy könnyen mérülhetett fel az a feltevés, miszerint ez a halom már meg volt bolygatva. Dr. Éber László, az első benyomás alatt, ez értesítő 1899 deczember 15-iki számában kifejezést is adott e nézetének. Én ezt a jelenséget az *ülve* eltemetett hullák természetes összeroskadásából is ki tudom magyarázni, sőt kell is, mert elsősorban: a később említendő kéklepel a lábporczokig leérő folytonossága. másodsorban: a sírnak egyéb zavartalan szituszai és mellékletekben aránylag gazdagsága alig egyeztethető össze a kiraboltsággal. Ez az elűtő folt a déli

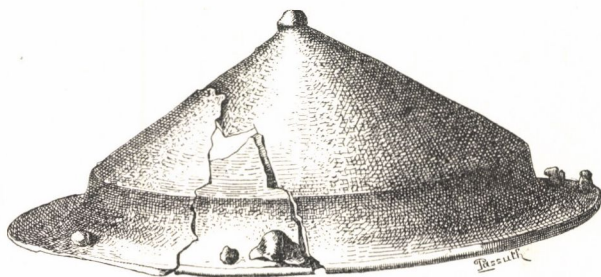

4. ábra.

oldalból 1·50 m., a keletiből: 2 m. hosszúságot foglalt el és mintegy 2 méter mélységig átlag 1 m. 25 cm. széles volt. Azonnal feltűnt benne valami sajátos liláskék festanyag, mely szövet maradványának bizonyult; ez a szövet mindenféle arany paszomántokkal volt díszítve, melyből nagy óvatossággal és fáradsággal sikerült néhány darabot megmenteni. De még ennél is nagyobb gondot igényelt és munkát okozott annak a temérdek apró arany ptykének kivájása és összeszedése, melylyel a fekete csontok úgyszólván telítve voltak. Ezeket az anyagi értékkel alig bíró, de az ókori ötvösök ügyességének annál nagyobb dicsőséget szerző parányi remekműveket 4. ábránk 1—6 számai mutatják egyszeres nagyítással. (Azért így, mert természetes nagyságban alig lehetett volna kellő óvatossággal megrajzolni.) E picizségnek valamennyinek megvan a maga forrasztott füle, melynél fogva dísznek kétségtelenül a fentebb említett kék szövetre voltak felvarrva. Korongjuk átmérője: 2·5 mm., kúpmagasságuk: 1 mm., a fülek külső átmérője: 1·5 mm., belviláguk szélességben: 0·8 mm., magasságban: 1·6 mm., a sodrony vastagsága, melyből a fülek készültek: 0·4 mm. *Tíz darabnak súlya: 6·5 centigramm.* Ilyent 468 darabot tudtunk másfél nap alatt összegyűjteni, de kétségtelen, hogy ezen számra borították ezt a szemfödőt, melybe a hullák takarva voltak. Mert, hogy e kék szövet halotti lepel volt, bizonyította az a körülmény, miszerint a csontvázakat egészen körülfogta 1—2·60 m. mélységig, hol az utolsó paszomántdarabok és ptykék felett találták a végső lábperczeket. E ptykén kívül 17 drb nagyobb

kétfülű kerek aranygomb is került elő, melyek felületét rekeszbe foglalt zöld üveglapocskák (verreterie-cloisonné) díszítik (l. 4. ábra 7.). Korongjuk átmérője: 6 mm., az üveglapé: 5 mm., a gomb vastagsága: 0.6 mm. A fülek 3 milliméternyire vannak egymástól, magasságuk, belsejük: 1—1 mm., vastagságuk: 0.5 mm., súlyuk: 12—14 centigramm.

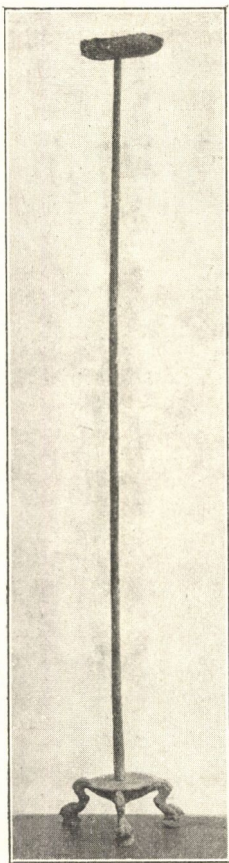
A négy sarokban 2—2.60 m. mélységben ugyanolyan sasszeges vaskarikákat (3. ábra 2. sz.) találtunk, mint a milyeneket a második mellékhalomból, vagy később a Borsahalomból kerültek elő, de a rozsdá ezeket annyira megtámadta, hogy csak apró darabokban voltak kiszedhetők, mely sajnálatos körülmény megghiúsította méreteik megállapítását, de szemlélet után bátran állíthatjuk, hogy valamivel nagyobbak voltak a II. mellékhalomban talátnál, ha talán nem is érték el a Borsahalom karikáinak nagyságát.

5. ábra.

Az északi oldaltól 1.80 méternyire délfelé és a keleti oldaltól 75 centiméternyire, nyugatra egy pajzsboglár (3. ábra 4. sz.) került elő 2 meter mélységből. E kúp alakú erősen oxydálódott fegyverrész — lásd 5. ábrán — két milliméter vastag vaslemezről készült és külső felületét vékony aranyozott ezüst lemez borítja. A sírban élére állított pajzshoz, melynek korhadási nyomát a sárgás agyagban alig lehetett észrevenni, a peremébe vont domború fejű vasszegesek erősítették. A pajzsdűdör átmérője szabályos kör alakú alapján 157 mm., a perime: 20 mm. széles, a gombszerű csúcsa 72 milliméternyire emelkedett ki a pajzs felületéből. Bármennyire is igyekszünk épségben megtartani és bár gyapotba csomagoltuk, a levegő néhány napi behatása alatt több darabra omlott szét.

Az északnyugati sarokban a talajba mélyedt, kerek bronzpálcza 13 mm., vastag, érdes törési felület tűnt elő. Kissé mélyebben hatolva, 12 centiméterre az előbbtől északra, egy másik hasonló rúd bontakozott ki az agyagból, melynek átmérője csak 10 mm. volt és a végén 8 mm. átmérőjű, 1 mm. hosszú csappal bírt. Tovább ásva, e pálczáknak mind hosszabb darabjai szabadultak ki és a rövidebb 23 foknyi irányban közeledett. Újabb rétegek leszedése után egy közvetlenül a pálczához támaszkodó bronzcsésze mutatkozott. Végre egy kerek korongot tartó kecskelábas triposz jutott felszínre. (l. 3. ábra 1. sz.). E korongon nyugodott, végeikkel szorosan egymás mellett, a két pálczadarab alsó vége és ugyancsak melléjük simult a csésze is. Teljes kiszabadítás után egy római modorban készült bronz kandeláber állott előttünk, melynek szára

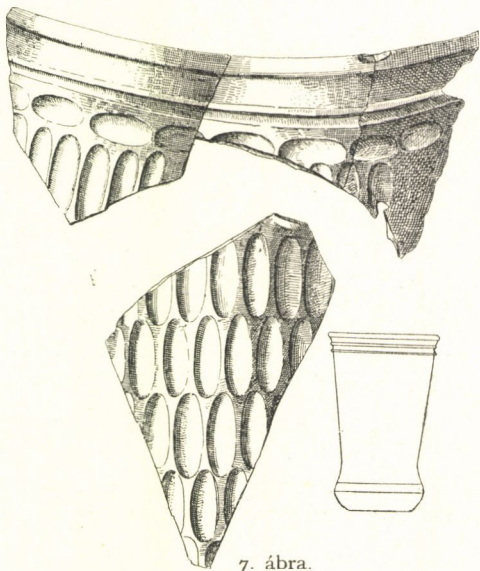
6. ábra.

a föld nyomása folytán kettétört, a felső csésze pedig függőlegesen a talapzatra süllyedt, míg megmagyarázhatatlan oldalnyomások széleit három helyen felgyúrték. E könnyen helyreállított darabot a 6. ábra mutatja. A felső csésze átmérője: 125 mm., magassága: 20 mm. ott, hol a szélek felvannak gyűrve: 88 mm. Az egyenes szár hossza: 1000 mm. a triposz magassága: 60 mm., — így a kandeláber egész magassága: 1098 mm. Az egyenes szár felül a csészénél: 11 mm., alul: 17 mm. vastag. A triposzon nyugvó önálló korong, melyet csak a szár csapja tart oda, 98 mm. átmérővel bír, vastagsága kissé domború körületén: 2 mm. A három egydarabban öntött kecskeláb a középső törzsnél 4 mm. vastag, tovább 3—2 milliméterre vékonyul, a talpaknál ismét 3 mm. Minden láb egy-egy 13 mm. magas patayszerű alapon nyugszik, melyek alul 28 mm. átmérővel bírnak. A lábak közötti távolság 170 mm. Az egész kandelábert kékes zöld patina borítja.

Ugyancsak 260 m. mélységben, a sír nyugoti oldalának hosszában 22 drb ugyanazon üvegedényhez tartozó zöld cserép volt elszórva. Lásd 4. ábra 3. sz. és a 8. ábrát. Az üveg finom római munka, csiszolt, vonalas széldíszszel, az edény testét pedig homorúra köszörült babok borítják. Alakja az analógiákra támaszkodva, a 7. ábrán látható vázlatnak felelhetett meg.

Több apró és nagyobb, igen elrozsdásodott, különböző alakú vasdarab között egy kétsoros «S» formára görbített 55 cm. hosszú 4 cm. széles és 5 mm. vastag vaspánt (3. ábra 2. a.) vonta különösen magára figyelmünket, mely keleti végével a sírgödör tengelyét érintette és e ponton a déli oldaltól 140 méternyire feküdt, míg a másik végével 95 centiméternyire közelítette meg a sír nyugati szélét.

A sírgödörnek egészen a nyugati szélén — 235 m. mélységben, — egy emberi lábujjporcz töszomszédságában, kicsi ezüst pénzdarabra bukkantunk. A lelet korának meghatározását elősegítő ez érem 15 cm.-nyire feküdt a nyugati és 265 méternyire a déli oldaltól, azonban annyira elégülve volt, hogy eleinte alig reméltük származását kibetűzhetni. Méretei (18 mm. átmérő 06 mm. vastagság) arra engedtek következtetni, hogy római dénár jutott kezeink közé. A logiozás rosszabbó-

7. ábra.

dása pedig *Hadrianus* utáni korra mutatott. A további vizsgálat *Antoninus Pius* (138—161) vagy utóda *Marcus Aurelius* (161—180) pénzének mutatták.

Időközben munkaerőnk zöme a *Borsahalom* átvágásával volt elfoglalva. Felül az egész dombot 1—1·20 m. vastagságban humusz takarta, alatta 20—30 centiméternyi sárga agyag terült el majd 40—60 cm. vastagságban a sárga agyag fekete foltokkal volt sűrűn tarkítva, ezt ismét 50—58 cm. vastag tiszta sárga agyag váltotta fel, majd egy átlag 12 centiméteres, vékony, fekete agyagsár következett, alatta a harmadik 20 centiméteres sárga agyagréteggel. Ezt a harmadik sárga agyagréteget újból fekete agyag követte 22—27 cm. vastagságban, melyben több helyen apró sárga szigeteket észleltünk. Ez alatt 10—15 cm. vastagságban ismét tiszta sárga agyag — immár a negyedik réteg — terült el és úgy végre egy újabb fekete réteg következett 0·70—1·80 m. vastagságban, mely a domb összehordása előtt az eredeti humuszt képezte. E rétegek a központ felé annyira vastagodtak, hogy közvetlenül a halom csúcsa alatt együttesen 5 m. 20 cm. magasságot tettek ki.

Körülbelül 2·50 méter mélységig mindenfelé zavartalanok voltak a rétegek, csak az északi részen épségben meghagyott tömb keleti oldalán mutatkozott a felső humuszlepel áttörése után az egyes földnemek vízszintes sávjainak megszakíttottsága, eleinte mintegy harmadfél méter szélességben, később mind keskenyebb területen. Ez a rész hanyott és rendkívül összekevert föld benyomását keltette. Ugyanakkor az érintetlenül hagyott gömbháromszögek csúcsainál nagy repedések vonták magukra figyelmünket, melyek egy körülbelül nyolcz méter átmérőjű kör kerületének látszottak megfelelni. A talajnak a körön-belül eső részét, a rétegsávok lecsuszamlása, megsülyedtnék bizonyította. Ez a sülyedés kétségtelenné tette, hogy a halom közepén űr, valami kamara volt, mely az idők folyamán a föld nagy súlya alatt összeroskadt.

(Ez ásonyomok kétségtelenné tették, hogy eleven földhöz értünk, tehát a domb emberi kéz által felhalmozott rétegei a középen 5·20 m. magasságot képeztek. Most már az őstalajban kellett tovább kutatnunk.) A dombtetőtől számítva 5·20 m. mélységben, a halomfenék kellő közepén, a világtájakhoz orientálódva — a hogy bevágásainkat készítettük, — és *épügy, mint a két szomszédos mellékhalomnál: északtól 20 foknyira keletfelé eltérve*, mutatkozott a hanyott föld hosszúkás négyszöge, mely sötét színezetével élesen elvált. a világos, szürkéssárga környezettől.

Az északi oldalon 5 méter 60 centiméter mélységben, tehát 49 centiméternyire az eredeti földszin alatt, egy hatalmas fatörzset találtunk, mely nyugat-keleti irányban vízszintesen volt lefektetve. (Most már néhány legügyesebbnek tapasztalt munkással magunk fogtunk a letakaráshoz). Csakhamar második, harmadik fagerenda bontakozott ki a földből, majd e keresztgerendák után megtaláltuk a hosszoldalakat.

Hosszú, vastag gerendákból durván összeröva egy roppant sírszekrény feküdt előttünk, elég szabályos téglányalakban, melynek hossza: 6·80 m., szélessége pedig ennek fele, azaz 3·40 volt. Az egész szálfából ékkel a helyszínen (ez a terület még a XIX. század elején is őserdő volt) repesztett gerendák kérgének és sejtiszövetének rajza, színezete oly élénken megmaradt, hogy a

rendkívül vékonyságú borító hárttyát. A mint azután egykét napig a felületek a szabad levegő behatásának ki voltak téve, a színek elhalványultak, megfakultak, az agyag pedig sűrűn megrepedezett, szétnyílt és apró törmelékekben kezdett széthullani.

(Ezek a jelenségek mihamarabb kétségtelenné tették, hogy a gerenda-sírt kiemelni, elszállítani, a nemzeti múzeumban újból összeállítani és így konzerválni lehetetlen.) Meg kellett elégednünk minden részletnek lehetőleg pontos megörökítésével írásban és rajzokban.

November 18-án a sír — mint a 8. és 9. ábra mutatja, — teljesen ki volt szabadítva, egy 70 cm. magasságú padmalom állott és minden oldalról hozzáférhető volt. Fedőlapját egészen tisztára takarítottuk, úgy, hogy a gerendázat, az azt összetartó kampóösszögek, más vasalkatrészek, északkeleti sarkán a gerendázatba vágott négyszögletű lyuk és annak közepén a már említett emberi felsőlábszárcsont tisztán láthatók voltak. Nem maradt egyéb hátra, mint mérnökkel pontosan felvételni a gerendaszerkezetet, azután a kamra belsejébe behatolni és megmenteni azokat a sírmellékleteket, melyeket az ókori rablók feledékenysége esetleg benne hagyott. Mert a halom földrétegein átmenő tölcser torkolatánál a gerendázatba vágott nyílás immár *kétségtelenné tette, hogy a fejedelmi sír ki van rabolva.*

László Manó, m. kir. államvasúti mérnök úr — ki szíves volt a sír gerendázatát műszaki szempontból fölmérni — vizsgálatainak, méreteinek és a konstrukció megállapítására vonatkozó nézeteinek eredményét velünk közölte, mely utóbbiakkal azonban két tekintetben nem osztozhatunk. A mérnök úr véleménye szerint ugyanis először: a sírkamra szabályos, négyzetátmetszetű és simára megmunkált, tehát fűrészelt, vagy legalább is bárdolt gerendák és pallókból készült, melyet messzeföldről hoztak a helyszínére, mert hegyi erdőségekből származó faanyagot vélt konstatálhatni. Mi reánk, az ásatókra, a helyszínén a közvetlenül környező alföldi erdőségekből kivágott és ékekkel széthasított durva hasábok benyomását tették. Másodszor a mérnök úr a sarkokon mindenütt rendszeres, szabályos összeeresztéseket látott, mi azonban a parasztságnál ma is divatos «rovott» (Blockbau) összeeresztést állapíthattunk meg: — ugyancsak a mérnök úr a tető keresztgerendáit a rájába négyszögletesen bevésztnek gondolta, míg mi meggyőződünk róla, hogy azok egyszerűen voltak becsapolva, mi a kezdetleges fejszemunkának jobban is megfelel.

A sírkamra szerkezetének megmagyarázására álljanak itt a következők. A fenéken egymástól 75—75 cm. távolságban, egymástól párhuzamosan négy, egyenkint 610—620 cm. hosszú párnafa feküdt, melyekből a két középső 20—30 centiméteres átmérővel bírt, míg a két szélső 40/50-es vastagságnak felelt meg és egyúttal a hosszoldalak gerendázatának alsó sorát képezte. Ugyanilyen vastagságú 430—450 cm. hosszú hasábok alkották a rövid oldalak alsó sorát. A sarkakon félvastagságra bevágott nyakakkal, derékszög alatt úgy voltak ezek az ugyanígy nyakalt, hosszoldali gerendákkal összeróva, hogy a sarkakon mindegyikből egy-egy 30 cm. hosszú vég állott ki. E párnafákra, egy most már megállapíthatatlan vastagságú, de 10—15 centiméternél alig vastagabb, pallózat volt szögezve. A fenékrámára minden oldalon négy sor 40—50 cm. vastag-

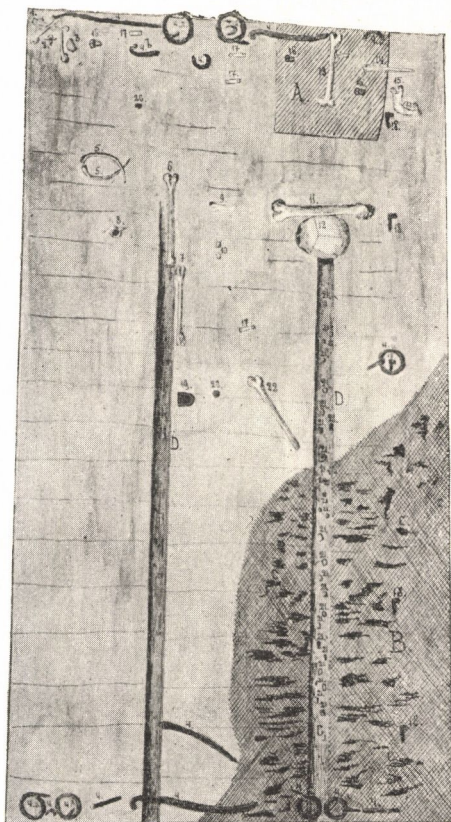
ságu hasábfa volt illesztve, melynek felső sorára, a hosszgerendákba ékszerűen bevéssett végekkel 8 egyenkint közép mértékben: 360 cm. hosszú, 25—30 cm. vastag keresztgerenda volt szögezve átlag 21 cm. hosszú, 2 cm. vastag és felső végükön 5 centiméteres kampókkal ellátott szegekkel és így a sírkamra fedelének szolgáltak támaszul. A fedelet nyolcz egymás mellé párhuzamosan fektetett 25—30 cm. vastag, átlag 6 méter hosszú hasáb képezte, melyet egy 30—50-es négy gerendából egymásba rovott felsőráma fogott össze. A mennyiben a romokból és a rétegek fentebb már említett sülyedéséből következtetni lehetett. — 530—540 cm. hosszúság és 180—190 cm. szélesség mellett — a sírkamra belvilágának magassága 120—150 cm. volt.

A sírkamra külső felületére nézve, a már említetteken kívül, a teljes elkorhadás és az összeomlás kevés egyéb megállapítható részletet hagyott hátra. A felső ráma külső szélessége északon: 443 cm., délen: 431 cm. — hosszúsága nyugaton: 800, keleten 780 cm. volt. A beszakadás folytán a tetőt támasztó gerendák közepük táján — mintegy 165 centiméternyire támaszpontjuktól — mind kettétörtek és mint azt az északi végtől harmadiknál megállapítanunk sikerült, a törési végek 45 centiméternyire sülyedtek. Északról számítva az első és második keresztgerendát, négy rajtuk fekvő hosszgerendával együtt, annak idején a sírrablók keresztültörték és így egy átlag 120—130 centiméter hosszú oldalakkal bíró négyszögletes lyukat nyitottak a sírűregbe. A földdel kitöltött e nyílás közepén akadtunk (mint már említettük) a sír tartalmának első darabjára: egy emberi jobb felsőlábcsárcsontra. Az elkorhadott és a festanyagot leszámítva, teljesen megsemmisült farétegeken több helyen különböző vasdarabok törtek keresztül, melyeket azonban a sír tartalmának leírásánál fogunk részletesen ismertetni.

Megkezdvén a sírkamra szétbontását, mindenekelőtt a keretet vágtuk le, hogy tisztán a sírkamra belseje maradjon előttünk. Már a keret lebontásakor — mindenfelől a metszetet találva, — sajnosan tapasztaltuk, hogy egyrészt az egész sírkamra elképzelhetetlen laposra van összeszorítva és így aligha dicsekedhet valami gazdag tartalommal, másrészt az összeszorulás folytán, az eredetileg különböző mélységben fekvő tárgyak egy szintájon kerültek össze és így azok eredeti alkalmazási helyének meghatározása is kérdésessé válik. Miután lehámoztuk a felső faréteges agyagot a 10. ábrán rögzített kép tárult a szemlélő elé. Az *A*-val jelölt, jobbról balfelé haránt csikolt négyszög a sírrablók aknájának torkolatát mutatja. A délkeleti sarkon *B*-vel jelzett, jobb és balfelől induló harántvonalakkal keresztbe cizizett rész, melyet fekete foltok tarkáznak, égési termékekkel: hamvval, pernyével, széndarabokkal volt borítva, míg az ugyanitt *C*-vel megírt világosabb foltok: egy ilyen színű és mákszem nagyságú aranyzemcsékkal fröcskölt szövet festanyagának maradványai. *D*. alatt a középső két párnafa elkorhadása, részben elége után létrejött vályúszerű mélyedések láthatók, miután azok a betódult egyéb korhadvány és agyagtól megszabadítottak. A teljesen letakart síkon a különböző csontok, vas-, bronz-, ezüst, aranyrészek és ékkő utánzatok rendkívül szétszórt helyzete azonnal elárulta, hogy e kétségtelenül nagyon előkelő halott utolsó pihenését barbár kezek ugyancsak durván megzavarták és a szembeötlőbb, nagyobb, értékesebb

tárgyakat — mert hiszen a hogy Theodorik király Juda végrehajtóinak írja: «Az arany igazságosan vétetik el a sirokból, hol tulajdonos többé nem létezik; sőt a vétségnek egy neme haszontalanul hagyni azt a halottat rejtekeiben, a mivel az élők élete fentartatik,» — alkalmasint igen nyugodt lelkiismerettel elemelték.

A sír tartalmának leírását — folyton a 12. ábrára utalva, — a *vasalkat-részek*en kezdjük, melyek túlnyomó részét képezték a leletnek. Szorosan a sír északi széle mellett haladva (10. ábra 4. sz.) sűrűn találunk mindenféle alakú vasdarabokat, emlyekből mindenekelőtt a II. és III. halomból már ismeretes és jellegzetes sasszeges vaskarikák tűntek fel függőleges helyzetben. A közepe táján 82 centiméternyire a nyugati és 95 centiméternyire a keleti széltől, állott a 11. ábrán lerajzolt karika és annak közepén félkör alakú vaspánt, melynek belső felén mutatkozó korhadmány világosan mutatta, hogy valami faalkatrészre volt erősítve. A sasszeges, kissé eliptikus vaskarika átmérője: 158—174 mm.; belseje: 125—140 mm.; vastagsága: 18—29 mm.; a sasszeg hossza a forgó gyűrű belső felületétől számítva: 114 mm.; a karikától számítva: 74 mm.; vastagsága a karikát átfogó gyűrűnél: 22 mm.; lecsontult hegyénél 8 mm. A karika közepén talált pánt, mint görbületéből következtetni lehet, 75 mm. átmérőjű fadarabot vett körül; szélessége átlag: 40 mm.; vastagsága: 2—9 mm., olyformán, hogy törési felülete ék alakot mutat. Az északi szélén, az említett vaskarikától jobbra és balra még hasonló nagyságú két másik sasszeges vaskarika állott, az előbbtől számítva egyik a nyugati oldal felé 55, a másik keleti sarok felé 60 centiméternyire, a kirablási akna torkolatának területén. Hogy különben a karikákkal és pántokkal végezzünk: a keleti sírszél mentén — attól 35, az északi sírszéltől befelé 230 centiméternyire: egy; a déli sírszálon pedig párosával egymás mellett még négy, összesen nyolcz sasszeges vaskarikát találtunk, mind függőlegesen álló helyzetben. A keleti sírszél mentén talált sasszeges vaskarika mellett közvetlenül a sírkamra tetejét tartó horgosszegek egyike volt benne. A délkeleti sarok közelében álló sasszeges vaskarikák keletibb példányát a 12. ábra 3. száma mutatja be. E karika átmérője: 182—188 mm.; belseje: 159—161 mm.; vastagsága: 20—30 mm.; a

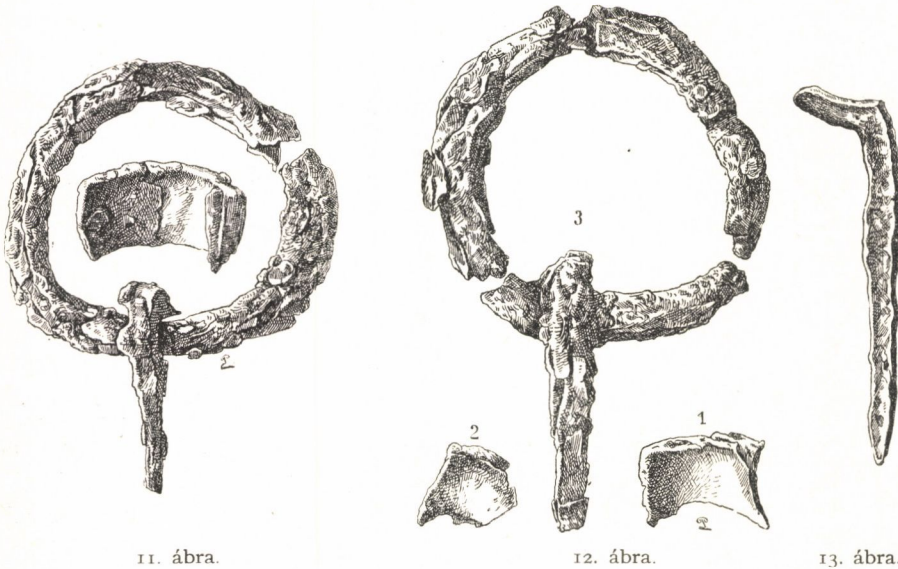
10. ábra.

sasszeg hossza a forgógyűrű belső felületétől számítva: 151 mm.; a karikától számítva: 103 mm.; vastagsága a karikát átfogó gyűrűnél: 29 mm.; lecsonkult hegyénél vastagsága: 16 mm.; ez a legnagyobb. A legkisebb a délnyugati sarkon állott, ennek átmérője: 138—140 mm.; belseje: 118—120 mm. vastagsága: 18—22 mm.; a sasszeg hossza a forgógyűrű belső felületétől számítva: 110 mm.; a karikától számítva: 76 mm.; vastagsága a karikát átfogó gyűrűnél: 14 mm.; lecsonkult hegyénél: 11 mm. A fennebb leírt pánthoz hasonlót — milyeneket a 12. ábra 1. 2. számai is mutatnak, — kisebb nagyobb darabban összesen 12-öt találtunk 40—120 mm. szélességgel; megjegyzendő, hogy a legtöbbön észlelhetők voltak famaradványok és valamennyi a sasszeges vaskarikák közelében fordult elő. Ugyancsak e sasszeges karikák közelében rövidebb, hosszabb vaslemezek feküdtek, hullámos hajlásaikkal különösen kettő kinyújtóztatott «S» betűhöz hasonlított. Átlagos szélességük 60 mm., vastagságuk: 5 mm., hosszúságuk 800—1200 mm. volt. Egyikük az északi középső sasszeges karika mellett kelet felé nyúlva; a másik, a nagyobb, a déli sírszél közepe táján, a két karikapár között feküdt. Egy, körülbelül 800 mm. hosszú, szélességben és vastagságban az előbbiekkal egyező, jobbra egyenes, csak egyik végén kissé hajlított lemez az északi sírszél nyugati sarkától az első sasszeges karika mellé húzódott; míg a déli sírszél közelében, attól 75 és 125 centiméternyire, a nyugati sírszélről pedig két méternyire, nyugotészaki és délkeleti irányban, egy kissé hajlított, mintegy 80—90 cm. hosszú lemezt találtunk, mely az igen nagymérvű oxdálódás daczára is, azt a gyanút ébresztette bennünk, hogy kardéllal van dolgunk. Hasonló szélességű és vastagságú, de az említettek-nél sokkal rövidebb lemez (10—50 cm. hosszúsággal) még nyolcz került kezünk közé és ezeken kívül még számtalan darabka és rozsdafolt mutatta, hogy eredetileg itt igen sok vas kézmű került a föld alá. Legsajátságosabb volt valamennyi közt, egy az északnyugati sarkon — a nyugati széltől 100, az északi széltől 50 cm. távolságra — fekvő, felét emelő kigyóhoz hasonló vaslemez (10. ábra 4b), melynek finomabb kivitelű mása a mai magyar parasztkocsi oldalának felső peremén látható; a gyeplő megakasztására használják és «rakoncza» nevet visel. Mint már előbb említettük: a sírkamra fedelét és az ezt tartó nyolcz keresztgerendát 16 erős kampósszeg fogta az oldalakhoz, azonban csak 8 drb volt, többé-kevésbbé csonkultán, de mégis egy-egy darabban megmenthető. A 13. ábra mutat be egy ilyen szöget. Hosszúságuk 170—220 mm., vastagságuk: 24—30 mm. között váltakozik, a kampó magassága pedig (26—30 mm. vastagság mellett) kívül 40—45 mm., belül: 25—30 mm. Ha még említjük azt a számtalan apró és nagyobb — átlag 5—32 mm. hosszú és 2—12 vastag — lapos-, kúp-, gömb-, gula-, sasfejű szöget és szögecskét, melynek túlnyomó része *minden terv nélkül, valaminek összetartása czélzatát teljesen kizárva*, volt a gerendázatba verve (kettő a 14. ábra 8. és 10. számai alatt látható), vagy alkalmazási helyükből kihullva heverték szanaszét, — végeztünk a vastrészekkel, melyeket annyira szétmart a rozsdá, hogy aránylag csak igen kevés volt az eredeti alakjában megtartható, a többi néhány nap múlva porrá mállott.

A többnyire apró és ugyancsak megrongált bronzleletek közül emliten-

dők azok a sasszögek, a melyeket a 14. ábra 13. és 14. számai ábrázolnak. Ilyent ép állapotban ötöt találtunk, hosszuk átlag 32 mm., készültek 4 mm. széles és $1\frac{1}{2}$ mm. vastag lemezből. Ugyanazon ábra 12. száma ugyanilyen lemezből egy összenyomott karikát mutat, mely így 31 mm. hosszú.

Ezüstből több különböző méretű, kisebb lapocskán kívül 2 drb. meglehetősen ép csatot találtunk, mindannyit az északi szél közelében, (lásd 10. ábra 12. és 14. ábra 5. 6. szám alatt) e csatok hossza átlag: 28 mm., szélességük 22 mm., a csatkarikák átmérője: 15—20 mm., e peczek hosszúsága: 18 mm.; valamennyit két aklaszeg erősített a 2—3 mm. vastag szíjvéghez. Ezen ábra 7. száma egy ezüst pántocskát mutat be, 1 mm. vastag lemezből 18 mm.

11. ábra.

12. ábra.

13. ábra.

hosszúsággal és 15 mm. szélességgel, melyet két aklaszeg alkalmasint szinte szíjhoz szorított és 3 mm. átmérőjű csöves részében minden valószínűség szerint karika forgott. A 11. sz. — ugyanazon az ábrán — bronz kettős korongú (modern elnevezéssel) «vendéggomb»-ot ábrázol, melynek magassága 4 mm. korongjainak átmérője pedig 6—7 mm.; kétségtelen, hogy ez is a szíjszerelék egyik alkatrészét képezte.

Technikai szempontból a lelet legérdekesebb darabjai közé tartozik négy, övről való, parallelogram alakú pánt ezüstből (az egyik ketté van törve). Mellső oldalukat vékony aranylemez borítja, mely a pántok szélein körülbelül 3 mm.-nyire hátra van hajlítva. Ez aranylemezeket az erős ezüstchlorid képződés sötét színnel vonta be. Az elülső oldal a szélektől 2 mm.-nyire egyenes vonalú, bemélyített kerettel van ellátva. A pántokat, melyeknek hossza 5.5 cm., szélessége 1.5 mm., fölül és alul egy-egy gömbösféjű szög erősítette az övhöz.

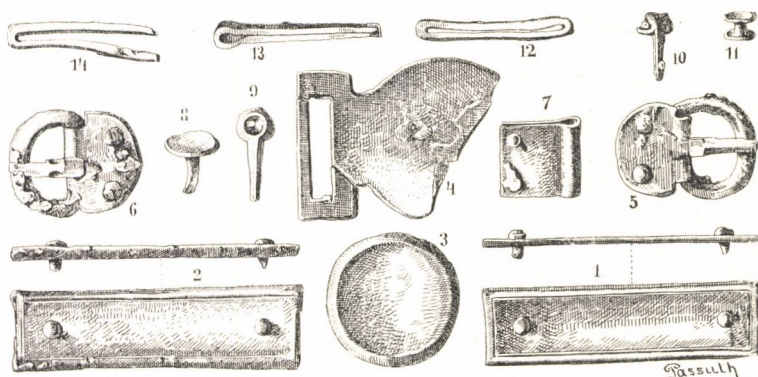
Azonkívül még négy ezüst tárgy került ki a sírból. Három 1 mm. vékonyágú korong, (l. 16. ábra 3. sz.) 2 mm. széles lejtős széllel és kissé homorú lappal 26 mm. átmérő nagyságban és egy korongos nősténykapocs (l. 14. ábra

4. sz.), melynek egy része meg van csonkítva. A hossznegyszögű kapcsolódala 30 mm. magas és 11 mm. széles, a kapcsolásra szolgáló rész benne 20 mm. magas, 4 mm. széles és nincs szimmetrikusan levágva, mert míg három oldalán átlag 5 mm. széles keret veszi körül, ez a negyedik oldalon, épen azon, mely a használatban az ellenállási erő kifejezésére van hivatva, 3 milliméternyire vékonyul; ezt a kapocsrészt 18 mm. széles nyak köti a 33 mm. átmérőjű koronggal össze, mely alkalmasint ott tört csorbára, hol az aklák lyukai gyengítették.

Aranyból a már említett és az égés által megrongált délkeleti sarokban tömegesen feltűnt mákszemnyi szemcséken kívül, egyetlen darabot sikerült találnunk. Ennyit hagytak az ősfosztogatók, de ez a tudományos nagy értékű jellegzetes maradék sokért kárpótolt. A sírkamra közepe táján (10. ábra 19. szám) egy karakterisztikus művű, félköralakú arany szíjvégdísz került kezünkbe, melyet a 15. ábra kétharmad nagyságában mutat be. Magassága: 37 mm., szélessége: 47 mm., vastagsága: 1 mm. Két 0,3 és 0,4 milliméter vastag lemezből van összeforrasztva, oly módon, hogy a középső lemez csak 30 mm. magas és így a szíjvégdísz alsó végén a két fedőlemez között 47 mm. hosszú, 7 mm. széles és 0,4 mm. magas rovátka maradt az ugyanilyen méretű szíj befogadására, melyet azután három aklaszeg fogott át. Ez 5 mm. hosszú, 3 milliméteres fejjel ellátott, 2 mm. vastag szegecses máig is helyükön vannak. Az alsó széltől a bal és középső szegecske feje: 1, a jobbé 1,5 milliméternyire, — a bal szegecs feje a széltől 2,5 milliméternyire, a középsőtől 14 milliméternyire van, míg a középső szögecs fejét a jobboldaltól 17 mm. távolság választja el, a jobb pedig 1 milliméternyire van a széltől. Ha az alsó széllal párhuzamosan, 5 mm. magasságban, egy képzeleti vonalat húzunk, balról számítva, a vonal 7-ik, 22-ik és 39-ik milliméterén újabb három aklalyukat találunk, melyek azonban nem voltak felhasználva, mert különben az arany szögecses ép úgy megmaradtak volna, mint a külső három. Valószínű, hogy a készítő csak a megfűrés után vette észre, mikép a lyukak közel esnek a befoglalandó szíj végéhez és az utóbbi így könnyen kiszakadhatott volna, ez az észlelet indította azután az aklázások küljebb helyezésére. E szíjvégdísz ékítésének leírásánál mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy ennek formája egy 24 milliméteres sugárral írt félkör és egy 47 mm. hosszú, 13 mm. széles téglány egyesítéséből áll, és a díszítés is e szerint tagolódik. Miután az egészet, a széltől egy milliméternyire, egy sekélyen karczott vonal köríti, attól ismét 6 mm. távolságban egy kissé szabálytalan, másik karczott vonal különíti el a félkörű rész szélzetét. E hat milliméternyi belső szélzetet jobbról balfelé egy tízszer hullámos inda — minden öblözetében rövid száron álló (összesen 4) almamag alakú levélkével, — tölti ki. Az apró szabálytalanságokat felmutató rajz kezdetleges, mert kettős vonalakkal csak a kontúrokat írja körül. Az e szélzeten belül fekvő félkörmező egészen síma, csak külső szélét az ívben 27 drb. 2 mm. magas 1,5 milliméternyi homorú vonalú alappal bíró, két vízszintes vonallal vágott, hegyénél sugárszerűleg befelé forduló ék, az alapvonalon pedig 18, egyenkint 1,5 mm. átmérőjű kettős köröcske határolja. E köröcskék baloldali elsejétől és a jobboldali másodiktól a téglány két alsó sarka felé, diago-

nálisban öt—öt ilyen kettős köröcske sorolódik és mindkét saroknál az utolsót az aklaszegek részben elfedik. Az alapvonal mentén, az aklák között 16, a fentiekkel azonos ékecske képezi a díszítést olyformán, hogy a bal és középső szögecs közé 7, a középső és jobb szögecs közé 9 ék esik. Ez a szíjvégdísz tiszta színaranyból készült és 28 grammot nyom.

A lelet egyik legérdekesebb részét képezik az *ékkőutánzatok*, melyeket nagyjából az égési nyomokat viselő délkeleti sarokban, a második fenékpárnafa elkorhadásainak vályujában (lásd 10. ábra D. és 21.) találtunk. Összesen 30 drb. ilyen üvegből készült, mindenféle színű, nagyságú és alakú került kezünkbe. Alakra nézve: 11 kerek, 10 téglány és 9 tojásdad. Átmérőjük, vagy hosszúságuk: 11—25 mm., szélességük: 4—20 mm. és vastagságuk 1—6 mm. között váltakozik. Színük kék, sárga, zöld, lila, vörös. A legkisebb egy átlátszó, szintelen, félmandulaalakú, facottère köszörült gyémántutánzat. Legfeltűnőbb kö-

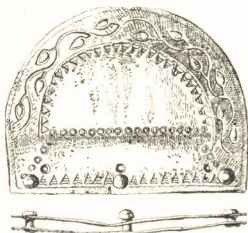

14. ábra.

zöttük két onyxutánzat, melyeknek belső kék mezejét fehér gyűrű fogja körül, míg a külső kör zöld. Ezek az utánzatok teljesen azonosak azon ókori sisak üvegvázával, melyet 1898. évi június hó 25-én Budapesten a Duna medrében, az épülő eskütéri híd balparti oszlopának felső caissonjában találtak.

Hátra van még a *csontmaradványok* ismertetése, melyek azonban rendkívüli szétszórtságuk, keveredettségük és elmállottságuk folytán, nem hogy felvilágosítanak a leletet, sőt inkább újabb kérdőjelekkel faggatják a kutatót. A sírkamra északnyugati sarkán (10. ábra 1. 2.) egy csomó mindenféle vegyes csont volt összehányva. A rablási akna nyílásában — mint már többször említettük — egy emberi jobb felső lábszárcsont és mellette egy meghatározhatatlan kalcinált csontszilánk feküdt. Az északkeleti sarokban egy emberi jobb kulcsontot és ennek közvetlen közelében egy alsó állkapcsot (10. ábra 14. 15.) találtunk. A nyugati szegélytől nem messze (10. ábra 5. és 8.) egymást keresztezve két emberi borda és közelükben egy lócsigolya hevert. A nyugat felőli párnafa vályújának északi végénél két lólábszárcsont (12. ábra 6., 7.) került elő. Ezekről nem messze keletre (10. ábra 9.) egy emberi felkarcsont töredékére bukkantunk, ettől délre (10. ábra 10.) több csonttöredék volt szétszórva. A sírnak majdnem kellő közepén (10. ábra 22.) egy lólábszárcsont feküdt.

Tovább keletre, az ez oldali párnafa helyének északi végén, a keleti széltől 83, az északi széltől 105 centiméternyire — egy nyugotról keletnek orientált hatalmas lólábszárcsont mellett, azt a jobbfalával közvetlenül érintve, — a norma verticalisban egy *emberi koponyát* találtunk. (10. ábra 11. és 12.) az egyetlent az egész sírban. Eredeti szituszban kitisztításakor már észleltük, rendkívül kilugzott, szétmáló állapotát és így törekedtem, ott eredeti fekvésében formáját lehetőleg meghatározni. Legnagyobb hossza (Blumenbach schemája szerint) 175 mm., szélessége: 138 mm., tehát hosszszélességi indexe 79.2 volt és így

15. ábra.

középhosszúnak (de a hosszú koponya határvonalán) minősítendő. Miután pedig a felső állkapcszon meredek fogállást, a függőlegeshez közelítő homlokat és kevésbé dűdorodó szemöldiveket találtunk, bizvást állíthatjuk, hogy a koponya orthognath mesocephal (majdnem delichocephal) volt, általános nagyságából, a falak vastagságából, érdességéből, a varratok összeforrottságából ítélve, éltesebb férfi lehetett. A koponya csakugyan nem volt egészben kivehető, de darabjaiban a többi

csontokkal együtt a magyar nemzeti múzeum néprajzi osztályába került.

Miután ezekben lehetőleg kimerítő részletességgel, pontosan megírtam az 1899-ikki jász-alsó-szent-györgyi ásatás lefolyását, eredményét, legyen szabad szerény nézetemet e nagyértékű leletről néhány szóban elmondani.

Mindenekelőtt sietek megjegyezni, hogy az idő pusztításánál — habár ebben is sok század derekasan fogott össze — még sokkal jobban megnehezített minden következtetést az a rombolás, melyet a sírrablók elkövettek akkor, midőn még a sírkamra nem volt összeroskadva, másfél, vagy két századdal a temetés után. A sokszor említett aknán hatoltak be, fáklya világánál dolgoztak lázas gyorsasággal, mert a füst, minél tovább maradtak, annál inkább megfullasztással fenyegette őket. Törtek, zúztak, szaggattak, míg csak kibírták, mikor azután nem állhatták tovább, a fáklyát a délkeleti sarokba dobták és kimásztak, vagy vigyázatlanul a sarkot kigyújtva a tűz elő menekültek. A gyulást nem táplálta elég levegő, messze nem terjedhetett, de lassú izzásában is oly nagyfokú hőt fejtett ki, hogy nemcsak hamvasztott, de olvasztott is, mint a hátramaradt aranyzemcsék és a foglalát nélküli ékkőutánszatok mutatják. A mit tehát a rablók és századok el nem pusztítottak, annak valószínűleg a javát megsemmisítette a tűz. Azonban így is nagy értékű az az eredmény, hogy egy ilyen gerendasír strukturáját itt ily pontosan, minden részletében meg lehetett állapítani, mi eddig sehol sem sikerült. Továbbá a gyér maradványokból is ki lehet egyet-mást magyarázni.

A legfontosabbal: *a kor megállapításával* foglalkozva, mindenekelőtt bátran lehet állítani, hogy *mind a négy sír egykoru*. Ezt fényesen igazolják az azonos tárgyak, melyek az egyik sírt a másikkal összekötik. Az I. halomban talált bronzkorongok teljesen egyeznek a gerendasírban talált (14. ábra 3.) ezüst korongokkal. A II. halom pajzsdúdora egészen egy formára, egy modorban, egy technikával készült a harmadik halomban talált pajzsdúddal míg a sasszeges karikák azonosak a harmadik és főhalom karikaival (II. és

12. ábra). A III. halmot ugyancsak a sasszegek karikák, de ezeken kívül az arannyal díszített kék lepel is összeköti a főhalommal. (Valószínű tehát, hogy az eltemetett fejedelem mellett udvarnokai, (III. halom) kedvelt harczosa (II. halom) és négy, másvilági szolgálatára feláldozott hadifogoly vagy rab-szolga (I. halom) tértek örök pihenésre. (Az előbbieket talán önkényt, az utóbbiak bizonyosan szándékuk ellenére).

A kor egyik határának kitűzésére első sorban a III. sírban lelt Antoninus Pius, vagy Marcus Aurelius-féle denár szolgál. E fejedelem Kr. u. 161—186-ig uralkodott, *a sírok tehát a II. század második felénél régebbiek nem lehetnek.* Sokkal nehezebb azonban a másik határt kiczövekelni.

Az ugyanott talált bronz kandelláber, minden valószínűség szerint római munka. Csészéjében pedig, a kivételkor jól konstatalható, illatos gyanta elégetésének nyomai mutatkozván, ilyen alkalmazása a temetésnél római szokásra vall ép úgy, mint az a temérdek, látszólag czéltalanul bevert szeg, melyet a nagy halom sírjának gerendáiban találtunk. *Suchier* Rajnáld: «Die Nägel in Römergräbern» című értekezésében («Philologus» XXXIII. 335—343. lapjain) kimutatta, hogy ezek beverése a gonosz hatalmát megakasztja, hogy tovább ne ártson. Kimutatja továbbá, hogy nem a szegnek magában véve, hanem a bevert szegnek volt e bűvös hatása. *Suchier* nézete szerint a szegeket a koporsóba verték. Kinek sok barátja volt, annak koporsójába sok szeget vertek, kinek senkije sem volt, az legalább az okvetlenül szükséges egy szöveget kapta. E kérdésnek megvitatására a hanau római sírok 1872-iki megásatása adta az első impulzust, és *e sírok korát a II—III. századra tették.*★ Római gyártmány az az üvegedény is, melynek cserepeit (12. ábra) a III. halomban találtuk. Maga a cserépdobás a sírba szinte római babonás szokás. — Végre a sasos vas-karikák, a faalkatrészek nyomait magukon viselő pántok, az abroncs minőségű hosszú vaslemezek, a rakoncavas, egyáltalán a III. és különösen a nagy halomban talált rendkívül sok vas, a csatok, lemezek, sasszegek és az ezekkel vegyült lócsontok tömege arra enged következtetni, hogy kocsitemetéssel van dolgunk; habár be kell vallanom, hogy korántsem találtunk oly meggyőző maradványokat, mint a milyenek Loókon, Tétényen, Sár-Szt. Miklóson, vagy Somorodon felszínre kerültek. *Pulszky* a kocsitemetéseket galata népnek és a *II. századnak tulajdonítja.*★★ *Tacitus* («Germania» 42.) szerint e vidéken ózok és katinok laktak, a katinok nyelve gallus, az ózoké panonn, mert az ózok a pannoniai eraviszkokkal egynyelvűek. A Pest- és Fehérmegyében lakott eraviszkok pedig a kocsiknak «par excellence» kedvelői, tökéletesítői, sírköveken is szerepel, ez a kocsitemetések népe. Kétségtelen, hogy az a nép, mely ezekkel az eraviszkokkal egy nyelvet beszél, más szokásokban is egyezik velök és mert ez elrómaiásodott törzsrokonokkal fentartja az összeköttetést, — sőt alig néhány kilométernyire Borsahalomtól, ugyanazon őszön a «Tetemház» halomnál sikerült két római feliratos követ és egy római őrtorony alapfalait kiásnunk, könnyen megmagyarázható a római szokások és babonák átvétele is.

★ «Arch. Ért» X. K. 1876. május 31. 5. füz. 141—144. l.

★★ «Magyarország Archaeológiája.» II. K. 191. l.

Még két másik érv is kínálkozik az ez irányban következtetőnek. Az egyik az aranyszíjvégdísz geometrikus díszítésének vegyülése a növényi motívummal, sőt annak drága anyagon (aranyon) kezdetleges kivitele, mi így együtt a II. század felé szorítja vissza. A második pedig a nagy halomban talált 39 drb ékkőutáncat, melyek teljesen azonosak az eskütéri híd alapozásánál kiemelt jazyg sisak díszítésébe foglalt üvegkövekkel. Ezt a sisakot pedig *Hampel a II. századba viszi vissza*.^{*} Ha még az e leletben mutatkozó egymástól elütő és korban is két-három századnyi távolságban álló különböző izlések esetleges összeegyeztethetése végett hivatkozom *Domaszevszki* Vilmos azon térképére, melyet Magyarország népeinek II. századbeli lakóhelyeiről összeállított^{**} és melyben e vidéken kelta: katinok, illyr: ózok, germán: burok lakrinyok és turáni jászok vannak bemutatva, mely utóbbi nép mind egymásután (a jászok legtöbb) a Pontus vidékéről, az e lelet koraiságának ellenszegülő kultúra bölcsőjéből hullámmozott ide, tehát azt korábban is hozhatta magával — nem követek el könnyelműséget, ha *a borsahalmi fejedelmi sírt egy második századbeli, vagy a III. század elején élt törzsfő temetkezési halmának minősítem*.

Vannak azonban ezt kétségesse tevő oly jelentőségűek is, melyeket nem szabad elhallgatni.

Ha erőt vesz rajtunk a kétely a kocsitemetéssel szemben, akkor kénytelenek vagyunk súlyt fektetni arra a körülményre is, hogy az analógiák mindég újabb korokba szorítanak előre. A herpályi pajzsdúdort, mely a borsahalmiaknál észlelhető, hasonló plattirozó technikával készült, — ha ezeknél sokkal díszesebb is, a tudomány a *III. század második feléből* származtatja, habár Undset ezt a pajzsdúdort keltának és La Tènekorinak, tehát korábbinak minősíti. *Mestorf* a thorsbergi lóp leletei után egy *III. századbeli* germán törzsfőnök, ruházatát, fegyverzetét rekonstruálta és ennek pajzsán is az alsó-szentgyörgyiekhez hasonló pajzsdúdor szerepel. A 6. ábrán 7. sz. alatt bemutatott «verreterie claisonné» modorban készült 17 drb zöld üveglapos arany gomboska *Lindenschmit*, *Lasteyrie* szerint szinte germán ékszer, azonban *De Linas* kimutatta, hogy *a legrégebb ilyen eddig Európában ismert rekesztővösmű*, a wolfsheimi övrészlet, melyet *Cohausen* tett közzé, szasszanida eredetű és a *III. század közepéről* származik; *Hampel* pedig beigazolta, hogy a góthok és egyéb germán rokonaik a Pontus mellől hozták magukkal műformáikat, de itt Magyarországon ezek a formák és így a «claisonné» is csak a *IV. században* terjednek el.

Hild Viktor.

EMLEKEK A RÉGIBB VASKORBÓL MUNKÁCS KÖRNYÉKÉN.

(Első közlemény.)

Minél többet foglalkozom Munkács vidéke őskorának felderítésével, minél többet járom annak termékeny lapályát és azt észak-keletről félkörben övedző szelid lejtésű előhegyeit, annál inkább meggyőződöm, hogy annak minden részein,

^{*} Arch. Ért. 1900. nov. 15. Új folyam XX. kötet 372. lap.

^{**} «Die Marcus Säule». Erleuterungsband: 108. l.

a magaslatokon épen úgy, mint síkföldjén a felderíthetetlen őskorba benyúló neolith időben épen úgy, mint később a bronz- és vaskorszakban tanyáztak emberek, még pedig nem csak átmenőleg, hanem hosszabb ideig is, mint azt a napról napra mind sűrűbben napfényre kerülő emlékeik kétségtelenül igazolják. Jelen értekezésem főtárgyául szolgáló *Lovácska- és Gallishegy* kizárólag *trachitközetből* áll. Lovácska magas, meredek, csúcsban emelkedik, de lefelé terjedező alja különösen északi oldalról lapul, míg nyugati oldalával vele egybekapcsolt Gallishegy úgy a déli, mint a nyugati oldalán meredek és hosszan terjed észak felé; ennek felső orma déli sarkán csak egy-két lépésnyi széles és így helyenkint, különösen a kötőrések helyein, veszélyes is. Ily sokszor nyaktörő helyeken tett bolyongásaim közben a Lovácska és Gallishegynék sziklás ormain, vízmosta árkaiban s forgatott lejtőin rájöttem, hogy a neolithkorban *itt* az ismeretlen ősember leginkább *fent a hegyormon szeretett tanyázn*; itt ugyanis számos helyen akadtam kulturrétegre, égetett, fekete helyekre, melyek úgy 50—60 cm.-nyire mélyen feküdtek a felszíntől s mennyiben a tűzhelyt képezett néhány kisebb-nagyobb kővön és agyagtapaszon kívül más oly jelenségre nem akadtam, mely a kunyhó alakítására biztos fényt vetne, úgy itt is csak képzelém, hogy a lakásul kiásott vermet ágakkal és galyakkal befedték s a hideg elleni védekezésül földdel boglyaszerűen feltölték. Természetes, hogy az ily faváznak nyoma sem maradt meg, mi nem is várható, ha látjuk, hogy az egyes még itt-ott található állati csontoknak s még fogaknak is csupán félig elmállott csekély töredékei maradtak meg. De annál nagyobb mennyiségben és teljes épségben megmaradtak az általok készített és használt, különféle tűzkőből pattintott műszerek, fegyverek és ezeken kívül agyagedények cserepei is. Akadnak obsidiánból készített késpengék és nyílvégek, mely közetet ők bizonyára távolból, talán a zempléni Hegyaljából hoztak; de legtöbb eszközt csináltak a szürke és barnás szarukőből, kovából és más kemény kőből, melyet a Latorcza folyó medréből is szedhettek, honnan egyes használatra alkalmas görelyeket is felhoztak s részint meglevő állapotban parittyá és hajító súlyokul, részint átido-mítva ütő és vágó szerszámul felhasználták. Érdekes a többi közt egy itt lelt, pattogtatás által idomított kőszekercze, mely 13 cm. hosszú, fent a fogásnál 6, lent pedig félkörű éles vége 9 cm. széles és felül 2—3 cm. vastagságú. Egy más ily töredékes tárgy lándzsahegyül szolgálhatott, lévén az most 9 cm. hosszú, 2—3½ cm. széles, míg fogantyúja keskenyebb, 2½ cm. széles és 3 cm. hosszú; egy silexből, sárgás, átlátszó kovából pattintott késpenge, 8 cm. hosszú és 2 cm. széles; egy másik kétélű, 7 cm. hosszú és 1—3 cm. széles. Egy ily silexből fennmaradt kőmag 350 gr. súlyú, 6 cm. széles és 10 cm. hosszú. Egy másik kulturrétegen találtam egy 9 cm. hosszú és 4½ cm. széles kétélű lándzsahegyet silexből; egy 6½ cm. hosszú késpengét; egy 5 cm. hosszú és 4 cm. széles kétélű nyílhegyet; egy másik volt 6 cm. hosszú és háromszögű, míg egy másik hasonló, csonka végű. 1899. május 12-iki kirándulásomkor egy harmadik tanyahelyen számos kétélű késpengét és nukleust leltem; július 11-ikén pedig szintén különféle vastagságú és színű cserepekkel együtt késpengéket; ezek közt volt egy 5 cm. hosszú és 4 cm. széles egyélű faragó-féle eszköz kovából, nyílhegyeket és egy 7 cm. hosszú és 2—3 cm. széles opalizált faköveget,

jeléül annak, hogy az itt lakott ősemberek a vidék különféle távoli helyeit átkutatták s a nekik alkalmasnak tetszett vagy alakja miatt feltűnt követet tanyájukra hordták. Egy barna tűzkőből pattintva 9 cm. hosszú, 6 cm. széles és a közepén 3 cm. vastag véső-alakú eszköz 200 grammot nyomott; volt egy 7 cm. hosszú és $4\frac{1}{2}$ cm. széles vakaró-féle penge; és az október 11-ikén találtak közt számos cserép, egy igen szép, 9 cm. hosszú s közepén 2 s fogantyúján 3 cm. széles kétélű késpenge barna tűzkőből; több nyílhegy kovakőből, késpenge, nukleus és szilánk; valamint egy szarvasfog, mely kezemben szétbomlani kezdett s így sodronnyal körülcsavartam.

Az agyagedényekre nézve megjegyzem általában, hogy azoknak különfelesége miatt határozott jelleget megállapítani nem lehet; mert vannak a cserépek közt nemcsak egészen durvák s olyanok, melyekbe homokot és fővényt vegyítettek, hanem viszont olyanok is, melyeknek fala vékony, síma, finom s nem csak jól kiégetvék, hanem különféle mértani és körülfutó vonalakkal, benyomásokkal és karczolatokkal ékítvék, sőt némelyiken levéldísz is előfordul. Így április 30-ikán fent a Gallishegy ormán találtam egy centiméternyi vastag, vörös és szürke színű cserépeket; némelyike kívül-belül vörös volt, másika feketés. Augusztus 16-ikán kőszerekkel együtt leltem egy 10 cm. hosszú, fent 9 cm., alul 4 cm. átméretű, 4 cm.-nyi hengeres füllel ellátott, kívül barnás, belül fekete égetésű s finom fővénnnyel vegyített agyagból szabadkézzel formált csupornak fele részét; egy másik ily durva agyagedénytöredék kiálló dudorral volt ellátva; másik ismét egy centiméternyi sávval volt a nyakánál ékítve, mely sáv más edényeken keskenyebb volt és körömbenyomásokkal díszített. Egy fehér kvarczfővénnnyel vegyített fekete színű agyagból készült edénynek 9 cm. hosszú, 5 cm. széles és $\frac{1}{2}$ cm. vastagságú töredékén egy $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi magas átlukasztott fül volt s szélein kanyarulatos, domború cifrázattal.

Április 27-ikén tett kutatásom alkalmával a Gallishegy nyugati oldalán, hol egyik nyulványa a Klacsánó falu felé terjedő erdőcske torkollik, egy rigo-lírozott szőlőtalajon egy *czukorsüveghez hasonló*, agyagból gyúrt és jól kiégetett 21 cm. magas úgynevezett *tűzikutyát* találtam, melynek lapos feneke $9\frac{1}{2}$ cm. átméretű s így fölfelé vékonyodik $3\frac{1}{2}$ cm.-ig, míg felül 1 cm.-nyi kerek lyukkal van átfúrva. Súlya 2 kiló és 150 gr. Hogy nagy tüzelésnél használták egykor, onnét tűnik ki, hogy nem csak helyenkint keményre kiégettetett, hanem rajta hólyagos kidomborodások is látszanak. Mennyiben ily kúpos hengerek nagyobb számmal szoktak előfordulni, itt is kutattam utánuk, de sikertelenül, mert a hantok közt csupán tűzkőből pattintott 10 cm. hosszú, 3—4 cm. széles kétélű és hegyes késpengét, ilyen gyaluféle eszközt és egyéb kőszereket és cserépeket találtam.

Hogy egyébiránt itt a neolithkori emberek már a magok feltörését illetve megdarálását ismerték és gyakorolták, sejtem onnan, hogy április 30-iki kirándulásomkor a Gallishegy ormán egy ily kulturrétegben trachitból durván idomított *kézi őrlőkő*-darabra akadtam, mely 16—24 cm. terjedelmű és 1—3 cm. vastagságú; egyik kissé domború lapja síma, míg a másik érdes. A neolithkorbeli kézi őrlőkő-dúcok általában egyszerűek, durvák, átfúrt lyukak nélkül, csupán a használati oldalukon simítottak, míg a későbbi kornak, mint látni fogjuk,

egészen másfélék s izlésesen és csinosan kidolgozottak; jóllehet akkori primitív használati módjuk szintén nem csekély idő és erővesztegetést igényelt.

Kőkorszakbeli őrlőköveket, cserepekkel és tűzköszerekkel közelebb a Munkács melletti *Nagyhegyen* is találtam s így a lelethelyek száma ezzel is szaporodott.

Miért választák maguknak az akkori emberek épen e meredek és magas ormokat tartózkodási helyekül, bajos meghatározni. Itt a kényelemben nem igen részesülhettek, már csak azért sem, mert az ivóvízhez sem férhettek egykönnyen. S a hegy lábánál elterülő síkságot, mely akkor bizonyára posványoktól, folyóktól és patakoktól át és át lehetett hatva s rengeteg erdőséget és bokrokkal s cserjékkel benőtt vadonságot képezett, nem csekély fáradtsággal érhatték el; a 2—300 méternyi meredekségen való le- és felhatolás, főleg szélvész idején, nem kis erőködést igényelvén. Azonfelül fent a légáramlatnak kitett ormon, főleg annak északi oldalán, az itt uralkodó dermesztő hideg és fagy miatt, a tartózkodás kényelmetlen lehetett, habár tüzelő fában nem szűkölködhettek.

S épen azért úgy vélem, hogy e nép aligha hosszú ideig tartózkodott itt s valószínű, hogy csakhamar áttelepült a fentebb említett, a mostani Munkács várost délkeletről környező alacsonyabb és szendébben fekvő előhegyekre, különösen a Szarkahegy, Pálhegy és *Kishegy* lejtőire, hol, mint többször közlém e becses lapokban is, számos progloditszerű földalatti lakhelyeket feltártam, melyekben terjedelmes tapasztott tűzhelyek tömérdek agyagedénytöredékekkel s itt-ott őrlőkövek darabjaival is kerültek napfényre, kizárólag tűzkő és obsidián eszközökkel, de az ércnek teljes hiányával.

Bronzkor és a vaskor kezdete. A bronzkorbeli emberek itt fent a Lovácska és Gallishegyek ormain s lejtőin nem tartózkodtak, ennek itt nyoma nem tűnt fel, de annak igen, hogy a hegyek közelében az alacsonyabb lejtőket és nyulványokat kedvelték. Így a közelfekvő *Klacsánó* helység lejtőjén néhány év előtt az *Obücs* nevű szántóföldön vetett ki az eke egy csomó bronzeszközt, tokos vésőket és lándzsát, melyek gyűjteményemben vannak; a szomszédos Vereshegyről pedig e nyáron kaptam egy kis bronzvésőt, mely ott földforgatás közben találtatott. S így, ha a jelen leírásom főtárgyát képező Lovácska és Gallishegy meredek lejtőit a bronzkorbeliak mellőzték is, az utánok következett egy új nép, mely ég tudja, mily módon, honnan és mikor vetődött ide s mely a műveltségnek már meglehetősen magas fokán állott, a Krisztus előtti századokban fölkeresé azokat s *mindkét hegynek közepe táján* s minden oldalain megtelepült s itt állandó tanya- és lakhelyeket magának készítvén, bizonyára *hosszabb ideig tartózkodott*.

E kétségtelenül már rendes családi és társadalmi életet folytatott s mezei gazdálkodással, szántással, kapálással és ásással foglalatoskodó nép, melynek nagy számban itt napfényre került vaseszközei, előhaladt kéziipara, faragásra és kovácsolásra valló szerszámai a La Tène-izlést igazolják, mért választá lakóhelyül épen és kizárólag e két hegynek meredek lakálytalan oldalát s mért nem inkább az alatta elterülő lapályt vagy szelidebb lejtők, fensíkok és hegynyulványok kényelmesebb területeit, valóban nehéz megfejtetni, annál inkább,

mert annak nyoma, hogy ők a két hegyen kívül a megyében és távolabbi környékén másutt is laktak volna, eddig sehol fel nem fedeztetett s én szerencsés valék meggyőződni arról is, hogy mennyiben hasonló vastárgyakat és edényeket az abauj-tornamegyei *Szádelőnek* nevezett szűk völgyben, voltaképen sziklahasadékban szintén kiástam s gyűjteményembe helyezvén, most a Gallis-hegyen találtakkal tett összehasonlítás folytán teljesen egyenlőknek találtam: *ily nép ott is*, szintén meredek sziklák közt, *mintegy rejtett búvó helyen tartózkodott* s így a közös jelenség mintegy arra mutatva, hogy e nép leginkább *önbiztossága tekintetéből* választá ki épen a legnehezebben megközelíthető helyeket tanyájául.

Pedig e nép, mint a napfényre került tömérdek ereklyéiből, emlékeiből látható, a jólétnek kifejtett fokán állott s a mellett, hogy önfentartása végett vadászatból, halászatból, állattenyésztésből és gazdálkodásból élt, gyakorlott, képzett iparosokkal és kézművesekkel birt, kik szükséges műeszközeit elkészíték s kik fényűzési és házi szükségletein felül, hadászati és vadászati fegyvereit is kovácsolták, még pedig, mint a súlyos harczi kaszákból (*Schlachtsichl*), szekerczék, lándzsa- és nyílvégekből kitűnik, izmos és erős férfiak számára, kik lovon is nyargaltak, s talán mint lovasok harczoltak is. Úgy látszik különben, hogy e lovasok még nem ismerték a nyerget és a kengyelvasat, mert erre vonatkozó nyom még nem fordult elő, de *azonkorú itt talált ezüstérmeken* is az idomtalan lovas nyergeletlen lovon ül. A zabolákból ellenben hét példányt találtam s ezek mind egyenlők, tudni illik oly mostani cigányzabola-félék, melyeknek két terjedelmes karikaiban, melyek a kantárszíz befogadására is szolgáltak, két a közepén összekapcsolt ∞ alakú tagozat van, mi a paripa vagy gebe szájába illesztetett. *Patkolás* divatban akkor nem igen lehetett, mert annak nyoma nem mutatkozik. E nép, melynek férfiai nemcsak iparűzők és földművelők, hanem jól fegyverzett harcosok és vadászok is valának, mint mondtam, a meredek két hegy közepe táján készíte magának kisebb-nagyobb távolságban egymástól, a déli enyhe oldalon épen úgy, mint a nagyobb hideget árasztó északi lejtőin *lakóhelyeket*. Úgy hiszem, hogy meddő fáradság lenne, itt azt feltüntetni akarni, mily alakú és szerkezetű volt az a kunyhó vagy lakház s épület, melyet e telepések magoknak itt kétezer év előtt készítettek és használtak; helytelen és meddő lenne a felett dissertálni s tudósainkat ama sokszor komikus hatású vitatkozási térre követni, hogy a finnek kotája, vagyis vékony rudakból vagy hasábokból alkotott kúpalakú kunyhó-idomú volt-e, vagy hogy az a félig vagy egészen fedett, nyílt vagy zárt cserényszerű, vagy a mostani magyar csőszkunyhóból alakult, gyeppel fedett izik, gurgyec, kutyec, vagy putri-féle, vagy épen boglyaalakú pásztorkunyhó-féle lehetett-e? Szerény véleményem és nézetem e tekintetben az: hogy azon emberek — *nevezzük keltáknak, galloknak, germánoknak vagy szittyáknak* — kik oly czélszerű és praktikus fegyvereket, finom műszereket, házi és ipari műeszközöket, ildomos, ízléses és becses keramikai műveket, edényeket tudtak készíteni és használni, s kik a fényűzést és piperét is kedvelték, bizonyára nem sokat kísérleteztek s okoskodtak azon, mily sejtől fejlődjenek hajlékaik, melyik idomot vegyenek mintául, hanem természetes józan észszel alkalmazkodtak a körülményekhez és helyi viszonyokhoz, s

jól tudván s belátván azt, hogy az okos embernek lehetőleg menekülnie kell az elemi csapások elől, s hogy csak buksi fejű ül ki fagyban, hóban és viharban, nyílt oldalú és fedetlen cserény alá, s hogy csak oktalan különcz áll ki viszont nyár közepén bundában, vagy nehéz szörmés ködmönben, önként a nap égető és hevítő sugarainak, bizonyára felhasználták a helyi viszonyokat s készítették magoknak oly hajlékot, mely őket az elemi viharoktól és téli hidegektől alaposan megvédje s melyben az egész család jól és kényelmesen megférjen s élelmi készleteit is a megromlástól és megkeményüléstől megóvjá. Hajléka tehát olyan lehetett, melyben mozoghatott és dolgozhatott is, mert a férfiak, úgy mint asszonyai bizonyára munkakedvelők valának, mire őket különben a szükség, természeti ösztön és kényelem utáni vágy is vezeté. Tavaszkor és nyárban minden bokor és lombos fa nyújtott ugyan árnyat a nap sugarai ellen s így bizonyára az enyhe idő legnagyobb részét künn a szabad ég alatt töltötték, míg a téli fagy, hó és viharok elől bevonultak biztos hajlékaikba, melyeket nézetem szerint úgy készíthettek, hogy a hegylejtőn kiásott gorcznál tervezett hajlék hátsó része a hegyoldalba volt vájva s pinczeszerűen beásva, míg a bejárat előtt emelkedett egy 60—100 centiméternyire mélyen a földbe vájt veremből kiálló s tapasztott fővény vagy hasított fából összerótt putriszerű lak, földbe eresztett hajlék, mely egyszersmind konyhával, tüzelőhelyiségül szolgálhatott s mely, mint a helyenkint feltűnt nagy terjedelmű égetett, szénfekete és hamvas kulturrétegből kivethető, 5—6 méternyi kiterjedésű lehetett. Ez akár fűvel, kéreggel vagy fahasábokkal, vagy mi még valószínűbb, rudakra fedélszerűleg borított földdel s gyeppel volt befedve, kürtővel volt ellátva, melyen a füst kitakarodott, s a kürtőn fa- vagy vasrúd volt keresztül fektetve, melyről a horgos, kampós végű láncz csüngött alá a bogrács felakasztására. Egy ily hamvas, szenes tanyahelyen találtam három darab Λ ékalakú hajlított 3 cm. széles *vasráfot*, melyek közül az egyik 31, a másik 28 és a harmadik 25 cm. hosszú szárú s alsó nyílásuk 16—18 cm.-nyi, s mindeniknek végén egy-egy félcentiméternyi lyuk van átverve, minél fogva azok fent, talán a fedél ormán felszögezve lehettek; de volt egy vasráfból készült 65 cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles és 1 cm. vastagságú horgos végű pánt is, melynek végén 11 cm.-nyire kiáll a korongban végződő horog, mely valószínűen a kürtőnél alkalmaztatott. De ezeknél érdekesebb az 1. sz. a. ábrán is feltüntetett, itt teljesen ép állapotban kiásott kétágú kampós bográcsláncz (gangó), mely a tüzelőhely felett csünghetett és a bogrács felakasztására szolgált. Egész hossza ezen három helyen hosszabbító kampókkal ellátott függőláncznak $148\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 1.600 kgr. súlyú. Felső része két ágból áll, melyek 1 cm. vastag négyzetű, de csavarszerűleg diszített rúdból készítvék úgy, hogy a közepén egy-egy karikába illesztvék s felső végükön 3 cm.-nyire kiálló s 2 cm.-nyire lapított horgos kampóval ellátvák; a két rúd azután tizenegy darab $4\frac{1}{2}$ cm. átméretű szemű s összesen 28 cm. hosszúságú lánczba van foglalva, melyről ismét az alsó mindkét végén 7 cm.-nyi kampóval ellátott rúd csüngött, melyre a bogrács vagy más kalantyús főzőedény akasztatott. E szerint ezen itt-ott gangónak nevezett, de most már a régi nyílt konyhák átalakítása és úgynevezett takaréktűzhelylyel való ellátása következtében a divatból teljesen kiment, bográcslánczhoz hasonló

ősrégi eszköz, négy rétbe volt összehajtható, valószínűen azért, hogy költözködés alkalmával könnyebben összerakható legyen; de ez érdekes tárgy egyzersmind azt is igazolja, hogy egykori használói elég magas hajlékokban laktak, mert az 148 cm. hosszú lévén, ha felteszszük, hogy a rátett bogrács a kalantyúval együtt legalább 40—50 cm.-nyi s az alatta emelkedő tapasztott tűzhely, töcze, legalább 15—20 cm.-nyi magas volt, úgy a hajléknak 218 méternyinél magasabbnak kellett lennie. Egy ilyen gangónak nyomait, töredékeit más tanyán is találtam s azok egyikének ábráját az V. tábla 1. száma is mutatja. E horogszerű vaseszköz szintén 1 cm. vastagságú rúdnak 8 cm. hosszú töredéke, végén horogja, inkább kampója 6 cm.-nyire kinyulik. Egy másik töredék $8\frac{1}{2}$ cm. hosszúságú, hengeres rúdja 1 cm. vastag s kampója $3\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű és $2\frac{1}{2}$ cm. széles lemezű; végre egy harmadik töredék a kétfelé ágazó rúdnak része. Találtatott egy három darabból álló $1-\frac{2}{3}$ cm.-nyi széles vaspánt, melynek egyike kampóval van ellátva; összes hosszúságuk 44 cm. Talán az a 83 cm. hosszú és 1 cm. vastagságú, itt-ott behajlott négyélű *vasrúd* is, mely egy ily tanyából előkerült, ily célra szolgálhatott. Úgy látszik, hogy lakhelyeiket elzárható ajtókkal is ellátták; több oly szemes szöveget találtam ugyanis, melyek arra engednek következtetni, hogy sasra alkalmazott rekeszekből valók. Az egyik ilyen sas 8 cm. hosszú és a 3 cm. átméretű szeménél 1 cm. vastag, vége pedig hegyes, s egy másik $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 1 cm. széles, 2 cm. átméretű szemes fejjel és hegyes véggel. A különféle póczhorgok, párkánykampók és kávas póczfoglalo vasak bizonyára szintén házias célra szolgáltak.

A *tűzhely* többnyire úgy volt alkotva, hogy mintegy félméternyi átméretű körbe kóduczokat helyeztek s azt agyaggal kitapasztották. Az ily tüzelőhely, azt hiszem, képezé a család gyűlö központját, mely különösen zimankós és zivataros időben, vagy télvész idején alvó, tartózkodó és foglalkozó helyül is szolgált, mint melynek melegítő lángjánál egyzersmind pihengettek és az üdítő álmod élveztek; a mellett, hogy a tűz és parázs felett függött bográcsban párolgott az éhség csillapítására főtt eledel. A tűzhely mellett volt elhelyezve egy terjedelmes *laposkő*, mely asztalul szolgált (s minő itt-ott feltűnik is) a sujkó, melyen az *örölkő-bokor* állott, s melyen a naponkénti lisztet, vagy inkább darát aprózták a felső lyukas kőlapnak fel-le való dörzsölése által. Itt lehetett a számszám fafaragásra, simításra és gyártásra szükséges műpad is, valamint az illető iparosnál a kovácműhely és bronzöntő helyiség, számos üzleteikhez szükséges szerszámaival, fogó, véső, faragó, ágvágó és kerékgyártáshoz való különféle balták, szaluk, fejszék és szekerczék, melyek még mind oldalnyiló vagy felülről lefelé ható tokkal valának ellátva; a varga és szíjgyártó itt tartá szükséges sajátlagos műszereit, félkörű bőrvágó késeit és dikicseit, valamint a mai juhnyírókhoz hasonló kisebb-nagyobb ollókat, melyek oly jó anyagból valának készítve, hogy még most is ruganyosak és jól mozgathatók. S bizonyos, hogy az ily eléggé terjedelmes helyiségekben tartózkodók nem csak a tűzhelyen rakott lángtól nyerték a sötétség beálltával a megkívántató világosságot, hanem e célra már csinosan kidolgozott *agyagmécseket* is használtak, melyekbe faggyú- vagy zsírba kanóczot tevén, így meggyújtották. Több így a lángtól és zsirtól megfeketedett agyagtálacskák töredékeit találtam, de 1900 július 16-ikán

feltárt tanyahelyen egy ép, sárgás-vöröses színű, behajlított karimájú $5\frac{1}{2}$ cm. átméretű és 4 cm. magasságú finomul kidolgozott agyagedénykét is, mely fogantyúval volt ellátva, s melynek egyik oldala a füsttől és lángtól feketés. S bizonyára e helyiségben s az abból a hegy oldalába nyíló vajnában tarták még az élelmezésükre szükségelt gabonát és egyéb magokat, valamint a földmívelésre való különféle ásókat, kapákat és sarlókat, s a vadászathoz és halászathoz szükségelt eszközöket, hálókat, horgokat és súlyokat; nemkülönben a vászonkészítéshez szükséges, bizonyára kezdetleges, de a gyakorlathoz idomított egyszerű megfelelő gépezetet, melyeknek egyes részei, pántjai, horgos és kampós részei megmaradtak; úgy a fonáshoz és kötéshez súlyokul alkalmazott különféle átlukasztott orsó- és egyéb gombokat. Az így fenmaradt műeszközök világosan igazolják, hogy az itt sokáig élt és tartózkodott lakók mind ruházataukra, mind fentartásukra, élelmezésükre és védelmükre szükséges eszközeiket magok készíték, s hogy bizonyára akadtak köztök a szakszerű iparosokon kívül még olyanok is, kik kereskedéssel is foglalkoztak, s innen koronkint nagy útra kelvén, messze keleti és nyugati földbeliekkal, talán tengerentúli emberekkel is érintkeztek, s onnan borostyán, üveg, ércz, réz, ón, ezüst, arany, grafit s egyéb árukkal és kész érmeikkel s ékszerekkel visszatérvén, így a fényűzést és kényelmet sorsosai közt terjeszték s meghonosíták. Az is bizonyos, hogy az ily kirándult kereskedők a messzi távolban sok újat és czélszerűt észlelvén és tapasztalván, magokkal nem csak új bő ismereteket és tapasztalatokat, hanem kész műtárgyakat, fényűzési czikkeket, fegyvereket, grafitedényeket és egyéb műszereket hoztak s azokat itthon is czélszerűbbeknek találván, az előbbi régi elavult és kevésbé előnyösök helyébe alkalmazták és terjesztették, mi immár egyszersmind magyarázatául szolgálhat annak, hogy az itt most lelt művek és fegyverek egyidomúak azokkal, melyeket a távol keleti és nyugati s más világ-részekben találnak, s melyek e szerint, ha nem is *egységes népek, de bizonyára egy kornak szüleményei s alkotásaiul tekinthetők.*

Az itt napfényre hozott ereklyék sokasága és különfélesége, a háztartási, földmívelési és iparüzleti műszerek temérdek és ép volta, azt látszik igazolni, hogy használóik s birtokosai itt hosszabb ideig tartózkodtak s nem csak átmenőleg telepedtek meg; s mennyiben szerencsés valék azok lakhelyeire akadnom s több tanyáikat alaposan megvizsgálni, nem egy ízben gondolkodtam a felett, hol és mikép temették el halottaikat, kiket bizonyára kegyelettel és fájdalommal érzéssel kísérték ki s helyeztek el végnyugalmukra; de azért is óhajtottam a sírmezőre akadni, hogy annak módja s mellékleteiből is némi tanúságot merítsek multjok iránt. Rendszeres és határozott sírmezőre nem akadtam ugyan, de mégis vannak némi észleleteim s támpontjaim, melyek megerősítenek ama nézetemben, hogy náluk a halottégetés és váltakozva a hulla eltakarítása is szokásban volt. Ugyanis még az 1844. évben, mint hitelt érdemlő értelmes egyéntől, Horváth Alajos, munkácsi ügyvéd és klacsanói birtokostól értesültem, kötőrők a Gallishegy déli lejtőjén egy lapos kövekből összeállított sírra akadtak, melyben kinyújtóztatott férfi csontváza feküdt s mellette mintegy harmincz vastag ezüst, úgynevezett barbár érem, melyeknek domború oldalán idomtalan sisakos fej, a másik homorú oldalán pedig vastag testű lovon ülő vékony férfi

látszik. Arra, hogy a hulla mellett más kegyeleti tárgyat vagy fegyvert is találtak volna a munkások, nem emlékezett. Igaz, hogy ez csak egyetlen s így szórványosnak tekinthető eset; de a Gallishegynek észak-nyugati gerinczénél, hol nyugot felől a Klacsanó felé húzódó Obücs nevű hegyhát kezdődik, a sűrű tölgyerdő és cserjésben elszórtan több apró halom emelkedik, melyek közül néhányat felásattam, de azokban némi durva cserepen, szén és hamunál egyébre nem akadtam s így feltehető, hogy ezekbe a halottégésnél fenmaradt hamuval megtöltött urnákat elhelyezték volt. Különben a Klacsanón túl fekvő Iványi és Lauka helységek, Obücs és Szunyoghegy, Bar-Bia és Lavoczkipatak és Lazi körüli hullámos vidéken, melyet a ruténség *Mohilkának* nevez, szintén számos kisebb-nagyobb halom tűnik fel, melyek azonban, mint megkísérlett kutatásaim közben meggyőződtem, cserépnél és hamunál egyebet szintén nem tartalmaznak.

A tárgyhöz illőnek találok itt felhozni, hogy a berlini királyi múzeum történelem-előtti osztályában, a németországi Schreck, Siegburg, Ravensberg, Leidenhausen, Heumor, Delbrück, Hardt, Duisburg, Rheindahlen, Kalbeck, Pfalzdorf s más helyeken levő halmokból és sírmezőkről kiásott urnák őriztetnek, melyekben égetett csont és hamun kívül mellékletül részint bronz-, részint vastárgyakat találtak; C. Rademacher, kölni tudós, Althenrath, Thurn, Dünwald, Moorsbruch, Goch s más németországi helységekben szintén számos halmot és sírmezőt felkutatott s azokban grafitos edényeket, bronzlemezeket, kar- és újjgyűrűket bronzból és egyéb vastárgyakon kívül hosszúkás, vésőszerű, tokos *vaslándzsacsúcsot*, Havensburgnál pedig egy 40 cm. hosszú *harczi sarlót* talált, melyet ő «*Schlachtsichel*»-nek nevez, s mely a gyűjteményemben levő számos itt kiásott ily fegyverekhez teljesen hasonlít. Ő, valamint a többi kutató, e sírokat és ereklyéket *ó-germánoktól* eredetteknek tartja, s így magam is hajlandó vagyok az itteni hasonló maradványokat *ó-germánokéinak* tekinteni. Az említett németországi sírokból még kőlándzsa s egyéb kőeszköz is fordult elő, mit valóban itt is tapasztaltam, mert obsidián és kovakéspengéken s ily nyílakon kívül találtattak helyenkint quarcitból s egyéb keményebb kőzetből is idomított vésők és átlukasztott fokos-féle ütőeszközök is.

Lehoczky Tivadar.

A «PETRIS-I» ŐSTELEP SZAMOS-ÚJVÁRT.

(Második közlemény.) *

II. EDÉNYEK. A Petris telepen is — mint mindenütt — legtöbb az edénycserép; teljesen ép edény egy sem került felszínre, ellenben az eredeti ép alak conturjainak kiegészítését megengedő többé-kevésbé csonkult példány 17 drb. találtatott. A cserepek között két különböző kultúra nyomait találtam, u. m. a tulajdonképeni praehistoricus keramikát és egy későbbi időre akár egy magasabb culturára valló cserépedény készítményeket. Az őskori edények kivétel

* Az első közleményt lásd Arch. Ért. 1901. 17—28. l.

nélkül mind korongolatlan technikával bírnak ; a nagyobb edények többnyire durva szövetűek, mesterségesen belekevert homok- és apró fehér quarzkavicszemeket tartalmaznak, vagy esetleg ritkábban földes szövetűek ; a kisebb edények rendesen gondosabb megmunkálásban részesültek, mert anyaguk finoman iszapolt s így kavics-szemeket, vagy durvább homokot sem keverték beléjük. A durva és finom anyagú cserépdarabok k. b. egyenlő mennyiségben szerepelnek. Színre nézve a téglavörös, szürke, barna és fekete árnyalatait viselik magukon ; jelentékeny számban vannak m. e. 200 drb. többé-kevésbé fénylő fekete, graphitmázos cserepek, ellenben csak 28 drb. akadt olyan cserép, a melyeknek felülete pecsétviasz-szerű fényes, vörös, mintha festve volnának, de a melyekről Reinecke egyik értekezésében * azt bizonyítja, hogy az ilyenek fényesre kicsiszolt felületű edények voltak. Ugyanílyenek a bácstoroki őstanya vérpiros edénycserepei is,** valamint gyűjtöttem még hasonlókat Tordosról, és Alvincz «Gobli» nevű őstelepről.*** A petrisiek anyaga a jobban iszapolt cserepek közé tartozik s felületük mindeniknél fényes, vörös, ritkán sárgásba vagy barnásba hajló színű. — A részben fénylő, de legtöbbször homályos fekete graphitos cserepeken kívül van még 20 drb. oly cserép, a melyeknek nemcsak külső felülete graphitos, hanem egész belső anyaga is homokos, földes, tisztátalan graphitból áll. E sajátságos szerkezetű cserepek felületükön öntött vashoz hasonló fémes kinézésűek, homokot bőven tartalmaznak s más tekintetben a többi edénycserepekkel megegyeznek. Hét különböző vastagságú perem jelenlétéből hét ily graphitedényt constatáltam ; az őskori telepeken különben mindennapos jelenségek. — A cserepek égetését illetőleg azt tapasztaltam, hogy a fekete színűek és általában a sötét árnyalatúak rosszul vannak kiégetve, mert néhány ily cserepet tűzbe dobva egy órányi idő alatt kívül-belül egész anyaguk téglavörössé változott. Kevesebb számban vannak egyszínű vörös cserepek, melyek több tüzelést szenvedtek, ellenben a a tökéletlen égetésnek számos példáját és egyben érdekes bizonyítékát nyújtják a két és három színréteggel bíró cserépdarabok, melyek között a három színesek gyakoriabbak. A kétszínű cserepeknél a vörös színt majd az edény külső, majd ritkábban a belső oldalán találhatni, a szerint, a mint ezek égetését szabad tűz által kívülről, vagy belülről eszközölték, míg a három színrétegesek középső, vastag, tökéletlenül égett, tehát feketés anyagát kívül-belül egy-egy vörös égetési kéreg borítja 1—2 ritkán több mm. vastagságban, miből következőleg kétségtelen tény, hogy a cserepek két külső piros kérgé a két oldalról végzett nyílt tüzelési eljárásban leli magyarázatát. — A cserepek vastagságának megszokottabb mérete: 8—12 mm., a legvékonyabb = 3 mm., a legvastagabb = 24 mm. — A korongolatlan ősemberi cserepek közt elenyésző csekély számban korongolt darabok is fordulnak elő, de mert ezek sokkal finomabbak, kavicsmentesek, homokosak, vékonyabbak, hamuszürke színűek, diszitést nélkülözők, továbbá a perem és fenék forma,

* L. Arch. Értesítő, 1898. évf. 97—98.

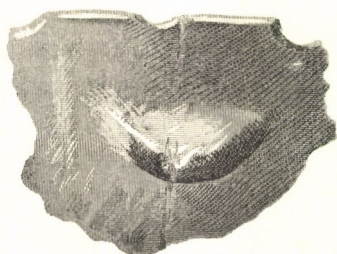
** L. Erdélyi Múzeum, 1900. évf. 31.

*** A «Gobli» nevű érdekes őstelepet Herepey Károly tanár úr fedezte fel s ugyan ő ismereti a megjelenés alatt lévő Alsó-Fehér vm. monographiájában. Ennek megjelenése után magam is fogom a saját kutatásaim által elért eredményeket e telepre vonatkozólag közölni.

1 cserép fehér festésszíze, az edényt körülövező dudorszalag mind újabbkori cultura emlékei. A 32 db. közül 2 cserép egy nagy római edény töredéke. A felszíntől 30—35 cm. mélyen magam is találtam egy korongolt cserepet a cultur-rétegben.* A keramika általános jellemzése után lássuk azokat az edényrészleteket, a melyek az edények idomainak alkotásában, mint a leglényegesebb kellékek szerepelvén, a tanulmányozás figyelmére is méltók; ezek a perem, fogantyú és fenék.

Az összegyűjtött peremdarabok száma: 1386, a melyek között a perem következő alakját találtam:

1. *Felálló perem* az az idom, a midőn a perem az edény felső részén a nyaknak nevezett összeszűkülés nélkül egyenesen felemelkedve függélyes

38.

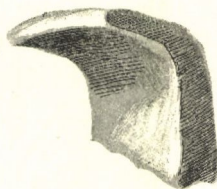
állásban végződik. (38. ábra.) Ha a perem irányát az edény fala fenéig megtartja, hengerded idomú edény keletkezik, a minők e töredékek közt is észlelhetők. A felálló perem különösen jellemző a lánczdudor díszes durvább edényekre; leginkább tartó edényeknél, nagyobb fazekaknál és ritkán tálaknál is alkalmazták. Különválogattam 570 darabot.

2. *Félig kihajló perem* alatt értem az oly alakot, a mely a függélyes iránytól legfeljebb 45°-ra hajlik kifelé.

Az ilyen peremű edényeknél már az oldalak is hajlékonyabbak s az ily edény falának keresztmetszete a peremtől a fenéig megnyúlt (2) alakot mutat. Bár ilyen perem a nagy, durva edényeknél is használatos, mégis e peremalak inkább a kisebb, csinosabb és díszesebb fazekak, bögrék, csuprok, sajátja, mivel a vékonyabb edényfal inkább megengedte a hajlításokat. E peremfajból találtam 534 darabot.

39.

40.

3. *Gallér perem*, mely akkor áll elő, ha a perem 45°-nál nagyobb szög alatt hajlik kifelé s az edény szája körül 1—4 cm. széles vízszintes irányú gallért formál, mely peremalak különösen a régibb középkori, nevezetesen a római és népvándorlaskori nagy urnákon divatozott. (39. ábra.) Képviseli 15 db.

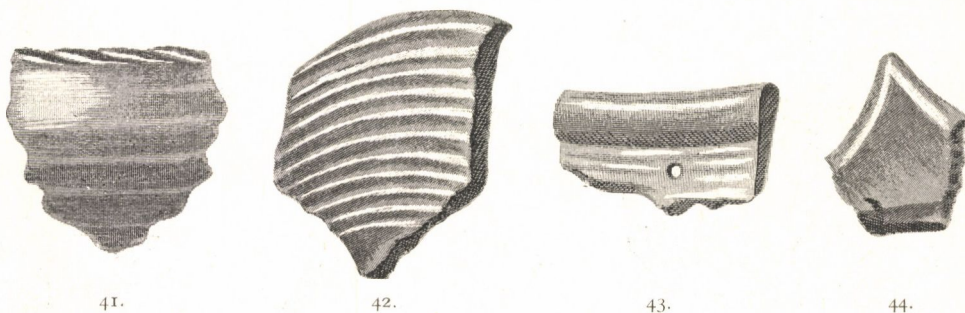
4. *Behajló perem* az az alak, a mely az előbbiekkal ellentétben az edény belseje felé hajlik s ezáltal az az edényeknek tálalakot kölcsönöz. (40. ábra.)

* A korongolt cserepek az ezután következő leírásokból mindenütt mellőzve lesznek.

Teljes analogia Wosinszky id. m. I. k. LXXXVIII. t. I. sz. A behajló perem olyannyira a tálak jellegét képezi, hogy a mely cserép ilyen peremű, az szükségszerűleg mind tálszerű edényektől származik. M. e. 224. perem. A behajló peremű tálak közt m. e. 45 db. cserépnek pereméle sajátos csavarulatos diszítéssel bir, a mi szintén a tálak egy részének jellemző tulajdonsága, mivel másféle edények peremén nem fordul elő.* (41. ábra.)

5. *Ferde perem* név illeti azt az alakot, a mely az edény oldalának egyenesen ferdülő irányát követi, miáltal az ily edények a fenéknél a legkisebb, a peremnél a legnagyobb átmérővel birnak s egészen nyílt öblű táblákat eredményeznek. (42. ábra.) M. e. 35 perem.

6. *Hengeres perem*, mely az edény külső oldalán a függélyes irányú falnak hengeres idomú megvastagodása által keletkezett. (43. ábra.). Jellemző, hogy csak a graphitanyagú edényeken fordult elő. Későbbi cultura szokásos alakja, mely különösen a római és népvándorláskori keramika sajátja. Előkerült

8 drb. ily graphit-edényperem. A felálló, félig kihajló és behajló peremek néha nem vízszintes élűek, hanem helyenként részint hegyes, részint tompa csücskökben kicsücskosodnak, a mint ezt a kécsai őstelepen is felemlítettem.** 20 db. ilyen csücskös perem táaktól ered. (44. ábra.) Fémkori, kivált bronzcultura jelensége, melynek egy analogiáját Wosinszky id. m. I. k. LXXXIII. t. I. sz. mutatja.

A cserepek között m. e. 380 edényfogantyú lett összeszedve, a melyek a következő formákra voltak különíthetők.

1. *Bütyökfogantyú*. A perem alatt az edény falából 2·5—7 cm. alaphosszúságban és 3·5 cm. legnagyobb magasságban formált tömör bütyök vízszintes irányú állásban, mint a legkezdetlegesebb fogantyúk a legnagyobb és legdurvább edényeken jelentkeznek. (78 db). (38. és 45. ábrák.).

2. *Csipkés bütyök*. Ha az előbbi fogantyút 1, 2, 3, 4 barázda által tagozták, előállott e csinos edényfogantyú, melyből 44 példányt regisztrálhatok. (46. és 47. ábrák.).

3. *Csücskök*, csak k. b. mogyorónyi nagyságban és kúpalakban a perem

* Analogia: Voss. id. m. LXXXI. t. 3. sz.

** L. Erdélyi Múzeum. 1896. évf. 63.

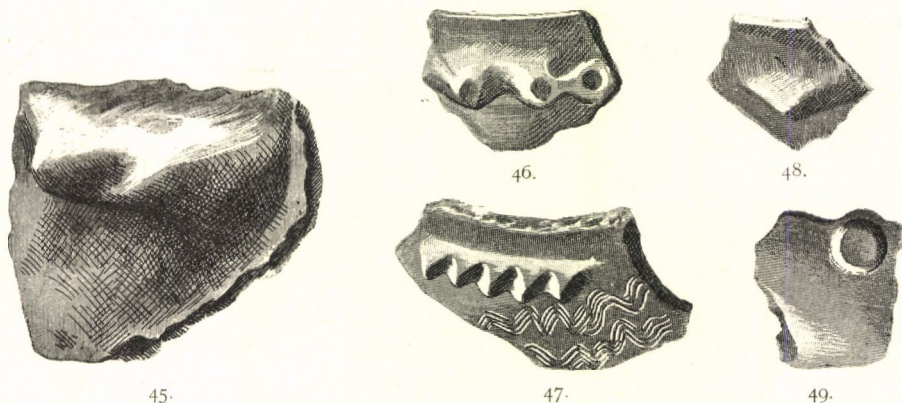
alatt alkalmazva. Az 1.5 cm.-nyi magas csücskök, mint fogantyúk és díszítések egyaránt szerepelhettek. (14 db.) (48. ábra.)

4. *Gombfogantyú.* A perem alatt levő 2 cm. legnagyobb magass. és 15—25 mm. átm. kerek, lapos tetejű gombokról nevezhetők így, melyből 12 példány volt jelen. (49. ábra.) Analógia: Wos. id. m. I. k. LXXXIX. t. 5. sz.

5. *Peremgomb.* A perem élén kiemelkedő 1 cm.-nyi magass. gombfogantyú 1 lapos tálon és 1 szegletesen végződő (csolnakorrú) edényen látható; ez utóbbinál a csolnak orrán. (119. és 124. ábrák.) Analógia: Hampel. Bronzkor. LXXIX. t. 1. sz.

6. *Lécsdudor.* Az edény oldalán levő egyenes, vagy lehajló íves, keskeny, 1—2 cm. magas léczek szintén fogantyúk lehettek. (3 db.) (50. ábra.).

7. *Átfűrt fülek.* Ezek szalagmódra alakított bütykök kis pálczikával átfűrva, tehát mind kör alakú fülnyílással, a mi egy cm.-nél nem nagyobb, tál, bögre, csuporféle kisebb edényeken alkalmazták. (17. db.) (51. ábra.) Analógia: Wosinszky id. m. LXXIX. t. 13. sz.

8. *Körfűl* szintén kör alakú fülnyílással, de ezek egy hengeres pálczikára történt hajlítás által készítvék szélesebb agyagszalagból. Nagyobb csuprok, bögrék és fazekak sajátja. (33. példány).

9. *Szalagfülek* ovális fülnyílással. Ezen szabályos idomú fülek a legcsinosabb csészék, bögrék, csuprok és fazekak tulajdonai. Vannak széles-lapos keskeny, hengeres és felületükön gerinczczel szegélyezett csinosabb fülek is, melyek többnyire a perembe olvadnak be. (összesen 106 fül.) (52. és 53. ábrák.) Analógia Wosinszky id. m. LXXIX. t. 12. sz. 10. fül csappal volt alul az edényhez erősítve.*

10. *Gombos szalagfűl* keletkezett, ha az előbbi idom felső részét a szalagból kiugró 1—2 cm.-nyi gombbal díszítették. (54., 55. és 56. ábrák.) Az edényfülek e legszebb fájából van. 5 db.**

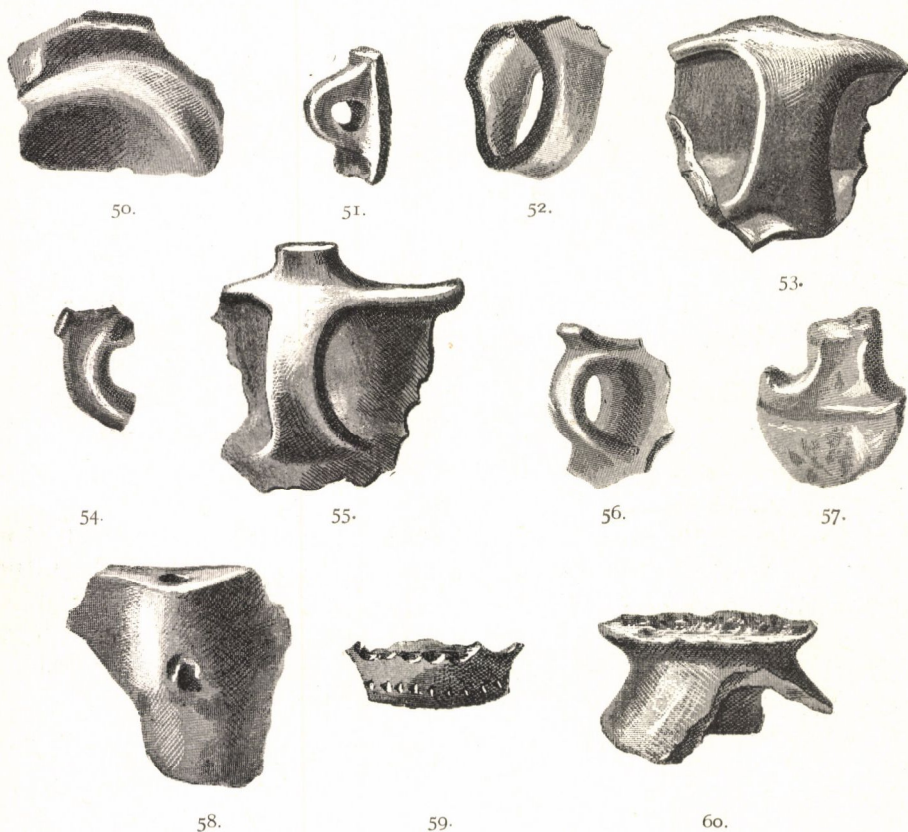
11. *Lyukfűl.* A perem alatt az edény falának 2 cm. átm. átlyukasztása

* Ily csapos fület közöl Br. Miske K. a lovasberényi urnákról, valamint említi Bosznia-ból is. L. Arch. Értesítő. 1898. évf. 319—320.

** Analógia: Wosinszky id. m. I. k. CIV. t. 1. és 3. sz. alatt Manico cornuto nevezettel.

is az edény megfogására és hordozhatására szolgált, a mint ez a kécsai telepen is előfordult.* (57. ábra.) (Egy edénytől származó 3 db.) A 2—2 lyuk közötti tér 2·5—3·5 cm.

12. *Peremlyukfűl* egy oly sajátos alakja az edény fűlnek, mely a vízszintes és sima élű perem megvastagított testébe fúrva 4 cm. hosszú és 12 mm. átm. függélyes lyukat formál és ezen üreg az edény külső oldalára nyílik. (58. ábra.) Ilyen fűlet viselő épebb edényt Kécsa vaskori telepéről közöltem,**

a hol egy 4—5 dcm. átm. üstforma edény két ellentett oldalának peremén volt ugyanezen fűlidom 1—1 példánya. Minthogy ezen üstnek más fűle nem volt, felfüggesztett használatot tételeztem föl, a mit mostan ismételnem lehet. Ezt a fűlypust Temes-Kubinból is bírom Bella Lajos tanár úr ajándékából, ki azt az ottani gazdag és érdekes lelhelyeken*** gyűjtötte, de közleményében figyelemre nem méltatta; szóbeli nyilatkozata szerint La Tène alak volna-e. A petrisi telepen 4 ily peremfűl volt. Az előbbieken sortirozott edényfogantyúkon kívül m. e. 60 db. töredék volta miatt osztályozhatatlan maradt. Nem tekinthetjük véletlenségnek, hogy míg 518 félig kihajló peremű edénycserép között csak 6

* L. Erdélyi Muzcum. 1896. évf. 63. sz. 1.

** L. Tört. és Rég. Ért. Temesvár. 1897. évf. 88. a.

*** L. Arch. Ért. 1898. évf. «Aldunai leletek.» 103—114.

bütyökfogantyú, 10 körfűl és 12 ovális szalagfűl összesen tehát csak 28 edényfogó részlet mutatkozott, addig 560 felálló peremű cserép közt 50 bütyök 1 átfűrt bütyökfogantyú, 8 körfűl és 12 ovális szalagfűl összesen tehát 71 db. fogórészlet van jelen, minek oka egyrészt abban keresendő, hogy a felálló peremű edények kevésbé hajlós oldalúak lévén, inkább volt szükség az edény falából kiálló fogórészre, másrészt pedig a felálló pereműek durvább részletei inkább ellenállottak a használatból kifolyó viszontagságoknak, mint a vékonyabb edények gyengébb fogórészletei.

Edényfenék töredéke összesen 435 db. volt tanulmány alatt s ezek két csoportra voltak különíthetők, u. m.

1. *Lapos fenék*, sima és kisebb-nagyobb vastagságú aljzattal (390 db.) (59. ábra.)

2 *Karimás fenék*, mindaz, a mely egy 4—18 mm. széles alacsony körpárkánnyal, vagy 4 cm. legnagyobb magasságot érő kis csöszzerű karimával van ellátva, úgy, hogy ezek alacsony talpcsöveknek tekinthetők. (60. ábra.) A legkisebb talpcső átm. 4.7 cm., a legnagyobbak töredékek lévén, nem mérhetők meg, de 10 cm.-nél nagyobb egy sem volt. Csinosabb fazekakon és kisebb edényeken alkalmazták. Közöltem a kécsai és újvári bronzkori telepekről.* A körpárkányos fenék a bronzkortól kezdve különösen az újabb kultúrkorszakokban divatozott, de a legjellemzőbb fenékidoma a római és népvándorláskori edényeknek. (Petrishől m. e. 45 db.)

A nagyobb töredékekből kivehetőleg az ősedények, fazekak, bögrék, csuprok, csészék, tálak szűrők és tartó edények voltak; ezeken kívül van: 3 osztályú kis edény, serleg és több gyermekjátékszerű apró edényke. — A tálakat legjobban jellemzi a behajló perem, a mely gyakran csavarulatosan barázdált díszítésű, de a ferde oldalperemek is tálak töredékei s ezek abban különböznek az előbbiektől, hogy a többnyire graphitos és belül újjal barázdált díszítésű edények szélesebb öblű szájnnyílásúak voltak. A behajló pereműek oldalai diszitetlenek, a ferde pereműek a párhuzamos ujjbarázdákon kívül minden más dísz nélkülöznek. — Nagyobb figyelmet érdemelnek az aprón és sűrűn átlukgatott cserepek, a melyek szűrőktől és lángborítóktól származhatnak; előkerült összesen 14 db. Anyaguk többnyire kavicsmentes, de mind finom, homokos agyag, korongolatlan és mind sötét színű. A legvastagabb cserép = 20—21 mm., legvékonyabb = 7 mm. 2 perem behajló, domború oldalú táltól ered; 4 perem felálló s ezek is inkább tálforma szűrők, semmint lángborítók maradványai lehettek. Tálalakú szűrőedény voltukra bizonyító értékű adat egy oly cserépdarab, mely az edény oldalának és fenekének is egy kis részletét egyesíti magában és ezen a fenéklap nem lyukas, míg az oldal körös-körül le a fenék széléig átlukgatott. A legapróbb lyukak 2 mm. átm., a legnagyobbak 4—5 mm. Általában szabálytalanul vannak hengeres kis fapálczikával kívülről befelé beszurkálva, némelyiknél még a legfelső sor is rendetlen elhelyezésben. Az ép szűrőedények nagysága úgy átmérő, mint magasságra nézve k. b. 20 cm.-nyi lehetett és füllel nem voltak ellátva. (61. ábra.) Wosinszky id. m. XCIV.

* L. Erdélyi Múzeum. 1896. évf. 64. — Tört. és Rég. Ért. Temesvár. 1895. évf. 73.

t. 6. és 7. ábra is mutat szűrő cserepeket Lengyelről, de ezeknél éppen ellenkezően a fenék van átlukgatva. — Több cserépdarab ismeretlen edényrésztetek töredékeit képezi. — Az edényrésztetek leírása után azok idomainak változatos sorozata mellé méltóképen sorakozik a telep keramikájának még gazdagabb változatokkal bővelkedő szép és tanulságos ornamentatiója. Oly érdekes és tanulságos képet nyújtanak a cserepek e decoratív emlékei, hogy valóban a képzőművészetek eme szakasza őstörténelmének egy külön tipikus phasisát lehet bennök feltalálni. Képviselve vannak itten nemcsak a régibb kultúrkorszakokból megmaradt és általánossá vált ornamentikai motívumok, hanem olyan decoratív jelenségekkel is találkozunk, a melyek a telep korának tüzetesebb meghatározását is lehetségessé teszik, s éppen ezen szempontból tehát eléggé okadatolt az egyes önállóbban alkalmazott díszítési módzatok vagy motívumok jellegeinek az alábbiakban adandó rövid és pontos leírása.

1. *Lánczdísz.* E díszfaj a perem alatt körben az edény körül elhelyezett keskeny agyagszalag, mely egyenlő távolságban ujjal, vagy pálczikával sűrűn be van nyomkodva s a lánczhoz tökéletesen hasonló. (62., 63. és 64. ábrák.)

Az agyagszalag részint az edény testéből, részint egy különálló s reáragasztott hengeres darabból van formálva, melynek legnagyobb szélessége 2 cm. és legnagyobb magassága 1.5 cm. lehet. A lánczdísz kíséző díszfajok a peremvessződísz, csücsök és Δ pecsétbenyomat. A legdurvább fazekakon és tartó edényeken fordul elő a bütyökfogantyú kíséretében. (220 cserepen.) Analógia: Wosinszky id. m. XXVIII. t. 1., 2., 3., 5. és 7. sz., továbbá Darnay K. Sümegh és vid. ősk. XXII. t. 5. sz., melyet közlő egyszer «domború gyöngyös díszítés», máskor meg «domború gyöngyös koszorú-díszítés» néven említ.*

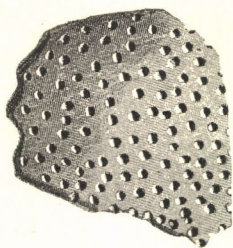
2. *Vessződísz.* Ez leggyakoribb a perem élén, hol jobbról balra ferdén lehúzó állásban az edényt körülfogó vízszintes sor gyanánt szerepel, mely igen gyakran a lánczdíszhez hasonlóan tagozott, azonban a keskeny bekarczolások, vagy tompább benyomkodások nem külön szalagdudoron, hanem az edény falán állanak. A vessződísz egyenes vonalak, pontok, hullámdísz stb. kísérik, de legtöbbször önmagában jelentkeznek. (216 cserép.) (65., 66., 67. ábrák.) Analógia: Wosinszky id. m. XXVIII. t. 7., 9., 11. sz. A vessződíszhez tartozik a keresztező változat. (68. ábra.)

3. *Egyenes vonalú dísz* s enek többféle összealakulata m. e. 245 db. cserepen volt észlelhető. Egyenkörű vonal tört- vagy szövegvonalak, hálódísz stb. alakjában. (69., 70., 71., 72., 73., 74., 75., 76., 77., 78. és 79. ábrák.)

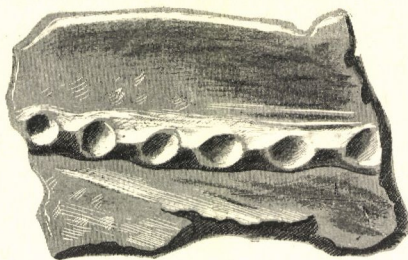
4. *Pontdísz* tompa végű pálczikával benyomkodva sorban, vagy más díszelmekkel összalakulathat. (80., 81., 82. és 83. ábrák. Mintegy 50 cserepen). Inkább a kisebb és csinosabb edények sajátja a perem élén vagy külső oldalán alkalmazva.

5. Δ *pecsét-dísz* vagy Δ benyomat. Ez háromoldalú kis pálczahasáb végének lenyomatát mutatja többféle nagyságban. A hasáb végének lenyomatai oly szép szabályos elrendezésben sorakoznak, hogy hihetően nem egyenként, hanem a Δ idomot többszörösen magánviselő pecsétlővel bélyegelhették. Ren-

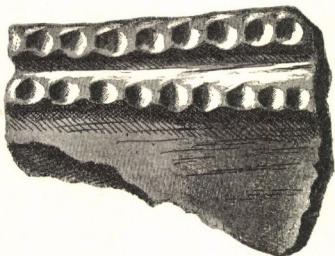
* L. Sümegh és vidékének őskora. Arch. közl. XXII. köt. (1899.) 59 és 74.

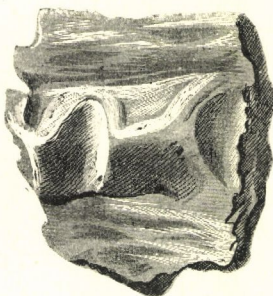
61.

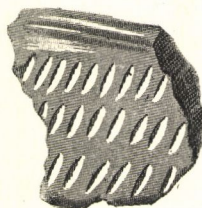
62.

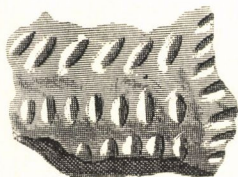
63.

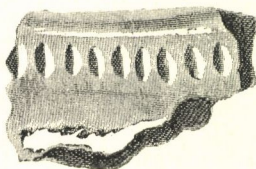
64.

65.

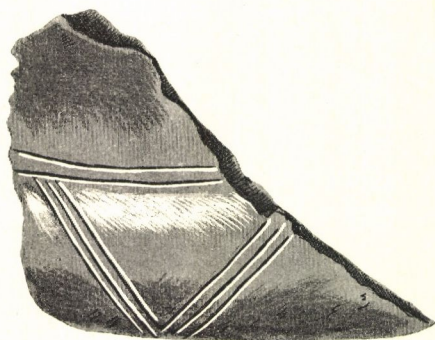
66.

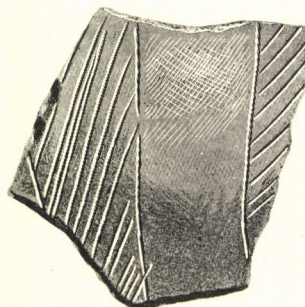
67.

68.

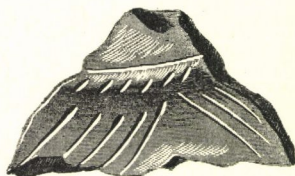
73.

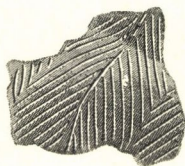
69.

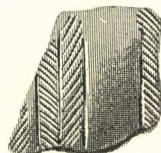
74.

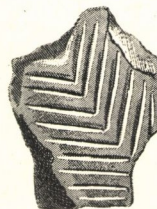
70.

75.

71.

72.

desen kétsorban egymás ellen irányított elhelyezésben a perem oldalai, az edény nyakán, 2 edényfülen, 3 fenékszálen állanak. Csücsök, ujjbarázda, tűzdelt dísz, maeander, párhuzamos egyenes és íves görbe vonalú díszelemek is kísérik. (20 db.) (84., 85. és 86. ábrák.)

6. *Maeander*, ez az ornamentika legérdekesebb motívuma. A bekarczolt egyenesek közt levő 4—8 mm. széles szalagok váltakozva simák és igen apró tűhegynyí pontocskák ferdén párhuzamos soraival tűzdeltek s a szalagok e kétféle jellege alakítja a csinos maeander díszítést, a mely 27 db. cserepen fordult elő. A szalagidomok általában véve egyenetlenek, különösen a fordulatok szögletei szabálytalanok, némelyeknél tompák, vagy hegyesek. Kísérő díszelemek néhány cserepen: a pontsor, ferde vessző-sor és a Δ dísz. (87., 88. és 89. ábrák.)

7. *Ives görbe* vonalú dísz 38 cserepen volt észlelhető. Többnyire párhuzamosan összeszőgellő ívekben jelenkezik, a mint erre a Szolnok melletti Rákóczi pusztai óriási cserépurna díszítése mutatja az analógiát,* de kisebb-nagyobb egyes és többes koncentrikus körökben, párhuzamos egyenesek, apró csücsök, pontdísz, vessződísz Δ benyomat, egyenesek párhuzamos keresztezései és aprón tűzdelt szalagok társaságában is jelentkezik. Mint teljes körvonal gyakran díszíti a kisebb edények fenekének külső vagy belső oldalát. (90., 91. és 92. ábrák.)

8. *Hullámvonal* az a díszfajta, a mely az edény nyaka alatt körben az edény körül, rendszeren több egymás fölött egyenközüen haladó és többékevésbé szabályos menetű hullámgörbület rajzát mutatja. Az egyes csoportokban 2, 3, 4, 5, 6 és 10 hullámvonal szokott lenni; legtöbb cserepen a 4-es számú csoport jó elő s a legtöbb (10) hullámvonalból álló csoport csupán egy cserepen mutatkozott. A hegyes végű fácskával vagy csonttal vonogatott hullámok társaságában csak lapított csücsökdísz (4 cserép) és pontdísz (2 cserép) volt feltalálható. Érdekes jelenség, hogy az egy és ugyanazon cserepek hullámcsoportjai egymás között úgy a vonalak számára, mint azok vastagságára nézve teljesen megegyezők, minek magyarázatát abban találom, hogy a hullámcsoportok minden változatának megfelelő oly eszközzel karczolták be azokat, a melyek gerbélyéhez hasonlóan a hullámvonalak számának megfelelő számú kis foggal voltak ellátva. Összegyűjtetett m. e. 100 db. hullámos cserép. Mindeniknek anyaga, technikája s egyéb tulajdonsága is megegyezik a többi praehistoricus cserepekkel s feltétlenül ugyanezen kultúrkornak és népnek emlékei, mit azért kell vala kiemelnem, mert a hullámdíszes edények rendszerint népvándorláskoriak, melyeknek oly tanulságos példáit szemlélhetjük Wosinszky úr Tolna vm. monographiájában,** s mert még tovább menőleg a hullámvonalas dísz, mint a római kornál későbbi időbe tartozó szláv népies agyagművességet jellemző díszítésmód említették az archaeológiában.*** A hullámdíszről még röviden csak annyit jegyzek meg, hogy eddigi kutatásaimban mindenkor a vaskort jellemző leletekkel találtam együttesen s a birtokomban levő erre vonatkozó nagyszámú adatokat máskor fogom közzétenni. (93., 94. és 47. ábrák.)

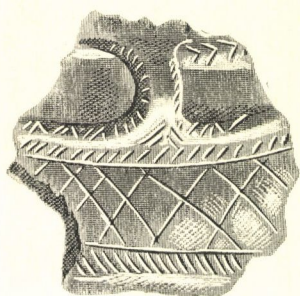
* L. Hmpl. Bronzkor. CXXXIX. t.

** L. Wos. id. m. II. köt. CLXXXX., CCXX., CCXLV., CCL., CCLII. és CCLV. tábláinak idevonatkozó edényeit.

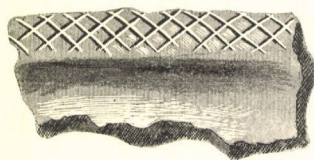
*** L. Arch. Értesítő. 1898. évf. 40. «A bihari római kori cserepek közt» stb.

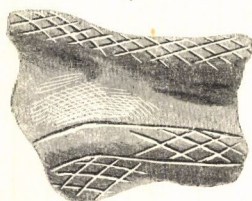
76.

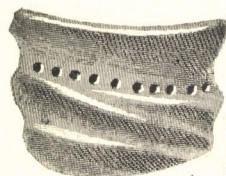
77.

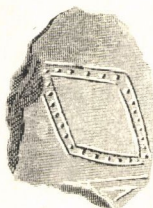
78.

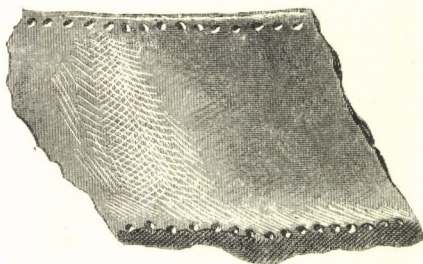
79.

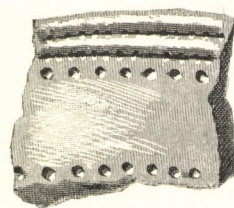
80.

81.

83.

82.

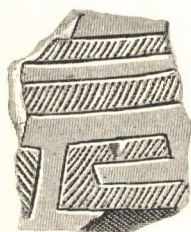
84.

85.

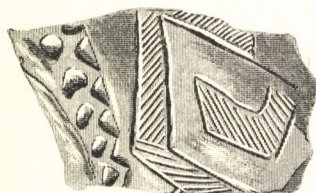
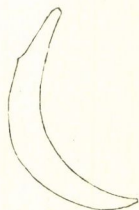
86.

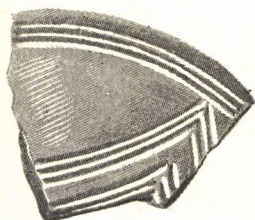
87.

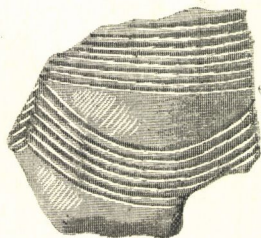
88.

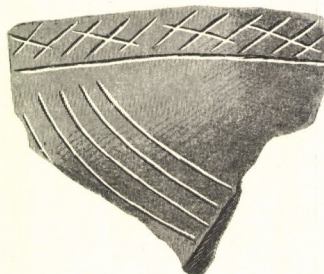
89.

90.

91.

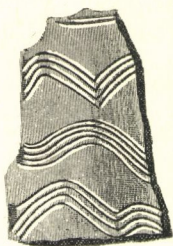
92.

9. *Spiráldisz.* Ezen szép disztési motívum kétféle kivitelben van jelen, u. m. fácskával készített rajzban 18 cserepen és újjbenyomással vont mélyedésben 10 cserepen. A rajzolt spirálisok az edény körül körben futó összefüggő láncz gyanánt jelenkeznek, melynek fekvő ∞ alakú tagjai a tekercs fejének közepében két egymásba fogódzó kampóban végződnek. (Futó kutyadisz). A töredékekből kivehetőleg felismertem 1 vonalú spirálist 3 dbot, 2 von. sp. 5 dbot, 3 von. sp. 5 dbot és 4 von. sp. 1 dbot s eszerint az 1 vonalú spirál feje 4, a 2 von. 8, a 3 von. 12 s a 4 vonalú tekercs feje 16 ívrétegből alakul. A vonalszámok ezen feljegyzése csak a rajzolt spirálisokra vonatkozik, mert ezekből egy kisebb cseréptöredéken egy teljes spirálfej is elfér és könnyen felismerhetők a csigavonal csavarutlatainak számai, ellenben az újjbenyomatú tekercsek sokkal nagyobb tért igényeltek, durvább edényeken alkalmazták, kevesebb csavarutlattal bírnak, esetlenebb idomúak s a spirálfejnek csak töredék részeit tartották meg. A vékonyabb és csinosabb edényekre rajzolt spirálisok közül kettő az edény belső oldalán foglal helyet, kettő az edényperem belső felén áll s egy cserepen az apró «futó kutya» sor a peremtől lefelé függőleges irányban halad. A 28 db. csigavonalas díszű cserepek némelyikén mint kísérő díszmotívum szerepel: a pont, vessző, párhuzamos egyenes, átmetszett vonalak hálózata, apró tüzelés és az újjbenyomatúakon még a tekercsmélyedést követő spirál rajzolt vonalak is előfordulnak. A spirális dísz kiterjedése Hoernes szerint: Egyptom, Görögország, Bosznia és Magyarország; időtanilag pedig a kőkorig felnyúlik, mire nézve a legszebb analógiát Wosinszky id. m. XXXIII., XXXIV., XXXV. és XCIX. táblái szolgáltatják a lengyeli neolithikus telepről; a bronzkorban még gyakoribb jelenség ez a — bronzkort annyira jellemző — disztésmodor, melynek érdekes példáját és egyben teljes analógiáját Hampel: Bronzkor LXXII. t. 4. sz. edényén (ez kétvonalú spirális) találhatjuk föl, míg u. e. tábla 5. és 6. sz. edényei a petrisi telep újjbenyomásos tekercsdíszzeivel megegyezők. A petrisieket lásd a 95., 96., 97., 98., 99., 100., 101. és 102. ábrákon.

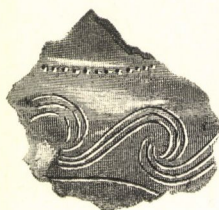
10. *Ujjbarázda dísz* az a motívum, a mely az ujjak begyének mindenkor párhuzamosan hosszanti benyomatait mutatja az edényt körülfutó részint vízszintes barázdák, részint ferde kisebb sorok alakjában. Nem hiányoznak azonban ezen vízszintes irányú soroktól lefelé haladó függőleges állású barázdák sem, valamint vannak oly keskeny benyomatú példányok is, a melyeket nem az ujjak hegyével, hanem tompa végű fácskával húzogattak csoportosan a jelzett irányok megtartásával. A ferde peremű tálaknál mindig az edény belső oldalait díszítették, míg a csinosabb idomú edények e díszfalt külső részeiken viselik. (103., 104., 105., 106., 107. és 108. ábrák.) M. e. 180 db. barázdadíszes cserép között 158 újjbenyomatos, 22 pedig fácskával mélyített díszű; jellemzi még e cserepeket a graphitos külső gyakorisága, mert k. b. 100 db., tehát az összes graphitos cserepeknek épen fele a barázda díszesek közé tartozik. A legszelesebb ujjbarázda 15 mm., s a legkeskenyebb pálczikabenyomat szélessége 1/2 mm. Kísérő díszelemek: a pont-, vessző-, párhuzamos egyenes, vessző-keresztelés, Δ benyomat és a csücsökdisz. — Az edény domborulatán ujjal bemélyített, részint vízszintesen egymás alá sorakozó, részint csavaralakban húzódó barázda díszítés teljes analógiáit kapjuk Darnay tartalmas füzetében a 66-ik lap 9. és

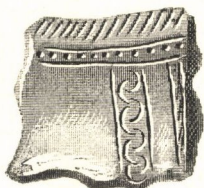
93.

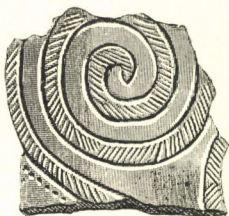
94.

95.

96.

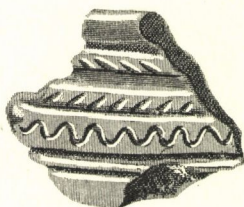
97.

98.

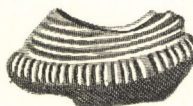
100.

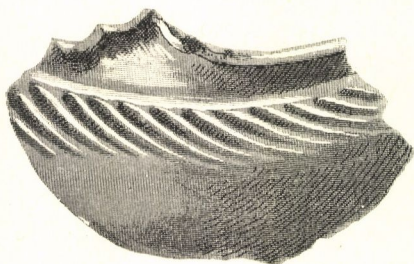
99.

102.

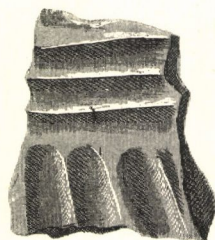
106.

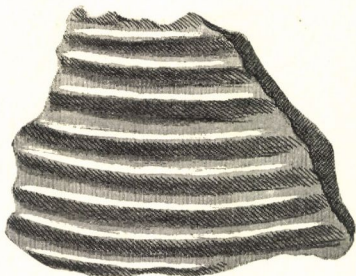
107.

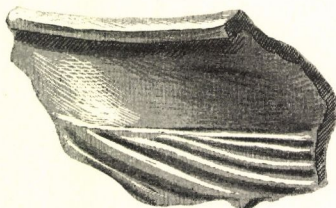
101.

103.

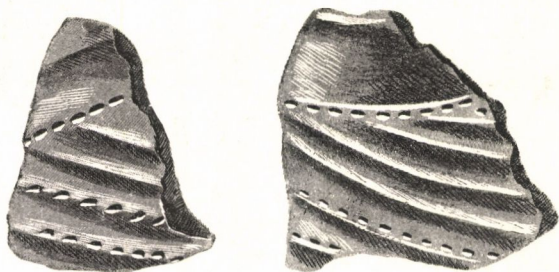

104.

105.

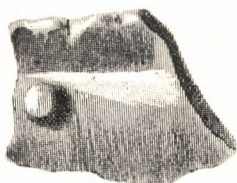
10., a 75-ik l. 2., a 76-ik l. 2. és a 83-ik l. 2., 3., 4. sz. ábrában,* továbbá
Wosinszky id. m. LXXXVI. t. 4., 5., 6., 7. sz. és CIV. t. 2. sz. edényein. Darnay

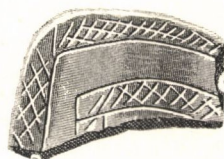
108.

109.

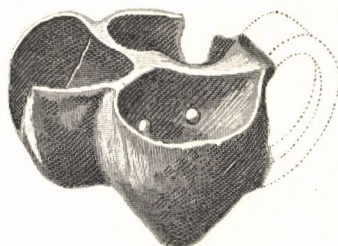
110.

111.

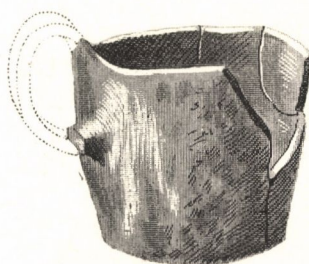
112.

113.

114.

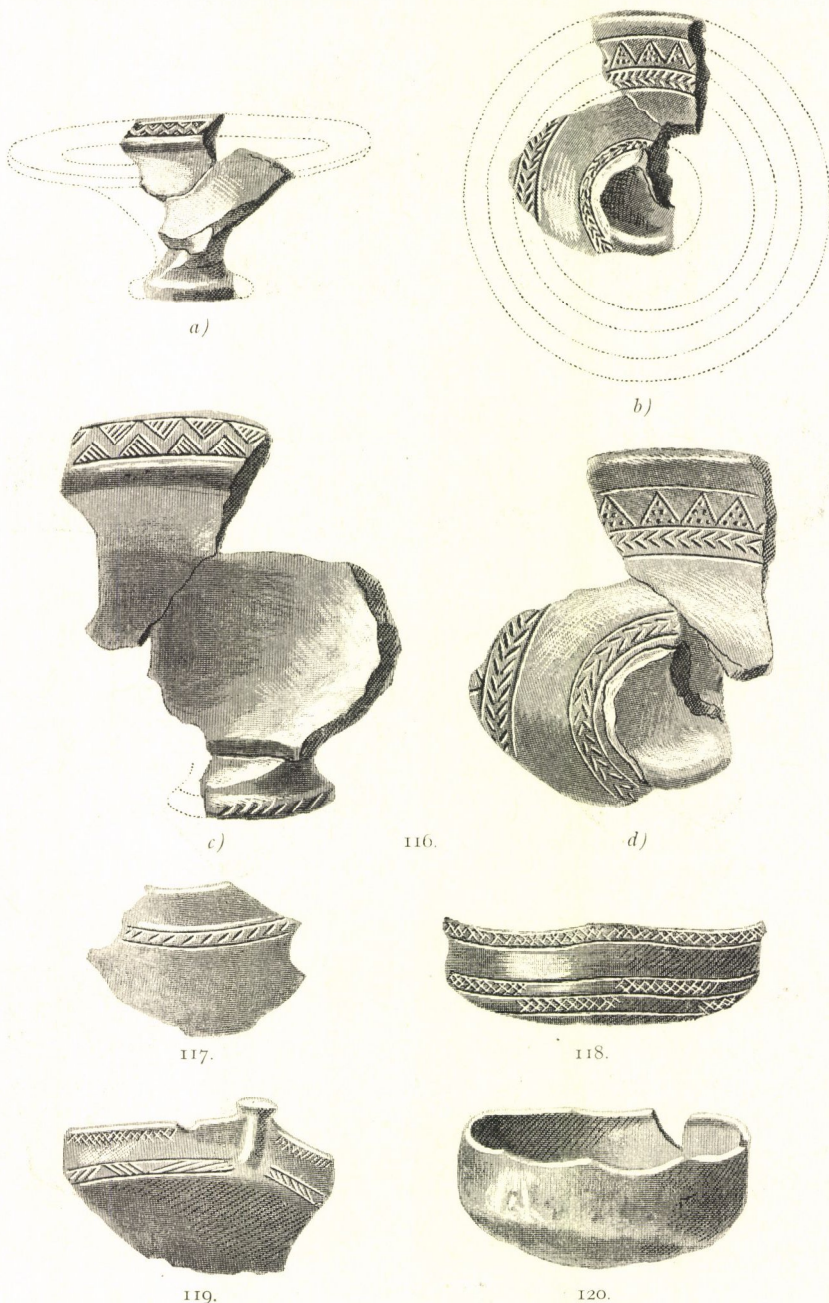
115.

szerint a hallstatti és La-Tène kor edényeinek ez a leggyakoribb díszmotívuma.
(L. id. h. 74. l.).

11. *Csücsökdísz* többnyire szórványosan mutatkozik az edény nyaka alatt,

* L. Sümegh és vidékének őskora. Arch. közlem. XXII. kötet (1899).

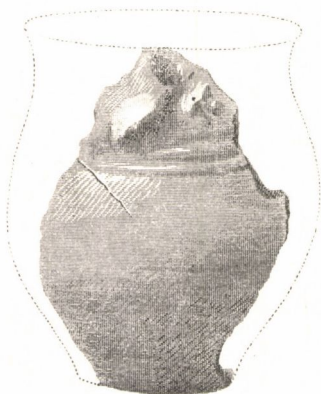
ritkábban a perem oldalán is látható. Nagyobbára mogyorónyi nagyságúak és kúpdad, gömbded vagy lapított alakúak, melyek közül azonban már a nagyob-

bak fogantyúként is szolgálhattak. A kisebb-nagyobb csücskös cserepek száma 45, a melyeken másfajta motívumok is ékeskednek. (109. és 110. ábrák. Analógia: Wosinszky id. m. LXXXII. t. 6. sz. LXXXIX t. 5. sz. stb.

12. *Mészbetét* egyetlenegy kicsúcsosodó peremdarab külső oldalán került elő, a melyen a maeanderszerűen váltakozó sima és vesszőkeresztésekkel szabdalt szalagok keskeny mélyedései tiszta fehér mészsanyaggal vannak kitöltve. Bár számra nézve jelentéktelen e díszítő motívum, mégis érdekes adatul fog szolgálni a mészbetétes edények egykoron megírandó monographiájához. (111. ábra.)

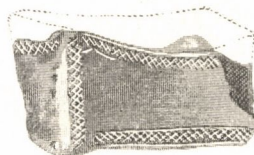
Az előbbi számok alatt leírt díszítési módokatokon kívül megemlítem még az edény körül haladó domború szalag-dísz (20 db.), szalma, vessző, stb. összekuszált benyomatú dísz (8 db.), a perem alatt lévő 4 mm. átm. kifúrást (12 db.) (43. sz.) és végül egy tálcserepen több sorban az edény körül betűzdelt nád (*Phragmites* c.) végének 7–8 mm. átm. kör alakú benyomatait, (112. ábra) mint a melyekkel együtt a petrisi telep eddig összegyűjtött agygműveinek ornamentatióját teljesen kimerítettem.

121.

122.

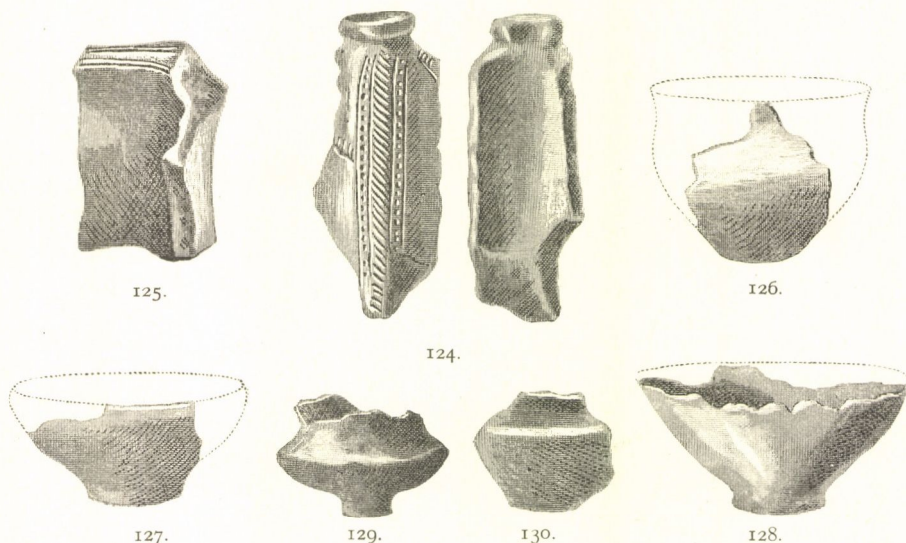

123.

Hátra van még az eredeti ép alak conturjait feltüntető edények bemutatása, ezek a következők: 1. Asztali fűszertartóhoz hasonló 3 osztályú füles edény, melynek két válaszfala átlukasztott, miáltal az egyik öblönybe öntött folyadék a másik kettőbe is átjut. Mag. 4.5 cm., egy öblöny szájátm. 5 cm. A perem fölé emelkedő szalagfüle letört. Feneke 3 csúcson áll. (113. ábra.) 2. Kis talpcsöves, harangidomú serleg. Mag. 8.4 cm. peremátm. 10 cm. Fenécső mag. 4 cm. (114. ábra.) * 3. Felálló peremű, egyfülű csopor, füle letört. Mag. 8 cm., peremátm., 9 cm. (113. ábra.) 4. Karimás-talpas, széles peremű, öblös tál töredéke. Az igen csinos alakú fületlen edény finoman iszapolt, belső falán graphittal fényes feketére mázolt, gondosan és ízlésesen díszített, korongolatlan fekete anyagból áll és a telep keramikájának ez a legszebb productuma. A perem felső lapját körülfutó 2 körvonal közötti mezőt két egyenközü cik-czak vonal és ehhez csatlakozó párhuzamos vonalkák töltik ki; a perem szélén 1 sor ferde vessző, élét 1 sor pont, oldalát 3 párhuzamosan körülfutó vonal közt pontokkal töltött háromszögsor és halgerinczfűzér díszíti, mely utóbbi alul

* Analogia: Wos. id. m. XCI. t. 3. á. 4., 5., 6. sz.

ismétlődik; végül a fenék karimáján ferde vesszősor áll. A tál mag. 4·8 cm., peremátm. 18—20 cm. volt. (116. ábra *a, b, c, d.*) 5. Felálló peremű öblös csésze töredéke, mag. 5·8 cm. Feneke lapos. Oldalán 2 körülfutó párhuzamos egyenes között ferde vesszősor díszíti. (117. ábra.) 6. Kevéssé kihajló peremű, széles öblös tál fele. Szeliden domború fenekének közepe behomorított. Mag. 4 cm., peremátm. 15 cm. Peremét és oldalát párhuzamos egyenesek közötti vonalkeresztvezések ékítik. (118. ábra.) 7. Felálló peremű, 2·3 cm. magas kis tál vagy tányér töredéke, melyen egy kiemelkedő «peremgomb» fogantyú látható. Diszítése: vesszőkeresztvezés és párhuzamos vonalak. (119. ábra.) 8. Felálló

peremű, laposan domború fenekű, diszítetlen durva tál. Mag. 4·5 cm., külső peremátm. 12 cm. Füle nem volt. (120. ábra.) 9. Közepes nagyságú, felálló peremű durva fazék töredéke. Mag. 21 cm. Ellentett oldalain 1—1 csücsök fogantyúval volt ellátva. (121. ábra.) 10. Felálló peremű, függélyes falú sima edény töredéke. Mag. 12 cm. (122. ábra.) 11. Négyzetidomú?, 9—10 cm. széles és 4—4·5 cm. magas edény fele, melynek fenekén 4—5 mm.-nyi párkányt alakítottak, hogy ezt a négy szögleten 3 mm. átm. kis lyukkal vízszintes irányban, átfúrassák kétségtelenül fonál átvezetése és felfüggesztés céljából. Minden oldalának széleit vesszőkeresztvezés fogja körül. (123. ábra.) Ezen érdekes alakú és speciális rendeltetésű edényeknek már eddig is több analogiája ismeretes, nevezetesen a szelvény-vadasi négyszögű virágvederhez hasonlító edény,* vele megegyező példányt ismer Tordosról dr. Reinecke,** gyűjteményemben van egy ép példány a már fentebb említett alvinczi «Gobli» telepről, s egyet Wosinszky mutat be a lengyeli telepről,*** mely az előbbieknél annyiival fontosabb adat, hogy ezen is megtaláljuk a felfüggesztésre szolgáló 4 kis szögletlyukat.

* L. Arch. Ért. 1898. évf. pag. 137. és 157. ábráit.

** L. Arch. Ért. 1898. évf. pag. 255.

*** L. Wos. id. m. XCIII. t. 3. sz. alatt.

Rendeltetésöket illetőleg még nem kockáztatok véleményt felölök, mert ez még korai volna. — 12. Három db. cseréptöredék csónakidomú edénytől való eredetre mutat. A csónak orrának tetején alacsony gombfogantyú van alakítva és egyik db. orrán 2 sor pont között ferde vessződiszítés látható. (124. és 125. ábrák.) 13. Fületlen (?) felálló peremű kis edény (csésze), mag. 6.5 cm. (126. ábra.) 14. Behajló peremű, fületlen kis tálcaska, mag. 4 cm. (127. ábra.) 15. Csorbult, fületlen gyermekjáték tálcaska, mag. 3 cm. peremátm. 7.5 cm. (127. ábra.) 16. Kihajló peremű, körpárkányos fenekű, gyermekjáték kis bögre, mag. 4.5 cm. Füle nem volt. (129. ábra.) 17. Sima oldalú kis csésze dbja, mag. 4.3 cm. 18. Gyermekjáték kis bögre fele, mag. 5 cm. (130. ábra.)

A Petris telep keramikájában, úgy a technikai kivitelben, mint az edényrészletek formáiban, valamint a diszítő módozatokban megnyilvánult nagy változatosság érdemessé tette a tüzetesebb tanulmányozást, melyre itten annál nagyobb szükség volt, mivel a nagy mennyiségben összehalmozott edénycserepeket feldolgozás után is együtt megtartani lehetetlen s így tehát e dolgozat van hivatva megörökíteni egy oly érdekes és összehasonlításokra tanulságos keramika jellegeit, mely idővel hasonló tüzetes leírásokkal egybevetve, becses adatokat szolgáltathat az őstelek művelődési és kortani viszonyait illetőleg.

Orosz Endre.

AZ EMBERTANI ÉS ŐSRÉGÉSZETI CONGRESSUS XII. GYÜLÉSE PÁRISBAN.

A párisi nemzetközi kiállítás kedvező alkalomnak látszott, hogy az a nagy múltú congressus, melyet még a hatvanas években Speziában alapítottak és a mely azóta Európa különböző fővárosaiban 11-szer összegyűlt, hosszabb megszakítás után az európai szakembereknek ismét találkozóul szolgáljon.

Három előkelő francia tudományos intézet egyesült, a Musée Saint Germain, az École anthropologique és a Musée d'histoire naturelle vezető férfiai előkészítő bizottsággá állottak össze és Alexandre Bertrand elnöklete és dr. Verneau főtítkársága alatt meghívták augusztus 20—25-ik napjaira a világ szakembereit.

A nm. vallás- és közoktatásügyi minisztérium meghagyása és támogatása következtében részt vettem e gyűlésben és ez alkalommal szerzett tapasztalataimról röviden számot adok.

A congressus alkalmat nyújtott ismeretek gyűjtésére és szép számmal gyülekeztek szakemberek, kikkel a személyes érintkezés sok szellemi hasznot nyújtott, a főcél tehát, mely az ilyen nemzetközi tudományos gyűlésekkel együtt jár, bizonyos pontig el lehetett érni; de a congressusi folyamatnak két oly fogyatkozása volt, mely nem csekély hatással csorbította belső sikerét. Egyik baj az ülési napló hiánya volt, milyent p. o. ugyanezen congressus VIII. gyűlése alkalmából, minden nap az előtte való ülésről, Budapesten (1876-ban) kiadtunk. Még nagyobb hiány volt, hogy nem kaptuk előzetesen

kézhez minden ülés napirendjét; legtöbbször azzal érték be, hogy az ülés előtt közvetlenül, vagy az ülés alatt ragasztották ki, sőt néha teljesen el is maradt az ily hirdetés.

Főlöszlegesen e két hiány hátrányait részletezni, szóba kerültek a congressuson, de nem lehetett rajtuk segíteni, mivel nem volt a congressusnak kellő költsége az állam részéről, a kétszáz és 60 bejelentett tagnak a díja pedig a congressust tárgyaló kiadványra volt szánva.

Egyéb fogvatkozások a vezetésnek rovandók föl. Meg volt ugyan szabva az egyes előadások időtartamának maximuma 15 perc, mindazonáltal félórakig sőt néha egy-egy egész óráig tartó előadásokkal gyötörték bennünket és a mellett némely közbevetőleg felszólaló szaktársnak túlságos sűrűn adták a szót. Így semmelyik ülésen sem végezhattuk a tárgysort és legtöbbször nem úgy folyt a tárgyalás, a hogy egyik-másik tudományos kérdés szempontjából kívánatos lett volna. Az sem volt a congressus előnyére, hogy a vezető francia szakférfiak vagy ugyanazon napok alatt, vagy közvetlenül ezen congressus előtt, vagy utána más hasonló nemzetközi gyűléseken is kénytelenek voltak szerepelni; e sűrű elfoglaltság szintén volt egyik-másik tekintetben ezen congressus ügyeinek a vezetésére hatással.

Végül teljesen egyéni benyomásom az, hogy francia szaktársainknak túlságos előtérbe nyomulása e nemzetközi congressusnak nem vált előnyére. Nem gáncsolhatom, sőt talán dicsérnem kell őket azért, hogy annyi francia kutatót hallgathattunk, a ki az ő kis területére szorítkozó tapasztalatait bocsájtotta a világ elé; azonban nagyon leszallította az ő előadásaik iránti érdeklődésemet és úgy hiszem nem francia szaktársaim érdeklődését is, az a tapasztalásunk, hogy a legtöbb ily detailkutató a rokon jelenségekről szóló, Franciaországban kívül termett szakirodalomról sokszor halvány sejtelemmel sem bír s így az ő apró részleges megfigyeléseiket nem bírták hasonló európai jelenségekhez fűzni.

Természetes, hogy egyes előadók ily korlátolt körű fölfogása, azért, mert nagyobb számmal szerepeltek, mint a hogy ily világra szóló gyűlésen szokás, bennem azt az érzést hagyta hátra, mintha ez a párisi congressus nem állott volna korábbi elődeinek tudományos magaslatán: sőt igen sajnós tünemény gyanánt kell említenem, hogy a congressus kénytelen volt p. o. oly két előadást is meghallgatni, egy francia és egy német dilettansét, a melyek még a legutolsó vidéki régészeti társulat színvonalához sem illettek.

Nem kedvezően illusztrálták e jelenségek a congressus egyik vezérének azon szavait, melyek szerint a jelen párisi XII. congressus kezd meg a világ-congressusoknak új sorozatát, mely függetlenül kormányok és országok tekintélyétől és támogatásától, pusztán a tudomány eszközeivel kíván hatni és csak a tudományt szolgálja.

Nézetem szerint tudományos gyülekezethez mindig nagyobb hasznára van, hogyha az állam anyagi gyámolításában részesül, mintha dilettansok sietnek segítségére: a jól fölhasznált anyagi segély tetemesen emelheti a színvonalat, a kétes értékű dilettantismus mindig leszallítja.

A világkiállítással szorosan véve csak az ünnepélyes megnyitó ülés kötötte össze a congressust. Ezt az ülést augusztus 20-ikán a «palais des Congrès» egyik üléstermében, másfél tuczat congressussal egyidőben, mely ugyanez épületben ülésezett, Alexandre Bertrand nyitotta meg. A titkári jelentésből megtudtuk, hogy 260 aláírója van a gyülekezetnek, közte 153 idegen és a tagok között 24-en képviselnek kormányokat vagy tudományos testületeket. A tagok lajstroma 23 országot nevez meg, ezekből egészben talán mintegy tizenöt országból lehetett jelen 60—70 tag.

A közgyűlésen e congressusok alapítója, Capellini bolognai tanár is jelen volt és mint díszelnök szerepelt.

Üdvözlő beszédek elmondása után az elnökök, alelnökök és igazgató választmány megválasztásával végződött az ülés.

Az egész gyűlés lefolyásáról Capitan tanár tollából még a múlt évi november havában jelent meg hivatalos följegyzések fölhasználásával, melyek nekem nem állottak rendelkezésemre, egy elég terjedelmes jelentés. Ezt letettem közhasználatra a n. múzeum régiségosztályának a szakkönyvtárában. Jelen áttekintésem szerkesztésénél is fölhasználtam, bár azt tapasztaltam, hogy itt-ott nem elég hiteles. Megtörtént ugyanis, hogy föl nem olvasott vagy elő nem adott értekezésekből is ad kivonatokat, sőt éppen velem esik meg benne az a furcsaság, hogy Récsey Viktor jelenlevő tagnak egy bakonyi ásatásáról szóló, *elő nem adott* jelentését említi s ez ásatást *nekem* tulajdonítja a jelentést tevő író.*

Azonban ily alkalmi hibáktól eltekintve, annál inkább kell Capitan úr munkáját becsülni, mivel a congressusnak nem voltak hivatalos gyorsírói, csak közönséges jegyzői és így a főtitkár úr meg Capitan úr is jelen dolgozatánál azokra a kéziratokra voltak utalva, melyeket minden fölszólaló azonnal nyilatkozatának megtétele után az irodának beadott.

Jelentésemben tehát fölhasználom Capitan úr közleményét, azonban csak azokról a mozzanatokról adok számot, melyekről személyes tapasztalásaim vannak és melyek egyéni fölfogásom szerint kedvező vagy kedvezőtlen értelemben a velők való foglalkozást megérdemlik.

★

Mindjárt az első ülésen hallottunk egy marseillesi tagtárstól, Rémondótól oly előadást, mely meglepte a gyülekezetet. Azzal a kísérlettel állott a nyilvánosság elé, hogy 2900 méter magas folyóvízi lerakodásnak 157 rétegéből Mons táján kiszámította a régibb præhistorikus korszakok régiségét. Így 1200000 évre tette a chellesi korszakot, sőt merészségében tovább ment, a földkéreg lerakódásait is kiszámította és megnevezett egy számot, mely jóval túlhaladja a három milliárd esztendőt. Természetes, hogy a congressus visszautasította az ily kísérletet. Evans figyelmeztette előadót, hogy egy partnak a rétegei alapján nem szabad ily fajta általános következtetéseket kockáztatni.

Th. Wilsontól hallottunk ezután az amerikai őskorról egy tájékoztató előadást, melyből mint legfontosabb észleletet idejegyzem azt, hogy Ame-

* Tisztelt olvasóinknak van tudomásuk ez ásatásról, leírását dr. Récsey Viktor közölte e folyóirat 1900. évi kötetének 84—87. lapjain.

rikában a palæolithikus kor nyomát még nem lehetett egész hitelesen megállapítani.

Figyelemre méltó eszmeccserére adott alkalmat Voss javaslata őskori leleteket föltüntető mappák szerkesztésére. Az ily abroszok készítése ez időszertint még korai volna és azért a gyülekezetnek az a fölfogása volt, hogy azt el kell halasztani.

Mecklenburgról Beltz mutatott a congressusnak négyféle præhist. mappát, mely a négy præhistorikus korból e tartományban fönmaradt emlékek lelőhelyeit külön-külön teszi szemlélhetőkké.

Capitan előterjesztése alapján megismerkedtünk Munck belga kutató szorgalmas munkájával, melyből kitűnik, hogy a præhistorikus (kőkori) rétegek Belgium déli vidékein összetalálnak Franciaország éjszaki vidékeinek hasonló rétegeivel.

Ugyancsak a belgiumi kőkorról foglalkozott A. Rutot belga geologus, kinek fejtegetései hosszú eszmeccserére adtak alkalmat, mely azonban csak a helyi specialistákat érdekelhette közelebről. Ezúttal is mint oly sokszor, bizonyos kőkori emlékek nem eléggé szabatos idoma és technikája adott okot erős kételyekre: vajjon a folyó vagy a tenger vize, tehát természeti erők, nem okozhatnak-e oly változásokat a hőmpölyköveken, minők zavarba ejthetik a kutatókat.

★

A második ülésen egy dilettáns a Szajna völgyéből gyűjtött furcsa idomú kavicsokat mutatott be mint őskori szobrokat. A buzgó ember madár, hal, teve s emberi fej formákat vélt azokban fölismerni. A francia kutatók bizonyos elnézéssel viselkedtek M. Thieullen naiv fejtegetései iránt, mert már ismerték, annál meglepőbb volt Th. úr föllépése reánk, külhoniakra és e meglepetésnek ismét Evans és utána Montelius adtak élénk kifejezést.

Érdekesebb volt O. Schoetensack közleménye az ismeretes Kesslerlochban újabban talált palæolithikus csontfaragványról.

Az afrikai kőkornak volt szentelve két előadás, egyik Hamyé a francia Guinéában lelt kőkori maradványokról és Taramelli dolgozata a szabad Congó államban folytatott kutatásokról.

Elég élénk vitára adott alkalmat dr. Canalon javaslata a quaternär telepek föntartása iránt. A vita nemcsak a meglévő telepek föntartására irányult, a miben nem igen volt véleménykülönbség, de egymástól eltérő nézetek nyilvánultak az arch. ásatásoknak szintén szóba hozott korlátozása dolgában. A vita eredményének szabatos fogalmazását a congressus választmányára bízták.

★

A harmadik ülés is még teljesen a kőkornak volt szentelve. Igen terjedelmes, a negyedórát háromszorosan is meghaladó előadást kellett meghallgatnunk, melyben Putjatin orosz herczeg a Bologojo környékén tett kutatásairól adott számot. Elhozta az ott lelt kőszerszámokat s egyéb kőkori termékeket, melyek bizonyítják, hogy egy adott időszakban Európa sok vidékén egészen hasonló volt az emberiség műveltségi állapota.

Lehmann Nitsche Argentínában tartózkodó német geologus fejtegetéseit nem fogadta a congressus oly türelemmel.

A gyűlés geologusai sorban tiltakoztak az ellen, hogy Dél-Amerikában az ember quaternær állatokkal egykorúlag létezett volna; ellenben ismét végtelen türelmet tanusított a hallgatóság Parat abbé igen hosszúra nyúló előadása iránt a Szajna völgyi barlangokról, melyeket egyenként leírt, említvén minden egyes barlangról, hogy mily állati csontok voltak benne s mily emberi származásokat bírt bennök összegyűjteni. A szokatlan hosszú értekezés még hosszabbra nyúló fejtegetések sorozatára adott alkalmat, melyekben leginkább az elefánt és viziló különböző præhistorikus fajairól volt szó.

Ugyancsak a szajnavölgyi kőkori leletekre vonatkozott Laville előadása, mely ismét alkalmat adott francia szaktársainknak helyi érdekű sűrű föl-szólalásokra.

Csak egy idegen szaktársunknak, Virchownek jutott alkalma egy rövid föl-szólalásra a Harz vidékén legutóbb előkerült jadeit leletekről és kagylókról, melyek az indiai oceánból származtak.

*

A congressus munkatervében igen bölcsen két fél napot szűrtak a vég nélküli előadások áradata közé, a midőn a congressus zöme szakértő vezetés alatt szemleútra indult.

Augusztus 22-ikén délután S. Reinach vezette a társaságot a saint germaini múzeumban, 23-ikán pedig Hamy tanár a trocaderoi néprajzi múzeum terméin végig űzte a hullámzó tömeget és bár kevés volt az időnk, még a Trocadéroban rendezett anthropologiai és ősrégészeti kiállítás is napirenden volt.

Mindenki tudja, hogy 60—70 vándorló embernek nem lehet múzeumot mutatni. Még oly jeles szakférfiak, mint Reinach vagy Hamy sem művelhetnek csudákat. Azonban mégis, miként egy nyilvános alkalommal, a mikor társaim nevében megköszöntem e két szaktársnak a vezetést, kijelentettem, hogy többet tanulhattunk e néhány órai vezetés alatt, mint a congressus félnapokig tartó ülésein.

*

Ez a megjegyzés nem illetheti a negyedik ülés első előadását, mely mindenkire igen tanulságos volt. Montelius a fémek korának chronológiáját tárgyalta vetített képekkel, melyek minden egyes korszak típusait mutatták. Montelius az utóbbi években többször behatóan indokolta az ő időhatározásait, az irodalom foglalkozott is velök, mégis hálára kötelezte a congressust azzal, hogy most ügyesen összeállított képsorokban szemünk elé hozta az összes jellemző típusokat és mutatványait magyarázó szavakkal kísérte.

Más becses előadást köszönhetünk abbé Hermetnek. Kezdetleges művészettel faragott kőszobrok egész sorát ismertette Aveyron, Tare és Hérault vidékeiről, férfi és női szobrokat, melyeknek a gipszmásolatait a kiállításon is láttuk. E primitív szobrászat kora még nincs végleg megállapítva. Hermet a bronzkorból származtatja, Mortillet a dolmenek szobrászatához hasonlítja és kőkoriaknak véli, Reinach a rajtuk látható bronzformákat utánzó diszitmények miatt bronzkoriaknak véli és hivatkozik e szobrok legalaposabb kutatójára,

M. d'Acy-ra, a ki Mykeneben és a phoenikieknél leli hasonmásaikat. Végül Bobrinskyt meglepte, hogy a francia szobrok mennyire hasonlítanak az oroszországi kamenebabas-hoz.

Ez általános érdekű előadások után következett majdnem másfél órán át több oly értekezés, mely szorosan francia érdekű kérdésekbe mélyedett. Ilyen volt a chellesi és st. acheuili korban dívó bizonyos szerszámformának, a «coup de poing»-nek nevezett typusnak a magyarázata, mire nézve a helyi kutatók közt élénk vita keletkezett. Ugyancsak szűk kör érdeklődött a Catency és Compignyban lelt kőszerszámok közelebbi korhatározása iránt, mely ismét vég nélküli vitára adott alkalmat, a nélkül, hogy a főlshóalók bárkit meg bírtak volna győzni az ő véleményük egyedüli helyességéről.

E fárasztó kőkori egyhangúságban csak egy élénkebb mozzanat volt, melyet Schoetensacknak köszönhattunk. Bemutatott egy eszkimo medvebőröltönyt és megmagyarázta rajta az őskori archæológiában eddig u. n. commandóbotok használatát. Ez a bot sajtászerű módon összetarhatta a bőrlöntönyt.

★

Augusztus 24-kén az egész délelőttöt a Musée d'histoire naturelle két múzeumának szentelte a congressus. M. Hamy megmutatta az ő anthropologiai gyűjteményét, azután pedig Gaudry az ő palæontologiai osztályát magyarázta. Mind a két intézet modern igényeknek megfelelő új épületben mintaszerű elhelyezésben elragadta a szakértőket külső csínjával és még inkább bámulatos gazdagságával.

★

Az ötödik ülésen a congressus dr. Cancalon javaslatára, melylyel időközben a congressusi tanács is foglalkozott, érdemleges határozatokat hozott. A congressus 1. javasolja a közhatalmaknak, hogy törvényileg tartsanak fön néhány barlangot, mely a præhistorikus embernek lakhelyül szolgált valaha; 2. azt javasolja, hogy a Svédországban már két század óta fönálló törvény mintájára kössék hatósági engedélyhez az archæologiai ásásokat. Néhány congressusi tag ugyan az ásások föltétlen szabadsága mellett foglalt állást, de a congressus mind a két pontot szótöbbséggel elfogadta.

Más congressusi határozat az 1903-ban tartandó XIII. gyűlés iránt rendelkezik. E szerint Bécs lesz a következő gyűlés székhelye és rendezésével megbíztak Andrian báró elnöksége alatt egy bizottságot, melynek tagjai Hørnes, Szombathy, Hörman, Heger és Much.

Az előadások ezen az ülésen újból és majdnem kizárólag a kőkorra vonatkoztak. Francia szaktársainknál méltó föltünést költött mindenek előtt Maska az ő ismeretes predmosti palæolithikus leleteivel, melyeket tizenkét éven át (1882—1894) gyűjtött és már több mint egy évtizede az irodalomban hirdet. Ezúttal e ritka gazdag lelhelyről érdekes mutatványokat hozott Párisba, melyekről francia szaktársaink azt találják, hogy ez a műveltségi fok az ő szerintük Solutréennek nevezett foknak felel meg; ezután tehát biztosra veheti a fáradhatlan morva kutató, hogy francia szaktársaink is fognak az ő kutatásai iránt érdeklődni.

De Loé is érkezett ezután, ismertetvén abbé Clærhout kutatásait egy kis flandriai folyó (Mandel) táján, Denterghem városa közelében, czölöpös telepen. A leletek azt tanúsítják, hogy ott a kőkortól a római időkig, sőt azon túl is laktak emberek.

Flandriából Chil y Naranjo a kanári szigetekre vezetett. Érdekes fényképi fölvételek kíséretében szólt az ottani megalithikus emlékekről, kőkori szerszámokról, sziklafölriratokról és agyagpecsétlőkről (pintaderas), melyek arra szolgáltak, hogy a régi lakók színes mustrákat nyomjanak velük testükre.

Ezután egy francia orvos, dr. Bloch által tárgyalt kőkori koponya alkalmból megeredt egy élénk, de eredménytelen vita arról a kérdésről, vajjon hogy viszonylanak a kőkorbán a doli- és brachykephál koponyák egymáshoz és vajjon van-e sőt lehetséges-e az átmenet egyik typusról a másikra. Különösen S. Reinach vetette föl e kérdést, melyről azt tartja, hogy a «questions brûlantes» közé tartozik. Úgy látszott, hogy a sok fölszólaló anthropologus nem tartja a kérdést döntésre elég megérettnek s azért áttért az ülés a napirendre, melyben soron voltak Mac Curdy tanulmányai az aztekok obszédián-borotváiról. Apróra menő vizsgálatai azt tanúsították, hogy az obszédiánkés a legélesebb vágószerszám volt az őskorban a vas megjelenése előtt, miről egyébként hazánkban is már régen meggyőződünk.

Az ülés befejezése előtt a congressus még kénytelen volt meghallgatni egy poroszországi dilettantst, dr. Zenkert, a ki az Odera folyó diluviumában hömpölykavicsokat gyűjtött és azokat mint emberi készítményeket mutatta be a tudós gyülekezetnek. Természetes hogy francia társa M. Thieullen nagyon megörült az oderabeli analogiáknak és úgy találta, hogy azok közt «igen figyelemre méltó példányok» vannak. Azonban a józan közvéleményt kifejezésre juttatták Chantre és Montelius, azt jelentvén ki, hogy itt nem emberek művei, de a természet munkája van előttünk.

★

Az ülés után dr. Capitan vezetése alatt átvonult a congressus nagy része a Collège de Franceból a Sorbonne földtani amphitheatrumába. Ott M. Gentil színes vetítésekkel lepte meg a szakértőket és laikusokat. Bemutatott másfél milliméternyi vastag kőkorongokat a polarizáló mikroszkopium segítségével, miáltal teljes élességben és természetes színeik szerint mutatkoztak a tömecek. Ezt a vizsgálati módot alkalmazták kőkori csiszolt eszközök anyagának megállapítására és a módszer oly biztos, hogy voltak esetek, mikor a sziklafalakat is meg lehetett jelölni, a honnan a megvizsgált kőszerszámhoz való anyagot szerezték. A milyen remekek voltak a mutatványok, oly végtelen fáradtsággal jár azok előkészítése és alig hihető, hogy a belőlük származó igazi tudományos haszon arányban áll vele.

★

A hatodik ülés kezdetén kitűnvén, hogy ez utolsó napon (augusztus 25.) még oly számos előadó tart igényt a szóra, hogy a congressusnak ketté kell válnia, hogyha az anthropologiai előadók is kívánnak érvényesülni, párhuzamos ülések tartása látszott indokoltnak. Az anthropologiai szaktársak tehát külön váltak és e sectio üléseiről csak azt tudom, hogy tagtársam dr. Jankó

János bemutatta a magyarországi néptípusokról készült fényképi fölvételeket és azokat a kormány és a n. muzeumi igazgató megbízásából a congressus tulajdonába bocsájtotta.

Egyébként a két sectio egyidejűleg tartván meg üléseit, természetesen megmaradtam az archæologiai sectioban.

Az előadások sorát ez utolsó napon megnyitotta Mortillet. Nem tudom autopsia alapján-e vagy idegen kézirat segítségével tárgyalta a kukuteni-i őstelep leleteit? Ez az ásatási hely, mely gyorsan nagy hírre jutott, Oláhországban van és a kutatás, miként maga az előadó bevallotta, nem folyt le épen nagyon módszeresen. Átlag két méter vastagságú culturrétegből kerültek elő agyag-, kő- és fémrégiségek s ezek közt legtöbb figyelmet igényelnek az apró durva agyag-szobrocskák, milyenek hasonló őskori telepeken másutt is elég nagy számmal találtattak. A rokon telepek közül némelyek ismerik a tordosit, Reinach reá is utalt és a congressus színe előtt alkalmat vett magának, hogy mintegy számon kérje tőlem, hogy hová lettek a tordosi régiségek? Válaszom könnyű volt, jó helyre kerültek, a kolozsvári múzeumban őrzik és megnyugtattam a congressust az iránt is, hogy már a legközelebbi években lesz róluk megfelelő publicatio. Most * már hozzátehetem, hogy az Akadémia arch. bizottsága részéről az illető kolozsvári intézőkkel folytak már tárgyalások e kiadvány dolgában, birjuk dr. Pósta Béla ígérését, hogy a tordosi gyűjteményt szakszerűen leírja és nem mondok le a reményről, hogy 1903-ban a bécsi XIII. congressus ülésén már be lehet majd mutatni a Tordosnak szánt akadémiai kiadvány rajzait.

Volkov Th. az ukraino-ruthen ethnologia párisi állandó képviselője, sommás áttekintést adott azokról az őskori kutatásokról, melyeket a legutóbbi évtizedekben Khvojka, Belachevsky, Domanytzky és mások Kiev környékén és keleti Galicziában folytattak. A múlt évi kievi congressus alkalmából dr. Jankó János ezekről a fontos kutatásokról az Arch. Értesítőben kimerítő áttekintést adott, a miért elég itt Volkov előadásának végső eredményére utalni, mely mindazokban az őskori telepekben Mykene előtti telepeket lát, az ukrainai telepek tehát kelet felől kapták a maguk ősi mivelttségét.

A bemutatott képek nyomán megindult az összehasonlítás. Chil y Naranjo talál a kievi és canariai edények és díszítések közt rokonságot, Verneau is látja és reá utal az éjszaki Afrikán végig vonuló útra, mely a kelethez fűzi e távoli pontot. Capitan a világ ellenkező végére Japánra figyelmeztet, a hol a Kamegaoka tó mellékein folytatott ásatásoknál is több rokon alaku és díszítésű edény került elő. Putjatin herczeg ugyan azt hiszi, hogy a japán és orosz civilisatio kezdetei között nehéz meglegelni a közös kapcsokat, de talán Koreaba kellene elmenni és az Ainos törzsöt meg Indiában a todas törzsöt kellene tanulmányozni.

Bobrinsky a messze vándorló képzelmet ismét vissza térítette a Khvojka jeles munkásságára és elismerést szavaztatott meg neki a congressus által.

Valdemar Schmidt értekezvén a dánországi rég. ásatásokról figyelembe ajánlja a congressusnak Sarauw nevében az őskorból maradt magneműeket és

* 1901. évi április elején.

kéri a jelenlévő szaktársakat, küldjenek a nevezett kutatónak magszemeket, a minek nyomban volt is foganatja. Capitan ígérte, hogy M. Salmon által egy dolmenben lelt szenesedett buzamagokból szívesen állít Sarauwnak rendelkezésére példányokat. Mortillet kijelenti, hogy apjának jelentékeny gyűjteménye volt őskori veteményes magokból, melyet legközelebb közzé fog tenni, Collin pedig figyelmeztet, hogy egy igen tanulságos ilyfajta gyűjteményt lehet látni a nemzetközi kiállítás német osztályában. Végül Piette, az ismert ásató és gyűjtő elmondta saját tapasztalásait arra nézve, hogy a különböző terménymagok mely korokban és minő culturrétegekben tűntek elé legelőbb.

Igen tanulságos volt ezután Dorsey előadása a kőkorról Éjszak-Amerikában, melyről állítja, hogy Éjszak-Amerika nyugati szélén mai nap is érvényben van néhány törzsnél. Két nagy terem a chikagói múzeumban tele van e kőkori maradványokkal, melyek teljesen megegyeznek ugyan e területeken fölsótt ősrétegekből előkerült szerszámokkal és fegyverekkel.

Montelius megjegyzi, hogy a kőkor mellett Amerikában a rézkornak is maradtak tanúságai, sőt Mexicóban a bronzkor is hagyott nyomokat. Mortillet kétségesnek véli, vajjon igazán létezett-e bronz Peruban és Mexicóban mielőtt ott európaiak letelepedtek, nem-e inkább rézből valók a bronzoknak tartott régiségek? Verneau evvel szemben hivatkozik egy perui tintinabulumra, melyet Damour analizált, s a melyben 7—8% óntartalmat talált. Végül Montelius utal arra, hogy Amerikában ónbányászat is volt az Európaiak érkezése előtt.

Auneau de la Grancière a nyugati Bretagneban lelt réz- és bronzleletekről értekezett.

Abbé Breuil az Aisne, Oise és Somme megyékben tett tapasztalatait adta elé, melyek szerint a réz igen ritkán fordul elé és a késői kőkor telepein rendszeren mutatkoznak bronzszerek. Mortillet nem ismeri el, hogy a dolmenekben bronzleletek fordultak volna elé; hogyha ott fémtárgyakat leltek, azok rendszeren rézből valók voltak. Hasonlók de Loé tapasztalásai Belgiumban, Chanvet Pierrefetteben egy hullasírban neolithikus környezetben (tumulusban) bronzkarperecz töredékét és egy rézgyöngyöt lelt. Piette említi, hogy a Mas d'Azilban neolithikus rétegben bronzöntő sírját és mintákat, meg nyers bronzanyagot néhány bronzfegyverrel és szerszámmal együtt talált.

Chantre hivatkozik a dél-franciaországi dolmenekben tett sok évi tapasztalására, ott soha sem találtak bronzkori készítményeket. Rézkorról mindaddig nem lehet szó, míg nem vették vegyelemzés alá mindazokat az emlékeket, melyekre e kor létezését alapítják.

S. John Evans szerint angolországi halmos sírokból együtt jelentkeznek gyakran apró bronztörök és csiszolt kőszerszámok; a silexnyilakról azt tartja, hogy az egész bronzkoron át használatban voltak.

Bobrinsky fölveti a kérdést, hogy nem akadnak-e a természetben ásványok, melyekben a réz mellett ón is és talán ólom is előfordul? Így talán a bronzkeveréket már maga a természet adta meg legelőbb és nem az ember találta föl.

Boule azt válaszolja, hogy a mineralógusok ily keverékű ásványokat nem ismernek; ellenben Montelius állítja, hogy Angliában találtak fekvő rézrétegeket, melyekben 6—7% ón is volt.

Hrusevsky fölösott Galicziában Csekszo falu közelében 370 hullasírt és néhány tucsat hamvas sírt. A bennük lelt 864 drb. régiség közt voltak csiszolt kőfegyverek és bronz- meg vasékszerek, a kutató úgy véli, hogy korunk elejéről való temetővel volt dolga. Rajzokat nem mutatott és azért nem is lehet az ő leleteiről tiszta fogalmunk.

Capitan a neolithkorból való igen nagy kőgyűrűk rendeltetéséről szól, úgy véli, hogy szertartásos rendeltetésük volt. Mortillet ellenben úgy vélekedik, hogy azok egyszerű karpereczek voltak.

★

A hetedik ülés augusztus 25-ikén délután ugyancsak folytatta a kőkornak a fémkorokba való átmenetelének a tárgyalását.

Chauvet két lapos rézvéssőt mutatott be, melyeket csiszolt kőszerszámok közepette Mondouzilben (Charente megye) talált. Ezután ugyanazon megyéből származó «kréta» betétű agyagedényeket mutat, melyeknek egyik sora kőkori, másik sora bronzkori eredetű, a két sorozat között vannak átmenetek.

Ugyancsak cserepekről értekezik Saint-Venant, melyeket Uzès mellett barlangokban talált; neolithikus tárgyakkal kerültek elé, csak ritkán volt bennük vagy mellettük apró fémtárgy, többnyire rézből.

Bobrinsky bejelent a Kaukázustól délre eső vidéken az Elisabethpol megyében fölösott nagy bronzkori temetőt, mely belenyulik a vaskor kezdetébe. Az agyagedények emberi, állati és geometrikus idomokkal vannak díszítve. Az ott lelt bronzfegyverek és karpereczek idomai után némelyek azt tartják, hogy assyr jellegűek. Az edényeket díszítő fehér incrustatióról azt tartják, hogy porrá zúzott meszesedett csontokból készült.

Déchelette a régi Bibracte területén a mai Mont Vaudrayben már korábban Bulliot részéről megindított ismeretes ásatásokat három éven át kedvező sikerrel folytatta. Az ott lelt régiségek a La Tène ízlés harmadik szakaszából valók és igen hasonlítanak a Csehországban Stradonitz mellett a Hradiston lelt maradványokhoz.

S. Reinach igen örül, hogy végre elfogadják a La Tène kor hármas tagozását. Szerinte a harmadik szakaszt a másodiktól egy történeti esemény különíti el, a cimberék és teutonok betörése, mely a gallusokat készteti, hogy erősített városokban tömörüljenek, a milyen Bibracte s a többi gallus város (oppida) volt.

Hubert Nanterreben fölösott kocsisírról értekezik. Abban zománczos tárgyakat is leltek a La Tène kor második szakaszából.

Déchelette e korhatározást helyesli és arra utal, hogy a zománcztechnika a II. szakaszban úgy különbözik a másik megelőző két szakasz technikájától, hogy a zománcz számára szolgáló mélyedés a III. szakaszban egyenes határu oldalokkal bír, míg a megelőző szakaszokban az oldalt ferdén alá vágják.

Saint-Venant a gyűrűs erősítésekről délkeleti Franciaországban értekezik, melyeket hajlandó családi, vagy törzsváraknak tekinteni. A falak szárazon egymásra rakott kőrakásokból állanak és rendszeren két ily kőfal áll egymás mellett, a terület fölszínes alakulásait jól fölhasználták és megtört kővonalakban épí-

tették. Csak ritkán lehet a korukat szabatosan megállapítani, mindössze egy-néhányszor akadt La Tène kard vagy fibula e kor elejéről.

Hubert megjegyzi, hogy ily védelmi építkezések másutt is előfordultak, koruk túl megyen a J. Caesar által ismertetett oppida építése korán.

Reinach a skutárii francia consul által Skutári közelében fölsótt gazdag temetőről értekezik, melynek leletei a saint germaini múzeumba jutottak. Korát a Kr. utáni III. vagy IV. századba helyezi és különösen kiemel egy fibulatypust, mely keleti Poroszországtól Olympiáig nyomozható, de nyugati Európában nem lép föl.

Előadásához azt a fölszólítást fűzi, hogy a magyar, cseh, horvát stb. szaktársak dolgozataik közérthetősége érdekében legalább annyit tegyenek, hogy a közölt rajzok alá francia magyarázatot is irjanak. Magyar olvasóink tudják, hogy az Arch. Értesítő szerkesztősége évek hosszú sora óta francia tartalomjegyzéket nyomtat minden füzet borítékának a külső hátoldalára: azonban sohasem volt a szerkesztőségnek alkalma tapasztalni, hogy azt Franciaországban figyelembe vették volna.

Az utolsó érdemleges előadás ezen a befejező ülésen Kunz jelentése volt arról az öröndetes eseményről, hogy sikerült Sziléziában a Jordansmühl táján természetes helyzetben akkora nephrittömböt lelnie, mely nagyobb mint az összes földolgozatlan nephrittárgyak, melyeket eddig az őskorból ismerünk. Ez annál fontosabb tény, mert egy igen sokat vitatott prähistorikus kérdés, a nephritkérdés ezzel valószínűleg végleg megkapta érdemleges válaszát. Az utolsó értekezést bemutatta Cartailhae: Hough megírta a világítás történetét, mely ugyan sok becses adatot foglal össze, de alig illett e congressus keretébe.

★

Ezek után már csak a congressusi választmány előterjesztései voltak hátra. Megállapították azok névsorát, a kik ezután a nemzetközi anthr. és ősrég. Congressusok állandó választmánya gyanánt működni vagy legalább is szerepelni fognak, elfogadták a XIII. congressusi gyűlés székhelye gyanánt Bécset, köszönetet szavaztak dr. Wlassics miniszter úrnak, Szalay Imre igazgató úrnak és dr. Jankó János úrnak a magyar typusokról fölvett és a congressusnak ajándékozott fényképekért és végül megköszönték a congressust vezető elnököknek, a főtítkárnak és jegyzőknek fáradozásait, valamint a Collège de France-nak az ő termeiben élvezett vendégjogot.

Budapest, 1901. április 8.

Hampel József.

LEVELEZÉS.

I. JUHÁSZ LÁSZLÓ: BARANYAMEGYEI LELETEKRŐL. A pécsi nagy homokbányában a földréteg letakarítása alkalmával 1899. évi október hóban a földmunkások egy vasládában négy darab bronz edényt találtak, melyekből vétel útján a vasláda, három darab edény és egy kezdetleges alaku szűrő kés tulajdonomba került, mely kincsleletet, — mert minden kétséget kizárólag azon római korban, a midőn ez elrejtetett, kincsszámba ment, — a keletkezőben levő pécs-baranyai muzeumban helyeztem el.

A vasláda két és fél láb, mondhatni egy méter mélyen volt a homokréteg feletti földben elásva. A láda csupa egymás feletti keskeny vasszalagokból van összeállítva, teteje egészen, feneke részben hiányzott, mert ezt a rozsdá megsemmisítette.

A nagy edény egyike 25 cm. magas bronz-váza, vastag pléh készítmény sötétkék patinával, miként alakja mutatja, e nemben igen csinos edény; öntött bronz-nyele felső végén egy gömbölydeden lehajtott csücsökben; alsó vége pedig ember láb alakjában végződik. A hiányzó negyedik nagyjában ugyan ily alakú és nagyságú de öntött és inkább a veresréz felé hajlik; füle alsó végén egy kicsi fejcskével.

Ezen edény egy Svájcban élő pécsi emberhez került, azonban visszaszerzése tárgyában a lépéseket megtettem.

Egy korsócska szintén inkább a vörösrézbe hajló pléh készítmény díszítés nélkül, de karsú és szép alakú, magassága 15 cm. Volt a leletben továbbá egy díszedény, vastag bronz pléhből sötétkék patinával, kőrsávos és pontozatos díszítéssel; öntött bronz nyelének felső vége egy felfelé álló gombban, alsó vége fejcskében végződik, 18 cm. magas.

Az edénytest közép részén körül húzódó vésés minden valószínűség szerint Hercules lakodalmát ábrázolja. Mind az edények alakját, készítmódját, a leírt rajzot, mely a római hitregéből van merítve, s végre a lelhetet, mely római villahely volt, határozottan megállapítható, hogy e lelet római kincs volt. Végre egy kis vastárgy szintén a lelethez tartozott és kezdetleges faragó szerszám lehetett.

A baranyamegyei Duna-Szekcsőn, időről-időre eszközölt ásatások eredményei között, még pedig a római telepen két darab biztonsági ólmot is találtam.

Ezen ólmok közül az 1. számú az egyik oldalán egy szárnyas alakot mutat; a másik oldalán római számok nyomai láthatók. A 2. ólom egyik oldalán egy négyszögben álló kereszt alakot, másik felén római számtörödékeket

tüntet fel. A 3. számú ólom, mely az előbbiektől egészen elütő szerkezetű pécsi lelet. Egyik oldalán két harangalak, másik oldalán egy goth ízlésű M jegyalak van.

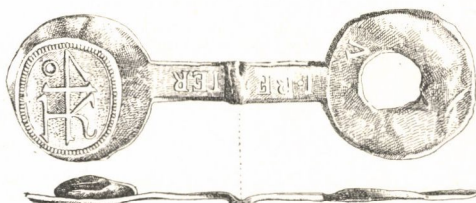
A 4. számú két darab közül az egész szalagján «NISETER» feliratot visel, maga az ólom monogrammos jegyet mutat. Az 5. alatti töredék egy hasonló természetű ólom darabja, mindkettő pécsi lelet.

E pécsi ólmok valószínűleg közép- és újkori kereskedelmi ólmok talán a templarius avagy pápai szállítmányoknál használták.

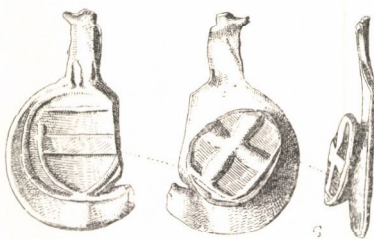
Pécsett 1894. év tavaszán a pécsi régi püspök-kert déli részén a Neuman és társa borkereskedő czég borpinczét ásatott, mely alkalommal Herculesnek szentelt házi oltárt találtak. Az összes itt talált tárgyakat megszereztem.

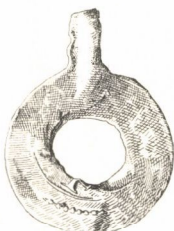
1. ábra.

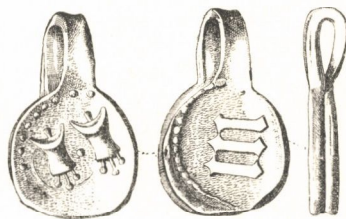
4. ábra.

2. ábra.

5. ábra.

3. ábra.

Ezen lelhely teljes feltárása után a még részben fennállott két méter mélységben talált alapfalak egy római közép méretű épület maradványaira mutattak. A falakon kék, sárga, veres és zöld színű elég nagy számú festményrészletek voltak, miket a lehetőségig az enyészettől megmentettem; találtam a helyiségekben fehér márványkorlát részeket és lapokat; előfordultak római pénzék Hadrianus, Aurelianus és nagy Constantinus császároktól; az épület udvarán találtam fél méter quadrát nagyságú és 15 cm. kubik alakú padozat-téglákat, valamint meglehetősen nagyszámú sírládás téglát, mely utóbbiaknak össze-vissza hányt s vetett voltából arra lehet következtetni, hogy e sírok már feldúlva voltak.

Hogy az egész épület vandalszerű pusztítás és tűz áldozata lett, a sok helyen kormos falak és elszenesedett fa maradványok mutatták.

A pusztításnak egy bizonyos jele az is volt, hogy az oltárt dült helyzetben találták. Az oltár pécsi úgynevezett honi hegyi mészkőből készült; magassága 85, szélessége a párkányzatoknál fent és lent 30, belső részén 26. cm.

Kétségtől Hercules istennek szánt oltár, a melyen Aurelianus császár kedvéért Gratianus optio és Sabinianus áldozatot hoztak. Az egész lelet a pécsi muzeumban van elhelyezve.

Pécsett 1900. évi április hóban a siklósi-utcza 8. számú házában római sírkőre találtak a munkások egy jégverem ásatása alkalmával; az alakos fele valamivel feljebb volt mint a feliratos, általában mondható hogy a lelet $1\frac{1}{2}$ méter mélységben fordult elő. A kő szintén pécsi honi hegyi kőből való, magassága 1 méter 11 cm., szélessége 89 cm.

Felső részén a megholtak és az emlékállító családbeliek alakjai vannak megörökítve. A jobb felőli első alak minden valóság szerint a feliratban említett Vernius Martianus fortis miles legionis IIæ adjutricis signifer alakja. A többi alakok pedig Aelia Aconita, Cæsernia és Proxina alakjai.

Az alakok alatt egy áldozó asztal áldozatot hozó alakokkal. Alsó fele jobbról és balról felső szélén egy kis korinthosi oszlopfejjel és tekerceses díszű végig levonuló oszloppal volt díszítve. Bal felől mind az oszlop mind a feliratos részből két betűnek megfelelő szelet hiányzik; és minthogy a hiányos oldal felülete nem törést, hanem síma ledolgozott felületet mutat, kétségtelen, hogy a hiányzó szelet már a kőnek új korában toldott volt, mely idő jártával elveszett.

A leendő pécsi muzeumban helyeztem el ezt is.

Cserkuton 1898. évben az év tavaszán nagyobb területű földforgatás alkalmával népvándorlaskori temető került felszínre. A sírkövek vörös homokkőből valók, mely kő Cserkut és Szőlős vidékén általános; egészen durva kőlapok, melyeken csak kereszt-jegy látható. Az egyiken a kereszt mellett jobbról és balról két vonal van, mely a kereszt vonalával párhuzamosan áll s ezzel három vonalat, a kereszt felett pedig ívet mutat. Ily kereszties követ 27 darabot találtam, melyek ismét elásattak. A kövek mellett és alatt félméter mélységben koponyák ezek mellett többnyire kisebb-nagyobb halántékgyűrűk és egy homlok pártá voltak.

Ezen temető mellett volt egy épületrom, melynek alapfalazatai és az itt talált római téglák talán arra engedtek következtetni, hogy egy itt talált, de már elhagyott római épületet a régibb középkorban itt lakó nép templomnak használta, a mely körül temetkezett.

Pécs 1900. december.

Fuhász László.

II. DARNAY KÁLMÁN: SÜMEGHVIDÉKI EMLÉKEK A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL. A milyen gazdag Sümegh vidéke őskori leletekben, épen olyan szegény népvándorlaskori emlékekben. Két évtizedes kutatásom alatt a szorosan vett Sümegh vidékén alig találkoztam hún, góth, avar sírleletekkel. Nem mondható ez el a népvándorlás kor végső szakáról, a honfoglalás koráról, melynek emlékei vidékünkön nem mennek ritkaság számba. Hogy ne említsek többet, a gyűjteményemben levő z.-szántói, hegymagasi, csitényi érdekes mellékletekkel ellátott lovas sírokon kívül még e kort jellemző tizenegy darab kengyel és zabla került elő szórványosan Sümeghen és Csabrendeken. A római kor emlékei is sokkal gyérebbek, mint az őskori sírleletek, csak a szt-gróth-

polgárvárosi, csabrendeki, somlyói őstelepeken hagyott nevezetesebb nyomot néhány feliratos sírkő, sír és egyéb leletekkel a római katonai civilizáció. Vidékünkhöz nagyon közel feküdt egy nagyobb római colonia, Moguntiana (Fenek), mely Sabariával való összeköttetését, a csehii keszthely-kuti dülőben fekvő, és a sümeghi határban a várostól nyugatra lévő kisebb berkimalmi táborhelyekkel tartotta fenn. Cimbriana felé a katonai út irányát az általam néhány évvel ezelőtt felkutatott pusztadörögdi táborhely jelzi, hol egy Marsnak szentelt oltárkövet is találtam. Így Sümegh vidékét és annak kelta telepeit, miután a két római katonai útvonal közé esik, nem érintette közvetlenül. Hasonló tények okadatolják meg azon körülményt, hogy vidékünkön majdnem teljesen megszakadt a folytatólagosság a rómaiak uralmát követő népvándorlás korában. A beözönlött néparadat, mely megtörte a rómaiak hatalmát, a római coloniák közelében vertek tanyát, mely állítás mellett legfényesebben tanuszkodnak Mogentiana közelében a dr. Lipp Vilmos által kiásatott Keszthely és a dobogói népvándorláskori temetkező helyek ezernyi sírjai.

Vidékünk népvándorláskori első emlékeit ezelőtt egy évtizeddel Csabrendeken szőlőforgatás alkalmával néhány szörványosan lelt vastárgy szolgáltatta. Ezek között első helyen áll azon avar kengyel-pár, melyet Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban» című művének II. k. 183. lapján bemutatott. E kengyelek becsét azon körülmény emeli, hogy teljesen rozsdamentesek, kitűnő edzésének fényes kék színét maig is megtartva. Nem mondható ez el egy harmadik hasonló kengyelről, mely az elmúlt évben ugyancsak Csabrendeken került felszínre, de sokkal rongáltabb. A népvándorláskor egy más alaku kengyelét (Rajzát lásd Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban» II. k. 512. oldalon) ugyancsak Csabrendeken leltem, melyhez közel hasonló kengyeleket: R. Zschille és R. Forrer Karoling korabelinek (VIII. század) vall,¹ de hazánkban már a régibb századokban is használatban lehetett, mely feltevést megerősíti azon körülmény, hogy teljesen hasonló kengyelt Lipp is ásott ki a Keszthely városi sírmezőben.² Határozottan Karoling korból való ellenben egy kúpostüskéjű 6 cm. hosszú nyakkal ellátott sarkantyú, melyet szintén Csabrendeken leltem.³

E sorozatot még egy harczi csákány,⁴ két szakálas, sodrott szárú nyílhegy,⁵ vas sarló,⁶ kapa⁷ és két hullámvonalas diszítésű pirosszínű nagyobb cserépbögre⁸ egészítik ki, míg a múlt években a csabrendeki óhegyen lelt, első népvándorláskori csontváz sír két filigrán művű arany függőt adott. E leleteken kívül Lesencze-Tomaj és Szigliget néhány sírjának melléklete szolgáltatott népvándorláskori emlékeket, melyeket alább mutatok be.

¹ R. Zschille és R. Forrer: «Die Steigbügel» Berlin 1896. III. tábla, 2. ábra.

² Dr. Lipp Vilmos: Keszthelyi sírmezők képes tábla, 22. ábra.

³ Rajzát lásd Szendrey Magy. Hadt. Eml. 1896. 61. old., 171. sz. alatt.

⁴ Hasonló dr. Lipp V.: Keszthelyi sírmezők, képes tábla 35. ábra.

⁵ Ugyanott 32. ábra.

⁶ Ugyanott 24. ábra.

⁷ Ugyanott 25. ábra.

⁸ Ugyanott 16. oldal.

Kutatási körömből távolabb eső, érdekes és gazdag dombovári népvándorláskori sírlelet is sikerült az elkallódásból megmenteni.

Az elmúlt év őszén a dombovári téglagyárban a földmunkások homokbányászás közben egy női csontváz-sírra találtak. Ebben volt két arany függő, nagy aranyozott fibula, díszes ezüst övcsat, csont fésű, három nagy borostyán-, piros és egy rovátkolt sárga agyaggyöngy és egy kisebb méretű, szürke orsógomb. Állítólag arany gyűrű is volt a leletben, de az a munkások kezén elkallódott.

A lelet két arany függője (1. ábra) egymáshoz majdnem teljesen hasonló. A szétnyitható 30 mm. átmérőjű tömör arany karikák díszítésre tompított hegyű arany koczkakeret szolgál, melynek háromszög alakú oldalkeretei egykor gránát-betétet tartalmazhattak. Egyik függőnél a ruganyos, tömör arany karika, a koczka oldalapjain lévő rovátkás gyűrűn levő kis mélyedésben forog és a koczka külön négyszögüre lapított tengelylyel bír, míg a másik függő arany karikája egyúttal a koczkakeret tengelyéül szolgál, mely körül az forgatható. A függő-pár súlya 22 gramm. Teljesen hasonló függő-párt ismerünk hazai leleteink közül a pusztá-bakodi sírból,¹ azon csekély eltéréssel, hogy míg a pusztá-bakodi függők koczkalapjai egyszerű négyzetet mutató kerettel bírnak, addig a dombovárinál a felületül szolgáló négyzetkeretek mindegyike két egymást keresztező rudacskával apró háromszögekre van osztva. Közel hasonló, de sokkal díszesebb a perjamosi sírlelet arany függő párja,² melynek karikája sodrott díszítésű és a tompított hegyű koczkakeretek összeszőgelésénél három egymásra helyezett gömböcskével van ellátva. A keretekben maig is benn láthatók a gránát lapocskák. A nemzeti múzeum még egy hasonló arany függőt bír,³ de lelhelye ismeretlen, mely a bakodi arany függő hasonmása. A lelet második becses darabja az aranyozott ezüst fibula (2. ábra), melynek háromszögalakú fejlemezét, a hosszukás ötszöges láblemezzel ívhajtású síma nyakrész köti össze. A háromszögű fejlemez gömböcskékben végződik és felületén a díszítést az ívben hajló oldalszárok mellett elhelyezett háromszögű mélyített vésetek szolgáltatják. Míg a vésetek közti növénylevél alakú középső mező apró pontozott díszítéssel van ellátva. Hasonló vésetek ékítik a fibula láblemezét és a közepén végig futó bordaszerű kiemelkedésen szintén bevert pontozatokat látunk. A fibula sodronytúje hiányzik és ívhajtású nyakánál nyilván a találók vigyázatlansága következtében ketté van törve. Teljesen hasonló alakú, de bronz fibulát bír a nemzeti múzeum ismeretlen lelhelyről, melynek azonban sokkal egyszerűbb, kezdetlegesebb a díszítése.⁴ A dombovári ezüst fibulám díszítéséhez hasonló bemélyített háromszöges díszítést mutat a szabolcsmegyei zalkodi sírlelet ezüst övcsatja.⁵ A fibula hossza 110 mm. Talán ornamentikus szempontból a legbecsesebb a sírlelet rossz ezüstműből készült övcsatja (3. ábra). Az övcsat három részből áll és pedig karika, a csatpeczek

¹ Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban» Első rész., III. t., 1. ábra.

² Ugyanott VII. t., 1—2. ábra.

³ Ugyanott LX. t., 10. ábra.

⁴ Lásd Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban». Első rész X. t., 3. ábra.

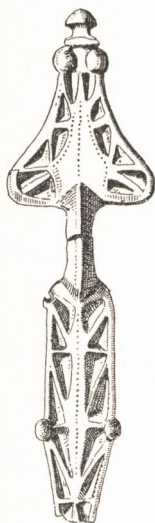
⁵ Ugyanott XI. t., 5. ábra.

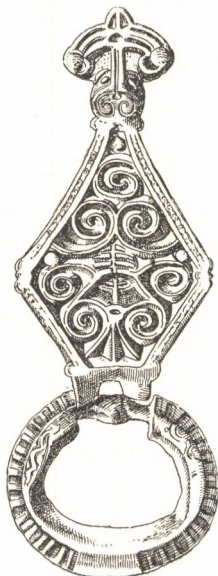
I.

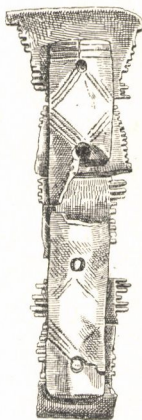
6.

2.

3.

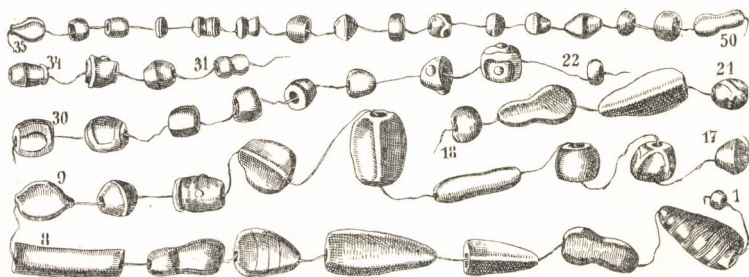
4.

7.

5.

8.

SÜMEGHVIDÉKI LELETEK.

(mely azonban erről hiányzik) és a díszes csattartó rész. A csatkarika köralakra hajlított tömör ezüst rúdból készült, mely szögalakban lapított oldalán körbe futó, bemélyített rovátkákat mutat, míg felületén és fenék részén czikczak mélyítések látszanak. A csattartó részt ötszögű keret fogja körül, mely csúcsban való összeszőgelésénél jobbra és balra hajló madárcsőr alakú díszítéssel bír. A keretben foglalt ötszögű mező diszítése stylizált fejet mutat, ezt fogja körül a jobbra-balra kunkorodó növény-indákat utánzó, kiemelkedett diszítés. Mind a fibula, mind az övcsat hátlapján vasrozsdafoltokat mutat. Ezen övcsathoz hazai leleteinkből egy közel hasonló alakút bír a m. nemzeti múzeum aranyozott bronzból,¹ mely azonban némi eltérést mutat az által, hogy a görbe csőrű madárfej-idom nem csak a csattartó csúcsba szögelését díszíti, hanem az egész ötszöges keretet körülveszi. Közel hasonló ezüst övcsatot ismerünk a szécsényi leletből Pintér Sándor gyűjteményében,² melyen azonban a görbe csőrű madárfej helyett nyakra hajló hatyúfej díszítéssel van ellátva. A dombovári övcsat hossza 120 cm. E sír mellékletéhez tartozik még egy fehér csontból készült sűrű fogú hajfésű (4. ábra), melynek félhátú csontpántja négyszögbe futó vonaldiszítéseket mutat és négy bronzszegeccsel van a fésűhöz erősítve. Hasonló fésűk nem mennek ritkaság számba, ismerünk ilyeneket a berényi sírmezőből,³ nemkülönben a keszthelyi⁴ és fenéki⁵ sírmezőkből is.

A dombovári sírleletet még három nagyobb korongalakú borostyángyöngy (5. ábra), egy hasonló alakú, élénk piros és egy dinynye gerezdjeit utánzó szürke gyöngy egészíti ki. Borostyángyöngyöket ismerünk nagyobb számban a keszthelyi sírmezőkön kívül a perjámosi (Torontálmegye) és szécsényi leletekből is. A sírlelet utolsó és legkisebb igényű darabja egy finomabb kidolgozású szürke agyag orsógomb, mely körgyűrű alakot mutat.

Szigligeten Frisch László birtokos területén nagyobb számú csontváz-sírra akadtak a munkások. A leletről később értesülve, csak két sír elég szégyenes mellékletét szerezhettem meg gyűjteményem számára. Az egyik sír egy díszes ezüst kosárkás tűt és függőt és három gyöngyszemet. A másik sír bronz gyűrűt és szíj véget tartalmazott. Az első sír lapos fedelű, ezüst kosárkás függője (6. ábra) ritkább jelenségei a népvándorlaskori síroknak. Lipp Vilmos háromezer sírjában, hol százával fordultak elő bronz kosárkás függők, épen csak a dobogói sírmezőben lelt 3 párt.⁶ A nagy ezüstdől lapított függőkarikán nyert megerősítést a szívalakra hajló gyöngyözött sodronyból összeállított kosárka, melyet kiegészít egy gyöngyös sodronynyal körülvelt fedőlap, mely egy nagyobb és négy kisebb sárgás üvegcsappal volt ékítve. A függő karikájának átmérője 36 mm. Hasonló gyöngyözött, nyolcz szívalakra hajlított ezüst sodronyból van alkotva a sírlelet bronztűjének kosara (7. ábra). A ko-

¹ Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban». Első rész LXII. t., 1. ábra.

² Ugyanott CXXIX. 1. ábra.

³ Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban». Első rész CLX. t., 48. sír, 1. ábra.

⁴ Ugyanott LXXXV. t., 13. szám.

⁵ Lipp «Keszthelyi sírmezők». Képes tábla II. szám.

⁶ Hampel: «Régibb Középkor Emlékei Magyarhonban» Első rész CXVII. 2. ábra.

sárka tetején és négy oldalán egy-egy fehér üvegcsépp betéttel van diszítve. A bronzból készült tűszár, mint ezt a rajta maradt egyes részek mutatják, szintén sűrűn egymás mellé csavart gyöngyözött ezüst sodronnyal volt befonva. A lelet három gyöngyszeme ismert jelenségei a népvándorlaskori síroknak; nagy számban kerültek ilyenek elő a keszthely-dobogói sírmezőkből, úgy a tolnamegyei bölcskei* temetőből is. A másik sír melléklete szíjvég és bronzgyűrű volt. A bronzgyűrű kerek felületei központba futó rovátkolt sugárvonallakkal van diszítve. A téglalakú szíjvég félkör alakban végződik, trébelt bronzlemezből készült, mely krétanemű anyaggal van kitöltve. Felületén bemélyítve, szemben álló háromszöges félkörös diszítés látszik. A szíjvégek a leggyakoribb jelenségei a sírleleteknek. Így majdnem minden népvándorlaskori sírmezőben ismétlődnek; érdekességét a diszítések sokféle változatai adják.

Néhány évvel ezelőtt a lesencze-tomaji temető-őr, Lipp, bronz kosárkás függőíhez hasonló függő-párral és egy zsebnyi különféle agyagüveg- és borostyángyönggyel állított be, melyeket sírgödör ásás alkalmával a róm. kath. temetőben állítólag három csontváz-sír mellől szedett össze. A csontvázak egy méternyi mélységben arccal kelet felé feküdtek, közel egymáshoz. A további kutatást kizárta azon körülmény, hogy a közvetlen szomszéd területen kereszttekkel megjelölt sírok vannak. A bronz függők kosárkái hiányoznak, de rajta van a nagy függő-karikán a kosarakat tartó köpű. Az egymással közel szemben álló végekkel levő függő-karika, körszelet alakra szélesedik ki, melynek diszítésére csavaros sodronykeret és a közepén álló üvegcsépp tartó üreg közül csoportosuló, kiálló gömböcskék szolgálnak. A 230 gyöngyszem zöme szent János-kenyér magalakú agyaggyöngy, melyek némelyikében még most is benne látható az összefűzésre szolgáló fonál. (8. ábra.) Nagy számban vannak gömb, henger, dupla kúpos fehér üveggyöngyök, sárga, piros, zöld, kék és ezen színek összetételeiből származó tarka agyaggyöngyök is. Akadnak közöttük a szigligeti gyöngyökhöz hasonló gömböcskével ékített gyöngyszemek, sőt egy nagy hengeralakú borostyángyöngy is. A gyöngysorozat között egy sincs olyan, melyhez hasonló ne találtatnék Lipp sírleletei között; a l.-tomaji csontváz-sírok teljes azonos mellékletekkel bírnak, mint a dobogóiak és keszthelyiek.

Ez év február havában Virius Vincze l.-tomaji tisztartó a csektetői dűlőben forgattatott és egy-urna temetőre talált. Meghívására másnap kirándultam a helyszínre, hol már mintegy 18—20 urna-sír fel volt tárva, melyhez ottlétem alkalmával folytatott ásatásnál az első árokban még kettőt találtam. Az urna-sírok mintegy 60 cm. mélységből a második ásónyomás után kerültek felszínre és egymástól az út irányában nyolcz keresztben hat méternyi távolságban feküdtek. A sírok helyeit már az első ásónyomban meglehetett ismerni, nem csak a talaj lazább voltából, de egy méternyi kerületben sötétebb volt a föld, nyilván a helyszínen végzett hulla-égetéstől. A szürke és fekete durva szemcsés agyagból került urnák nagy része fületlen bögre alakúak, közel hasonlóak a csabrendek-irénmajori római temető urnáihoz; ** találkozott azon-

* Ugyanott LXXXI. t. 9. ábra.

** Darnay: Sümegeh és vidékének őskora. Arch. közl. XXII. köt., 49. oldal.

ban egy hasonló alakú nagy urna üvegből, minőket százával láthatni az aquilejai múzeumban. Az urna-sírok általában véve szegények voltak, csak két urnában akadt egy-egy vas-kés. A vas-kések pengéjének hegye, úgy nyélnyujtványának burkolata, hiányzik. A kisebbik (8. ábra) kés 115 mm., a nagyobbik (9. ábra), mely közel jár a tör alakjához, 145 mm. hosszú. Hasonló késeket lelt Lipp Vilmos a fenéki sírokban.¹ Nagyobb számban kerültek elő az urna-sírok területén karcsúnyakú, piros és szürke korsók. Alakjuk azonos a fenéki sírok korsóival.² Szintén a fenéki sírok szolgáltatnak analógiát³ egy zöldes színű üvegcsészéhez, mely teljes éppen került gyűjteményembe; nem mondható ez el egy vájadékos üvegbögréről, melyet egyik munkás darabokra tört, hasonmását a pusztabakodi sírletet adta.⁴ A másnap beállott kemény fagy miatt a munkát nem folytathattam; így ma még az adatokat elégteleneknek találom azon kérdés tisztázására, hogy a l.-tomaji urna-temető a hanyatló római birodalom pannoniai lakóinak vagy valamely bevándorolt népnek szolgált e temetkezési helyül.

Sümeghen, 1901 márczius hó.

szentmártoni Darnay Kálmán.

III. Dr. BONCZ ÖDÖN: MÉG NÉHÁNY SZÓ A GYULAFEHÉRVÁRI «HUNYADI» SÍRKÖVEKRŐL. Az Arch. Értesítő múlt számában (90. lap.) a Varju Elemér úr bírálatára vonatkozó válaszában Nagy Géza úr hivatkozik azokra, miket én Hunyadi János állítólagos sírkövről a Turulban és az Arch. Értesítőben írtam, úgyszintén arra az eszmecserére is, a melyet ebben a kérdésben ismételten váltottunk.

Nehogy tovább is félreértsenek, kénytelen vagyok kijelenti a következőket:

1. Tény, hogy mikor a balászfalvi Haller-codex 1886-ban napfényre jött, s általa a Kendy-család czimere ismeretessé vált, figyelmeztettem a codex czimertani részét is ismertető Szádeczky Lajos barátomat, hogy ugyanezt a czímet láttam az egyik gyulafehérvári Hunyadi-sírkőnek a lábánál is. Úgy emlékeztem, hogy a kormányzó nevével jelölt tumbán van ez a czímer. Mivel pedig kétségtelen volt előttem, hogy az említett Hunyadi-felirat apokrif és a szóban forgó kosztüm-alak a xvi. századnál régiebb nem lehet, valószínűnek tartottam, hogy ez a síremlék valamelyik Kendy lehetett.

2. Mivel azonban jegyzeteinkből és Szereday feljegyzéseiből meggyőződtem arról, hogy a kérdéses czímer nem a kormányzó, hanem a Hunyadi László nevével megjelölt tumbának lábánál van, már régen letettem arról, hogy újabb bizonyítékok nélkül a Hunyadi János-féle síralakot éppen Kendy-síremléknek vitassam.

Nem található ennek nyoma sem az állítólagos Hunyadi-sírkövekről írt tanulmányomban (Arch. Ért. 1899.) és nem állítottam ezt már Nagy Géza úrral történt beszélgetéseink alkalmával sem. A Kendy-czímerre ekkor nem is a végből utaltam, hanem ezzel a czímerrel egyrészt azt akartam bizonyítani,

¹ Hampel: «Régiebb Középkor Emlékei Magyarhonban». Első rész. LXXXVI. t., 4. ábra.

² Ugyanott LXXXVII. t., 1. és 3. ábra.

³ Ugyanott LXXXVIII. tábla.

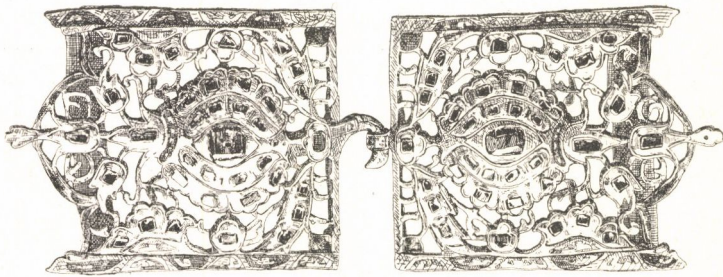
⁴ Ugyanott IV. t. 2. ábra.

hogy a tumbák alsó részén levő domború képekből a felső alakok korára következtetni nem lehet, másrészt pedig azt, hogy a sírládák alsó részén levő csatajeleneteket nem tartom a xv. századból valóknak, hanem jóval későbbieknek. Ugyanis Nagy Géza úr vitatkozásunkban az állítólagos Hunyadi János-féle sírkőnek oldalán levő csatakép pajzsaiból, sisakjaiból (salade-oknak nevezi, holott szövet vagy nemezfövegek azok, lekonyult csücskökkel) bizonyította a felső alaknak xv. századbeli voltát. A «Turul»-ban 1886-ban felvetett combinációval szemben ellenkezően valószínűnek látszik, hogy a Kendy-czímer alkalmasint soha sem is volt valamely alakos tumbának, hanem csakis egy epitaphiumnak része. Szádeczky Lajos a mellette álló betűket így olvassa: E. et A. K (endy). Már pedig olyan sír fölé, a melybe több egyént temettek, nem faragtak ki egyetlen alakot.

3. Az állítólagos Hunyadi László-féle sírkövet magam is xv. századbelinek tartom. Mivel azonban az alak mellett kifaragott czímerek ő reá bajosan vonatkoztathatók, s mivel Szereday 1791-ben nemcsak az oroszlánra viselt névről, de semmiféle olyan hagyományról sem emlékszik meg, mely ezt az emléket Hunyadi Lászlónak tartaná, — nem talállok alapot arra, hogy a mai elnevezésnek hitelt adjak.

Nem szándékozom a részletekbe bocsátkozni. Ennek addig, míg a szóban forgó sírköveknek hű gipsz-öntvényeit, vagy legalább gondos fényképi fölvételeit meg nem szerezhetjük, kellő bizonyító ereje úgy sem lehetne.

Dr. Boncz Ödön.

KELETI ÖVCSAT. $\frac{2}{3}$ n.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT február hó 26-án délután a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes évi közgyűlését. Jelen voltak Forster Gyula elnöklete alatt dr. Kammerer Ernő, Halaváts Gyula, dr. Hampel József, Semayer Vilibald, Vásárhelyi Géza, dr. Réthy László, dr. Gerecze Péter, dr. Éber László, Kunváry Fülöp, Szumnák Pál, Huszka József ig. választmányi tagok, továbbá Puky József, dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok és 6 más hallgató.

Elnök a közgyűlést megnyitván, *dr. Gohl Ödön* a m. n. muzeum régi bizanczi suly mértékeiről értekezett, majd *Nagy Géza* a némedi (Tolna m.) népvándorlaskori leletet mutatta be.

Ezután *dr. Szendrei János* titkár tett jelentést a társulat 1900-ik év működéséről. E szerint tudományos értekezések tartása a hazai szaktudomány legújabb fejleményeinek és eredményeinek méltatása s a felmerülő újabb és újabb régészeti leletek bemutatása céljából a lefolyt évben 6 ülést tartott a társulat, melyen *dr. Hampel József* a török kanizsai leletekről s az eskütéri ókori sisakról, *Mihalik József* a párisi kiállítás magyar történelmi emlékeiről, *dr. Szendrei János* a nagyászói régi templomról és a m. n. muzeum régi ezüst-öveiről, *Récsey Viktor* a bakony-romándi urnatemetőről, *Mahler Ede* a m. n. muzeum egyiptomi emlékeiről, *dr. Éber László* a tiszta-tanyáni ókori arany kincsről, *dr. Finály Gábor* az apahidai római leletekről s végül ma *Gohl Ödön* a bizanczi régi sulyokról s *Nagy Géza* a némedi népvándorlaskori leletről értekeztek, melyek folyamán több száz régiséget mutattak be.

Jelenti továbbá, hogy a társulat anyagi viszonyait illetőleg a lefolyt évben 4375 K 06 f bevételünk s 1814 K 42 f kiadásunk volt, úgy hogy a pesti hazai első takarékpénztárnál elhelyezett értékpapirokkal együtt vagyónunk jelenleg 22390 K 14 fillér.

A mult évben elhunyt 5 tagunk, kik közül *Könyöki József és Ivánffi Ede* tudományunkkal irodalmilag is foglalkoztak s az elsőben választmányunk egyik tagját gyászolja.

Társulatunk előtt, ugymond, alapszabályszerű rendeltetésénél fogva az a szép föladat áll, hogy ma a M. Tud. Akadémia a történelem segédtudományát magasabb szempontokból míveli, mi társadalmi uton igyekezzünk a régészettant népszerűsíteni s a hazai múlt emlékeit megmenteni.

S ezt a szép feladatot immár közel egy negyedszázadon át anyagi erőnk-höz mérten híven is teljesítettük, de tagjaink és így jövedelmeink csekély

voltánál fogva is nagyobb feladatokra alig vállalkozhatunk. Miért is ismételten kéri a társulat tagjait, különösen pedig a választmányi tagokat, hogy a társulatlak a maguk körében minél több tagot gyűjteni igyekezzenek.

A titkár jelentésére *dr. Éber László* tesz észrevételeket, kifogásolva a társulat jelenlegi vezetését úgy tudományos, mint adminisztratív szempontokból s azt kívánja, hogy az magasabb színvonalra emeltessék. Kívánja, hogy régészeti fali táblák készíttessenek s Magyarország régészeti fali térképét készítse meg a társulat.

Titkár jelenti, hogy a jelenlegi viszonyoknak oka a közönség, sőt a szaköröknek is nagy közönye társulatunk iránt. Tagjaink száma folyton fogy és így anyagi eszközök, megfelelő jövedelem hiányában mire sem vállalkozhatunk. A fali táblák ügye évekkal ezelőtt elintéztetett, a mennyiben azt a közoktatásügyi minisztérium vette kezébe. A régészeti térképekből a honfoglalási koré már a milléniumra elkészült, folytatni azonban pénzhány miatt nem lehetett.

Kunváry Fülöp a társulat fölvirágoztatásának egyedüli módját a taggyűjtésben látja, miért is a választmányt arra buzdítja.

Éber László újabb felszólalása és *Nagy Géza* javaslata után a közgyűlés kimondja, hogy a titkár előterjesztéseit tudomásul veszi, hogy a térkép ügyének újból való fölvetelét illetőleg javaslattételre *dr. Éber Lászlót* kéri föl s a mennyiben a társulat anyagi viszonyai engedni fogják vidéki felolvasók úti költségeit megtéríteni.

Halaváts Gyula fölolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, melynek alapján a felmentvény az 1900-ik évre nézve az elnökségnek és pénztárnoknak megadatik.

Ugyanő bemutatja a jövő évi költségvetést, mely szerint azt a közgyűlés 4341 K 86 f bevétel és 4330 K kiadási előirányzattal elfogadja.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Vásárhelyi Géza és dr. Réthy László* vál. tagokat kéri föl, a közgyűlés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 26-án a M. Tud. Akadémiában tartotta ez évben harmadik rendes ülését.

Jelen voltak: Forster Gyula elnökle Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza, Huszka József, Kunváry Fülöp, Mihalik József, Halaváts Gyula, Nagy Géza igazgató-választmányi tagok, Sztehló Ottó és Lipcsey József pénztárnok s öt más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, elsőben is *Gróh István* értekezett, számos kép bemutatása mellett, a geczalfalvy, gömörmegeyi régi falképekről.

Ezután *dr. Szendrei János* foglalkozott Zrínyi Miklós, a szigetvári hős és Zrínyi Miklós, a költő és hadvezérrel kapcsolatba hozott emlékekkel. E régiségek legnagyobb részéről kimutatta, hogy vagy egészen hamisítványok, vagy legnagyobb részben be nem bizonyítható a két nagy férfiutól való leszármazásuk; miért is értekezésének az «ál Zrínyi emlékek» címet adta.

Titkár jelentése folyamán *dr. Intze Béla* Szolnok-Dobokamegyei főorvos a társulat rendes tagjául megválasztatott.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Huszká József* és *Kunvári Fülöp* vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A NEMZETI MÚZEUM RÉGISÉGOSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA
1900. évi áprilistól december végéig. Egy székesfejérvári gyűjtőnek átlag összegért megvettük régiségggyűjteményét, melyben voltak őskori és antik leletek. Volt benne tíz kőszerszám, több bronzkori fegyver és szerszám, ékszer és agyagedény.

Szentendréről való egy őskori bronz lándsavég, állítólag a patak medrében lették, oda való lakóstól szereztük.

Pusztá-Babotról (Somogy m.) származó őskori bronzleletet vétel útján szereztünk. Egészben nyolcz darabból áll a lelet; van benne tokos véső, szárnyas véső, két ép sarló, három sarlótöredék s egy szeg.

Botrágyon (Bereg m.) lelt őskori bronztárgyakat, két tokos vésőt, két sarlót és egy bronzpálczát ajándékol adott Füzeses Lajos tisztartó.

Pétevársári (Heves m.) bronzleletet, mely egészben 39 darabból áll, szereztünk vétel útján. Van a leletben két lándsavég s egy törpenge, három ép s egy csonka tokos véső, 16 tű, három tűszár, egy tűfej, hat pengetőredék, három kézvédő sodronyos korong, melyeknek egyike csonka, másika ketté tört, két hengerded tekercs és négy csonka bronzhuzal.

Csányon (Heves m.) lelt őskori cserepeket küldött ajándékba Végh Kálmán Mátyás plébános.

Vésztről (Heves m.) való őskori bronzleletet, melyben tokos vésők, sarlók és rögök vannak, hivatalos megváltás útján szereztünk.

Mezőberény környékén (Békés m.) gyűjtött régiségeket vétel útján szereztünk. Volt köztük két 50 gr. súlyú őskori aranyláncszem a szívdomú fajtából; öt tokos s egy perimés véső bronzból, egy kerek bronzlap és egy kis tekercses korong az őskorból.

Sarkadvidéken (Bihar m.) időző régiségggyűjtőtől egészben 121 db régiséget szereztünk, mely a sarkadi határban legutóbb előkerült. Képviselve van köztük az őskor legtöbb szakasza és vannak a gyűjteményben elvéve újabbkori tárgyak is.

Biharmegyéből való őskori lapos rézvésőt vétel útján szereztünk.

Ókányon (Bihar m.) lelt őskori bronztört vétel útján szerzett az intézet.

Szentiványi Gyula ny. kir. ítélőtáblai tanácselnök ajándékol küldött a n. múzeumnak egy őskori bronzleletet, mely 1898 május havában az ő farnasi birtokán (Kolos m.) színre került. Van a leletben egy csákány és egy csákány korongja, lándsacsúcs, szárnyas véső, négy tokos véső, két ép sarló, tíz sarlótöredék, 11 egyéb bronztöredék és 39 db nyers bronzrög.

Velem-Szent-Vidről való nyolcz darab őskori bronzponczolót és ugyanannyi fűzőtűt ajándékozott b. Miske Kálmán Kőszegen.

Felka táján lelt őskori vasbuczkót küldött ajándékba Selle Róbert bánya-tanácsos Selmeczbányán.

Hallstattkorabeli bronzlemezű cistát Szőlős-Gyálról (Pest m.) ajándékol adott Jalics Géza úr.

Egy fejérmegyei gyűjteményben, melyet egészében megvettünk, különösen egy La Tène ízlésű érdekes sírlelet Seregélyesről (Fehér megye), melyben kard, kés, fibula s egyéb vastárgyak voltak.

Utóbb módunkban volt a seregélyesi La Tène ízlésű kardnak két hiányzó részletét és egy vasfibula töredékét vétel útján szintén megszerezni.

Hivatalos kérésünk következtében a m. kir. államvasut miskolczi üzletvezetősége érdekes La Tène ízlésű sírleletet küldött be, melyet Szina (Borsod m.) határában az u. n. csányi kavicsbányában leltek, a leletben volt vaskard pengéje, vaskés, lándsa és két agyagedény.

Ugyanazon csányi bányában utóbb előkerülvén a La Tène temető folytatása, még öt sír tartalmát küldte a m. kir. államvasut miskolczi üzletvezetősége a múzeumhoz. *a)* Egy sírból kaptunk emberi csontok kíséretében előkerült lándsacsücsöt, *b)* más sírből vasfibulát, két bronzkarikát és két bronzsodronytöredéket, *c)* egy harmadikból előkerült nagyobb és kisebb lándsavég s egy kés, *d)* más sírből csak cserepeket kaptunk, végül *e)* volt lovas sír is, melyben csonka vaszabla, vaskés és nyílhegy feküdt a lócsontok mellett.

A Bácsföldvár és Ó-Becse közötti hajózható csatorna földmunkálatai alkalmával nagyszámú régiségeket leltek, melyeket a Ferencz-csatorna torkolati munkáinak m. kir. művezetősége a n. múzeumnak beküldött. A régiségek három csoportba oszthatók, van köztük La Tène ízlésű, antik korú és néhány darab a régibb kőkorból.

A La Tène ízlésűek közül említést érdemelnek két kardpenge s egy kardhüvely töredékei, paizstöredékek, fibulák, vasollók, vaskarikák, üveg karpereczek darabjai és lósallangból való töredékek.

Antik korbeli jellemzőbb darabok voltak egy calcedongyöngy és 74 db egyéb gyöngy, egy kis aranykarika, Gordianus császár nagy bronzérme, néhány bronzfibula, nyakgyűrű töredéke stb.

Végül a régibb középkort képviselte a küldeményben egy fonott bronzgyűrű, állatfejes karperecz és rossz ezüsből való halántékgyűrű.

Mezőberényen gyűjtött régiségek közt volt az ókorból való bronzfibula, egy madáralak bronzból, két bronzkarperecz s egy durván ábrázolt emberi szobrocska ; vétel.

A kispesti homokbányából származó, La Tène ízlésű edény töredékeit ajándékol adta Szabó Géza birtokos.

Szilágy-Somlyóról főt. Fetzner János Ferencz néhány oda való leletet küldött. Van köztük La Tène ízlésű fibula töredéke rossz ezüsből, ezt ajándékozta Barna András, más két újabbkorbeli tárgyat ajándékozott Gerecse András és Fülkey János.

Az Ephesosban folyó rég. ásatások alkalmával lelt díszes oszlopfőt márványból ajándékozott Szentmiklósy Jenő úr a n. múzeumnak.

Alsó-Töbörzsök pusztáról (Sárbogárd) Blau Károly bérlő ajándékozott a n. múzeumnak római feliratos sírkövet, mely a benne előforduló celta nevek miatt (Sindo, Mogetio, Brogimar) érdekes.

Fehérmegyében lelt Venus szobrocskát bronzból kereskedő útján szereztünk ; sajnálni való, hogy kezei s lábai csonkák. Egy Fehérmegyéből származó

régiségyűjteményt vétel útján szereztünk. A gyűjtemény római kori régiségei közt vannak fibulák, csattok, edényfűl, gomb s egyéb apró tárgyakon kívül egy csonka edényfűl bronzból, rajta erősen kiugró emberi fejjel.

Igaron (Fehér m.) a kis daádi szőlőhegyen lelt borostyán, kagyló és üveggyöngyöket vétel útján szereztünk.

Állítólag Esztergomból való antik cserépedényt vétel útján szereztünk.

Sátván pusztán (Komárom m.) lelt római bronzfibulákat s egyéb apró régiségeket adott ajándékol Czigány János.

Állítólag Tokaj vidékén kerültek elő egy római kori bronzöv áttört művű díszítései; egészben hat darabot szereztünk belőlük.

Gr. Károlyi Tiborné-féle tiszatarjáni (Borsod m.) birtokon előtűnt becses ókori sírleletet gr. Károlyi Tiborné és a magyar kincstár nagylelkűsége folytán csupán a munkásoknak kifizetett harmadrész értéke fejében szereztünk meg. A leletben volt halavány aranyból készűlt síma karperecz, súlya 400 gr., egy második aranykarperecz két soros domború ékítéssel, súlya 54 gr., 23 db kisebb aranygomb és töredék, súlya 33 gr., aranyból trébelt edény két darabja, tűzben részben összeolvadt, súlya 30 gr., aranypléhből való 13 db kereszt s rózsaidomú ékítmény és ilyennek töredéke, súlya 7.5 gr., korongidomú bronzfibula, a hozzátartozó hengerded rugó arannyal van bevonva. A lelethez tartozik még 147 db színes üveggyöngy. A n. múzeum részéről dr. Éber László segédőr küldetvén ki a lelőhelyre, onnan őskori agyagorsót és hallstattizlésű lapos vasvessőt hozott a n. múzeum számára.

Ugyancsak Tisza-Tarjánról (Borsod m.) származó 15 db cseréptöredéket ajándékozott Köz Ferencz úr, gróf Károlyi Tiborné titkára.

Jász-Alsó-Szent-Györgyről három ókori sír tartalmát kapta a n. múzeum. Kettőt Hild Viktor a jászberényi múzeum vezetője és dr. Éber László múz. segédőr a n. múzeum költségén ástak föl. A leletekről és ásatásról Hild Viktor úr közöl részletes leírást az Arch. Ért. 1901. évi 2. számában; a tárgyak egy részét Bajzáth Gábor és Szabó Mária ajándékozták.

Karczag és Kis-Újszállás közt vasútépítés alkalmával lelt calcedon gyöngyöt adott ajándékba Kernács István vasűti pályaoőr.

Állítólag Török-Szent-Miklóson (Torontál m.) lelt ókori calcedon gyöngyöt adott ajándékba Bede János.

Ókori aranygyűrűt kerek zöldes színű drágakövel vétel útján szereztünk. súlya 16 gr.

Három ismeretlen lelűhelyű bronzfibulát vétel útján szereztünk.

Két arany fűlőnfűggőt vettünk, a régibb középkorból való, egyiknek lelűhelye Vörösmart (Baranya m.), rajta amethystgyöngy lóg, a másikat Német-Palánkán (Bács m.) találták.

Állítólag Bajnán (Esztergom m.) lelt, régibb középkori sírból származó régiségeket vétel útján szereztünk. Van a leletben néhány aranyozott bronzszívég és csat, pánt és egyéb apró bronzrégiség.

Ugyanonnan más alkalommal kereskedő útján ismét szereztünk 20 db bronzdíszítményt.

Nagy-Abonyon a n. múzeum megbízásából múlt évi deczember havában

dr. Eber László segédőr régibb középkori temetőt ásatott föl, melyből egészben 17 sírleletet emeltek ki; ugyanazon temetőből más alkalommal kikerült leleteket vétel útján szerzett meg.

Pusztá-Hernádin (Pest m.) a régibb középkorból való temető került elő, melynek leleteit a tulajdonos Szabó József a n. múzeumnak ajándékozta, ugyanott a n. múzeum megbízásából dr. Éber László vezetett ásatást kedvező sikerrel és fölásatott 21 sírt.

Némediből (Tolna m.) a szentpéteri szőlőhegyen lelt sír tartalmát vétel útján szereztük. A sír az avar uralom korából való és több tekintetben érdekes. Voltak benne két vaskard töredékei, rossz ezüsből való keskeny pánt aranylemezű bevonással négy csat, négy ép és csonka szíjvég és hét különböző fajta fémtöredék, továbbá tűzfakasztó kovadarab és csontvésőcske.

Beregmege alispánja a n. múzeumnak Beregszászon színre került honfoglalási korbeli érdekes sírleletet küldött. Lehóczky Tivadar, ki ez ügyben szakértő közbenjáró volt, rajzok kíséretében az Arch. Ért. 1900. évfolyamában ismertette a leletet.

Esztergomból való halántékgyűrűt aranyból más alkalommal vétel útján szereztünk.

Állítólag Esztergomból a Szentkirály-mezőről származik egy régibb középkori vasásó, melyet régiségkereskedőtől vettünk meg.

Pusztá-Vacson (Pest m.) lelt régibb középkorbeli bronzfülönfüggőt lelőgő csonka üveggyönggyel ajándékol adott Szalay Jenő.

Ugyancsak a vacsi pusztáról más alkalommal küldött Szalay Jenő ajándékol üveg s kagylógyöngyöket, csonka bronzfibulát és egy kis millefiori-korongot.

Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéből eredő ezüstsodronyu karikatöredéket ezüsből ajándékozott Pokorny László.

Veseczről származó ékszereket a honfoglalás korából vétel útján szereztünk, van köztük három csüngő és öt darab kerek boglár.

Erzsébet magyar hercegnő sírládájának a zürichi múzeumban őrzött domborműves födelét a xiv. század harminczas éveiből műkőből készült másolatban megszereztük a zürichi múzeumtól.

Középkori domborműves feszületből való csonka Krisztusképet bronzból ajándékol adott Nuber Ferencz; a lelőhely Sülyedtvár, Kurd mellett (Tolna m.).

Székesfejérvári lakostól szereztünk egy kis ereklyetartó tokos ezüst feszületet a xviii. századból.

Erdélyből templomi gyertyatartók és függőlámpák egész sorozatát szereztük, anyaguk sárgaréz vagy bronz.

Vétel útján szereztünk meg egy középkori xiv. századi aranykarkötőt azokból, melyeket a múlt században a nagyváradban kútásáskor leltek; súlya 52'7 gr.

Egy xv. századi díszes ezüstöv kilencz darabját, melyet Nagy-Tályán (Heves m.) az öreg szőlőhegyen találtak, vétel útján szereztük.

Zománczczal és gyémántokkal ékes aranyboglárt a xvi. századból, vétel útján szereztünk.

1569-ből való talpas ezüstpoharat vétel útján szereztünk, különös érdekessége abban van, hogy a falán kívül cyrill betűs fölirat fut körül, rajzát már korábban tettük közzé (Arch. Ért. 1891. 456. l.)

Óborok községben a Vértés alján (Fehér m.) lelt két középkori vasnyilat és egy övvéget (?) bronzból, vétel útján szereztünk.

Ajándékba kaptunk Hörömpöli Géza úrtól egy XVIII. századi zománczos ezüst zseborát ezüstitűvel, melyet Mocván (Komárom m.) találtak.

Fiuméből való két db újabbkori bronzfülfüggőt vétel útján szereztünk.

Egy középkori bronzpecsétlőt ajándékozott Gohl Ödön. A rajta látható fölirat dr. Fejérpataki László olvasása szerint «Joanes Robobelus episcopus Auserensis»; ez utóbbi jelző valószínűleg Ossero Chersoszigeti városra vonatkozik.

Középkori ezüst pecsétlőgyűrűt Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéből vétel útján szerzett a n. múzeum; fejében lilium csillag és félhold van vésve, a karikába be van vésve B és két csillag.

XVI. századi pecsétlőgyűrűt ezüsből MA betűkkel, vétel útján szereztünk.

Az 1599-ik évből való bronzmozsarat törővel vétel útján szereztünk.

Löcséről származó két XVIII. századi óntányért belé poncizolt díszszel és egy 1764-ik évi bronzmozsarat vétel útján szereztünk.

1788-ból való czéhkannát vörösrézről vétel útján szereztünk.

Vétel útján szereztünk két ostyasütő vasat a XVII—XVIII. századokból.

Ostyasütő vasat Jezus monogrammal vétel útján szereztünk; egyik lemezre 1837. év szám van bevésve.

Szász-Máthéról kapuzárat vasból 1524. évszámmal a hozzávaló kulcszal vétel útján szereztünk.

A budai szép juhászné című telken levő zárdaromokban lelt XVI. századi vaskulcsot ajándékol adott Bellovics Imre karmester.

Bajnáról (Esztergom m.) való egy XVI. századi vaszabla töredéke, melyet vétel útján szereztünk meg. Ugyanonnan való egy újabbkori bronzsár, szíjvég s egy bronzdíszítmény meg más határozatlan bronztárgy.

1700-ból való tájképipát Csikóstöltésről (Baranya m.) vétel útján szereztünk.

Erdélyből szereztünk két himzett keretű rézmetszetet a XVIII. századból, egyik a Madonnát, a másik Szent Györgyöt ábrázolja.

Kis-Marton városát ábrázoló fametszet duczát a XIX. század elejéről áttette a régiségtárhoz a n. múzeum könyvtára.

Hat csomag kártyát a XIX. század első feléből ajándékol adott özv. Gohl Antalné úrhölgy.

Egy chinai márványszobrocskát Heinrich Vincze úr közvetítésével ajándékozott egy ismeretlen.

Lávából való modern nápolyi cameot ajándékozott Gottschall Kálmán.

Hpl.

A VERSECZI VÁROSI MÚZEUM 1900-ban 263 éremmel, 674 régiséggel, 9 képpel, irattal stb. és 176 nyomtatvánnyal, tehát összesen 1122 dbal gyarapodott. Állománya 1900 végén 13.842 db, melyek között 6024 régiség

volt. Tavaly a városi segélyből (1000 K) 711 K 94 f-t fordítottunk a múzeumi kiadásokra; az állami subventióból pedig 399 K 90 f-t régiségek szerzésére. De sok tárgy ajándékozás folytán is került a múzeumba.

Tanulmányozás és szerzés céljából az őr 17-szer volt kiküldve; 2-szer a város határában és 15-ször a vidékre. Három alkalommal ásatás volt, még pedig szép eredménnyel.

A múlt évi szerzeményből kiemelendők: Az I. osztályban, az érmeknél: 2 római és 4 XVII. századbeli lengyel ezüst érem a város határából, 32 XVI. századbeli magyar denár Deliblátról és 6 ugyanolyan Réthelyről. Weifert Ignác Pancsován ajándékozott 121 db római köztársasági ezüstérmét, melyek közt 53 család 110 fajjal volt képviselve, 3 császári ezüstérmét és 32 db réz- és bronzérmét, Viminacium, Felső-Mocsia metropolisának 240—255-ből eredő érmeinek ugyanannyi változatát.

A II. osztályban, a régiséggyűjteményben, volt a legnagyobb gyarapodás. Itt tavaly is, ép úgy mint az előző években, gyűjtés és tanulmányozás karöltve járt. Margitáról kaptunk Kresztics Iván mérnök ajándékából 16 csontot, melyek egy teljes mammuth-csontváz maradványaiból valók. A városi határban, a «Kozluk» nevű dűlőben már évekkel ezelőtt felfedezett neolithkori őstelep 2 kövésőt szolgáltatott; a «Füzesvölgy»-ben lévő bronzkori telep pedig kő- és agyagdolgokat. Ugyaníyeneket egy a «Papok-völgyé»-ben újonnan felfedezett lelőhelyről is kaptunk. A «Ludos»-dűlői urnatemetőnek 1895-ben napvilágra jött, de szétszórt dolgaiból, 2 füles bögrét szereztünk; úgyszintén 1 bronz tokos vésőt füllel a «Kis-Rét»-ből. Végre ajándékozott Seemayer Ferencz 1 gumós bronzkarikát (La Tène-kori típus) a «Nagy-Rét» keleti szélén lévő plateauról.

Mramorákról vásároltunk 1 vörösréz csákányt keresztbe tett két éllel. Deliblátról 1 bronz tokos vésőt füllel és 1 vas nyílcsúcsot Mátyus József ny. főerdész ajándékozott. Egy eddig ismeretlen őstelepről, mely az Osztrova sziget közepén terül el, 30 db agancs, kő- és agyagtárgyat szereztünk; az utóbbiak között van 1 töredékes agyagbáb is. Vásároltunk továbbá 4 bronzeszközt (3 tokos vésőt és 1 nagy sarlót), melyek egy Nagy-Szredistyén talált öntőműhely maradványaiból származnak. Kaptunk azután 28 bronzdolgót, 2 tükörfémből készült tárgyat (gyöngy és tölcséralakú csüngődísz) és 2 üveggyöngyöt, Márkoveczről, részint Fierz Ernő ajándékából, részint egy rögtönzött ásatás eredményeül. A Tolvádián rendezett ásatás, mely alkalommal az ottani urnatemetőben 6 ép és 9 megbolygatott urnasírt megnyitottunk, 43 agyagdolgót, köztük 17 edényt és 5 bronzmellékletet eredményezett. Legtöbbet mint mindig, a múlt esztendőben is Vattina nyújtott, 13 szállítmányban vettünk 390 tárgyat és pedig 1 bronz, 85 csont- és agancs-, 67 kő- és 237 agyagdolgót, miből egy ásatásra, mely jun. 22. és 23-án rendeztetett, 21 csont- és agancs-, 20 kő- és 58 agyagtárgy, összesen 109 db esik. Ehhez jön még 1 már publikált vattinai leletű öntőminta fokosok előállítására, melyet Csapó Géza főszolgabírótól becsereeltünk.

A prähistorikus régiségekhez hasonlóan gazdag gyarapodás a római dolgokban is észlelhető. Weifert Ignác a szerbországi Kosztoláczról, hol Vimina-

cium romjai területnek el, 71 római téglaeépítészeti emléket küldött ajándékba. Van köztük fali téglá (a leg. VII. bélyegének 7 változatával), boltozatok konstruálására szolgáló üres téglá, padolati téglá, csöves vízvezetéki tag stb. Theodor György V. Orsován, (eddig ismeretlen bélyeggel ellátott) fali téglát ajándékozott, mely a Traján-féle dunahíd szerbországi részén találtatott, továbbá 1 padolati téglát Orsováról és ugyanonnan bronzdolgokat (névleg fibulát, kulcsot stb.) is. Nikolics János temeskubini kereskedő ajándékából 2 fali téglát kaptunk, melyek Temes-Kubinban a helységben a szerb templom közelében ástak ki és a VII. legió bélyegét mutatják. Edénytöredékeket és tégladarabot ugyanazon bélyeggel hozott az ör az Osztrova szigetnek egy pontjáról, hol Viminacium ellenerődjének helyét és maradványait konstatáltuk. Végre vásároltunk 4 gemmát, melyek közül 1 szerbországi Szendrőről, egy másik pedig Temes-Miklósról származik.

A népvándorláskori leleteket Welitschek Ágost ajándéka képviseli, mely egy Nagy-Semlakon felfedezett urnasírnak kis urnájából és több agyagdologból áll.

A magyar középkorból csak egy árpádkori sarkantyút kaptunk Nagy-Semlakról, hol hajdan Mező-Somlyó, Krassó vármegye székhelye volt. De sikerült megszerezniünk azon vasüllőt, mely a Mihalik József által az «Arch. Értesítő», XIX. évf., 34—41. l. ismertetett érdekes trébelő lemezzel együtt Verseczen a «Városkert» melletti szőlőben találtatott. Végre vásároltunk egy Verseczen lelt vörös rézlemezt, mely hamis 1811. évi osztrák bankók (1 és 20 forintok) készítésére szolgált.

A III. és IV. osztályban a képek, tervek, iratok és nyomtatványokban is volt gyarapodás, de ez nem tartozik ezen folyóirat keretébe.

A szakkönyvtár gyarapodása: 29 db 152 K 90 f értékben.

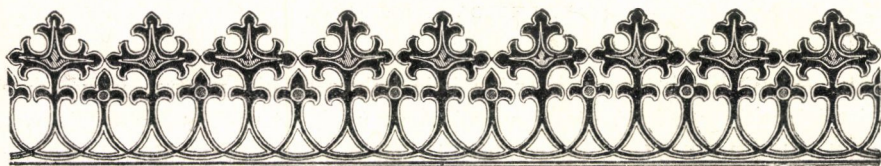
A múzeumnak két osztálya, a régiségtár és a város milleniumi tárgyai, 1900-ban 37-szer volt nyitva a közönség számára; a látogatók száma 994 volt.

Versecz, 1901. január 5-én.

Milleker Bódog.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS MUZEUMA legutóbb jelentékeny ajándékkal gyarapodott. Delhaes István hazánkfia, a ki évtizedek óta Bécsben lakott és mint szakavatott éremgyűjtő jelentékeny hirre tett szert, f. évi április hó 19-én elhunyván, az ő magyar és erdélyi érmeiből álló jeles gyűjteménye végrendeletileg az örökhagyó szülővárosára, Budapestre szállott. A nemeslelkű örökhagyó fényes emléket állított nevének és hazafiságának! Béke hamvaira!

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM BIZANCZI SÚLYAI.

A bizanczi súlyok irodalma meglehetősen szegény és az idevágó közlemények nemcsak szórványosak, hanem összeségükben is igen hiányosak és sok kérdésre hiában keresünk bennük választ.* A különböző gyűjteményekben található anyag rendszeres és egybefoglaló földolgozása még mindig késik; addig is hasznos szolgálatot vélek tenni, ha anyaggyűjtésként közlésem itt a m. n. múzeum bizanczi súlyait analógiáikkal és lehetőség szerinti megfigyelésükkel együtt.

A bizanczi súlyok alapegysége a régi római font (libra, λίτρα), mely valószínűleg 327,43 grammot nyom és 12 unciára oszlik. Az ismeretes bizanczi súlyok azonban majdnem kivétel nélkül ennél könnyebb, legtöbb esetben tetemesen alászállított, súlyegységre engednek következtetni, és bár e körülményt sok esetben csalási szándéknak vagy — olykor — az illető példány hiányos főtartásának tulajdoníthatjuk, ujabban nem zárkoznak el azon föltevéstől sem, hogy idő folytán az eredeti súlyegységet annak rendje és módja szerint általánosságban alászállították, s ezt annál is inkább föltehetjük, mert a hivatalos pénzsúlyok (exagium) szintén többé-kevésbé könnyebbek a régi római fontnál, illetve annak megfelelő részeinél.

A bizanczi súlyok rendszeren bronzból készültek; néha üvegből, vasból, — ólomból csak igen ritkán. Rendes alakjuk négyzetes, lapos, vagy olykor kerek, — ritkán szabályos sokszögű. Az — általában pontosabb — késő római súlyoktól ezeknek gömbszelvény-alakja különbözteti meg őket, másrészt a diszítványok között gyakori kereszt is bizonyítéka az illető darab bizanczi eredetének. Felirataik rendszeren görög betűkből, illetve görög szókból állanak és rendszeren a közelebbi alapul vett súly- vagy számolási (pénz) egység nevének kezdőbetűjét vagy megállapított jegyét is tartalmazzák, pl. Λ (vagyis görög Λ és I) vagy Λ

* Nevezetesebb közlemények: *Schillbach*: De ponderibus aliquot antiquis. etc. Roma 1865. 8-r. — és u. attól: az *Annales de l'Institut*-ben 1865. évf. 192. l. — *Sabatier*: Poids antiques de bronze (*Annuaire de la société franç. de num. et d'arch.* 1867., 276. és köv. l.) — *Dumont*: Sur un poids byzantin. (*Revue arch.* 1870., 236. l. — Idézi a régibb irodalmat is.) — *W. Kubitschek*: Gewichtsstücke aus Dalmatien (*Arch.-epigr. Mittheil. aus Oesterr.* XV. 1892., 85. és köv. l.) — *E. Pernice*: Griechische Gewichte. (Berlin, Weidmann, 1894. 8-r.) 75—80. és 200—209. l. — *Schlumberger*: Poids de verre, étalons monétaires d'origine byzantine. (*Revue des études grecques.* VIII. 1896.) — *Papadopoulos Kerameus* cikkei az *Athenaion VII* kötetében (az athéni múzeum bizanczi súlyairól.) — Jelzem itt A. L. *Delattre* legközelebbi megjelenő munkáját: az afrikai Lavigerie-múzeum antik és bizanczi súlyainak gyűjteményes kiadását.

a font (libra, *λίτρα*) jegye, Γ (néha belé helyezett kis ponttal vagy körrel) unciát jelent, míg a késő római súlyokon az unciát 8 vagy S (= ou) jeggyel jelezték. N, néha SOL a. m. solidus. IB fél solidust jelent (Metrolog. script. rel. ed. Hultsch. II. 122. l., lásd alább), de van egyéb jelentése is. H = triens vagy tremissis, a solidus $\frac{1}{3}$ -os darabja. (H = 8, mert a triens 8 siliquával volt egyenértékű.) — A fontnak IF, IH vagy Hv jegye is használatos volt régi metrológiai adatokban. Az IF jegy talán az IB (= 12 uncia) jegyből származott, nem pedig a sestertius jelzésének átvételéből (Metr. scr. rel. I. 170.), de ez csak szerény véleményem. Az unciát még kis fekvő vonással is jelezték, mint alább (a 3. sz.-nál) látni fogjuk. Ezeken kívül vannak egyéb eddig még megfigyelt jelzések is. — A fontok, unciák, solidusok, siliquák stb. számát görög módra, betűjegyekkel fejezték ki. A súlyok feliratai közt monogrammok, egészen kiírt nevek, címek és vallásos mondatok is szerepelnek. A bizanci súlyok nagy része minden művészi dísz nélkülöz, a betűk és jegyek egyszerűen be vannak vésve vagy karczolva rajtuk, ritkán domborúak (pl. Kubitschek i. h. 88. lap 4. sz. NI, 8.50 gr.), vannak azonban elég nagy számban olyan példányok, melyeken az értékjelzés ezüsttel van berakva a bronzba vagy vasba (utóbbit l. Kubitschek i. h. 89. l. 4. sz.) és némelyik példányon koszorú vagy pedig bizanci stílus oszlopokon nyugvó bolthajtás szolgál ezeknek foglalatul. A kereszt jelét már fennebb említettem. Az ezüst berakást gyakran finoman bevéssett vagy bekarczott vonalkeret veszi körül. Domborműves kivitelben ritkán fordulnak elő rajtuk egyes betűk és Krisztus vagy valamely szent (pl. Demetrius), vagy pedig a császár mellképe. Ilyenek azon 1. Gratianus és II. Valentinianus, 2. Honorius, 3. II. Theodosius, Arcadius és Honorius mellképeivel díszített négyszögű és kerek bronzsúlyok, melyeket Sabatier (Descript. des monn. byzantines I. k. III. tábla 1—9. sz. a.) közöl.

Meg kell még emlékeznem azon színes üvegből készült, s a császár vagy a városi prefektusok domború mellképével és nevével díszített kerek bizanci súlyokról, melyekről dr. Mordtmann a *Byzantinische Zeitschrift* VII. (1898.) évf. 603—609. lapjain «Byzantinische Glasstempel» címen értekezik. Ezeket a Zenótól Heracliusig terjedő időben használták, állítólag hivatalos súlypéldányok gyanánt; vannak e sorozatban olyanok is, melyeken a mellkép helyett monogramm, Medúza-fej vagy csillag látható. Az üvegsúlyokon nincs jelezve a súlyegység vagy pénznem neve és csak tényleges súlyok szerint ítélve állapítható meg, hogy 2, $\frac{3}{2}$, 1, $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{3}$ solidus súlyát képviselik, szokás szerint meglehetősen különbözőzettel a normához képest.

Tájékoztatásul egyes példányok meghatározásához és hogy az olvasónak helyes fogalmai legyenek felőlük, bemutatom itt az ismeretes bizanci súlypéldányok jelzéseit, továbbá minimalis és maximalis súlyukat, a normalis súly megjelölésével:

$\frac{1}{2}$ uncia: IB, 13.70—14.10 gr. (norma: 13.64 gramm). —

1 uncia: — I, Γ A, I° H, 8 A, \times A, 19.50—27.05 gr. (norma: 27.28 gr.) —

2 uncia: — II, Γ B, I° B, I° \dagger B, 8 B, \times B, VN II, 47.49—70.345 gr. (norma: 54.56 gr.) —

3 uncia: Γ Γ , 68.49—82.80 gr. (norma: 81.84 gr.) —

6 uncia: P S, S S, VNCIAS 4, 151'44—172'15 gr. (norma: 163'68 gr.) —
 1 triens v. tremissis ($\frac{1}{3}$ solidus) H, IB, : < :, 1'27—1'78 gr. (norma:
 1'51 gr.) —

$\frac{1}{2}$ solidus: °°, Γ, IB, 1'62—2'29 gr. (norma: 2'27 gr.) —

1 solidus: N, Ñ, ÑA, SOL†I†, XE, NB, H, 3'0—4'79 gr. (norma:
 4'54 gr.) —

2 solidus: NB, ÑB, N II, MB, NI, 7'0—9'0 gr. (norma: 9'08 gr.) —

3 solidus: NI, ÑI, 12'63—13'42 gr. (norma: 13'62 gr.) —

4 solidus: ÑΔ, 17'2—18'2 gr. (norma: 18'16 gr.) —

5 solidus: ÑE, 20'85—21'73 gr. (norma: 22'70 gr.) —

6 solidus: NS, SOLQ, 25'6—26'22 gr. (norma: 27'24 gr.) —

8 solidus: NK, 33'85 gr. (norma: 36'32 gr.) —

10 solidus: HI, 44'21 gr. (norma: 45'48 gr.) —

12 solidus: NIB, 51'8—53'96 gr. (norma: 54'48 gr.) —

15 solidus: HIE, 66 gr. (norma: 68'18 gr.) —

18 solidus: NIH, 71'95—79'79 gr. (norma: 81'72 gr.) —

24 solidus: NKΔ, 104'24 gr. (norma: 108'96 gr.) —

25 solidus: TKE, 105'88 gr. (norma: 113'50 gr.) —

Most pedig lássuk a m. n. múzeum példányait:

1. Négyszögletes bronzsúly (1. ábra); oldalainak hossza 32 mm., 9 mm. vastag. Felső lapján bizanci oszlopokon nyugvó boltív (Pernice szerint «diadalív») alatt monogramm (= *ῥωάννου*), ez alatt pedig NIH (*νομισματα* IH) vagyis 18 solidus. A boltív külső sarkaiban egy-egy kereszt. Mindez ezüsttel volt berakva és az oszlopok azonfölül még finoman bevésett vonalakkal vannak díszítve. A berakás több helyen kiesett és ott csak az alapul szolgáló bevésett vonalak látszanak. Külömben jó föntartású ép darab, itt—ott apró bevágásokkal. Súlya 71'95 gramm (81'72 gr. helyett), a mi 18 solidusnak vagy 3 uncianak felel meg. Lelhelye: Fehérmegeye.

1. ábra.

Analógiák: V. ö. 1. Pernice i. h. 204. l. 858. sz. Ez föllálló szélű kerek bronzsúly; bekarczott NIH felirattal és e fölött kereszttel. Mindez apró köröcskéekkel van díszítve. Lenn egyéb díszítmény nyomai. Rongált példány. 76'45 gr. Az athéni rég. társulaté. (1008. sz.) 2. Kubitschek i. h. 88. l. 1. sz. és 89. l. 2. ábra. □ bronzsúly; kerek keretben NIH, fönn és lenn †, mindez ezüst berakással. 79'79 gr. A spalatói múzeumban.

Az N jelzést illetőleg: 1. Script. metr. rel. ed. Hultsch. II. 122. l. «N latinum significat nomisma Græcum, id est solidum.» —

A «diadalívet» illetőleg: 1. 1. Athenaion VII. 258. l. 2. sz. és Pernice i. h. 204. l. 837. sz. Diadalív alatt ezüsttel berakott Γ†Γ, 80'16 gr. (3 uncia). Az athéni rég. társulaté. (779. sz.) — 2. Athenaion VII. 259. l. 5. sz. és Pernice i. h. 203. l. 855. sz. Diadalív alatt ezüsttel berakott Γ†A, 21'04 gr. (1 uncia). Az athéni rég. társulaté. (690. sz.)

A mi a *monogram* alakját illeti, ez a két párhuzamos függőleges vonal

körül szerkesztett régibb divatú bizanczi monogrammok csoportjába tartozik, mely II. Theodosiustól I. Justinianusig található a bizanczi, továbbá az ezen időből való herul, osztrogót és vandál pénzekben. Mauricius Tiberius (582—602) pénzein már egy keresztvonal köré szerkesztett újabb fajta monogrammm lép föl, mely typus ettől fogva mindvégig uralkodik a bizanczi pénzekben.

2. ábra.

2. Négyzetes, lerészített szélű bronzsúly (2. ábra). Oldalai 30 mm. hosszúak, 8 mm. vastag. Felső lapján igen finoman, részben recézve bekarczott vonalakkal álló kettős soros koszorú, négy helyet belé foglalt köröcskével, benne durva művű, ezüsttel berakott és bekarczott vonalakkal szegélyezett $\overset{\circ}{N} \overset{\circ}{\Gamma} B$ (= $\nu\omicron\mu\lambda\sigma\mu\alpha\tau\alpha$ IB). Az N fölötti köröcske csak be van karczolva, a lap sarkaiban 1—1 bekarczott köröcske. Jól föntartott, zöld patinával borított példány. Súlya 53.96 gr. (54.48 gr. helyett) vagyis 12 solidus (vagy 2 uncia).

Analógiák: 1. 1. Pernice i. h. 204. l. 859. sz. Fölálló szélű kerek bronzsúly apró pontokból álló bekarczott $\overset{\circ}{N} \overset{\circ}{\Gamma} B$ jelzéssel. 51.80 gr. Az athéni rég. társulaté. (1009. sz.) — 2. Schillbach: De ponderibus a. ant. 94. és 95. kép.

Az IB jelzést illetőleg 1. 1. Pernice i. h. 208. l. 896. sz. 1.78 gr. (állítólag 1 triens). — 2. U. o. 209. l. 897. sz. 1.53 gr. (állítólag 1 triens). — 3. Script. metr. rel. II. 122. «iota adiuncta beta significat dimidium solidum». (Nyilván a $\frac{1}{2}$ solidussal egyenértékű 12 siliquára vonatkoztatja az IB jelzést. Másrészt a $\frac{1}{2}$ solidussal egyenlő súlyú $\frac{1}{2}$ siliqua (ezüst pénz) a Kr. u. v. században 12 réz follissal, a Kr. u. x—xi. században pedig 12 réz obolossal volt egyenértékű!) — Pernice úgy értelmezi i. h. e jelzést, hogy alapul a solidus $\frac{1}{6}$ része szolgált, melyből a B 2 részt, (= 1 triens) jelent, az I pedig külön veendő, (mint római egyes?) vagyis IB a. m. 1 db $\frac{2}{6}$ solidus vagyis 1 triens.

A koszorút illetőleg 1. 1. Pernice 201. l. 838. sz., a koszorúban bekarczott $\overset{\circ}{\Gamma} \overset{\circ}{\Gamma} \overset{\circ}{\Gamma}$ jelzéssel. 79.90 gr. (3 uncia). Az athéni rég. társulaté. (913. sz.) — 2. U. o. 202. l. 845. sz., a koszorúban $\overset{\circ}{\Gamma} \overset{\circ}{\Gamma} B$ jelzéssel. 51.21 gr. (2 uncia), 1. még Athenaion VII. 259. l. 4. sz. Az athéni rég. társulaté. (780. sz.) — 3. Kubitschek i. h. 89—90. l. 2., 3., 6., 7., 8., 10. sz. kerek és négyzetes bronz- és vassúlyok $\overset{\circ}{\Gamma} \overset{\circ}{\Gamma} \overset{\circ}{\Gamma}$, $\overset{\circ}{\Gamma} \overset{\circ}{\Gamma}$, $\overset{\circ}{\Gamma} \overset{\circ}{\Gamma} B$ és $\overset{\circ}{\Gamma} B$ jelzéssel. — 4. Schillbach: De pond. a. ant. 211. l. 94. sz. és II. tábla 94. sz. $\overset{\circ}{\Gamma} \overset{\circ}{\Gamma} B$ koszorúban. Négyzetes bronzsúly. 70.345 gr. —

3. ábra.

3. Négyzetes bronzsúly (3. ábra); oldalai 23, illetve 24 mm. hosszúak, 6 mm. vastag. Felső lapján négyzetben kettős sorban bekarczott pontozott keret, ebben pedig ezüsttel berakva és bekarczott vonalakkal szegélyezve — I és SOLQ (vagyis 1 uncia, 6 solidus). Az utóbbi számjegy két oldalán bekarczolva 1—1 lefelé fordított, kettős szárú, három karélyú levéldisz. Súlya 26.22 gr. (27.28 gr. helyett).

Érdekes itt a *kétféle*, t. i. unciával és solidussal kifejezett jelzés. Az előbbi a súlyt mutatja, míg az utóbbi e példányt exagiumnak vagyis pénzsúlynak kvalifikálja. Nevezetes még, hogy a SOL latin maiuscula-betűkkel van kiírva,

míg a számot görög betű (szigma) jelzi. Ebből talán arra következtethetünk, hogy e példány a VIII—X. században készült, a mikor a bizanci pénzek felirataiban is a latin és görög írás és nyelv váltakoztak.

Analógiák: 1. Pernice i. h. 205. l. 861. sz. Kerek bronzsúly bevésett N†S jelzéssel. 25·60 gr. (szintén 6 solidus). Az athéni rég. társulaté. (897. sz.)

Az uncia jelzésének módját, a kétféle (súly- és pénznem szerint való) jelzést, és a solidus latin megnevezését illetőleg l. a flórenczi Uffici — II és SOL XII (2 uncia, illetve 12 solidus) jelzésű byzanci súlyát.

Ehhez hasonló jelzésű súlyt ismertet Sabatier Blacas herczeg gyűjteményéből a Revue Num. 1863. évf. (Pl. II. 1.) V. ö. még Scr. metr. II. 62. l. 11. és 130. l. 12., továbbá az aquileiai múzeum NS és PA jelzésű bizanci súlyát (6 solidus, illetve 1 uncia), végül az Uffici másik, VNC és SO XVIII S jelzésű súlyát, a mely azt bizonyítja, hogy azon időben 3 uncianak nem 18, hanem 18½ solidus felelt meg, vagyis hogy e pénznem súlyát alá szállították. (L. ezt Pernice i. h. 79. l.)

4. Négyszögletes bronzsúly (4. ábra), oldalai 18, illetve 19 mm. hosszúak, 5—5 mm. vastag. Felső lapján egykor ezüsttel berakott és bekarczott vonalakkal szegélyezett IB jelzés volt, az ezüst azonban már mindenünnen kihullott. Súly 14·10 gr., vagyis körülbelül ½ uncianak felel meg (13·64 gr. helyett). Vörös és zöld rozsda borítja.

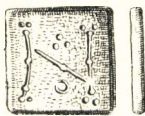

4. ábra.

Az IB jelzés mellett itt a súly- vagy értékegység nincs megjelölve és világos, hogy sem fontról, sem unciáról, sem solidusról vagy ½ vagy ⅓ solidusról nem lehet szó. — A ½ unciányi súly és az IB = 12 jelzés közt azonban okvetlenül van összefüggés. Ezt az összefüggést oly súly- illetve értékegységben találhatjuk csak meg, mely vagy ¼ solidus súlyával vagy értékével, vagy 6 ezüst siliqua (penz) értékével, vagy pedig ½ ezüst siliqua súlyával egyenlő. Mint súlyegység, a scripulum (⅓₂₈₈ font) felel meg e kíváncsolomnak, tekintve azonban a közölt bizanci súlyok erősen túlnyomó részének pénzértékben kifejezett jelzését, ez esetben is a megfelelő pénzegységet kell keresnem. — A régebbi bizanci pénzrendszerben, hol a rézpénzen kívül csak a solidus, fél solidus, triens, miliaresion és a siliqua szerepeltek, hiában keressük ezt az egységet, hanem igenis föltalálhatjuk a későbbi bizanci pénzrendszerben egyidőre meghonosult arany sicilicus (τετάρτερον) nevű pénznemben (Schilling). Ez a kis aranypenz, melylyel olykor a kopott trienseket egyértékűnek vették, ¼ solidusnak, 6 ezüst siliquának 12 db fél siliquának vagy ugyanennyi arab dirhemnek felelt meg s Irene és Nicephorus I. Logothetes (802—811. Kr. u.) pénzrendszerében tűnik föl a bizanci érmek közt. Föltalálható ezenkívül a VII. századbeli meroving királyoknak, aztán Pipinnek és Nagy Károlynak pénzrendszerében is. (A. Del Mar: Systèmes monétaires, 34—36. l.) E szerint az IB annyi mint 12 sicilicus (súly vagy érték szerint) [= 12 fél siliqua (súly szerint)] és minthogy e pénzek már I. Basil (867—886. Kr. u.) pénzrendszerében nem szerepelnek, (L. Del Mar u. o.) e súlynak kora a Kr. u. IX. század első felében helyezhető.

Az IB jelzést illetőleg v. ö. Pernice-nél a 859. (12 solidus) 896. és 897. sz.

($\frac{1}{2}$ v. $\frac{1}{3}$ solidus) súlyokat, melyeket fönnebb a 2. sz.-nál idéztem és Kubitschek i. h. 87. l. 4. jegyz. ($\frac{1}{2}$ unciás súly (13.7 gr.) a triesti múzeumban).

5. ábra.

5. Négyzögletes rézsúly (5. ábra); oldalai 14.5 mm. hosszúak, 2.5 mm. vastag. Felső lapján bekarcsolt N betű látható, melynek 4 sarkát 3 pontból álló disztimények ékesítik. A keresztbe menő vonás fölött ugyanilyen disztimény, alatta pedig kis kör látható. A betű balszára ívalakban hajlik. Súly 3.85 gr. (4.54 gr. helyett). Solidus-súly. N = νόμισμα.

Analógiák: Pernice i. h. 206—208. l. 872—890. illetve 872—892. sz. és Kubitschek i. h. 88. l. 8—9. sz. Ezek mind 1—1 solidusnak felelnek meg és jelzésük N és II, N, $\overset{\circ}{N}$, $\overset{\circ}{N}$, $\overset{\circ}{N}$, $\overset{\circ}{N}$, $\overset{\circ}{N}$, $\overset{\circ}{N}$, NA, H, NB, \mathfrak{X} , SOL††, súlyuk pedig 3.42 gr.-tól 4.52 gr.-ig terjed.

6. Négyzögletes bronzsúly (6. ábra); oldalai 6 mm. hosszúak; 2 mm. vastag. Oldalai mindkét lapja felé le vannak rézsítva. Felső 6. ábra. lapján bekarcsolt vonalakból álló széles H betű látható. Súly 1.31 gr. (1.51 gr. helyett). Triens-súly.

Analógiák: 1. Pernice i. h. 209. l. 898. és 899. sz., jelzésük H, súlyuk 1.44 és 1.27 gr. — 2. Byzant. Zeitschr. VII. (1898) i. h. 3. és 11. sz. (1.32 gr.) kerek üvegsúlyok; egyik I. Justinus császár mellképével, ΟΥΣΤ—ΝΟΥ felirattal, világos zöld üveg, átm. 2 cm., a másik monogrammal (= constantinou), sötét-kék üveg, átm. 1.2 cm. —

V. ö. Metr. scr. rell. II. 122. l. 1. «H littera significat siliquas octo, id est tremissem.»
Gohl Ödön.

EMLÉKEK A RÉGIBB VASKORBÓL MUNKÁCS KÖRNYÉKÉN.

(Második közlemény.)*

Feltűnőnek találtam azt, hogy az itt feltárt és átkutatott tanyahelyeken *konyhahulladékok* nyomára nem akadtam, holott a szádélói völgyben azok oly sűrűn és nagy kulturrétegekben látszanak. E hiányt annak vagyok hajlandó tulajdonítani, hogy azonkori lakók a csontokat s egyéb maradványokat a meredek lejtőkön kissé kiegyengetett szűk s keskeny bevágásra állított hajlékaikból ledobták, honnan azokat a csapadékok, záporosók és hóolvadás árai azután könnyen lesodorták, s hol azokat így részint a dúvadak felemészték, részint a csapadékok árai beiszapolták és széthordották, s így a kétezer év folyamában végképen elenyésztek; de hogy viszont e lakóknak egyéb emlékei, vas- és bronzeszközei és keramikai műveik s ezeknek az idő viszonyosságai folytán eltöredezett s részben elmálladozott cserepei itt megmaradtak s az elkallódástól és elpusztulástól megóvattattak, azt egyedül annak lehet tulajdonítani, hogy e tárgyak a földbe és lejtőbe vajt üregekben s mélyedésekben hagytak, midőn e hajlékaikból lakóik eltávoztak s hol azokat később az elpusztult építmény

* Az első közleményt lásd 138—146. ll.

rájuk szakadt földes részei betemették s így mintegy a külső világtól elzárva maradtak. Idővel azonban a csapadékok a lejtők porladó és elmálló részeit lassan-lassan lehordván és lemosván, így az eltakart üregek leple is foszlányosabbá vált s itt-ott feltűnőbbé tette a kulturréteget.

Azt az önmagától felvetődő kérdést immár, hogy e hegység akkori lakói mikor és miért hagyták el voltaképen s mint látszik, nagyon is rögtönözve és sietősen tanyáikat s azokban értékes fölszereléseiket, nehéz megfejtetni. Annyi bizonyos, hogy nagy és hirtelen bekövetkezett ok, elháríthatlan veszély, kényszeríthetné őket erre. Nagy katasztrófának, vészes ragályos betegségnak, vagy ellenállhatlan, félelmetes támadásnak, megrohanásnak, vagy valamely a környéken vívott válságos ütközetnek, véres csatának kellett beállani, mely őket a tanyák oly hirtelen és gyors elhagyására készítet; mert önkéntes és nyugodt távozás, vagy jobb helyre való költözködés esetében nem hagyták volna itt gazdag fölszereléseiket, százakra menő kisebb-nagyobb eszközeiket s bronz- és vaskészleteiket, melyek akkor bizonyára nagy értéket képviseltek.

Az itt talált készletek s fölszerelések élénk tanuságot tesznek egykori birlalóik életmódjukra s műveltségi állapotjukra s épen azért nem lesz érdektelen azokról egyet-mást felhozni. Az életszükséglethez első sorban a főző és víztartó edények tartozván, e tekintetben mondható, hogy e nép *keramikai művészete* jól kifejlett és sajátos volt. Úgy látszik, hogy ők a forgó korongot általában még nem használták, de azért úgy apró, mint nagyobb agyagedényeiket mindig tetszetős alakban készítették, még pedig úgy, hogy eltekintve a grafitos edényektől, a közönséges agyaggyurmányt jól kidolgozták s abból hol fővénynyel vegyítve, hol csak tisztán iszapoltan készítették sárga, vöröses, szürke és feketés színű különféle kisebb-nagyobb, egy vagy két füllel, vagy büttyökkel ellátott fazekait, csupraikat, bögréiket, egyenes vagy gömbölyded fenekű csészealakú merőzcéiket, tálaikat és lábasait, melyek többnyire töredezett állapotban kerülnek elő; épet, tizenkilencznél többet nem tudtam szerezni. Jellemző ezek közt egy 12 cm. átméretű, kissé kifelé hajló peremmel ellátott 12 cm. magas, vékony falú, sárgás színű és fületlen agyagcsupor, melynek hasa 16 cm.-nyire kidomborodik s kerek feneke 6 cm. átméretű; ehhez hasonló egy kisebb 6 cm. magas gömbölyű fenékkal; egy sárgás csupor 8½ cm., egy csészeféle 6 cm. magas, egy kis bögre 8 cm. magas; egy fekete színű durván készített *tálacska* 11 cm. átméretű, feneke 6 cm.-nyi és magassága 5½ cm.; súlya 175 gr. stb. A cserepek közt vannak 2—3 cm.-nyi vastag falúak is, melyek kihajtott széles peremű nyakkal valának ellátva s bizonyára öblük nagy ürtartalmú lehetett. Jellegző különben, hogy ez edények nem igen voltak általában diszítve, leginkább simák, de némelyike már bizonyos mintába nyomva, s némelyike öblén vagy peremén benyomott alakokkal diszített. Így egy finom agyagból készített körtealakú feketés edényke öblén hat milliméternyi körkörös vonalából álló egyenoldalú 4½ cm.-nyi háromszögidommal volt ékesítve. Ez edényke belső részein 2½ cm. széles sás-féle eres növénytől eredő sávok látszanak kinyomva. Némely vastagabb edényen megmaradt a nyaka alatt körülfutó s bemélyesítésekkel tagolt láncztest; míg másokon a kötélszerű tag újjbenyomásokkal durván ékített. Némelyiken kisebb-nagyobb dudorok állanak ki vagy újjnyi vastag-

ságú hosszúkás fülek; egy a hasán 30 cm. átméretű, kívül fekete és belül sárgás színű, 1 $\frac{1}{2}$ cm.-nyi vastag falazatú és 16 cm.-nyi lapos fenékkal bíró agyagedény üst-idomú; gyurmánya homokkal vegyített. Az edények jól lévén kiégetve, feltehető, hogy e czélra már kemencze-féle tűzhelyeket használtak.

Ezen, nézetem szerint, germán népnek, egyik legjellegzetesebb tulajdonsága volt különben az, hogy kedvelte az oly edényeket, melyeknek agyagába sűrűn vegyítettek *grafitot* s melyek e szerint nem csak kívülről voltak ily fényes irlával bemázolva, hanem belül is, sőt legtöbbször *majdnem egészen grafitból készült*; ennél fogva a roppant nagy mennyiségben megmaradt ily töredékeik olyanok, hogy azokkal mint írónnal (czeruzával) most is írni és mázolni lehet. Kosárszámra szedtem össze ily kisebb-nagyobb edényekből eredő cserpeket és töredékeket, melyeknek némelyikébe durva fővény is volt vegyítve. Továbbá jellegző az ily grafitos edényeknél az is, hogy fent szájnylásuknál 1—2, sőt több újjnyi vastagságú peremmel vannak ellátva, mely alatt rendszeren 1—1 $\frac{1}{2}$ cm.-nyi széles bevájt sáv vonul körül, mely, mint meggyőződtem, arra szolgált, hogy vékony *vaspánttal* övedzék, melynél fogva bogrács gyanánt a tűzhely felé akasztották. Mi több, oly edénydarabokra is akadtam, melyeken e jellegző vaspánt még rajtok volt, míg másokon csupán a rozsdá vagy annak vastag lerakódása maradt meg. (L. VI. 1. 2. sz.) Egy függélyes vonalakkal ékített edényből megmaradt két 7—9 cm. nagyságú cserép, melyek egy 15 cm. hosszú és 1 cm. széles félkörű vaspánttal vannak összefoglalva oly módon, hogy a pánt keskenyebb végei az edény falán keresztül vannak hajtvá s ott meghajlítva; és ez edény fala csupán 5—8 mm. vastagságú. Ez edények többnyire benyomott fésűszerű, lefelé vonuló vonalakkal öblükön, de olykor babérszerű levelekkel is a nyakukon s peremük alatt díszítvék. S nem csupán nagyöblű s erősebb edények készültek ily grafittal vegyített agyagból, hanem kisebbszerű bögrék és fazekak is, hol lapos, hol kidomborodó fenékkal. Megjegyzem egyszersmind, hogy ily grafitos edényeket bőven a szádélói sziklahasadékszerű völgyben is találtam, sőt némi nyomát az 1879. évben ketté metszetett, azon 216 lépés kerületű nagy halomban, mely Beregmegyében a *borzsovai* határon a Borsafolyó balpartján emelkedik és *Szépásszony dombjára* mondatik s melynél az alatta elterülő sík mezőn ó-római ezüstérmek bőven találhatók.

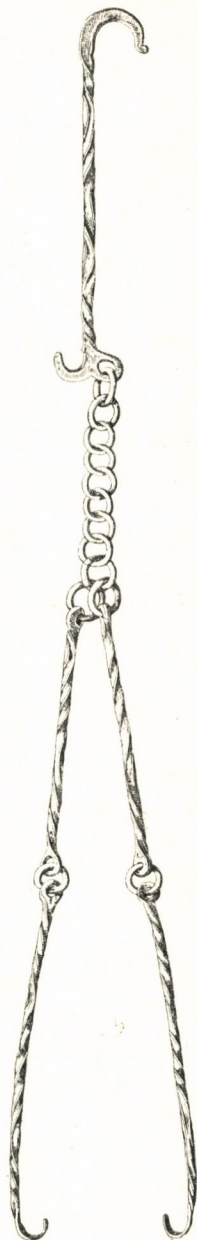
A vastagabbfalú ily edényeket bizonyosan *érczolvasztásra* is felhasználták, míg a vékonyabbakat közönséges házi használatra alkalmazták s értékeségöknél fogva a meghasadtakat drótozás helyett megpántolták vagy talán gyártásuk alkalmával mindjárt ily pántokkal ellátták, mert azokon szépen átfúrt lyukak láthatók. Úgy látszik, hogy e germán-féle nép a grafitnak tűzálló tulajdonságát jól ismerte, s azért kedvelte is; mert feltűnőnek mondhatom azt a körülményt, hogy grafitos edények nyomai sem a kő-, annál kevésbbé a bronzkorbéli leleteknél elő nem fordulnak s így valószínű, hogy ilyeneket legalább e tájon azon őskori népek nem ismerték még; míg e később bevándoroltak talán vas- vagy bronzbográcsok és üstök hiányában, ily grafitosokat kezdenek használni, azok tartósságáról ők meggyőződván. Feltehető, hogy e telepések a grafitos edényeket, melyek mind egyenlő csínossággal kiállítvák, már készen, vagy ha itt csinálták, ahhoz a szükséges irlát messziről, talán a mai Cseh- vagy

Stájerországból hozták, melyek ott jól jövedelmező kereskedelmi cikket képezhettek, mert a *grafit* önmagában akkor is drága árucikket képezett s így bizonyára az abból készített és gyúrt alkotmány is. Hiszen még néhány évtized előtt a jó angol grafitnak kilója 50, sőt a finomabb 150 forintba (100—300 kor.-ba került, s ritkaságánál fogva a bányászok ellenőrzése oly nagy volt, mint a gyémántbányákban. XIX. századunk közepén hírre kapott a szibériai grafit is, valamint újabban a csehországi schwarzbachi, melynek tégelyei kiállják a legnagyobb hőséget és hőmérsékleti változást s így bronz- és aczelöntéshez is jó eredménnyel használják.

★

Az ember természeti alkotásánál fogva hús- és növényevő lévén, az itteni akkori népnek nem csekély föladatát képezé, a lisztet nyújtó magok megőrlése; ők azonban e tekintetben már bizonyára nagyobb tapasztalattal bírtak, mint elődeik, s így habár még kezdetleges és nagy erőt és fáradságot igénylő módon, de mégis már valamivel előnyösebben kezelték a darálást; az őrlőkő-párt úgy használván, hogy az alsó nagyobb s terjedelmesebb síma kölapot a földre vagy valamely durva tőkére fektetvén, a hozzá illő felső s közepén tölcsérszerűleg átfúrt lapot, oldalain kivésett bevájásba illesztvén újjait, fel-le mozgatták és húzgálták, míg egy más személy a megőrlésre szánt magot a tölcsérszerű lyukba hintetgeté. Az ily kézi őrlőköveket a telepések magok készíték, még pedig kizárólag az itteni hegység trachitkőzetéből. Eddig ötvennégy ily őrlőlapot sikerült szereznem, melyek mind rendszeresen megmunkálvák és tetszetős alakkal bírnak. E kövek alsó lapjai mind hossz négyzetűek, míg a felsők valamivel kisebbek s vagy négyzetűek, vagy kerekalakúak. Van olyan is, mely nagy kenyérhez hasonlít, s melynek felső domború részén egy tányér nagyságú mélyedés van bevájva, melynek közepéről lyuk vonul lefelé. Ez, úgy vélem, már nem kézzel mozgattatott, hanem tengelyen forgattatott a hozzá illő alsó kövön. Néhány őrlőkő a használattól nagyon is el van koptatva és elvékonyítva. Ők valószínűen a beregszászi és környékbeli hegyeken előforduló riolithkőzetet még nem ismerték, melyekből most és már századok óta finom malomköveket faragnak; vagy talán azok szállítása sok nehézséggel járt s így inkább a közeli keményebb trachitkőzetet dolgozták fel. A *kerekalakú* lyukas kölapok 30, 34, 41, 45 cm. átméretűek és 6—10 cm. vastagok; ellenben a felső négyszögű lapok közt van 28×31, 29×34, 30×34, 31×32, 31×34 és 35×38 cm. terjedelmű és ezek mindig kisebbek a hozzájuk tartozó alsó lapoknál, melyek közt van 30×46, 31×45, 34×45, 34×50, 34×54, 34×54 és 36×55 cm. terjedelmű; ezeknek egyik oldala a használattól teljesen síma, míg a másik érdes

1.

s durván faragott; vastagsága pedig 5—9 cm.-nyi; míg a felső lap, mely többnyire mindkét oldalán egyenletesen síma, 3—10 cm.-nyi vastagságú. Ezeknek közepén vonul át a maghintő, tölcészerű lyuk, mely felülről szélesebb, 4—7 cm. átméretű, ellenben alsó végén 2—2½ cm.-nyi; a lap belső oldalán vagy hosszszában, vagy keresztben is vonul egy 1—1½ cm.-nyi széles és oly mélységű vonal, míg a lap külső két oldalán a mozgó ujjak befogadására egy-egy 5—10 cm.-nyi hosszú és 1—1½ cm. széles és mély vonal van kifaragva. A bronz- és kőkorbéli őrlőköveket annyiban múlják felül ezek, hogy amazokon még nem volt a meghintő tölcésrlyuk alkalmazva, hanem az illető kezelő a magot közvetlenül a két lap közé hinté s így darálta fel, illetve zúzta meg, melynek terménye e szerint nagyon durva és fővenyes lehetett.

Ó-germánaink vagy keltáink az ércz használhatóságát és előnyeit már nagyon is ismervén, kétségtelen, hogy réz- s bronzöntők és kovácmestereik már nagy gyakorlattal bírtak; ezek nem csak *vasból*, hanem fényűzési célra réz- és bronzból is magok készíték szükségleteiket. Hogy ők magok olvasztottak vasérczet, kitűnik a salakokból s abból, hogy nyers vas is akadt tanyahelyeiken; egy ilyen 10 cm. magas és 12 cm. széles, lapított gömbalakú rög, mely 3 kiló 50 gr. súlyú, s úgy látszik, hogy földbe vagy agyagba öntetett. Egy hosszúszerű kovácsfogó is érdekes, mely 45 cm. hosszúságú; ebből esik a közepén 3 cm. széles fogó fejére 9 cm., a többi pedig a két 1 cm. vastagságú s hengeres alakú szárra; súlya 300 gr. (III. 3.) Két darab *kalapács* is volt ott: egyik 18 cm. hosszú és 2½ cm. széles, lapos és 1 cm. vastag, de közepe 2½ cm.-nyire kiemelkedik és abban van egy 1 cm. széles és 2 cm. hosszú négyzetű nyéllyuk; súlya 250 gr. (III. 10.); míg a másik hasonló alakú *kalapács* jóval kisebb, lévén az 10 cm. hosszú és 1½ cm. széles, míg a vastagsága 1 cm.-nyi. (IV. 9.) De megkerült a kovácmester által használt két *üllővas* is, melyek tompított gúla-alakúak; ezek magassága 15 cm., egy-egy oldala fent 5, közepén 6½ és alul 9 cm.; súlya 475 kiló. A másik jóval kisebb s csupán 250 gr. súlyú; ez szintén gúla-alakú, négyzetű, fent 2 és alul 3 cm. terjedelmű és 6 cm. magasságú; keskenyebb végén kiáll egy 1 cm.-nyi kis czövekje, melynél fogva az valamely megfelelő tőkébe illesztett; ez bizonyára apróbb, finomabb művek készítéséhez alkalmaztatott, míg a nagyobbik, terjedelmesebb és súlyosabb erőnek megfelelt. Illő itt megjegyezni, hogy épen ily alakú *üllők* vannak egy *pompéji falképen feltüntetve*, ugyanoly fogóval és kalapáccsal, melyeket ott szárnyas gyermek kezel, az üllőre fektetett vasat ütven. Különben úgy látszik, hogy az akkori kovács és fegyvergyártó nem csak e szakmájához tartozó műveket készíté, hanem egyszersmind fafaragászattal is foglalkozott, mire az ott lelt különféle vésők, homorú élű szekerczék s egyéb ily műszerek, szerszámok mutatnak; sőt még *bőrvágó kések* is voltak ott. A mostani fejszékhez hasonló szekerczék még nem voltak alkalmazásban, tudniillik olyanok, melyeknek fokába nyelet vízszintesen illesztettek volna, mert valamennyi függélyesen nyíló egész vagy félig zárt úgynevezett *szárnyas* tokkal voltak ellátva. A különféle vágó s faragó balták és fejszék kisebb-nagyobb alakúak, a 150 gr. súlyú és 8 cm.-nyi apróktól kezdve egészen az 1900 gr.-nyi és 20 cm.-nyi nagyokig találtattak itt. Valószínű, hogy az ily tokos szekerczékbe.

megfelelő kampós végű nyeleket is helyeztek, míg azokba, melyeket hajításra alkalmaztak, egyenes szárú nyelet, czöveket illesztettek (L. VII. 6., 8., 9., 10.). Ezeknek nyílt tokja többnyire □ négyzetű; kerekalakú egyetlen egy sem fordult elő. Némelyik a használat közben teljesen elromlott, úgy a tokja, mint az éle kicsorbult; sőt foszlányokba szakadozott (VII. 10.); viszont akadt olyan

II.

is, melynek földdel és fakorhánnyal megtelt tokjából egy késpengének vége nyulik ki, s melynek mikénti odakerülése rejtélyes. (VII. 7.) A szárnyas vésők és szekerczék félig nyílt nyéltokja, köpüje többnyire eliptikus, kerülékes, lapított köralakú s ritkán négyszögű. Ezek közt vannak *kapaszerű szekerczék* is (VII. 4., 5.), melyeknek alsó éles lapja szélkében áll s milyenek a bolgároknál még jelenben is vannak használatban; de lehet, hogy ezeket kizárólag mint *kapákat*

földműveléshez használtak. Az ily kapák különben jó súlyosak, 400—500 grammok; egyik ép példány 19 cm. hosszú, ebből $4\frac{1}{2} \times 5$ cm. átméretű, szárnyastokra esik $9\frac{1}{2}$ cm., a többi a 7 cm. széles és 1 cm. vastag nyakra, honnan a kapának lapja, mely az élnél 7 cm. széles, folyton vékonyodik. A többi kapák is ily alakúak, terjedelmükre nézve kisebbek-nagyobbak.

Érdekes a számos ily tokos és szárnyas szekerczék között az, melyet a II. 8. ábra feltüntet s mely egy tanyahelyen egyéb számos vasszer között találtatott. Ez egy 26 cm. hosszú, 6 cm. átméretű, szárnyas köpűvel ellátott *ásó*, melynek öblébe van berozsdásodva egy $1\frac{1}{2}$ cm. széles és 1 cm. vastagságú *véső* kiálló éles végével; míg a köpű felső végéből egy homorú élből végződő és négyzetű tokkal ellátott *véső* áll ki, mely 12 cm. hosszú. Ez erősen összerozsdásodott három tárgy összes súlya 1 kiló és 250 gr.

Ebből látszik, hogy nem tokos *véső*ket is használtak akkor, de vannak tokos köpűvel ellátott eltérő alakú *véső*ek is; ilyen például az, mely Gallishegyen fordult elő: 16 cm. hosszú, 250 gr. súlyú és *hengeres alakú*, fent toknyílása $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű s így lefelé keskenyedik, míg vége 2 cm. széles és 1 cm. vastag lappá válik, mely élesre idomítottatott; egy másik ilyen 18 cm. hosszú, fent a nyílásnál hengeres, $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű szájjal, innen 4 cm.-nyire már négyszögletes alakúvá válik és keskenyedik, míg lent éle ismét $3\frac{1}{2}$ cm.-nyire kiszélesedik. Némelyik fent peremmel is el van látva, s ha végén lapított élű nem lenne, lándzsacsúcsnak is beillenék.

Fúrót, olyat, minőt mi használunk, úgy látszik, még sem a kovácsok, sem a fafaragók nem ismertek, rendes *drat* azonban igen; egy ilyen 8 cm. hosszú, egyik hegyes végén négyszögű, a másikon pedig hengeres, innen gyűjteményembe került.

Arra, hogy e telepések *réz- és bronzműveket* magok készítettek, elégséges adatra akadék; jöllehet feltehető, hogy némely kész bronzékszert máshonnan hoztak, úgy a nyers érczet is, mert vasércz mint ásvány előfordul ugyan Beregmegye területén számos helyen, így mindjárt Lovácska északi oldalánál fekvő *Lauka* község határában is, de réz sehol s így azt távolabb helyekről kellett ásvány vagy nyersöntvény-alakban szerezniök. Az egyik tanyán a Gallishegy lejtőjén egy 350 gr. súlyú, 8 cm. széles, egyik oldalán lapos, másikon kissé domború s a közepén 2 cm. magas *korongalakú* bronzrög találtatott, melynek alja érdes, olyan, mintha fűre lett volna öntve; de a megkerült négy *grafit-mintalap* erről még inkább meggyőz, annál inkább, mert az egyik mellett maga az abban öntött kapcsolmez is volt. E minta paizsidomú, háromszögű, $5\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű és 1 cm. vastagságú; a másik szintén paizsidomú, 7—9 cm. terjedelmű; a harmadik 7—8 cm. terjedelmű, szintén 1 cm. vastagságú grafitos lap, végre a negyedik 7—5 cm. terjedelmű, közepén átlukasztott paizsszerű táblácska, a melyen, valamint az előbbieken gyűrűalakú bemélyedések s egyéb alakokra való minták látszanak, mindenikén fent az öntésre való kis üreg is meglevén, (L. VI. 3. és a) b) c) ábrák.) Az innen kikerült *kapocs*-féle öntvény $8\frac{1}{2}$ cm. hosszúságú lemez, mely a közepén kiszélesedik és $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi átvert hegyein pedig apró czövekkel ellátott.

Érdekes az itt lelt bronzöntvényű *peczekes láncz* is, mely tizennégy ily

peczekdarabból áll, míg az azokba foglalt 3 cm. átméretű és $\frac{1}{2}$ cm. vastagságú karikák száma tizenöt; a □ peczkek 7 cm. hosszúságúak és a közepén 2 cm.-nyi terjedelmű négyzetű 1 cm. vastagságú táblácskát képeznek, melyeknek felületén feketeszinű négy vonal kajmós keresztalakú; a két végei kördedek s a

b)

a)

c)

karika befogadására lyukkal ellátvák. Feltűnő, hogy míg a karikák merő bronzból öntvék, addig a peczkek belül törékeny, porladozó anyagból, valószínűen bőrből valók, melyek bronzzal csak befűttatva vannak, oly módon, hogy azokat bronzolvadékba mártották. Úgy látszik, hogy ez csótárul szolgált, mert egyik végén megmaradt egy 9 cm. átméretű zárt, díszes bronzkarika, mely 5 mm. vastagságú és külső oldalán három helyen 1—1 cm. vastag gömbbel s ezeket környező

kisebb gyűrűszerű kiemelkedésekkel s bevájt levélalakú bemélyedésekkel ékített. A rajta észlelhető rozsdá igazolja, hogy a zabla vasból lehetett, de külső oldalán bronz tagozattal, melyből egy 8 cm. hosszú töredék megmaradt. Sajátságos, hogy e csótár mellett megolvadt kék üvegcsomó és 5 cm. hosszú s 8 mm. vastag s meghajlott kékszínű üveghasáb nyul ki, melyen ∞ alakú fehér díszletek látszanak. *Gallishegyen* egy más tanyán szintén akadtam éppen ilyen alakú bronzláncz töredékére, mely azonban csupán 8 cm. hosszú; ennek középső \square peczeke is valamely most vöröses színű anyagból, talán bőrből vagy éppen cement-féle agyagból készült, melyet azután papiros-vékonyágú bronzsal, talán szintén bemártás által, bevontak. (d) ábra.)

d)

E mellett feküdt két gyöngyszem is; az egyik valamely pásztából készült, $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű és 1 cm. vastagságú karika, világos zöldes-kék színű, három sárga szemmel, melyen apróbb két kékszínű petty van; a másik fekete *üvegből* való, $1\frac{1}{2}$ cm. átméretű s belül 1 cm.-nyi lyukkal; karimája $\frac{1}{2}$ —1 cm. vastagságú, s így egyenlőtlen, sőt rajta a törés csapja is kiáll 8 mm.-nyire; fekete színén három $\frac{1}{2}$ cm.-nyi fehér petty, melyen ismét egy kis fekete pont van, szolgál díszül.

Bronzból találtatott még itt egy három $\frac{1}{2}$ cm.-nyi lyukkal ellátott, tehát folszegelésre való díszlet, mely egy vízszintesen fekvő $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 3 cm. széles, félgömbölyű és a végén párkányzott domború félhengerből áll, melyről 2 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. széles ágon egy 5 cm. hosszú és 1 — $3\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű csipkézett levélféle idom nyulik le. (L. VIII.)

Ezekből kitűnik, hogy bronzból aránylag kevés mű rejtett itt, s hogy a fentebb leírt csótárféle láncz a *La Tène-izlés javakorára mutat*.

Természetes, hogy a réz és vas feldolgozásánál nagy jelentősége volt a *tűznek*, a minthogy általában ez elem az emberiségnek egyik főellékét képezte folytonosan. Itteni telepeseink már könnyű módon tudtak tüzet gerjeszteni, mennyiben ahhoz a *kovát és aczélt használták*. Tanyahelyeken, két tűzütő, csíholó aczélt találtam; az egyik kerületes alakú, 9 cm. hosszú s közepén 2 cm. széles, $\frac{1}{2}$ vastagságú keretből van készítve; a másik is ehez hasonló, csak valamivel kisebb, lévén $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú és a közepén 2 cm. széles. Sajátságos, hogy ez aczéltűtőknek alakja (l. VI. 7., 8.) éppen olyan, minő a jelenkorban is divatozik, s így bizonyára nemzedékről nemzedékre vétetett alkalmazásba. Kova és más tűzkő-szilánkok majd minden tanyán találtattak; néhol 5—6 cm.-nyi terjedelműek is.

Hogy a *fonást és szövést gyakorolták* itt, azt is a fenmaradt nyomok igazolják. Úgy látszik, hogy *orsőnyeleik* vasrudacskából állottak, melyek 14 — 14 cm. hosszúságúak voltak; ilyen öt fordult elő egy helyen, míg én egy más tanyán egy, úgy látszik, csonka, de mégis 10 cm. hosszúságú és 8 mm. vastagságú szárút kiástam, melyre alul egy 3 cm. átméretű vékony *vaskorong* volt behelyezve úgy, hogy a szár itt már 1 cm.-nyire megvastagodott, melybe egy sárga színű agyagból jól kiégetett súly éppen beleillik. Azonfelül feküdt mellette egy czérnafonal-gombolyítóféle vasrudacska is, melyet VI. 5. sz. a. ábra fel-

tüntet s mely $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $\frac{1}{2}$ cm. vastag s egyik végére 9 mm.-nyi gömb, a másikra pedig 2 cm.-nyi átméretű vékony korong van alkalmazva. Az orsó nehezékeül szolgáló *agyaggombok* is a legkülönbéféle alakúak; vannak lapított gömbüek két kiálló csücsökkel, gömbjük $4\frac{1}{2}$ cm. átméretű és $3\frac{1}{2}$ cm. magas; másik 3 cm. magas és 4 cm. átméretű tojásdad alakú; ismét egy 4 cm. átméretű, $1\frac{1}{2}$ cm. vastagságú s jól kiégetett fekete korong, melynek közepén $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi lyuk van. (IV. 10.) Söt van nagyon díszes is, mely gerezdes buzogányfejhez hasonlít. Egy grafitos edénycserépből volt kimetszve: 4 cm. átméretű korong-alakban; egy dinnye-alakú gerezdezett, $3\frac{1}{2}$ cm. magas és $4\frac{1}{2}$ cm. átméretű bemélyített vonalakkal; egy 5 cm. átméretű gömb egészen síma, van csonka kúpalakú sárgás színű stb. különféle változatban.

Természetes, hogy a szövet feldolgozásához *olló* is szükségeltetett, miben telepeseink nem szenvedtek hiányt, mert itt három ép ollót sikerült napfényre hozni. Ezek a mostani juhnyíró ollóinkhoz hasonlóak s oly jó vasanyagból vannak készítve, hogy még most is ruganyosak s némi csiszolás után még használhatók is lennének. Az egyiknek hossza $21\frac{1}{2}$ cm., miből a két éles szárnyra $13\frac{1}{2}$ cm. esik, melyek fent az ívszerű behajlásnál 2 cm. szélesek s végük felé keskenyednek; az ívezetes ráf $1\frac{1}{2}$ cm. széles és $\frac{3}{4}$ cm. vastag; súlya 50 gr. A másik 18 cm. hosszú, a 3 cm.-nyi átméretű ívezetnél a szárak, illetve pengék 2 cm. szélesek s így befelé keskenyednek; végre a harmadik nagy szerkezetű, 200 gr. súlyú és 28 cm. hosszúságú, ennek 1—2 cm. vastagságú ívezete 4 cm. széles és 11 cm. hosszú, az azokból kinyuló pengék pedig fent 3 cm. szélesek s hátukon 5 mm. vastagok s így lefelé hegyesednek. Itt megemlítem, hogy a vaskort megelőző bronzkori emberek az *ollót* még nem ismerték, mert jóllehet a réz és más vegyületű ily ércz feldolgozásában rendkívüli ügyességet tanúsítottak és kifejtettek, de az ollóféle metsző eszköz készítésére s technikájára még sem jöttek rá; de viszont az itteni vasiparosok sem haladtak még annyira, hogy a vasnak rézzel való összeforrasztását, vagy a csavart ismerték volna.

Germánjaink szöveteken kívül bizonyára szörmés irhából és bőrből készített öltönyt vagy felvetőt is viseltek és fegyverzetükhöz, lovaikhoz s egyéb szükségleteikhez szíjakat s bőrt is használtak, mely bőr aligha még cserjezett és jól kidolgozva volt; s hogy a szíjgyártó iparüzlet náluk már kifejlődött, arra engednek következtetni a különféle csatok és különösen a *bőrvágó kések*, melyek műhelyeiken, tanyáikon épen megmaradtak s csupán talán némelyikének nyeléről a fatok korhadt el. Gyűjteményembe került innen négy *bőrvágó kés* és néhány dikics és ily kés. A *bőrvágók* sajátosak alakkal bírván, nem lesz érdektelen azokat itt közelebbről ecsetelni s ábrákban is bemutatni. Az egyiknek félholdalakú késpengéje 7 cm. hosszú és 3 cm. széles, közepéből kinyulik az úgy látszik csonka, 1 cm. vastag és 6 cm. hosszú, kissé görbített nyele. (V. 2.) A másiknak félkörű pengéje szintén 7 cm. átméretű, de ívszerűen görbített, s fent 2 cm. vastag nyele végéig keskenyedik, súlya 50 gr. (V. 3.); a harmadik szintén félkörű pengével bír, mely a közepén kissé behorpadt és $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. széles, szőgalakú nyele azonban csak $6\frac{1}{2}$ cm. hosszú (V. 4.); végre a negyediknek pengéje az előbbiektől eltérő és hosszúnégyszögű, $3 \times 5\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű s közepéből kinyulik egy 19 cm. hosszúságú s félkörbe

IV.

V.

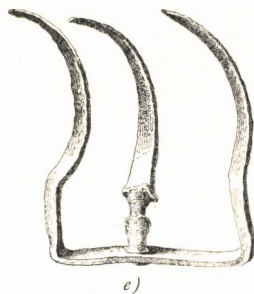
görbitett 1 cm. vastagságú nyele. Érdekes jelenség, hogy e bőrvágó kések épen olyanok, a minők most is vannak még használatban, úgyszintén azon *dikics*ek is, melyeket a IV. 5. és 6. sz. a. ábrák mutatnak s vargáink s lábtyűművészeink, valamint szíjgyártóink most is használnak s így czélszerű idomuk nemzedékről nemzedékre alkalmaztatott. Az 5. sz. a. *dikics* 13 cm. hosszú, kissé görbitett nyele $1\frac{1}{2}$ cm. széles és vastag, míg az abból kinyuló penge 2 cm. széles; a 7. sz. a. *dikics* pedig egy lemezből való, 18 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ —2 cm.-ig széles és úgy látszik, hogy lapos nyelét úgy használták, mint most is szokásos, hogy bőrrel vagy szövettel körülcsavarták.

A *kések* már akkor is nélkülözhetetlen eszközökül tekintettek, mint melyek úgy a házvitelnél, mint az iparüzletnél egyaránt jó szolgálatot tettek, de mint fegyverek is becsültettek; ennél fogva a kések különféle nemei itt is előfordulnak, s a nagyobbak sajátos alakuknál fogva jellegzetesek, míg a kisebbek szintén tetszetős idommal bírtak. A kis kések szubtilis alakúak, $1\frac{1}{2}$ cm. szélesek és $11\frac{1}{2}$ cm. hosszúak, miből a nyélre 6 cm. esik, mely vékony bronzlemezzel díszített; egy másik 28 cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles, egyélű, háta 8 mm. vastag s pengéje jatagánszerűleg kissé behajlik, súlya 120 gr. (III. 13.) Ismét egy $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú egyélű kis kés jatagánszerű; egy másik tört végű 18 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ —2 cm. széles; egyik 24 cm. hosszú, 12 cm.-nyi nyéllel, egyélű; egy másik 11 cm. hosszú, pengéje egyélű és 2—3 cm. széles, háta $\frac{1}{2}$ cm. vastagságú; egy csonka egyélű kés 13 cm. hosszú, csonka nyele lapos, 1—2 cm. széles és 2 cm. hosszú, $\frac{1}{2}$ cm. vastag hátú pengéje pedig a nyélnél $2\frac{1}{2}$, a közepén 4 és a végén $\frac{1}{2}$ cm. széles (IV. 6.); egy 10 cm. hosszúságú kés félkörű s éles hegyben végződik, míg lapos fogantyúja a közepén 2 cm. széles. Igen szép handzsár-alakja van egy kis késpengének, mely csupán 11 cm. hosszú, s abból is 3 cm. esik a vékony hegyes nyélre, mely bizonyára fa- vagy csontmarkolatba volt illesztve, míg a hajlított penge a markolatnál $2\frac{1}{2}$, a közepén 2 és a végén $\frac{1}{2}$ cm. széles. De mindezeknél érdekesebb a *két nagy kés*, mely a *korra nézve jellegzetes*. Az egyik (III. 4.) egyélű, 35 cm. hosszú, jatagánszerűleg hajlított, a közepén 4 cm. széles s így a végéig keskenyedik, míg lapos lemezszerű nyele 8 cm. hosszú, $1\frac{1}{2}$ —2 cm. széles s hajlított végén $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű karikákkal ellátott. Ehez hasonló a IX. 2. sz. a. *kés*, mely szintén 200 gr. súlyú, 37 cm. hosszú, miből a csonka végű pengére esik $26\frac{1}{2}$ cm., lévén ez a markolatnál 5, a közepén 4 cm. széles s így lefelé keskenyül; a 3 cm.-nyi koronggal ellátott lapos nyele pedig csupán 1 — $2\frac{1}{2}$ cm. széles és 1 cm. vastag. Különben épen ily alakú kést Tornamegyében a szádélói vidéken is találván, azt is egy népnek vagy egy kornak vélem tulajdonítani. — Egy 9 cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. széles késpenge rövid tört fogantyúval *beretva*-alakú.

Embereink az étkezésnél aligha használtak kanalat és *villát*, de hogy az utóbbit már ismerték s valószínűen főzés közben a bográcshoz alkalmazták, kitűnik onnan, hogy e tanyahelyeken két vasvillára akadék. Az egyik kétágú, 12 cm. hosszú, felkanyarodott végekkel, melyek 6 cm.-nyire állnak egymástól és 1 cm. széles lemezzel vannak összekapcsolva, míg a másik *háromágú*, 10 cm. hosszú s szintén felcsucsorodott 3—5 cm. vastag hegyes végekkel; az összefoglaló pánt $1\frac{1}{2}$ cm. széles és 8 cm. hosszú; a középső ág pedig kis perem-

mel diszített. Mennyiben egyik villának sem volt nyele, úgy gondolom, hogy azokat meghasított fapálczába illesztették s úgy használták. (e) ábra.)

A nehezebb munkára úgy, mint a ház körül és műhelyekben nagy hasznát vették ősembereink a *fejszé-nek és szekerczé-nek*, melyek, mint föntebb előadám, mind tokos véső-szerűek valának s különféle alakban és nagyságban találatnak; a homorú, félkörívű élűeket szerszámfák kidolgozásához használták, míg a nagyokat, súlyosabbakat fegyverül is. E tekintetben érdekes adatul szolgál az, hogy egy helyen közel egymáshoz egy nagy tokos fejszét, egy nyil-

csúcsot és egy lándzsahegyet találtam, melyek talán valamely küzdelemtől erednek, ott hagyatván a helyszínén.

A szerszámok közt fordulnak elő hengeres alaku *vésők* is, melyek különböző hosszúságúak és idomúak, sőt némelyik a toknál peremes s *némelyik lándzsa-csúcsnak is beillenék*, ha éles vége lapos nem lenne; egyik ily eszköz 25 cm. hosszú s köpűje $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű, súlya 350 gr.; a másik hasonló $24\frac{1}{2}$ cm. hosszú, peremes tokja körded, de a véső négyszögűvé válik s csak az élnél laposodik; ennek súlya 300 gr. Vannak ismét *ékalakú vésők*; egyik például $16\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 1 cm. vastag s felül $3\frac{1}{2}$ cm. széles; súlya 150 gr. Egy hosszú élű tokos véső 12 cm. hosszú s éle $6\frac{1}{2}$ cm. széles; egy másik ily homorú szerszám $12\frac{1}{2}$ cm. hosszú, négyzetű köpűje 7 cm. mély és $3 \times 3\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű; vésője a nyélnél $1\frac{1}{2}$ cm. vastag és 5 cm. széles, de innen 6 cm.-nyire kiszélesedik. Súlya 300 gr. Egy 50 gr. súlyú, 20 cm. hosszú, négyszögű $\frac{1}{2} + 1$ cm.-nyi vasrudacska lent 4 cm.-nyire kiszélesedik és élben végződik stb. Egy 17 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. vastag és fent 2 cm. széles s lefelé keskenyedő véső-féle eszköz boronnaszög-alaku.

A földművelés főeszköze volt itt az *ásó* és *kapa*, melyek azonban mind szárnyas tokkal valának ellátva s a legkülönbözőbb nagyságúak; hogy az ásók mind oly hosszúkás és keskeny alkatúak, talán annak tulajdoníthatók, hogy a nehéz talaj felásatására szolgáltak. Gyűjteményemben vannak 13 cm.-nyiektől kezdve fel a 33 cm. hosszúságúig s így alakításuk is vékonyabb és erősebb. (VII. 1., 2., 3.) Egyik ásó 25 cm. hosszú és 150 kilogr. súlyú; nyílt szárnyas köpűje $2\frac{1}{2}$ cm. mély és 8 cm. hosszú; pengéje a toknál 5 cm. széles és a végeig fokozatosan keskenyedik, de 2--1 cm. vastagságú lévén, bizonyára nehéz s köves talaj feldolgozására használtatott. (II. 7.)

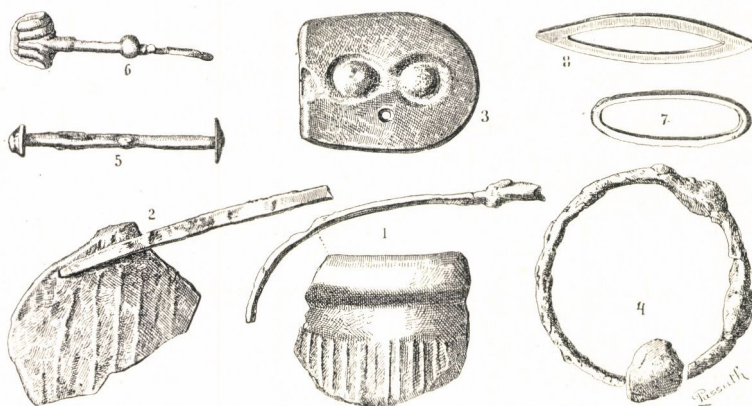
Ha embereink *lovakat* tartottak, mire a számos feltűnt *zabola* enged következtetni, bizonyára földművelésök mellett teheneket és juhokat, kecskéket és sertéseket is tenyésztettek, itt a vadonban erre elegendő legelőt és makkot s egyéb takarmányt s tápot találván. A fű-gyűjtésre a harci sarlóktól és kaszáktól eltérő sajátosságos *sarlót* használtak. (III. 11.) Ez hosszúkás és egyenes irányú csekély ívezettel; hossza 35 cm., miből 7 cm. esik a $\frac{1}{2}$ —1 cm. szélességű hegyes nyélre, mely bizonyára famarkolatba illesztetett, a többi pedig a 2 cm. széles és $\frac{1}{2}$ cm.-nyi vastaghátú sima pengére. Vajjon a fegyverül használt kaszákat, alkalmazták-e kaszálásra, bizonytalan; ezeknek egyenesen álló

alakjuk legalább erre nem enged következtetni. Mint fönnebb érintém, *zabolák-ból* több példány került elő, de alakjukra nézve mind egyenlők. Így az egyik $26\frac{1}{2}$ cm. hosszú a csukló két végén levő 8 cm. átméretű gyeplőkarikával együtt. A másik ugyanoly, zabola csuklója $1\frac{1}{4}$ cm. vastag s a két végén lévő karika $8\frac{1}{2}$ cm. átméretű; a harmadik össze van nyomva és rozsdásodva, a szélső karikája 8 cm. átméretű; a negyedik szintén ily összenyomott állapotban került elő s míg a zabla 8 cm. hosszú, addig a két karika csak $6\frac{1}{2}$ cm.-nyi; az ötödiknek két karikája 8 cm. és a két csuklós 2 cm. vastagságu peczek 8—8 cm. hosszúságu; de azon felül is több egyes karika s rudacska találtatott. *Kengyel* egyáltalában nem tűnt fel s így feltehető, hogy ezt akkor még nem használták; de *csatokból* több példányt kerítettem innen. Van olyan is, melynek keskeny négyzetű keretéből egy horgos peczek nyúlik ki; egy csatnak körded kerete 8 cm. átméretű s 1 cm. vastagságu közepén és fent 2 cm. dudorokkal ékített. (VI. 4.) Ezt talán karpereczül is viselték. Egy igen csinos szerkezetű, tudniillik az 5 cm. átméretű *vaskarika*, melynek 4 mm. vastag kerete 12 darab 1 cm.-nyi vastag dudorokkal köröskörül ékített. Különben embereink öltözetükön *gombot* is viseltek; egy ilyen 3 cm. vasgolyócska alakú, s rajta van egy $\frac{1}{2}$ cm. sodrony láncszem; egy vasgomb 4 cm. átméretű korongból áll, melyen kettős gömb emelkedik ki; alsó lapján levő 1 cm.-nyi magas füle csonka. Viseltek azonfelül vasból *készült kapcsot is*, (VI. 6.) mely $\frac{1}{2}$ cm. vastag sodronyból készült, $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, ív-alakú, egyik végén a drót bogszerűen négy részben megcsavart, míg a közepéből egy 1 cm.-nyi gömb kiáll, melyből a tüske kiindult, míg a tartója a bogban volt; most azonban csonka; azon gömbös kettős sodrony is, melyet a III. 7. alatti ábra mutat, valamely ily szerkezet lehetett; ez 32 cm. hosszú és 8 mm. vastagságu két szála egy 3 cm.-nyi átméretű gömbből kiindult; súlya 50 gr. Szerfelett rozsdás és csonka.

Az öltözőkhez s fölszereléshez tartoztak különféle *lánczocskák* is. Ilyen egy csinos és subtilis művű, 24 cm. hosszú, 1 cm. átméretű és 2 mm. vastag vaskarikákból összefüggött *lánczocska*, melynek végén van egy 3 cm. hosszú, szívalakú vékony *bronz-lemezke*, melybe egy $1\frac{2}{3}$ cm.-nyi karikánál fogva van behelyezve; a láncz folyamában van öt valamivel nagyobb szem, melyek sötét zöldes színűek, úgy látszik a vastól eltérő fémből készültek. De van gyűjteményemben 3 darab *vasláncz*, melyek *korbács*hoz hasonlítanak, de melyek Darnay Kálmán szerint, * *kardkötő láncznak* használtattak, mert általa ily helyzetben sírban találtattak; míg a gyűjteményemben levők tanyahelyeken fordultak elő, hol kardnak nyoma sem volt, sőt az egyiknél egy trachit kőből alakított és eredetileg vaskarikával ellátva ludtozás nagyságu ütőgömb feküdt, mely mint látszik, a végén volt karikája elrozsdásodva és letörvén, elvált a láncztól, míg a másik hasonló épen megmaradt; ez is 300 gr. súlyú, 9 cm. magas és a közepén 7 cm.-nyi átméretű, egyik végéről $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi vaskarika nyúlik ki. Az egyik ily korbács-fonadékú ép láncz 55 cm. hosszú, fent a 3 cm. átméretű és 1 cm. vastagságu karikánál 2 cm. széles és 1 cm. vastag s így lefelé fokonykint 1 cm.-nyire keskenyedek, hol azután egy $\frac{1}{2}$ cm. vastag peczekben végző-

* L. «Sümegeh és vidéke őskora.» 1899. 73. lap.

dik, melyből egy $1\frac{1}{4}$ cm.-nyi kis gömbü horog ferdén kiáll, súlya 250 gr. Ennélfogva ez felkapcsolásra épen nem volt alkalmas. (Ennek rajzát az Arch. Ért. XVIII. köt. 335. lapján közöltem.) A másik, csomóba rozsdásodott össze; ez 175 gr. súlyú, felső karikája $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű s korbácsszerűen két rétből fonott láncza fent $1\frac{1}{2}$ cm., alól, csonka végén 1 cm. vastagságu. Hossza $40\frac{1}{2}$ cm. (V. 5.) A harmadik hasonló ehhez, 53 cm. hosszúságu, fent a $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű karikánál 2 cm., közepén $1\frac{1}{2}$ cm. és a borsónyi dudorral ellátott 1 cm.-nyi horognál, $\frac{1}{2}$ cm. széles és 1 cm. vastag. Súlya 300 gr. E mellett feküdt egy $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $2-2\frac{1}{2}$ cm. széles és $\frac{1}{2}$ cm. vastag fonatos pánt,

VI.

melynek végei 1—1 cm. átméretű szemmel ellátvák; de ilyen pántot találtam más helyen is, hol a kancsuka-féle láncz nem volt. Különben az itteni e lánczok annyiban térnek el a Darnay-féléktől, hogy az övéiken a felső karika aránylag sokkal terjedelmesebb, a láncz pedig nem csak más fonásu, hanem sokkal vékonyabb is s így aligha egy célra készültek.

A férfiak öltözetéhez tartozott *öv* is, mely olykor fémből készült. Egy ilyennek részletei a gallishegyi tanyán előkerültek; a bronzlemez 6 cm. széles és az egyik széle 2 mm. vastag peremmel ellátott; a kapocs része valamivel vastagabb és keskenyebb, lévén $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $4\frac{1}{2}$ cm. széles és közepén egy 3 cm. átméretű gyűrűszerű domborulat van trébelés által kidomborítva, melynek közepén ismét egy $1\frac{1}{2}$ cm. átméretű félgömbü üreg van benyomva; ezen eredetileg a kapocsfüle volt, de most csak nyoma látszik. E ponczolt módoni díszítés is a La Tène korra mutat. (f) ábra.)

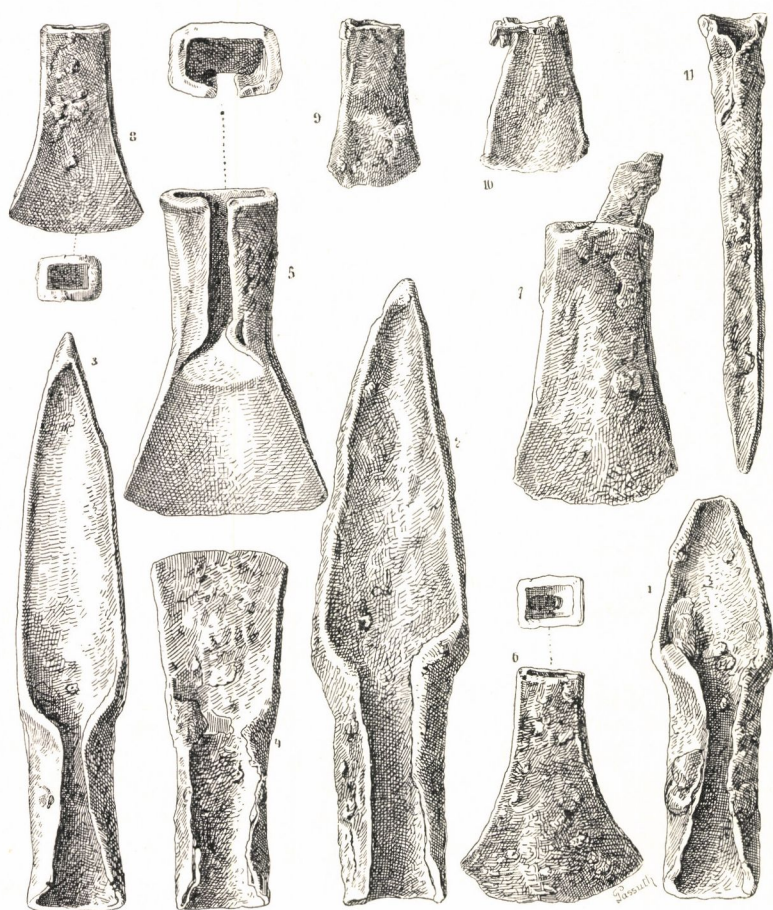
f)

Telepeseink egyik főfoglalkozása a vadászat lévén, de a nyomukból ítélve, a harczot is kedvelvén, ennek lehet tulajdonítani, hogy tanyáikon a fegyverzet minden neme nagy mennyiségben találtatott. *Kard* aránylag nagyon kevés fordult elő és ép egy sem. Az egyiknek ábráját a III. 5. sz. mutatja. Ez egyenes, kétélű, 50 cm. hosszú és $5\frac{1}{2}$ cm. széles; markolata lapos, 13 cm. hosszú és a pengéből nyulik ki, melytől csupán egy $4\frac{1}{2}$ cm. széles ferde négyzetű ellenző választja el. *Reinecke Pál* az ily alakú pengét s illetve *tört* szkitha eredetűnek

tartja, különösen az ily *idomu töröket*. Az én példányom azonban hosszúságánál fogva törnek nem tekinthető, mivel szerinte a török a 40 cm.-nyi hosszúságot nem haladják túl és pengéjük is keskenyebb. Ennek súlya 300 gr. Itt ott egyes ily csonka töredékek még előfordultak, de azokból idomukra biztosan következtetni nem lehet. *Törnek* tekinthető azonban az a penge, mely 21 cm. hosszú, sima, fent 2 cm. és alól $1\frac{1}{2}$ cm. széles s így lefelé keskenyedő és 3 mm. vastag, súlya 50 gr. (III. 6.) Voltak azonban vaskosabb szűrő eszközök is, így az egyik négyélű lefelé vékonyodó s hegyben végződő tör 21 cm. hosszú és felül 1 cm.-nyi szemmel ellátott, melynél fogva felfüggeszthető volt. Különben szűrésre alkalmilag jatangán idomu, fönnebb leírt késeiket is használhatták. Egy törpenge-féle (III. 9.) 20 cm. hosszú, közepén 1 cm. széles s végei félig keskenyebb.

A *lándsákat* is használták, melyekből több ép példány került elő. Az egyik (III. 2.) 32 cm. hosszú; ebből esik az $1\frac{1}{2}$ —2 cm.-nyi köpüre 12 cm., a sáslevél alakú, két szárnyu s a közepén kiálló gerinczczel ellátott pengére 20 cm., ennek legnagyobb szélessége 5 cm.; a köpü vége két bevéselt vonallal díszített, súlya 300 gr. Ennek párja a III. 1. sz. a. feltüntetett *lándsacsúcs*, mely azonban jóval nagyobb, lévén 50 cm. hosszú, miből esik a $2\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{2}$ cm. átméretű köpüre 15 cm., a többi pedig a két szárnyu pengére, melynek legnagyobb szélessége 6 cm. Súlya 500 gr. Ugyan olyan a IX. 1. sz. a. lándsacsúcs is. Egy kisebb lándsacsúcs 11 cm. hosszú, hegye csonka, két szárnya a közepén 3 cm. széles, köpűje 3 cm. hosszú s alól $1\frac{1}{2}$ cm. átméretű. (IX. 3.) Egy másik 15 cm. hosszú, két szárnyu, mely $11\frac{1}{2}$ cm.-nyi és csupán 2 cm. szélességű a közepén, gerinczes, köpűje alól $1\frac{1}{2}$ cm. átméretű. Ismét egy 31 cm. hosszú, két szárnyu alig látható gerinczczel, köpűje $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ —2 cm. széles; míg a lándsá pengéjének legnagyobb szélessége a közepén $3\frac{1}{2}$ cm.; végre egy szintén két szárnyu, közepén jól kidomborodó gerinczczel ellátott lándsacsúcs, $19\frac{1}{2}$ cm. hosszú s az $1\frac{2}{3}$ cm.-nyi átméretű pengénél éri el legnagyobb, 4 cm.-nyi szélességét. A köpűjét megrozsdásodott vasféle törmelék tölti be. Találtattak azonban itt más, hengeres alaku *lándsacsúcsok* is. Egy ilyen (VII. 11.) 25 cm. hosszú, hengeres köpűje $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű és peremes s abból nyúlik ki a keskenyebb lapos penge. Súlya 350 gr. Egy másik hasonlóknak a peremes tokja 4 cm. átméretű és henger alaku s abból nyúlik ki a $18\frac{1}{2}$ cm.-nyi hosszú penge. Ilyen több is van; de ezeknél érdekesebb a III. 8. alatt feltüntetett *nyárs alaku szurony*, mely 42 cm. hosszú, hengeres köpűje 2 cm. átméretű s abból nyúlik ki a hegyéig keskenyedő hengeres pengéje, mely a végén csonka és 7 mm. vékonyságú. Súlya 200 gr. Alakjára nézve kiváló a IV. 8. sz. a. ábrán felmutatva *fokosszerű lándsá* is, mely 13 cm. hosszú hengeres s közepén kissé lapított, ezen vonul keresztül egy 1 cm.-nyi lyuk, s míg az egyik vége 2 cm. átméretű tokoshüvelylyel ellátva, addig a másik vége 2 cm. széles, kétélű csúcsban nyúlik ki. Mire és hogyan használták, bizonytalan. Mindezeknél azonban félelmetesebb fegyverül szolgált embereinknél a *kasza vagy harci sarló*, a németek szerint *Schlachtsichel*, melynek kezeelésében, ügylátszik, ők nagymesterek valának s talán épen úgy ellenség, mint duvad ellen sikerrel használták. Hogy ez kedves fegyverük lehetett, azt azok

nagy mennyiségéből következtetem. Mégis e kaszákat aligha használták széna készítéshez is, mert alkatuknál fogva csak felfelé lévén a rudhoz illeszthetők és szegezhetők, fűkaszáásra így nem alkalmazhatták. Mint fegyver pedig ez ősidőktől fogva megmaradt az utókor emlékezetében, mennyiben a köznépnél most is alkalmilag így használtatik, épen úgy, mint a bőrvágó kés, dikics, tűz-ütő acél s egyéb akkori műszer, de még díszfegyverül is használtatik, például

VII.

koronaöreinknél és a kínaiaknál is. E kasza és sarló-pengéket pedig embereink akkor úgy használták, hogy a pengénél jóval keskenyebb fogantyujoknál fogva az azokon levő 1—3 cm.-nyi hegyes csapot a rudba vésett lyukba illesztették, egy megfelelő vágott karikával arra rászorították s azonfelül nagyobb biztosság kedvéért, még két-három szöggel jól oda is szögezték. Az ily szögek még most is nem egy példányon megmaradtak. Az ily harci sarló- és kaszapengék különféle nagyságúak és szélességűek; vannak 18—24—68 cm.-ig terjedő hosszúságúak és 3—7 cm. szélességűek s ha némelyiknek hegyes vége egyenes is,

de a legtöbbjén kifelé csucsorodik, mi a pengének némi jatagánszerű idomot ad; valamennyi azonban egyélű és peremnélküli vastagabb háttal, némelyik a közepén ívszerűleg behajlik, míg a többiek kevésbbé ívezetűek. Így a gyűjteményemben levő kaszák közül a számos töredéket és csonkadarabokat nem érintvén, van egy kaszapenge, mely 24 cm. hosszú és 3 cm. széles, $2-2\frac{1}{2}$ cm. széles fogantyúja, 6 cm. hosszú és 2 cm.-nyi peczekkel ellátva, rajta a rudfarostja megmaradt; a 18 cm. hosszú pengének szélessége 3 cm., nyele pedig 7 cm.-nyi; a 27 cm. hosszú pengének szélessége 5 cm.-nyi, nyele 8 cm. hosszú és 3 cm. széles; a 30 cm. hosszú pengének szélessége szintén 3 cm., nyelén egy 1 cm. szög van; a 33 és 35 cm. hosszú pengék szintén csak 3 cm. szélesek; egy 34 cm. hosszú, $4\frac{1}{2}$ cm. széles; egy 41 cm. hosszú, $3\frac{1}{2}$ cm. széles; egy 38 cm. hosszúnak a szélessége 6 cm. s így váltakoznak, valamint súlyok is, mely 150 gr.-tól 1650 gr.-ig terjed. Nyeleik vagy fogantyúik nem sokban különböznek egymástól, lévén azok lemezszerűek, $2\frac{1}{2}-11$ cm. hosszúak, $2-3\frac{1}{2}$ cm. szélesek és $1-4\frac{1}{2}$ cm.-nyi peczekkel ellátva; a kaszák háta csak egynél érte el az 1 cm.-nyi vastagságot. (L. III. 12., II. 5—6.) Azonban fegyverek és különöz vitézek lehettek azok, kik meg nem elégedvén az egyes kaszapengével, *kettőt illesztettek együvé* s azokat egy karikába foglaltan ütötték fel a rúdra. Két különböző tanyán akadtam ily *kettős* ágú fegyverre, melyet a II. 4. sz. a. ábra bemutat.

Az egyik példány együttes két kaszája 62 cm. hosszú és 7 cm. széles; mindkettőnek fogantyúja lapos lemezű, 3—4 cm. széles és 10 cm. hosszú, a rajtok levő kiálló czövek $4\frac{1}{2}$ cm. magas. A foglaló karika vágott, vagyis egy oldalán egyenes, $1\frac{1}{2}$ cm. széles és 4 mm. vastagságú. Súly a egész vágó eszköznek 1 kiló 650 gr. Ugyanígyen idomú és szerkezetű a másik *kettős harcsi kasza*, oly eltéréssel, hogy az egyik penge 68 és a másik 60 cm. hosszú és 5 cm. széles; összes súlya pedig 1 kiló 550 gr. Az ily foglaló karikák itt-ott a tanyahelyeken elszórva is találatnak s némelyike a közepén hornyoltan díszített; rendesen 3—4 cm. széles és 6—10 mm. vastagságú lemezből készült, s egyik oldalán vágott, mi arra mutat, hogy a kasza rúdja is nem egészen körded volt. A rúd alsó vége azonban többnyire egy hegyes *vastokba* volt dugva, melynél fogva azt könnyen a kaszavisező a talajba üthette, s így felállithatta. E hegyes tokok (végtokok) nagyságra és súlyra nézve szintén különbözők, de alakjuk majdnem egyenlő, (II. 1., 2., 3.) és nagy számmal ott is találtattak, hol kasza nem fordult elő; talán készletben tartották. Ezek lefelé hegyben keskenyedő hengerek; gyűjteményemben van $7\frac{1}{2}$, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17 és 28 cm. hosszúságú és felső öblük rendszerint 3 cm. átméretű, s csupán egy $2\frac{1}{2}$ és egy $4\frac{1}{2}$ cm. széles; súlyuk 50, 125, 200, 250 és 350 gr. Némelyik oly lándszerűen formás, hogy szükség esetében a megszorult harcos, ha felső fegyvervása eltört, bátran megfordíthatta volna a rudat és szúrásra használhatta volna. Egyik 9 cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. öblű ily tokban hegyes vasdarab van beékelve, mely belerozdásodott. Valószínűen a *lándsás rudak* végei is ily hegyes tokkal valának ellátva.

Embereink a *nyilazásban* is ügyesek lehettek, s e célra különféle idomú *nyílhegyeket* használtak. Találatnak itt levélalakú, lándsaidomú és kétszakállas

nyílhegyek köpűvel és árszerű szárral is; a IV. 1., 2., 3., 12., 13. és 14. számú ábrák ilyeneket tüntetnek fel. Egy lándzsaszerű nyílhegy $12\frac{1}{2}$ cm. hosszú, miből a hengeralakú köpűre $1-1\frac{1}{2}$ cm. esik, súlya 45 gr.; a kétszárnyú penge alul 2 és a hegyénél 1 cm.-nyi széles. A másik mindkét végén hegyes, 14 cm. hosszú, miből esik a 8 mm. vastagságú nyélre 8 cm., a többi a pengére, mely a közepén $1\frac{1}{4}$ cm. széles, s így fokonsint hegyesedik; súlya 15 gr. Egyik $9\frac{1}{2}$ cm.-nyi hosszú szárú s apró kétszárnyú nyílhegygyel, mely azonban a rozsdától eléktelenített. Egy 80 gr. súlyú, 12 cm. hosszú és négyélű; árszerű hegyes nyele $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú, pengéje pedig a nyél-nél 1 cm., s így fokonsint hegyesedik. Finom készítésű a 3. számú, mely 11 cm. hosszúságú, miből esik

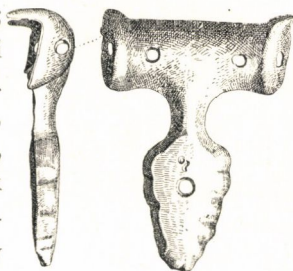

g)

a 8 mm. átméretű hengeres köpűre 3 cm., a többi pedig a lemezszerű vékony s levélalakú kétélű szárnyas pengére, mely a közepén 2 cm. széles, s így felfelé keskenyedik. — Egyik 11 cm. hosszú, köpűje $1\frac{1}{2}$ cm. széles és rozsdás kétszárnyú hegye 3 cm. széles. Mindezeketől eltérő a *szakállas nyílhegy*, mely $10\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm.-nyire elálló s hegyes élben végződő két szárnya 6 cm. hosszú, s azok közepéből nyulik ki a csavarszerűleg disztített s fent $\frac{1}{2}$ cm., alul pedig 7 mm. vastagságú szára, mely a vessző befogadására szükséges köpűvel bir. (g) ábra.)

Néhány egyéb példány annyira elrozsdásodott s eltöredezett, hogy alakjuk immár meg nem állapítható.

Ütő eszközül használtak még *kőből* készített s botba illeszthető *bunkófejeket*; többnyire az itteni kemény szürke trachitkőből idomították, de van egy fényes szemcséjű kőzetből való csinos fokosféle eszköz is, mely $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 4 cm. vastag és a közepén 2 cm. átméretű nyéllyukkal ellátott; a másik bunkó 5 cm. magas és 6 cm. átméretű golyóféle trachitból, melyen egy 1 cm.-nyi lyuk vonul át; végre a harmadik homokkőből való, $4\frac{1}{2}$ cm. magas és $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű, 3 cm.-nyi nyéllyukkal. — Vagy bronzból készült *buzogányfüre* nem akadtam itt, s így úgy vélem, hogy ilyféle ütő eszközt nem használtak, a mint hogy a mi fejszéinkhez és fokosainkhoz hasonlókat sem, jöllehet ilyen bronzból öntött őskori fokosokat, csákányokat és buzogányfejeket elődeik maradványaiul láthattak, mennyiben azok most is sokszor véletlenül eső- és más csapadékvíztől kimosatva is kerültek napfényre, s különösen e

VIII.

IX.

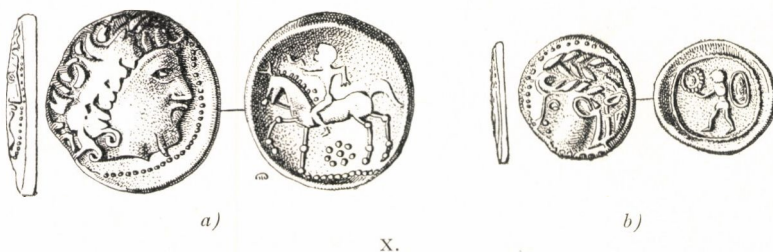
vidéken is előfordultak. Úgy látszik azonban, hogy ilyenekre nem akadtak, s így mintául sem alkalmazhatták, hanem megmaradtak kezdetleges formáik mellett, a tokos vésőszerűeknél, melyekbe a nyelet felülről illesztették beléjük, mi nagyon szilárdul aligha állhatott bennök s általában az erőműszakra nézve még kevésbé előhaladott állapotban voltak. Így használták a *parittyázást* is, mi végből nem kis fáradással készítették az ahoz való köveket, melyekből több példányt szereztem itt. Egyik kerekalakú $3\frac{1}{2}$ cm. magas és $5\frac{1}{1}$ cm. átméretű, mindkét lapján simított kőkorong; a másik 450 gr. súlyú gömbölyű homokkő, 9 cm. hosszú és 7 cm. széles; a harmadik 500 gr. súlyú, trachitkőből csonka gömbre alakított, mennyiben mindkét oldalán lapított; magassága 7 cm. s lapított oldalain 6 cm. A IV. 4. sz. a. feltüntetett 4 cm. átméretű vasgombbal ellátott $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi nyéltöredék, talán szintén fegyverül szolgált. Arra, hogy vágó és metsző szerszámaik élesek legyenek, nagy gondot fordíthattak, mert minden tanyahelyen bőven találtnak *fenőkövek*, melyeknek némelyike a használattól jól el van koptatva; de nem csak lakjaikban használták a különféle nagyságú és idomú ily fenőköveket, hanem a kisebbeket átlukasztván, szijaikra függesztették s így magukkal hordották. Egy ilyen homokkőből ékalakúra idomított, 12 cm. hosszú és 2—3 cm. széles, felül egy $\frac{1}{2}$ cm.-nyi lyukkal ellátott; a másik feketés-barna quarcitből készült $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles és $\frac{2}{3}$ cm. vastag; ezen is felül egy $\frac{1}{2}$ cm.-nyi lyuk van átfúrva; a harmadik szürkés homokkőből való; 11 cm. hosszú, ékalakú, $1\frac{1}{2}$ —3 cm.-nyi széles, felül átfúrt lyukkal. Hasonló lyukas fenőköveket találtam a többször említett szádelői völgyben is. Vannak azután *piskóta-alakú* fenőkövek is: ilyen egyik 13 cm. hosszú, 2 cm. vastag, lapos, a két végén 5 s a bemélyített közepén 4 cm. széles, oldalain szépen csiszolt; a másik hasonló homokkőből, rozsdafoltokkal borított, 23 cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. vastag, lapos, a két szélén 5 s a közepén $3\frac{1}{2}$ cm. széles; a harmadik 17 cm. hosszú, $4\frac{1}{2}$ cm. vastag s a szélein 5—6 cm. széles. Van ismét nyéllel ellátott és háromszög-alakú fenőkő; ilyen egy 27 cm. hosszú és súlya 1 kgr.; némelyik 20 cm. hosszú és kerülékes idomú, a használattól kisimított. Egy fokos-alakú 16 cm. hosszú, végei felé 1 cm.-nyire keskenyedő, míg a közepe 3 cm.-nyire kiáll. Egy sárgás palakőből való, 14 cm. hosszú, 3 cm. széles és vastag, végén gömbölyített. Általában pedig mondható, hogy használói a patakok és folyók partjairól, árterületeiről szedgették és válogatták ki az alkalmas, leginkább homok-görelőköveket, s azokat megcsiszolván s tetszetős alakra idomítván, így használták. Az ily nagyobbfélék rendszeren 14—27 cm.-nyi hosszúak és 3—9 cm. vastagságúak s eredeti alakjuknál fogva részint négyszögűek, részint hengeresek vagy laposak. Némely tanyahelyen négy, sőt több is hevert. Eddig ötvennél több darabot hoztam gyűjteményembe. Vajjon használtak-e már tengelyen forgatható *kőszörűköveket*, bizonytalan, mégis lehetséges, mert találtam egy 30 cm. átméretű és 6 cm. vastagságú kerekalakú követ, melynek közepén egy 6 cm. átmérőjű, igaz, hogy körded lyuk van átvágva.

Egy tanyahelyen vastárgyak közt találtam egy $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 3—4 cm. széles és $1\frac{1}{2}$ cm. vastag kékes-hamvas quarcit-féle kőből csiszolt s félkörű élben végződő *vésőt*, melybe felül $\frac{1}{2}$ cm.-nyi lyukat kezdtek fúrni; de meny-

nyiben e tájon ily közet nem fordul elő, úgy vélem, hogy ez őskori tárgyat, talán mint véletlenül találtat őrizték csak, ilyennek praktikus hasznát úgy sem vehetvén.

Ismét akadt egy más az V. 10. sz. a. feltüntetett különös alakú tárgy, egy csonka hengerféle 3 cm. magas, fent $2\frac{1}{2}$ és lapos fenekén 3 cm. átmérettel, mely belül vaslemezű és kívül grafitos; felülről egy $\frac{1}{2}$ cm.-nyi peczek áll ki; belseje rozsdával s grafittal telt s helyenkint üreges. Súlya 50 gr. Rendeltetése ismeretlen; épen úgy, mint a IV. 11. sz. a. feltüntetett vaseszköznek, mely félkörű s végein apró gömbbel ellátott és 10 cm. hosszú vaspálczából áll, míg közepe egymás mellett két $1\frac{1}{2}$ cm. átméretű szemet mutat; valószínűen valamelyik díszesebb zabláának egyik külső részét képezheté.

Kérdésem, hogy e telepések használtak-e már és mily *kerekes járműveket*, mire nézve iparosainak különféle idevágó szerszámaik, vésőik és homorú élű szekerczéik némileg igenlő érvül szolgálhatnának; vasrészeik azonban nem igen kerültek még elő, mit azonban nem fogadhatunk el teljes ellenérvül, mert szekereiket vasalás nélkül is állíthatták ki és így használhatták is. Ez utóbbi annál

inkább látszik valószínűnek, mert hisz a Beregmegye és környékén lakozó rutének még jelenben is sok helyen teljesen vasalatlan szekereket használnak, melyeknek idomtalan kerekeit és alkatrészeit jóformán egészen magok gyártják és faragják a nélkül, hogy azokba csak egy vasszőget is ütnének; de hogy a *kádár, bodnár mesterséghez* is értettek s valószínűen dongás edényeket készítettek, arra a fenmaradt vasráfokból lehet következtetni.

Hogy itteni lakóink azon időben már pénzt ismertek és használtak is, mutatja az, hogy tanyáikon itt-ott elszórtan előfordulnak egyes darabok; *ezüst-érmek* ezek, melyeket ma *barbárpénznek* szoktak nevezni. Az egyik itt lelt pénz egyik oldalán homorú, a másikon domború; 2 cm. és 4 mm. átméretű, durván öntött s vastag. Homorú oldalán egy jobbfelé néző férfi ül nyergeletlen lovon, jobbát kinyújtva, alatta egy nyolcz pontu nefelejtsszerű virág látszik s a talajt pontok jelzik. Domború oldalán egy balra néző koszorus arc van ábrázolva göndör hajjal és apró kecskeszakállal. Kopottsága miatt a gyöngykeret kevésbé látszik. Súlya 13.07 gr., míg a másik ehez teljesen hasonló érem valamivel súlyosabb, lévén 13.21 gr.-nyi. A harmadik innen kikerült ezüst érem $1\frac{2}{3}$ cm. átméretű és 2 mm. nagyságu; egyik oldalán durva vésetű fej, melynek szeme és füle kezdetleges s fonthajában levélkoszorú látszik; a hátlapon pedig gyöngykeretben egy jobbra lépő vitéz, jobbájában koszorut, bal-

jában pedig kerülékes paizst tart. Ez utóbbit Gohl Ödön, nemzeti múzeumi segédőr, galliai jellegűnek mondja. (X.)

★

Annak feltüntetésére immár, hogy mily bőven valának a Lovácska és Gallishegyen és környékén elhagyatott, ezen őskori tanyák fölszerelve, szolgáljon a következő kimutatás, mely szerint innen régiségi gyűjteményembe került: tokos és szárnyas fejsze és szekercze 36, ilyen véső 18, szárnyas ásó 25, kés, penge, dikics stb. 13, bőrvágó kés 4, villa 2, harci kasza és sarló 28, fűsarló 1, lándsacsúcs 7, rudtokvég 17, nyílhegy 7, fokosszerű kis lándsacsúcs 1, kard-penge 2, törféle 5, kancsuka alaku láncz (kardkötő?) 4, olló 3, kapocsféle 2, csat és lemez 5, karperecz 1, csokorszerű csat 1, gömbös hajtűféle 1, göbös karika 1, lánczocska bronzlemezzel 1, üllő vas 2, nyersvastomb 2, fogó 1, kalapács 2, ráf 3, különféle pánt 12, zabola és részei 7, gangóféle horogláncz 1, töredékei 3, különféle szög 11, hosszú vastag sodrony 1, szemes rekesz szög stb. 4, karika 6, összekötő négyzetű pánt 1, hosszú pánt 1; tűütő acél 2, orsó szárféle koronggal 1, fonalgombolyító 1, hegyes henger 10, horgos pánt 5, grafitedényekről való pánt 20, ár 1, összesen 284 darab. *Bronzból*: csótárféle peczkes láncz 2, bronzlepény 1, bronzdíszlet 1, öv (hét töredékben) 1, kapocsféle öntvény 1, összesen 6. *Különféle*: grafit öntőminta 4, kőgömb és parityakő 10, fenőkő 50, kézi örlőkő 54, agyagedény, mécs 19, orsó s más agyagsúly 17, színes gyöngy 2, üvegöntvény 2. Cserép tömértelen. Hogy a földben rejtett vastárgyakból ott igen sok elmállott, a rozsdától teljesen elemésztetett, azt az ásás közben feltáruló nyomok s a fölismerhetlenségig széttöredezett szilánkok mutatják. Általában a nagy gonddal s óvatossággal kiszedett s napfényre hozott vastárgyak mind oly annyira át vannak hatva a rozsdától, hogy fentartásukat csak különös vegyészeti szer alkalmazásával lehet biztosítani, különben még a vaskosabb darabok is elpusztulnak, mert évek multán is mint a száradó korhadt fa hasadoznak és mállanak.

Lehoczky Tivadar.

A «PETRIS-I» ŐSTELEP SZAMOS-ÚJVÁRT.

(Harmadik befejező közlemény.)★

III. KONYHAHULLADÉKOK. A Petrisi őstelep leletgazdagságához mérten a konyhahulladék maradványok is sokkal nagyobb számban fordulnak elő, mint az általam eddig ismertetett más erdélyi őstelepeken. Az 1895-ik év óta átvizsgált őstelepeken erre vonatkozólag a következő tapasztalatokat szereztem: 1. a csontokban szűkölködő lelhelyek kis telepek vagy tanyák voltak rövid ideig ott tanyázó kevés lakóval. (A nagyobb telepeken van elég csont.) 2. Az őstárgyak rendszeren televényben vannak eltemetve, míg a kutatásokat csak a felületen végeztem. (Ásatáskor többet lehet találni.) 3. Az idők folytán

★ Az első közlemény megjelent Arch. Ért. 1901. 17—28., a második u. o. 1901. 146—163. lapjain.

a felületre került csontok könnyen elkorhadtak és szétmállottak, míg a cserepek száma alig kevesbedett. 4. Végül föl lehet tenni, hogy a kis tanyák eledel-szükségletének megfelelő kevesebb csontmaradványokból már azon időben a kutyák is sokat elpusztítottak. A «Petristelep» konyhahulladékainak szerves maradványai csak állatiak s mert mindezideig a telep talaja felbolygatva nem volt, kétségtelenül őskoriaknak tarthatjuk. Ezen prähistorikus állatcsontok rozsdásbarna és szürke színűek, hosszában hasogatottak, harántul tördeltek s némelyeken vágószerszámaik nyomai oly határozott tapasztalatokat nyújtanak az eszközök anyagának minőségéről, hogy ezek alapján a legkétségtelenebb bizonyossággal meg lehet határozni a kérdéses telep kulturáját, vajon kő- vagy már fémeszközökkel is rendelkeztek-e az illető telepesek? A többek közül két ily — vágási nyomokat viselő — csontot állítok egymással szembe. Az egyikben több egymásra és elhibázottan egymás mellé mért csapások, az inkább törésnek vagy zúzásnak minősíthető rövid és széles medrű bevagdálások egy tompa élű kőeszköztől, nevezetesen kőbaltától származnak; a másik csontdarab felületén mutatkozó bevágások ellenben hosszabb és keskenyebb mélyedések, a vágás fenékvonala papíréll finomságú és teljesen egyenes, az eszköz éle mélyebben hatolt be a csontba s ferdén haladó, egy síkban lejtő, szélesebb sima lapot hagyott maga után, egymásra ütés nem igen észlelhető, mert az éles vékony él mindig más helyre vágott s nem az előbbi csapások medrébe; mind e jellegekben könnyű felismerni a fémeszköz munkájának kézzelfogható bizonyítékait. A vágási nyomokat feltüntető csontokról még csak annyit jegyzek meg, hogy a legtöbb fémeszközeire mutat. Minthogy 20—25 drb. apró csonttöredék szénfeketére, sötétbarnára vagu kékesfehérszínűre van égve. A csontok mind emlősállatok vázrészei, eddig még sem madár-, sem halcsont nem került a munkások által összeszedett és általam is gondosan gyűjtögetett maradványok közé; a csontokon kívül e csoportba néhány kagyló- és csigahéj törmeléke is tartozik. Az őskori konyhahulladék maradványok csoportjának legérdekesebb észleletei az ősemlős állatfajok pontos kimutatásában nyilvánulnak, mert habár geológiai értelemben nemcsak maga az Alluvium, hanem az egész Anthropozoi periodus is csekély időszak, úgy, hogy a fauna az Alluvium egész folyamában megtartott ugyanazonos jellegénél fogva a geologusra lényegtelen, a prähistorikusnak — mert nem ilyen t. i. palaeonthológiai szempontból, hanem az egyes őstelepek gazdasági és kulturális viszonyainak jellemzése végett vizsgálódik — elengedhetetlen kötelessége a telep kulturrétegéből napvilágra került állatmaradványok lehető pontos determinálása. Annál inkább kíváncsi ez nálunk, mert ilyen irányú ősrégészeti munkálatok, — a mint ezt Pulszky is kíváncsian tartotta — eddig sajnos! alig eszközöltettek.*

A faji jellegeket többé-kevésbé magukon viselő vázrészek, ú. m. az állkapcsok, fogak, agancsok, szarvcsapok, ugri csontok (talus, astragalus) patacsontok (phalanx tersia), stb. továbbá néhány molluscahéj alapján egy gazdag

* Lásd Bevezetés Lubbock: Történelem előtti idők művének magyar kiadásához. pag. XLVIII.

és érdekes prähistorikus állatsorozatot sikerült összeállítani a Petris őstelepről. Részint a magam meghatározásainak revideálása, részint a meghatározatlanul maradt vázrészek determinálása végett az anyag nagyobb részét felküldtem volt Budapestre is, hol dr. Koch Antal professor úr szíves közvetítése folytán dr. Vángel Jenő tanár úr az állattani intézet eléggé gazdag összehasonlító bonczteni gyűjteményének segélyével eszközölte a csontok meghatározását. Azonban ez a gyűjtemény s általában véve Budapesten egy gyűjtemény sem elég gazdag és részletes arra, hogy több fontos kérdésre az állatmaradványokat illetőleg határozott feleletet adni lehessen. Így nem lehet pl. eldönteni, hogy a *Bos Taurus* maradványok minő válfajhoz tartoznak? a *Sus Scrofa* vad- vagy házi sertésre vonatkozik-e? hogy a *Canis sr.* részben nem a *Lupustól* való-e? Ilyen kérdések eldöntésére már igen nagy összehasonlító anyagra volna szükség, a minővel pl. Bécs rendelkezik. Az egyes fajok egyedszámainak kimutatása még a determinálásnál is nehezebb feladat lévén, erre különös czélzattal annál is inkább nem törekedhettem, mivel ilyen tanulmányokhoz a telep csontmaradványainak minél kimerítőbb összegyűjtése kívánatos; azonban az alábbi sorozatban kitüntetett fajok és esetleg ezek egyedei kétségtelen adatok alapján ítélve határozottan jelen vannak.

1. *Equus Caballus* L. 36 drb. zápfog, 7 egyéb fog, 3 lábközépcsont és 3 lábujjperccsont.

2. *Bos Taurus* L. 1 felső és 7 alsó állkapocs töredék, m. e. 120 vegyes zápfog, 3 incis., 2 szarvcsap, 1 atlas, 3 acetabulum, 1 metatarsus, 1 metacarpus, 3 talus, 6 ujjperccsont és 4 patacsont. Megemlítendő egy őskori tulok teljes csontváza is, a mely a temető árkában a felszíntől 9—10 dcm. mélyen a humus és az agyag határán volt eltemetve. A tulok itten felsorolt maradványai közül a két teljesen ép szarvcsap bír különösebb érdekléssel, minthogy a 12—12 cm. magasságú csapok az erdőlyrészi hegyvidékeken tenyésztett rövidszarvú törpébb tulokfajtákra emlékeztetnek; de ezenfelül az egyiknek hengeres és kevésbé görbült, a másiknak ellenben lapítottan hengeres és jobban ívelt formájában a *Bos Taurus* — kétségtelenül — két külön változatának (a *Brachyceros* fajtnak = *Rass*) jelenlétét lehet konstatálni, a mely fajta a Rütimeyer tanár által közzétett kimutatás szerint a schweizi tavi lakások konyhahulladékai között a *Cervus Elaphus* után, mint a leggyakoribb állatfaj szerepel.* A hengeres csap töve a két ellenoldalon befürészelést mutat, a mely után a szarvcsapot letörték a koponyáról.

3. *Cervus Elaphus* L. 1 felső, 3 alsó állkapocs töredéke, 14 zápfoga és 22 kisebb-nagyobb agancstöredéke van jelen, a melyek között 3 fűrt balta és csákány, 3 ár, 4 vegyes készítmény, 2 rózsató és 19 agancsforgács. Ez utóbbiak néhány darabján részint hosszanti faricskálások, részint harántul eszközölt bevágások (fűrészelés, reszelés) szemlélhetők. A legnagyobb (22 cm. h.) agancs darab külseje mostani kopott állapotában is dűsan rügyezett s egy fejlett, idős állattól való eredetre utal.

4. *Cervus Capreolus* L. 1 felső és 1 alsó állkapocs töredék, 2 nagyobb

* L. Lubbock. Tört. e. i I köt. pag. 198. 31 sorsz.

és 5 kisebb agancsrészlet képviseli. Az egyik agancsot a rózsza alatt éles fém-eszközzel vágják be félig s az ellenoldalon aztán letörték. Ugyaníly módon távolították el a mellékágakat is. Egy másik agancs törzsén abnormitás látható.

5. *Ovis Aries* L. 8 alsó állkapocs drb., 80 — az állkapcsokból kiesett — zápfog közül a legtöbb: m. e. 50—60 drb fog és 10 drb csonttöredék kétségtelenül ide tartozik.

6. *Capra Hircus* L. 5 alsó állkapocs drb, m. e. 10—20 zápfog, 6 szarv-csap töredék és 3 drb apróbb csont rész. A csapok egyike belül is tömör, a többinél jóval zömökebb és vaskosabb példány, melyet a kolozsvári ásv.-földtani intézet gyűjteményében őrzött *Ibex Carpathorum* Koch szarvcsapjaival összehasonlítván, határozottan állíthatom, hogy a kérdéses csap az *Ibex*-től nem származtatható. A csap tövének egyik oldala éles fém-eszközzel végzett befűrészelést mutat, a mely után a meggyengített csapot letörték, a koponyáról.

7. *Sus Scrofa* L. domestica. A 23 felső állcsont töredék, 55 alsó állkapocs töredék, 40 vegyes zápfog s 35 egyéb (canin. + inc.) fog közül a legnagyobb rész ide tartozik, azonban egy hatalmasabb méretű s durvább szövettű állcsont alapján a ferus jelenléte is valószínű. Az állkapcsok között 5 drb töredék fiatal malacz maradványa.

8. *Canis Familiaris* L. 2 felső állcsont töredék, 7 alsó állkapocs, 6 vegyes fog és 5 kis csontocska került elő a kulturrétegből.

9. *Spalax Typhlus* Pall. 1 alsó baloldali ép állkapocs a benne lévő 2 hengeres zápfog és 1 metszőfoggal. Dr. Koch professor úr szerint a zápfogak lemajszolt felületének rajzai eltérnek attól, a mit Giebel *Odontographiájában* és az egyet. állattani intézet gyűjteményében lévő *Spalax typhlus* vázán látni lehet. Ezen eltérésnek a bécsi k. k. naturhist. Hofmuseum is kifejezést adott abban, hogy dr. Hoernes Mór muz. custos úr ezen állkapocsot, mint *Sp. typhlust*, esetleg? alatt, mint «hungaricus»-t küldte vissza. Hogy vajon a berlini zoologus: Nehring tanár által közelebbről felállított «hungaricus»-féle új faj rejlik-e benne, jövőben lehet csak nyilatkozni erről pontosabban. A *Spalax* előfordulását ősemberi telep konyhahulladékai között ez adattal másodszor van szerencsém kimutatni hitelesen s előreláthatólag állíthatom — a mint ezt a boncznyiresi telep ismertetésében is jeleztem* — még gyakran fogunk vele találkozni őskori telepeinken.

10. *Cricetus frumentarius* Pall. 3 alsó baloldali állkapocs, a melyek minthogy szórványosan fekszenek a humusban, kétségtelen konyhahulladékok.

11. *Unio batavus* Lamck. apró törmelékekben.

12. Molluskák közül találtam még az altalajban a *Helix lutescens* Zgl. s több más *Helix*-faj héjtörmelékeit, de ezeket csak esetlegesen, t. i. nagyobb szükségét feltételezve szabad az ősember ételhulladékainak minősíteni.

Ezen állatsorozat leggyakoribb alakjai a tulok és a disznó; e kettőből több maradvány kerül elő, mint a többi fajokból együttvéve, a mi azon természetes oknak folyománya, hogy e két állatfaj testének nagyobb tömegével

* L. «A Valea Holcserági őstelep» Baucznyires határán. Orv. Termtud. Ért. 1895. évf. pag. 34.

és egyéb előnyös tulajdonságaival — mint manapság is — az ember leghasznosabb, legkedveltebb házi állata volt. A lómaradványok is oly gyakoriak, hogy már e telep létezése korában általánosan elterjedt szelídített állatnak lehet tekinteni. Ugyanilyen házi állat volt még a juh, kecske és a kutya, míg a szarvas, őz, vaddisznó, földi kutya és a hörcsög vadászat útján elejtett vadállatok. A szarvas és az őz már végképen kipusztult a vidék faunájából, áldozata lett a fenevadaknál is telhetetlenebb ember életszükségeinek és vadászszenvédeleiknek s csak az időnkénti árvizek által kimosott vagy a halászok hálóiival kiemelt agancsok gyakorisága tanuskodik e délczeg vadak egykori általános elterjedéséről. Szamosujvár faunájára nézve új adat a *Spalax Typhlus*.

IV. EGYEB TÁRGYAK. A) *Oseemberi csontvázrészek*. *Homo sapiens* három csonttöredéke; egyik igen kis gyermektől származó *Os frontale*, a másik kettő felnőtt ember *Os occipitale* és *Os femoris Capitulum* csontjainak töredéke. Szükséges megjegyezni, hogy e csontok nem együttesen (pl. sírból), hanem a telep különböző pontjain szórva találtak.

B) *Fém tárgyak*. E csoportba 6 drb bronz és 4 drb. vastöredék tartozik.

1. Kissé kúpos gombosfejű, 105 mm. hosszú, ép bronztű hengeres húzalból melyen 3 a bronzba bemélyített párhuzamos vonaldísz fut le csavarulatossan a gombtól hegye felé, de itten már 35 mm.-nyi része nélkülözi a díszítést. Hegyét a találók megtakarították vékony patinájától. Ábráját l. 1. sz. a.

2. Hosszabb csavart bronzhúzalból egyszerűen levágott és egyik végén kihegyesített, 126 mm. h. ép tű felső végén kissé meghajlítva. Hegyének 65 mm. h. része nem csavart. A hengeres huzal legnagyobb vastagsága 3 mm. L. 2. sz. a.

3. Négyoldalú csavart bronzhuzal 8 cmm. h. töredéke. L. 3. sz. a.

4. Egyenetlen vastagságú, vékony hengeres bronzhúzalból készített 21 mm. átméretű, ép karika vagy gyűrű 2 végén egybeforrasztva. Mint ékszer volt használatos. L. 4. sz. a.

5. Hengeres, sima bronzhúzalból álló, nyílt karpereczet utánzó és 12—14 mm. átméretű fülbevaló ékszer, melynek teljes analogiája a jelenben használatos arany fülönfüggők közt még divatozik. Tühegyes két vége egymással 1 mm. távolban szemben áll. L. 5. sz. a.*

6. Alig 2 mm. vastag bronzlemezéből készült ismeretlen tárgytöredék darabja. Szélessége 35 mm. L. 6. sz. a. Minden bronzdarab patinája szürkészöld. Ásatás által kerültek felszínre.

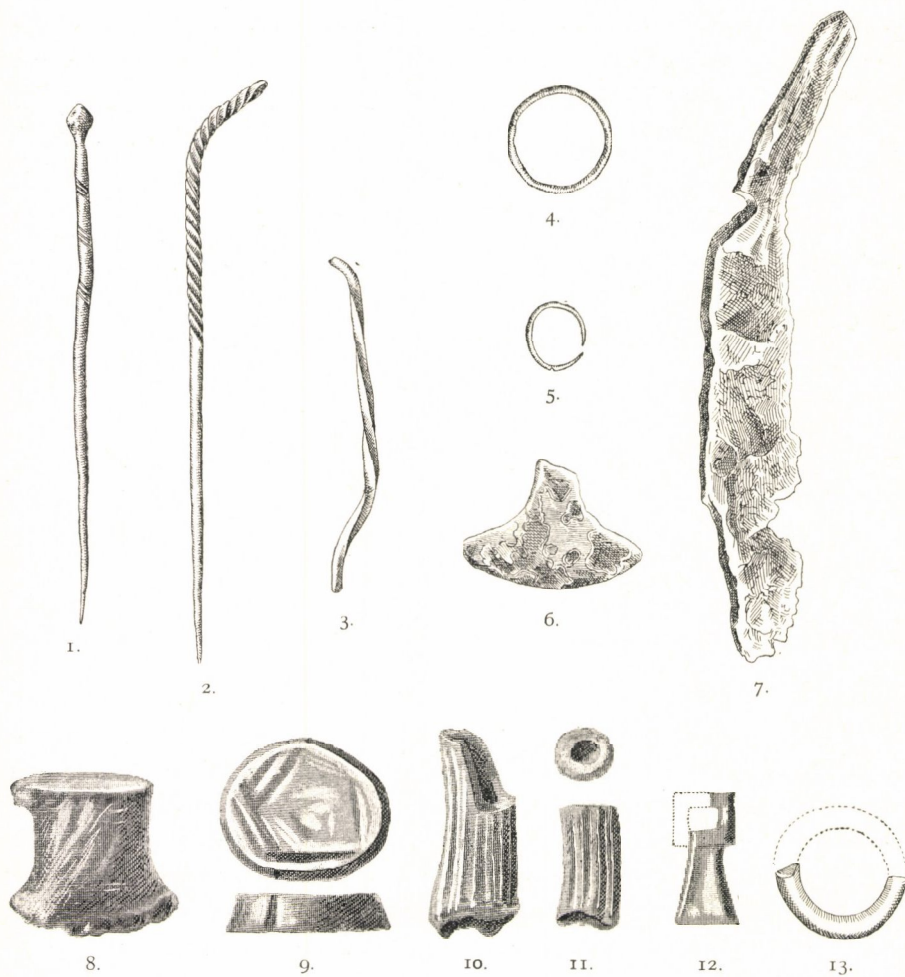
7. A többi leletekkel együtt jutott hozzám 4 drb a földből kiásott, rozsdátté vastöredék, melyek közül egy 2 cm. széles pengéjű, íves görbületű, homorú oldalán éles, hátán tompa vágószerszám, hihetően sarló vagy kés 13 cm. h. maradványa érdemel nagyobb figyelmet, míg egy kis szeg és 2 keskeny lemez jelentéktelenebbek. A sarlót l. 7. sz. a.

8. Urmánczy állítása szerint 28—30 cm. mélységben találtatott az ásatásnál egy 28 mm. átmérőjű, igen kopott, olvashatatlan bronzérem, melyet prof.

* V. ö. Hampel: Bronzkor. III. k. CCXXXVI. t. 28. sz. ábra.

dr. M. Hœrnes cs. és kir. udv. múz. custos úr Marc Aurel (161—180 p. Chr. egy görög városi érmének volt szíves meghatározni.

C) *Faragott csonttárgyak.* 1. Szarvas agancsának rózsatövéből lefűrészelt 2 drb agancstöcsont. Az egyik 5.5 cm., a másik 2 cm. vastag, kerek csap alul és felül is teljesen simára átfűrészelve. Az átvágás könnyebbitése végett a fűrészelést a csap kerületén 5 helyen kezdték be s így körülfűrészelvén a csap belsejének közepén végezték, jeléül annak, hogy a munkával a kemény

csontban nehezen haladhattak. Mind a fűrész keskeny volta, mind a fűrészelés igen éles reczézetei világosan mutatják, hogy a munka vékony fém- (bronz-) fűrészszel eszközöltetett. Az agancsról, mint fölöslegnek megszabadításán kívül más rendeltetésök bizonytalan. L. 8. és 9. sz. a.

2. Szarvasagancsból felületén hosszában végig faricskált és végeiken haránt fűrészelt 2 drb. csonttárgy. Nincsenek még elkészítve, de látszik, hogy az agancs belének kikotrása után fonalra fűzve szándékolták (gyöngy, hálósúly, játékszer, stb.) felhasználni. Hosszaságuk = 5 és 4.5 cm. L. 10. és 11. sz. a.

3. Szarvasagancsból faragott különös alakú csonttárgy sérült állapotban. H. = 55 mm., egyik vége közepébe egy 14 mm. hosszú négyszögű üreg van faragva fémesszközzel. A csüngőként használt amulet ábráját. L. 12. sz. a.

4. Szilárd csontból faragott 26 mm. átmérőjű karikagyűrű fele, melynek átmetszete háromszögű. A csinos ékszertöredék darabját l. 13. sz. a.

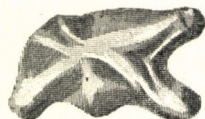
D) *Agyagállat alakok.* Ilyen 3 drb van a gyűjteményben, mind megcsonkult állapotban. Kettejüknek lábakkal és farkkal ellátott idomában disznót lehet felismerni, ellenben a harmadik példány oly primitív készítmény, hogy ezt még állatnak sem lehet biztosan határozni. Hosszúságuk mostani csonkult alakjukban — 6,5, 3,6 és 3 cm. L. 14., 15. és 16. sz. a.* Ismereteseek ilyen agyagból égetett állattárgyak Hallstattból, Tószegről, Pilinből, Lengyelről, Tordosról, Verseczről, Vattinából, Szamosújvárról stb. lelhelyekről.

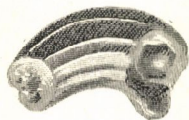
14.

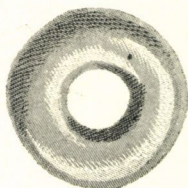
15.

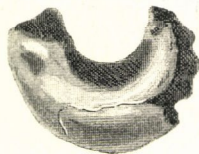
16.

17.

18.

19.

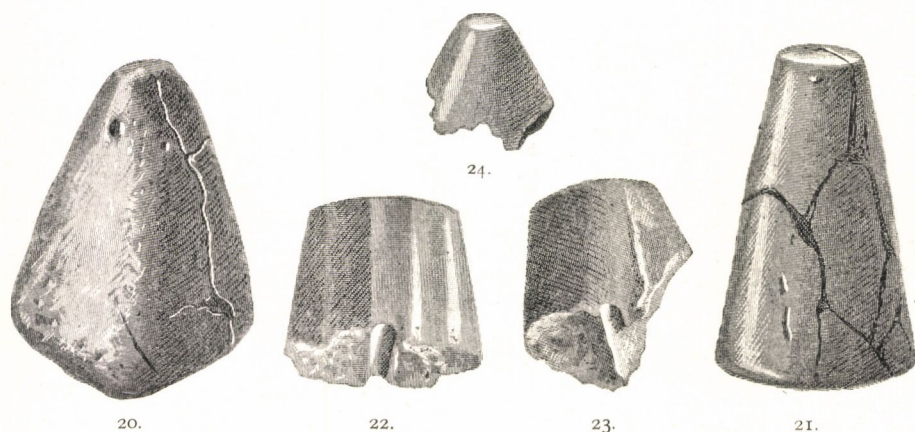
E) *Agyagkarikák.* 1 ép és 10 drb töredék tökéletlenül égett oly agyagkarika van a leletek között, a melyek mind hengeres alakú agyagszalagból készültek és közepükön nagyobb üreggel bírnak. Az ép példány külső átmérője = 72 mm., vastagsága — 25 mm., a lyuk átmérője = 26 mm. E méretekől a töredékek sem igen térnek el. Az egyik darab felső része olyképp díszített, hogy az ujjarázda keskeny mélyedései a karika felületén körülhaladnak. L. 17. sz. a.** Rendeltetésök bizonytalan, Wosinsky a picziny fenekű edények aljzatának minősíti; nézetem szerint inkább kultustárgyak lehettek, mert más profán rendeltetésöket alig lehet feltételezni. L. 17., 18. és 19. sz. a.

F) *Agyaggulák és kúpok.* Ezen érdekes, de bizonytalan célú ősemberi tárgyakból 20 darabot észleltem, a melyek két változatra különülnek, ú. m. négyszögalapú, négyoldalú gulák vagy piramisok és köralapú csonka kúpok vagy konusok. Az előbbiekből 11 drb, az utóbbiakból 9 drb került elő többnyire töredék állapotban. A csúcs alatt 3—4 cm.-nyire mindenik át van lyu-

* V. ö. Hampel: Bronzkor. LXXI. tábláján.

** V. ö. Wosinsky id. m. I. k. XXXI. t. 8. sz.; továbbá Darnay id. m. 52. l. alsó közép ábra.

kasztva 8—12 mm. átmérőjű lyukkal vízszintes irányban. Az ép példányok magassága = 15.5—17 cm., alapok átmérője = 10—11.5 cm. A két változat úgy a nagysági viszonyokra, mint rendeltetésére nézve megegyező. Anyaguk általában durva szövetű agyag gyakran kavicszemekkel és egy esetben gabnapelyvával is keverve, többnyire tökéletlenül égetve. A pyramis csúcán 3 darabnál 1—1 ujjal bemélyített nagy pont látható, kettőn semmi jel nincsen; a kúpok között 4 drb. jeltelen, kettőnek tetején pedig pontokból képezett kereszt, illetőleg a másikon három egymást a központon keresztező vonal fordul elő. A mi ezen agyagtornyok rendeltetését illeti, mindeddig még nagyon problematikus: Radimsky,¹ Hørnes,² és Darnay³ szövőszék nehezékeknek tartják,

Römer⁴ tüzi kutyáknak nevezte. Szendrei⁵ és Ortway⁶ symbolikus, vallásos vagy tűszertartási tárgyaknak minősítik, kikhez részben Wosinsky⁷ is csatlakozik. Tekintve az észleletek sokaságát, melyek szerint ásatásoknál a tűzhelyek körül találtak, a jövő talán tűszertartási symbolikus tárgyaknak fogja eldönteni, csak az ásatások lelkiismeretes végzése és e tárgyak teljes statisztikája fogja a kérdést megoldani. A petrisi példányokat l. 20., 21., 22., 23. és 24. sz. a.

G) *Ismeretlen agyagtárgyak.* 1. Egy teljesen ép és 5 töredék oly agyagtárgyat mutatok be, a melyekről a magyar ősrégészeti irodalomban is van tudomásom⁸ és a melyekkel saját kutatásaim alatt is most másodszor találkoztam. Szabálytalan hengeres alakú tárgyak ezek, közepükön körülvonuló bemélyedéssel, melyben 2 példánynál határozottan a reájuk kötött zsinég bevágását ismer-

¹ L. Die prähistorischen Fundstätten etc. Sarajevo, 1891. pag. 46. Fig. 159.

² L. Die Urgeschichte des Menschen. Wien, 1892. pag. 252.

³ L. Sümegh és vidékének őskora. Bpest, 1899. pag. 52.

⁴ L. Szendrei: Borsod megye őstelepei. Arch. Ért. 1883. K. ny. pag. 24.

⁵ L. U. o. pag. 25.

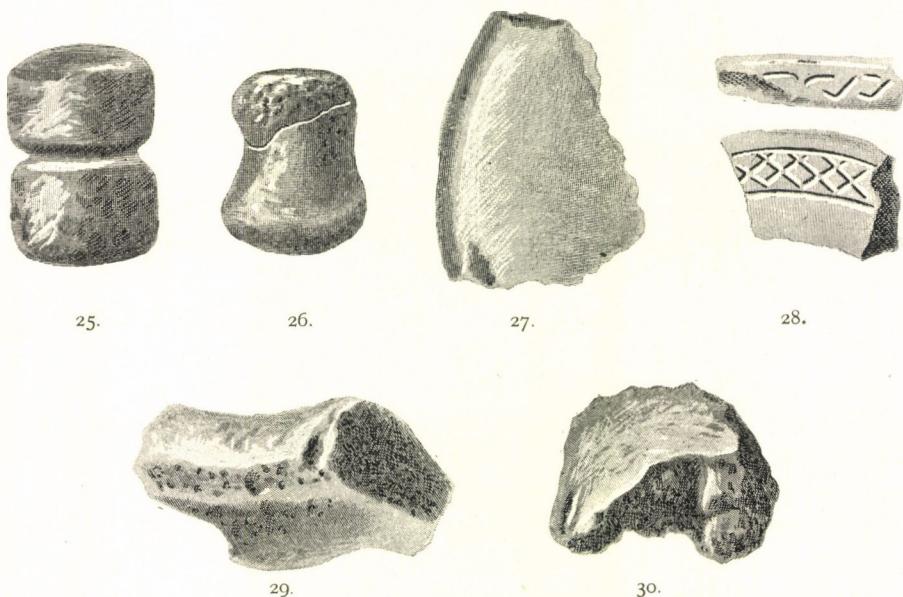
⁶ L. Temesvármegye tört. Pozsony, 1896. pag. 207.

⁷ L. Tolna vármegye tört. Bpest, 1896. I. k. pag. 122.

⁸ L. Milleker: Délmagyarorsz. régiségleletei. I. Vattina. VI. tábla. 9. sz. (=agyagcsörlő, Spule.) A Tiszavidéken is fordultak elő.

hetni fel. A legnagyobb ép p. hossza = 11 cm., vastagságának átmérője = 6 cm., a zsinag bekoptatás medrének szélessége = 12—15 mm. Anyaguk kavicszemekkel kevert, jól égetett agyag; némelyik kőkeménységű és szokatlanul súlyos, tömör. A többiek hossza = 8·5, 2 és 11 cm., a henger átmérője = 6—7·5 cm. közt változó. L. 25. és 26. sz. a. Rendeltetésökre nézve nehezek vagy még inkább közepükön kötélre kötve igen czélszerű védő- és támadófegyverek lehettek. Hasonló tárgy 15 drb került elő az öregfalui őstelepen, melyek között 3 drb átfúrt volt.* A petrisieken disztítés nincs.

2. A cserepek között olyan sajátzerű tárgynak 15 drb töredéke mutatkozott, a melyet másnak, mint tálcának minősíteni nem lehet. A töredékek ép

széle mind szabályos köríves, úgy, hogy az ép tárgy egy 10—18 mm. vastagságú és körülbelül 25—35 cm. átméretű lapos, sima tálcza volt, melyet sok hasznos célra használhattak. Egyetlen egy darabnak egyik lapja és éle van vonalkeresztjezekkel disztítve. (L. 27. 28. sz. a.) Hasonló cserepeket a kécsai őstelepen is találtam.**

3. Az agyagtöredékek közül kiválik 5 drb igen durva, földesszövetű, polyváselegyű, tökéletlenül égett roncs, melyeknek részint felálló, részint kevésbé kihajló peremes részében 3—4 cm. vastagságú nagy durva edények maradványaira lehet ismerni. Felületük is igen durva, érdes, úgy hogy ezeket a rendes edények közé nem lehet venni, hanem valamely különös célra szolgáló cseberféle edényektől származtatom. (L. 29. és 30. sz. a.)

4. Különböző eredetű többé-kevésbé égett agyagtöredékek m. e. = 15 drb:

* L. Délmagy. Orsz. Tört. és Rég. Ért. 1896. évf Orosz E.: Új őskori telep Öregfalu határán.

** L. «Erdélyi Muzeum». 1896. évf. pag. 64.

H) *Tűzpadok roncsai*. E csoportba 72 drb kisebb-nagyobb agyagrög tartozik, a melyek kavicsmentes, halványvörös vagy mézszürke, felületükön simára sikárolt és többnyire keményre égetett tiszta agyagból állanak és házfalvakolatra emlékeztetnek. A legvastagabb töredék 5 cm., de ennél is vastagabb volt a tűzpad, melynek aljzatába némely példányok tanúsága szerint nagyobb kavicsok vagy szögletesen tördelt kődarabok is voltak beágyazva, sőt egy lapos, sima felületű dacittuffa kő épen a tűzpad lapjának szintjébe volt behelyezve. Faágat, dudvát, szalma vagy polyva nyomait egyben sem találtam. A felszíntől 38 cm. mélyen volt egy tűzpadrög felszíne a kulturrétegben. Több ily töredéket lapjával aláfordult helyzetben találtam, miből következik, hogy a tűzhelyeket még a telep létezése idejében felforgatták; ép tűzpadot nem láttam. (L. 31. sz. a.)

I) *Faltapaszkok rögei*. Hengeres faágak, pálczák, rudak fatörzsek és szegletes, hasított léczek benyomásait feltüntető, torha szövetű, lágy, szárazon törékeny, nedvesen mállékony agyagrögök igen gyakoriak. Anyaguk gabnapolyvát, fűszálakat, murvát vagy szalmatöröket bőven tartalmaz és a szerint a mint ezen alkatrészekből kevesebb vagy több van bennök, tömörebb vagy lazább összetartásuak, s az előbbieket rendszeren élénkebb téglavörösre égették, mint az utóbbiak. Az egymás mellett párhuzamosan fekvő kisebb benyomatok átmérője 5—15 mm., a leggyakoribb méretek = 10—20 mm., a vastagabbak átmérete = 20—32 mm., de ezeken kívül m. e. 20 drb nagyobb rögön egész fatörzsek hengeres benyomatai is szemlélhetők a töredékeken mérhető átméret szerint 8—9 cm. vastagságig, miből következőleg kétségtelen, hogy ennél még vastagabb hengeres fatörzseket és rudakat is alkalmaztak az agyagtapaszték alatti sövényfalakba. A lapos, tehát hasított vagy faragott léczek és törzsek szélessége = 25—90 mm. közt változó. A nagyobb törzsek mellett gyakran vékonyabb ágak benyomatai is vannak, de ennél is érdekesebb az olyan rög, melynek egyik oldalán a vastag rúd vagy törzs látható, míg a másik oldalon harántos irányban a vékony ágak, vesszők benyomatai szemlélhetők, a mely példányok tehát a sövényfonat ágainak keresztezését tüntetik föl. Egy nagyobb rög belsejében több — a polyvatokjával együtt az agyagba került, 7 mm. h. és 2 mm. széles gabnaszem benyomata tűnik föl, melynek idoma az alakorhoz vagy még inkább a tönkölyhöz hasonlít. A pálczabenyomatos agyagrögök az ősrégészek általánosan elfogadott nézete szerint a kunyhók sövényfalának meg-

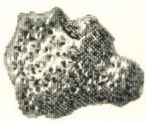
égett agyagtapasztékai, melyekkel a telepkutatók minden nagyobb őstelepen találkoznak, s így ezeknek számos analógiája ismeretes. A legnagyobb rög hossza = 18 cm., szélessége 10 cm. A faltapasz külső oldala laposra volt elsimítva. Két drb rögön az ősember ujjainak benyomata maradt, a mint a lágy agyagot megmarkolta. A Petris telepről tanulmányozás alatt volt ágbenyomatos rögök száma = 162 drb. (L. 32. és 33. sz. a.)

V VASKOHÁSZAT NYOMAI A PETRIS ŐSTELEPEN. Külön foglaltam össze a vasolvasztásra mutató nyomok érdekes adatait, a melyek a tárgyak minősége szerint három külön csoportra különíthetők.

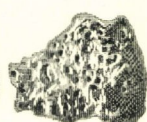
1. Vaskövek. A leletek közt 12 drb olyan követ találtam, a melyek a másfajta köveket meghaladó súlyuk által azonaal elárulják, hogy ezek valami érczek darabjai. Összes súlyuk = 1756 gr.. ebből a legnagyobb drb súlya = 533 gr. Alakjuk salakszerű, likacsos, érdes felületű, szabálytalan idomú rög, mely át van hatva olvadási, üreges, hólyagos dudorokkal, felületén üveges kérdezzéssel.

34.

36.

35.

Dr. Koch Antal professor úr ezekre nézve a következő észrevételt fűzi: «Ez nem természetes vasércz már, hanem olvasztás után létrejött vassalak. Határozottan erre utalnak a kisebb-nagyobb hólyagüregek, a minők a termés vasérczben nincsenek. E salak után az eredeti vasércz minősége valószínűleg barnavasérczre (Limonit) mutat, melyet legközelebb Rodna vidékéről kaphattott az ősember». E szerint e súlyos kövek a vasércz és a vele összeolvadt agyagnak salakrögei. Némelyik friss törésű felületén az ércz fémfényű fekete színű, a melyben több agyag van likacsosabb, könnyebb fénytelen sötétbarnás színű, s a reájuk tapadt és égett agyag téglaveres. Több darab felületén helyenként vas-(oxyd) rozsa képződött. A legoxydáltabb példányról dr. Koch professor így nyilatkozik: «Ezen a darabon az eredeti vasércz minősége még jól kivehető. Ez meglehetősen agyagos mocsárvasércz, melyen a vízi növényzet nyomai is láthatók még. A lapos darab homorúbb felén itt-ott vékony salakréteg tapad rajta, annak jeléül, hogy ez a darab is a vasolvasztóban lehetett, de nem olvadt meg.» E vasérczrögök prähistorikus voltát bizonyítandó, feljegyzem, hogy egy kis darab ilyen érczrögöt felszínén rátapadt égett agyaggal magam vettem ki ősi fekhelyéről a kulturrétegből, a felszíntől 20—30 cm. mélységből, hol a televényben égett agyagmorzsák társaságában feküdt, kizártnak tartom tehát, hogy jelenkori kovácműhelyből odakerült salakok volnának. Ilyen vasérczrög ábráját l. 34., 35. és 36. sz. a.

2. Olvasztó edények. A már tárgyalt edénycserepeken kívül előfordult m. e. 110 darab olyan speciális jellegű cserép, a melyek részint anyaguk,

részint a körülmények által arra indítottak, hogy ezeket, mint a vasolvasztásra szolgáló edények maradványait e külön fejezetben ismertessem. E csoportba vettem mindazon cserepeket, melyek nagy hevítés hatása alatt olvadt, likacsos, szövetet nyertek. Főbb jellegeik a következők: *a)* Hólyagos, likacsos, szivacszerű anyag vagy csupán ilyen felület; ha az egész anyag szivacsos, az ilyen a vizen úszik. *b)* A mai cserépedény máshoz hasonló olvadási kéregfelület. *c)* Durva, érdes felületű, nagy tűz hatása alatt elgörbült falú és szabálytalan alakú edényrészletek. *d)* Anyagukban a gömbölyű kavicszemecskék mellett összetördelt, szegletes quarczszemek is vannak, a mit másfajta edényeknél eddig még nem tapasztaltam. Színök általában az olvadás fokozata szerint változó, de legtöbbször sötétszürke vagy kékesfeketés árnyalatú. A tüzelés alatt falaik elrepedeztek, eltorzultak, megolvadtak s a felmelegült légkörhő hatására likacsossá tették. Érdekes egy cseréptömeg, mert ebben négy egymásra esett és összeolvadt cserépdarab ismerhető föl. Dr. Koch Antal professor úr válasza e cserepekre vonatkozólag: «A durva vastag cserepek közönséges apró kavicsosporondos talajnemből készültek és az égetésnél teljesen megolvadva, salakos tömeggé váltak a külfalat kivéve, a mely úgy látszik tűzállóbb agyagos-vasas anyaggal lett bevonva (= engobirozva). Én is valószínűnek tartom, hogy ezek olvasztó tégelyféle edényeknek a cserepei; de talán a bronz olvasztására szolgálhattak? Mindenesetre sokkal tetemesebb hőfoknak voltak kitéve ez edények, mint azon esetben, ha csupán evő- vagy ivóedényekké lettek volna égetve. A legkisebb cserépen, a mely legkevésbé olvadt meg, világosan látható, hogy csekélyebb hőfoknál a kavicsos-porondos vastartalmú agyag vöröscseréppé éghetett, csak erősebb és tartósabb tűzben olvadt meg fekete salakká.» A cserepek falvast. igen egyenetlen, 10—25 mm. közt változó. 20 perem közül 12 felálló, 5 kevésbé kihajló. Előkerült 2 bütyök-, 1 gombfogantyú s 1 csapos, durva szalagfűl kör alakú fülnyílással. A 4 drb. lapos edényfenék között 2 feltűnően jellemzi a keskenyfenekű olvasztó tégelyeket s e töredékek öblös, alacsony formára utalnak. A másik kettő rendes nagyságú fazékfenék. Némely peremtöredék ívgörbülete 20—30 sőt 40 cm. átméretű területet is enged feltételezni. 10 díszített cserepen a láncdisz, domború szalag-, tekercs- és vessződíszítés fordult elő. E különös sajátossággal bíró cserepek anyagának a többiektől eltérő szerkezete alapján feltételezem, hogy olvasztó edények maradványai, noha a kisegítésnél eltorzult rendes edények is lehettek; analog adatok hiányában tartózkodom a végleges ítélettől s ennek eldöntését a jövőre halasztom, míg ilyen speciális irányú tanulmányok, fenéktöredéket, e kérdést jobban megvilágítják. L. 37. sz.

37.

3. Salakrögök. E csoportba osztottam be mindazon vastagabb, szabálytalan rögidomú, égett vagy olvadt agyagdarabokat, a melyek cserepeknek egyáltalán nem voltak tekinthetők. Az előbb leírt cserepekhez hasonlóan ezek is mind likacsos, szivacszerű, nagy tűz hatása alatt felfuvódott és hólyagosná vált agyagsalakok. Felületöket kékes, üveges olvadási kéreg vonja be.

Minél szivacsosabb, apró üregekkel sűrűn telt szerkezetű, annál könnyebb s az ilyen a vizen úszik. A nagyobb darabok súlyosabbak, a legnagyobbak 1 dcm.-nyi méretűek. Az összegyűjtött darabok száma m. e. = 48.¹ Dr. Koch Antal prof. úr észrevétele: «Ugyanolyan anyagból (mint az olvasztó edények) származott salak, mely talán az edények teljes összeolvadásából keletkezett. Egy darabkán világoskék, üveges salakréteg látható. «Tekintettel arra, hogy az agyagnak nagyfokú megéégése által is keletkezhettek ilyen salakrög, magam is csupán összeolvadt agyagnak minősítem s a vasolvasztással csak annyiban tartom összefüggőnek, mivel a határozottan jelenlevő vasérczek olvasztásához szükséges nagyobb tüzelésben a salakká olvadt rögök nagy számának is megtaláljuk a magyarázatát. Kisebb számban a tordosi, kécsai, torontál-újvári, öregfalui, csókai, szamosújvár-lunkai és Costa-Gyerli őstelepek is mutatnak föl ilyen salakos agyagrögöket, sőt még a jelenkori tégláégető helyekről sem hiányzanak.

Következtetések. A petrisi őstelep Szamosújvár vidékének leggazdagabb, legérdekesebb és legtanulságosabb történelem előtti lelethelye. Már maga a lelhely fekvése is oly feltűnően szép terrasse-alakulat, hogy ezt az eddig ismert erdélyi terrasse-telepek legjellemzőbb mintaképeül lehet tekinteni. Az ősemlék szempontjából a környék egyik legelőnyösebb stratégiai pontja is volt e hegyfok, mely optikai összefüggésben áll a lunkai és Costa-Gyerli őstelepekkel. A három telep egymástól való távolsága = 2200, 1200 és 2400 méter légtávolságban. A Petris-telep kedvező helyzetét a Szamos folyó fővölgyének, mint e vidék főközlekedési útvonalának köszönhetette, de másrészt a hegyfok keleti oldalán a Szamos völgyébe torkoló Sós-völgy és Füzes patak mellékvölgyek is jelentékenyen fokozták az itteni település előnyeit, minthogy a telepről nemcsak a fővölgyet és ennek széles ártérlapályát, hanem a mellékvölgyeket is messzire be lehetett látni és ellenőrizni. Ellenséges hadak közelgésének megfigyelését és könnyű közlekedést nyújtó telephelyeket kerestek az őskori vándornépek s a petrisi telep e tekintetben kiválóan megfelelt a követelményeknek. A terrasse tövében bőven van forrásvíz, a közeli folyóvizek a halászatnak kedveztek s hogy az őskorban milyen vadbőséggel birhattak a környező erdőségek, fogalmat alkothatunk magunknak, ha I. Apafi Mihály erdélyi fejedelmet hívjuk tanúságtételre, ki midőn 1669 augusztus 17-én Szent-Iványról Ujvárra menvén, 28-ig maradt ottan, naplójában ő maga a következőket írja: «Szamosújvárott létemben 8 napok alatt verettem² 148 őzöket, 19 szarvasokat és egy erdeit.»³ Továbbá 1670 szeptember 6—10 és 12—13 közötti időben ismét Szamosújvárt tartózkodván írja: «verettem 50 őzeket, 19 szarvasokat, 5 erdeit, 2 farkast, 1 medvét.»⁴ A telepterrasse geológiai alkatában szereplő kavicsüledékek a szükséges kőszerek anyagát szolgáltatva; az őrlőköveknek alkalmas nagyobb kőzetdarabok a Besztercze vidéki andesit hegységéből jutottak a telepre; a

¹ Nem szabad elhallgatnom, hogy 22 drb. ágbenyomatos faltapaszrögön is észleltem ily szivacsos szerkezetet!

² T. i. kutyákkal felverette.

³ «Erdei» alatt a régi magyar vadászok a vaddisznót értették. (A «Természet» szerkesztősége.)

⁴ L. Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály naplója. Erdélyi Múzeum. 1900. évf. 147. és 149. lapjain.

graphit Radnáról kerülhetett ide ; a vasérczet valamely közeli mocsárból gyűjtötték, míg a silex távolabb területről, az obsidián a Hegyaljáról, de legkivált a pyroxén-andesit örlőkő, mely az őskori telepek leggyakoribb kőzetanyaga csereforgalmi uton kerültek a telepeselek birtokába. A telep kulturtörténelmét, illetőleg a leletekben megnyilatkozó művelődési fokozatok mérlegelésénél és kormegállapításánál érdekes jelenségeket lehet megfigyelni. Ugyanis a fúratlan örlőkövek, a kő-, csont- és agancseszközök, a bronzok, agyagkarikák, tűzkutyák és tűzpadok, a korong nélküli keramika, az edénycserepek díszes és változatos ornamentuma, a gráphitos cserepek jelenléte, valamint általában is a lelettárgyak legnagyobb részének jellege mind kétségtelenen prähistoriai kulturára vallanak, ellenben az átfúrt örlőkő, a korongon készült edénycserepek, vasérczek és vaskészítmények, a hullámdíszes motívum gyakorisága, az átfúrt edényperem, egy római érem jelenléte, mint általában későbbkori jelenségek részben már a történelmi kor határának közelségét jelzik, részben pedig épen a történelmi időből származnak. A kultur adatok elkülönülésének e két csoportja alapján a telep művelődéstörténetében két külön szakaszt lehet megállapítanunk, ú. m. egy a bronzkor végére eső és hosszú ideig tartó őskulturát s ezt követőleg a La Tène és római kultúra jelentéktelenebb maradványait. Azonban maga az önálló őskultúra kora sem esik messze a történelmi idők határaitól, mert a vasolvasztás első kísérletei, a hullámdíszes cserepek és a függőlyesen átfúrt edényperemek egyazon korúak a prähistorikus kultúra többi emlékeivel. Minthogy azonban a petrisi — csak néhány példányban mutatkozott — korongolt cserepek anyaga már gondosan iszapolt és jól égetett ; s mert a La Tène kulturát olyannyira jellemző dudorszalag is jelentkezett az edény nyaka alatti cserépdarabon, sőt az edény oldalát körülfutó s az égetés előtt alkalmazott 2.5 cm. széles fehér festésű szalagdíszes cserép is fordult elő, a mely díszítési módot Wosinsky id. műve is fölemlíti, (l. II. 558. l.) s végül, mert e korongolt cserepek az általam a folyó év tavaszán felfedezett és feltárt apahidai La Tène kori nagy urnatemető keramikai készítményeivel tökéletesen megegyezők s tehát kétségtelenül La Tène koriak, önként következik, hogy az ezektől minden tekintetben elütő korongolatlan cserepek tömege régibb a La Tène kulturánál. Wosinsky szerint a graphitos díszítés a hallstatti periodusban jelentkezik legelőször. (l. II. 556. l.) Ezen érv alapján helyezkedve a Petris telep őskulturáját, a melynek keramikájában a gráphitos díszítés nagy szerepet játszik, hallstattkorinak kell minősíteni és az adatok együttes összevetéséből levonható következtetés szerint a Kr. e. 1000-ik év körüli időből lehet származtatni. A hallstatti kulturára vallanak az íves vonalakkal kerített kis csücskök, az ujjbarázda dísz a behajló peremű tálféle edények gyakorisága, a graphitos motívum ; mæander és spirál ornamenteket látunk Hoernes : *Ur-geschichte des Menschen* című művének 547. lapja előtti képestábla edényein, Radimskyben* pedig a hallstatti edények díszítésein kívül a 3. osztályú edényre, (158. ábra) a talpas serlegre, (154. ábra) az agyagpyramisra (159. ábra) és a 214—215. sz. a. keresztalakú bronztárgyakra is találunk analógiát. A vattinai

* L. Die prähistorischen Fundstätten (stb.) Sarajevo. 1891.

telep szép leleteivel is sok tekintetben azonosságot mutat,* úgy hogy ebből is nyilvánvaló a hallstattkori eredete. Analogiákat szolgáltat Darnay somlyói őstelepe^{nek} ** keramikája is, mely ugyancsak Hallstatt és La Tène korbeli. Végül nem hagyhatom figyelmen kívül az ördöngös-füzesi bronzkincsleletet sem, a mely a bronzkor késői szakaszából származván, bronzcsészei a hallstatti izlést jellemzik, a petrisi ősteleptől csak 3—3.5 km. távolságban feküdt.*** Az imént bemutatott őstelep, mint látjuk érdekes leletekkel járult Erdély északi területének prähistorikus korának ismeretéhez. A telep régiségleletei Vajna Károly volt fegyintézeti igazgató ajándékából a szamosujvári m. kir. áll. főgymnasium múzeumában őriztetnek; az általam gyűjtött tárgyak saját gyűjteményemben vannak.

Végül kedves kötelességet teljesítek, midőn hálás köszönetet mondok mindazoknak, kik e szerény dolgozatomban becses támogatásukkal részesítettek. Ki kell emelnem dr. Koch Antal és dr. Váangel Jenő egyet. tanár úrakat, valamint dr. Hoernes Móricz cs. és kir. udv. múz. custos úrat, mint a kiknek a vizsgálódási szakmájuk tárgyára vonatkozó szíves felvilágosításaikért tartozom köszönettel. Nem csekély köszönet illeti Vajna Károly volt igazgató úrat a leletek megmentéséért, míg az összegyűjtés két évi fáradozásával Urmánczy Joachim főfegyőr is igényt tarthat a nyilvános elismerésre.

Apahidán, Kolozs m. 1900. évben.

Orosz Endre.

* L. Milleker: Délmagy. orsz. régiségleletei. I. rész. 122—144. l. és Arch. Ért. 1899. évf. 150—182. l. rajzait.

** Lásd Sümegh és vidékének őskora. Arch. Közl. XXII-ik kötet. Különlenyomat: 50—77. lapján

*** L. Arch. Ért. 1895. évf. 196—201. l. és Hampel: Bronzkor. III. CCXVIII. és CCXIX. táblák.

MEDUSAFEJ, DOMBORMŰVES BRONZKORONGON.

(A n. múzeumban cca 1/2 n)

LEVELEZÉS.

I. GOHL ÖDÖN: ADALÉKOK A KRISZTUS-ÉRMEKHEZ. Pótlékul az Arch. Ért. legutóbbi számában megjelent cikkemhez közlöm az alábbi adatokat: A Krisztus-érmek általános elterjedésére s a hazai medaillisztikára egyaránt érdekes adat, hogy Kőrmöczbányán is készültek ilyen érmek, még pedig legalább 1554. óta a XVII. század közepéig. Ezeknek verőtövei (bélyegvasai) a bécsi pénzverdében őriztetnek. (Stempelsammlung)* I. k. 54., 55., 235., 381—382. és 390. sz.) Az egyik (390. sz.) 1634-ben készült érmen a Krisztus-fej a fejtetejének laposságával a Campod fiori-i típusra támaszkodik, hanem dicsfényvel van övezve. Az érmen Krisztus jobbra néz, a mezőben kétoldalt **✠** és **✠** fönn: SALVATOR MVNDI (-virágszál) 1634. Baloldalt HG (= Hans Guesz éremvész). A hátlapon 13 sor felirat: | · COR · I | * IHS * | CHRS · FACTVS | EST NOBIS EX DEO | SAPIENTIA · ET IVS | TITIA ET SANCTIFI | CATIO ET REDEMPTIO | Christus · | íft · uns ❖ | von Gott gesandt * | zur weisheit · zur | gerechtigkeit · zur | Seyligēn un | zur Erloſſg | átm. 42 és 35 mm. (ovalis). — Azt hiszem, maga az a tény, hogy ezen érem a királyi pénzverdében, a verde rendes éremvészjének kezéből került elő, eléggé világosan bizonyítja, hogy egyrészt a Campo di fiori-i éremtípust akkorában nálunk is széltyben ismerték, másrészt, hogy az nem mint zsidó gyártmány vagy apokrif érem volt ismeretes. — Egyéb Kőrmöczbányán készült Krisztus-érmek még a következők: 1. Jézus mellképe balra, négyszögű sugárfényvel. SALVATOR MVNDI CHRISTI MISERER Füzés szegély. (Stempelsammlung 54. sz.) Hátlapján Isten báránya j. AGNVS · DEI · OVI · | · TOLLIT · | PCTA · MVNDI | átm. 36 mm. (1555-ből való.) (A verőton kis címerpaizsban hal. b.) — 2. Krisztus mellk. j. vonalkörben; füzéres szegélylyel. (Stempelsammlung 55. sz.) Hátlapján Isten báránya j., · AGNVS · DEI · QVI · TOLLIT · PC—TA · MVNDI · átm. 22 mm. — Krisztus mellk. b., fönn és lenn nyitott vonalkörben ❖ IESVS ❖ CHRISTVS | Fonott szegély. Hátlapok: a) Krisztus ostoroztatása, b) Mária mellképe, c) A kinszenvedés eszközei stb. átm. 23 mm. (Előlapja: Stempelsammlung 235. sz.) II. Rudolf idejéből való: állítólag Sack (Sackh v. Sock) Mihály éremvész műve. — 3. A Roth v. Rothenfels kőrmöczbányai kamarai algróf ovalis érme, előlapján Krisztus képével átm. 37 és 42 mm. (Hans Guesz műve.) (Stempelsammlung 381—382. sz., továbbá Arch. Közlem. XIV. és Gohl Ö.: Budapest Emlékérmei I. k. 21. l.

A Krisztus-érmeokről szóló, fönebb idézett cikkemben foglalt azon állí-

* Katalog der Münzen- und Medaillen-Stempelsammlung des k. k. Hauptmünzamtcs in Wien, I. Bd. 1901.

tásomnak további bizonyítására, hogy a Krisztus-érmek zsidó feliratát nem az érem készítőjének zsidó származásából, hanem a xvi. század humanisztikus irányzatából és az ó-kor tanulmányozásának messze kiható hatásaiból kell magyarázni, néhány xvi—xvii. századbéli, zsidó feliratú érmet akarok még felsorolni, melyeknek eredete kizárja annak föltételezését, hogy zsidók művei lettek volna! Ilyen érmek: 1. VI. Eduárd angol király nagy koronázási érme, előlapján latin, hátlapján zsidó és görög felirattal. (Ill. London News 1901., vol. 118 nr. 3225. p. 576.) — 2. Biblikus érem a bécsi verdéből, I. Lipót császár korából. (Stempelsammlung 482. sz.) A verőtő egyik lapján három sorban zsidó betűkkel zsidó felirat $\text{וּבְנוֹ דָּוִד הַמֶּלֶךְ}$ = Dávid a király | és fia | Salamon a király | átm. 24 mm. (L. i. h. XIX. t. 7. sz.) — 3. Biblikus érem a bécsi verdéből, I. Lipót császár korából. (Stempelsammlung 483. sz.) Előlap: שָׁמַיִם וָאָרֶץ = Ábrahám Sahrāh | ősatya ősa-
nya | Abraham Sahrāh | Hátlapján pedig: יְיָ אֱלֹהֵינוּ (Hó-
mályos felirat: Izsákra és Rebekkára vonatkozik.) Átm. 22 mm.

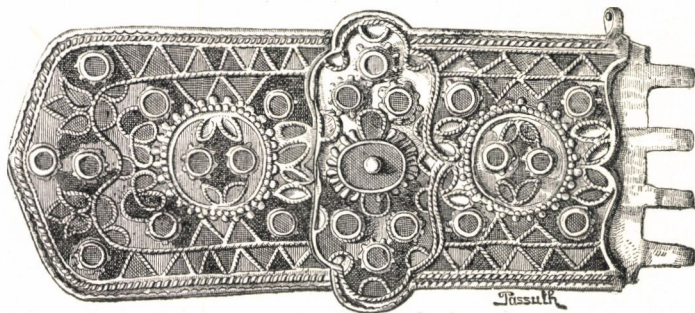
A xv—xvii. századbéli érmeiken gyakori zsidó és görög, meg a kabbalisztikus feliratokra emlitem még példa gyanánt: 1. spanyolhoni Johanna, V. Károly leányának egy érmét (Stempelsammlung 101—102 és Domanig: Porträtmedaillen VIII. t. 50. sz., mely Gian Paolo Poggini műve. Mellkép j., IOANNA CAROLI · V · AVG · FIL · LVSITAN · PRINC · a válszelvényben · I · PAVL · POG · F · Hátlap: pihenő bika b., mellette Abundantia, kire röpködő angyalkák virágot szórnak. ΑΠΑΡΑ ΛΛΑΚ ΤΟΣ. Lenn a szelvényben · M · D · LXXIII · átm. 40 mm. — 2. A Schlosser szerint xiv. századbéli flandriai Heraclius-érmen, továbbá 3. Palæolog János bizanci császár érmén Pisanótól, 4. Boldú János velencei medaillőr egyes művein görög, illetve vegyesen egymás mellett alkalmazott latin és görög feliratokat találunk. Boldú néha héber betűkkel szignál. — Schlosser még Mantegnát is idézi példaképen és a különféle nyelvű feliratokkal űzött *«hasonló játékok»* szintén a humanisták befolyásának tulajdonítja. (Jahrbuch d. Kunstsamlg. XVIII., 85. l.) — 5. Kör-möczbányai talizmán-érem 1628-ból (Hans Guesz műve) ✻ VICIT · LEO · DE · TRIBV · IVDA · RADIX · DAVID · Gyöngykörben kabbalisztikus jegyek közt VER CHIEL Gyöngykör. Hátlap: EFFE · NONO · CHAD · HELOY · SADAY · SAN · IACO | Oroszlán mögött a fölkelő nap. Lenn: 1628. átm. 23 mm. (Verőtőve: Stempelsammlung 383—384. sz.) — 6. Hasonló kör-möczbányai talizmán-érem i. h. 385—386. sz. (és verőtőve XVII. t. 6. sz.) — 7. A sziléziai ev. rendek 1634. évi tallérján (Friedensburg ü. Seger 255. sz.) bár latin betűkkel írva, a zsidó Jehovah szót olvassuk. — Mindezen itt fölhozott példákkal (melyek egyrészt a bécsi pénzverde verőtő gyűjteményének nemrég közzétett lajstromából merítettem), azt hiszem, kellőképen beigazoltam, hogy a xv—xvii. századbéli érmeiken a görög és héber feliratokat a latinnal elegyesen használták. Schlosser nyilatkozata, mely ezen eljárást játéknak nevezi, véletlenül csak e napokban keltette föl figyelmemet és szintén támogatja minapi cikkemben elfoglalt álláspontomat. — A bécsi verőtő-gyűjtemény katalógusának bővebb méltatására, illetve egyes adatainak kiegészítésére és kijavítására legközelebb veszek majd alkalmat.

Gohl Ödön.

II. MIHALIK JÓZSEF: EGY ZOMÁNCZOSZOTT DÉLSZLÁV CSATT-RÓL. A Balkán-félszigeten aránylag elég sűrűn fordulnak elő sárgarézből, néha bronzból öntött, övre való csattok, melyeknek jobbadán hamis kövekkel ékesített felületén champlevé zománczban leginkább növényleveleket s kacsaringós ornamentumokat látunk. Ezek a csatt lemezével együtt durván vannak öntve s leginkább sárga, kék, fekete és fehér opák zománczczal kitöltve, a nélkül azonban, hogy azokon a zománczok felületei lecsiszolva volnának, mint a hogy a champlevé zománcznál szokásos.

Az ilyen csattok rendszerint két tagból állanak s úgy illeszthetők össze, hogy a két fél függőleges középső tengelyében alkalmazott átlýákasztott fogas peczkek egymásba járnak s aztán egy lánczra erősített tű függőleges irányban való behelyezése által egymással összekapcsolatnak.

A magyar Nemzeti Múzeum ilyen csattokból szép gyűjteménnyel bír s habár idáig ezeknek, úgymint a délszláv mütárgyak mütörténeti megállapítása

még a függő kérdések közé tartozik, úgy tetszik, e zománczoszt csattok zöme a XVIII. században készült s leginkább a délszláv népviselethez tartoztak.

Technikai szempontból érdekes e tárgyakon, hogy a zománczczal megtöltött diszitmények szélei sodrott drótok módjára domborodnak ki a fölületből és az egykorú orthodox egyházi szereket díszítő sodronyzománczos technikára emlékeztetnek, mely maga a középkori magyar sodronyos zománczot idézi emlékünkbé.

E csattok zománczai s az orthodox egyházi készletek sodronyzománczos részletei között az analógia lényegileg is meg van, mert e csattokon is a kiemelkedő drótszerű kuntorvonalak adják meg a diszitmények jellegét, míg a közökben elhelyezett zománczok csupán csak a dekoratív szerepet viszik, éppen úgy, mint azt a magyar sodronyzománcznál is észleljük s ezért arra az eredményre kell jönnünk, hogy ezek a csattok a keleti orthodox sodronyos zománczoknak kellően meg nem értett, elrontott s eldurvított népies utánzásai s olyan műhelyekben keletkeztek, a melyek a kellő technikai képzettség s művészi izlés híján elég alacsony színvonalon állottak.

Másképen áll a dolog a délszláv csattok sorozatában a ritkábban feltűnő másik fajtájánál, a melyből egy féltagot ábrában is közlünk.* A csatt *Negotin-*

* A csattot Theodor György orsovai birtokos úr szívességéből ismertethetem, a kinek ezért hálás köszönetet mondok. M. J.

ból származik, sárgarézből van öntve s egészben véve 25 cm. hosszú s 6.5 cm. széles. Lemeze nem két, de négy részből áll, s a két szélső tag belső lapján egy-egy függőleges vaspálczával van a második taghoz illesztve.

Az egész csattnak felületét három, kerületén kikanyarított s bemetszett ellipszis alakú függőleges cartouche négy mezőre osztja, a melyeknek közepén pontokkal határolt körben két kisebb kerek dudor s alul-felül párosával álló, levélkékhöz hasonló ornamentum foglal helyet. Ugyanilyen díszek foglalják el a kerek díszről jobb s bal felé eső területet is, míg a négy sarokban egy-egy kerek dudor ül. A függőleges cartoucheokban középtűt egy-egy nagyobb ellipszisalakú, vörös zománczsal díszített gomb emelkedik, melyet alul s felül 3—3 kisebb köralakú púp határol; ezek felváltva kék s vörös színű zománczsal kitöltvék, a csatt két végén pedig két liliumvirág alakú ornamentum foglal helyet. Ezek pirosra zománczozták.

A csatt legjellemzőbb díszítő motívumait azonban a központi kerek mező fölött s alatt és a csatt hosszszélein fellépő háromszögalakú mértani mustrák adják, melyek felváltva kék, vörös, fekete és sárga zománczsal vannak kitöltve.

A zománczoknak a felülete erősen fénylik, az ornamentumok kereteinek szélei mindenütt a zománczok fölé emelkednek. Némely helyen, a hol a zománczok egyes részei kipattogtak, a zománczozásnál követett technikai eljárás szemlélhető, kitűnik ugyanis, hogy a csattot díszítő ötvös elsőben is az ágyakba opák zománczokat olvasztott be, és a felületükre hártyszerű üvegréteget borított, mely könnyebben olvadt és áttetsző.

Az érdekes csatt az ő sajátos díszével az első tekintetre élénken emlékeztet a régibb középkorban divott gránátreeszes ötvösművekre.

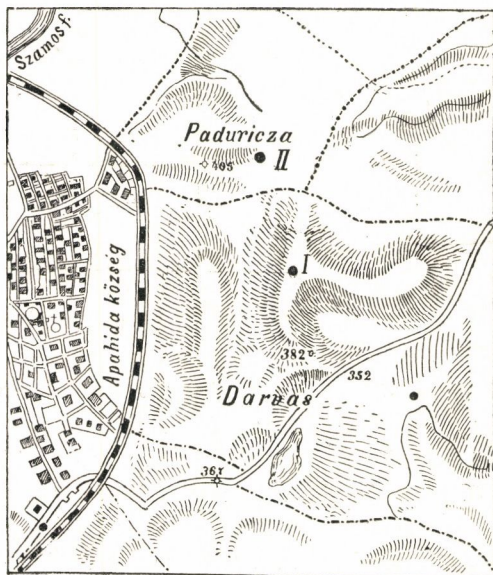
A mi csattunk és a gránátreeszes ötvösművek között a díszítésben megnyilatkozó rokonságot megállapítani látszik, az a csattnak ama háromszögidomú, félköralakú és köridomú kiemelkedő púpos ornamentumaiban jelentkezik, a melyeknek tökéletes hasonmái az említett rekeszes ötvösművek egész sorozatán, hogy többet fel ne hozzunk: a szilágysomlyói oroszlános aranydudoron, a bakodi karpereczen és gyűrűn és a szilágysomlyói bullákon, előfordulnak. Tudjuk, hogy régibb középkorban divo ékszerek egyes rekeszei jobbadán carneolt és gránátokat tartalmaznak, de néha akad közöttük oly példány is, a melynek rekeszeiben egyéb drágakövek: smaragd, zafir, rubin stb. fordulnak elő. A negotini csatt rekeszeibe beolvasztott zománczok, az ornamentumok alakjaitól eltekintve, élénk színeik s erősen fénylő felületeikkel oly feltűnő hasonlóságot mutatnak a rekeszes ötvösművek köveihez, hogy azokat az első felületen megtekintésre ilyeneknek tartjuk és könnyen támad az a föltevés, hogy a negotini csatt a régi gránátreeszes ékszerekkel összefüggésben van és díszítményéne kegyes motívumai a régibb középkorra nyúlnak vissza, egyéb ornamentális részletében pedig, a minők a pontozott körökkel határolt mezők s a liliumvirág alakú díszek, bizonyos helyi s nemzeti pótlásokat vett fel.

Az összefüggést e meglepő stilsztikus hasonlóság miatt elvitatni alig lehet, de még sem birjuk a leszármazás, illetve a régi motívumok átöröklésé-

nek s fenmaradásának folyamatát ezeken az ékszereken chronológiai sorrendben s kellő pontossággal kimutatni, mert a délszláv iparművészet fejlődésének történetét egyáltalában még nem tanulmányoztuk eléggé.*

Mihalik József.

III. Dr. FINÁLY GÁBOR KÉT RÓMAI ÉPÜLETRŐL APAHIDÁN. I. Az Archæologiai Értesítő 1898. évi 429—30. lapján felemlítettem egy római épületet, a mely az *Apahida* község (Kolozs vármegye) *Darvas* nevű határrészén állott, s a melynek romjait a föld tulajdonosainak túlzott követelései miatt nem ásathattam fel. A múlt 1900. év augusztus havában sikerült *Pap* Miklós apahidai körjegyző úr segítségével és közbenjárásával megegyeznem a földtulajdonosokkal, s kiásathattam a római speculának, őrtoronynak gondolt épületmaradványokat.

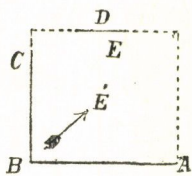
I.

Az épület helye a mellékelt vázlaton (1. ábra) I. jelzéssel megjelölt pont, a katonai részletes térkép *Daravas* (recte *Darvas*) 382 pontjától északra a hármass gerincz találkozó pontja, a Paduricza melletti mezei úttól KDK. felé Kozma Jákob mesgyéjén mérve 180 m. távolságban.

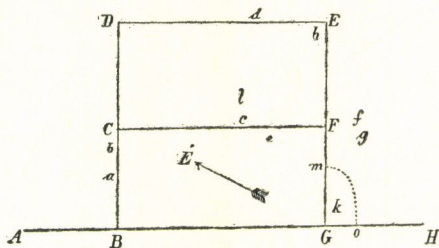
A falaknak a föld alatt kevés maradványa volt; a felszíntől 30—40 cm.-nyire csak egy-egy réteg kő volt helyén és pedig a mellékelt 2. számú ábrán az *AB*-vel jelölt 5.93 m. hosszú ÉK—DNy. irányú 68 cm. vastag és a rá merőleges *BC*-vel jelölt 4.42 cm. hosszú hasonló vastagságú fal. Az épület többi oldalai teljesen hiányzanak, csak a *D*-vel jelölt vonalon állott, 5.3 m.-nyire az *AB* fal közepétől egynehány kő, a fal belső oldalából, külső oldala illetőleg

* A délszláv ötvösség összefüggését a régibb középkorral e folyóiratban legutóbb Kövér Béla tárgyalta. (Arch. Ért. 1897. 226—253.)

vastagsága már nem volt megállapítható. A föld tulajdonosa, Kozma Jákob, még az ásás megkezdése előtt az *E*-vel jelzett pontot jelölte meg, mint az Arch. Ért. i. h. 429. lapján leírt lyukas kövek találásának helyét, s egyúttal azt is elmondta, hogy onnan sok terméskövet is elhordott akkor; ebből magyarázható, hogy az ÉK. falból semmi sem maradt, az ÉNy.-iből is csak egy kis darab maradt meg, sőt a DNy.-inak is hiányzik a vége. Hogy az ÉK—DK. falak sarkát mégis megállapíthatni véltem, arra segített az ábra *A* pontjánál egy $67 \times 46 \times 47$ cm. méretű, külső felén sarkot mutató kő, a mely a falat egész szélességében zárta. Ez annál feltűnőbb, mert a többi kő mind kisebb, teljesen szabálytalan terméskő volt, ez az egy pedig szándékosan kiválogatva odahelyezettnek látszott. Ezen túl a fal irányának folytatásában 2 m. távolságig falnak semmi nyoma sem maradt, holott a két elrombolt oldalfal helyét bő törmelék és vakolatgöröngy legalább jelezte.

2.

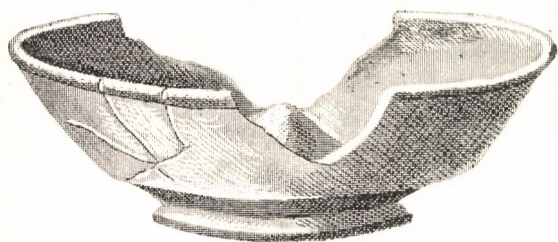

6.

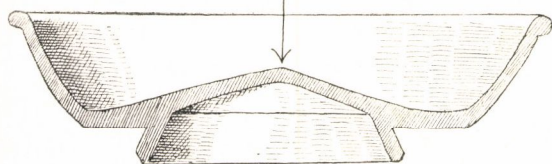
Igy megállapítottam, hogy az épület külső mérete 6.66×5.93 méter lehet, a belső tehát 5.3×4.57 m., kerekén 24 négyzetméter, oly nagy tehát, mint a római őrtornyok rendszeren lenni szoktak, s az onnan kínálkozó kilátás, valószínűvé teszi, hogy őrtorony is lehetett. Az a körülmény, hogy az alább leírandó lelt tárgyak között fegyver vagy töredéke nincsen, mint negatív adat ellenbizonyítékul nem szolgálhat, viszont az, hogy a föld felszínén domborodás nem, csak a növényzet színe és természete mutatta az alapfalak helyét, arra a következtetésre indít, hogy talán nem elhagyott és romba dőlt, hanem lebontott épülettel van dolgunk, míg az alább II. alatt leírandó másik épület csak az idő viszontagságainak esett áldozatul, s így a ledőlt falak anyaga mintegy $1-1\frac{1}{2}$ m. magas domborodást alkotott.

A falak anyaga dacittuffa, magának a hegynek az anyaga, vakolattal összerakott termésdarabokban; egynehány darab mészkő is hevert a falak mentén, egy-egy lapján megfaragva, ezekről a II. épület leírásánál fogok szólni. Hogy felsőbb részein talán téglá is volt beleépítve, egy idomtalan téglatöredékből lehetne következtetni, fedélcseréptöredék is mindössze alig 3—4 darab került elő, de felismerhető volt a szokott bipedális párkányos és a kupás cserepek egy-egy töredéke.

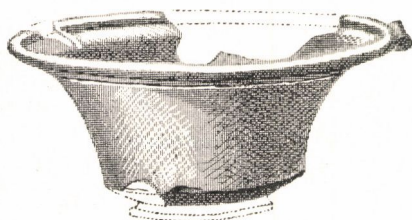
A leletben legfontosabb egy bronzérem, a mely a kiásott föld tömegéből a betakaráskor került elő. Felirata: HADRIANVS AVGVSTVS, R. COS III SC, arcczal jobbra álló kezeiben tartott kigyót etető Hygieia körül

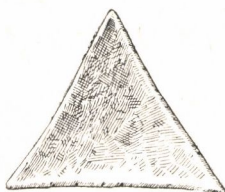
3. a)

3. b) c)

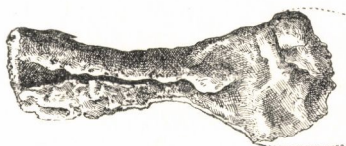
4.

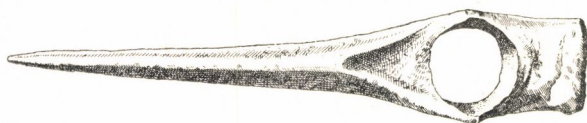
11. a) b)

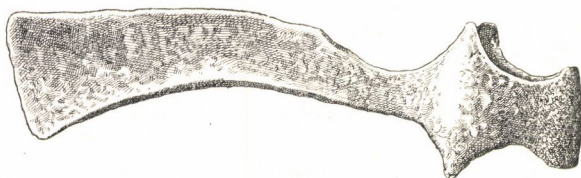
7.

13.

12. a) b)

15.

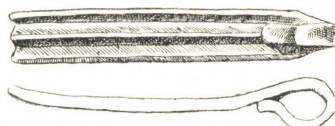
5.

8. a) b)

10.

9.

I. RÓMAI LELETEK APAHIDÁRÓL.

(hasonló Coh. II². 369., de SC nélkül). Arra mutat, hogy Hadrianus uralkodásának második felében állott az épület. Fémtárgy csak még egy került elé, egy 14 cm. hosszú laposfejű vasszeg.

Az edénytöredékek közt legszebb egy sima terra sigillata tálacska (3. ábra), felső átmérője 19·2 cm., talpáé 9·6 cm., belül domború fenekén az ábrán látható TITVS FECIT sigillummal; itáliai terra sigillata a 4. ábrán lerajzolt töredékes czésze is, a melynek feneké is hiányzik, a sigillum sem maradt meg. Mind a kettőt töredékeiből állítottam össze. A töredékekből még egy kis, hasas, keskeny talpú cserépbögre (5. ábra) részleges összeállítása is sikerült, valamint egy nagy amphora talpáé. Az edénytöredékek mellett négy cserépmécsesnek töredékei kerültek elé, köztük kettő piros mázas, egy pedig szürke agyagból készült, peremén virágdíszszel. Az összegyűjtött edénytöredékek anyagra nézve nagyon különböznek egymástól. Vannak kevésbé kiégetett vörös és szürke edénycserepek, valamint jól kiégetett edénytöredékek is finom anyagból, míg a cserepek nagyjából szemcsés, kavicsos anyagból való. Ezeken kívül az épület belsejéből került elé egy csaknem tyúktojásnyi faopáldarab, a melyen letört szilánkok helye látszik; lehetett-e tűzszerszám, nem tudom.

II. Orosz Endre apahidai áll. tanító úr még 1899. év nyarán mutatott nekem az I. alatt leírt őrtoronytól nem messze a Paduricza határrész felé eső nyeregben egy kis dombot, a mely a föld felszínén heverő cserép és téglátöredékekből következtetve római épület romjait rejt. A darvasi őrtorony kiásása után e domb felásásához fogtam. Helye a Paduricza tetőn (a katonai részletes térkép Pădurița, recte Paduricza 405 pontjától K.-re, az 1. ábrán II-vel jelölt pont) a tető melletti úttól Bács Dumitru mesgyéjén mérve 140 méternyire, a darvasi speculától ÉÉNy.-ra 270 méternyire van.

Az épület alaprajza a következő (6. ábra): a Kis-Szamos felé fordult DNy. oldalon egy 20·95 m. hosszú 75 cm. vastag fal (AH) mellett két helyiség volt. Az AH fal mindkét végétől 5 méternyire, B és G pontnál egy-egy 10·15 m. hosszú fal nyúlik ÉK. felé, az északi (BD) 75 cm. vastag, a déli (GE) 60 cm., végeiket összeköti egy 11·15 m. hosszú, 75 cm. vastag fal (DE), s a lezárt területet kettéosztja az AB faltól 4·2 m. távolságban egy 60 cm.-es keresztfal. Így a két helyiség belső méretei a DNy.-i 9·6×4·2 m., az ÉK.-i 9·6×4·6 m. Az A- és H-nál végződő falnak folytatását kerestem minden irányban, de már a falak alapzatainak végződése is arra látszott mutatni, hogy sem egyenes irányban, sem derékszög alatt nem volt folytatása. Egynéhány egészen megkeményedett agyagdarab, a melyen egymással összefont 2—3 cm. átmérőjű ágak lenyomata látszik, talán feljogosít arra a feltevésre, hogy az ABD és HGE két-két oldalnak megfelelő másik két oldala a két szélső helyiségnek talán vesszőfonadékos fal volt, agyaggal betapasztva.

A falak anyaga terméskő, nagyjából dacittuffa, azonban elszórtan és kevesebb mennyiségben mészkődarabok is voltak benne, a melyeknek anyaga, Koch Antal professzor úrnak szíves felvilágosítása szerint nem származhatik Apahida vidékéről, hanem legközelebb Túr vidékéről (Apahidától m. e. 20 km.!) származik, ép úgy, mint az I. épület leírásában említett egy oldalukon durván megfaragott mészkövek is, a melyekből az őrtorony helyén alig 2—3 darab

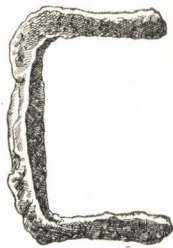
16.

14.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

26.

24.

29.

27.

25. a)

25. b)

30.

31.

28.

32.

II. RÓMAI LELETEK APAHIDÁRÓL.

került elé, itt pedig 15—20 darabot láttam, befalazva rendszertelenül a természetkövek közé. Azt hiszem, hogy ezek eredetileg az őrtorony falaiban voltak s a lebontott őrtorony anyagából kerültek ebbe az épületbe. A falak menete mindenütt pontosan meg volt állapítható, kivéve a 6. ábrán *d*-vel jelölt, mintegy 2 m. hosszú darabot, a hol semmi maradványa sem volt. Ennek magyarázatául Bács Dumitru, a föld tulajdonosa (a ki a kiásott falakból most is szekérszámra hordta haza az ingyenkövet) azt a felvilágosítást adta, hogy ezelőtt körülbelül 40 évvel az apahida-kolozsi út építéséhez e helyről sok követ vittek el, s akkor bonthatták szét a falnak ezt a részét. Pedig hogy mennyire felületesen bontották szét a talált falakat, mutatja az *ab* betűkkel jelölt darab, a hol a falnak még 6 rétege állott, 130 cm. magas darabban, s a fal felső széle alig 10 cm.-nyire volt a szántóföld felszíne alatt. A *c* betűvel jelölt helyen is még 5 réteg volt, 1 m. magas darabot alkotva. A fal alapja csaknem egyenletesen 140 cm.-nyire volt a mai felszíntől, s a terméskődarabok rétegesen, sok vakolattal voltak egymásra összerakva. A még álló részekben téglá sehol sem volt, de a falak tövében mindenütt heverő leomlott kövek közül vakolat nyomait nem mutató téglák kerültek ki; egynek méretei $15.5 \times 15 \times 8$ cm., egy nagyobbé $40 \times 28 \times 5.5$ cm., bélyeg egyiken sem látható. Egy az utóbbihoz hasonló nagyságú, de csak 4.5 cm. vastag téglatöredéken hármass ujjbenyomással rajzolt vonal látszik. Egy másik, hasonló, 5.5 cm. vastag, de sárga szemcsés szürke agyagból való téglán átlóirányban kettős ujjbenyomással húzott Andráskereszt van; a téglá egyik sarkához egy vékony félpiskóta formájú ismeretlen rendeltetésű toldalék van hozzáragasztva. Az épület fedeléből a szokott bipedális párkányos és kupás fedélcserépek töredékei hevertek a romok között; némelyik párkányos téglán félkörös vagy hullámos, ujjal benyomott vonaldísz látszik. Ugyancsak a törmelék közt találtam egyetlen egy sarkát egy olyan lábas téglának, a milyent a rómaiak a suspensurához szoktak használni. A törmelék közül került elé egy fehér mészkőből faragott, erősen elkopott párkánynak sarka is, a párkányból azonban semmi más nem akadt kezembe.

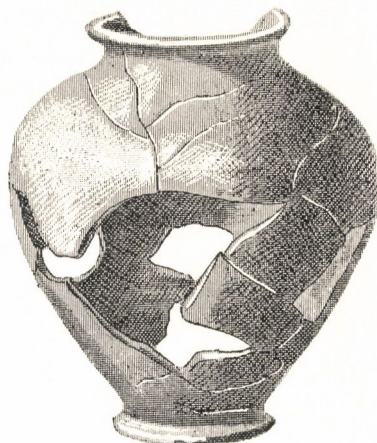
Az épület belsejében úgy látszik a padló döngölt agyagból volt, a *CDEF* helyiség pedig tele volt agyagból készített tűzpadokkal, a melyek körül számos állatsont is került elé; megállapíthattam szarvasmarha, ló, disznó, juh, lúd, kacsá csontjait és szarvasagancs darabokat, a melyek nyilván konyhahulladékok, kivéve egy lócsontot, a melyről még szólok. Ugyanebben a helyiségben volt a legtöbb edénytöredék is, az egyetlen ép edény is itt került elé (*l*-nél), s hogy a lakók legfőbb tartózkodási helye lehetett, mutatja, hogy egy stílusnak töredéke is e helyiségben került ki a föld alól, a *h* betűvel jelölt sarokban.

Az *EGH* falakon kívül eső helyiség is fontos rendeltetésű lehetett. A *k* betűvel jelölt sarokban egy őrlőkö töredéke került elé, körülötte mintegy az *m o* betűknél vont pontozott vonalig vízszintes vakolatréteg feküdt, talán a padozatra hullott liszt tisztább összegyűjtése céljából.

Az épületben lelt tárgyak rövid leírása a következő: 1. Julia Maesa († 223. Kr. u.) ezüst érme, *IVLIA MAESA*, *R.* kivehetetlen, talán consecratio (6. ábra *g* pontján). — 2. Lapos üvegdarabok, szegletes és kerek üvegedények töredékei. — 3. Csonka bronzfibula (7. ábra), a mely teljesen megegyezik az

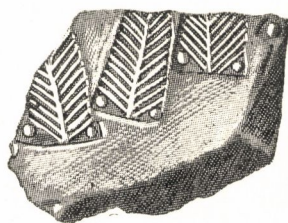
33.

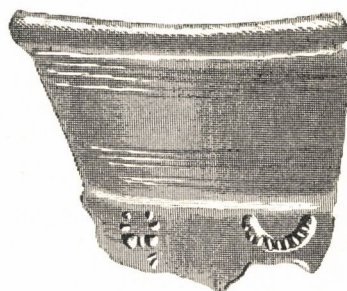
34.

35.

36.

38.

37.

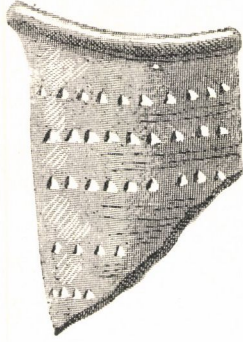
39.

III. RÓMAI LELETEK APAHIDÁRÓL.

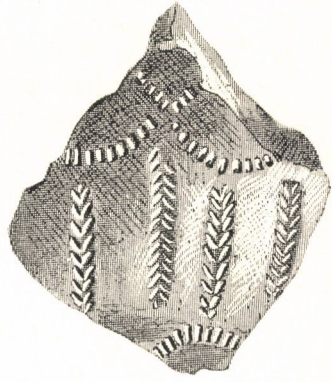
Almgren, Nordeurop. Fibelformen Taf. I. Nr. 15. alatt lerajzolt Belgiumból, Juslenvilleből való fibulával; egy más bronzfibula feje (8. ábra) alakjára nézve hasonlít az ugyanott Taf. IV. Nr. 83. és 86. alatt ábrázolt fibulákhoz (lelh. Reinberg b. Wels és ismeretlen), de díszítés nem látszik rajta. — 4. Bronz-tárgyak töredékei, u. m. edényfűl (6. á. f pontján, 9. ábra), áttört diszitmény (10. ábra), háromszögű síma bronzlemez, egy oldala 4·3 cm. hosszú, a három 7 mm.-es bronzcsapból egyik letört (11. ábra), egy 1·5 cm. széles koszorú töredéke. — 5. Óncső töredékei és egy 4·1 cm. átmérőjű kerek ónlemez. — 6. Vas csákány, hossza 23 cm; a nyéllyuk melletti szárnyak szélessége 6 cm.; éle 5 cm., tompa vége 3×4 cm.; részletes leírás helyett hivatkozom a 12. ábrára. Némileg hasonló alakú csákány leírásánál mondja Jacobi (Die Saalburg, 439. lap), hogy mészáros taglója volt, ez sem volt fegyver, úgy hiszem. — 7. Vas fegyverek töredékei, fejsze, lándzsahegy (13. ábra) és nyílhegy (14. ábra); azt a feltűnően vékony és hegyes árforma töredéket, a melyet a 15. ábra mutat, a 14. alatt említett bőrsimító eszköz mellett inkább bőrlukasztó szerszámnak mondanám, mint nyílhegynek. — 8. Vas sarló töredéke (16. ábra). — 9. Vas fibulák töredékei (egyike a 17. ábrán). — 10. Különböző vasfogantyuk és kampók, egészen épnek látszik a 18. ábrán lerajzolt fogantyú, a melynek belső szélessége 7 cm., a töredékes kampók közül egyet ábrázol a 19. ábra. — 11. Csuklós vasláncz és hasonló töredékek, (20., 21., 22. ábra) és egy 5 cm. átmérőjű vaskarika (23. ábra), talán lószerszám részei. — 12. Különböző vas lemezek és pántok töredékei, köztük egy talán ajtósarokcsap ágya (24. ábra); *Gaul* Károly tanár urat, a római kocsiak alapos ismerőjét kértem meg, hogy szemlélje meg e tárgyakat, nincs-e köztük olyan a mely kocsi-alkatrész lehetne, azonban ő a rozsdától megrongált töredékek közt olyant nem látott, a mely határozottan az lehetett volna, inkább szekrények, ajtók vasalására szolgálhattak, különösen azok a vaspántok, a melyeken a szegek beverésére készített lyukak még kivehetők. Különös és rendeltetésére nézve alig meghatározható egy 9·5 cm. átmérőjű, 6—7 mm. vastag kerek vaslemez, közepén átvert vasszeggel (25. ábra); a modern kocsifelhágókra emlékeztet, de súlya 335 gr., és a szeg átverésének módja aligha felelhetett meg ily czélnek; egyáltalán úgy látszik, hogy nem a szeg erősítette meg a vastag lemezt, hanem inkább a súlyos lemez volt az eszköz talpa, s a most 6·5 cm. hosszú, eredetileg bizonyára hosszabb vasszeg akkor arra szolgált volna, hogy fáklyát tűzzenek rá. — 13. A vasszegek nagy sokasága közül kiválik egy sasszeg (26. ábra), egy horgos szeg és több T alakú kettős fejű szeg (27. ábra); vannak még gömbös és lapos fejű szegek, ez utóbbiak a 20 cm. hosszúságtól 5—6 cm.-ig mindenféle nagyságban és vastagságban (gömbös fejű a 28. ábrán; egy 1·5×1·5 cm. vastag, most 20 cm. hosszú, laposfejű szeget mutat a rátapadt vakolattal együtt a 29. ábra; a 30. és 31. ábrán egy-egy laposfejű szeg van még ábrázolva, mind a kettő vakolat nyoma nélkül, valószínű, hogy fába voltak verve). — 14. A csonttárgyak közt legnevezetesebb a már említett stilus-töredék (6. ábra h pontjáról, 32. ábra), 13·8 cm. hosszú, ép, vastag végén kettős kör és kettős kúpalakból összetett gombbal; nem kevésbé érdekes egy lócsont (humerus), a melyet természetes állapotában használtak bőrsimitásra, s a mely a használat-

40.

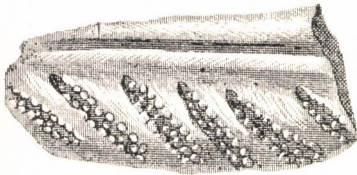
44.

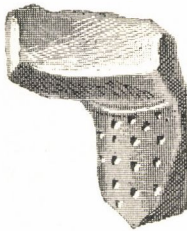
41.

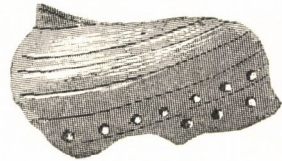
42.

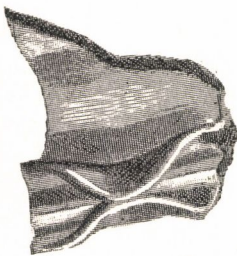
43.

45.

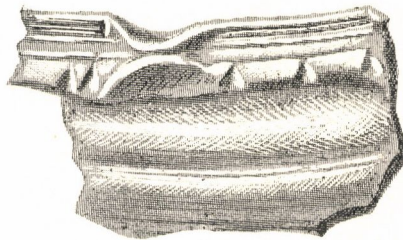
46.

48. a)

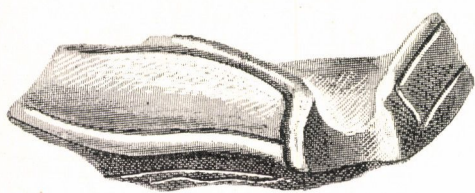
48. b)

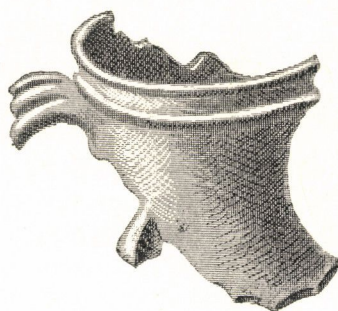
47.

IV. RÓMAI LELETEK APAHIDÁRÓL.

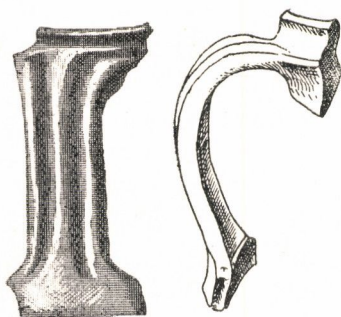
ban nyert fényességét a földben való heverés közben sem veszítette el. Egy másik lócsont lefűrészelt darabját a fűrészelés látható nyomai miatt csatoltam a leletekhez. — 15. A ház felszereléséhez tartozott egy 24 cm. hosszú, vastag fenő kő is, a mely a faltörmelék közül került elé. — 16. Az edények közül ép állapotban csak egy került elé (6. á. I ponton, 33. ábra), 20 cm. magas, egyfülű, síma peremű, öntőszájjal alakított cserépkancsó, felső részén piros mázzal bevonva; mellette volt egy szürke agyagból készült fazék (34. ábra), a melyet töredékeiből sikerült annyira a mennyire összeragasztanom, magassága 20·5 cm., talpa átmérője 8·5, kihajló síma pereméé 10·5, legnagyobb átmérője 14 cm. magasságban 19 cm. — 17. Egy kétfülű korsót is sikerült töredékeiből összeállítanom, egyik füle híján (35. ábra); magassága 20 cm., a fülek tövében mért átmérője 13 cm., nyaka 7·5 cm. átmérőjű, 8 cm. belső átmérőjű peremét három síma koszorú díszíti; a rátapadt föld alatt helyenként piros festés nyoma látszik. — 18. A 38. ábrán látható, talpán 5. cm. átmérőjű szabad kézből alakított kis bögre a római edénytöredékek rétegéből került elé; nyilván gyermekjáték lehetett. — 19. A többi edénytöredék között valódi és utánzott terra sigillata, aztán domború és benyomott díszű edények, piros, barna, szürke, és fekete mázas, valamint mázatlan töredékek, finomabb és durvább agyagból s különböző nagyságu edényekből nagy mennyiségben kerültek elé. Ha lesz majd nekünk is egy *Koenen*-ünk, a ki úgy fogja tanulmányozni a daciai és pannoniai sírleletek alapján az itteni edényeket, a mint ő a Rhein vidékének edényeit, e látszólag értéktelen collectióból is érdekes kormeghatározásokat kaphatunk. Addig, sajnos, meg kell elégednünk azzal, hogy az edények korát igyekszünk a többi tárgyból meghatározni. Itt csak a díszítésüknél vagy formájuknál fogva feltűnőbb darabokat említem fel. A terra sigillata töredékeknél csak egy mutat díszítést (36. ábra), benyomott palmaágot. A 37—45. ábrán lerajzolt díszítések közül különösen kiemelendő a 39. számú, a benyomott négyküllős kerékkel és fordított S alakú díszszel, valamint a 42. számú. A 45. ábra egy szűrő edénytöredéke; az 47. ábrán egy újjbenyomással díszített edényperem töredéke látható, a milyennek az 48. ábrán keresztmetszete is le van rajzolva. Az 49. ábrán látható kiöntő szájnnyílása 3 cm. széles, az edénynek legalább is $\frac{1}{2}$ m. átmérőjűnek kellett lennie. A füles edények (kancsók töredékei közül két jellemző darabot ábrázol az 50. és az 51. ábra (előbbi vörös, utóbbi szürke cserép). Az utolsó négy ábra (52. 53. 54. 55.) az edénytöredékek némelyikén látható piros festés jellemző módját mutatja be, ezek közül különösen felemlítem még az utolsót, a melynek falvastagsága 1·4 cm., a 4 darabból összeragasztott töredék szélessége 27 cm., így az ép edény átmérője a középső, 5·5 cm. széles piros sáv magasságában legalább is 60 cm. volt. — 20. Az épületnek egy pontján, az e-vel jelölt helyen leásattam m. e. 180 cm. mélységre, a hegy anyagát alkotó agyagrétegig, 40 cm.-rel a római épület falának legalsó rétege alá. Már kb. 150 cm.-nél limonitos fekete földre találtam a törmelékkel kevert humus alatt. Ebből idomtalan, a limonittól vörösesre festett égetetlen durva cseréptöredékek kerültek elé s egy szarvasagancstöredék, kétségtelen bizonyítékául annak, hogy a hely lakott volt már a római kori települést megelőző időben is. — 21. Talán ugyane rétegből került magasabbra, 140 cm.

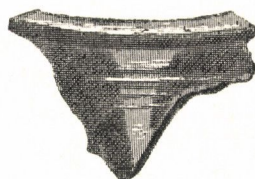
49.

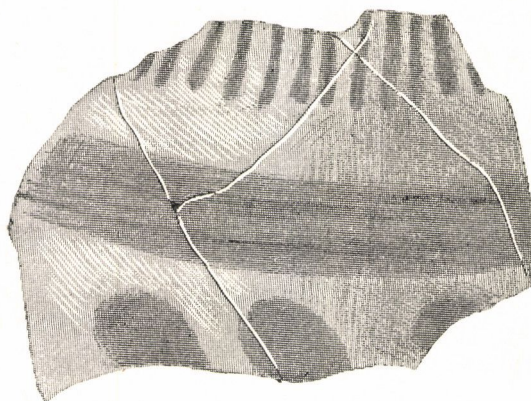
50.

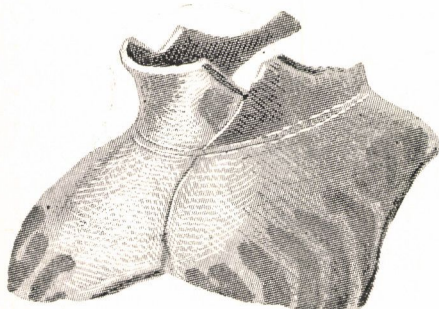
51. a) b)

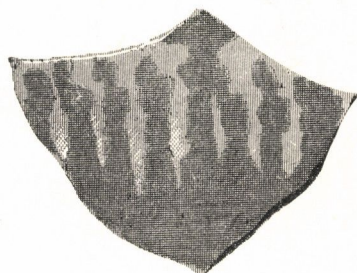
52.

55

3.

54.

V. RÓMAI LELETEK APAHIDÁRÓL.

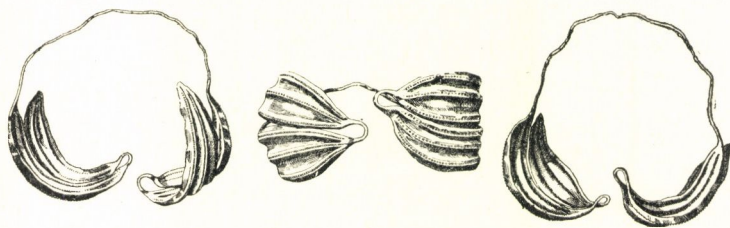
mélységre az a kis obszidián nucleus, a mely a 6. ábra *i* pontjáról került elé, míg egy kis obszidián szilánkot a kihányt földből szedtünk ki.

Az épület rendeltetéséről kell még szólnom. A lelt tárgyak leírása önként adja azt a feltevést, hogy épületünk major volt, olyan *villa*, a melynek *Torma* Károly a szomszédos Szamosfalva és Dezmér határán csak a felszínen lelt tárgyakból állapított meg a Limesről szóló becses értekezésében. Itt már a villa lakóinak foglalkozásáról is nyerünk képet. A földművelésnek emléke a sarló és az örlőkő, az állattenyésztésnek tanui a konyhahulladék állatsontjai, de vadászni is jártak, lándzsával, nyíllal. A fából készült ajtók, szekrények erős vasalása jó módra mutat, szereztek is a mindennapi durva holmik mellett finomabbakat is. Ott végezték a tűzhely mellett a számadást, ott hullatta el a gazda eltört íróvesszőjét, ott készítette a háziállatok szerszámaihoz való bőrszíjjakat is, s ott játszott kis gyermeke azzal a bőgrével, a melyet talán saját kezeivel alakított magának.

A villa építésének idejét a leírásban említett egy-egy oldalukon megfargott kövek alapján az I. számú őrtorony lebontásával egyidejűnek lehet feltenni. Az időpont megállapítása azonban csak hozzávetőleg lehetséges. Az őrtorony építése *Napoca* megszállásával lehet egyidejű, Trajanus uralkodásának végső, ill. Hadrianus uralkodásának első éveiben (MVNIC ♦ AELI ♦ HADR ♦ NAPC, Erd. Muz. 1898, 467), míg lebontása és a villa építése a Limes Dacicus megerősítése után a békés állapot idejére eshetik, a II. évszázad második felére, elpusztulása pedig Dacia pusztulásával egyszerre történhetett, a IV. évszázadban.

Nem mulaszthatom el, hogy *Orosz* Endre apahidai tanító úrnak itt is köszönetemet ki ne fejezzem azért a buzgó és szakértő támogatásért, a melyben apahidai tartózkodásom egész ideje alatt részesített, valamint *Pap* Miklós körjegyző úrnak, a kinek szíves közbenjárása a földtulajdonosokkal és az alkalmazott napszámósokkal szemben minden nehézséget elhárított útaból.

Dr. Finály Gábor.

ŐSKORI ARANYÉKSZEREK ÁLLÍTÓLAG SARMASÁGRÓL $\frac{1}{3}$ n.

IRODALOM.

NYÁRI SÁNDOR: *A czenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei.* Le couvent des ermites de St. Paul à Czenstochowa et ses monuments d'art hongrois. 4-r. Budapest, Athenæum, 1901. Ára 10 korona.

A pálosok rendje, az egyetlen magyar szerzet, tudvalevőleg II. Endre királyunk idejében keletkezett és hazánkban II. József idejéig állott fenn. Az évszázadok folyamán sok kitűnő tagja volt, politikai és művelődési történetünkben nagy szerepet játszott és országszerte nagy népszerűségnek örvendett. A rend életéből való egyes mozzanatok azért nemcsak egyháztörténeti jelentőségűek, hanem olykor élénk világot vetnek kulturális fejlődésünk történetére is.

Ez a meggyőződés vezette Nyárit, a mikor megírta ezt a munkáját, a mely az orosz-lengyelországi czenstochowai kolostor történetével és művészeti emlékeivel foglalkozik. Ezeket az emlékeket ugyan csak nagyon kis részben lehet «magyar műemlékeknek» nevezni. Legnagyobb és ha nem is túlságosan értékes, de bizonyára érdekes részök, a festmények, a melyeknek ismertetése Nyári könyvének magva, semmiképen sem vallanak arra, hogy magyar eredetűek. A rend történeténél fogva nagyrészt magyar tárgyúak, de, mint Nyári is megjegyzi, festőjük lengyel művész lehetett. Így tehát inkább magyar vonatkozású emlékekről beszélhetünk. A czenstochowai kolostor és annak emlékei, különösen a csodatevő Madonna kép, nem ismeretlenek az újabb magyar irodalomban sem. Ballagi Aladár «Magyar tárgyú emlékek Orosz- és Lengyelországban» (Arch. Értesítő. U. F. VIII. 1888, 248. köv. II.) című tanulmányában a Fekete Madonna Magyarországon elterjedt másolatairól és a kolostor magyar vonatkozású emlékeiről is megemlékezik. Csontos János a Magyar Könyvszemlében (1890, 219. köv. II.) megjelent «Lengyelországi könyvtár-buvárlatok» című dolgozatában a kolostor könyvtárának magyar vonatkozású kincseit ismerteti. Legújabbán Dedek Crescens Lajos «Kolostorból kolostorba» című munkájában foglalkozik Czenstochowával.

A könyv első fejezete a pálosok történetének vázlata. A fejezet első mondata: «A pálos-rend, melyet magyar ember alapított, az egyetlen magyar rend az összes papi rendek között, *melynek* alapítása II. Endre király uralkodásának idejébe esik.» Súlyos tévedésnek lehet a forrása, mert a helytelen mondat szerkezet következtében úgy tűnik föl, mintha egyéb, csak más időben keletkezett szerzetesrendjeink is volnának. Igaz, hogy a magyar olvasó tudhatja, miképpen áll a dolog, de a francia fordító így fordít: «... le seul Ordre magyar qui fut créé sous le règne d'André II.» Ez már szarvas hiba. Különben már

itt megjegyezzük, hogy a fordítás nagyon rossz. Szolgai módon követi az eredeti szöveget, de azért néha ugyancsak félreérti. Így például a szent Istvánt ábrázoló kép leírásában (45. l.) «Testét sűrke köntös takarja, melyet *keresztben* négy aranyzalag díszít.» Fordítás: Le corps est couvert d'un vêtement gris orné de quatre bandelettes en or *formant croix* (e. h. horizontales). A kép reprodukciójára vetett egy pillantás elejét vette volna a tévedésnek. Egyébként a fordítás francziasága is olyan rossz, hogy a külföld előtt nem sok becsülete lesz.

A második fejezetben a czenstochowai csodatevő Madonna kép története foglaltatik. A kép olyan, mint a hasonló, bizánczi stílusú képek túlnyomó része és történetében is a szokásos viszontagságok, csudák fordulnak elő. A szerző komolyan foglalkozik azzal a hagyománnyal, hogy ezt a képet szent Lukács evangelista festette, «a ki e szerint (!) az első keresztény festő volt». Ez a hagyomány nagyon sok hasonló képhez is fűződik, különösen Olaszországban és a szent Lukács festői tevékenységéről való hagyomány nyilván a VI. századra megy vissza. A czenstochowai Madonna tehát e tekintetben nem kivétel. Bennünket jobban érdekelt volna, ha a szerző inkább részletesebb leírását és esetleg képét is adja annak a misemondó ruhának, a melyet Hedvig királyné, Nagy Lajos leánya és Jagelló Vladisláv király neje, állítólag sajátkezűleg készített és a kolostornak ajándékozott.

A templom és a kápolnák leírásából és történetéből megtudjuk, hogy azok mai alakja a XVII. századból való, a XVIII. század ujításaival és díszítéseivel. A kincstárban őrzött tárgyak között Hedvig királyné miseruháján kívül a szerző megemlíti Báthory István kardját is. Kár, hogy szakszerű leírás és kép itt sincs. A következő fejezetek részletesen írják le a kolostor viszontagságait, a svédek betörését és az ünnepeket.

Nyári mindenesetre hasznos szolgálatot tett, hogy elég nagy, meglehetősen sikerült reprodukcióban megismertet azzal a 28 képpel, a mely a kolostort díszíti. Ezek a képek, nagyrészt olaj-, részben freskófestmények, művészeti szempontból nem nagyon értékesek. Különböző időben, a XVII. és XVIII. században keletkezettek. A művészek valószínűleg pálos szerzetesek voltak. Tehetségük, tanultságuk különböző. Néha egészen csinos részletekkel találkozunk, másutt föltűnő durvaságokkal, a dilettáns festők gyarlóságaival. Ikonográphiai tekintetben főleg azok használhatók, a melyek a művészek kortársait ábrázolják, bár talán a régiebbek közül is némelyik régibb ábrázolásokra megy vissza. Az egyes képekkel szemközti lapon Nyári azok leírását adja a fölíratokkal együtt, a hol ez utóbbi lehetséges volt. A leírások helyett vagy mellett hasznosabbak lettek volna a teljesen hiányzó életrajzi és hagiographiai adatok. Az olvasó, különösen a külföldi, sok esetben egészen tájékozatlan marad. A fölíratoknak gyakran igen nehezen olvasható reprodukciója is bizonyítja, hogy azok átírása több esetben hibás.

Vegyük sorra a képeket. I. Olajfestmények a templom bejáratánál. *Szent István*, magyar király. XVII. századi ruhában, jogarral és karddal kezében. Ha festője magyar ember lett volna, semmi esetre sem festi a német-római császári koronát a fejére. A háttérben remetelak látható, (a franczia fordításban *un*

ermite!) annak jeléül, hogy már első királyunk idejében is laktak remetéek Magyarországon. *Szent László* király. Egészen képzeletbeli fejedelmi díszben.

II. Öt freskókép a kolostor előcsarnokában *Martinuzzi György* élete történetét ábrázolja. Gyöngé kivitelűek és rossz állapotban maradtak fenn. Az első kép György barátot czellájában ábrázolja. Úgy látszik, hogy extasisban van; feje fölött angyalok lebegnek, megjelenő rendtársain bámulat látszik. Ez a kép, melynek fölirata egészen lekopott, nyilván valami rendkívüli eseményt ábrázol a későbbi bíbornok szerzetesi életéből. — A második képen Martinuzzi a koronát átadja Ferdinándnak. A jelenet félreismerhetlen; a fölirat is azt mondja: «Coronam Hungaricam Ferdinando Austriaco Detulit». Nyári szerint *Frater Györgyöt püspökké avatják Izabella királyné jelenlétében*. Szinte megmagyarázhatlan, miképen olvashatta ezt ki belőle és miképen nézhette a habsburgi típusú, hermelin-palástos és az aranygyapjas renddel ékesített Ferdinándot Martinuzzinak. Talán azért, mert a fölirat kezdete: Factus Episcopus Varadiensis? . . . A következő, erősen megrongált képen III. Julius pápa Martinuzzi fejére teszi a birétumot, a negyediken a főpap meggyilkolását látjuk. Az utolsó freskófestmény félig-meddig csudálatos jelenetet ábrázol. Martinuzzi kápolnában ravatalon fekszik, előtte a gyászmisét tartó pap a kelyhet emeli föl. A fölirat szerint: «A megölt bíbornok sirbatétele szertartásánál a miséző pap, Isten titkos sugallata következtében elevációkor nem emeli föl az ostyát, csak a kelyhet, a vértanúság kelyhének jeléül, a melyet Martinuzzi szenvedett». Nyári leírásából ez nem tűnik ki; ő megelégszik a részletek aprólékos felsorolásával.

III. Olajfestmények a kolostor földszinti folyosóján. *S. Andreas Zoërdardus* (Nyári rosszul olvasván a föliratot, Zorardo szent Endrének nevezi el), a Magyarországon megtelepedett lengyel remete. A fölirat transscriptiója hibás. — A következő képeken is remetéket látunk: boldog (nem szent) *Benedeket*, Zoërdardus társát, *boldog Vácztot*, *Remete szent Pált és Antalt*. Ez utóbbi föliratában OVEM helyett QUEM-et kell olvasni, a mint írva is van. Mi volna az értelme Nyári olvasásának? *Salamon* magyar király képét a szerző legalább az idegenek számára egy kis magyarázó jegyzettel kísérhette volna.

IV. Olajfestmények a kolostor első emeleti folyosóján. Az első kép, a mely talán valamennyi közül a legjobban van megkomponálva és megfestve, azt a jelenetet ábrázolja, a mint XXII. János pápa boldog *Lőrinczet*, előbb pilis-szentkereszti perjelt, majd tartományi főnököt, a rend első generálisának teszi meg. — A következő képen boldog *Özséb* térdel IV. Orbán pápa előtt, a ki a rend szabályait megerősíti. A pápa fején levő barettet a fordító tiarának nevezi. Ezután ismét Martinuzzi meggyilkolásának a képe következik, a freskóképnél valamivel művészbibb formában. Nyári *veszprémi* püspököt olvas ki a föliratból, a mi Martinuzzi nem volt soha. A fölirat talán téves (a reprodukció nem elég világos), de a szerzőnek ezt a tévedést észre kellett volna vennie. Boldog *Dénés* a szerzetbelépése előtt argai püspök volt. Az argai, utóbb milkói püspökség Moldvában már a xvi. század elején címzetes püspökség volt csak, és püspökei nem voltak az erdélyi püspökség suffraganeusai. Még kevésbé lehetett tehát Dénés *az erdélyiek suffraganense* (így!), a hogy azt Nyári írja. Különben az *Argen-püspök* cím is egészen hibás és ennek franczia fordítása, *le bien-*

heureux Denis Argen épenséggel komikus. A legérdekesebb képek közé tartozik az, a melyen boldog *Tamás* Mátyás király előtt megjelenik és a fölírat szerint a király győzelmét és saját halálát jósolja meg. Szombathelyi Tamás, a pálosok rendjének XXIX. generálisa, szent életéről híres férfiú, nagy kegyében állott Mátyás királynak, a ki a szerzetnek különben is barátja és jóltevője volt. Ő jósolta meg Mátyásnak Bécs bevételét, de a jóslatban azonkívül a szerzetes haláláról volt szó, nem Mátyáséról, mint a hogy azt Nyári fölfogja. Tamás tényleg 1488-ban, tehát Mátyás előtt két évvel halt meg, miután Gyöngyösi Gergelyt jelölte ki utódjának.* Érdekes a képen a király ábrázolása, a mely nem annyira uralkodó, mint inkább szintén remete benyomását kelti. A következő kép *Benedek* tartományi főnöknek, IV. Béla király kortársának és jó emberének a képe. *Péter* nyitrai püspöknek a képe következik, majd *Lukácsé*, a jóstehetségéről híres mária-nosztrai szerzetesé, a kinek egy csudatette van lefestve. *Báthory Lászlót* Nyári nyilván Báthory Endre bibornokkal téveszti össze. Nem volt püspök, hanem egyszerű barát a szent-lőrinczi kolostorban, a mellett a biblia első magyar fordítója és 1457-ben, misézés közben hirtelen meghalt. A festmény is halála jelenetét ábrázolja. Érdekes körülmény, hogy a kép keletkezésének ideje az 1635-ös évszámmal meg van jelölve. A következő képen *Bertalan* pécsi püspököt látjuk, a mint a remetét a Patacs hegyen épült kolostorba gyűjti és Antalt teszi meg fejöknek.

V. Olajfestmények a kolostor második emeleti folyosóján. *István*, a rend XLIX. generálisa, 1567 óta szerémi püspök. Az évszám hibás, a mennyiben a püspök nem 1577-ben, hanem 1590-ben halt meg. *Szokolvi János*, a rendbe lépése előtt csanádi püspök; (1466—93.) a legszebb kivitelű képek egyike. *Dénes*, pálos szerzetesből knini, majd zágrábi, végre 1350-ben (nem, a hogy a kép fölírata mondja, 1370-ben) kalocsai érsek lett. A *Domonkos* püspök képén levő fölíratot Nyári nyilván rosszul olvasta, a mennyiben Domonkos, a nyitrai püspöki széken e néven az egyedüli, 1373—1384. kormányzott, nem 1730-ban. *Szent Gellért* csanádi püspök vértanúsága. *Mihály*, *Agoston* és *Farkas* zágrábi püspökök.

A mint e rövid ismertetésből is kitünhetik, Nyári könyvében sok olyan anyag van, a mely nemcsak az egyháztörténet művelőjét érdekelheti, hanem tágabb körben is figyelmet kelthet. Nyári még érdekesebbé tehetné volna a képek sorozatát, ha alaposabban utána jár az egyes ábrázolt személyek történetének. Egy ilyen catalogue raisonné-szerű munkában, a hol a rövid, szabatos meghatározás a használhatóság fő kelléke, a súlyos botlások akkora sorának nem volna szabad előfordulnia. Ha a szerző csak a közkézen forgó egyháztörténeti munkák egyikét-másikat is használta volna, akkor munkája méltóbb volna annak díszes kiállításához. Elvárhatta volna ezt Kassa tudós püspöke is, a kinek megbízásából és költségén a könyv megjelent.

Dr. Éber László.

* V. ö. *Orosz*, Synopsis annalium . . . ordinis S. Pauli. Sopron 1747, 95. köv. 1.

A MAGYAR VISELETEK TÖRTÉNETE ÜGYÉBEN.* Az Archaeologiai Értesítő 1900-iki IV—V. füzetében Nagy Géza és Nemes Mihály urak «Magyar Viseletek Története» című munkáját, helyesebben annak első, a középkorral foglalkozó részét ismertettem és tettem bírálat tárgyává. Természetesnek találok, hogy Nagy Géza úr kritikámat nem hagyta szó nélkül; joga, sőt kötelessége volt munkáját védeni, kétségbe vont állításait igazolni. A különböző nézetek kifejtése, eléggé meg nem okolt theóriáknak újabb bizonyítékokkal való megerősítése a tudománynak csak hasznára válhatik s e szempontból nézve, Nagy Géza úr föltétlen elismerésre tarthat számot, a mikor válaszolt. Kétségtelen azonban, hogy az ilyen irodalmi eszmecserének csak akkor van jogosultsága, ha szigorúan tárgyilagos. Szinte fájdalmasan esik látanom, hogy Nagy Géza úr válasza ennek éppen az ellenkezője; ő maga kijelenti, hogy egyelőre csak szubjektív szempontból veszi bonczkés alá az én teljesen tárgyilagos kritikámat. Én az ő munkájának a hiányait s hibáit soroltam fel; ő az én személyemre támad s minden módon arra törekszik, hogy hamisságot, szándékos ferdtéseket, animozitást stb., stb., kenhessen rám.

Itt fekszik előttem az inkriminált bírálat. Nézem, olvasom, de sehol sem bírok benne Nagy Géza egyénisége, személye, tisztessége elleni legcsekélyebb támadást találni. Én őt sehol szándékos, tudatos fordítással, hamisítással nem vádoltam; egy szóval sem mondtam, hogy ő összehordott hetet-havat, csak könyve vastagabb legyen. Ellenkezőleg, meg voltam győződve róla — s ez minden szavamból kitetszik, — amint ma is hiszem, hogy a mit írt, teljes jó-hiszeműséggel írta. Ahol lehetett, elismertem könyve jó oldalait; mondhatom, kerestem és megragadtam minden alkalmat, hogy azt, ami művében érdemes, megdicsérjem. Volt joga és oka neki ezzel szemben engem személyeskedéssel vádolni?

Egy tudományos folyóirat nem arra való, hogy benne «szubjektív» vitakozások, személyi torzalkodások foglaljanak helyet. Ha mégis helyet kérek ezen apolloágiámnak, annak tudatában teszem, hogy a közönségnek, a mely bírálatomat olvasta, tartozom e bírálat becsületes, jogosult voltának teljes igazolásával. Ezt pedig semmivel sem igazolhatnám fényesebben, mint ha megfelelek mindazokra a vádakra, melyeket Nagy Géza úr igazelvűségem ellen, bírálatom egyes pontjaira vonatkoztatva emelt.

Lássuk kifogásait egyenként.

Irja, hogy a bizanczi taktikákat a szerint, a mint ellene használhatom, vagy sem, hol hitelt nem érdemlőknek tartom, hol meg elfogadom. Úgy látszik, Nagy Géza úr rosszul olvasta el bírálatomat. Két helyen érintem a bizanczi taktikákat. Egyszer a Maurikioséval a melyet ő teljes hitelűnek vall, ellene érvelek; de itt csak azért hozom fel a görög forrást, hogy kimutassam, miszerint saját adatai ellentétben állnak egymással. Egyébként a taktika hitelességéről nem nyilatkozom. Másodszor azt állítom, hogy Leo császár taktikájának a magyarok pánczéját illető adata nem egyeztethető össze a magya-

* Varjú Elemér úr közleménye már a második füzet megjelenése előtt volt kezünkél, de térszüke miatt nem jelenhetett meg.

A szerk.

rok harczmodoráról szóló hírekkel, sem az eddig ismert sírleletekkel. De ebből még legfeljebb azt lehetne kimagyarázni, hogy én a Maurikios-féle taktikát, (a mely eredeti szerkezetnek látszik) hitelesebbnek tartom, mint a (kompilált) Leo-félét; valójában még ez sincs a mondottakban. Hanem ennek fejében nekem a Salamon Ferencz munkájának olvasását oktató s kicsinylő hangon ajánlgatni legalább is izléstelen dolog, különösen ha az teszi, a ki — mint a válasz mutatja — nem csak a bizanczi taktikák újabb irodalmát, hanem még a Vári munkáját Bölcs Leo császár hadi taktikájáról sem ismeri.*

Nagyon megütközik Nagy Géza úr, mikor én különösnek találok azon felfogását, «hogy egy x—xi. századbeli byzanci evangeliarium bizonyos lovascsapatát» magyarnak, vagy más rokonfajta turán népnek állítja s kicsüfol, mert én egy «ugyanezen lovasok után színesen előállított» alakot «nagyhangon» xvii. századbeli tatárnak neveztem. «Mi ez — kiált fel — malitia, vagy felületesség?»

Nagy Géza úr mélyen hallgat róla, hogy azon könyvben, melyből a bizanczi evangeliarium bizonyos lovascsapatát igen hibásan lemásoltatta, a megfelelő kép alatt a bizanczi történet és régiségek egyik legkitünőbb ismerőjének ezen magyarázata olvasható: «Cavaliers byzantins poursuivant dans les bois des ennemis fugitifs et désarmés.»** E magyarázat ugyan csak a gyöngébbeknek szól; a hozzáértő első pillantásra látja, hogy a képen levő lovasok az antik rómaiból leszármazott bizanczi fegyverzetet viselik. Hogy aztán én az ezen kép után «előállított» alakot (V. tábla A. 8. ábra) mégsem bizanczinak, hanem xvii. századi tatárnak nevezem, arra teljes jogom van, miután a M. V. Történetének «magyarja» mindenhez inkább, de legjobban tatárhoz hasonlít, semmint a bizanczi kép lovasaihoz. Amennyiben a Schlumberger által közölt parányi s elmosódott képecskén látható a bizanczi lovasokon van: sisak, pikkelyes mellvért, alatta rövid tunika, térdig érő, szűk nadrág és saru vagy bocskor; fegyverük lándzsa és norman-formájúnak nevezett, alúl csúcsba menő paizs. Az ezek után készült «magyaron» ellenben van: prémkarimájú posztósüveg, a mely mellé arany gombbal két toll van tűzve, ezüst hajtókás kékes-zöld felsőruha s e fölött pikkely-pánczél; lábszárai meztelenek (!) lábain ezüst pitykével kivarrt felkötött sarkantyús csizma díszeleg; nyakába egy kurta palást van vetve. Fegyverzetét képezi egy összecsavart kendőből való övről lógó, eddig sehol sem látott formájú görbe kard, erre ráakasztott üres puzdra s egy hajító-lándzsa. A bizanczi lovasokra tehát egyedül pánczélja révén hasonlít. Már most én kérdezhetném Nagy Géza úrtól «Mi ez, — felületesség?»

Nagy Géza úrnak még egy tatár ellen van kifogása. Így neveztem el ugyanis színes tábláinak egyik (V. t. B. 3. sz.) alakját, amelyet déloroszországi csésze-tartó szobrok után rekonstruáltatott. A «válaszban» úgy ír, mintha én kétségbe vonnám Rubricknak az ilyen babákra vonatkozó állítását s erősen méltatlankodik «elfogosultságomon». Pedig én a híres középkori utazó föltétlenül biztos híradását sehol sem vontam kétségbe, csak azt nem hittem s nem

* «A Maurikios- és Leo-féle taktika Salamon Ferencz szavaiként mennyire egy törülött hajtás» olvassuk a Válaszban (89. l.). Pedig mennyire nem az!

** Gustave Schlumberger, Un empereur byzantin. Paris. Didot, 1890. 77. lap.

hiszem, hogy 1. a M. V. Történetének szóban forgó viseletképe a 20. táblán bemutatott 1—6. számú oroszországi szobrokat ábrázoló képeknek megfelel (még kevésbé azok hiteles ábrázolásainak), 2. hogy az oroszországi csészetartó szobrok, melyekhez hasonlókat az iberiai félszigetről is ismerünk, az árpád-kori magyar viselethez nyújthatnának adatokat.

Még jobban bántja Nagy Géza urat, hogy két «árpád-kori magyarját» épenséggel modern kaukázusi vitézhez mertem hasonlítani. Pedig az egyik a kölni Sz. Gereon-kripta (!) mozaikjairól, a másik — mint a képmagyarázat vallja — a hainburgi úgynevezett Attila-szoborról másoltatott! A dolog úgy áll, hogy szerény véleményem szerint a kölni és hainburgi alaknak épen anynyi köze van a magyar viselethez, mint akár az aztek emlékek ábrázolásainak; a róluk készült színes rekonstrukciók ép olyan viszonyban állanak az eredetiekhez, mint a fennebb említett bizancziból költött ősmagyarok a Schlumberger képeihez. Hogy készültek ezek a «rekonstrukciók», megtudni épületes. A kölni kép Lübke Geschichte der Deutschen Kunst (Stuttgart, 1890) cz. művének 313. lapjáról van véve. Az eredetin Dávid király ábrázolják, német császári öltözetben; mellette két testőr, a xvii. században Nyugat-Európában divatozott fegyverzetben. A testőrökön lapos kúpalakú sisak, pánczéling látható, kezükben köldökös kerek paizs van, oldalukon egyenes pallos. Az egyik testőrt Nemes úr a 19. táblán teljes hűséggel lemásolta, csak a pallosából talált véletlenül (?) görbe szablyát csinálni. Az v. táblán levő színes képen aztán tovább fejlesztette a németet; a sisakját kicsucsosította, szögecselt haubertjéből pikkelyes pánczélinget csinált, domború paizsából lapos kalkánt formált, fűzős saruját ptykés bakancscsá alakította, kardját pedig még jobban meggörbítette. Hogy én ezt a németből vedlett szörnyszülöttet csecsenczhez vagy más eféléhez találom leghasonlóbbnak, az még nem jogosítja fel Nagy Géza urat arra, hogy azt írja, miszerint «én magam igazolom a festőművész felfogását, a ki a kölni mozaik Dávid király testőrért ábrázoló alakjában keleties jelleget látott.» Nem — kérem — én nem igazolom a művész urat, sőt ki mondom, hogy ha a kölni kripta alakjában a legcsekélyebb keletiességet tudta felfedezni, akkor a viseletek, a fegyverek, történetében tökéletesen járatlan.

A hainburgi Attiláról vett viseletkép ügye még érdekesebb. Ez az Attila valójában egy xiv. vagy xv. századi Róland-szobor, olyan, a minőt a legtöbb régi városban lehet találni. Attila nevét csak csúfságból ruházták rá a németek. S ez a gúnynév elég ok volt arra, hogy Nagy Géza úr magyar viselet-történetéhez forrásul használja!

Amennyire a bécsi Central-Commission által kiadott, Nagy és Nemes úrak által reprodukált ábráról láthatni, az alakon nagy csatakötényes rák-pánczél, lapos vassüveg, szűk nadrág (vagy lemez lábvas?) és bokáig érő bakancs van. A szobor különben igen kopott, felületes szemlélő sok mindent láthat rajta, a mi a valóságban nem létezik.

Az Attila a M. V. Történetében kétszer is szerepel. Először az árpád-kori viseletképek között, a hol róla a képmagyarázat ezt mondja: «XIII. század-beli magyar harcos, a hainburgi u. n. Attila-szobor után rekonstruálva.» A harcoson van térdig érő zöld Attiladolmány, e fölött egy a fejre menő

csuklyával ellátott, részben kis pitykékkal, részben nagy érclemezekkel kivarrt bőrpánczél, (a melyet legjobban talán egy khorananhoz lehetne hasonlítani), földgömb alakú vassüveg, piros nadrág s prémme szegélyezett, felkötött sarkantyús sárga csizma. Másodszor a 100. lapon veszi hasznát Nagy Géza úr az Attilának Itt a bamburiumról van szó s elmondatik, hogy ez a «felöltő azon formája, mely a xiv. század második felében jött általános divatba s abban állt a jellemző sajátsága, hogy az egymást váltogató kétszínű csíkokat ennél vízszintesen levarrott és vattázott keskeny redők váltották fel.» Pár sorral alább olvassuk: «Ugyanezt a redőzetes kabátformát tünteti fel a hainburgi Attila szobor, melynek korát a xiii. századba szokták tenni, de ha a vízszintesen futó párhuzamos vonalak nem a vaslemezeket jelzik, melyeket vértzetül a ruhára varitak, a miben e sorok írója kevés valószínűséget talál, hanem a levarrt redőzetet: a szobrot ezen az alapon a xiv. század második felébe kell helyeznünk.»

Tehát korrendben haladva, a xiv—xv. századi szobron Nagy és Nemes urak legelőbb a xiii. századi pánczélnak azt a csodás formáját fedezték fel, a mely V. tábla B. 8. ábráján látható. Nagy Géza úr később, eljutván a xiv. század tárgyalásához, rájött, hogy a szobron nem annyira pánczél, mint inkább vattázott selyem vagy szövet öltöny — bamburium — van, kora pedig nem a xiii., hanem a xiv. század, annak is a második fele. Mire munkája végére ért s képmagyarázatait (a melyek legutolsónak jelentek meg) elkészítette, újból első nézetére tért vissza s a szobrot xiii. századnak, s a rajta levő öltözetet pedig pánczélnak deklarálta.

Ha én csakugyan olyan tendenciózus lettem volna, mint a minőnek Nagy Géza úr mondott, akkor bírálatomban bizony az ilyen, — hogy az ő szavaival éljek — intímabb természetű dolgokat szedtem volna elő.

De menjünk tovább.

A «válasz» furcsának találja tiltakozásomat az ellen, hogy Nagy Géza úr Huszka Józsefnek a ruhadiszítésről vallott elveit alapigazságokul nyújtja a többé-kevésbé nem szakértő közönségnek. Én pedig ezúttal is ragaszkodom ezen nézetemhez s fogok ragaszkodni mindaddig, míg valaki be nem bizonyítja, hogy a mai népies ornamentikánk a honfoglaláskorinak leszármazója. Nagy Géza úr, a helyett, hogy Huszka úrnak magáévá tett nézeteit igyekezne védelmezni, igazán különös módon azt próbálja rám fogni, hogy nem tudtam miszerint ő a ruhadiszítésről elmondottakat kinyomtatott s közkézen forgó munkákból vette s «valami olyat sejt» mintha én azt akarnám mondani, hogy ő művében egyszerű privát diskurzust használt volna fel. Én pedig olyat sejtek, mintha Nagy Géza úr a közmondásbeli mészáros módjára, nem oda vágna, a hova néz s csak azért gáncsoskodik a kifejezésekben, mert a dolog lényegére nem tud mentséget találni. Tudja azt Nagy Géza úr nagyon jól, hogy az, a mit Huszka úr munkáiban a szóban forgó tárgyról elmondott, neki magánvéleménye, mert azt csak nem tehetem fel, hogy ezeket a hipotetikus dolgokat Nagy Géza úr közigazságoknak, tényeknek vallja?

Az sem utolsó, a hogy Nagy Géza úr a Hunyady János síremléke dolgában megtéved. Szörnyen méltatlankodik, hogyan merem én tőle azt kívánni

hogy Boncz Ödönnek a síremléket illető nézetét tette légyen a magáévá, mikor Boncz úrnak ezen nézetet kifejtő dolgozata a M. V. Története megjelenése után látott napvilágot. «Micsoda tendenciózus felforgatása ez a dolgok egymásutáni sorrendjének»? «Hogyan képzei el a filius ante patrem lehetőségét?» kérdi tőlem. — Hát, kérem, én csak úgy bátorzkodtam megírni, a mit e dolgot illetőleg írtam, hogy láttam a Nagy Géza úr könyvének a 229. lapján, a 185. jegyzetben Boncz úrnak szóban forgó cikkét a lehető legpontosabban idézve. Ha ez nem csupán az én példányomban van benne, hanem valamennyiben, úgy csak tessék megnyugodni abban, a mit én mondtam; a fiú jóval később született meg atyjánál. Nagy Géza úrnak igen is módjában lett volna magáévá tenni Boncz úr jól megokolt nézetét, mert az előbb íródott meg s adódott ki, mint a M. V. Története. Hanem úgy látszik, ezt a könyvet a bíráló nagyobb figyelemmel olvasta át, mint a minővel a szerzője megírta.

«Tévedéseim és botlásaim» sorozatában tovább haladva, említsük meg, hogy én az elől nyitott felöltőnek nyugoti népek által való viseletére úgy mellesleg a Nagy Theodosius oszlopán ábrázolt gótokat hoztam fel. Nagy Géza úr szerint ebben igen nagyot botlottam, hiszen a gótok «épen 900 évvel előbb szerepeltek a szóban forgó nyugoteurópai divat kezdeténél.» Csak azt felejtí el, hogy én ezzel azon nézete ellen érveltem, mely szerint a beköltöző magyarság hozta magával s ismertette meg a Nyugattal az elől felasított kabátoknak csak a xiv. században elterjedt divatját s azt bebizonyítottam, hogy ezt a ruhaszabást már nyugati népfaj használta jóval a magyarok beköltözése előtt. Ehez pedig csak nem választhattam a honfoglalás utáni időből való adatot!

Ép ilyen ok nélkül való gáncsoskodás és a mellett igen jellemző mikor Nagy Géza úr nagy kázust csinál abból a toll vagy sajtóhibából, a mely bírálatomban Wolfram von Eschenbachot xii. századi helyett xi. századi poétává tette. Mondhatom, hogy ha én valakiről, a ki középkori régiségekkel s művelődéstörténettel foglalkozik, feltenném, hogy Wolfram von Eschenbach korát sem ismeri, úgy vele tudományos kérdésekről nem állanék szóba. Viszont ha okom volna hinni, hogy ezt tudja s csak véletlen okozta, hogy a xii. század helyett xi. került a dolgozatába, úgy megengedhetetlennek tartanám ezt legtávolabbról is érinteni. Nagy Géza úr pedig féloldalon át leczkértet Heinrich Gusztávból és a — Pallas Nagy Lexiconából! Nagyon köszönöm. Tudja e azonban azt, hogy «Válaszában» megesett, hogy saját művét Magyar *Vitézek* Történetének írta, vagy annak szedte a szedő? Nem volna e furcsa, ha én most ebből kisütném, hogy Nagy Géza úr (a ki, mint pár sorral fentebb beigazoltam, munkáját nem ismeri tökéletesen), még a címét sem tudja tulajdon könyvének!

«Intimebb természetű dolog»-nak mondja Nagy Géza úr azon leleplezését, mely szerint én «semmikép» sem tudván nyomára jutni, hol találhatók meg a velencei Sz. Márk-templom általa felhasznált mozaikjainak reprodukciói, hozzáfordultam s tőle tudtam meg, hogy a «Mosaici della Basilica de San Marco in Venezia» című 1881-ben megjelent nagy munkában a scythákat

és indusokat a XLV. és XLVIII. táblán, magát a munkát pedig az «országos képtárban» lelhetem fel.

Ez, ha igaz lenne, nem volna hiba. Ennyi előzékenység még nem jogosította volna fel Nagy Géza urat arra, hogy munkája bírálójától leggyökeresebb tévedésének elhallgatását várja. Hanem ez a dolog nem épen így esett meg. Nagy Géza úr nem a Mosaici, etc. című munkát, csak annak Budapesten létező egyetlen példánya hollétét ismertette meg velem.

Azokat a képeket, a melyeket az idézett műből a M. V. Története felhasználott, teljes 13 évvel ezelőtt ismertette s reprodukáltatta volt Boncz Ödön úr az Archaeologiai Értesítő 1883. évfolyamában.* Volt tehát kitől megtudni, hol kaphatom meg a mozaikokat tartalmazó művet. S hogy mégis Nagy Géza úrhoz fordultam, az egyedül azért történt, mert vele naponta van alkalmam találkozni s így legrövidebb módnak látszott tőle tudakozódni. Akkor persze még nem is sejtettem, minő veszedelemmel jár ezt a szíveséget igénybe venni. Hanem már a munka létezéséről nem Nagy Géza úr által vettem tudomást; nem pedig azért, mert 1. én a Basilica di San Marcot még 1895-ben láttam, magánál a kiadónál, Onganianál Velenczében; 2. mert a munkát Nagy Géza úr a M. V. Története XXXI. lapján a képmagyarázatok között czíme szerint idézi s így teljesen fölösleges lett volna tőle kérdezni, honnan vette a képeit.

S most felvilágosítom Nagy Géza urat a felől is, miként esett az meg, hogy én szemére hányhattam, miszerint a Basilica di San Marcoból csak azokat a képeket használta fel, a melyeket előtte már Weisz és Boncz Ödön reprodukáltak, azokat pedig, a melyekre én hivatkozom, nem vette észre s így — könyve nagy kárára — fel sem használta.

A szóban forgó roppant mű, a mely a Szent Márk-templom teljes leírását (jobban mondva leábrázolását) tartalmazza, nem azt a címet viseli, a melylyel Nagy Géza úr úgy a M. V. Történetében, mint válaszában felruházta, hanem ezt: *La Basilica di San Marco in Venezia*. Befejeztetett pedig, hat évi munka után, nem 1881-ben, hanem 1887-ben. Két sorozatból áll: az első nagy negyedréttü, a második óriás ívrétü lapokat tartalmaz. A munka egyes kötetei az Országos Képtár példányán, hátukon viselik a tartalom megjelölését. A mikor Nagy Géza úr, a Boncz Ödön többször említett czikke nyomán a munkát megtekintette, csak azt a kötetet, illetve tokot vette kezébe, a mely hátán MOSAICI-vel volt jelölve. S ennek (ép egyedül ennek) a kötetnek a czíme az, a melyet Nagy Géza úr folyvást idéz az egész mű czímeül: *Mosaici (non compresi negli spaccati germetrici nell'y intorno) della Basilica di San Marco. Venezia 1881*. S ebben a részben van a XLV. és XLVIII. táblán az általa felhasznált két képrészlet.

Nagy Géza úr úgy tesz, mintha az általam említett egyéb mozaikokat is ott látta volna ebben a részben, de ezeket — egy második válaszban elmondandó okokból — tudatosan mellőzte. «Mivel a XLV. és XLVIII. táblát mégis látnom kellett, ugy-e a két közbeeső táblánál behunytam a szememet?»

* Megjegyzendő, hogy Weiss Herman ugyanezeket Krausz J. és L. Basilica di San-Marcoja után már 1864-ben kiadta. L. Kostümkunde, Stuttgart, 1864. 270. és 271. l.

kérdi. Nem hunytam be kérem, de bármennyire kinyitottam is, a szóban forgó képeket még sem láthattam, nem pedig azért, mert azok a XLV. és XLVIII. közé eső táblákon nincsenek, de sőt az egész fascikulusban sem találhatók. Hanem igenis megvannak a Basilica di San Marco másik, óriás ívrétű sorozatában, a melyet, ha Nagy Géza úr átvizsgált volna, okvetlenül rájuk bukkan s hogy felhasználatlanul nem hagyja őket, arról senki sem kételkedik. Említésre minden bizonnyal méltatta volna a sok keleti viseletet (perzsák, médek, párhosok, stb.) ábrázoló képet. Hanem ő csak a mozaikokat óhajtotta látni s nem gondolta, hogy ezeknek egy része az egész más címmel jelölt sorozatokban található.

Végre is, ebben semmi rossz nincs. A munka sietős volt, fölöslegesnek látszó kutatásokra nem mindig van idő és hajlandóság. Hanem talán szebb lenne ezt beismerni, mint magánbeszélgetések nem illő és sohasem ellenőrizhető előadásával igyekezni elleplezni azt, a mi — mint minden tévedés — emberi dolog.

Úgy látszik, Nagy Géza úr meg akarja honosítani a tudományos irodalomban a szóbeli vitatkozásokra, beszélgetésekre való hivatkozást, mert nem elégedve meg az első esettel, még egy megrovási kalandban részesít újból egy előszóval történt eszmecsere révén. Nagy meglepődéssel meséli, hogy arra, miszerint a Képes Krónika keleties jellegű alakjaiban nem kell kunokat keresni, mert azok viselete tulajdonképp magyar viselet, ő tanított meg engem beszélgetés közben. Roppantúl tetszik neki a lovagias ellenfél szerepe, a ki kritikusanak saját maga szolgáltatja megbírálandó munkája ellen az érveket. De miként magyarázza Nagy Géza úr azt, hogy munkájában ép az ellenkező elveket vallja, mint a melyekre alig félévvel könyve megjelenté után engem «megtanított»? Én ezennel kijelentem, hogy a Képes Krónika viseleteiről bírálatomban kifejtett nézeteim a K. K. hosszas tanulmányozásának, az összes viselet-típusok lerajzolásának s csoportosításának az eredményei s nem valamely Nagy Géza úrral folytatott beszélgetésből ellesett plágiumok. Ha Nagy Géza úr ugyanolyan tanulságokat vont le a K. K.-ból, mint én, mért nincs ennek nyoma könyvében? Azt mondhatná valaki, hogy az általam elmondottakat, a melyek felől ő oktatott ki, később, az én bírálatom készülése idején vette csak észre a krónikában s így bizonyos tekintetben mégis igaza van. Ám de én ezzel szemben be tudom bizonyítani, hogy a kérdéses időben a K. K. múzeumi másolatát (az egyedüli létezőt) folyvást én használtam s azt Nagy Géza úr kezébe sem vehette. Mikor s mi módon jutott tehát a «velem közlött» felfedezésre?

Istennek hála, végére értem ennek a kellemetlen felsorolásnak, a melyben be kellett bizonyítanom egy előttem mindenkor nagy tiszteletben állott barátomról, hogy nem csak nagy könnyűséggel fogadja el a legtévesebb adatokat, hanem igen könnyen mond ki meg nem érdemelt súlyos vádakokat is.

Mikor én a M. V. Történetét bíráltam, igyekeztem megfeledezni az írónak előttem igen rokonszenves egyéniségéről. S legfeljebb abból a szempontból lehet objektivitásom ellen kifogás, hogy nem mindenütt tudtam eléggé szigorú bírálója lenni a jóbarát, a kolléga munkájának. Meghiheti a szerző, hogy

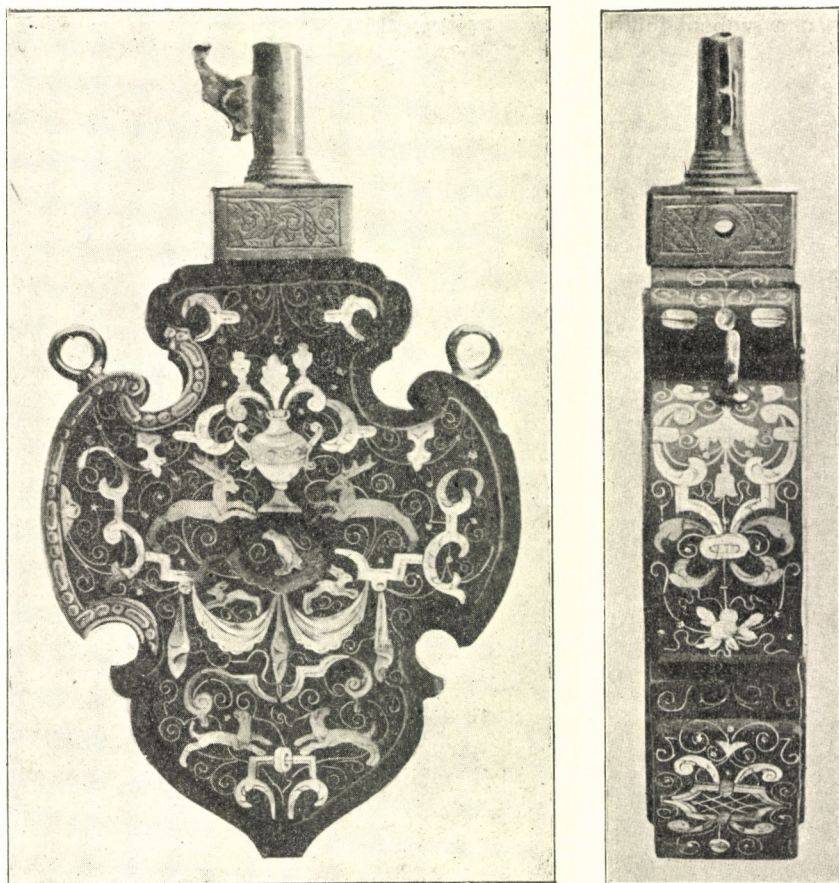
én újongó örömmel fogadtam volna művét, ha az a mértéket megüti vala. De ez ellen a munka ellen a ma élő nemzedék nevében tiltakoznom kellett.

Nagy Géza maga érzi, mennyit ér a M. V. Története s maga mond róla válaszában az enyémnél jóval szigorúbb ítéletet. Elmondja, hogy erre a könyvre szükség volt, hiányát pótolni kellett. De jól megírni nem volt mód. Hanem, így szól «végre is azt az űrt, a mi van — mondjuk — Attilától Nagy Lajosig, valami módon ki kell tölteni»!

Hát érdemes, lehet, szabad ilyen elvekkel egy nagy igényű, nagy fontosságú tudományos munkát írni?

Én ezennel kijelentem, hogy ezek után a vitát folytatni nem vagyok hajlandó. Ilyen elvek, ilyen érvekkel szemben nekem nincsenek fegyvereim.

Varjú Elemér.

XVI. SZÁZADI PUSKAPORTARTÓ ELŐLRŐL ÉS OLDALNÉZETBEN.

(Lásd még a 282. lapot.)

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

NÉHÁNY RAJNAVIDÉKI MÚZEUMRÓL. Az elmúlt 1900-ik év őszén hivatalos megbízásban megfordulván Kölnben, alkalmam volt a kölni, bonni és mainzi nyilvános múzeumokat fölkeresni. Ott nyert benyomásaimról a következőkben adok rövid áttekintést.

I. *A Wallraff-Richartz múzeum.* Az intézet két kiváló kölni gyűjtőtől veszi a nevét, a ki nevezetes műgyűjteményeit Köln városára hagyta. Viszont a város nemcsak méltó hajlékot épített számukra, de évről-évre oly javadalommal látja el, mely a múzeum tervszerű gyarapítását lehetővé teszi. A múzeumnak van egy speciális osztálya, melylyel nem foglalkoztam, az a kölni festőiskolát gazdag képsorozatban tünteti föl. A múzeum jelenlegi vezetőjének, Aldenhovennak köszönhető e becses műtörténeti anyag tudományos földolgozása.

Engem leginkább az antik Colonia Agrippinensis gazdag hagyatéka érdekelt. Római föliratos kőemlékek díszes helyet kaptak a régi keresztfolyosóból átalakított helyiségek egyik jól megvilágított folyosóján. Mily megbecsülése ez a római kor tiszteletreméltó emlékeinek és mily szégyenkezéssel gondoltam a n. múzeum római kőemlékeinek az elhelyezésére! Vagy elrejtjük és sötét helyiségbe szorítjuk, vagy a múzeum födetlen udvarain az idő viszontagságainak engedjük át!

A W. R. múzeum kötárának egy másik osztályát, a középkori szobrászat emlékeit, most állítják föl. Tekintve, hogy benne csupán Köln városának a területére szorítkoztak, elég díszesnek mondható a sorozat, mely megindul a x. századdal és szakadatlanul a xvi—xvii. századig terjed.

A múzeum szemefényének tartják az antik üvegedények gyűjteményét! Bizonyos, hogy számra a legkiválóbb ilyfajta sorozatok közé tartozik, mert hozzávető becslésem szerint darabszáma alighanem túlhaladja a 600 darabot és emeli értékét, hogy egytől egyig Köln területéről származik. Más Rajnamenti múzeumokban is láttam gazdag üveggyűjteményeket, a mi igen erős támpont azon fölfogás helyessége mellett, hogy a Rajnavidéke a római korban jelentékeny üvegiparnak volt a gócpontja.

Más jelentékeny emlékcsoport a keramikai gyűjtemény. Nemzetközileg elterjedt itáliai készítmények mellett nem csekély számmal akadnak speciális helyi idomok, olyanok, minők a Dunavidéken nem divatoztak. A keramikus gyűjteményt kettős föllállításban tanulmányozhatjuk. Egyik típusok és diszítések szerinti csoportokban mutatkozik; a másik sorozat a sírok együttességében

mutatja föl a formákat, és mivel sok datált sírjuk van, lehetséges volt a Kr. utáni négy első század izlésének változásait chronologiai sorrendben is bemutatni. Pannoniában sem a típusok összefoglalása érdekében, sem azoknak chronologiai sorrendjére való tekintettel még nem állítható föl ily gyűjtemény, mivel ily föladatak megoldására eddig nem volt még specialistánk és az eddig hazánkban módszeresen fölászott római temetők száma is aránylag igen csekély.

A múzeumban az antik szobrászat remekműveiről vett gipszmásolatoknak is juttattak helyet; néhány világos és terjedelmes teremben elhelyeztek mintegy nyolczvan szobrot. A szobrok zöme csak úgy van fölállítva, mint a legtöbb gipszgyűjteményben, és külön említést csak némely kísérletek miatt érdemel, melyeket az intézet finom érzékű vezetője két kisebb teremben a színezés dolgában tett. Két szobát ugyanis a pompeji helyiségek izlése szerint festettek ki, egyikét sárga alapszínnel, a másikat kék földszínnel, a fal felső szélén zophorossal, a megszokott pompeji dekoratív építészeti képekkel és a falak közepén apró genre, illetőleg mythologiai képecskékkel. Ebbe a környezetbe helyeztek néhány kiválogatott antik szobrot és azokon, ha az eredetiek márványból valók, színezési kísérletet tettek, a mennyiben pedig eredetileg bronz számára voltak megcomponálva, bronzmázzal borították a fölületüket, úgy hogy majdnem mint bronzszobrok hatnak a szemlélőre. Közismeretű tény, hogy mikor Rómában a nagy görög mesterek bronzszobrai márványból utánozták, a másolatok soha sem adták egész hiven vissza az eredeti stylust. Ennek következtében nem lehet az a képzelünk, hogy a későkori márványszobor mintegy mechanikus utánzásának bronzfestéssel való borításával elérhetjük, hogy Myron, Polykleitos vagy Phidias bronzműveinek másolatai eredetiek közvetlenségével hassanak reánk. Ennyit már eleve sem vártam Aldenhoven collegám kísérleteitől. Azonban kétségtelen, hogy a bronz számára componált Marsyas Myrontól, a Polykleitos-féle Doryphoros s a berlini Amazon meglepő módon változnak át a sárgásbarna burok alatt és azt a benyomást keltik a szemlélőben, hogy most közelebb jutottunk a bronzban dolgozó nagy mesterek stylusának a fölismeréséhez. Körvonalaik szabatosabban látszanak és e szerint szélességi arányaik is mintha megfogynának, sőt az egyes idomok kezelése is szigorubbna látszik, a mellett mozgásuk szabadabb, mivel elmaradtak a márványmásolatban szükségelt támaszok. Végül, az eredeti conceptiókat már azért is hivebben képviselik e restauratiók, mivel úgy az Amazonnál, mint a Marsyasnál és a Doryphorosnál a helytelen újabb kiegészítések is elmaradtak; úgy pótolták, a hogy az eredeti motívum igényelte. Az itt valamennyire részletezett hatást kisebb-nagyobb mértékben más bebronzozott márványszobrokon is észleltem.

A sárga szobában mintegy «vissza bronzozott» állapotban megvan Kephsodotos hires csoportjának, Eirene és Plutosnak, müncheni példánya, Homeros nápolyi mellképe, az Uffizi u. n. Idolinója, az Ares Borghese, a British Museum Perikles-mellképe, a vatikáni versenyző leány és a British Museum Hermese. Ugyanazt a kísérletet megtette tisztelt collegám a Furtwängler által legutóbb fölfedezett «Athena Lemniával». Mikor tavaly Münchenben a drezdai Athena törzsöt és a reá helyezett bolognai fejet együtt láttam, még nem bírtam a két alkatrész összetételével megbarátkozni; legkevésbé az arányok elé-

gítettek ki. Most egyenletes bronzszin meze alatt egységesebb hatásban állott előttem az istennő alakja s a karok helyes kiegészítése is hozzájárult a hatás fokozásához, a mennyiben a meghajlított jobb kézbe helyezett sisak tetemesen megnöveszti a szobor felső részének a terjedelmét és enyhíti a különben tulajdonságos nyulánkoknak látszó arányokat.

A kék szobába állított szobrok között a Lysippos-féle Apoxyomenos is tetemesen nyert a fatörzs eltávolítása által és a «bronzburok» alatt; kevésbé szembetűnő a változás hatása a capitoliumi Eros szobrán, melyen legfőlebb a hajzat stylusa árulja el, hogy eredetileg bronz technika számára készült.

A kísérletek második sorozata, a midőn a szobroknak eredeti színezésüket próbálták visszaadni, a dolog természete szerint kevésbé sikerült vagy legalább is azt kell bevallanom, hogy nehezen tudnék ahhoz a gondolathoz hozzászokni, hogy a régi mesterek ilyeneknek kívánták az ő remekeiket. Legkedvezőtlenebb volt a benyomásom a Praxiteles-féle olympiai Hermessel szemben. A hogy ez a vörös hajú Hermes most előttünk áll, mindenki kénytelen bevallani, hogy az ideális szépségű ifjú feje megcsúnyult és megdurvult. Azt sem merném állítani, hogy a törzsről lecsüngő köpeny méltán bámult redői a sárgásbarna színezés következtében kedvezőbben hatnak; úgyszólván anyagiassá vált a hatás, a szövet konkrétebb jelzése a redők okozta fénytörés ideális szépségű játékát nem finomítja, de nyersebbé teszi.

Ellenben szívesen elismerem, hogy a vatikáni Apollo Kitharoedes tetemesen nyert az ügyes színezés következtében. A szintelen márvány-szobron ugyanis a szélesre terjedő, földig csüngő felső köpeny s a szintén földig érő chiton jóformán széles tömeggé egyesül és szemünk csak nehezen bírja a ketős öltönyt a sok élénk s erős redőtől kellően tagozni, sőt az isten lépésbe helyezett alteste sem domborodik ki eléggé. E bajokon jól segített a színezés; a biborszínű chiton pompásan elválk a sárgás bélésű szélesebb terjedelmű felső köpenytől és most már a száraz s a törzs körvonalai is jól mutatkoznak. Sikerültnek mondható továbbá az Arlesi Venus színezése aranyos hajával és világoszöld pettyes ruházatában. Ellenben alig elégít ki valakit a vatikáni Hephaistos feje vagy a befestett három bájos attikai dombormű, köztük a Villa Albani Orpheus és Eurydikéje. A ritka érdekű színezési kísérletekből azt a tanúságot vonom le, hogy a régi művészek által oly magasra becsült circumlitio titkát derék kölni collegám még nem derítette ki. Bármily meglepő és kedvező a hatás, melyre néha szert bir tenni, az már azért sem lehet ugyanaz a művészi eljárás, melyet Praxiteles Mys mesternél oly annyira bámult, mert az anyag, melyet befestett, nem márvány, hanem gipsz és a festék, melyet alkalmazott, nem áttetsző, de majdnem teljesen borító. A régiek márványra alkalmazták a festést és alighanem joggal hiszszük, hogy e festék azzal a tulajdonsággal bírt, hogy behatolt ugyan a márvány fölületének likacsába, de a márványfölület sajátos áttetsző hatását nem ölte meg, hanem fokozta. Ily fajta hatásról tehát a gipszanyagon való kísérletezésnél szó sem lehet. A gipsz fölülete nem bocsájtja be a fényt, hanem tompa, holt anyag, és az eredmény nem válik kedvezőbbé az által, hogy festékekkel borítják.

Azért azt tartom, hogy az antik polychromia lényegét még leginkább

azok a gyér modern kísérletek közelítették meg, a hol a márványfömlület alá juttatott, gyéren alkalmazott festőanyagok daczára, maga a fömlület nem tompult meg, hanem megtartotta a fénysugarak iránt befogadó képességét.

Befejezésül a különben czélirányosan vezetett és helyesen fölállított Wallraff Richartz múzeumról csak azt kívánom megjegyezni, hogy sem kicsi, tájékoztató kalauza, sem kimerítő szakszerű lajstroma nincs, vagy legalább nem birtam a helyszínén lajstromot szerezni.

II. *A kölni iparművészeti múzeum.* E múzeum körülbelül egyidőben létesült a mi magyar országos iparművészeti múzeumunkkal és létrejöttének a módja is hasonló, a mennyiben miként nálunk a n. múzeumból, úgy Kölnben a gazdag Wallraff múzeumból kiszemelt érdekes műipari emlékek sorozatával vetették meg alapját. Ez történt 1887-ben, valamint 1888-ban ideiglenes helyiségben és csak az 1900. év elején nyitották meg tulajdon palotájában. Az emeletes épület alaprajza emlékeztet a bécsi osztrák múzeum mintájára, melyet czélszerű volta miatt eddig már több hasonló intézetben követtek. Üvegtetővel födött udvar körül nyílt folyosók és az utcáról világított termek sorakoznak.

Egészben kilencz terem s három folyosó a földszinten s ugyanannyi folyosó és öt terem az emeleten szolgál állandó múzeumi czéloknak. A földszintes befödött udvart időleges kiállításokra használják és külön teremben helyezték el a közhasználatra bocsájtott intézeti szakkönyvtárt.

Az emlékek fölállítását történeti csoportok szerint végezték. Kezdi a IX—X-ik századnál és mintegy két teremre való emlék jut a román és csúcsíves kornak. Ezekben a helyiségekben az emlékek gyér volta miatt összesítve adják a kölni és nem kölni származású műveket, ellenben a XVI. századtól kezdve a rajnavidéki, az általános német és az olasz csoportokat lehetőleg különválasztják.

A XVII. és XVIII. századok emlékeit anyag és technika szerint csoportosítják. Egyik teremben találjuk a bőrkötéseket, másban a szöveteket és ismét másutt a csipkéket és himzéseket. A keleti művészetet tekintet nélkül a korra összességében mutatják be; csak azt a különbséget teszik meg, mely a mohamedán és a távoli kelet iparművészete között önként kínálkozik.

A múzeum természetesen leggazdagabb mindazon iparművészeti ágakban, melyek hajdan az alsó Rajna környékén virágoztak. Úgy látszik, hogy megvoltak itt már az ókorban az előföltételek némely művészi iparágak keletkezésére: ilyen volt nevezetesen a keramika, az üvegipar s vele járó zománcz. Azért nem kell csodálkoznunk, hogyha a kölni zománcz, a kölni kőedénygyártás, utóbb az üvegipar és nevezetesen a festett ablakok előállítása a XIV. századtól kezdve virágzott. A XIV. és XV. századokban a kölni zárdák és klastromok jeleskedtek a himzésben és egy helyi szokás fejlődött, mely létesítette az u. n. kölni himzett szalagokat (Kölner Borten) egyházi öltönyök s oltárfüggönyök díszítésére.

A művészies fabutorok díszítését a XV. századig visszamenő jeles példányokban birják bemutatni. Még virágzóbbá vált a butoripar a renaissance kezdete óta, a mióta az asztalosok a híres Heinrich Aldegrever mustráit használták föl butoraik díszítésére.

A kölni agyagművességnek a xvi. század volt legtermékenyebb kora. Ezt az időszakot azóta ismerjük legjobban, a mióta a véletlen két régi kölni agyagműves műhelynek a terményeit és mintáit magában Kölnben a föld föltárta. Előbb (1889-ben) a Komodien-Strasseban, legutóbb pedig (1897-ben) a Maximinstrasse alatt kerültek elé nagy számmal agyagkorsók készletei, melyek úgy figurális, mint diszító elemeikben az 1520-tól 1570-ig terjedő német renaissance legjelesebb mestereinek rajzait és rézkarczait agyagban visszaadják. A sok domborműves korsó közül egyet különösebben kívánok kiemelni, mely 1535 körül keletkezett és bennünket főleg azért érdekelhet, mivel II. Lajos özvegye Mária királyné van rajta ábrázolva.

A kölni ipar utóbb a szomszédságra is hatott. Köln mellett Frechen és odább Siegburg meg Raeren ismert készítményei a kölni minták után keletkeztek és leginkább a xvii. században, mikor a kölni gyártás már hanyatlásnak indult, érték fejlődésük legmagasabb fokát.

A korsók mellett a kályhafiókok gyártása volt az agyagművesség egyik főága. Már a xiv. század óta diszítették figurákkal s egyéb ékítményekkel és borították fényes ólomházzal. A kályhafiókok diszítésébe is behatolnak a renaissance jeles rajzolóinak a mintái és legnagyobb hatással voltak rájuk a híres ornamentista Peter Flötner apró domborműves ólomlapjai, melyeket nagyobb arányokban s többszínű mázzal átvittek a kályhákra. Érdekes példát láttam ez átvitelre a kölni múzeumban.

Nagyon tanulságos a stylusok története szempontjából az emlékcsoport, mely rajnavidéki paraszt-butorok izléséről nyújt tájékozást. Ez az izlés csak lassan követte az európai nagy stylusok átváltozásait és szívesen ragaszkodott a jelen század első feléig a középkori constructiókhoz. Szekrényeik, ágyaik s nagyrészt asztalaik és székeik is néhány nemzedékkel ezelőtt még középkori izlésben készültek és csak az ornamentikában érvényesül lassan-lassan a renaissance diszítés, melyet azután a roccoco sem szorít ki teljesen. Az éjszaki és déli Németország parasztságának izlése közt az a szembetűnő különbség, hogy míg amaz faragni szeret, ez utóbbi inkább kedveli a színezést és e hajlamából következik, hogy aránylag inkább követi az újabbkori nagy stylváltozásokat, mint amaz. A paraszt munka lassú átalakulása legszembetűnőbb, hogyha a városi asztaloság egykorú remekeivel vetjük egybe, mire Kölnben szintén sűrű alkalom van, mivel itt a magasabb igényeknek is megfelelő butorasztaloság szakadatlanul virágzott. Ők gyorsan befogadták az előmintákat, melyeket a xvi. század egyik legjelesebb ornamentistája Aldegrever rézmetszeteiben közölt és előszeretettel karolták föl az Olaszföldről ide származott famozaik diszítést, az intarsiát, melynek Kölnben virágzó kora a xvi. század második fele és a xvii. század eleje, a mikor Melchior Reith volt a legjelesebb mester ebben a specialitásban.

A múzeum gyűjteményei természetesen nem szorítkozhattak csupán Kölnben gyakorolt iparművészeti ágakra, de igen helyesen más németországi városok s azonkívül a külföldnek, kivált Olaszországnak s a Keletnek virágzó iparágait is egyesítik jeles példányokban, de Kölnben ezekkel nem kívántam behatóbban foglalkozni, szorítkoztam arra, hogy néhány jelesebb darabban gyönyörködjem.

A velencei üveg poharak közt a legbecsesebb egy 1500 előtti zöld boros pohár aranyozással és zománczos színekben festett ábrázolással, mely Venus diadalmas fölvonulásán szerepeltet egykoru öltözetekben velencei ifjakat és hölgyeket.

Az ónipar két jeles mestere, François Biot (1600 körül) és Kaspar Enderlin (1611 körül) igen kiváló darabok által van képviselve. Előbbitől való a Mars után elnevezett tál, utóbbinak pedig talán legjobb műve az u. n. temperantia-tál. A majolikák közül a gubbioi, derutai, faenzai és sienai mestereknek néhány jeles és mesterjelzésekkel ellátott munkáját láttam.

A keleti csoportokban néhány szép kisázsiai szőnyeg tűnt a szemembe. Végül dicsérnem kell a kitünően szerkesztett kézi lajstromot, melyet Falke már a múzeum megnyitásakor tett közzé. Igen czélszerűen rövid műtörténeti tájékozással nyitja meg minden fontosabb csoport ismertetését, a szöveghez 14 jeles tárgy sikerült tollrajzát csatolja és a kilencz íves csinos kötetnek az ára mégis csak 50 Pfennig.

III. *A tartományi múzeum Bonnban.* Kölnből hazatérve egy napot Bonnban töltöttem. E nap túlnyomó részét a tartományi múzeum, s a délután néhány óráját az egyetemi múzeum (Akademisches Kunstmuseum) megtekintésére fordítottam.

A tartományi múzeum a város újabb részében, kis kert közepén új épületben van elhelyezve, melynek legfőbb előnye, hogy bőséges a világossága, a mi azon a borus novemberi napon, mikor ott időztem, nagy jótétéménynek bizonyult. Az épület földszintes termeit a Rajna vidékéről összegyűjtött föliratos köemlékek foglalják el. Mily becsben tartják itt és mily gonddal és szeretettel őrzik, mily büszkén állítják a közönség szeme elé az ókor emez emlékszerű hagyatékát! Úgy itt, mint előbb Kölnben s utóbb Mainzban szomorúsággal kellett arra a sajnálatraméltó állapotra gondolnom, melynek, évtizedes panaszaim daczára, a római emlékek a n. múzeumban még mindig ki vannak téve, a hol vagy félig alvilági homály borítja őket, vagy védtelenül szenvedik az időjárás viszontagságait, esőt, ködöt, havat és fagyot. Ellenben mily kényelemmel nézheti és tanulmányozhatja mindenki Bonnban a pompásan elhelyezett, kétszáznál többre menő emléket!

Helyi jellegük szembeszökő és mégis pannoni kutatónak is sokféle érdeke fűződik ez emlékek tanulmányozásához. Érdekelhetik azok a jelenségek, melyek az állami kormányzat, a hivatalos vallás és különösen a katonai szervezet egységénél fogva, Germaniában és Pannoniában egyek, de még inkább keltik föl figyelmét a két tartományban fönmaradt emlékek különbségei.

Az emlékek kidolgozása formásabb, a mi kedvezően tanuskodik a lakosság magasabb műveltségéről. Az egyes barbár népségek egyénisége is alighanem erősebben állotta meg a rómaiak kiegyenlítő hatását. Megtanultak ugyan latinul és római szokás szerint állítottak áldozati emlékeket, de megtartották isteneiket. Érdekes ezeket nyomozni. Egy belga törzs nemzeti istennője Dea Sunaxal, egy germáné Dea Hludana. Utóbb a romanisatio már annyira halad, hogy a maguk istenségeit római istenekkel azonosítják: Apollo Graunus és Mercurius Avernus romanizált barbár istenségek.

Legsűrűbb az anyák (matronae) tisztelete. Minden törzs, vidék, város, sőt falu a maga nevével jelezte őket, így voltak: matronae albiahenae, cuhinehae, vacallinae, vesuniahenae, anesaminehae, vatarenehae, aufaniae, octocannae stb. Némelykor csak e melléknevek jelzik, hogy az anyáknak szól az áldozati fölirat. Szobrok és domborművek tetemes száma is tanuskodik az anyák cultusának nagy népszerűségéről. Legtöbbször ülő helyzetben ábrázolják, földig érő hosszú köntösben, nyakukat szalag díszíti s rajta félholdas dísz csüng. A középsőt illeti a legmagasabb tisztelet, azért van a fején óriási fejkötő. Mind a három sokszor kosarat tart az ölében és benne gyümölcsöt, és sokszor lábuknál is gyümölcsessel telt kosarak állanak. Látnivaló, hogy a föld őseréjét és áldásait képviselik.

Elég sűrűn szereplő istenség a lóháton nyargaló nő, melyet némelyek Eponának, mások Cybelének tartanak.

A magyarázók kételyei a gigas ellen küzdő lovas isten magyarázatát sem engedik végső megállapodásra jutni.

Legsűrűbb az emlékek száma a Kr. utáni II. század végéről és a III. századból, és a legtöbb fölirat, mely a belföldi vallástiszteletek maradványairól tanuságot tesz, szintén ebből a korból ered, nyilvánvaló tehát, hogy a barbárok zömét nem tudta a római műveltség egyéniségéből teljesen kivetkőztetni.

Hogyha ezt a fontos tényt a Rajna mellékén ily szabatosan fölismerhetjük, akkor bizonyára a romanisatio hatása a mi pannoniai tartományunk lakosságára sem lehetett jelentékeny, mivel szórványosabb és csekélyebb számú volt a dunántúli barbárságból folyton megújuló belföldi lakosság körében a rómaiságot képviselő elem.

Míg a múzeum földszintjén a római emlékköveket tanulmányozva egészen a magam észleleteivel foglalkozhattam, az emeleten elhelyezett, mintegy nyolcz teremre terjedő emléktárban az intézeti új igazgató, dr. Lehner vett előzékenyen gyámsága alá. A milyen élvezetek voltak a szíves vezetővel együtt töltött órák, oly kevéssé volt belőlük állandó positiv nyereségem ez utamban folytatott speciális tanulmányaimra, mert egy perczem sem volt, a midőn a gazdag gyűjteménysorozatokról nyert benyomásaimat jegyzetekkel vagy vázlatokkal jegyzőkönyvemben megörökíthettem volna. Ez annál nagyobb baj volt reám nézve, mivel époly kevéssé, mint a kölni múzeumokban, lehetett a gyűjteményről leíró lajstromot vagy legalább is apró kalauzt kapni, tehát a Bonner Jahrbücher 110 kötetére és a Westdeutsche Zeitschrift tizenkilencz évfolyamára voltam utalva, a mikor a bonni tartományi múzeumban látottakról részletesen kívántam magamnak számot adni.

IV. *A bonni «Akademisches Kunstmuseum».* Régi vágyomnak tettem eleget, mikor a tartományi múzeumból, a novemberi nap rövidségétől tartva, átsiettem az Akad. Kunstmuseumba, hogy ott a bonni egyetem régóta nagyhirű gipszgyűjteményét megsejmeljem. Közismeretű, hogy kitűnő szakemberek egész sora működött közre létesítésében és fejlesztésében. F. G. Welcker, tudományunknak századunk első felében egyik legtiszteletreméltóbb képviselője, alapította meg és ezzel e század huszas éveiben oly magaslatra emelte az antik művészetről szóló tudomány egyetemi tanítását, a milyenre hazánkban csak

félszázaddal utóbb, a hetvenes években emelkedhetett, midőn Pulszky Ferencz, a Welckert közvetlenül követő nemzedék tagja, megalapította a n. múzeum antik gipszöntvény-gyűjteményét.

Welcker utódja a tanszéken és gyűjtemény élén, a szintén felejthetlen emlékezetű O. Jahn, tetemesen gyarapította a múzeumot, úgy, hogy azon időpontig, a mikor Berlinben megnyitották az új múzeum gipszgyűjteményét, ez volt a legjelentékenyebb gipszmúzeum és most is a legtokéletesebben összeállított egyetemi gyűjtemény. A mostani igazgatónak Löschke tanárnak és közvetlen elődjének Reinhard Kekulének is elismerésre méltók az érdemeik. Kekulé Bonnban az által is megörökítette az emlékét, hogy jó magyarázó lajstromot adott ki a gyűjteményről (Reinhard Kekulé Das akademische Kunstmuseum zu Bonn 1872. VIII. 159. l.), de még inkább föntartja emlékeztét, hogy az ő igazgatása alatt épült föl a mostani múzeumi épület.

Borús és esős novemberi nap délutánján láttam a gyűjteményt és mégis aránylag oly kielégítő volt a világítás, a milyen ily előföltételek mellett egyáltalában lehetett. A kedvező hatás elsősorban a helynek köszönhető, a hová az épületet építették. Nem szorították be a város utczáiba, de a korábbi u. n. anatómiai kupolyateremhez csatolták. Minden oldalról szabadon áll, kilátással egy remek parkra. Az egész épület magas földszintű, antik izlésű homlokkal és egymás mellett sorakozó nagy termeit igen bő felső világítással látták el, a minek az a hatása, hogy a legtávolabbi zugoknak is elegendő világosság juthat.

Már Otto Jahn csoportosította műtörténeti szakaszok szerint a gyűjteményt s a bonni minta utóbb a többi európai gyűjteményre is irányadóvá vált. Ezt a csoportosítást azonban nem oly mereven alkalmazták, hogy mintegy évszázadok szerint vágnák el minden egyes sorozat fonalát, hanem az iskolákat, mestereket és típusokat a fejlődési folyamatok szerint állítják egybe.

Czélyszerű gyakorlati intézkedésnek tartom, hogy minden szobor talpazatát apró kerekre helyezték, a minek az az előnye, hogy az esetről-esetre fölmerülő megfigyelések szüksége szerint a különböző helyen álló szobrokat szorosabb összehasonlítás kedvéért összebb lehet tolni és oly helyzetbe állítani, a minőt az összehasonlító megfigyelés célja igényel.

Dicsérni való az is, hogy a termék tágak és a közepén semmi sem állja útját annak, hogy kiki oly távolságból szemlélhesse a remekműveket, a milyent maga az illető emlék vagy a szemlélő saját egyéni látóképessége megkíván.

Csupán némely dispositiók czélyszerű voltát kívántam kiemelni, nem próbálom meg részletezni, hogy a gyűjtemény újabb szerzeményei mennyiben illusztrálnak tudományunk körében újabban fölmerült problémákat vagy szerencsés combinatiókat. Megelégszem annak jelzésére, hogy az alatt a néhány óra alatt, melyet ott töltöttem, folyton Löschkével voltam, a ki szeretetreméltó közlékenységgel figyelmeztetett minden újabb szerzeményre.

A legutóbbi években az ókori festészet tanítására is gyűjtött Löschke igen becses apparatust. Létesített eredetiekből és másolatokból oly gyűjteményt, mely már most is, a mennyire általában lehetséges, áttekintést nyújt a festészet történetéről Egyiptomban és Görögországban. Más speczialis gyűj-

teményben a görög művészet őskorát mutatja be. A mykenei kor művészetéről talán az athenei gyűjtemények sem nyújtanak oly világos képet, mint a melyet Löschke ad az ő múzeumában; ezt a kort talán nem is ősméri senki oly alaposan mint ő, és ha valakinek módjában van vele végig menni az ő gondosan egybegyűjtött sorozatain, alighanem rövidebb idő alatt nyer megfelelő fogalmat a mykenei műveltség magaslatáról, mint a milyent a szakirodalom hosszas áttanulmányozása nyújt.

Végül emlitem, hogy a múzeummal közvetlen kapcsolatban kényelmes olvasó és tanulmányi termet rendeztek be, melyben a fiatal szakkedvelőknek gazdag irodalmi és ábrás apparatus áll rendelkezésükre. Tudom, hogy Németországban minden valamire való egyetemi városban van fiatal szaktársainknak ily dolgozó helyiségük, de azt is tudom, hogy hazánkban eddig hiába törekedtem arra, hogy ilyen létesüljön.

V. *A mainzi múzeum.* Utamban hazafelé a röm. germanisches Central-museum kedvéért megállottam Mainzban. Voltam ugyan évtizedekkel ezelőtt egyszer e nevezetes múzeumban, de a múzeum minden sorozata azóta oly tetemesen bővült, hogy a succrescentia megtekintése néhány napi időt vett igénybe. Ismeretes, hogy e múzeumot és vele kapcsolatosan a mainzi régiség-társulat gyűjteményeit a régi választófejedelmi palota földszintjén helyezték el. A termek ugyan tágak, de nem elég világosak, különösen novemberben és télen nem fűthetők. Ez állapot kellemetlen voltát fokozza a helyiségek túltömöttsége, a mi az áttekintést és tájékozást nehezíti, végül itt is ugyanazt a hiányt tapasztaltam, mint a három megelőzőleg áttekintett múzeumban, hogy sem vezérfonalat, sem leíró lajstromot nem bírtam a gyűjteményről kapni. Az ily kézikönyvet a laikusok számára kitűzött magyarázó címőfóliatok nem pótolhatják, de szívesen elismerem, hogy munkámat tetemesen könnyítették az új leíró lajstrom előkészítése céljából egyes nagyobb leletek mellé helyezett följegyzések, melyek a mostani kezelő tiszt, dr. Reinecke lelkiismeretes szorgalmáról tanuskodnak.

Új, megfelelőbb fölállítás, mint utóbb megtudám, a választófejedelmi vár helyreállítása után fog megejtetni és azt reménylik, hogy ez építkezés már a legközelebbi években fog bekövetkezni. Sajnálattal kellett arra gondolnom, hogy mi, a kik hasonló szorultságban vagyunk, a mi múzeumunkat fölkereső szaktársaknak nem adhatunk ily megnyugtató biztatást.

Mainzban is úgy mint Bonnban, legtökéletesebb a régi kőemlékek fölállítása. A palota udvarán földszintes, igen világos és tág csarnokot építettek, melyben több száz kőemlék kényelmesen, legjobb rendben tanulmányozható. Legtöbb, néhány száz, antik emlék van Mogentiacumból és vidékéről, ezekhez érdekes emléksorozat csatlakozik a régibb középkorból, sőt néhány mainzi kőemléket az újabb korszakból is csatoltak hozzá, úgy hogy jóformán kezdettől végig látjuk a város monumentális történetét.

Sok közismeretű domborművet láttam, melyeket a boldogult Lindenschmit kiadványaiból ismertem. Az ő érdeme volt, hogy a katonák síremlékeit mint hiteles kútforrást fölhasználta tanulmányainál a római császári kor fegyverzetének hű bemutatására és a hatvanas években, mikor a római pilum

idomáról és használati módjáról folytak a viták, a rajnavidéki teljes fegyverzetű primipilusok ábrái segítségével magyarázhatta meg az alesiai leletekből előkerült pilumokat, minek alapján azután sok más európai múzeumban is fedeztek föl pilumokat. A fegyverzeten kívül a sírkövek ornamentikája is érdekelt. A régibb középkor hagyatékával foglalkozván, mindenütt, a hol alkalom van rá, keresem a szálakat, melyek az ókorból, különösen a római császári időszakból a barbárok későbbi korába vezetnek át, és miként sok más helyütt, a Rajna mellékén is úgy láttam, hogy a római síremlékek ornamentikája megváltozott idomokban ugyan, de átélte a római birodalom bukását. Ezt a fontos műtörténeti észleletet megteheti mindenki, a ki az u. n. népvándorlási kor ornamentikájának a csirait kellő helyen keresi; csak azok nem szokták látni, a kik szántszándékkal mellőzik a késő római művészet tanulmányozását és a barbárok művészi tehetségét, néha, talán hazafias büszkeség hatása alatt, magasabbra becsülik, mint kellene.

A rajnai tárlatokban meglepett az a tény, hogy jóformán híjában vannak a figurális sarkophagoknak, míg nálunk Pannoniában aránylag jóval több a mythologiai domborművekkel díszített kőláda.

Nem tudom a Rajna mellékén e hiány okát megadni. Pannonia fölényét ebben a tekintetben talán a görög-római Dalmatia és Istria aránylagos közelsége magyarázhatja, a hol sok volt a művészeti képzett kőfaragó és a sokból a belföldnek is jutott.

Dalmatiának a középkorban, sőt az újabb korban is (Vincentius de Ragusa, trauai Jakab stb.) jutott a belföld szobrászatában ily termékenyítő hatása.

A mainzi választófejedelmi palota udvarán érdekes emlék lepi meg a szemlélőt, olyan, a milyent kevés más helyütt látni. Néhány évvel ezelőtt meglelték a Rajna medrében a régi római czölöpös hidat, kiemelték, java-részt összeróvták s itt az udvaron fölállították. A hatalmas alkotmány épsége bámulatba ejtő és a római-germán múzeum vezetőinek ügyességéről tanuskodik, hogy most is, mikor levegő éri, épügy megbirják óvni, mint a mikor a víz óvta meg a levegő bomlasztó hatásától. Magában a múzeumban, valamint a múzeum műhelyeiben is bő alkalmam volt meggyőződni a múzeumi műhelyek okos vezetéséről s a munkások nagy ügyességéről.

Köztudomású, hogy a mainzi központi múzeumnak rendeltetése szerint kettős föladata van. Egyik föladatát a múzeummal kapcsolatos régiségegyesület révén teljesíti, s ez az, hogy a Mainzban és közelebbi környékén előforduló leleteket gyűjti és rendszeres rég. ásatásokat teljesít. Leginkább az egyesületi törekvéseknek köszönhető az évtizedek során létesült igen becses eredeti gyűjtemény.

E szűkebb föladatán túl azonban szélesebb, az egész germán világra terjedőleg azt a czélt tűzte maga elé az intézet, hogy összegyűjtsön sikerült másolatokban minden fontosabb emléket, mely bárhol a régi világ körében előfordult; azért nevezi magát római-germán központi intézetnek. A másolás előfeltétele a fémből vagy egyéb változásnak alávetett anyagból való emlékek gondos tisztítása és helyreállítása. Mindazokat a műtetteket, melyekkel ez a föladat jár, évtizedek óta begyakorolt, majdnem művészi ügyességű szakmun-

kásokkal végeztetik és a hogy tudják a régi tárgyakat minden fölösleges salaktól megmentve, régi mivoltukban helyreállítani, ép oly ügyesen tudják tanulmányi czélokra másolni.

Másolataik már most is sok ezer darabra rugnak és a római, valamint a régibb középkorra oly becses tanulmányi anyagot képviselnek, a melyet sehol egy-egy múzeumban nem látni együtt; mert száznál több múzeumból hozták össze évtizedeken át folytatott céltudatos munkássággal.

Csak a kinek Németország összes múzeumaiban egybegyűjtött emlékeiről ily helyesen összeválogatott sorozatok voltak folyton szeme előtt, mint a boldogult Lindenschmitnek, annak lehetett módja, hogy a «meroving» korabeli régiségekről oly alapvető munkát szerkesztszen, mint az ő ismeretes műve «Handbuch der deutschen Alterthumskunde». Fia az apja nyomdokain haladva folytatja e hasznos másolási munkát. A másolatok száma már túlhaladja a 11000 darabot és hogy e gyűjteményt a legszélesebb körökben ismertessék, újabban (1889-ben) a mostani ör, az ifjabb Lindenschmit, a jellemzőbb típusokról képes lajstromot tett közzé. Igaz, hogy ebben az összeállításban ugyanaz a furcsa észjárású beosztás érvényesült, a melyet az öreg Lindenschmit kézikönyvében hosszasan megindokolt, t. i. hogy szerző a németországi culturtörténetet hátulról, a középkor végén kezdi s onnan visszafelé menve, az őskor legkezdetéig halad.

A két Lindenschmit helyreállítási munkája nem áll meg egyes emlékek-nél. Az öreg Lindenschmit az őskortól kezdve a régibb középkor végéig terjedő minden időszakra szerkesztett meg egy-egy teljesen fölszerelt és fölékített harczost természetes nagyságban. Mint hallom, e bábok Németországban oly közkedveltségnek örvendnek, hogy a mainzi múzeumi műhely alig győzi a megrendelőket kielégíteni; folytonosan ily bábokat csinál és erejének jó részét erre fordítja. Azt tartom, hogy az ily teljesen fölszerelt bábok nem fokozzák, sőt inkább lelohasztják a képzelmet. Egy-egy konkrét esetet állítanak a szem elé, a midőn az emlékek tanúsága szerint a valószínű kiegészítéseknek egész hosszú sora lehetséges.

Hasznosabbnak vélem a sírok típusainak kisebbített formában, vagy néha természetes nagyságban való utánzott föltüntetését.

A mikor nem lehetséges a helyszinéről egy-egy valóságos sírleletet behozni és azt eredeti mivoltában a látogató szeme elé állítani, a mi mindenkor a legtanulságosabb eljárás, akkor az ily surrogatum is hasznos lehet.

Szorítkozom ezuttal ily általános megjegyzésekre. Konkrét, részletes tanulmányaimról csak annyit említek, hogy úgy a római mint a kora középkori sorozatok nemcsak antiquarius, de műtörténeti szempontból is gazdag tanulmányi anyagot nyújtottak nekem, és mivel ezuttal múzeumi collegáim nem kívánták rövidre szabott időmet a maguk számára értékesíteni, ezt a harmadfél napot teljesen a magam okulására fordíthattam.

Budapest, 1901. márczius 11.

Hpl.

A SZEGEDVÁROSI MÚZEUM éremtára az 1899. év folyamán összesen 1 vétel s 25 adomány útján 148 darab éremmel, 26 bankjeggyel s 4 pecsét-

nyomóval, összesen 214 darabbal gyarapodott. A régiség és történelmi emléktárnak 1899. évi gyarapodásáról már részben a múlt évi jelentésben is volt szó. Kiegészítésül említhető, hogy Rábéről egy köeszköz, Szőregről a Kanarig-féle téglatelepről Schanzer Jakab adományakép egy jazyg-lelet érkezett, mely egy bronzkarikából, továbbá bronzkarikán függő egy nagyobb fajta cypriakagyló-ékszerből s egy terra-sigillata kisebb, körvonalas diszítésű agyagedényből áll. Új-Szent-Iványról, ugyancsak a Kanarig-féle telepről, Nátly József úr adományából hasonlóképp egy jazygkori becses leletet kapott az intézet, mely 9 darab nagyobbfajú calcedongyöngyből s egy terra-sigillata edénykéből áll. Végül még egy kisebb bronztű érkezett adományul, (Reizner János igazgató hiv. jelentéséből.)

NEMZETKÖZI ÉRMÉSZETI KONGRESSZUS PÁRISBAN. Mult évi június hó 14.—16. napjain folyt le, összesen hat ülésben, a kiállítási területen lévő «Kongresszusok palotájában» a II-ik nemzetközi érmészeti kongresszus. Elnöke Castellane M. gróf, a francia érmészeti társulat elnöke, titkára pedig Blanchet A., u. a. társulat főtitkára és ismert nevű szakíró volt. A szervező bizottság a Bibliothèque Nationale és a párisi pénzverde tisztikarából s az említett társulat tagjainak sorából került ki. A jelentkezők száma mintegy 200-ra rügott a világ minden részéből, a jelenvoltak száma azonban még felét sem érte el a főnebbi számnak. — A kongresszust elnöki beszéd nyitotta meg, melyben az elnök első sorban a kiküldötteik által képviselt kormányokat, tud. intézeteket és társulatokat üdvözölte. A kormányok közül a francia pénzügyi és közokt. miniszterium, a belga pénzügyminiszterium, továbbá Románia és Bosznia-Hercegovina kormányai, a tud. intézetek közül a Magyar Nemzeti Múzeum, a bajor akadémia, a müncheni, bécsi, kopenhágai, továbbá a belga királyi, a svájci, a hollandiai királyi és az amerikai érmészeti társulatok képviseltették magukat.

Hat ülésen összesen 38 tudományos értekezést adtak elő, melyek fölött olykor érdekes vita vagy eszmecsere keletkezett. Elsőnek *Ettore Garrici* (Nápoly) fejtegette az érmészet szerepkörét a modern tudományos mozgalmakban és rámutatott annak szükségére, hogy azt főképen nemzetgazdászati irányban műveljék, az eddig túlnyomó mértékben dívó régészeti irány helyett. — Utána *Leithe de Vasconcellos* (Lisabon) néhány lusitaniai városi érem meghatározásáról értekezett. *Lalanne Emil* (Bordeaux) a Landes-okon előforduló durva, típus nélküli gall arany érmeket és arany lemezeket mutatta be. *Fourdreignier K.* (Sèvres) szintén a franciaországi gall érmek egy csoportját, melyeken egy guggoló alak látható, mutatta be, typologiai fejtegetésekkel. — *Gohl Ödön*, a m. nemz. múzeum képviselője, a magyarországi Cotini nevű kelta néptörzs érmelesét mutatta ki a nagybisztereczi lelet révén, értékezésében, mely után Reinach Tódor úrral folytatott eszmecsereben ez utóbbinak kétségeit sikerült eloszlatnia az aranynak, illetve az elektrumnak az ezüsthöz való értékviszonyát illető számítási alapjának helyessége felől. — *Casati de Casatis K.* (Páris) az etruszkok érmelesének ritka emlékeit mutatja be néhány éremfajban, melyek közül az arany és ezüst érmek egyoldalu veretek, fejjel és érték-

jelzéssel. Kimutatja, hogy az etruszkoknak a görögöktől különböző, önálló és kifejlett pénzrendszerük volt, mely régibb a rómainál. — *Perdrizet* (Nancy) tragilosi érmekről, *Soutzo* (Románia) Tomi város kiadatlan görög ólom súlyairól és érmeiről, *Patsch* (Serajevo) Byllis és Apollonia érmeiről, és ezekkel kapcsolatban az illyriai kereskedelemről értekezett. *Drouin Ödön*, a société asiatique titkára, a sassanida éremtípusnak a Kr. u. III—XI. századokban messze keletre, Indiáig terjedő és ezen vidékek érmelesén tapasztalható befolyásáról értekezett, mely dolgozatával ennek a kultúrának az Oxus és Jaxartes vidékeire való kihatására vetett újabb világot. A sassanida típust utánzó érmek nagy része az ephthalitáknak vagy fehér hunoknak tulajdonítandó, kik Igdiánát és Indiát a Kr. u. V. század közepén foglalták el s itt egy századon át uralkodtak. — *Ricci Szerafin* (Milano) igen érdekes tanulmányt adott elő, melyben a görög művészetnek a római köztársasági érmeken észlelhető befolyását mutatta ki újabb adatokkal. — *Gnecchi Ferencz* (Olaszország) bemutatott tanulmányában a téglalakú æs grave (quadrussis és quincussis) darabokat magánkibocsátványoknak, nem pedig állami pénzeknek kívánja tekintetni, a mennyiben ezek nélkülözik a görög és római pénzek hagyományos vallásos jellegét, típusaikban az istenfőt. — *Dattari János* (Cairo) az Augustus alexandriai pénzein előforduló æra-jelzésből az új naptár ottani behozatalának idejét Kr. e. 8-ra állapítja meg. — *Mowat Róbert* (Páris) a Kr. u. I—II. századbeli római restitutio-érmek keletkezését a valószínűleg tűzvészek folytán elpusztult éremverőtökek sorozatának kiegészítéséből magyarázza, az előadását követő élénk vitában azonban Babelon és Froehner ellenmondásával találkozott, kik nem fogadták el szerző indokolását. — *Voetter Ottó* (Bécs) Gallienus és családtagjainak pénzeit verdék szerint osztályozva (egyelőre a római s a tarracoi vereteket) és kronológiai magyarázatokkal mutatta be egy általa rajzolt becses érem-atlasz kíséretében. — *Delattre* Karthagóban talált és legközelebb publikálendő pún, római és byzanci bronzsúlyokról, egyebek közt egy feliratos exagiumról értekezett. — *Bordeaux Pál* kiadatlan karoling-érmekeket, *Marchéville M.* Crécy Lajos flandriai gróf néhány érmét mutatta be. *Castellane M.* gróf III. Károly francia király egy aranyáról, *Caron E.* francia hűbérese kiadatlan érmeiről, *Raimbault Mór* II. Gyula pápa avignoni érmeiről, *Bourgey István V.* Pál pápa avignoni négy-szeres aranyáról, *Chasteigner* egy hátrahagyott értekezésében a limoges-i vicomtok pénzveréséről, *Ambrosoli Salamon* (Milano) a Gonzagák charleville-i érmeiről értekezett. Ezután *Bahrfeldt Emil* (Berlin) értekezése következett I. Venczel luxemburgi herczeg «Turonus Civis» feliratú denárjairól, majd pedig *Hauberg P.* (Kopenhága) mutatta ki a XI. századbeli dán pénzekben észlelhető bizanci befolyást, egyszersmind helyesbítéseket közölván VI. Mihály és IV. Róman bizanci császárok éremsorozatához, *Papadopoli Miklós gróf* (olasz) pedig a Velenczében a XVI. században forgalomban volt érmek egymáshoz való értékviszonyát fejtette egykorú értékszabások alapján. (Pl. a magyar aranyat 7 lira 10 soldira, a velenczeit 7 lira 14 soldira taksálta a velencei tanács 1551-ben. — *Moraleda S.* (Madrid) toledói érmekről szól, *De La Tour Henrik* (Páris) Domenico di Polo, Medicis Sándor vésnökének emlékérméit hasonlította össze a Cabinet de France Nagy Sándor-intagliájával, *Castellani József* (olasz) Ancona 1799. évi

francia helyőrségének érmeit mutatta be, *Villenoisy Ferencz* (Páris) az antik pénzverés technikájáról szóló rendkívül tanulságos értekezését olvasta föl, *Maze-rolle* (Páris) egy augsburgi Schwab nevű ötvösről értekezett. — *Laighe L.* (Rotterdam) javaslatot terjesztett be történelmi vonatkozású éremképek alkalmazása iránt jelenkori forgalmi pénzeinken, antik mintára. — *Guillibert Hipolit* a Cabinet de France éremtárának keletkezéséről beszélt, *Blanchet Adorján* a kincsleletekre vonatkozó — főképen francia — törvényes intézkedésekről értekezett; e tárgyhoz még Babelon E., Bordeaux P. és Gohl Ödön szolgáltatott további adatokat. — *Stroehlin P.* (Genf) egy általános, czédula rendszerű, nemzetközi éremlajstrom tervezetét mutatta be, melynek megvalósítására nemzetközi num. bibliografiai intézet szervezését javasolta, továbbá 1904-re Genfbe hívta meg a kongresszust; mely utóbbi javaslata általános helyesléssel találkozott. Végül *Babelon Ernő* a hajdani éremgyűjtőkről és érmészeti írókról és azoknak a modern érmészeti tudomány megalapítása iránti érdemeiről tartott érdekes előadást melylyel a kongresszus végét érte.

A fönnebbieken vázlatosan felsorolt munkálatok beható méltatása esetleg későbbre marad. A világkiállítás, mely a kongresszus összehívására alkalmul szolgált, sok tekintetben hátrányára volt eredményes működésének. A csöndes, komoly munkával foglalkozó tudósok egy részét visszariasztotta a személyes megjelenéstől a nagy népáradat, másrészt a tömeges kongresszusok egymást űző sorozata miatt is lehetőleg rövidre kellett szabni azok tartamát, arról nem is szölok, hogy a résztvevők figyelmét mennyire megosztotta a kiállítás aktualitása. A tudományos eredményeket illetőleg, a mennyire most megítélhetem, nincs olyan, mely magába véve messze kiható vívmány jellegével bírna, egy részük azonban alkalmas arra, hogy a jelzett irányban való tovább kutatás irányát megszabja, vagy legalább jelezze. Az antik érmészet terén: a görög kultúra befolyásának kimutatása India későbbi érmészetére, a görög művészet befolyásának kutatása a római köztársasági éremtipusokon, egyes kelta éremcsoportok beosztása bizonyos törzsekhez, a római téglalakú aes grave magánjellegének kérdése, a restitutió-érmekről szőtt vita, a középkorra nézve: a bizanci befolyás feltűntetése Dánia pénzein, a jelenkorra vonatkozólag: a nemzetgazdasági momentumok belevonása az érmészeti kutatásokba, a jövőre való tekintetben pedig: a történelmi jellegű és tartalmú éremképek használatára és a nemzetközi éremlajstrom és a num. bibliografia létesítésére irányuló javaslatok, — ezek, véleményem szerint a kongresszus legkimagaslóbb momentumai. — Sajnálattal kell konstatálnom, hogy a programm némely pontjai, főképen azok, melyek a nemzetközi érintkezést, tudományos intézményeket és egyöntetű eljárást czélozták, egyáltalában a mi a szervezkedést illeti, meddők maradtak, a minek főokát idejekorán kidolgozott javaslatok, vagy legalább a kongresszus által e célra alakítandó szűkebb bizottság hiányában találok. — A személyes érintkezés és magánjellegű eszmecserék azonban, melyekre úgy nekem, mint a többi résztvevőknek alkalom nyílt, nem fognak kedvező eredmény nélkül maradni, és talán ösztönzésül fognak szolgálni egyes kérdések vállvetett munkával való megfejtésére. Végére is ez csak a második nemzetközi érmészeti kongresszus volt, és bizvást remélhető, hogy négy év múlva zavartalanabbul,

nagyobb előkészülettel, erősebb szervezéssel és talán teljesebb képviselettel fogunk összeülni Genfben a harmadik kongresszusra, és pótolni fogjuk azt, a mit ez alkalommal még elmulasztottunk.

Gohl Ödön.

A KERESZTÉNY ARCHÆOLOGIA II. NEMZETKÖZI KONGRESSZUSA RÓMÁBAN. A keresztény archæologusok II. nemzetközi kongresszusa a jubileumi év alkalmából gyűlt össze Rómában és 1900. évi április 17-től 26-áig tartott. Az elnökség következőképen alakult. Elnök: *Duchesne L.* Al-elnökök: *De Waal Antal*, *Bulics F.* múzeum-igazgató Spalatóban, *Müller Miklós* és *Gatti József*. Főtitkár: *Marucchi Horác*. Másodtitkárok: *Profumo A.* és *Bevignani A.* A gyűlések a Collegio Apollinare termeiben tartattak meg. Az ünnepies megnyitó gyűlést *Parocchi* bibornok vezette be rövid lelkes beszéddel. Erre *Duchesne L.* elnök francia szellemességgel jelezte a keresztény archæologia helyét a történettudományok körében és kitűzte ezen kongresszus feladatát. Április 18-án. A főtitkár *Rampolla* bíboros államtitkár egy értekezését olvasta fel a római cömeteriumokról, melynek egy xv. századbéli kézirat szolgált kútforrásul. *Delattre* a Carthagóban tett legújabb kutatásokról tett jelentést és behatóan értekezett az azok között előforduló őskeresztény emlékekről. *Botti* tanár bemutatott egy papyrus-töredéket, melyet Arsinoë vidéken találtak, melyen Petesuchos (Horus) istenség papnője bizonyítékot kér arra nézve, hogy ezen istennek áldozatot hozott. Az irat a III. századból való és *Botti* a berlini múzeum libellusával hasonlítja össze és azon eredményre jut, hogy az a papnő kereszténynyé lett, de a Decius-féle üldözés idején ismét elpártolt. *Benigvi* tanár a byzantinus művészetben előforduló Madonna-képekről tartott előadást, tekintettel a nupticismus és verismusra.

Április 19-én. Crostarosa P. referált a római katakombákban *de Rossi* halála óta történt kutatásokról, továbbá a feliratok és szobrok elhelyezésére vonatkozó intézkedésekről, végül a «Roma Sotteranea» IV. kötetének megjelenéséről. Grisar H. három antik római műemlékről értekezett, melyek utóbb a keresztény kultusz céljaira szolgáltak: Hadrianus mauzoleuma, melynek tetejére sz. Mihály arkangyal került; a senatus háza a forumon, melyet a VII. században I. Honorius keresztény templommá tett és a Pantheon, melyet IV. Bonifác pápa (608—615.) avatott keresztény templommá. De Waal a klasszikus, ó-keresztény és középkori római emlékeknek nagy számú elhurcolását hozta fel és különösen az egyházi hatóság részéről erélyes intézkedést sürget e tekintetben. Továbbá sz. Péter-bazilika mellé múzeum alapítását indítványozza és bemutat három értékes emléket, melyek a régi sz. Péter-bazilikából valók és melyeket ő antiquariusnál vett meg a Campo Santo-intézet részére. Duchesne L. a minap a Patatinuson szétrombolt sz. Cäsarius-féle templomról értekezett, melynek eredetét a legenda az V. századra teszi. Mint keresztény vártemplom az antik-római császári lararium nyomába lépett és a byzanci uralom, valamint a pápák világi uralmának kezdetén nagy jelentősége vala. Müller M. a berlini múzeum egy kis bronzszobrocskáját mutatta be, melyen a crux monogrammatica látható és melyet a IV. századra vezet vissza. Viola

Tarentumban felfedezett remete barlangokról és az azokban előforduló őskeresztény falfestményekről értekezik.

Április 20-án. Bulics kimerítően tárgyalta azokat a földfölötti cœmeteriumokat, melyeket a Spalatóban 1894-ben tartott I. keresztény archæologiai kongresszus óta Dalmáciában Monastiriben és Marusinacban találtak. Marucchi Orazio a Domitilla-katakombában talált új kriptáról értekezett, mely egy tágas luminare útján nyert világosságot és hova külön lépcső vezetett le. A hypogœumban a III. századból való frescokat találtak. Marucchi ezen kriptában sz. Márk és Marcellianus vértanuk sírhelyére ismert és találván, fejtegette a falfestményeknek a két martyr legendájával való megegyezését. Wickhoff fejtegette (németül) azt a hatást, melyet az ó-keresztény mozaik-képek az olasz renaissance képeire gyakoroltak; kimutatta ezt a hatást Benozzo Gozzoli, Pinturicchio, Rafael és mások képein. Borman jelentést tett a bécsi arch. iskoláról és az osztrák arch. Institut működéséről, nevezetesen a Kis-Ázsiában tett ásatásairól. Különösen kiterjeszkedett egy Ephesusban talált feliratra, mely Obgarusnak Krisztussal folytatott apokryph levélváltására vonatkozik. Germaro Galante áttekintést nyújtott a Campania Felix területén, Nápolyban, Pozzuoli, Capua és Volában talált legjelentékenyebb őskeresztény emlékekről és behatóan tárgyalta a híres nápolyi Santa Restituta-baptisteriumnak eddig tévesen értelmezett mozaik-képeit.

Ugyanaz nap működtek még külön a következő osztályok (sezioni): I. Epoca prima cristiana. Elnök: Kirsch, alelnök: Müller M. Ezen az ülésen Lanciani a Callistus-katakombában talált pápai kriptáról értekezett. Riegl Alajos sz. Helena síremlékének koráról szólott és bebizonyította, hogy az nem a IV., mint inkább a II. századra vezethető vissza. Richter Ede dr. a Santa Maria Maggiore mozaik-képeiről iparkodott kimutatni, hogy azok oda már más helyről helyeztettek át. II. Epoca del prisco-medievo. Elnök: Venturi A., alelnök: Giovenale. Kanzler Rudolf báró a sz. Péter-bazilika confessiójának művészeti értékét méltatta. Venturi A. a «Santa Sabina»-templom féldomborművű régi kapujának művészetéről szólott. Giovannoni Gusztáv dr. a régi keresztény baptisteriumok és mauzoleumokról értekezett. III. osztály. Del prisco-medievo nel Oriente. Elnök: Guidi Ignác dr. Radič egy Koljane (Dalmácia) vidékén talált, a VIII. századból való bazilika romjairól értekezett és Bulics felolvasásának támogatásával egy «croato-bizantin» építészeti stilstul vél megállapíthatónak. Darana Nancyból egy graffito-ról értekezik, melyet Elenteropolis közelében (Beit-Gibrin) Palestinában találtak és a mely a kereszténység első századaiban jellemző arans-t szemléltet. Fogolari József a nápolyi múzeumban levő kisebb devotionális képeket tárgyalja, melyeken byzanczi feliratok fordulnak elő és a keleti zarándoklatok emlékei lehetnek. IV. Liturgia. Elnök: Dom Ambrogio Amelli. Két határozatot hozott ez a sectio. Először, hogy a Gregorianus egyházi zene a héber, görög és római zenének természetes fejlődését mutatja. Másodszor, hogy 1904-ben megünnepeltessék Nagy Gergely pápa halála (+ 604) centenariuma, mint a gregorianus zene megalapítója. Morin a híres Ambrus-féle evangelium (Cod. 39 Tuf.) a VI. század elejéről származó széljegyzetei alapján tárgyalja a Merovingiek korának liturgiáját. Geiser a görög liturgikus ének hatását mutatta ki a latin szertartású egyházi zenében. Hozzá-

szólott e tárgyhöz Sauseus és újabb adatokkal támogatta Geiser tételeit. Érdekes volt ez osztályülésen, hogy a jezsuiták a figurális ének védelmére keltek a benczések által sürgetett ősegyházi, szigoruan choralis Gregorianus egyházi énekkel szemben. Duchesne jelenlevő kongresszusi általános elnök békéltető közbeszólása következtében a kongresszisták a benczések véleményezését fogadták el. V. Epigraphia. Hülssen dr. egy feliratot tárgyalt, melyet a via Portuensis melletti katakombában találtak. Borman bemutatta a sajtó alá rendezett első kötetét a kis-ázsiai feliratos emlékekből. Müller felolvasott részleteket a héber sírfeliratok Olaszországban című művéből. Marucchi egy keresztény epigraphia kézikönyvének szükségességét sürgette és ennek következtében határozatba ment, hogy ily epigraphia kiadassék. Gatti indítványozza de Rossinak «Inscriptiones Christianæ Urbis Romæ» című munkájának folytatását, mire az osztályülés azt határozta, hogy a berlini «Corpus Inscriptionum Latinarum»-féle vállalat kapcsán kell kiadatni e feliratokat. VI. Letteratura dei primi VI. secoli. Elnök: Ehrhard. Az osztály többek hozzászólásával a sz. atyák kiadásának kérdésével foglalkozott. VII. Archæologia didattica. Donavenia elnöklete alatt az osztály azt határozta Dangnon gróf sürgetésére, hogy egy nemzetközi keresztény archæologiai társulatot kell alapítani, már a gymnasium alsó osztályaiban a keresztény archæológiát tanítani és a papnevelő intézetekben ezt első rangú tantárggyá emelni.

Április 21-én. Wilpert értekezett. Tavalý több frescót fedezett fel sz. Péter és Marcellinus katakombáiban. Canizzaro a S. Saba-templom restaurálásánál az Aventin hegyen talált ősi altemplomról szól és bemutatja a VI. századból való falfestmények másolatait. Batti az Alexandriában levő úgynevezett Pompeius-féle oszlopról értekezik, melyet II. Theodosius keresztény vallási czélokra alkalmazott. Donavenia bemutatta az általa felfedezett második kötetet Marchinak az őskeresztény építészetéről. A megjelent I. kötet a katakombákkal foglalkozik, a második kéziratban maradt kötet a régi keresztény bazilikákat tárgyalja.

Ugyanaz nap a sectiókban következő ülések tartottak: I. Epoca cristiana primitiva. Elnök: Müller. Ricci Thelepte Annæ Dara tunisi városok őskeresztény építészetéről azt következteti, hogy az afrikai műízlés eltérő az első keresztény századok műízlésétől Rómában. Satteschi a sz. Pál-bazilika pogánykori alakját egybevetette a mostani keresztény structurájával. Angelo Regis a jeruzsálemi templomnak a mi időszámításunk szerint 70-ik esztendőben való állapotát tárgyalta és a biblia, a talmud és az ásatások nyújtotta adatok elteréséről szólott. II. Epica prisco-medievo in Occidente. Elnök: Venturi A. Ehrle bemutatott két eddig ismeretlen miniature-képet a régi keresztény Rómáról, melyeket vatikáni codexekben fedezett fel. Récsey Viktor azon pannonhalmi féldomborműről értekezett, melyet sz. Benedek, sz. Mór és Placia legrégebb reproduktióval hasonlított össze és különösen az első századokban római viseletek után fenmaradt keresztény papi ruházatban előállítottaknak mond. A sikerült fényképekben bemutatott reliefről Wilpert és Grisar helybenhagyták a felolvasó értelmezését.* Savignoni L. dr. a római állami múzeumok

* V. ö. az Arch. Értesítő 1899. évf. 400—404. l. A Rómában német nyelven tartott felolvasást a kongresszusról kiadott «Commentarius Authenticus» 5. füzetének 185. lapján méltatja.

felügyelője egy igen korai keresztény reliquiarumot mutatott be, mely Sassoferratóból való és melyen a képek merev mozaik-stylusban vannak tartva. Venturi a sz. Pál-bazilikában levő Nagy Károly-féle biblia miniature-képeinek a párisi Bibliothèque Nationale tulajdonát képező Kopasz Károly-féle biblia képeivel való megegyezését mutatta szép reproductiókban. David, a francia intézet igazgatója Rómában, egy Francia-hegy lejtőjén lévő grottáról értekezett. Wüscher-Becchi egy kápolna eredeti és különös építészeti constructiójáról szólt. Enea Monti Argentellában levő monumentalis XII. századbeli templom műépítészeti becséről értekezik. III. Epoca prisco-medievo in Oriente. Elnök: Vigouroux. Lagrange az osztály élénk helyeslése mellett sürgette, hogy Palestina régészeti felkutatására nagyobb súlyt kell fektetni. Petit Lajos indítványa szükségesnek tartja de Leguena «Oriens Christianus» című forrásmunkájának kibővítését és újból való kiadását. Duchesne, ki szintén jelen volt ez osztály-ülésen, lelkesen támogatja az eszmét, mely határozatba is ment. IV. Liturgia. Elnök: Don Amelli. Wilpert hozzászabott ruhadarabokkal demonstrálja a fokozatos fejlődést, hogyan alakultak a pogány római öltönyökből a liturgikus egyházi és profán öltözékek. Azután Morin, Janssens, Pinza és mások felszólalására elhatározták, hogy a régi liturgiens kéziratokat serényebben felkutatják és a helyi liturgicus adatokat összegyűjtik. V. Epigraphia. Elnök: Borman, a helyszínen a laterani múzeumban Marucchi tanár támogatásával magyarázta az újabban napfényre jött őskeresztény feliratokat és fejtegette ezeknek a pogány római feliratokhoz való viszonyát. VI. Letteratura dei primi secoli. Ez osztály olvasóinkat kevésbé érdeklő egyházi kiadványokat tárgyalt. VII. Archæologia didattica. Elnök: Baumgarten. Báró Kanzler sürgeti, hogy a kongresszus oda hasson, hogy az egyházi hatóságok világszerte gondoskodjanak a felügyeletük alatt levő műemlékek jó karban tartásáról. Marucchi tanár emlékeztet arra, hogy Spalatóban az első kongresszus a keresztény festmények és szoborművek egy Corpusának kiadását határozta el; ennek az eszmének felújítását kívánja. Profumo kíváncsnak tartja, hogy Rómában a keresztény archæologia művelésére külön felsőbb intézet alapíttassék. Általános helyesléssel elfogadtatik.

Április 22-én vasárnap a Villa Salarián levő Priscilla-katakombában, melyet «Cimitero-Apostolico»-nak neveztek, istentiszteleten vettek részt a kongresszisták, meghallgatták Crostarosa előadását helyszíni szemle alapján és onnan a Villa Albani múzeumát tekintették meg. Ugyanaz nap a pápa külön breveben kiadott engedélye alapján, a mi szintén ritka eset, bejuthattak a kongresszus tagjai a sz. Péter-templom alatt levő kriptába, hol sz. Péter és sz. Pál sírjain kívül sok-sok régi jeles pápa és császár síremlékét és a legrégibb sz. Péter-bazilika maradványait szemléltük Crostarose és Marucchi kalauzolása mellett.

Április 23-án folytatódtak a gyűlések. Venturi egyetemi tanár alapos leírását adta a velencei S. Marco ciborium főoltára oszlopainak. Kimutatta, hogy művészetük az olasz korai renaissance-ra vezethető vissza és Dalmáciából ered. Ganurrini topographiai meghatározását adta a római utak mentén a kereszténység elterjedésének. Baumstark dr. szónok tette a Rahmani patriarcha által minap felfedezett «Testamentum Jesu Christi» című codexet és az

v—vi. századra vezette vissza ezen apokryph iratot. Tomasetti G. meglepő példákban mutatta be, miként változtak el a római Campagnában az istentiszteleti emlékek római istenek szobraiból az ezek tulajdonságainak megfelelő jellemzetességgel bíró keresztény szentekké. Végül Czobor Béla dr. történeti és művészeti szempontból tárgyalta a magyar sz. koronát, bemutatta a legújabb reproductiókat és hangsúlyozta, hogy éppen ez esztendőben volt 900 éves emlékezete azon ténynek, hogy sz. Asztrik az első pannonthalmi apát II. Sylvester pápától elhozta a királyi hatalom ezen drága jelvényét Rómából sz. István első királyunknak. Ezt az eseményt ünneplik azon magyar zarándokok is, kik ezen jubiláris esztendőben Rómába Sylvester pápa sírjához járulnak. A lelkes felszólalás élénk helyeslést idézett elő.

Záró ülés április 23-án délután volt. Ekkor felolvasták az egyes alosztályok gyűléseinek nagyszámu resolúcióit, melyek azóta a kongresszus «Commentarius Authenticus»-ában közzé is tétettek. Parocchi biboros díszelnök röviden összefoglalva méltányolta azt a sokoldalú tevékenységet, melyet a kongresszus kifejtett és az archæológiának hatalmas fellendülését helyezi kilátásba. A tartalmas és lendületes beszéd után Duchesne elnök mondta el záróbeszédjét és azzal az indítvánnyal végezte, hogy a jövő kongresszus Carthago-ban tartassék meg, a mit a közgyűlés egyhangú hozzájárulással elfogadott. Záradékul Neumann az elnökség és vezetőség fáradhatatlan buzgalmaért, Lanciani pedig a hallgató nagyközönség nevében mondott köszönetet a kongresszusnak.

Ezzel azonban nem volt vége a kongresszisták teendőinek. Április 24-ét egész nap a Domitilla-katakombában töltöttük, hol az ottani kutatásokat vezető szakemberek az újabb és legújabb, még nem is publikált eredményeket magyarázták. Délelőtt rendkívül tanulságos volt, hogy Satolli biboros a Domitilla-katakombába levezető Petronilla-bazilikában, melyben pogány, római oszlopok tartják a boltozatot, az első századok ritusával és bánatos énekével istentiszteletet tartott.

Ekkor jelölte meg a kongresszus lelkes beszédek kíséretében ezen legújabban felfedezett katakombát Bosius, Marchi és De Rossi tiszteletére emléktáblával.

A Domitilla-katakombában e sorok írója egy magyar vonatkozású, régi graffitót talált, melyet más alkalommal fog közzétenni.

Este felé a laterani múzeumba vonult a kongresszus, hol a különböző országok nagykövetei és nagyszámu biboros jelenletében művész-estély volt.

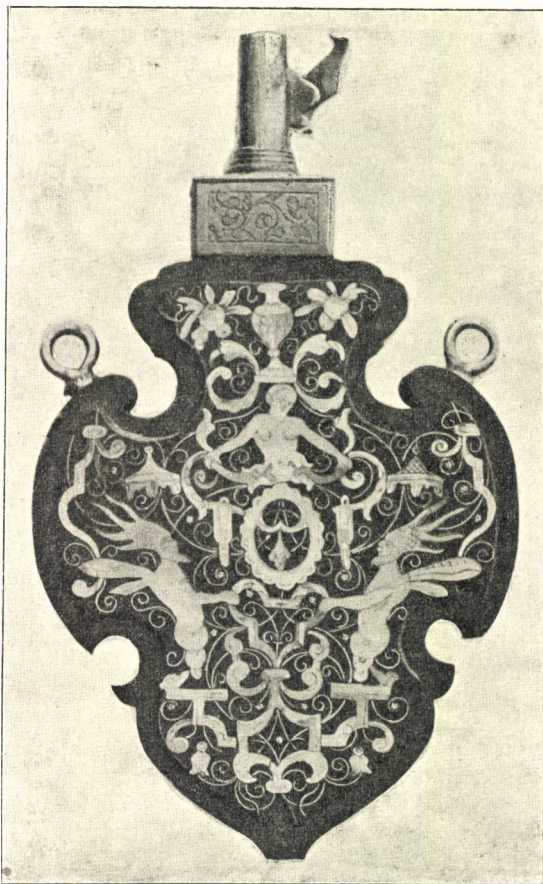
Április 25-én délelőtt a Forum Romanumot tekintette meg a kongresszus hol Boni vezető mérnök a legújabb ásásokat magyarázta. A lapis niger, melyet eleinte Romulus sírjának tartottak, most sacrariumnak minősítették és a Carthagóból jelen volt Delattre értelmezése szerint feliratát sanscrit betűknek kell tekinteni. Majd az ujonnan felásott Vesta-templomot és a Capitolium-hoz közel lebontott keresztény templom alatt 1900. évi kora tavasszal talált őskeresztény altemplom structuráját és igen értékes régi falfestményeit. Ugyanaz nap délután az «Accademia Archæologica» díszgyűlésén vettünk részt a Pallazza della Cancellaria-ban, hol a kongresszistákat az akadémia eddigi működéséről és további feladatáról tájékoztatták az előadók. Április 26-án délelőtt először a Basilica di S. Maria in Cosmedin ősrégi templomban gyűlt össze a kongresszus, hol Giovenale műépítész a helyszínén elmagyarázta, miként változtak át az

ókori római épületrészek a keresztény cultus tárgyaivá. Kiindult annak a Fortuna-templom tervrajzából, melyből ez a bazilika alakult, majd reá mutatott az oszlopokra, melyek szintén pogány eredetűek és a legváltozatosabb oszlopfőket mutatják. A padláson pedig Lanciani vette át a szót és az ottan összeállított múzeumban jelezte ezen régi építmény római maradványait.

Innen átmentünk az Aventinen levő ősrégi S. Saba-templomba, melyet szintén ujítanak és ezen ujításoknál először is rejtett ismeretlen frescókkal ékes altemplomra bukkantak és többi részeiben szintén pogány épületrészekre akadtak. Az ásásokat Racentini műépítész magyarázta, kinek helylyel-közzel Lanciani járt kezére.

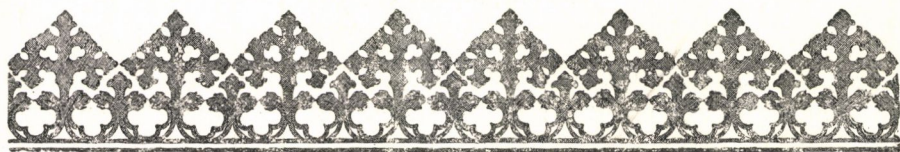
Aznap este az osztrák-magyar kongresszisták De Waal meghívására a Campo Santo gyűjteményeit tekintették meg és meggyőződtek ezen archæologiai intézet szorgalmas tevékenységéről. Ezzel ért véget a kongresszus, mely valóban példás lelkesedéssel, rendszerességgel folyt le és a melyen a résztvevők általános elismerése szerint valóságosan felbuzdultak a szak buzgóbb művelésére.

Récsei Viktor.

XVI. SZÁZADI PUSKAPORTARTÓ HÁTSÓ LAPJA.

(Lásd még a 262. lapot.)

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ EGGENBURGI KEHELY. Föt. Fahrngruber János az osztrákországi műemlékek bécsi központi bizottságának folyóiratában (Mittheilungen etc. 1901. 50. lapján) az eggenburgi templom egy kelyhét ismerteti, mely hazai ötvösségünk szempontjából is érdekes, mert sodronyzománczos növény-mustra ékíti kuppája és lába czikkelyeit és jelentékenyen emeli műtörténeti becsét az a körülmény, hogy keletkezését a rajta levő adatok legpontosabban megmondják. A «Mittheilungen» szerkesztősége kérésünkre átengedte a kehely sikerült ábráját s ez szerencsénkre kiegészíti a kissé rövid leírást. «Késő csúcsíves kehely bőséges zománczdiszítéssel; a nodus pasztáin az évszám 1516. Lábán fölírat: Hunc calicem Stephanus Cloker Austrius, decanus Laibacen. dum Vien. officialis esset faciend. curavit M · D · XVI. Czímer: függélyesen ketté hasítva, középett szívpaizszsal, a jobbik mezőben vörös mezőben fehér sáv, a balsóban fél sas, fölül kék, alul fekete szárnynyal; a szívpaizsban keresztbe rakott két pöröly.» E szerint 1516-ból való, Bécsben készült sodronyzománczos kehelylyel ismerkedünk, melynek sodronyos mustrái a nyugot-magyarországi csoportban ismeretes mintákkal vágnak össze, meg van a négyszirmú virág két változata, egy ötszirmú virág-idom, a mandolaforma levél és a mező idomához alkalmazkodó hullámvonalas szár s nyél rövid félkörű mellékhajtásokkal. Eddig csak sejtettük, hogy a sodronyzománczos diszító mód Bécsben is meghonosult, most erről hiteles emlék tanuskodik. Csak azt kell sajnálnunk, hogy ámbár az ismertetőt a kehely részletesebb leírására fölkértük, ő nem volt abban a helyzetben, hogy a színek dolgában és arra nézve, vajjon csakugyan zománcz avagy csak mézga borítja-e a sodronyos tereket, tájékozást nyújtson.

H. J.

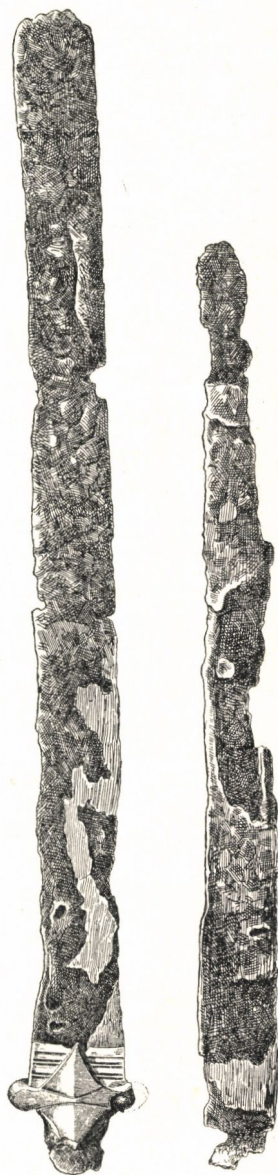
A «SZENTIMREI CSONKATORONY» a mintegy kilenczezer holdat tevő szentimrei pusztának úgyszólván közepén, Kis-Kőrös és Fülöpszállás városok között, majdnem egyenlő egy és fél órai távolságban fekszik, de mégis közelebb esik Fülöpszálláshoz. A puszta donationális birtoka volt a századokon át osztatlan Földváry-családnak, mely 1864. évben megosztozván, a puszta a család tagjai részére kihasíttatott, s a nevezett rom nekem jutott osztályrészül s az én birtokomon van. A puszta régi időktől fogva mint legelő használtatott és csak 1864 óta véttetett rendszeres gazdálkodás alá. A nyugatra néző csonkatorony háza elég jó karban van, a templom éjszaki fala és a keletre néző hajó vége mintegy ölnyi magasságban áll fenn. Fala részint téglából, de nagyrészt igen kemény darázs-köböl van s oly tömören összeáll a falragacs-csal, mely apró kő és téglatörmelékkel kevert, hogy csákánynyal is igen nagy bajjal lehetne a köveket egymástól elválasztani. Hogy mely korban épült ezen templom, arra nézve még eddig biztos adatra nem akadtam. Azon 1522. évszámot, mely a templom felé néző egyik nyílásban a falba késsel bevésve áll, nem lehet elkészültének évszámául venni, mert az a többi, késsel a vakolatba karczott betűk s nevekkal együtt sokkal újabbkori s az valamely látogató műve lehet, mint már az első tekintetre is szembeszökik; mert nem tételezhető fel, hogy templom vagy toronynak elkészültét jelző nevezetes évszám a lehulló vakolatba vésetessék. Véleményem szerint ezen templom már a XIII-ik században, a tatárjárás idejében fennállott. Hogy már a tatárjáráskor fennállott, a környéken való leletekből következtetem. Ugyanis 1868. évben a régiségkedvelő id. gróf Bethlen Ferencz a nyári hónapokban nálam a pusztán időzván, érdeklődését annyira felébreszté ezen templom, hogy elhatároztuk ásatásokat tenni, amelyeket 8 napig folytattunk. Az eredmény ugyan nem volt teljesen kielégítő, annyit azonban elértünk, hogy a templom közvetlen fala mellett 13 ép csontváz és több apró rézkarikát és egy páncél szorító, mintegy lábnyi hosszú mellvas darabot találtunk. A torony régiségeire lehet még építési módjáról következtetni. Mind a torony, mind a templom egy időben épültnek látszik, későbbi átalakításoknak nyomai látszanak, azonban a tornyon, melyen nem annyira rendes ablakok, mint inkább lőrések vannak, és pedig nem arányos távolságban és helyeken, mi arra mutat, hogy egy időben őrtoronyként használtatott. A körülötte meglevő, úgynevezett kúnhalmok háborus időben szintén őrhelyek és jelzőkül használtattak. Hogy a templom környéke valaha lakott volt, vagy hogy környékén falu állott, vagy pedig hogy környékén csaták vívottak, az valószínű. Kertem átalakításakor egy lovasember csontvázára akadtak, emberi csontvázakat pedig több ízben is ástak ki. Legutóbb 1899 és 1900-ban találtattak: 1. Elefántcsontból vésett nyeregkapára való díszítő lemezek; 2. egy zabola darab; 3. két patkó; 4. két kengyelvas; 5. egy kard. Ezen tárgyak a pusztának azon halmán találtattak, a mely «Szent-Iván-halom» név alatt ismeretes.

A pusztatemplom eddigi sértetlen megtartásáról gondoskodni törekedtem.
Budapest, 1900 június 12.

Blaskovich Sándor,
földbirtokos.

A CSANÁDI KARD. A pestmegyei Csanádon, egy magas domb oldalában 1839-ben több régiséget találtak, melyeket 1857 november 12-én Bárczy Károly dusnoki jegyző a M. N. Muzeumnak küldött be. A régiségek a növedék napló 65/1857. száma alatt levő följegyzés szerint a következők: 1. Vaskard (igen rozsdás). 2. Két vaskard és egy késféle töredék. 3. Két vasdárda csücs. 4. Egy nyilvas. A tizenegy évvel később készített leltárban ezek közül két kardot és két lándsát találunk körülmenyesebben leírva, nevezetesen a kardok leltárában 89. sz. a.: «Két élű egyenes kardpenge — alakú keresztvassal. Csorbás, rozsdás pengéje $1\frac{1}{2}$ hüvelyk széles»; 91. sz. a. «Két élű, törött hegyű rozsdás csorba kardpenge, — alakú keresztvassal»; a lándsák leltárában pedig 20. és 21. sz. a.: «Hosszú nyakú vas dárdacsücs, domború vonallal», a 21-ik számú «igen csorba és rozsdás.» E leírásból alig lehetett sejteni, hogy a csanádi lelet a honfoglaláskori kardoknak azt a ritkábbik típusát foglalja magában, mely a szolyczi leletből ismeretes. Akkoriban a rozsdás vasdaraboknak nem sok jelentőséget tulajdonítottak, a min különben a korai középkor emlékei felől való tájékozatlanság miatt nem is kell fennakadnunk; a félretett tárgyak közé sorozták s elhelyezték a kőtár egyik sötét fülkéjének szekrényébe a legkülönbözőbb tárgyakkal együtt. Ezek revideálása közben akadtunk pár hónappal ezelőtt az egyik kardtöredékre, melyen szerencsére még meg volt a régi jegyzőkönyvi szám s ennek alapján megállapíthattuk, hogy miféle leletből való s mely tárgyak tartoznak még hozzá.

A kard, melynek rajzát itt adjuk, csonka, valószínű azonban, hogy a másik töredék ennek a kardnak a vége volt. Mindegyik darabon megmaradtak az egykori fahüvely rátapadt maradványai, a minek következtében első pillanaton a penge kétélűnek látszik, de figyelmesebb vizsgálatnál kitűnik, hogy egyik oldala határozottan vastagabb s egyélű. Volt-e valami csekély görbülete vagy egészen egyenes volt: egész biztosan nem lehet megállapítani, de inkább egyenesnek látszik. A markolat vasának csak a töve maradt meg, ennyi is elég azonban arra, hogy egyenes volta, a penge tengelyének irányában való menete kitűnjék s ezzel külön válják a honfoglaláskori kardok azon csoportjától, melyeknél a markolat ferdén áll. Még szembetűnőbbé teszi a különbséget a keresztvas vagy ellenző jellege, mely teljesen megfelel az egyik szolyczi kard ellenzőjének (V. ö. Hampel J. A honfoglalási kor hazai emlékei. 1900. 700. l. a) és 745. l. i.) csakhogy lemezborítéka nem arany, mint emezé, hanem rozsa ezüst. Az ellenző rhombus alakú s jobb és balfelől kis tojásdad idomú ágban

végződik, melyeknek fokozatosan keskenyedő körvonala átmegy a rhombusba is s közepén találkozik, honnan föl és lefelé valami lombozat forma diszítés ágazott ki, de annyira elkopott, hogy körvonalai ma már nem vehetők ki. Az ellenző alatti lemezpánt szintén rossza ezüstdől készült s a hüvelyhez tartozott; felső és alsó részén egy-egy szélesebb völgyelettel, közben két pár bekapcsolt vízszintes vonallal van ellátva; hasonló hüvelypántja van a szolyvai kardnak, ellenben a kassai, kecskeméti s egyéb hasonló jellegű, de avarkori kardnál hiányzik a hüvelypánt. A felső kardtöredék hossza 46 cm. (a pengére esik 42.5 cm.), szélessége tövénél (a hüvelypánt alatt) 3.5 cm., alján 3 cm.; az alsó töredék 36.5—38 cm., szélessége felső végén 3 cm., alább keskenyedik, úgy hogy alsó vége a hüvely maradványaival együtt csak 2 cm. A penge egész hossza e szerint 80—81 cm. lehetett.

A lelethez tartozó többi tárgy eddig még nem került elő. A nyilcsúcsot, ha csak a jegyzőkönyvi szám is rajta nem lesz, aligha lehet felismerni; a régi jegyzőkönyvi följegyzés nem ad semmi felvilágosítást alakjáról, nem tudjuk, a honfoglaláskori lapos levélidomú vagy az avarkori három szárnyú tipushoz tartozott-e? Könnyebben fölismerhető lesz majd a lándsacsúcs, melynek hosszú köpüje s gerinczes hegye volt, így kétségtől megfelelt annak a típusnak, mely a szent-endrei és nagymányoki avar-, meg a bezdédi honfoglaláskori leletekből ismeretes. (V. ö. Hampel J. A korai középkor emlékei. I. k. 54. és 144. tábla; II. k. 347. tábla. A honfogl. eml. 598. l.) ng.

A MÁRIA MAGDOLNA-TEMPLOM LEROMBOLÁSA. Buda visszavétele után, a vízi és fejevári kapuktól nem messze eső téren, még állott Mária Magdolna faragott kövekből épült temploma. Az idők viszontagságai, aztán meg a budai vár ostroma azonban annyira megrongálták a jeles műemléket, hogy beomlásától tartottak. Mivel az esetleges beomlás nagy veszedelmet hozhatott a templom körül fekvő házakra, a budai kamarai administratio 1690-ben a templom falait félig lehordatta, s a pompás faragott köveket («in-massen solche Kirche völlig von quater Stuckh aufgeführt gewesen») a téren ölbe rakatta. Megkezdődvén a budai vár építése, Kayserfeldt császári mérnök azt indítványozta, hogy a Magdolna-templom köveit a várépítéshez használják. Hírét vevén ennek a budai jezsuiták, arra kérték a primást, meg az udvari kamarát, engednék át nekik a köveket, s ők felépítik a «nagy templom» (Mátyás-templom) csonka tornyát. Kérésüket Széchenyi György esztergomi érsek is támogatta, s 1691 február 25-én megírta a budai várparancsnoknak és Werlein inspectornak, hogy a Magdolna-templom faragott köveit és emlékeit nem engedi, hogy profán czélokra használják. Az érsek eme jóakarató közbelépése nem hozta meg a kívánt eredményt; mert a templom köveit legnagyobbbrészt mégis felhasználták a várépítésnél. (Közös pénzügyi levéltár, Hungarica 14679. fasc. Ofner Cam. Adm. Bericht über die Verwendung der Quattersteine der ruinosen Maria Magdalena Kirche zu Ofen.) Takáts Sándor.

MÁTYÁS ÉS BEATRIX BÉCSI MELLKÉPEIRŐL. Az 1571. év őszén Miksa király arról értesült, hogy *Bélay Imre*, a pataki, újhelyi és a laádi mo-

nostorok vicarius generalisa birtokában remek két faragott kép volt. Az alabastromból készült képek Mátyás királyt és Beatrix királynét ábrázolták («ex alabastro factas Mathiæ regis et reginæ effigies pulcherrimas»). A két faragott képet (reliefet) Krasznahorka kapitánya, Bornemissza Imre, még Bélay Imrénél látta; de ennek halála után mindkettő a csanádi püspökhöz került. Miksa király tehát 1571 augusztus 20-án a csanádi püspökhöz fordult, megírván neki, hogy alattvalói kötelességének tartsa a két reliefnek Bécsbe való küldését, ha tudniillik azok csakugyan régiek és valódiak. (Közös pénzügyi levéltár: «Ermahnungsschreiben etc.»)

Takáts Sándor.

A BUDAVÁRI KIRÁLYI SZT. JÁNOS KÁPOLNA KINCSEL. János király idejében a várbeli szt János kápolnának mestere (Capellmaister) bizonyos Péter nevű magyar pap volt. Ez a Péter mester 1541-ben, mikor Buda török kézre került, a kápolna értékesebb kincseit két ládába csomagolta s a török elől szerencsésen Eperjesre vitte, a hol lepecsételve megőrzés végett átadta a városi tanácsnak. Híre menvén a templomi kincsek szerencsés megmentésének, *Pálczán János* budai bíró és Ferdinánd király is tilalmat vetettek a nevezett kincsekre. Senkisémet törödvén ezután a kincsekkel, 1544-ig az eperjesi városi tanács őrizte; mivel azonban a kincsek ügyében senkisémet jelentkezett, a városi tanács arra kérte Ferdinándot, hogy adósságai fejében a nevezett templomi kincseket engedje át Eperjes városának. A város eme kérvénye eszébe juttatván Ferdinándnak a már rég elfeledett kincseket, Farkas Lászlót, Österreich Lénártot és Peiner Györgyöt küldé Eperjesre, hogy a budai templomi kincseket leltározzák és megbecsüljék. Ezek a királyi parancsnak eleget is tettek. A királyi biztosok a német nyelven kiállított leltár szerint a két lepecsételt ládában a következő dolgokat találták: 1. egy oltáralakú táblát színezüstből, közepén Mária aranyozott képével, továbbá («in geschnitzten glaswerck») a három király képével, a mint a kis Jézusnak az áldozatot hozzák; fölöttük aranyozott csillaggal, a csillagban meglehetősen nagy drágakő volt; a tábla alja az ártatlan kisdedekek megöletését ábrázolta («in geschmeltzten glaswerk»). A leltár szerint ez a kis oltár Szapolyai János édes anyjái volt. Az egésznek ezüst súlya 29½ márkát és két latot nyomott.

A második tárgy egy nagy ezüst pacificale volt, melyben hét gömbölyű kristály között tiszta aranyban néhány ereklve volt foglalva. Az ezüst 14½ márkát és 4 latot nyomott. Következett egy aranyozott ezüst monstrantia, hét aranyozott ezüst kehely és hét patena 12 márka és 14 lat súlyban. Ezt az öt tárgyat *Györgymester* eperjesi aranyműves és a király embere, tisztán az ezüst értékét számítván, 543 frt 33½ dénárba becsülték. Találtak a biztosok ezeken kívül egy ezüst pacificale-t, egy kristályokkal diszített ezüst monstrantiát, egy pár nagyobb aranyozott ezüst kandellabert, egy pár kisebb kandellabert, két ezüst kannát, ezüst füstölőt, ezüst harangocskát stb. A papi öltönyök között volt kilencz casula. Az elsőn gyöngyökkel, arany és ezüst fonállal hímezve volt Krisztus szenvedése, ezenkívül címer és sceptrum is diszíté. Egy másik szintén arany fonállal áttört casulát a szentek hímezett képei diszítettek. Egy piros fehér és zöld színű casula szintén a szentek képeivel volt diszítve. Dal-

matica-t négy párt találtak, oltárfüggönyt hetet. Az utóbbiak közül az egyik teljesen ezüstfonálból készült. Találtak még ezeken kívül öt cappa-t is, melyek közül a leltár egyet fölötté becsesnek mond.

Ferdinánd kezéhez vevén a leltárt, 1545 ápril havában azt írta Fels Lenárdnak, hogy mivel Bécs és Komárom építésére úgy sincs elegendő pénz, a nevezett templomi kincsekből az arany és ezüstneműt ama két vár építésére lehet fordítani; a többit esetleg Eperjes városának lehetne átengedni. Ez az átengedés úgy látszik nem történt meg, mivel 1554 márcz. 8-án Ferdinánd nyugtát állít ki Eperjes részére, melyben elismeri, hogy az ott őrzött budai templomi kincseket hiány nélkül kezeihez vette.

(Az erre vonatkozó okiratok a közös pénzügyi levéltárban, Hung. 14335. fasc-ban találhatók.)

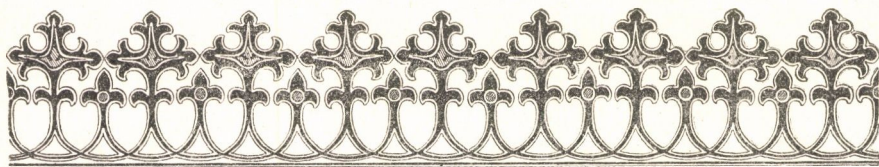
Takáts Sándor.

LA TÈNE SÍRMEZŐ ERDÉLYBEN. A múlt év tavaszán Orosz Endre érdekes urnatemetőt fedezett és tárt fel a kolozsmegyei Apahida község határán, mely a hazai archæológiának egyik tanulságos területe. A sírmező La Tène-kori soros urnatemető a Szamos folyó közelében, melynek síredényei tökéletesen megegyezők a dunántúli kelta sírok edényeivel. Két-három, néha négy edény, egy csomó égetett embercsont, *Sus scrofa* L. dem. néhány csontja, a tálban *Gallus domesticus* Briss. csontok, s esetleg vastárgyak vannak együtt egy-egy sírfészkekben, a mely hordóalakú katlanba van lemélyítve. A temetőből eddig kiemelt leletek közt számos fületlen urna, tál, bögre, vasfibula, három vaskard, több vaskés, paizs-fogantyúvas, paizs-lécz, kardkötő sodrony, lózabla, aranylemez, egy bronz-sisak, lócsontok, disznó- és tyúk-vágrészek, égetett embercsontok, bronz csuklós karpereczek, díszes cserépvázák, egy vasborotva, sírvédő kövek, néhány üveggyöngy, bronz csüngő ékszer, máglya, köpadok, a máglyán összeolvadt vastárgyak, vaslándzsák, bronztárgyak stb. vannak. A leletek Orosz Endre tulajdonát képezik. A temető kora Kr. előtt IV—II. század.

UJABB URNA-TEMETŐ DUNA-FÖLDVÁROTT (Tolna m.) Szelle Zsigmond volt Duna-Földvárótt az archæológiának munkása. Ő elhalt s még senki sem állott helyébe; azért én jegyzem föl azt, amit a jövő érdekében hasznosnak gondolok. 1900. júliusában otthon vakációzván, a Paksi-utca 1449. sz. Nikl-féle házának kertjében egy urna-temetőt találtam. A mondott ház új birtokos kezére került s földig leromboltatott. Az új épülethez szükséges vályogot a kertben vetették s nagy gödör támadt. Ebben a gödörben néhány urna-helyet vettem észre. Nagyon mélyen, 160—170. cm. mélységben vannak. A munkás apró bögrék, vastagfalú urnák darabjait hányta ki a gödörből. Réz (talán bronz?) kanalat is talált egy urnában a hamu és csont között, de elveszítette. Pár darab (bögre és agyagkanál) öcsém birtokába került s alkalom adtán az enyémbé jut. Azért is érdemes volt ezt följegyezni, mert voltak historikusok, akik a város ezen részéről az állították, hogy még pár száz évnek előtte is tőfenék volt. Rövid vakációmban a nagy mélység miatt a fáradságos kutatást megkezdeni nem mertem, hanem talán az idén módját ejtem.

Cziráky Gyula.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

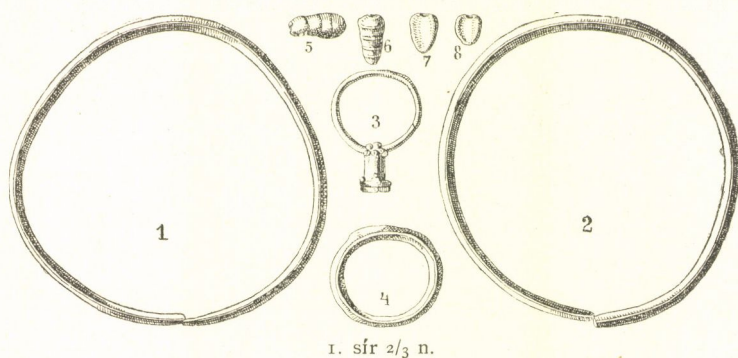
SÍRLELETEK A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

I. Abony (Pest m.) A múlt év december hónapjában Máthé József, Abony (Pest megye) városának jegyzője, az abonyi határban, Neppel Ferencz nagybirtokos földjéből előkerült sírleletekről értesítette a Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztályát. E leletek egy népvándorlaskori sírnak voltak a mellékletei. Közvetlenül a már föl kutatott sír mellett, Abony városa közvetlen közelében, annak északkeleti végében, egymásután tárhattam föl a temető többi sírját, — a beállott fagy következtében egyelőre csak tizenötöt. A csontvázak keletnek fordulva, átlag másfél méternyire voltak a föld színe alatt.

A leletek, a nélkül, hogy különösen föltűnő példányokkal gazdagítanák ilyen nemű hazai emlékeink ismeretét, nem egy szempontból igényt tarthatnak figyelmünkre; jellemző típusokkal sorakoznak már ismert népvándorlaskori emlékeinkhez a Duna-Tisza közéről és egynehány új változattal is megismertetnek.

Az *első*, még a rendszeres ásatás megkezdése előtt föl kutatott *sírból* származik az egyetlen aranytárgy az abonyi leletek között. Arany fülönfüggő ez, kerek, nyílt sodronykarika, a melyhez arany szemcsékkal díszített taggal alul nyílt henger van erősítve. E henger alsó nyílását síma karika szegélyzi, fölötte szemcsés szalag, e fölött pedig 3—3 szemcséből alkotott három háromszög. A henger belsejében tüske van, a melyre eredetileg gyöngy volt erősítve (3. sz.). Megvan tehát ezen a darabon is a népvándorlaskori ötvösségnek egy kedves, rendkívül elterjedt és számtalan változatban ismeretes motívuma: szemcséknek, illetőleg apró gömböcskének csoportokba, legtöbbször háromszögű idomokba való egyesítése. A legpompásabb példányokon, például a szentendrei sírlelet nagy fülönfüggőin (Hampel, Régibb Középkor LII. 5, 6) is ez az izlés érvényesül, tehát aránylag igen egyszerű motívum gazdag kivitelben. Az abonyi példányhoz mind a fő forma, mind a díszítés tekintetében igen közel áll egy ordasi fülönfüggő (Hampel, i. m. LXXVI. 2) és a nemzeti múzeumnak egy arany fülönfüggője (Hampel, i. m. LVIII, 1), bár mindkettő valamivel gazda-

gabb tagoltságú. A sír egyéb mellékletei egyszerűek, sem díszes kivitellel, sem föltűnő formákkal nem dicsekedhetnek. Ezek: egy pár karperecz lapos bronzsodronyból, nyílt, majdnem teljesen összeérő végekkel (1, 2); szabálytalan idomú, kevésbé domború fölületű ujjgyűrű bronzból (4); többnyire dinnyemag alakú, sötétkék, világoszöld és színtelen, áttetsző üveggyöngyök, a melyekből 18 darab került elő e sírből (5—8). Ezek a többi sírban is, a melyeket az egyéb mellékletek

ABONYI LELETEK.

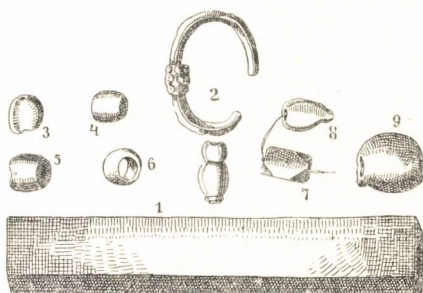
után női síroknak kell tartanunk, nagy számmal fordultak elő és így a sírmező jellemző darabjai közé tartoznak. A két cserépedénynek egyike is (9. sz.), a melyeket a csontváz lábánál találtak, a népvándorláskori sírok szokott típusát tünteti föl és legföljebb aránylag gondos kivitele és égetése említendő. 13,5 cm. magas fazék, kerek talppal. Hasának felső részét három, vízszintesen körülfutó vonalakkból alkotott sáv és közöttük két hullámos vonalú sáv díszíti. Kihajló pereme is hullámos vonalakkal van díszítve. Jóval érdekesebb a másik, 25,5 cm. magas edény (10. sz.). Butykos alakú, megközelítőleg hengeres testtel,

a mely fölfelé kúpalakúlag keskenyedik és szűk szájjal van ellátva. Körülfutó, négyes vonalú sávok és szabálytalan hullám- meg cikcak-vonalak díszítik. A díszítésnek ez a módja igen gyakori, épen olyan szabálytalan, szinte elhamarkodott kivitelben is, a milyent a mi példányunk föltüntet, de az edénynek egész idoma, illetőleg a felső befejezés, tudtommal mindezideig páratlanul áll népvándorlaskori leleteink között.

A *második sír* szerény mellékletei: bronzfülönfüggő, — nyílt karika, a mely peczekre erősített bronzgyönggyel van díszítve, mindenesetre a legközönségesebb formák egyike; szabálytalan idomú, rongált vaspengé; egy vascsatt töredékei; csonka, kerek talpú, kihajló peremű cserépfazék. Nem sokkal jelentékenyebbek a *harmadik sírből* előkerült leletek sem: négyzetalakú vascsatt; bronzfülönfüggő töredékei

3. sír 1/3 n.

4. sír 2/3 n.

ABONYI LELETEK.

négyélű sodronyból, két helyen díszül szolgáló apró pálczák maradványaival; apró bronzkarika, rovátkos szegélylyel, átmenő kettős szögecszel; egy dinnyemagalakú és 13 darab gömbölyű üveggyöngy, többnyire sötétkékek. A csontváz lábánál talált cserépfazéknak kerek talpa, alacsony, függélyes nyaka van, — formája tehát a közönségesek közé tartozik és legföljebb peremének font zsinórhoz hasonló díszítése érdemel figyelmet.

A *negyedik sír* legérdekesebb darabja egy négyélű csontpálcza, hossza 8.4 cm., hosszában átfúrva, egyik oldalon bekarczott vonal fut végig. (1. sz.) Hasonló csontpálczák a népvándorlási kor hazai sírjaiban meg lehetős gyakran előfordulnak. A mi példányunkat az különbözteti meg a többitől, hogy nem kerek, illetőleg hengeralakú, hanem négyélű hasáb. Hiányzik róla az a tagozás, díszítés is, a harántos, mintegy esztergályozott gyűrűk váltakozása, a melyeket azok magukon viselnek. A sok közül ilyen darabok vannak például a szeged-öthalmi (Hampel, i. m. LXXI. 11), a pásztói (u. o. CXXXII, 23), a mártélyi (u. o. CL,

13 a; CLV, 5) vagy a závodi (u. o. CCLX, 72. sír 1.) leletek között. Különösen díszes egy sziráki példány (u. o., 385. l., 44. sír 1.). E pálczák rendeltetését nem tudjuk határozottan. Tévesnek kell tartanunk azt a véleményt, mintha késnyelek volnának, hiszen ez ellen szól a pálczák aránylagos gyöngesége, a megfogásra teljesen alkalmatlan alkata, az a körülmény, hogy valamennyi teljesen, egyenletesen át van fúrva, hogy a pengével együtt nem találtak egy példányt sem. Négyélű nyél, mint az abonyi, vétene a tektonika legegyszerűbb czélszerűségi törvénye ellen, egy mártélyi példány pedig (Hampel i. m. CLV. 10. sír. 1.) át van törve, úgy hogy a használatnál vajmi könnyen összeroppant volna. Nézetem szerint fonál fölgombolyítására szolgáló orsóknak kell ezeket tekintenünk. E rendeltetésnek legjobban megfelelő nagyságuk, előállításuk és mind az idézett példányokon látható rovatkolás, mind az abonyi pálcza hasábalakja. — E sír egyéb mellékletei: oldalt szemcsés gyűrűvel díszített bronzfülönfüggő (2. sz.), a melyről peczekre erősített sötétkék üveggyöngy lógott le, 9 db. kisebb-nagyobb, gömbölyű és dinnyemagalakú fehér, sárga, sötétkék és zöld üveggyöngy, továbbá az 1. sírból való, 9. szám alatt ábrázolt fazékhoz egészen hasonló, de csonka edény.

Az *ötödik sírban* nem volt egyéb, mint egy 17 mm. átmérőjű nyílt bronzkarika, összeérő végekkel és egy fölfelé kissé kiszélesedő, kevésbé kihajló peremű cseréppohár.

A *hatodik sírban* egy pár bronzfülönfüggőn kívül, peczekre erősített sötét üveggyöngyökkel díszítve, föltűnően sok, 60 db. kisebb-nagyobb dinnyemagalakú sötétzöld üveggyöngyöt találtam.

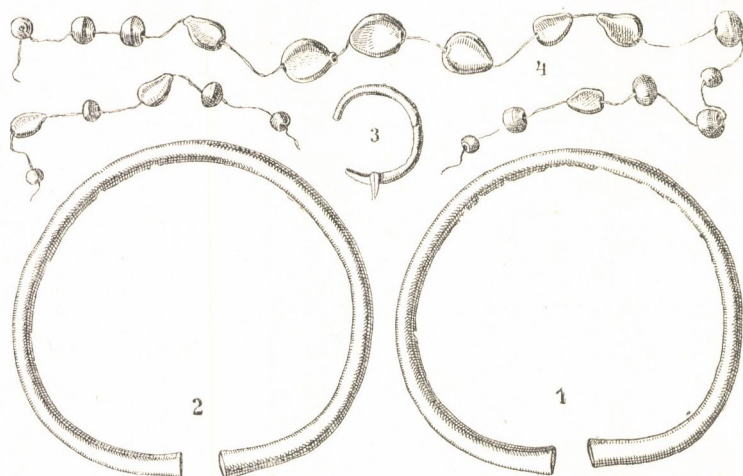
Hetedik sír: három darabra tört, 6 cm. átmérőjű vasgyűrű; 2 db. csonka vaspenge; szabálytalan alkatú, kissé kihajló peremű csonka cserépfazék.

Nyolczadik sír: Vastör, markolatnyúlványnyal, a melyen famaradványok látszanak, több darabra törve; cserépfazék, szabálytalan alkatú, kihasasodó testtel, szája felé keskenyül.

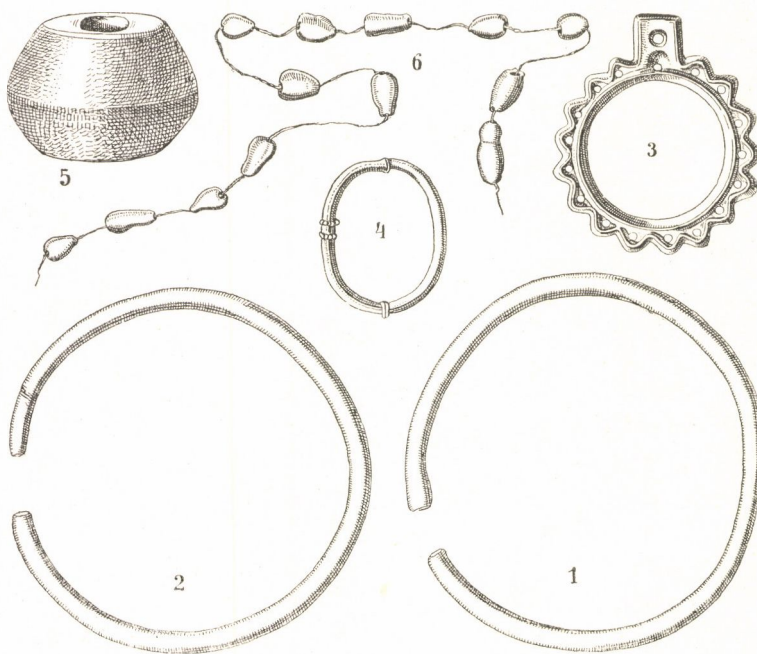
Gazdagabb volt a *kilenczedik sír*. Volt benne egy pár nyílt karperecz kerek sodronyból, hirtelen megvastagodó végekkel (1, 2); bronzfülönfüggő, egy helyen gyöngy megerősítésére szolgáló kis peczekkel (3), továbbá 99 db. különböző nagyságú dinnyemag alakú sötétkék és gömbölyű sárga üveggyöngy (4).

Az érdekesebbek közé tartozik a *tizedik sír* is. Legkiválóbb darabja egy csüngő ékszer bronzból (3), a mely a nyilván női csontváz mellén feküdt. 3.2 cm. átmérőjű bronzkarika ez, a melyről akasztás céljából lyukkal ellátott négyzet alakú lemez nyúlik ki. Külső kerületén áttört cikcacos szalag vonul körül. Ez az ékszer a népvándorláskori sírok ritkább mellékletei közé tartozik, de már eddig is

több változat ismeretes, a melyekhez most az abonyi példány járul új típus gyanánt. Mindegyiknél jellemző a kerek forma, középen áttörve és a négyszögű fül. A keret díszítése különböző. Egy keszthelyi pél-

9. sír 2/3 n.

10. sír 2/3 n.

ABONYI LELETEK.

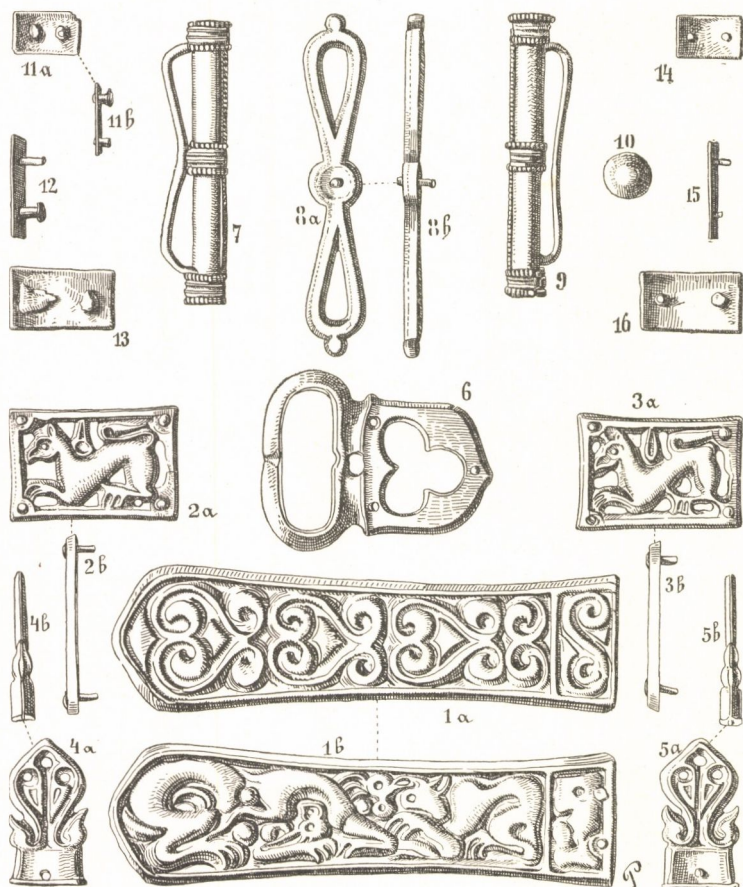
dány egészen lapos lemezből van kivágva és köröskörül 12 helyen egyszerűen át van lyukasztva. Egy másik darab ugyanonnan (Hampel, i. m. CIII, 1) díszesebb, a mennyiben a karika hornyolatokkal és

dudorokkal van ellátva. A forma továbbfejlődéséről tanúskodik két mártélyi példány (Hampel, i. m. CXXXII, 3), a melyeknek gyöngyözött karikáján belül egy-egy kereszt van alkalmazva. Az abonyi ékszerhez legközelebb áll egy ordasi példány (Hampel, i. m. LXXVII, 11), a hol egy kötélszerűen tagozott karikáról sorban egymás mellett összekapcsolt gyűrűk állanak ki. Az abonyi ékszer ennek a formának mintegy finomabb, művészebb kivitelét adja. — A sír egyéb mellékletei: egy pár nyílt bronzkarperecz, kerek sodronyból (1, 2); oválisan hajlított fülönfüggő bronzból, két helyen reá alkalmazott apró tagozással (4); közönséges, gomb alakú agyagorsó (5); 26 db. dinnyemag alakú zöld és kék üveggyöngy (6); fölfelé kissé szélesedő, fölül, a nyílás alatt behúzódó cserépfazék és néhány állati csont, metszés, faragás nyomaival.

Valamennyi sír közül a *tizenegyediknek* volt a leggazdagabb tartalma, a mely már azért is figyelmet érdemel, mert egyes darabjainak diszítése népvándorlási sírleleteinknek egy szűkebb csoportjára utal. A sírból egy öv diszítésének nyilván összes alkotó részei előkerültek és ezek azokat a griffes és növényi motivumokat tüntetik föl, a melyeket a sarmata sírok jellemző diszítményeinek szoktunk tekinteni. A szíj fölszereléséhez a következő darabok tartoznak: Szíjvég (1. sz.), bronzból öntve, egyik végén tokkal van ellátva a szíj befogadására, a melyet két átnyúló szögecs erősített meg; másik vége kiszélesedik és elől csúcsban végződik. Az egyik oldal hosszában síma, léczes kereten belül domborművű jelenet látszik, két phantastikus alakítású, nehezen fölismerhető négylábú állat egy harmadik, középsőre rohan, a mely már le van teperve. A tok fölött külön kis keretben szélteben kuporodó kis négylábú állat képe látszik. A másik oldal, szintén síma kereten belül, $3\frac{1}{2}$ csoportban elhelyezett, párosával egymásnak illesztett S alakú domború indákkal és ezek között rhombus alakú levelekkel van diszítve. A tok fölött szintén S alakban csavarodó domború indadísz. Hossza 10·3, legnagyobb szélessége 2·9 cm. — Bronzcsatt (6. sz.); a szíjhoz illeszkedő lemeze befelé csúcsban végződik, háromkarélyú kivágással és szélén 3 lyukkal van ellátva, a melyeken átmenő szögecssek — kettő közülök megmaradt — erősítették a szíjhoz. Feje ovális alakú, nyelve, mely vasból volt és egy nagyobb lyukban forgott, elenyészett. Hossza 4·8, szélessége 3·7 cm. — Övdiszítmény bronzból (8. sz.): közepén apró korong, a melynek közepén az elülső oldalon domború fejjel (10. sz.) ellátott szög nyúlik át. A korongból fölül és alul egy-egy legyezőtag formájú áttört kar indul ki, legfölül s legalul egy-egy gombocskával diszítve. Elülső oldala domború, hátulsó oldala síma. Hossza 7 cm. — Szíjboglárok (2., 3. sz.) bronzból öntve, téglány alakú, áttört lemezek, a sarkakon egy-egy lyukkal, illetőleg szögeccsel

ellátva. A síma kereten belül áttört alapon balra forduló phantastikus állat — griff — képe látszik. Négy lába hatalmas karmokkal van ellátva; szárnya és csapkodó farka van. Hosszuk 3'4, magasságuk 2'3 cm. Ilyent összesen hét darabot találtam, még pedig négyet a csontváz bal, hármat annak jobb oldalán.

Két mellékszíjvég bronzból öntve. A tokon szögecs nyúlik át. Egy-egy áttört, rhombus alakú, tagozott, nagy levéllel vannak díszítve,

11. sír 2/3 n.

ABONYI LELETEK.

a melyek alján két kisebb levél fordul visszafelé. Hosszuk 3 cm. — Az öv fölszereléséhez tartozott még néhány apró, téglány alakú, szögecskkel ellátott bronzpánt (11—16. sz.).

Az a körülmény, hogy az abonyiakhoz hasonló szíjvégek és boglárók az ú. n. sarmata emlékszoport keretén belül akkora számmal előfordulnak, néhány föltűnő vonásukat is megmagyarázzák. A nagy szíjvégeken annyiszor található állatküzdelem jelenete kevés kivétellel

épen olyan elmosódott, bizonytalan, alig fölismerhető, mint a mi példányunkon. Nehány keszthelyi szíjvég (Hampel, i. m. CXII. 1, 2, 5) eltérő és világosabb képet ad, de a példák legnagyobb része Keszthelyen és egyebütt úgyszólván tökéletesen megfelel az abonyi szíjvég ábrázolásának. Nem a művészi akarat, a művészi ipar stilizálása vezethette az ötvösöket e csudálatos alakításra, hanem az unos úntig való ismétlés, a mintának jobb-rosszabb példányokban való elterjedése, a sokszorosítás útján való fokozatos rosszabbodás. A boglárok, a melyeknek ábrázolása egyszerűbb, a gyakori előfordulás daczára sem romolhattak meg annyira, hiszen már maga a technika, a mely az áttört alapon határozott rajzolatú alakokat kívánt, is megakadályozta ezt.

11. sír, 17. sz. 1/3 n.

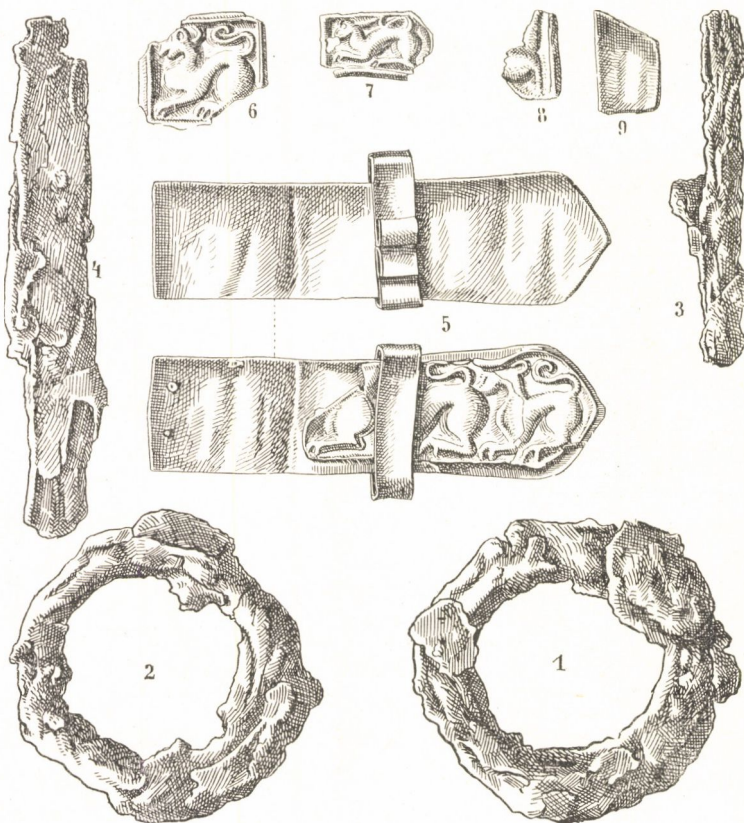
A szíjvég másik lapján látható S alakú, csoportokba komponált indák is gyakran előfordulnak. Az abonyihoz egészen hasonló elrendezést és kivitelt találunk például egy keszthelyi (Hampel, i. m. CXIII. 3. 4), míg egy ordasi szíjvég (u. o. LXXVIII, 4) hasonlóan csoportosított S alakú indái nem állanak olyan szoros kapcsolatban egymással. Úgy látszik különben, hogy e szigorúan stilizált, kissé merev, szinte geometriai jellegű növényi motívum nem terjedt el annyira, mint a hajlékonyabb, természetesebb, tova- és visszahajló levelekkel ellátott indadisztés, a mely a disztés alapjául szolgáló térnek is jobban megfelelt.

A ritka szép alakítású mellékszíjvégek a növényi elemeknek még egészségesebb értékesítését tüntetik föl.

Figyelmünkre méltán számot tarthat e sír mellékletei közül még két, finoman kidolgozott bronzcsövecske (7., 9. sz.), illetőleg 6 cm. hosszú vaspálcza bronzpléhvel burkolva. Két végüket és közepüket rovátkos szélű, körülfutó szalagok díszítik, míg hosszában egyik oldalon egyenes, rovátkos sodrony, a másik oldalon kiemelkedő és a középen behajló sodrony fut végig. Mindkét darab a csontváz bal válláról került elő és nyilván a ruha díszítésére vagy megerősítésére szolgált. A népvándorlási kor hazai sírmellékletei között eddig vajmi ritka typus — talán az antik fibula végső tovaképződése. Hasonlóak fordultak elő a csúnyi sírmező 62. sírjában (Hampel, i. m. CCLXXVI, 4—8), de összetörve és föl nem ismerve. E gazdag sírban talált cserépfazék (17. sz.) formájára és díszítésére nézve megegyezik az első síréval, azzal a különbséggel, hogy ezen három helyett négy vízszintes vonalakból alkotott körülfutó sávot látunk.

A *tizenkettedik sír* tartalmának ismét az öv díszítései képezik a javát, bár csak részben és megrongált állapotban kerültek is elő.

A 9.4 cm. hosszú, 2.8 cm. széles szíjvég (5. sz.) kettős bronzlemezből áll. Az alsó lemez síma, a felső — csonka — lemezen préselt művű griffszerű állatok sora látszik. A szíjvég egyik vége egyenes befejezésű és két szögeccsel van ellátva, másik vége kissé kiszélesedik és elől csúcsban végződik. A 8 mm. széles keresztpánt két vége alul. S alakban illeszkedik egymáshoz. Megmaradt egy mellékszíjvég felső lemeze is (7. sz.), a melynek préselt diszítése szintén griffet ábrázol, hossza

12. sír 2/3 n.

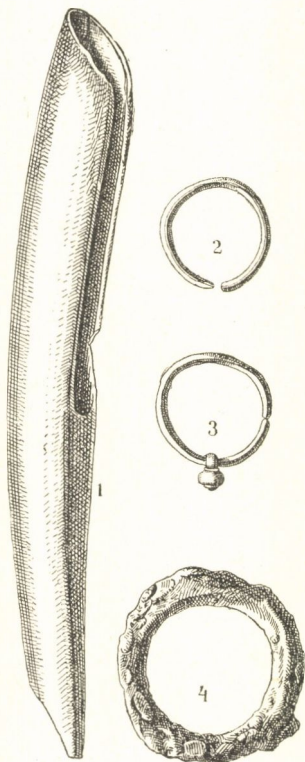
ABONYI LELETEK.

2.4, szélessége 1.6 cm., továbbá egy négyzetes alakú övboglár felső lemezének töredéke (6. sz.), 2.5 cm. hosszú oldalakkal és szintén griffes diszítéssel, továbbá néhány síma és préselt diszítésű bronz-töredék (8., 9. sz.), a melyek nyilván a szíjvégek maradványai.

A gyöngébb anyag — tömör, tartós öntött bronz helyett vékony lemez — továbbá a technikai eljárás, a mely szerint több ilyen lemez összeillesztése volt szükséges, az oka annak, hogy az ilyen préselt diszítések hasonlíthatlanul csekélyebb számmal és rosszabb állapotban

maradtak reánk mint az öntött bronzművek. Itt is az annyira elterjedt griffek ábrázolása a diszító motívum; még pedig a nagy szíjvégen is az állatküzdelem helyett, a melynek préselt, kevésbé éles ábrázolása épenséggel homályos lett volna, griffek sorát látjuk megjeleníteni. Figyelemre méltó, hogy az ötvös tekintettel volt a betöltendő tér formájára és a nagy szíjvégen, a kis szíjvégen és a boglárón más-más arányokat adott a különben teljesen megfelelő phantastikus állatalakoknak.

E sírban a csontváz derekánál 2 db. tömör, 6 cm. átmérőjű vaskarika volt (1., 2. sz.), továbbá néhány vaspengetöredék (3., 4. sz.) és egy csonka, kihajló peremű cserépfazék.

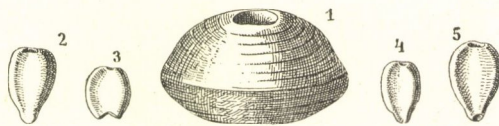
13. sír 2/3 n.

15. sír 1/3 n.

A tizenharmadik sírban egy pár, négyélű bronzsodronyból készült fülönfüggőn (2., 3. sz.) — az egyik a szokásos lelógó bronzgyönggyel — 4 cm. átmérőjű vaskarikán (4. sz.) és csonka cserépfazékon kívül különös alkatú csonttárgyat (1. sz.) is találtam. Az agancs végéből készült, 14.9 cm. hosszú, hajtott, hegyes pálcza belül ki van vájva és befelé hajló oldalán a tompa végétől kiinduló csatornával, ellenkező oldalán pedig nyílással van ellátva. A csontváz derekánál jobb oldalt feküdt. Praecis kidolgozásánál, jó föntartásánál fogva minden valószínűséggel a szövéshez való vetélt kell benne fölismernünk. Analogiáját megtaláljuk a keszthelyi sírmezőkről származó egy tárgyban (Hampel, i. m. CXIV, 5), a melyet viszont a mi egy állapotban levő vetélőnk határoz meg. A keszthelyi csonttárgy, a mely belül szintén üres, egyoldalt csatornával, a másik oldalon lyukkal van ellátva és azonkívül bekarczott vonalakkal diszítve, semmi esetre sem zabla oldalrésze, hanem vetélő.

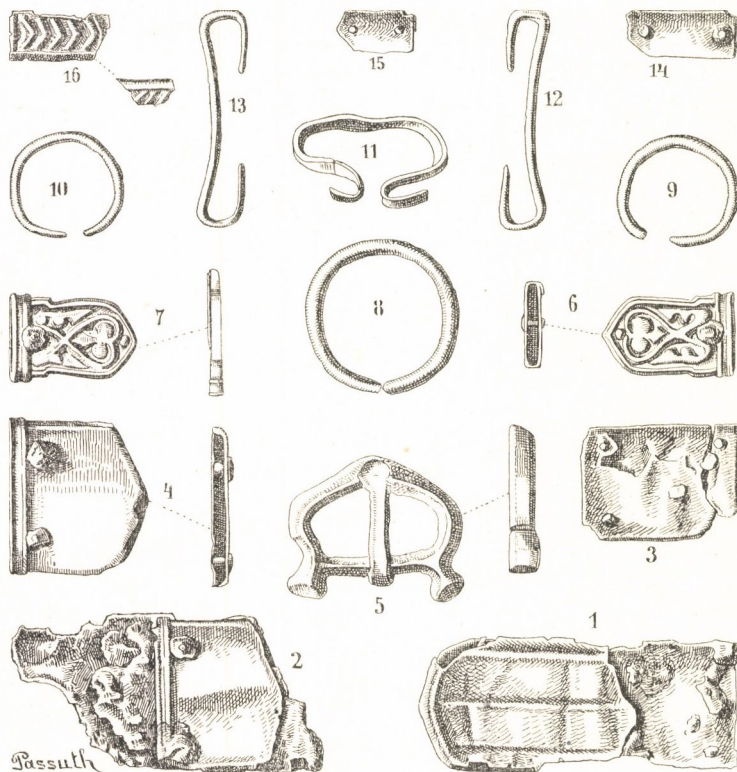
A tizennegyedik sírban vonalakkal diszített gomb alakú agyagorsó (1. sz.) és néhány dinnyemag alakú nagyobb üveggyöngy (2—5. sz.)

14. sír 2/3 n.

meg hihajló peremű cserépfazék, a *tizenötödik sírban* négyzet alakú vascsaton kívül kihajló, hullámos peremű, 11 cm. magas cserépfazék volt.

A *tizenhatodik sír* a gazdagabbak közé tartozik. Itt ismét az öv felszerelése játszsza a főszerepet, még pedig az előbbiektől eltérő kivitelben. Egy 6.3 cm. hosszú, 2.7 cm. széles szíjvég (1. sz.) elől félkörívben végződik és kettős, alul bronz-, fölül rosszezüstlemezből van össze-
telve. E felső lemez, a mely csonka, igen egyszerű diszítéssel, körös-

16. sír 2/3 n.

ABONYI LELETEK.

körül és hosszában gyöngé tornyolattal van ellátva. Két másik szíjvég (2., 4. sz.), a melynek hossza 3, szélessége 3.2 cm., elől tompaszögben végződik és hasonlóképen kétféle anyagból van előállítva. A sírban az övhöz tartozó különböző nagyságú töredékek és pántok (3, 14, 15. sz.) is voltak, bronzból vagy rosszezüstből. Az öv bronzkeresztpántja (11. sz.) 5 mm. széles lemez, a mely meg van hajlítva és alul kettős S alakban végződik. Tömören öntött és azért jobb karban is maradt, fenn az övnek különben eléggé egyszerű csatja (5. sz.), a mely D alakú és két belső sarkán egy-egy peczek nyúlik vissza. Nyelve vasból van.

Föltűnő jelenség, hogy míg a nagyobb szíjvégek majdnem teljesen dísztelenek és a nemesebb anyag hatására szorítkoznak, addig a két, 26 cm. hosszú mellékszíjvég (6, 7. sz.), a mely szintén kettős, alul bronz-, fölül ezüstlemezről áll, csinos és díszes kivitelű. Csúcsban végződő felső lapjukat, domború növényi dísz borítja, a melynek fő motívuma a szív alakú indás keretbe foglalt hármassal. A tok pereme domború szegélylyel és szögeccsel van ellátva.

E sírban is, a csontváz bal vállánál, előfordult a ruházatnak az a részlete, a melyről a 11. sír leletei között szóltunk, csak hogy töredékesen és más alakításban. Két bronzból készült, meghajlított és két végükön kampós sodronyon (12, 13. sz.) kívül 1 cm. széles, egymáshoz sorakozó V idomokkal díszített bronzlemez töredékeit (16. sz.) találtam. A 11. sír pálcza alakú két példánya helyett itt tehát két hosszúkás lemezről összerakott lapos tagra kell gondolnunk.

A sír egyéb mellékletei: egy pár egyszerű fülönfüggő bronzsodronyból (9, 10. sz.); ujgyűrű lapos bronzsodronyból (8. sz.); 11 db. dinnyemag alakú, kisebb-nagyobb sötétzöld üveggyöngy, vaspengé, vascsatt töredékei és egyszerű, öblös cserépfazék.

Kilátás van rá, hogy a nemzeti múzeum a legközelebbi időben folytathatja Abonyban az ásatást. A sírok nagyobb számának a feltárása révén bizonyára még jobban meg lehet majd állapítani a sírmező jellegét és, miként az eddigi sírok tartalmából bízást reményelhetjük, a népvándorlaskori típusokról, változatokról való ismeretünk is gyarapodik majd.

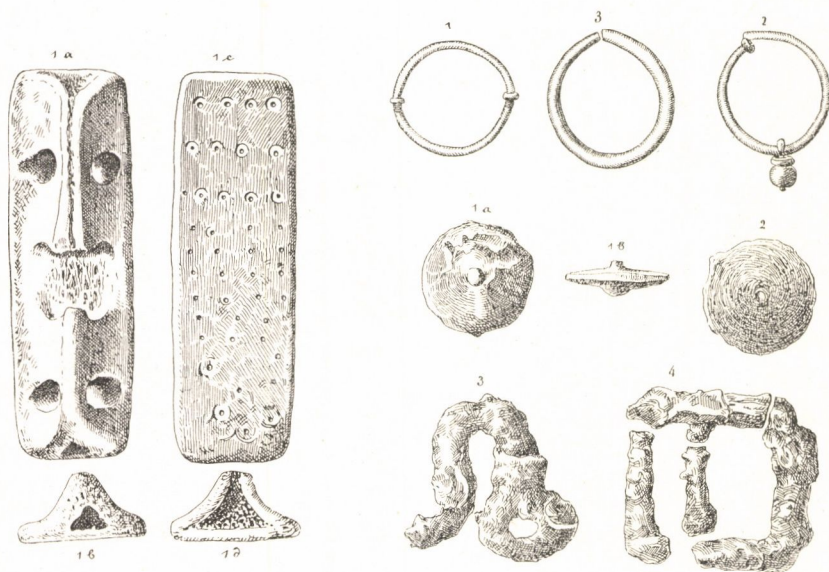
★

II. Hernádpusztá (Pest m.). A múlt év tavaszán földmunkák alkalmából előkerült egyes leletek következtében a Magyar Nemzeti Múzeum két ízben, tavasszal és ősszel, folytatott ásatást Hernád pusztán, (Pestmegye, pesti közép járás) Szabó József földbirtokos földjén. A Szabó-féle majortól keletre eső terület, a melyen a leletek előfordultak, részben már néhány év óta szőlő, a melyben annak idején állítólag mintegy negyven csontvázat találtak, a nélkül, hogy egyéb leletek iránt figyelemmel lettek volna. A hátralevő, mintegy hat holdnyi terület szőlő alá forgatása közben kerültek elő az újabb leletek.

Még a rendszeres ásatás megkezdése előtt kilencz darab népvándorlaskori agyagedényt, néhány őrlőkövet és vaspengét találtak. A tavaszi ásatás nem vezetett nagyobb eredményre. A hét sírban agyagedényeken kívül néhány egyszerű bronzfülönfüggőt, agyagorsót, vaspengét, dinnyemag alakú sötétzöld üveggyöngyöket, vascsatot találtam. Az egyik sírból irisáló üvegedény darabjai kerültek elő. Időközben, a földmunka folytatása közben talált újabb tárgyak arról tanuskodtak, hogy az illető népvándorlaskori sírmezőnek nyugat felé folytatása van.

E leletek közül különösen egy faragott csonttárgy köti le figyelmünket.

8 cm. hosszú, 2,5 cm. széles parallelogramm alakú lemez, a melynek egyik oldala bekarczott, apró, erős középpontokkal ellátott körökkel van díszítve, míg másik oldalán erősen kiemelkedő gerincz fut végig, a mely két vége felé keresztben át van fúrva, közepén pedig elroncsolva. Hasonló csonttárgyakat ismerünk a keszthelyi sírmezőkből is; egynek rajzát l. Hampel, Régibb Középkor, XCVI. tábla, 2 sz. Rendeltetésök, vajjon valami gyakorlati czélra való tárgyak voltak-e, vagy csupán díszítmények, mindeddig ismeretlen. Egyéb leletek: nyílt bronzkarika, összeérő végekkel, 3 cm. átmérővel; bronzfülönfüggő; a nyílt karika egyik végén gombbal ellátva, míg alul bronzsodronyra erősített sötét üveggyöngy lóg le; egy másik fülönfüggő, a melyen a karika egyik pontján a karika végébe helyezett gombnak megfelelő vastagodása van; S alakban hajlított vastörédé, négyzet alakú vascsat erősen rongált állapot-

 HERNÁDPUSZTAI LELETEK $\frac{2}{3}$ n.

ban; két vasgomb feje, 2,2 cm. átmérőjű vékony korongok ezüstborítás nyommaival; barna, sárga, kék és fekete gömbölyű üveggyöngyök; vas- és bronz-törédékek.

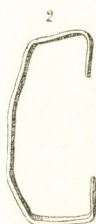
A következőkben sírok szerint adjuk ismertetését a rendszeres ásatás alkalmából előkerült tárgyaknak. Különös figyelemre tarthat számot az első sírban lelt vaskard, már azért is, mert egy példánnyal gyarapítja a régibb középkori kardokból való nem épen gazdag készletünket. Egyenes, egyélű, hegyes vaskard ez, a mely különösen szokatlan, szinte példátlan rövidségével tűnik ki. A penge 2,3 cm.-nyi szélességének csak 45 cm. hosszúság felel meg, míg a markolatnyújtvány 8 cm. hosszú és 1,5 cm. széles. Ugyanebben a sírban volt egy három szárnyas éllel ellátott nyílcsúcs (1), a régibb középkor fegyverzetének ez a jellemző típusa, a melynek nyele letört. A ruházat, illetőleg díszítés egy érdekes, de eddig kevésbé ismert járulékát csak töredékesen

sikerült megmenteni. A csontváz bal vállánál találtam két C alakban meggörbített, 4 cm. hosszú, lapos bronzsodronyt és nyilván hozzájuk való 4·6 cm. hosszú, rongált, két végén és közepén bepréselt vonalakkal és gyöngysorral díszített félhengerkét bronzból (2—4). Ezek együttvéve hasonló szerkezetű és rendeltetésű egésztest képezhettek, a melyent az abonyi sírmező XI. sírjából ismerünk. E sírban azonkívül csak néhány apró, vékony bronzlemez-ből készült töredék maradt fenn (1—6), a mit annál inkább sajnálhatunk, mert érdekes, ritka mæanderszerű bepréselt vonalos díszítést tüntetnek föl.

A második sírban föltűnően gazdag volt az öv díszítése. Nyolcz darab került innen elő összesen, valamennyi elég jó állapotban. A legnagyobb közülök egy kettős bronzlemez-ből készült szíjvég (7), a mely elől félkörívben, hátul egyenesen végződik. Az alsó lemez síma, a felső aranyozott ezüstlemezzel borított lemez préselt díszítést mutat. Egy nagyobb és egy kisebb domború gyöngysor fut körül (a használattól részben kikopva). Ezen belül a szíjvég idoma ismétlődik és közepén háromszögű idom fölött sajátságosan stilizált fával van díszítve. Az övre való megerősítésre két szögecs szolgál. Hossza 3·5, szélessége 3 cm. Egészen hasonló kivitelűek és díszítésűek a mellékszíjvégek is (3—6, 8), csak hogy kisebbek (egymás között nem egészen megfelelő nagyságúak), két darabnál alul megvannak a kapsok nyomai, a melyekkel az övre erősítették őket, némelyik csonka, az egyikről pedig, a melynek hátulso része kissé megnyúlt, az ezüstborítás teljesen hiányzik (4). E szíjvéghöz csatlakozik két félhold alakú boglár (1, 2), bronzlemez-ből domborúan préselve, gyöngyös kereten belül symmetrikus indavagy szalagdíszítéssel ellátva. Meg vannak rajtuk az aranyozott ezüsttel való borítás és alul a megerősítésre szolgáló kapsok nyomai. Hosszuk 2·9, szélességük 1·8 cm. Eddig ismeretes régibb középkori leleteink közül a hernádpusztai szíjvégekhez közel állanak a rékasi sírlelet megfelelő darabjai (Hampel i. m. CCCXXIX. tábla), csak hogy azokon a belső mezőben levő díszítményt hosszában végigfutó szalag tagozza. A pusztatöti aranyszíjvégek, (Hampel, i. m. LVII, 1—4) bár hasonló technikai kivitelűek, már nagyobb eltéréseket mutatnak, míg egy

1. sír 1/3 n.

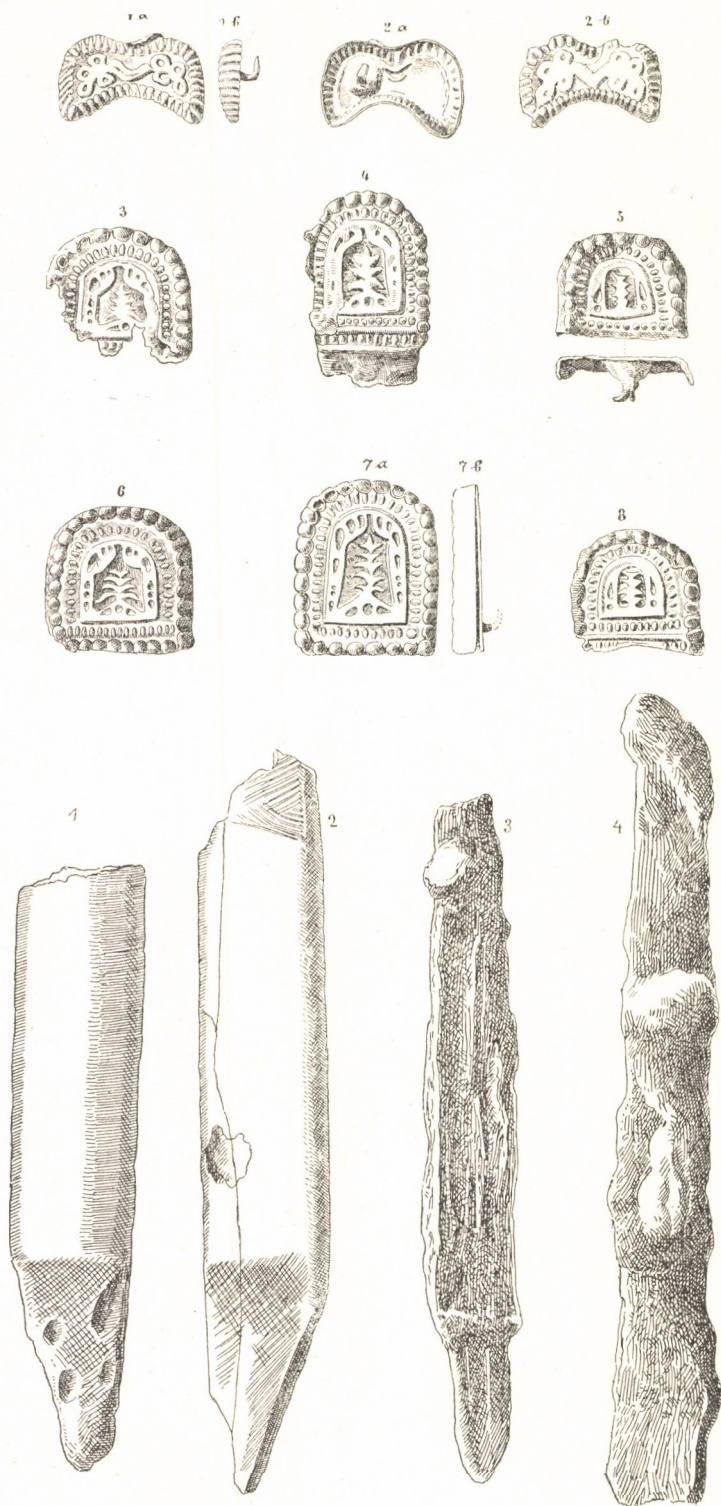

1. sír 2/3 n.

1. sír 2/3 n.

HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

2. sír 2/3 n.

HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

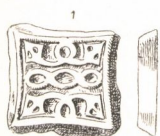
keszthelyi sírban lelt hat példány (u. o., C, 10) minden tekintetben rendkívüli hasonlóságot tüntet föl. A fegyverzetből a sírban csak két erősen megrongált vaspengetőredék maradt fenn (3, 4), a melyek egyikén még látható a markolatnyúlvány csoncja. Érdekesebb két kisimított, külső felén domború, belül homorú, egyik végén hegyes, a másikon csonka csontlemez (1, 2), 27 cm. szélességgel, a melyeket valószínűleg kard- vagy törhüvely burkolatának kell tekintenünk.

A *harmadik sír* mellékletei: Hosszú, keskeny vaspenge, hozzározsdásodott farostokkal (1), hossza 17, szélessége 17 cm.; egy másik hasonló, de kisebb töredék (3), megközelítőleg lyra alakú vascsatt, a melynek nyelve hiányzik (6); egyéb vastöredékek (2, 4, 5). Egészen ép állapotban maradt fön egy négyzet alakú boglár (1) vékony bronzlemezéből. Pereme lehajlik, felső lapja síma kereten belül kereszt alakban csavarodó indával és a sarkokban egy-egy levélkével van díszítve. Egy másik, hasonló példány (2) meg van rongálva, úgyszintén egy kettős bronzlemezéből készült kis szíjvég (3) is, a melynek felső, díszített lemezéből csak kis töredék maradt meg. Csúcsban végződik. A szíj befogadására szolgáló tok pálczás karimával van ellátva. Hossza 17 cm. Ugyanebből a sírból való egy kerek talpú, öblös testű cserépfazék, a melynek kihajló peremét ferde benyomások sora díszíti.

A *negyedik sír* a gazdagabbak közé tartozik. Tartalmából különösen figyelemre méltó egy hosszú, keskeny, markolatnyújtványnyal ellátott vastör (1), a melyet kizárólag a szúrásra alkalmas alkata és hossza — 24.5 cm. hosszú — kiemel a kések sorából. Ezzel a törrel hozhatjuk kapcsolatba azokat a faragott, kisimított, külső felükön domború, belül homorú csontlemezeknek legalább egy részét (1, 2), a melyek hasonló formán kidolgozva vannak itt meg, mint a második sírban. Mint amott, úgy itt is hüvely burkolatának tekinthetjük őket, annál is inkább, mert megvan a fegyver is, a melyhez tartozhattak. E csontlemezek másik csoportja (3—6), a hasonló kivitelű, de némileg eltérő formájú, keskenyebb és hajlott töredékek, a melyek kettejének szélén kerek bevágás látszik, talán a fegyverzet egyéb részét, az íjjat vagy tegeztszár díszítette. Ilyen csontlemezek vannak a budapesti lóversenytéri sírleletek között (Hampel, i. m. CCXC. tábla. 30, 31, 35, 36) és az ártándi leletek között (u. o. CCCXXVIII, 6—12), de hasonlóak előfordulnak honfoglaláskori sírjainkban is. Majdnem teljesen azonosak a pilin-leshegyi első sírból előkerült töredékek (Hampel, Honfoglalási kor hazai emlékei, III. tábla 1—4), a melyek külső lapján a találáskor vörös festék nyomai látszóttak. E lemezek rendeltetését a legvilágosabban illusztrálják a Nemes-Ócsán lelt példányok (u. o., LXXVII, 1a) a hol közvetlen érintkezésben a karddal a hüvelyt a faborítékra alkalmazott csontlemezek ékesítették. Apróbbak, de jellemző formájúak és az előbbiektől eltérően díszes kivitelűek a jász-dósaí csontlemezek (u. o. CIV. tábla, k. 1—3). Úgy látszik tehát, hogy e csontlemezeknek illetően alkalmazása nagyon elterjedt és sokáig föntartotta magát. Hogy régibb középkori leleteink között mégis aránylag ritkák, azt annak a körülménynek tudhatjuk be, hogy a sírok fölbontásánál e lemezek, ha nem díszesek, csak kevésbé ütnek el a csontváz némely részeitől és így könnyen észrevétlen maradnak. A negyedik sírban a törön kívül talált vastárgyak kevésbbé érdekesek. Volt benne néhány rongált vas-

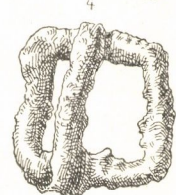
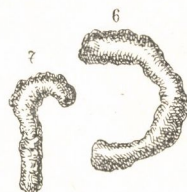
3. sír $\frac{1}{3}$ n.

3. sír $\frac{2}{3}$ n.

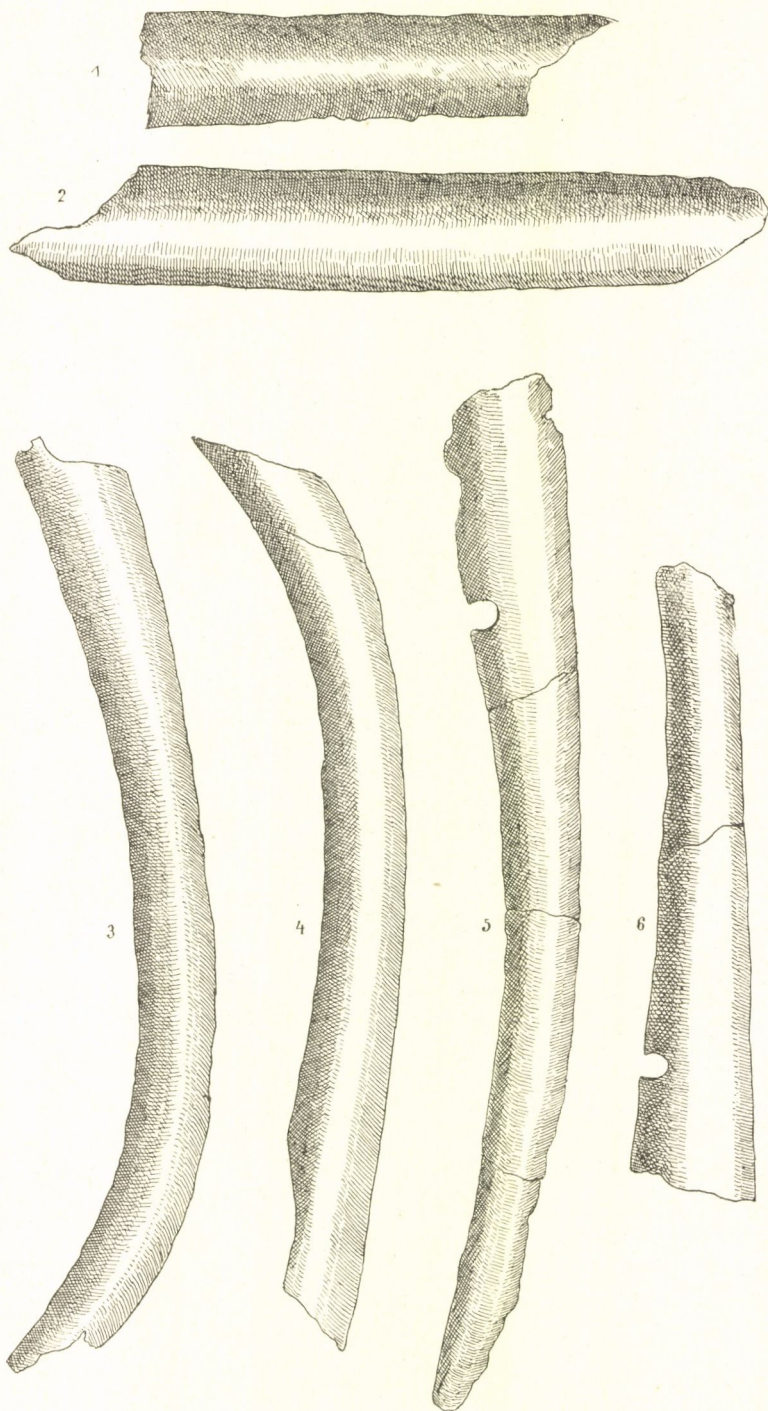

3. sír $\frac{2}{3}$ n.

4. sír $\frac{2}{3}$ n.

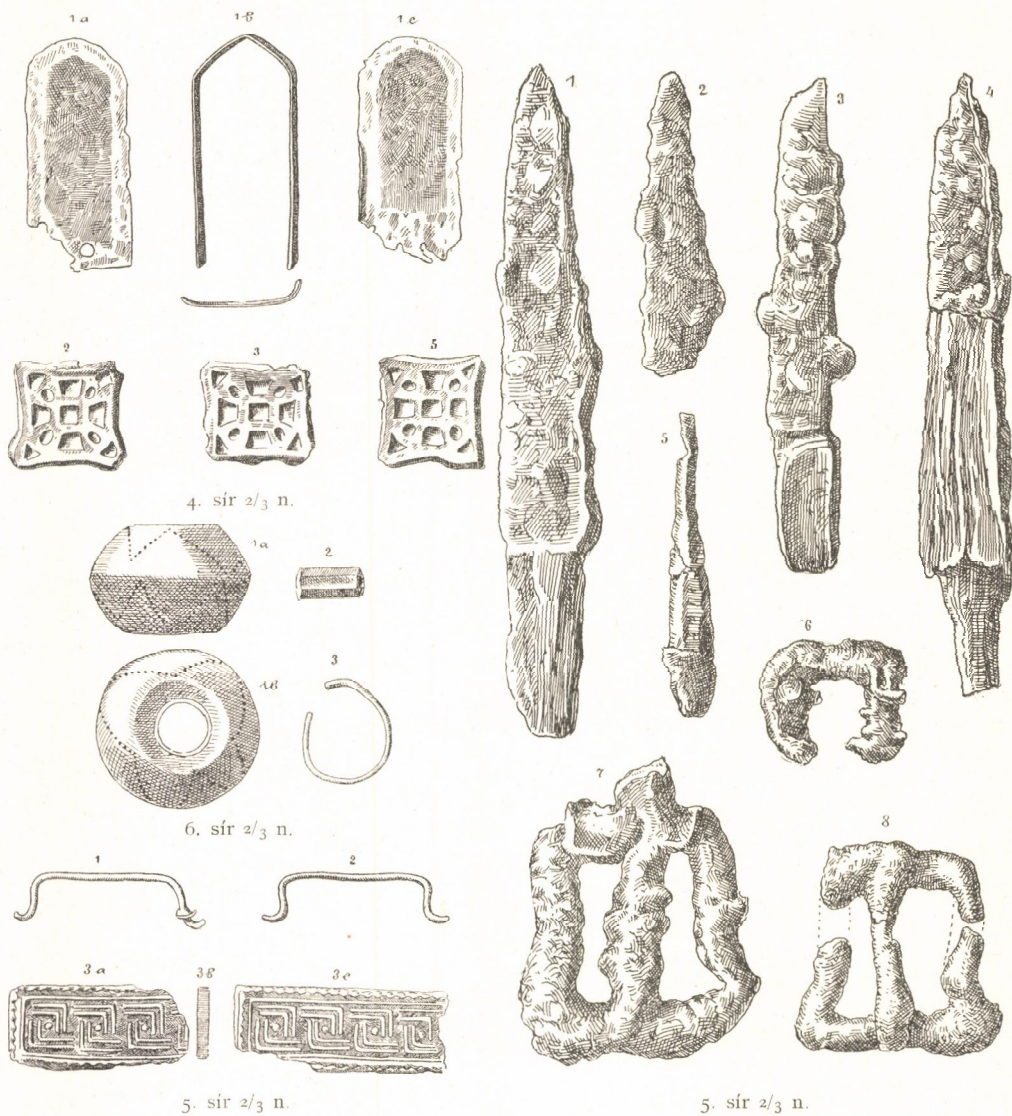
HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

4. sír $\frac{2}{3}$ n.

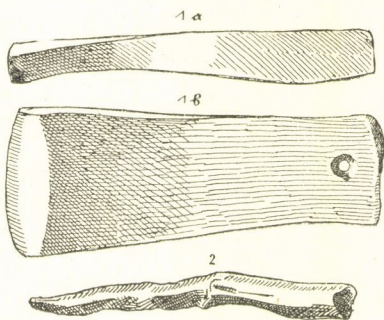
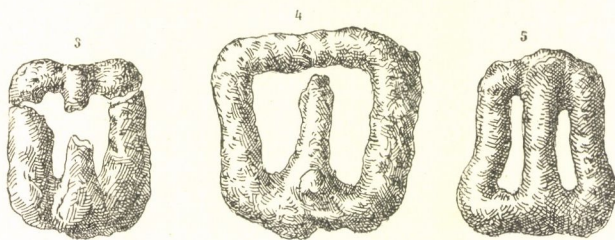
HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

penge (2, 3), egy ép, megközelítőleg négyzet alakú csatt, nyelvvel együtt (4) és néhány csatt- meg karikatöredék (5—7). Csak töredékekben maradt fenn egy kisebb szíjvég is. Két rongált, hosszúkás, 2 cm. széles, egyik keskeny oldalán félköríves, egészen síma, dísztelen, vékony bronzlemez és ugyanez anyagból

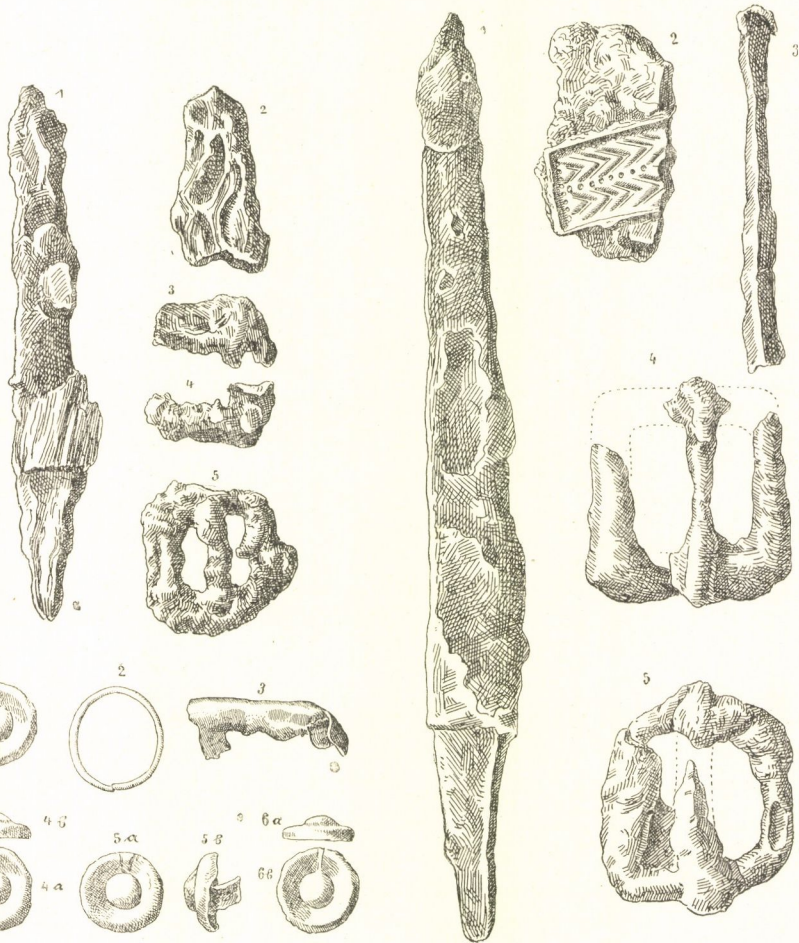

HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

készült, szíjvég formájára hajlított, annak beszegésére való 3 mm. széles pánt a részei (1 a—c). A ruha díszéhez tartozott még öt négyzet alakú, vékony ezüstlemezéből készült ptyke (2, 3, 5) a melyek némelyike erősen meg van rongálva. E 3 cm. átlójú négyzetek oldalai némileg behajlanak, lefelé hajlított peremök van, felső lapjukon pedig a sarkokon egy-egy hurkot alkotó, közé-

7. és 8. sír 2/3 n.

8. sír 2/3 n.

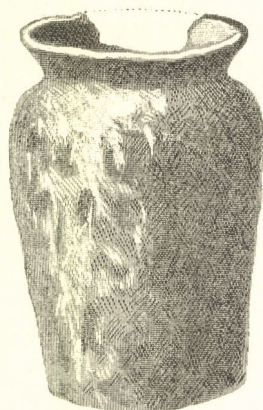
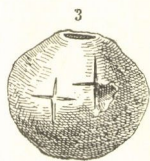
9. sír 2/3 n.

pen négyzet formájára egybefonódó szalagdíszítés van. Technikai előállítasukra és motívumukra nézve rokonságban állanak a harmadik sír hasonló darabjaival, csak hogy itt a növényi inda teljesen elvesztette már organikus lényegét, hajlékonyságát és szalaggá változott át, a mely a mélyebb alapról kidomborodva geometriai mustrát képez.

Az *ötödik sírban* meglehetősen számmal voltak a kisebb-nagyobb vastöredékek (1—8); néhány rongált penge és csat, egy trapez idomú csat (7) kissé behajlított oldalakkal és ép nyelvvel, a mi különben a hernádpusztai sírmezőnek egyik jellemzője. Jóval érdekesebbek azok a bronztöredékek, a melyeket a csontváz bal vállánál találtam (1, 2, 3 a—c). E töredékek összesen két darab részei. Egy-egy, vékony bronzlemezből préselt, 1·6 cm. széles és eredetileg körülbelül ötödfél cm. hosszú, behajlított szélű szalag és egy-egy 4 cm. hosszú, megközelítőleg C alakban hajlított bronzsodrony összevaló. Ugyanilyen helyről kerültek elő a hernádpusztai első és az abonyi XI. sír még ismeretlen rendeltetésű bronzdíszítményei, csak hogy amazoknál az a tömörebb tag, a melyhez a sodrony hozzá van erősítve, kerek pálcza vagy csövecske, hasonlóan, mint a csünyi sírmező 62. sírjából előkerült darabok. A mi példányainkban tehát e típusnak, a mely talán az antik fibula alig fölismerhető utóda, másik változatát látjuk, a hol t. i. a hajlított bronzsodrony lapos, díszített lemezhez van forrasztva. Lemezeinknek préselt díszítése is nevezetes. Bepréselt gyöngyös és egyenes vonalú kereten belül kettős, egymásba kapaszkodó derékszögben megtört vonalak máanderszerű sorával és a közökben egy-egy ponttal vannak díszítve. Első pillantásra valóságos máandereknek látszanak és csak a további vizsgálat után tűnik föl, hogy e derékszögű idomok nincsenek egymással összekötve. Aligha csalódunk tehát, ha e bronzlemezek díszítésében is azt az esetet ismerjük föl, a mely a régibb középkor ornamentikájában annyszor érvényesül. Az ötvös antik máander nyomán, annak hatása alatt díszíti e keskeny, hosszú szalagot. Munkájában megvan még a continuitas, az egymáshoz tartozás optikai hatása, de tényleg e derékszögek már nem függenek össze. A hosszában futó antik díszítő motívum elemeire bomlik szét és ezt a bomlást még jobban megerősíti, szinte a következő fejlődést jelzi az a pont, a mely két-két derékszög között az egyes csoportok közepét foglalja el.

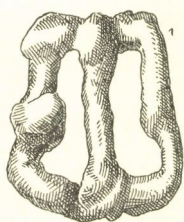
A *hatodik sírt* szerény mellékletei női sírnak jellemzik. Mindössze köröskörül pontozott cikczakvonallakkal díszített gömbölyű agyagorsó (1), fülönfüggő gyanánt egészen egyszerű nyílt karika vékony bronzsodronyból (3) és hatoldalú hasáb alakú füzöld üveggyöngy (2) kerültek elő belőle.

A *hetedik sír* is a szegények közé tartozik. Nem volt benne egyéb mint egy szép, lyra alakú vascsat ép nyelvvel (5), parallelogramm alakú vascsat csonka nyelvvel (3) és hegyes, részben fába foglalt vastöredék (2). A *nyolcadik sír* legföltünőbb darabja egy finom homokkőből készült, hosszúkás trapez alakú fenékö (1), a melynek keskenyebb vége át van fúrva, szélesebb vége felé pedig a használat következtében homorúvá vált. Hossza 7·5 cm. E sír egyéb mellékletei: 10·7 cm. hosszú keskeny vaspeng (1), egy nagyobb és egy kisebb, megközelítőleg négyzet alakú vascsat (4, 5) és több apró vastöredék

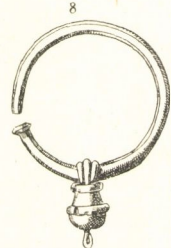
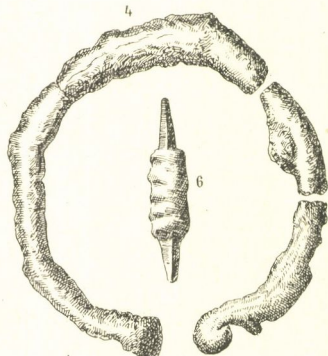
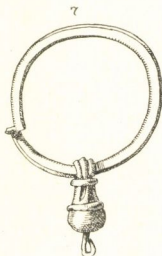
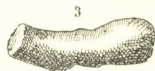
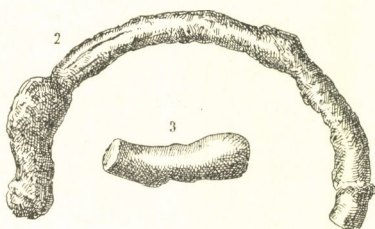

10. és 12. sír $\frac{2}{3}$ n.

11. sír $\frac{1}{3}$ n.

11. sír $\frac{2}{3}$ n.

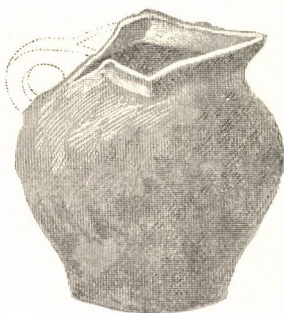

12. sír $\frac{2}{3}$ n.

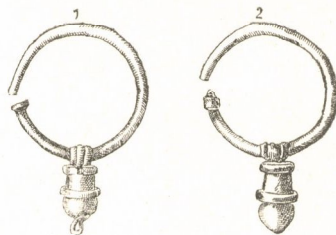
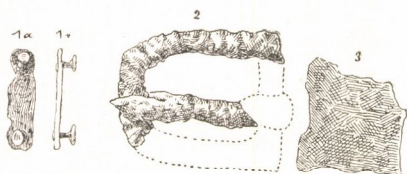
HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

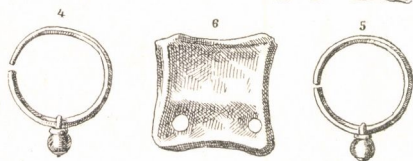
13. $\frac{1}{3}$ sír 1/3 n.

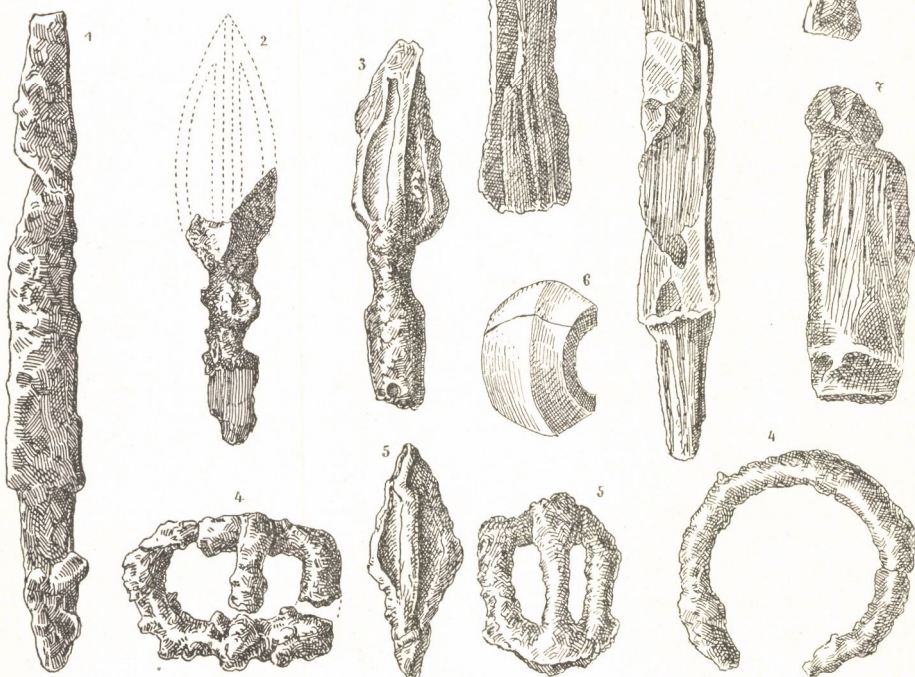
15. sír 1/3 n.

15. sír 2/3 n.

13. sír 2/3 n.

14. sír 2/3 n.

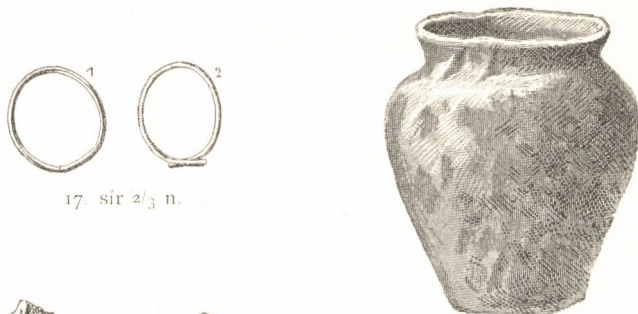
15. sír 2/3 n.

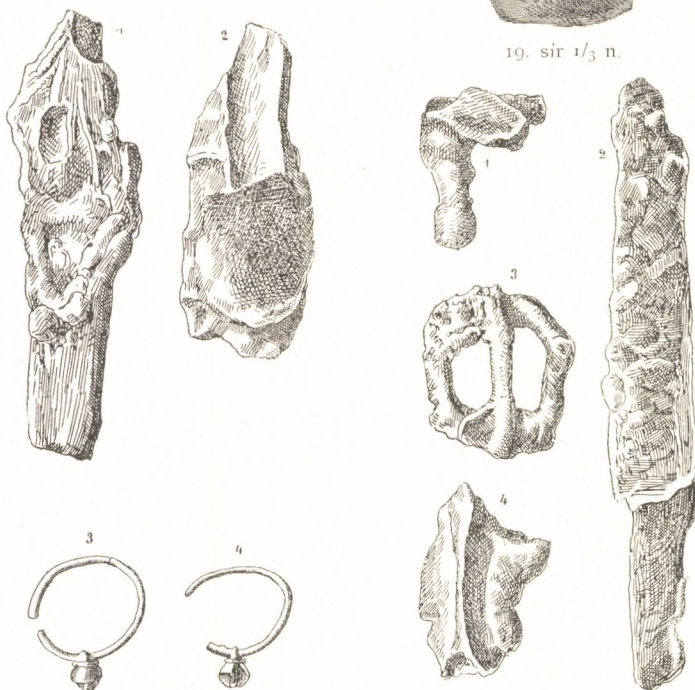
(2—4). Nagyon egyszerű a fülönfüggő: vékony bronzsodronyból készült nyílt karika (2). Egyszerű kivitelű a sírban lelt öt gomb is (1, 4—6). Bronzlemez-ből valók, domború fölületük közepén félgömb alakú dudorral van ellátva. A ruhához kettős pánt erősítette őket. Egy elgörbült, rongált, fölismerhetetlen bronztöredéken (3) kívül még egy dísztelen cserépfazék volt a sírban. *Kilenczedik sír*: meglehetősen ép vaskés nyélnyújtványnyal (1), vaspálcza töredéke (3), két vascsat erősen megrongált állapotban (4, 5) és ismét egyszerű kivitelű cserépfazék. Az egyetlen díszesebb darab, a mely e sírban fennmaradt, egy vasdarabhoz erősen hozzározdásodott bronztöredék (2), a mely szélein és közepén hosszában vonuló pontozott vonallal és egymásba helyezett élesszögben megtört vonalak két sorával van díszítve. *Tizedik sír*: kerek vascsat, nyelv nélkül (2), rongált vaspenge (1), csonka fazék, — semmi egyéb. A *tizenegyedik sír*nek egy szép trapez idomú, teljesen ép vascsaton (1) és néhány apró vastöredéken (2, 3) kívül megvan az az érdekessége, hogy az egyetlen, a melyben érmet találtak. Ez az érem a fölismerhetetlenségig kopott római császári denár, valószínűleg Lucius Verusé vagy Septimius Severusé. Némileg föltűnő formája van az e sírban lelt cserépedénynek, a mennyiben szokatlan magas (15 cm). Teste megközelítőleg henger alakú, pereme kevésbé kihajló.

A *tizenkettedik sír* női sír volt. Ebből kerültek elő az összes fülönfüggők közül a legszebbek és legnagyobbak (7, 8), bár ezek is csak bronzból készültek. A nyílt karika egyik vége gombszerűen megvastagodik, alul pedig, a karika két gyűrűs vastagodása között, bronzsodronnyal csonka kúpalakú tokba foglalt sötétkék üveggyöngy mozgathatólag van alkalmazva. A karikák átmérője 3.2 cm. A különböző nagyságú és formájú vastöredékek közül (1—6) egy 8 cm. átmérőjű nyílt karikát még össze lehetett állítani. A sírban gömbölyű agyagorsó (3) is volt, a mely különös képen két bekarczolt kereszttel van megjelölve. A *tizenharmadik sír* szintén női sír. Volt benne egy pár fülönfüggő (4, 5), lapos sodronyból készített nyílt karikák, a melyekről alul egy-egy bronzsodronyra erősített bronzgyöngy lóg le. A karikák átmérője 2.2 cm., tehát a kisebb fajtához tartoznak. Igen szerény díszítésül szolgálhatott egy négyzetes bronzlapocska (6), behajló oldalakkal, 2 csúcsán belül egy-egy lyukkal ellátva (egyik csúcsa csonka). Átlója 3.2 cm. Egy másik hasonló lemezkének csak töredéke maradt fenn (3) és hasonlóan a része lehetett egy 2 cm. hosszú apró töredék is (1), a mely két végén egy-egy szögeccsel van ellátva. Egy töredékes vascsaton (2) kívül ebből a sírból való egy csonka cserépedény is, a melynek teste fölfelé szélesedik és kevésbé kihajló pereme gyöngye rovatkolással van ellátva.

E női sírokkal ellentétben harcias jellegű a *tizennegyedik sír*. Ebből egy eléggé ép, nyélnyújtványnyal ellátott késen (1) és töredékes vascsaton (4) kívül nem kevesebb mint három vasnyílcsúcs került elő. Az egyik (2) nagyon csonka, épebb a másik kettő (3, 5). Mind a háromnak három szárnyas éle van és valamennyihez farostok rozsdásodtak hozzá: a nyílvevesszőhöz való erősítés maradványai. Kettejük (2, 5) a rendes typust tünteti föl, a mennyiben hegyes nyéllel voltak a vesszőbe beleeresztve, a harmadik (3) ellenben ahhoz

a sokkalta kisebb csoporthoz tartozik, a melynél a nyílcsúcsnak lándzsa módjára köpűje van, a melybe a vesszőt beleerősítették. A *tizenötödik*, női *sír* két fülönfüggője nagyságra és kivitelre nézve a tizenkettedik párjához hasonlít. A nyílt karikák egyik végének gombszerű befejezése van, alul sodronyra erősítve két-két gyűrűs szegélylyel díszített hengeralakú tokba foglalt sötétkék üveggyöngy lóg le. Egy csonka, 4,5 cm. átmérőjű vaskarikán (4), négyzet alakú

 17. *sír* 2/3 n.

 19. *sír* 1/3 n.

 18. *sír* 2/3 n.

 20. *sír* 1/3 n.

HERNÁDPUSZTAI LELETEK.

vascsaton (5), néhány vaspengé töredékén (1—3, 7) és csonka agyagorsón (6) kívül cserépbögre is volt ebben a sírban. Talpa kerek, teste fölfelé hasasodik és annyiból tér el a közönséges formától, hogy nyílása nem kerek, hanem négyzet formájára van alakítva, tehát négy csúcscsal ellátva (e négyzet egyik sarka a füllel együtt letört). Magassága 10,2 cm. A *tizenhatodik sírban* négyzet alakú nagyobb vascsat és néhány vaspengé töredéke, a *tizenhetedikben* egy pár

bronzfülönfüggő, tulajdonképen vékony, lapos sodronyból készített dísztelen karikák. A *tizennyolczadik sír* hasonló fülönfüggőit (3, 4) sodronynyal hozzájuk erősített sötét üveggyöngyök díszítik. A *tizenkilenczedik sírban* ritka épségben maradt fönn egy kerek talpú, fölfelé szabálytalanul vastagodó cserépfazék. Magassága 10·8 cm. A *huszadik sírban* volt: ép, négyzet alakú vascsat (3), egy másik csat töredéke (1), nyélnyújtványnyal ellátott vaskés (2), vasnyilcsúcs (4), három szárnyas élel, nyél nélkül, egy másik vastöredékhez hozzározásodva és egy kerek talpú, kevésbé kihajló peremű cserépfazék. A *huszonegyedik sírban* csak néhány vascsat töredékeit találtam.

Dr. Éber László.

★

III. Némedi (Tolna m.). Mult év deczember havában egy kisebb népvándorláskori leletet vásárolt a M. N. Múzeum régiségosztálya, melyet a tolna-megyei Némedi község határában, a szentpéteri szőlőhegyen találtak. A lelet néhány csatból, szíjpántból, szíjkapcsolóból, szeges végű gombból, vaskard töredékeiből s a csiholó készlethez tartozó tűzkőből áll; semmi esetre sem teljes, mert a szíjpántok és szíjvégek közt csak egynek van meg a párja s egyebek közt hiányzik a csiholó acél is a tűzkő mellől. A legtöbb tárgy feketés, rossz ezüstből készült.

Az egyes tárgyak a következők:

1. Síma aranylemezzel borított pánt a párjával együtt (6—7. ábra), vörösrézből; alakja hosszénégyszet, melynek hossza $4\frac{1}{2}$ cm., szélessége 1 cm.; egyik vége karomformába megy át, az egyes karmokat hat domború vonal jelzi, másik vége két harántosan futó domború vonallal van ellátva. A karomforma díszítésmód az avar tárgyakon szokott előfordulni; legtöbbször azon jellemző szíjdiszítmények szára végződik ilyen módon, melyek feje négy gömbből kereszt alakulag van szerkesztve s a tipikus kengyellel együtt az avarok hagyatékának legősibb eredetű tárgyaiként tekinthetők, ilyenek fordulnak elő a kunágotai (Hampel II. 1—2), madarasi (u. o. XLV. 3.), sziráki (u. o. II. köt. 370. l. 1—4. sz.), kömlödi (u. o. II. köt. 483. l.) és ártándi leletekben (u. o. CCCXXVIII 10, 13—15); * ritkábban jelentkezik a szíjpántokon és lemezeken, így pl. a sziráki 552-ik sírban találtak a már említett keresztalakú szíjdiszítványokkal együtt egy pár ezüstlemezt (Hampel II. k. 370. l. 5—6. sz.), melyeknek vége ezt a karomalakot tünteti föl, felső végük átjáró szögeccsel volt ellátva; volt egy ilyen ezüstlemez a nagymányoki leletben is (u. o. CXLIII. 12), melynek belsejét ólommal töltötték meg s bronz szöggel erősítették a szíjra, a miből maradtak egyes darabkák, a szíj vörös színű volt.

2. Ezüst pánttöredék (10. ábra) ketté törve, mélyített hátsó felén két szögeccsel, alakja hosszénégyszet, hossza a két darabnak együttesen 3·7 cm. (2·5 + 1·2), a hiányzó részt az ép végű darabnak a szögecsen túl terjedő végéből indulva ki, körülbelül 0·6 cm.-re tehetni, így a pánt egész hossza ép állapotban 4·3 cm. lehetett, míg szélessége csak 0·8 cm.

* A zárjelben levő számok Hampel J. *A régibb középkor emlékei Magyarhonban* cz. művének tábláit és ábráit jelentik.

3. Ezüst csat (2. ábra) tojásdadalakú fejfel és paizsalakú, közepén éles gerincbe futó testtel; a csatfej nincs külön választva a csattesttől, mint a germán vagy szarmata leletek csatjainál tapasztalhatni, melyek csuklóban járó mozgatható fejfel vannak ellátva, — itt fej és test egy darabból áll. A csat nyelve hiányzik, a rozsdá megette, mert nem ezüstből, hanem vasból volt, nyomai láthatók a csattest felső részén levő lyuk körül, a melybe erősítve volt; a nyelv szabad vége számára a csatfej csatornával van ellátva. Hossza 4 cm., ebből a csattest 2.5 cm. (szél. 2.1 cm.), a csatfej 1.5 cm. (szél. átm. 2.8 cm.). Ez a csatforma szintén az avar leletekből ismeretes, így Pusztatötiről (Hampel LV. 9., LVII. 4.) és Tisza-Eszlárról (CCCXXIX. 8.), de a szarmata leletekben is előfordul, mint pl. Závodon a 63-ik sírban (Hampel CCLIX. 1.), melynek vas nyelve is megmaradt, valamint a hasonló czikói csatnak az 539-ik sírből (u. o. CCXL. 1.), míg egy másik ugyanilyen czikói csat nyelv nélkül taláztatott (u. o. CCXXIV. 1.), a csunyi leletben is van egy pár hasonló csat (u. o. CCLXXI. 10., CCLXXIV. 5.); ugyan ide tartozik egy szeged-öthalmi csat is (u. o. LXX. 16.), ennek teste azonban már diszítve van, míg az itt felsoroltak diszítés nélküliek s átmenetül szolgál a keszthelyi, kassai hegedűalakú s áttörttestű csatokhoz (u. o. CX. 9., CXI. 1—3., CXLVII.); idoma különben általánosan el van terjedve a szarmata leletekben (ellenben a germán csatot a kerek fej és a fejnél kisebb kerek vagy tojásdadalakú test jellemzi), csak hogy a fej többnyire csuklóra jár. Ez a csatforma már nem tartozik az ősinek tekinthető speciális avar tárgyak közé, mint az 1. szám alatt említett karomalakú diszítés; többé-kevésbé módosulva, ilyen a szarmata csatforma is, a fő különbség nem is az idomban van, hanem hogy a csatfej külön van-e választva vagy pedig egy darabot képez a csattesttel. A mozgathatlan csatfej a Kaukázus vidékén volt elterjedve, még pedig úgy a hegedűalakú, mint a némedinek megfelelő egyszerűbb változat. Az utóbbi előfordul a gr. Zichy Jenő által gyűjtött kaukázusi tárgyak azon csoportjában, melyek az osszét (egykori alán) földi bakszan- és csegemvölgyi ásatásokból erednek; ugyanez a csattypus jellemzi a liadai (tambovi kormányzóság) leleteket is, melyekben honfoglaláskori analógiák fordulnak elő s ebből kiindulva, a lebediai magyarság legészakibb részével hozhatók kapcsolatba.*

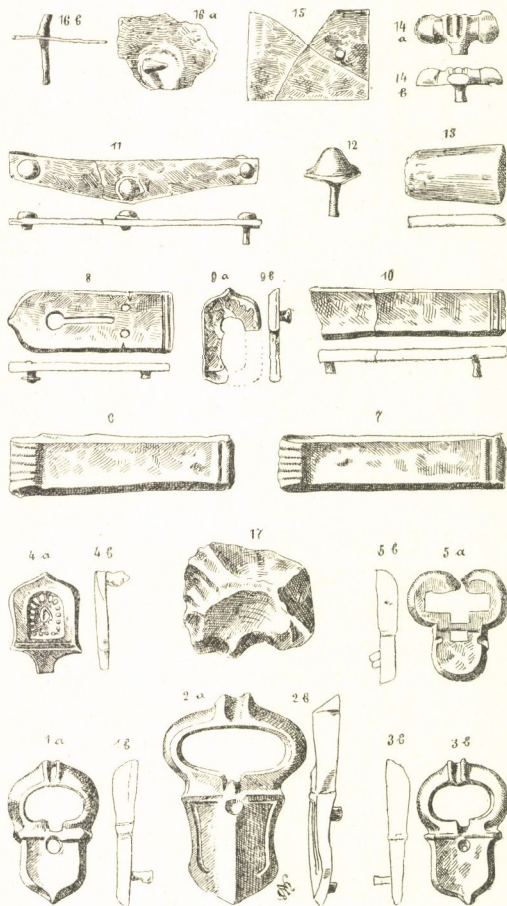
4—5. A fentebbihez hasonló, de kisebb csatpár (1. és 3. ábra), szintén ezüstből, egyikén a vas nyelv rozsdájának erős nyomaival. A csattest föllete síma, széle lefelé hajlik; a szíjhoz egy szögeccsel volt erősítve. Hossza 2.8 cm., ebből a csattest 1.5 cm. (szél. 1.1—1.3 cm.), a csatfej 1.3 cm. (szél. átm. 1.7 cm.)

6. Csát (5. ábra) ezüstből; a fentebbiektől a fej átmérője és a test szélessége közt levő jelentékenyebb eltérés, meg a fej belső nyílásának téglaidoma különbözteti meg. Alsó felén két szögeccsel van ellátva. Hossza 2.3 cm., ebből a csattest 1.3 cm. (szél. 1 cm.), a csatfej 1 cm. (szél. átm. 2 cm.)

7. Szíjkapcsoló rossz ezüstből (4. ábra), kapcsoló tagja le van törve

* Zichy Jenő gróf *Kaukázusi és középázsiai utazásai*. II. köt. XXVI. tábla, 4. sz. Aspelin J. R. *Antiquités du Nord Finno-Ougrien*. 183. l. 824. sz. Hampel J. *A honfoglalási kor hazai emlékei*. (A magyar honfoglalás kútfői. Budapest. 1900.) 797. l.

(14. ábra); a paizsalakú test közép része megnyult féltojásdad alakban be van mélyítve, a mélyedést gyöngysoros keretű bepréselt s közepén szívalakú kidomborodással ellátott aranylemez tölti ki; hátsó felén, alul szögeccsel; a kapcsoló tag T alakú, közép része három domború vonallal van ellátva, két vége félgömb alakú, hátsó felén ennek is szögecs van. Egész hossza 2'6 cm., ebből a kapcsoló tag 1 cm., szél. 1'3 cm. Hasonló kapcsoló tagok az adonyi (Hampel

I. NÉMEDI LELET.

giáit gr. Zichy Jenő nyugot-szibériai gyűjteményéből ismerjük, hanem azok közé, melyek a Kaukázus felé vezetnek, hol a digorai (összét földi) leletekben fordulnak elő hasonló szíjvégek.**

8. Szíjvég ezüsből (8. ábra), közepén körben végződő vonal alakra átörve, fölülte síma. Alsó vége csúcsívbe megy át. Két szögeccsel van ellátva. Hossza 3'1 cm., szél. 1'1 cm.

LXXIX. 1.) és fenéki (u. o. LXXXVIII. 9.) leletből ismeretesek, Oroszországból a Felső-Volga vidékéről, a muromák egykori területéről (Vladimiri korm.) közül egyet Aspelin.*

A mi a paizs- vagy félkör-alakú szíjvégek bemélyített részének díszítési módját illeti, arra is van több analogia népvándorláskori leleteinkben, így Pusztatótin (Hampel LVII. 1—3.), Adonyban (u. o. LXXIX. 1.), a sziráki 552-ik sírban avar tárgyakkal együtt (u. o. II. k. 370. l. 7.), továbbá Keszthelyen (u. o. C. 10.), Czikón (u. o. CCXXIII. 1—2.) s más szarmata temetőkben, de ezekben mindig csak elvéve, sohasem általánosan s p. Szirákon egyenesen avar tárgyak társaságában. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy az ilyen préselt díszítésű szíjvégek, kapcsoló tagok stb., még ha szarmata jellegű tárgyakkal együtt találtnak is, nem lehetnek régebbiek az avar kornál. De nem tartoznak azon specziális avar tárgyak közé, melyeknek analo-

* Aspelin id. m. 189. l. 380. sz.

** Chantre Ernest. *Recherches Anthr. dans le Caucase*. III. k. Pl. XIII. sz. 12—14.

9. Egy hasonló szíjvégnek csak csonka alsó vége maradt fenn. (9. ábra.)

10. Bronz szög (12. ábra), nagy kúpalakú fejjel, az ezüst lemeznek egy darabkájával, melyet a szöggel valamely szíjra vagy fára (tegezre, nyeregfüre) erősítettek. Ilyen nagyobb szögek ismeretesek a szíráki (Hampel CCL. 11—17.) és kömlödi leletből (u. o. II. k. 483.).

11—12. Lemezdarabok (15—16. ábra) rossz ezüstműből, mindegyiken szög van átütve, de ha volt is feje a szögnek, letörtött; egyik lemez 3 darabba tört.

13. Keskeny bronzpánt (11. ábra), közepén s két végén egy-egy fejes szöggel; a pánt ketté tört; hossza 5 cm., szél. 0.5—0.7 cm.

14. Vésőalakú csontlemezke (13. ábra).

15. Kovadarab (17. ábra).

19. Kardtöredékek vashál, a hüvelyrészekben rátapadt farost maradványaival. Úgy látszik, két kard részeivel van dolgunk, egy szélesebb (spatha) és egy keskenyebb (szablya) pengéjű kardnak a töredékeivel, sőt talán egy késnek a darabjai is vannak köztük. A spathából megvan 28½ cm. hosszú töredék (II. 1.) a markolattal (10½ cm.) és a penge felső részével (18 cm.); a markolat egyenes lemezről áll, mely vége felé keskenyedik (2½ cm.-ről 1½ cm.-re) s rövid, egyenes keresztvassal van ellátva, melynek azonban csak egyik ága maradt meg; a mintegy 4 cm. széles pengére rátapadt a fatok szorító pántja (hossza 5½ cm.) rossz ezüstműből; van aztán egy 21 cm. hosszú és szintén körülbelül 4 cm. széles penge részlet (II. 3.) s megmaradt a kard hegye (6½ cm. hosszú), körülvéve a félkör alakú alsó hüvelypánttal (II. 4.) A mennyire e töredékekből meg lehet állapítani a spatha típusát, a határozottan kifejlett keresztvas jellege, valamint a félkör alakban végződő kardhegy után inkább a Karoling-kardnak felel meg, bár gombja nincs (vagy legalább nem került hozzánk), mint azon népvándorláskori spatha-típusnak, mely a fenéki leletből (Hampel I. k. 91. l.) ismeretes s ezenkívül 1862-ben Szászabányáról került még egy példány a M. N. Múzeumba; az utóbbiaknál a keresztvas nagyon rövid s a kardhegy háromszög alakú ékalakba megy át. Más kard töredékeinek tartom azt a három pengészletet (II. 2., 8., 9.), melyek egyre-másra 2½ cm. szélesek, hosszúságuk pedig 13, 11½ és 8½ cm.; ezek, mint említettem, szablya maradványai lehetnek. Van aztán még két pengetöredék (II. 5., 7.), egyik 9, másik 5.3 cm. hosszú, szélességük 2 cm., sokkal egyenletesebbek, mint az előbbi pengedarabok s ezért tartom egy harmadik fegyver, tör vagy kés maradványainak.

II. NÉMEDI LELET.

Említettem, hogy a lelet avarkori, de a speciális avar analógiák helyett inkább kaukázusi vonatkozások vannak benne. Tudvalevő, hogy az avarok a szabirok régebbi földjéről, a Káma (Til) folyótól keletre eső Tobol-vidékről törtek elő a VI. század negyvenes éveiben s már 567—69-ben egész Magyarország urai lettek. Nyomaik délnyugoti Szibériától egész közép Szibériáig, Minuszinszkig követhetők a magyarországi avar leletek analógiái után, de mivel innen a Tiszáig és Dunáig alig $\frac{1}{4}$ század alatt tették meg a roppant utat, könnyen érthető, ha egyes jellemzőbb tárgyaik, mint pl. a kengyel, a közbeeső területen alig fordulnak elő. Az avarok azonban már a vándorlás alatt több kaukázusvidéki törzset sodortak magukkal Magyarország területére s később is történtek innen bevándorlások, így a VI. század vége felé jöttek a tarniakhok, koczagerek és zabenderek, 677—678 körül pedig az azovi tenger- és kubanmelléki onogundur-bolgárok egy csapata.

Leletünket épen ezen onogundur- vagyis onogur-bolgárokkal hozom kapcsolatba, akiknek bevándorlásáról a magyar hagyomány is tud, 7 nemzedékkel vagyis körülbelül 200 évvel előbbre tevéen Árpádnál a magyarok vagy hunnok első beköltözését. Ha még azt teszem hozzá, hogy minden valószínűség szerint ezeknek a maradványai a székelyek s Tolna megyében Némedihez nincs messze Nagy-Székely község, mely kétségtől az e vidéken egykor tanyázott székelyekről vette nevét: röviden jeleztem azon szempontokat, melyek a némedi lelet ismertetésének alkalmából a kínálkozó etnikus szempontok megemlítésére vezettek.

Nagy Géza.

NÉPVÁNDORLÁSKORI TURÁN ÖLTÖZET.

Abból az időből, a mikor a szabirok vitték a vezérszerepet a Kaukázustól északra elterülő pusztaság nomádjai közt, a permi területen számos Szasszanidakori lelet fordul elő.* A leletek jobbára ezüst-érmékből, domborműves vadászati jeleneteket ábrázoló csészékből és érmékből állanak. Az érmék I. Jezdegerd (399—420), II. Jezdegerd (440—457), III. Ormuzd (457—61), Firuz (461—484), Kobad (491—531), I. Koszru (531—579) és II. Koszru (591—628) királyoktól valók, van aztán egy pár indo-baktriai s Heraklius, meg III. Konstantin császároktól néhány VII. századbéli byzanci érme is. A különböző korbéli érmék mindig együttesen fordulnak elő, még pedig átfurva ékszerképen, úgy, hogy szükségképp a Justinianus és I. Koszru, meg Heraklius és II. Koszru közti háborukat kell fölvennünk azon időpontnak, a mikor a kelet európai nomádok megszerezték, a kikről különben is világosan írják a byzanciak, hogy pénzért majd a perzsákat segítették a császár ellen,

* Tepleuchov A. Feodor: A permi csudok arany és ezüst régiségei. Permszki Kraj. 1895. III. k. 247—290. Ism. Archiv. für Anthr. 1896. XXIV. 436—443.

majd pedig megfordítva. Az ezüstcsészék és edények is e korból valók; bizonyítja az 1872-ben világra került vereinei lelet, melyben 3 ezüst-edény volt II. Koszru (591—628) néhány érmével együtt.

A csészének a szkithakortól fogva folyton nagy jelentősége volt a turánoknál s mint Vámbéry mondja, a törökség fejedelmi jelvényei közé tartozott, a szibériai voguloknál pedig az áldozati szertartásoknál

van nagy szerepe. Akár egyik, akár másik célra használták a permi ezüstcsészéket, mindenesetre feltűnő, hogy az érmeken kívül főleg ezek fordulnak elő a leletekben a Szasszanidáktól eredő tárgyak közt, még pedig a legtöbb domborműves vadászati jelenettel van ellátva.

Nem lehet tehát pusztán hadi zsákmányból eredő tárgyaknak tekintenünk e csészéket, hanem föl kell tennünk, hogy azok a szabir és más rokonfajta nemzetségtők, a kik a VI. század második felében és a

VII. század elején megszerezték a Szasszanidáktól, tudatosan jártak el, a mikor a szövetség fejében ilyen csészéket kívántak a perzsa udvartól.

A perzsa műiparosok tehát — mondhatni — megrendelésre készítették, de mint a XVI—XVII. századbéli olasz és német művészek, a kik egyes magyar főurak számára dolgoztak, úgy a perzsák is a saját környezetük viseletében ábrázolták a csészéken feltüntetett alakokat.

A Szasszanidakori perzsa viseletről elég részletes ismeretet nyújtanak az emlékek, melyek közül néhány a magyar irodalomban is ismeretes. Egy pár vadászó Szasszanida király képével ellátott ezüstcsésze rajzát közrebocsátotta Hampel J. a nagyszentmiklósi kincsről írt művében s a honfoglalási kor emlékeiben; kettőt ezek közül a Magyar viseletek története is átvett (13. t. 6. sz.—14. t. 1. sz.) s ezenkívül a naks-i-redsibi sziklakép után I. Ardesir és I. Sapur képét is adta (1. t. 15—16.), ha nem is a pontos újabb fölvételek után; legtöbbet nyújtott Huszka József az Ethnographia 1898-ik évfolyamában (49—57. l.), ú. m. Szasszanida harcosokat a naks-i-redsibi és dorabgerdi, királyokat ugyancsak a naks-i-redsibi, aztán a naks-i-rusztani s tak-i-bosztani sziklaképek, meg a biszutuni oszlopfej után, Szasszanida lovasokat a firuz-abadi relief után, II. és III. Sapur (309—337, 383—388) s II. Koszru (591—628) királyok képét a kirmansai és tak-i-bosztani emlékek után, végül II. Koszru vadászatát egy ezüstcsésze domborműve után. Elég gazdag anyag a Szasszanida viselet jellemző sajátosságainak megismerésére s az egyes művek is, ahol közölve lettek, eléggé hozzáférhetők.

Már most találtak a XVIII. században Oroszország területén egy aranyozott ezüstcsészt (lásd az ábrát), mely az orosz császári Ermitage gyűjteményébe került. A lelhelyet pontosan nem lehet tudni, Stephani, ki a csészeről az orosz császári archæologiai bizottság Comte-rendujében (1868. 154. s köv. ll.) értekezett, azt mondja, hogy Dél-Oroszországból való. Akár itt, akár a többi ilyenmű csésze lelhelyén, északkeleten, a permi kormányzóságban került is napvilágra: *a vadászó király domborműves képe teljesen elűt a Szasszanida királyok nagyon jól és elég sok emlék után ismert típusától.**

E különbség azt az egyezést kivéve, hogy ez a fejedelem is, a Szasszanida királyok is lovon ülnek s vadásznak, minden téren jelentkezik. Más a hajviselet, a Szasszanidák mind bodros hosszú hajat hordtak, ennek pedig rövidre van nyirva a haja s nem tiara van a fején, mint amazoknak, hanem fejszalag. A Szasszanidák hosszú szakált eresztettek, így van

* L. Comte-rendu de la Commission impériale archéologique pour l'année 1867. Atlas. Szent-Pétervár. 1868. III. t. 1. Közölte aztán Hampel J. Arch. Ért. 1884. IV. k. 80. l. 46. ábra és *Der Goldschatz von Nagy-Szent-Miklós.* 86. 1. Megjelent a *Magyar Viseletek történetében.* 4. tábla, 1. sz.; a Szilágyi S. által szerkesztett *Millenniumi magyar történetben* I. k. CCCXVII. l. Közzétette Odobesco is *Le Trésor de Petrossa* cz. nagy művében (Páris. 1896. II. k. 55. l.)

ábrázolva Ardesirtől kezdve mindegyik, ennek csupán vékony bajusza van. A Szasszanidák a mi kora népvándorláskori leleteinkből ismert fibulával fogták a nyaknál össze térden is alul érő hosszú kabátjukat,¹ míg ennél az elől hasított kabátot gombok tartják össze. A Szasszanidák még lóháton is csokros cipőt hordtak, ez csizmával van ábrázolva. A Szasszanida lószerszámnál semmi nyoma a kengyelnek, itt nagyon világosan fel van tüntetve. A Szasszanida király rendesen lándsával vadász, de a melyik nyíllal van is ábrázolva, mindig előre lő; ez a fejedelem vágztatva visszafordulva nyilaz az ágaskodó oroszlánra.

Stephani s utánna Odobesco parthus királynak tartja a vadászó fejedelmet, a csésze hátsó oldalán levő pehlvi írást azonban, mely bővebb felvilágosítást nyújthatna, eddig még nem sikerült elolvasni. A csésze munkája, mint Stephani mondja, a kivitelben való nagy ügyetlenség mellett is általában igen nagy gondosságra s az egyes részletek kidolgozásában rendkívüli szorgalomra mutat. Az alak ismertetésénél pedig megjegyzi, hogy szemei feltűnő esetlenül nagyon előre álló módon vannak ábrázolva.

Hogy mi okból tette Stephani a csészét a Szasszanida korból a parthus korba, annak egyszerű magyarázata az, mert az alakot nem tudta elhelyezni a Szasszanidák közé. De egyébként semmi ok sincs arra, hogy korábbinak tartsuk, mint a többi ilyenmű csészét, ezeknek a korát pedig eléggé meghatározzák a permi éremleletek, valamint az, hogy egyik vadászó királyban, melyet a de Luynes hg. birtokából a Louvrea került csésze ábrázol,² Firuzt (461—484) ismerték föl; egy másik csészén, melyet Permben találtak, egészen hasonló fejedelmi alak látható³ s így ez is Firuzt ábrázolja; egy harmadik csésze, melynek rajzát Huszka is közzétette (Ethnogr. 1898. 57.), II. Koszru (591—628) vadászátát tünteti föl. Mindezek arra mutatnak, ha a déloroszországi csésze sem igen lehet korábbi az V. századnál s hogy a vadászó király még sem felel meg az azon időbeli Szasszanida királyoknak, annak egyebek közt az az oka is lehet, hogy azon uralkodó, a ki készítette, nem volt Szasszanida, sőt egyáltalában nem volt perzsa, ha mindjárt perzsa műiparos kezéből került is ki a csésze.

Ezek annyira világos és magától érthető dolgok, hogy igazán csodálkozom bírálóm azon könnyedén odavetett állításán, hogy mivel perzsa ember készítette a csészét, tehát szükségkép perzsának kell lenni a

¹ L. Ethnographia. 1898. 52. l. A fibula alakja olyan, minő a bakodi, perjámosi, ujlaki sat. fibulák. (Hampel J. A korai középkor eml. I. k. I., V., VI., VIII., XI. 4.)

² Monumenti inediti publicati dall' Istituto di Corrispondenza Archeologica. Roma. 1839/43. III. k. 51. tábla. Leírását l. Longpériertől *Annali dell' Istituto Archeologica* Paris. 1843. XV. k. 98—114. l.

³ J. R. Aspelin: *Antiquités du Nord Finno-Ougrien*. 142. l. 610—611. sz.

viseletmódnak is. A bíráló azt, a mi csak nagy általánosságban igaz, kizárólagos igazságnak akarja feltüntetni.

Abból, hogy a viseletmód nem perzsa, természetesen még nem következik, hogy hunnak kell lenni. Hanem, hogy általában turánnak, különösen pedig hunnak vegyük fel: különböző körülmények összehatalálkozása bizonyítja. Hogy a fejedelem turán, elárulja a nyilazás sajátos módja, a mit bíráló soha perzsánál, se Szasszanidakorinál, se más időbelinél nem fog találni. Ezért gondolt Stephani is, Odobesco is arra, hogy talán parthus, a mely esetben a perzsa műiparos munkája még legjobban összeegyeztethető a fejedelem különleges sajátágaival. Ha azonban későbbi a csésze, a minthogy a permi csészek után az V—VII. századba kell helyeznünk, valamint a kengyel használatánál fogva sem mehetünk a IV. századnál korábbra: akkor természetesen az azon időbeli dél- és keletoroszországi turánságnál kell keresni azt a típust, a melyről a perzsa műiparos a mintát vette.

Abban az időben pedig a hunnok voltak Kelet-Európa turánjai, a viselet is az övék lehet. Hogy aztán ez a fejedelem csizmát visel, ez csak egy láncszem a jelenségek azon sorozatában, melyek mind arra mutatnak, hogy a fejedelem turán.

A történelmi események figyelembe vételével a csésze, illetőleg az ott ábrázolt turán fejedelem korát és hovatartozását még közelebből is megállapíthatjuk.

A Justinianustól Herakliusig terjedő időben I. és II. Koszru királyok uralkodása alatt (531—628) folytak a byzancziak és perzsák közt azok a háborúk, a melyekben a keleteurópai nomádok is nagy részt vettek, mint szövetségesek. A csészek ennek az időszaknak a maradványai s mint említettem, nem is annyira zsákmányolt, mint inkább megrendelt s perzsáktól készített tárgyaknak látszanak. A perzsa a vadászó király típusát ott vette, a hol találta: egy csészén azonban a szokott típustól, a melynek a Szasszanida királyok szolgáltak mintául, egészen eltérő alakot találunk.

Micsoda képtelenség volna abban, ha itt annak a fejedelemnek a tipikus előállítását keressük, a kinek számára készült a csésze? S kik tanyáztak a dél- és keletoroszországi pusztaságon az V—VII. században, ha nem a turánok, a kik közt a csészek importálásának időkorában a szabir hunnok vitték a vezérszerepet?

Ilyen VI—VII. századbeli szabir hunnak tekinthető a csésze vadászó fejedelme. Minden körülmény erre vall. Ez esetben pedig az ezen területen létrejött ethnikai viszonyok sokkal közelebbi kapcsolatba hozzák e vadászó fejedelmet a magyarsággal s ezzel viselete is, az elől hasított testhez álló s térdig érő dolmány, a csizmába gyűrt s kissé bő nadrág, meg a csizma, aztán a rövidre nyírt haj és a leborotvált

szakál bensőbb összefüggésbe jut a honfoglalás előtti magyar viselettel, sem mint előbb gondoltam volna.

Erre pedig, akaratlanul bár, egyenesen bírálóm vezetett.

Nagy Géza.

AZ ESZTERGOMI EZÜSTCSÉSZÉK.

Alig néhány hónapja múlt, hogy alkalmam volt egy római ezüstcsészét ismertetni, mely Licinius császár tiszteletére készült és a múlt évben Nisben színre került.* A szerencsés véletlen most egy hasonló föliratú ezüstcsészét juttatott fölszínre, melyet idecsatolt ábránk felső nézetben bemutat. E csészének, mely annyira hasonlít a nisi csészékhez, aránylag rövid idővel az Arch. Értesítő áprilisi füzetében közölt ábrának megjelenése utáni föltünése nemcsak laikusoknál, de szakemberekben is kételyt ébresztett aziránt, vajjon nem-e ügyes hamisítók kezéből eredt-e? E sorok írója nem tartozott ugyan a kételkedők közé, de hivatalos kötelességéből kifolyólag mindent meg kellett tennie, hogy az ezüstcsészének származása iránt minden kétely eloszlattassék.

Mielőtt tehát a n. múzeumot a két csésze megszerzése által gyarapítottam, a régiségosztály két tisztviselője, dr. Kuzsinszky Bálint és dr. Éber László urak, a helyszínére kirándultak. Ide iktatom az ő eljárásuk eredményét föltüntető hivatalos jelentést. Ebből t. olvasóink az érdekes lelet körülményei iránt kellő tájékozást nyernek.

«Teplánszky Ferencz, 13 éves esztergomi parasztfiú f. évi július 26-ikán öcscsével együtt libákat őrzött az Esztergom melletti ú. n. Öreg-tó közelében lévő ú. n. Homokdombokon. Egy munkás, a ki homokot hordott a dombokról a városba, kocsijával fordulván, a fiúra bízta ásóját, azzal az ígérettel, hogy ha a mélyen lévő fehér homokból kiás, almát kap tőle. A fiú le is ásott körülbelül 75 cm. mélyre egy már megkezdett gödörben és ásás közben ásója kemény tárgyhöz ért. A laza homokból könnyen szedte ki a két serpenyőalakú csészét, a melyek peremökkel össze voltak illesztve. A fiú a tárgyakat betette tarisznyájába és hazavitte. Anyja ki akarta dobni a két csészét, a melyeket mérleg serpenyőjének tartott, de a fiú nénje, a 16 éves Teplánszky Mária másnap megmutatta asszonyának, a kinél takarítani szokott. Ez fölismerte, hogy a csészék ezüstből vannak és aranyműveshez utasította. A leány erre a két csészét eladta S. F. esztergomi ékszerésznek 20 koronaért. Fönti tényállást Teplánszky

* Arch. Ért. 1901. 118—120. l. ábrával.

Ferencz, T. Mária, anyjuk, S. F. ékszerész és az eladásnál jelen volt esztergomi polgár kihallgatása révén, Esztergomban, 1901 szeptember 1-én minden kétséget kizáró módon megállapítottuk. Budapest, 1901 szeptember 2-ikán. Dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Éber László.»

Hozzá kell tennem, hogy főt. Némethy Lajos, esztergomi esperes-plébános úr érdeme, hogy az érdekes lelet nem kallódott el, de hogy azt a hazai tudomány érdekében a n. múzeum számára meg lehetett szerezni.

A két csésze ezüstlemezből van trébelve és esztergályozva, mind a két műveletnek megvannak a nyomai; idomuk a lapított gömb-szeletet közelíti meg, szélük símán elmesztett, egyik helyen a szél közelében át van fúrva a fal, úgy hogy e lyukon föl lehetett akasztani. Méreteikben e csészek kissé eltérnek egymástól. Az egyik valamivel kisebb, ennek legnagyobb átmérője 18.1 cm. és magassága 4.6 cm., a nagyobbik valamivel magasabb, mintegy 4.7 cm. s az átmérője némely helyen 19.2 cm.-t is ér el. A két csésze súlya egyenként 318 gr. Ez utóbbin semmi fölirat; a külsején látható régi karczolatokat véletlenségnek tartom és nem bírok nekik semmi értelmet adni; a nagyobbik csésze külsején is sok a karczolat, lehet, hogy egyik-másik cursiv betű, de biztosat nem bírok róla mondani.

A belső oldalon a fal lefelé hajló síkján, mintegy 3 cm.-nyire a szélétől, 1.3 cm.-nyi közzel két párhuzamos vonal fut körül. Ebbe ponczolták be a császárhoz intézett üdvözlét. A fölirat elejét és végét hedera levél-féle idom különíti el egymástól; a betűk mindig két pontozott sorból alakultak és miként ide csatolt elég hű ábránk is mutatja, egyes betűknek a sarkain vagy száraiának a végén a ponczolt pettyek fölösleges számmal vannak rakva s néha a párhuzamos keretvonal alá is nyúlik a soruk. A fölirat teljesen nélkülözi az interpunctiót és a betűk, tekintet nélkül az egyes szavak elejére vagy végére, átlagosan egyenlő távolságban töltik be a sávot. A fölirat így szól:

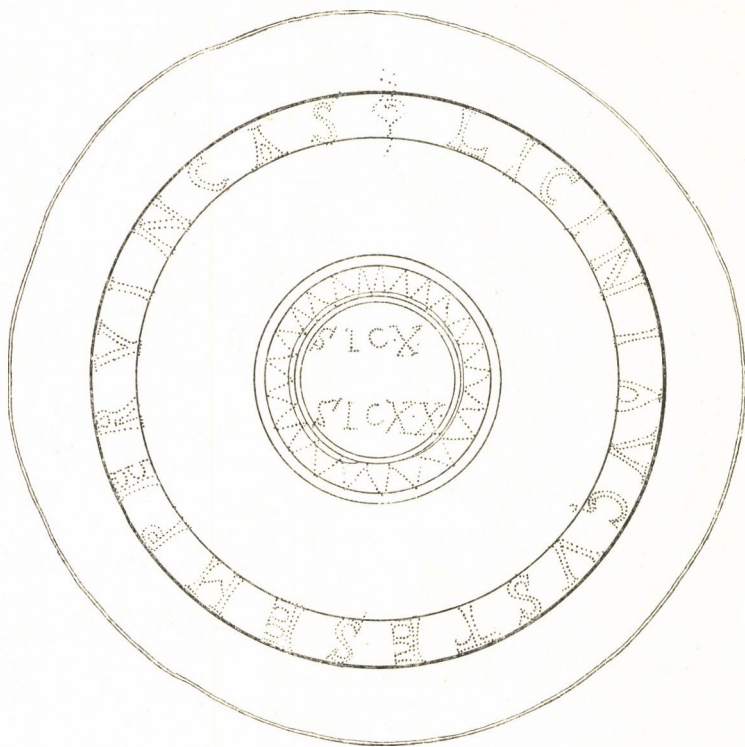
LICINI AVGVSTE SEMPER VINCAS vagyis Licinius császár mindig győzedelmeskedjél.

Szintén a csésze belsejében közepett egy 4.2 cm.-eres kör, 1.3 cm.-nyi széles sáv futja körül, melynek belső szélét három körvonal, a külsőt két körvonal szegélyezi; nyilván a belső szegély is két vonalúnak volt tervezve és csak a körző hibás forgásából származott a harmadik, szabálytalan vonal. Az így szegélyezett sávot ponczozott zigzeg sorral díszítette a készítő úgy, hogy a csúcsok mindig csak a belső sorokat érintik. (Ez a zigzeg dísz nyilván lelkesítette a csésze valamely antik tulajdonosát, mert vékony hegyű szerszámmal a SEMPER szó alján a belső körvonal alatt kezdte ismételni.)

A zigzeges díszű sávtól bekeretelt középső téren két sorban az

üdvkivánat alkalma jut kifejezésre. A beponczolt fölirat így szól: SIC · X · | SIC · X · X · A betűk és számok egyúttal nem dupla sorba rakott pontokból állanak, de az ötvös csak egy sorba helyezte a pettyeket.

Hogyha a csésze külsejét nézzük, a beponczolt föliratok és zigzeg sáv mérsékelten kiemelkedő domborulatait majdnem nyomról-nyomra

követhetjük és ide az alsó oldalra, mintegy az Auguste két utolsó betűje alatt, a csésze készítője megörökítette a nevét. Adjuk a beponczolt betűk hű ábráját. Az ötvös neve ERMES vagyis Hermes, alatta F S betűk alig jelenthetnek egyebet, mint F ecit) S(ignavit). A név utolsó betűje alatt kissé zavarosan rakott pontozott pettyek csoportja látszik, mely azonban pongyola volta daczára, úgy vélem elég biztosan, olvasható; értelme: VAS. E szerint tehát a művészi jelzés így szól: Hermes fecit signavit vas vagy (H)ermes vas(cularius) f(ecit) s(ignavit); Hermes készítette és megjelölte (saját nevével) az edényt vagy Hermes az edényműves készítette és megjelölte (saját nevével).

ERMES
S S

Látni való, hogy a nisi és az esztergomi csésze föliratai lényegben összevágznak és csak egyben térnek el, abban, hogy a nisi csészét

a város bevert bélyegével jelölték meg, az esztergomira pedig a készítő saját nevét ponczolta reá.

Epigraphikus szempontból fontos a betűk idomainak az összehasonlítása. Az idomok a nisi csészén valamivel csinosabbak és szabatosabbak, de ugyan azt a IV. századi (Kr. u.) jelleget mutatják, melyet úgyszólván évről-évre az akkori érmeokről ismerünk. Az esztergomi csészén több az ingadozás az ismételten előforduló betűk alakjában, példának okáért a C és S betűk hajlásai nem egyenlők, az A betű szárai között hiányzik az összekötő egyenes vagy szögletes kapocs, mindezek és még egyéb pongyolaságok talán a ponczolással együtt járó hiányok és ezeket a naissusi ötvös már azért is könnyen kerülhette ki, mert ő véste a föliratokat, Hermes mester pedig hegyes poncczal verte be, ez kevésbé szabatosan munkáló szerszám, mint a véső.

Voltak, kik a nisi csésze régi voltában is kételkedtek; reménylem, hogy az esztergomi analogia után meg fognak szünni a kételyek.

A fölirat érdemleges magyarázata dolgában lényegileg ismételnem kellene, a mit a nisi csésze hasonló fölirata alkalmából fölemlítettem. Világos, hogy mind a két csésze Licinius császár tíz éves uralkodói jubileuma alkalmából készült, mely 316 november 11-ikére talált; de egyáltalában nem biztos, vajjon úgy lehet-e az esztergomi csészét (és vele együtt néma társát) tekinteni, mint a mely az Esztergom helyén állott régi római városban (Salva) készült abból az alkalomból, avagy ez is naissusi készítménynek tekintendő, mely csak utóbb került Pannonia ezen vidékére? A naissusi eredet ellen a helyi bélyeg (NAISSVS) hiánya szólna. Az előbbi föltevés arra a következtetésre vezetne, hogy nemcsak a naissusiak hódoltak Liciniusnak, a ki éppen akkor nagyon reászorult mindenfajta kedvező tüntetésre, de más városok vagy tartományok is, melyek az ő uralma alatt állottak, mielőtt kénytelen volt azokat átengedni Constantinusnak. E föltevés alapján azután az a vélemény is támadhat, hogy ezeket a tüntetéseket Licinius helytartói hivatalból rendezték s így (az érmeiken is divó) rendes formulának (SI · C · X SIC · XX) ismétlését és magának az üdvözlésnek is teljes azonosságát egymástól távol eső helyeken legkönnyebben lehetne megérteni.

A csészéket az ünnepélyesen véghez vitt áldozati szertartásoknál használhatták. Az áldozati csészéknek (patera) ugyan rendesen nyelük szokott lenni és idomuk máskülönben sem vág össze az itt szóban lévő csészékkel, és a római birodalom különböző vidékein előkerült bronzpaterák eredeti példányainak tanúsága szerint valamint a róluk fönmaradt ábrák után ítélve, egyforma minta szerint készültek és igen valószínű, hogy az áldozó csészék, a hozzávaló korsók és egyéb ily szertartásos eszközök nagyobb központokból terjedtek el.

Azonban a rendes használatra szánt és nem nemes fémből készült pateráktól eltérhetett a votivcsészék idoma. Ilyenek nyilván csak a jubilaris áldozatok czéljaira készültek és azután a templomban vagy más nyilvános helyen fölakasztattak. Erre szolgálhatott a fal átlukasztása mindkét esztergomi csészén. Azonban a Licinius tiszteletére fölakasztott csészék sokáig semmi esetre sem csünghetnek közhelyen, mivel már hat évvel utóbb Constantinus megfosztotta Liciniust trónusától és ekkor a római császárságban divó szokás szerint a győző császár az ő hivatalos közegeivel az elődjére vonatkozó mindennemű emléket eltávolíttatott.

Az értékesebb emléktárgyaktól valószínűleg árverés útján szabadultak. Több mint valószínű, hogy az esztergomi csészék, mikor korábbi dicső sorsuk után magán kézre jutottak, sokáig lehettek profán használatban, melyről a csésze alján látható számos karczolás és egynémelyik törés is tanúskodik, a mi csak folytonos és hosszas használatban támad.

Hpl.

RÓMAI KORBELI EDÉNYEK A PÉCSKAI NAGY-SÁNCZBAN.

A pécskai őstelepek megásatásáról az 1898. év nyarán tölem nem függő helyi okok miatt nem számolhattam be e folyóirat lapjain. Ez az oka annak, hogy most, midőn az 1900-iki ásátásoknak egyik kiváló eredményéről akarok szólni, tulajdonképeni tárgyam előtt okvetlenül ismertetnem kell azokat a helyi viszonyokat, melyek között a dolgot a múlt nyáron folytattam. *Pécska* mezővárost (Aradtól nyugatra 19 km.) a nyugatra vonuló országúton elhagyva, utolsó házától épen 2 km. szelíd lejtőt érünk, melynek felső végén balra kis kolnákkal szőlős kertek, jobbról pedig egy előre szökő orom van. A lejtő fölött kissé balra hajolva megy az országút Nagy-Lak felé; a lejtő alján jobbra térve ágazik ki belőle a német-peregi út. A lejtőt és közeli környékét a nép *Kaparás*-nak (kapaszkodó) hívja. A lejtőn fölérve fensíkra jutunk; ennek szintje 15—20 m.-rel magasabb, mint az alatta elterülő ártéré, melynek magasabb részén maga Pécska is fekszik. A lejtőn túl az országúton pár perczig haladva, félbalról 4 km.-re magas, különálló domb tűnik föl, melynek teteje néhány m.-rel magasabb, mint a fonsík átlagos magassága. Ez a *Nagy-Sáncz*. Néhány percz múlva balra, de sokkal közelebb a *Kis-Sáncz* hepehupás teteje bukkan ki a szőlők fái mögül. Ez középpontja a 2 km. küllővel írt *«római sáncz»*-nak, melynek egyik vége a Kaparásnál, attól jobbra, a két út elágazása között, nyílik bele az ártérbe, míg a másik nyugati, majd dél-nyugati íves hajlással nyílik bele a magas parton át, 1600 m.-nyi húrral. A sáncz metszete itt-ott még igen jól kivehető. A Kis-Sáncz kettős mély árka és az árkok közötti gyűrűt átvágó küllőszerűen sugárzó mélyedések, — ágyúrések, — s az ásátáskor itt talált ágyútöredék, kő- és vasgolyók bizonyít-

ják, hogy még az új korban is ostromokat állott ki. Hogy valamikor nagyobb szerepet játszott volna, vagy hozzá a népmondán kívül valami fontosabb emlék lenne kötve, nem tudtam rájönni. Gidres-gödrös felülete és sánczainak eredeti formáiból kiforgatott állapota pedig magán viseli a kincskeresők turkálásának nyomait, a kik ugyancsak keresztül-kasul furkálták. A *Kaparáson* túl az országúton 2 km.-t haladva, abból délnyugatra ágazik ki a szemlaki községi út; az elágazástól 2 km. után az úttól pár száz m.-re van a *Nagy-Sáncz*, egy impozáns halom, melyet az ősemlék hulladékeitől magasra nőtt partról mesterségesen készült mély árokkal szigetté alakítottak és a melynek magassága a pár ezer év alatt összegyülemelő hulladékoktól tetemesen kiemelkedett a szomszédos partok magassága fölé. Koronája északról délre 117 és szélessége 70 m. Ezt a halmot ásattam meg 1898 nyarán 8 napon keresztül 6—11 munkással, 71 napszamban. Munkálatom eredményeként 170 drb tárgy van a Kölcsey-egyesület régiségosztályánál leltározva. Köztük több nagy urna, és körülbelül 60 más kisebb-nagyobb edény. Egyes típusokból egész sorozatok; így 15 drb fedő a legkezdetlegesebb formától a legszebb bronzkori formáig; hálónéhezékek, orsófejek, simítók; sok csonteszköz, fegyverre alakított szarvasagancstörvek és ágak, gabonatörő-, malom- és zúzókövek, ezenkívül sok jellemző, díszített részlet.

Már 1898-ban feltűnt néhány szürke és vörös edénytöredék, melynek anyaga tökéletességével meglepett. De a részletek nem fordultak elő olyan mennyiségben, hogy belőlük csak valamennyire is elfogadható képet alkothattam volna magamnak. Leginkább számbavehető darab volt egy 13.5 cm. magas fekete, fényes edényláb. De a múlt nyáron a halom déli oldala felé már olyan számban kezdettek előfordulni, — különösen 2 m. mélységben, — hogy figyelmemet felkeltve, legkisebb darabjaikat is gondosan összegyűjtöttem és munkámat oly kiváló siker koronázta, hogy most már 7 drb teljesen összeállított edényről, igen sok jellemző részletről tudok számolni, mely szerencsés körülmények között esetleg még kiegészíthető.

A kiváló cserepek között gondos vizsgálás után kétféle minőséget különböztethetünk meg. Az egyiknél az edény kiszáradása után föl vitt finoman iszapolt agyagréteget a göröncsér szabad kézzel simította le kő- vagy csonteszköze segítségével, azért az nem egyenletes, az edény felülete vibrál. A másik csoportnál a lesimítás a korongon történt, tehát egyenletesebb, az edény felülete simább. Az elsőknél a technika fogyatékosabb, tehát a tárgyak valószínűleg régebbiek, míg a második csoport darabjai sokkal fejlettebb technikával készültek, tehát alighanem újabb keletkezésűek. Sajátságos tünevénynek kell tekintenem, hogy az újabbakból csak két, összeállítható edény töredékei mellett nagymennyiségű részlet fordult elő. Lehet, hogy a jövő alkalommal ez a körülmény meg fog változni. A régebbiektől 4 drb teljes és 1, csak kis részben hiányos darabot sikerült összeállítanom. Az első csoportba sorolom az I. T. 1—3. és II. T. 4—5. sz. darabjait. Ezeknek felületén semmiféle díszítmény se látható, a lábat és tányért összekötő hengeres gyűrűn kívül. Méreteik a következők:

I. T. 1. sz. 31.5 cm. magas; tányér átmérője 38.3 cm. 2. sz. 18.7 cm.

I.

II.

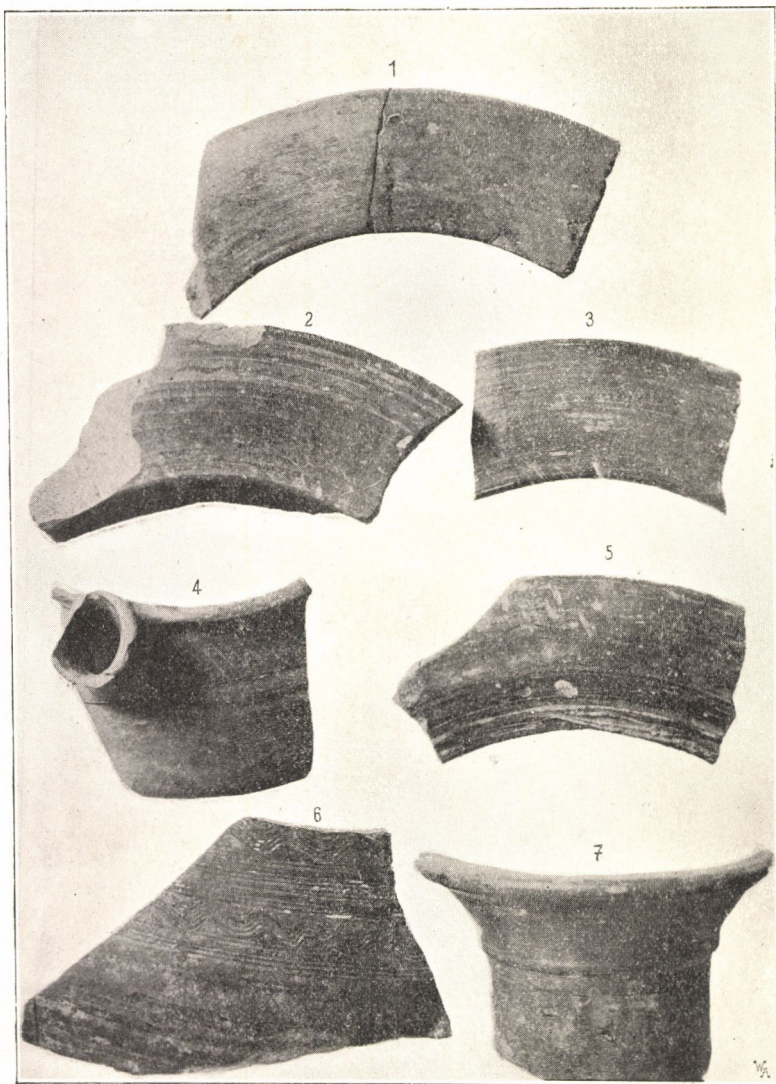
III.

RÓMAI KORBELI EDÉNYEK.

magas; tányér átmérője 16·7 cm. 3. sz. 16·7 cm. magas; tányér átmérője 18 cm. II. T. 4. sz. láb hiányos, tányér átmérője 28·7 cm. 5. sz. 15·5 cm. magas; tányér átmérője 18 cm.

Színük sötét, majd világosszürke, anyaguk egyenletes, magas hőfoknál égetett. A második csoportba sorolom a III. T. levő 1. és 2. sz. edényt. Az elsőnek színe sötétvörös; a test magassága 14·7 cm., szájpereem átmérője 13 cm. A 2. sz.-nál a test magassága 12·2 cm., száj átmérője 11·8 cm. A szájat alkotó gyűrűtől lefelé, a felső tag nagyobb feléig az edényt bevonó borítékba, bizonyos közökkel, bemélyített vonalakból alkotott sávok vonulnak le. Színe zöldesszürke. Az V. T. 4—5. 8—9. sz. töredékei hasonló alakú és technikájú edényekből valók, szájuk alatt ferde vonalakból alkotott mértani diszítványokkal. A IV. T. 4. sz. töredéke szintén hasonló alakú és kivitelű edényből való, azzal a különbséggel, hogy szájniílása alatt kiömlő csatornája van. A IV. T. 1—3. és 5. sz. töredékei nagyobb terjedelmű tálak részletei a tálnak vízszintesen fekvő pereméből. Ezeknek anyaga világosszürke, kemény és egyenletes; diszítványuk a bevonás után érdesen hagyott övekbe rajzolt egyes és kettős hullámvonalak, melyeket a fazekas a korongon történt simítás alkalmával alig érezhető mélyedéssel karczott beléjük. Ezek a tálak sokkal nagyobbak voltak, mint az első csoport legnagyobb példánya. A legnagyobbnak, ívéből kiszámított átmérőjét 54 cm.-nek találtam. A IV. T. 7. sz. ábrája edény szájának a töredéke, teljesen azonos anyagból és technikával készült, mint a tálrészletek. A nyakon levő félhengeres gyűrű alatt és fölött a borítékba mélyített hullámvonallal. Az ásatás eredményeként haza hozott rengeteg mennyiségű cserép csávázása és osztályozása után, de még inkább az anyag és forma szokatlanságával feltűnt edények összeállítása közben tisztában voltam azzal, hogy úgy az első, mint a második csoportba tartozó töredékek nagy része nem egyebek, mint a *csőtalpas*, helyesebben *hengereslábú* edények néven ismert dolgok, illetve azoknak részletei. Hogy a második csoportba tett töredékek, — melyek az első csoport egyetlen típusával szemben sok típust képviselnek, — az első csoport edényeihez hasonló, tehát hasonló célra szolgáló edényekből származhatnak, felületes áttekintés után is megállapítható. A két csoport között a már említett diszítési módon kívül még az a különbség van, hogy a második csoport tálainak pereme laposabb, majdnem síma öv, míg az első csoportnál ez a perem domborúbb. Legnagyobb mennyiségben fordultak elő a csészéknek és tálaknak homorú medenczéből, a tál pereméből és hengeres lábából származó részletek, de oly gazdag változatban, hogy a több mint 200-ra tehető töredék között alig néhány fordul elő, melyeknek összetartozása valószínű. Ezek után fedők részletei akadnak mindenféle nagyságban. Úgy látszik, hogy minden áldozó edénynek meg volt a maga fedője. Feltűnő körülmény, hogy a fedők töredékei mindig nagyobbak, negyedrészek, felek, s így a fedő alakjáról tiszta képet adnak. Ennek a körülménynek a magyarázatára később, egy más kérdésnek az eldöntése alkalmával még kitérek. A fedőrészletek között fordulnak elő oly tökéletes darabok, hogy azok homogen és compact anyagból kiesztorgályozottaknak látszanak. Ezeken kívül mindenféle nagyságú és alakú edények töredékei találtattak nagy szám-

mal. Legfőlebb az edény anyagának a színe változik a világos szürkétől a sötét palaszínig. A kisebbek különösen a vékony fal és gondos kidolgozás, — a nagyok egyenletes és élesen kongó anyagukkal lepnek meg. Pl. a IV. T. 6. sz. 18 mm. vastag, felületén testébe mélyen vágódó gyűrűkkel és hullám-

IV. RÓMAI KORBELI EDÉNY-TÖREDÉKEK.

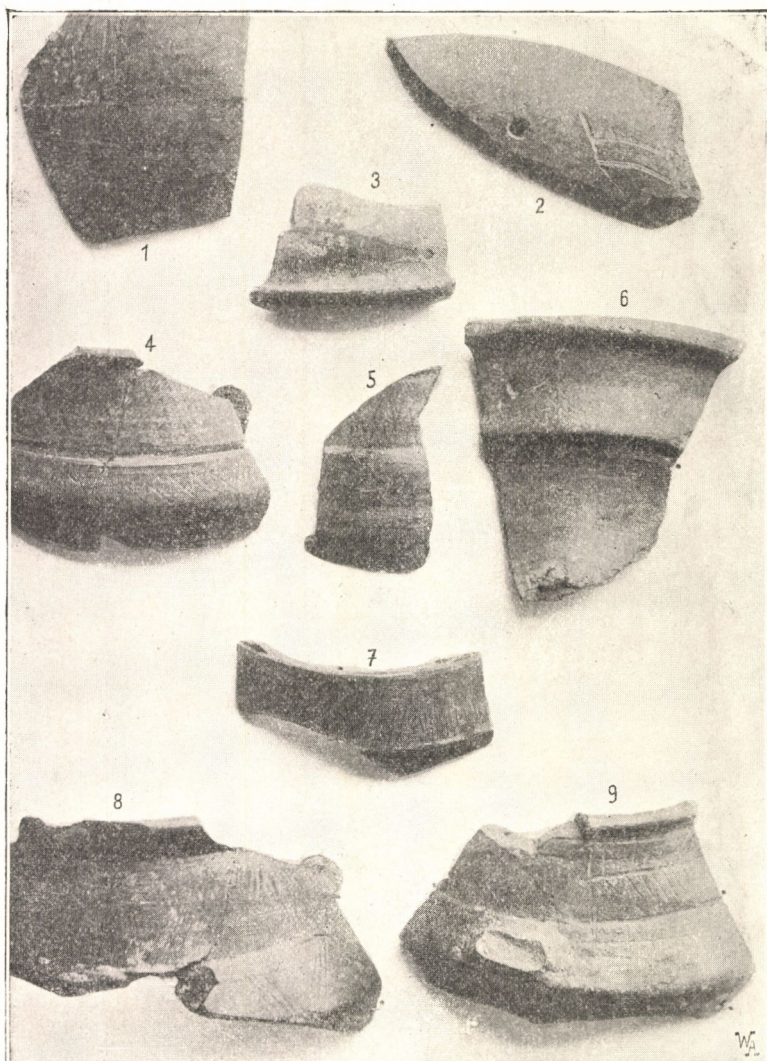
vonalakkal. A szürke töredékekkel párhuzamosan, de az anyag minősége, kidolgozás és égetés tekintetében közvetlen utánuk álló vörös cseréptöredékek is kerültek elő, bár jelentékenyen kisebb számban. A szürkékkel való egyidejűségük mellett bizonyít a formák rokonságán, — sőt sokszor azonosságán kívül a vastag mészréteg. Ezek mellett a kiválóbb cserepek mellett nagy

mennyiségben fordultak elő a legdurvább kavicsos agyagból szabad kézzel alakított edényektől és azok töredékeitől kezdve föl a már magasabb technikát és képességet mutató különféle minőségű részletek és egész edények. De eddig még mindig nem sikerült olyan helyre jutnom, hogy a telep idősorrendi rétegeit és azok zárványait megállapíthattam volna, hogy így a halom történetéről és a dolgok fejlődési menetéről némi képet alkothattam volna magamnak. Ezt annak a körülménynek kell betudni, hogy a pécskai két őstelep emberemlékezet előtti időtől fogva a kincskeresők szabad tere volt. Bár, római és byzánczi érmek, ékszerek és eszközöknek előfordulásából fakadó regék és a rejtélyesnek vonzása, minden pécskai emberbe beleoltották a kincskeresési hajlamot. A minek aztán kifolyása, hogy pásztorok magánosan, vagy földművelők üres idejükben társaságban egyszerre és egymás után keresztülkaszol turkáltak és furkáltak mind a két halmot, úgy hogy a római és magyar érmekkel egy szintre kerülnek az őskori állatok csontjai és rég kihalt csigák házai, a kőkori eszközök, melyeket a kutatók a 6·7 m. mélységben levő lösz alapból, illetve a már culturtalajból hánytak ki. A mondottakból látható, hogy a telep, szigetszerű helyzeténél fogva, ősidőktől kezdve keresett tartózkodási helye volt az embernek és méhében egész múzeumot rejtve, csak lassanként adja ki magából azokat a dolgokat, melyek felületén, vagy a közel szomszédságban készültek vagy pedig kereskedelem útján kisebb-nagyobb messzeségből kerültek ide és a melyek háborúskodás és tűzvész dúlásai és a hulladék felhalmozódása révén jutottak bele.

A cserepeket már most két osztályba sorolhatjuk, a *honiak* vagy helyben készültek, melyek a mindennapi igényeket elégítették ki és *behozottak* osztályába, a melyek magasabb igények kielégítésére, talán a szertartások fényének emelésére voltak szánva és a melyek anyaguk kiválóságánál és formájuk nemességénél fogva első pillanatra elűtnek a többitől. Ilyen feltűnő különbség van pl. a II. T. 6. idoma és az I. T. 1—3. és II. T. 4—5. idoma között, nemcsak az edény alakjának, hanem anyaga tekintetében is, a mennyiben a 6. sz. edény hitvány, durva agyagból van rosszul égetve. Pedig ez is az ősedények hozzánk közelebb eső változata, a mennyiben már alacsony-talpú.

Hogy ezeket az edényeket ők maguk is megkülönböztették a mindennapi használatra szánt edényektől, kitűnik abból a körülményből, hogy, ha összetörtek, gondosan összeállították és ragasztották őket, a mit bizonyítanak a lukak, melyek számtalan darabon előfordulnak a törési vonalak mellett, (l. V. T. 2., 3. és 6. sz. drbjait), sőt még az összekötés módjáról is fogalmunk van, a mennyiben az V. T. 6. ábráján az ólomkapocs egyik fele még most is megvan. Ez az összeillesztés, az «áldozati» edények kivételével, más minden egyéb típusnál előfordul. Leggyakoribb a fedőkön. Magától érthető dolog, hogy az illető edénydarabnak így megszűnt tulajdonképeni szerepe és csupán mint kisegítő, vagy mint dísz tárgy használták tovább. Még kiemelendő az a sajátos körülmény, hogy az első csoport magas, hengereslábú edényei oly különös módon törtek kockakaczukorszerű darabokra, hogy ez a törési mód elűt mindenféle cserépanyag erőszakos eltörésénél származó formától. A mint

kísérleteim bizonyítják az efajta vastag és kemény cserép csak akkor törik így, ha hevített állapotban hideg víz éri. Ebből az következik, hogy ezek az «áldozó» edények szabadban voltak fölállítva, azokban szertartások alatt valamit égettek és a kihülés előtt hideg víz érte őket. A fölhevült és annyira-mennyire mégis

V. RÓMAI KORBELI EDÉNY-TÖREDÉKEK.

csak becses edénynek meglocsolását, tehát szándékos tönkretetését, kizártnak tartanám. Az edényromok között nagyobb mennyiségű myrrhát is találtam, mely illatát és gyulékonyágát a mai napig is teljesen megtartotta. Ezek után érthetővé lesz a véletlenül eltörött fedők összeragasztása; már most látjuk, hogy e fedőket a használaton kívül az áldozó edények befödésére használták

és ezek sohase melegedtek át annyira, hogy az áldozó-edénynél látott módon törtek volna össze. Míg az összetörött áldozó-edényeket, az összekötés tökéletlen módja miatt, tűznek kitenni többé nem lehetett és így azokat nem is ragasztották össze. Azért nincs rajtuk lyuk.

Tárgyainkhoz hasonló és meglehetősen biztosságú datálható lelet a murgai ezüstlelet,* melynek tárgyai az ismertető szerint «úgy a csattok, mint a fibulák idomai a római korban divó formákhoz csatlakoznak.» Az ezüst tárgyakkal talált grafitos korsó diszítési módja, sőt diszító elemei is, teljesen megegyezik, illetve egyeznek a pécskai edénytöredékeknél leírt diszítési móddal, hogy t. i. a simítás alkalmával érdesen hagyott felületbe síma gyűrűket, egyenes és hullámvonalakat karczott a fazekas. Így pl. a murgai korsó nyakán lefutó, bemélyített vonalak között vonuló hullámvonalak teljesen azonosak az V. T. i. sz. töredéken látható rajzzal. Szóbeli informatio alkalmával az ismertető az időpont közelebbi meghatározásául a Kr. u. II. sz.-t tűzte ki.

Nagyon messze vezetne, hogy ha az összehasonlítást a világirodalomban ismertetett hasonló alakú és rendeltetésű edényekkel folytatnók, a melyek különben sincsenek határozottan datálva és idejüket csak a korai vagy későbbi bronzkor nagy mértékével mérjük. Ilyenek a Schliemannnál az *Ilios*-ban közölt és 45' mélységből eredő áttörtlábú példány, mely 22 8 cm. magas; vagy a *Wosinsky*-tól ismertetett lengyeli darab, mely alakjára nézve legközelebb áll a pécskai szürke áldozó-csészékhez. Fontosabbnak tartom azt a körülményt, hogy a pécskai hengereslábú edények medenczéjének sajátos törési módja és az edényroncsok között talált myrrha, ha nem is döntötte el teljesen az edények alkalmazására vonatkozó kérdéseket, de legalább is nagy mértékben járulnak hozzá annak tisztázásához.

A második fontos dolog az, hogy Pécskán egy anyagból, egy diszítési móddal együtt találjuk a magas, hengereslábú, — a régészek szerint régibb forma — és az egész alacsonytalpú római gyártmányú áldozó-edényeket parallel az alacsonytalpú, fogatékos kiállítású helyi terményekkel, a melyek között azonban már magaslábú nem fordul elő. Tehát az ősi forma iránti előszeretettel fentartotta magát a Kr. u. II. sz.-ig.

A jövőnek és a vegyészek kutatásainak marad nyitva az a további kérdés, hogy az itt dolgozó és igen jó anyagot termelő fazekasok honnan vették az agyagot? Ilyen cserepet az Alföldet borító legújabb geológiai képletekből nem igen lehet produkálni. A palás hegyek közelléte itt még megmagyarázza a dolgot, de az efajta szürke cserép az egész magyar Alföldön található.

★

Néhány év előtt az Aradtól nyugatra fekvő csálai erdőben, az ott alapított szőlőtelep védelmére gátat húztak. Munka közben egy helyen igen sok cserépre bukkantak. Értésemre esvén a dolog, kimentem. A talajban 50 cm. lehordása után, tisztán kivehető volt 2 kemenczének az alapja. Belső átmérőjük 130 cm. volt. Ezek körül volt felhalmozva a sok cserép. Tüzetesebb vizsgálódás után rájöttem, hogy az edényrészletek majd mind eltorzult edények-

* L. Arch. Ért. 1896. évf. 96. 1.

ből valók. Nyilvánvaló, hogy itt fazekastelep volt, kik égetés közben eltorzult edényeiket, mint vásárra nem bocsátható árút, a kályhák közelében rakásra hányták. Későbbben a Maros kiöntései elűzték őket innen és elhagyták ártérbe jutott telepeiket. Ha most előveszem ezeket a vastag, most kékes, majd sárgás szürke színű, kitűnően égetett cserepeket és összehasonlítom őket a pécskaikkal: arra a tapasztalatra jövök, hogy köztük nemcsak sok hasonlóságot, de azonos formákat és díszítési módot is találok. Ilyen pl. egy nagyobb töredék az edénynek vállából, melyen a száj öble alatt, felül lapos hengeres gyűrű, alól 8 mm. széles barázdától határolt övön, ugyanaz a jobbra-balra dülő vonalakból alkotott rácsszerű díszítmény van, a milyent az V. T. 4. sz. edényrészleten találunk. A másik eset, mikor a pécskai részleten 2 lapos félhenger között futó övön hanyagul rajzolt hullámvonalat, a csálai részleten hasonló körülmények között zeg-zugos vonalat találok. Ha még tovább folytatom az összehasonlítást, pl. az edényszájaknak pereme között, azt találok, hogy a metszeten a formák elrendezése is azonos. Jellemző pl. a felső vízszintes öv, melyből azután az átmeneti formák indulnak. Ezek után kimondhatjuk, hogy az edények importja a pécskai telepekre nem nagy messzeségből történt, sőt lehetséges, hogy ott egész közelében lehetett ügyes római fazekas, a ki a határ mentén a rómaiakkal érintkezésben levő barbárokat edénynyel ellátta, mindenkit a maga izlése szerint, most alacsony, majd magaslábú csészével és tállal. Hogy magát a telepet lakták és használták-e a rómaiak, kétséges, mert az a körülmény, hogy annyi földnek az elmozdítása után csak egy drb római családi érmet (av. NERI Q. VRB. Nerius quæstor urb(is) rev. L. LEN. cos L. Lentulus consul) találtam a Kr. e. 1. sz.-ból és egy 28—40 cm. téglát, melynek hosszán *bemélyített körben fekvő pontból* álló pecsét van, ugyanez a pecsét előfordul még egyszer egy tölcséres szájú edény töredékének belső felén, a száj pereme alatt. Ezeken kívül semmi más tárgy, a melyik a római culturára emlékeztetne.

Arad, 1901, ápril hó.

Dömötör László.

EMLÉKEK A RÉGIBB VASKORBÓL MUNKÁCS KÖRNYÉKÉN.

(Harmadik, befejező közlemény.)*

Nem lesz érdektelen immár a napfényre került tárgyakat lelőhelyük szerint csoportosítva elősorolni, hogy ekép a rajz az akkori ethnografiai állapotra némi világosságot hintsen; megjegyzem egyszersmind, hogy az Arch. Ért. XVI. és XVII. köteteiben e tárgyra vonatkozólag már közléseket tevén, ezeket most mellőzöm s csupán az azóta szerzett adatokat foglalom össze, tekintettel az egyes tanyahelyekre s azok környezetére.

1. A Gallishegy délnyugoti sarkán feltárt égvényes rétegen előfordultak : Egy 41 cm. hosszú *harcsi kasza* (megjegyzem itt, hogy a hosszabb pengéjű

* A második közleményt lásd 198—220. ll.

ily tárgyakat kaszáknak s a rövidebbeket harczi sarlóknak nevezem); egy 38 cm. hosszú, közepén 6 cm. széles kasza; egy 27 cm. hosszú kasza; ismét egy 35 cm. hosszú, nyelén 2 cm.-nyi peczekkel; egy 33 cm. hosszú kasza; egy 37 cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles és 8 mm. vastagságú tompa kardféle penge, 13 cm. hosszú lemezes nyéllal; egy $13\frac{1}{2}$ cm. hosszú, jatagánszerű kés vékony markolattal és koronggal a végén; egy 18 cm. hosszú, 1 cm. vasrud, $3\frac{1}{2}$ cm.-nyi göbbel; egy csatalaku 8 cm. átméretű s dudorokkal ellátott vaskarika, karpereczféle. Egy kaszához való 7 cm. átméretű, $5\frac{1}{2}$ cm. széles lemezű vágott karika. Egy 16 cm. hosszú, $4\frac{1}{2} \times 6$ cm. terjedelmű köpűvel ellátott s élénél 9 cm. széles tokos fejsze, 150 kilogr. nehéz; fakorhánynyal megtelt tokjából egy 5 cm. hosszú és 3 cm. széles késpenge áll ki; egy más 15 cm. hosszú ily fejsze; egy 13 cm. hosszú tokos fejsze, súlya 550 gr. Egy $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú tokos véső, súlya 240 gr.; egy más $12\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 100 gr. súlyú tokos véső. Egy csonka végű, 19 cm. hosszú *lándzsaszerű* tokos véső, köpűje hengeres, 5 cm. mély és fent $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű, lefelé keskenyedik, súlya 250 gr. Hasonló véső, 18 cm. hosszú. Ékalaku véső, $16\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 1 cm. vastag, fent $3\frac{1}{2}$, alól 1 cm. széles, súlya 150 gr.; egy másik olyan méretű; egy harmadik 13 cm. hosszú; egy hengeres tokos véső, köpűje 3 cm. átméretű és 7 cm. mély s lefelé 1 cm.-ig keskenyedik; egy negyedik $10\frac{1}{2}$ cm. hosszú. Egy 25 cm. hosszú *szárnyas ásó*, súlya 600 gr. Egy 23 cm. hosszú, 550 gr. súlyú *hasonló ásó*; egy szárnyas kapaféle eszköz, 17 cm. hosszú, súlya 350 gr., alsó éle nem hegyes, mint az ásóké, hanem lapos, 4 cm. széles. Egy 50 cm. hosszú kétélű *lándzsacsúcs*; két *tűzűtő aczél*, kerülékes alaku. Egy 350 gr. súlyú bronzkorong, nyers öntvény. Egy $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú *fenőkő* feketés palakőből, egy tört végű $13\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 5—6 cm. széles; egy 14 cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. széles, kopott; egy piskota alaku *fenőkő*, szürke trachitból, 17 cm. hosszú, csiszolt; egy homokkőből alakított hegyes *fenőkő*, hossza 20 cm., szélessége 2 cm. Egy 5 cm. hosszú, 4 cm. széles és $\frac{1}{2}$ cm. vastagságú, csiszolt, szív-alaku barnakő. Egy 31×32 cm. terjedelmű, $4\frac{1}{2}$ cm. vastag, lyukkal ellátott *örlökö* felső lapja; egy másik hasonló felső kőlap 30×34 cm. terjedelmű; egy 31×45 cm.-nyi, 6—10 cm. vastagságú alsó *örlökö*; egy másik hasonló 22×23 cm. terjedelmű és 8 cm. vastagságú, számos cserép. Egy grafitos vas súlyféle tárgy. E helytől valamivel feljebb találtattott: egy 15 cm. hosszú, vékony köpűvel ellátott két szárnyu *vaslándzsacsúcs*; egy 18 cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. széles késpenge alaku vaspánt; egy 10 cm. hosszú, $3\frac{1}{2}$ cm. széles vaslemez; egy 150 gr. súlyú lyukacsos vas salak; egy 35×37 cm. terjedelmű és egy másik 30×31 cm. nagyságú, $3\frac{1}{2}$ cm. nagyságú *örlökö*lap trachit kőzetből.

2. Más tanyahelyen e tájon találtattak a következő tárgyak: egy 22 cm. hosszú szárnyas *hegyes ásó*, egy 350 gr. súlyú hegyes *tokos véső*, 18 cm. hosszú és hengersizű, lapos vége 2 cm.-nyi széles. Egy tokos fejszének 8×6 cm. terjedelmű felső része; egy sajátságos alaku köpűs és fokosszerű fegyverke; egy 13 cm. hosszú piskota alaku 4—5 cm. széles *fenőkő*; egy 4 cm. átméretű tojásdad alaku görelykő. E mellett egy 120 gr. súlyú, 28 cm. hosszú csonkanyelű *vaskés*. Egy 31×34 cm. terjedelmű, 3 cm. vastag, lyukkal ellátott *örlökö* elkoptatott s eltört állapotban; egy másik 31×28 cm.-nyi és 5 cm. vastag

lyukas felső kő; egy 29×34 cm. nagyságu szintén négyzetű, 7 cm. vastag lyukas felső kölap; egy 24×34 cm. terjedelmű és 8 cm. vastagságu, tölcsérszerű lyuka $7\frac{1}{2}$ cm. átméretű, kissé csorbult; végre egy 30×46 cm. terjedelmű, $6\frac{1}{2}$ cm. vastag alsó kölap. Egy diónagyságu átlukasztott agyag nehezek. Egy grafitos öntőminta 8 alaku bemélyedéssel. Sok irlás (grafitos) edénytöredék, némelyike lefelé futó vonalakkal ékített, némelyiken vaspánt töredékek vannak. Egy szennyesbarna $6\frac{1}{2}$ cm. átméretű, gömbölyű, lyukas agyag nehezek. Egy 25 cm. hosszú, $4\frac{1}{2}$ cm. *széles fenőkő*, súlya 1 kilogr. Egy 41 cm. átméretű, 10 cm. vastagságu kerekalaku *örökkő*, $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi lyukkal. Egy 32 cm. hosszú és 8 mm. vastagságu hajtűféle göbbel. Egy 4 cm. magas agyagedényke, mécsesféle. Egy 32 cm. hosszú, két szárnyu vaslándsacsúcs.

3. A nyugoti lejtőn egy harmadik kulturrétegen volt: egy 37 cm. hosszú egyélű kés korongos markolattal; egy 12 cm. hosszú, 250 gr. súlyú tokos véső $6\frac{1}{2}$ cm. széles és félkörű éllel; egy 9 cm. átméretű, 1 cm. vastagságú karikának fele része; egy in situ fekvő *örökkő-bokor*; ennek alsó négyzetű lapja 36×55 cm. terjedelmű, a felső pedig $35\frac{1}{2} \times 38$ cm.-nyi és 11 cm. vastag, tölcsérszerű lyuka fent 6, belül pedig $4\frac{1}{2}$ cm. átméretű. Külön egy 48 cm. átméretű kerek felső *örökkő* 2—6 cm.-nyi lyukkal; a kőzetje kovarral vegyített szürke színű konglomerátféle. Egy más kerek *örökkő* 35 cm. hosszú és 22 cm. széles töredéke. Egy ép 37 cm. terjedelmű és 9 cm. vastagságú *örökkő*-lap tölcsérszerű lyukkal. Egy szokatlan idomú nagy kenyéralakú felső *örökkő*, mely 40 cm. átméretű, 10 cm. magas s felső domború lapján van egy 22 cm. átméretű és 5 cm. mélységű tányéralakú ürege 6 cm.-nyi lyukkal. Egy kerekalaku *örökkő*-nek 32×27 cm.-nyi karéjalakú töredéke; egy másik 32×38 cm.-nyi és egy harmadik 29×34 cm. terjedelmű tört darabjai; azonfelül több homokkő-lapok feküdtek itt, melyekből *örökkő*-ket formálni megkísérlettek. — A számos agyag és *grafitos cserepek* közt voltak vastag peremesek, vonalakkal díszítettek, némelyikén 7 mm. széles és 2 mm. vastag vaspánt volt behajlítva. Egy kis fülnélküli csésze 5 cm. magas; több ily vékonyfalú edény töredéke; de volt 2 cm. vastagságú is; egy idomtalan, $1\frac{1}{2}$ cm. vastag grafittal és homokkal vegyített agyagból gyúrt 12×14 cm. terjedelmű edény feneke; egy ily grafitos edénynek 3 cm. vastagságú pereme stb. Feltűnt még egy 6 cm.-nyi fenékkal ellátott sárgás színű füles, gömbölyű edénynek töredéke, valamint egy lábasféle edénynek alsó része. A hamvas föld közt hevert több *fenőkő* is: egyik 25 cm. hosszú, egy 22 cm. hosszúságú és 7 cm. vastag; egy trachitkőből idomított lábfej-alakú 30 cm. hosszú, 8 cm. széles és 1—13 cm. vastag *fenőkő*; egy 14 cm. hosszú és 3 cm. széles finom palakőből idomított stb. Itt sem hiányzott az *orsó- vagy hálósúly*; volt egy $4\frac{1}{2}$ cm. magas, 4 cm. átméretű és $2\frac{1}{2}$ —3 cm.-nyi lyukkal átfúrt sárgás homokkőből készített; egy lapított gömbű két kiálló csücsökkel. Egy $4\frac{1}{2}$ cm. átméretű és 1 cm. vastag agyagkorong, egy másik ilyen kissé domború s szélein körülfutó vonalakkal ékített. Vastól: egy 14 cm. hosszú és 2 cm. széles lemez; egy 8 cm.-nyi összekötő \square keret; egy 20 cm. hosszú, 1 kiló 650 gr. súlyú tokos fejsze; egy 14 cm. hosszú tokvég; egy kis *szárnyas ásó*, mely 16 cm. hosszú, alsó része a sok használatától felcsucsorodott; egy 9 cm. átméretű, 1 cm. vastagságú hengeres kariká-

nak fele része. Egy négylélű *nyilcsúcs*; egy bronzból öntött diszlet; egy bográcsláncz.

A közelben találtatott: egy bőrvágó kés, grafitos edények töredékei: egyen volt 12 cm. hosszú és 8 mm. széles vaspánt, melynek mindkét vége egy-egy grafitos cserépbe volt behajlítva; egy sárgapiros agyagcsupor részlete; egy $5\frac{1}{2}$ cm. átméretű lyukas korong; egy 27 cm. hosszú fenőkő; egy másik kerülékes alakú, 20 cm. hosszú, 4—5 cm. széles és 900 gr. súlyú; egy agyagtölcsernek 10 cm.-nyi töredéke stb.

4. Feljebb a lejtőn egy más helyen e tárgyak fordultak elő: egy 12 cm. hosszú és 400 gr. súlyú tokos véső, egy 18 cm. hosszú, $1\frac{1}{2}$ cm. széles csonka késpenge; egy $10\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. széles vaslemez, olyan pengealakú; egy 16 cm. hosszú szárnyas *ásó*; egy vaskésnek alsó része, homorú éle 6 cm. széles. Számos különféle alakú és színű edénytöredékek; egy $8\frac{1}{2}$ cm. átméretű fenékkal bíró edény benyomott vonalakkal. A hamurétegen feküdt két palaköztű 14 cm. átméretű síma, gömbölyű görely. Egy $38 \times 42\frac{1}{2}$ cm. felső őrlőkő, átfűrt lyukkal; egy 30 cm. átméretű kerekalakú lyukas korong; két őrlőkő töredéke. Egy $4\frac{1}{2}$ cm. átméretű és 2 cm. vastagságú korongos orsósúly 17 mm.-nyi lyukkal. Egy 25 cm. hosszú és 800 gr. súlyú fenőkő és egy kisebb $7\frac{1}{2}$ cm.-nyi. Ismét egy 22 cm. hosszú szárnyas *ásó*, egy 18 cm. hosszú tokos véső, egy ily hengeralakú kisebb véső 250 gr. súlylyal; egy tokos vésőnek 350 gr. súlyú felső része; egy 31×34 , egy $28-31$, egy 29×34 , egy 24×34 és egy 30×46 cm. terjedelmű trachitkőből alakított lapos *őrlőkő*; egy 4 cm. átméretű fekete színű kőgolyó, görely; egy piskóta-alakú 13 cm. hosszú és 4 cm. vastagságú fenőkő; egy 28 cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles, felcsucsorodó végű *kés*, lapos $2\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $1\frac{2}{3}$ cm. széles nyele csonka. Egy megpántozott grafitedénytöredék. E tájon találtatott továbbá: egy újjbenyomásokkal ékített és bütökökkel ellátott, 10 cm. magas, felül 13 cm. és a fenekén 9 cm. átméretű, 1 cm. vastag agyagedény $\frac{2}{3}$ -része; egy 6 cm. hosszú, $2-2\frac{1}{2}$ cm. széles és 3 cm. vastag hasábalakú grafitdarab, súlya 50 gr.; egy 27 cm. hosszú harczi kasza, hegye csonka; egy másik 37 cm. hosszú harczi kasza, 4 cm. széles, súlya 475 gr.; egy 41 cm. hosszú, közepén $4\frac{1}{2}$ cm. széles ép harczi kasza; egy 13 cm. hosszú, 1—2 cm. széles egyélű késpengéje; egy 24 cm. hosszú hengeralakú lándzsacsúcs, köpűje $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű, súlya 525 gr.; egy $12\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 320 gr. súlyú tokos fejsze; egy 33 cm. hosszú szárnyas *ásó*, fent 7 cm. széles lapátja homorú; egy más 1 kiló 50 gr. súlyú *kőpüs áso*; egy körtealakú 300 gr. súlyú, 9 cm. magas, vaskarika nyomával ellátott kőgömb; egy 8 cm. átméretű, 420 gr. súlyú parittyakő; egy *pár őrlőkő*, a felső lap lyukas, 34 cm., a másik 45 cm. terjedelmű. Egy fokos-idomú 16 cm. hosszú fenőkő; egy másik fenőkő 7 cm. hosszú és 2 cm. széles, trachitközből való. Egy grafitos edény töredékén átfűrt lyuk a vaspánt nyomával. E helytől valamivel feljebb égvényes talajon találtatott: egy 4 cm. átméretű, $1\frac{1}{2}$ cm. vastag agyagkorong, $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi lyukkal a közepén; két darabka vasráf; egy $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 6 cm. széles cserép, belül bekarcsolt ferde koczkavonalakkal; számos különféle edénytöredékek, némelyike fővénnyel vegyített. Egy 4—5 cm.-nyi félkörű vaskarika, $1\frac{1}{2}$ cm. széles ráfból; egy orsónyél-féle vasrudacska 3 cm. átméretű

vaskoronggal; egy $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú gömbbel s a másik végén koronggal ellátott vasrudacska; egy 11 cm. hosszú, $1\frac{1}{2}$ cm. széles vaslemez, egyik végén horog van, a másikon 2 cm.-nyi gömb. Egy 200 gr. súlyú, 14 cm. hosszú, hegyes tokvég; egy 900 gr. súlyú, 16 cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ —6 cm.-nyi hossz négyzetű köpűvel ellátott tokos fejsze. Egy 35×36 cm. hosszú, kissé csorbult, lyukas felső örlőkőlap trachitközetből.

5. Egy más égvényes helyen találtatott: egy 16 cm. hosszú, hegyes vas-tokvég, nyílása $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű; egy másik 8 cm. hosszú, szája $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi és lefelé négy élben keskenyedik; egy szárnyas ásonak 9 cm. hosszú alsó része; egy 35 cm. hosszú, vízszintesen fekvő, 2 cm. szélességű *fűsarló*-penge, melynek csekély ívezetű nyele 7 cm. hosszú, súlya 100 gr. Csak egyetlen egy példányban fordult eddig elő. Egy 20 cm. hosszú, $\frac{1}{2}$ —1 cm. széles vésőszerű rudacska, vége 4 cm.-nyire kitágul. Egy fibulának csonka része. Egy 16 cm. magas és 2 cm. vastag peremmel ellátott grafitos edény nyolcz darabja, nyakán *SSS* alaku bevájt díszek láthatók. Számos cserép; különféle hat darab fenőkő; egy 270 gr. súlyú tojásalaku kőgörel; és egy másik hasonló 450 gr.-os. Ugyanitt találtatott még: egy bronzból készült csótárláncznak részlete; egy világos zöldeskék színű gyöngyszem pásztából és egy üveg gyöngyszem fekete színű, fehér petytyel. Egy 65 cm. hosszú, 750 gr. súlyú, végén kiálló horoggal ellátott $2\frac{1}{2}$ cm. széles vasráf; egy 13 cm. hosszú, hengeres és hegyes végű tokvég, szája $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű. Egy 6 cm. hosszú, finom homokkőből idomított fenőkő-töredék. Számos grafitos edénytöredék; lapos tányérféle cserép; csücsökkel ellátott durva edénytöredék; ismét négy darab fenőkő, 11—21 cm.-nyi hosszúak; egy félkörű s éles hegyben végződő egyélű *vaskés*, mely 10 cm. hosszú s közepén 2 cm. széles; egy 1800 gr. súlyú tokos *fejsze*, mely 18 cm. hosszú, éles lapos vége $9\frac{1}{2}$ cm. széles és félkörű, szájnnyílása $4\frac{1}{2}$ —5 cm.-nyi. Egy $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $\frac{1}{2}$ cm. vastag és $1\frac{1}{3}$ cm. göbbsel ellátott szög. Egy kis üllő; egy 83 cm. hosszú, 1 cm. vastag négyélű nyársféle. Egy bronzövnék hét darab töredéke. Egy bronzkapocs-féle és három öntőminta-grafitlap. Négy darab fenőkő, folyóparti görgetegkövekből idomított. Egy *bőrvágó kés* 19 cm. hosszú görbe vasnyéllel. Egy $27\frac{1}{2}$ cm. hosszú, csonka végű *harczi sarló*, a 6 cm. hosszú keskenyebb nyelén 2 cm.-nyi csappal és $1\frac{1}{2}$ cm.-nyire kiálló szöggel. Egy 9 cm. hosszú hengeres hegyes tokvég, $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű nyílásából egy $3\frac{1}{2}$ cm. hosszú hegyes vasdarab kiáll. Egy szemes szög, $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, lapján horogszerű bevágással. Egy 11 cm. hosszú, 2 cm. széles és 1 cm. vastagságú vonalzott vasrudacska, mindkét végén 1—1 cm.-nyi lyukkal. Talán parittyázáshoz használták. Három vaspántdarab 44 cm.-nyi hosszúságban, egyik horogszerű véggel. Egy 16 cm. hosszú fenőkő. Különféle színű és alakú cserepek ismét, némelyikébe homok van vegyítve. Két 24×25 és 17×27 cm.-nyi örlőkő-töredék. Egy 11 cm. hosszú hegyes tokvég; egy másik $11\frac{1}{2}$ cm. hosszú. Egy 17 cm. hosszú, 2—3 cm. vastagságú, négyszögű boronaszög alakú hegyes vaseszköz. Egy 14 cm. hosszú, hegyes tokvég, fent 3 cm. átmérettel, vége lapított lévén, talán vésőül is használták. Egy egyélű, 35 cm. hosszú, hegyes végű, közepén 4 cm. *széles kés*, melynek 8 cm. hosszú, keskeny markolatja $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi karikában végződik. Egy kisebb, 11 cm. hosszú, 2 cm. széles és jataján-

szzerűleg felcsucsorodó végű kés, apró 3 cm.-nyi nyéllel, mely bizonyára csont- vagy fa-fogantyúba volt téve. Szép példány. Egy fent karikával ellátott 12 cm. hosszú s 1 cm. széles pengéjű kés, felhajló véggel. Egy $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 1 cm. széles vaspánttöredék. Egy vágott karika, 5 cm. átméretű, belső világa 3—4 cm.-nyi. Egy tizenkét darab 1 cm.-nyi dudorral diszített, 5 cm. átméretű vaskarika, melynek kerete 4 mm.-nyi vastag; talán csattul szolgált. Egy trachitból formált *örlőkő alsó* 36×53 cm. terjedelmű, 16 cm. vastagságú lapja, mely legalább fél métermázsányi súlyú. Egy 4 cm. átméretű, 2 cm. vastagságú *orsósúly* 12 mm.-nyi lyukkal. Egy 3 cm. átméretű homokkő-golyócska. Különféle agyag és grafitos edények s bögrék töredékei: Egynek a fenéke $11\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű; egy más 7 cm. hosszú és 3 cm. kidomborodó füllel volt ellátva; grafitos töredékek 2—3 cm. vastagok. Ismét három fenőkő feküdt és egy 4 klgr. súlyú, 37 cm. hosszú, 12 cm. széles s 6 cm. vastag, hegyes végű hengeralakú *kőkolonc*; egy $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú és szélességű, 2 cm. vastag fehér színű, síma quarzkő. Egy 18 cm. *hosszú olló*, egy 5 cm. hosszú és 4 cm. széles korongban végződő 7 cm. hosszú pánt, horogszerű hegyes véggel; három darab $15\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 8 mm. széles vaspánt, egyik horogszerű véggel; ezek grafitos edényekről erednek, melynek cserepei rozsdanyomokkal ott heverték. Egy 18 és egy 24 cm. hosszú s 3—7 cm. széles fenőkő. Egy 11 cm. hosszú, $1\frac{1}{2}$ —3 cm. széles fenőkő, fent $\frac{1}{2}$ cm.-nyi lyukkal. Egy 53 cm. hosszú, fent $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi karikával ellátott, 2— $1\frac{1}{2}$ cm. vastag s alól 1 cm.-nyi horoggal s borsónyi dudorral bíró korbács-szerű láncz (kardkötő?). Ismét egy $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 2— $2\frac{1}{2}$ cm. széles és $\frac{1}{2}$ cm. vastag fonatos kinézésű vaspánt, a végén 1—1 cm. átméretű szemmel. Egy 6 cm. hosszú, kissé behajlított vaslemez, kávas; egy $14\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. vastag, hegyes végén derékszögben hajlott szögféle eszköz, fent 2 cm.-nyi göbbel ellátva. Egy 7 cm. hosszú s 1 cm. széles összekötő pánt, mindkét vége derékszögben felhajtott; egy más ily szögnek, póczhorognak 9 cm. hosszú töredéke. Egy 39 cm. hosszú örlőkőnek 22—32 cm. széles töredéke. Egy kanáلالakú hegyes végű vaslemez, $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú s 3 cm. széles, a közepén behajló nyéllel, melynek háta bordaszerűen kidomborodik; egy $3\frac{1}{2}$ cm.-nyi hossz négyzetű vaslemez töredéke; egy 13 cm. hosszú, 1 cm. széles vaspánt, grafitos edényről. Egy zabolának felerésze 8 cm. átméretű karikával. Egy *háromágú vasvilla*, mely 8—10 cm. széles és 3—5 cm. vastagságú felcsucsorodott három ága 10 cm. hosszú, összefoglaló pántja $1\frac{1}{2}$ cm. széles; súlya 50 gr. Egy 1250 gr. súlyú tokos fejsze, éle félkörű és 9 cm. széles. Egy $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 1 cm. széles vaspánt behajlított hegyes végekkel; egy másik hasonló $13\frac{1}{2}$ cm.-nyi grafitos edényről való; egy 11, egy $12\frac{1}{2}$ és egy 13 cm. hosszú, $\frac{3}{4}$ —2 cm. széles, hegyes vaspántok grafitos edényekről, melyek ott heverték; egy *vasár*, egy 24 cm. hosszú, 1 cm. átméretű s 2 mm. vastagságú sodronykarikákból összefűzött *vasláncz*, melynek egyik vége *bronzlemezbe* foglalt. Egy 17, egy 19, egy 15 és egy $10\frac{1}{2}$ cm. hosszú *fenőkő* homokkőzetből, illetve görelykőből, mi arra mutat, hogy már azon időben is a hegység alatt folyt a mostani Latorcza nevű folyó, s hogy annak árterei épen úgy, mint jelenleg, mindenféle kövecsekkel s görelyekkel voltak ellepve, melyekből embereink a szükséges és alkalmas darabokat kiválaszthatták. Volt itt továbbá a hamurétegen ismét négy darab, összesen

4 $\frac{1}{2}$ cm.-nyi hosszú, 1—1 $\frac{1}{2}$ cm. széles vaspánt és egy 18 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 5×8 mm. vastag horogszerű vaseszköz, melyek mind grafitos edényekről maradtak fenn; egy ily rozsdás cserép 1 cm. vastagságú s függélyes vonalakkal ékített.

6. A hegység északi lejtőjén kulturrétegen, szénnel, hamuval, földdel és kövekkel borított helyen találtattak a következő tárgyak: egy 15 cm. magas tompagúla-alakú *vasüllő*, egy 45 cm. hosszú fogó, egy 18 cm. hosszú 250 gr. súlyú és egy kisebb, 10 cm. hosszú 1 $\frac{1}{2}$ cm. széles *kalapács*; egy 45 cm. hosszú harczi *kasza*, súlya 550 gr.; négy *kaszához* tartozó tíz töredék; két darab 13—17 cm. hosszú és 2 $\frac{1}{2}$ cm. széles, 3 mm. vastag *vaspánt*; egy 12 cm. hosszú, mindkét végén hegyes, rozsdás szűrőeszköz, talán nyílcsúcs, melynek egyik végén farostok észlelhetők. Több szárnyas *ásó* között volt egy 34 cm. hosszú és 7 cm. széles, 1 kilogr. nehéz; egy másik 28 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 600 gr. súlyú; a harmadik 27 cm. hosszú és 800 gr. súlyú; a negyedik 28 cm. hosszú és 750 gr. nehéz; az ötödik 19 cm. hosszú és 450 gr. súlyú; ennek 4 $\frac{1}{2}$ cm. átméretű szárnyas köpűje szöggel volt összekapcsolva, mely szög a farudba is behatolt volt; a hatodik 19 cm. hosszú és 425 gr. súlyú; ennek alja nem hegyes, hanem lapos és 7 cm. széles és így inkább *kapául* használtatott; a hetedik ásóban volt berozsdásodva egy tömör véső és egy homorú élű tokos véső; a nyolczadik ásonak csupán egy 13 cm. hosszú töredéke volt 50 gr. súlyban, végre a kilenczedik ásó a legterjedelmesebb, lévén 22 cm. hosszú és 1450 gr. nehéz. Találtatott itt egy rakáson 17 tokos véső és ily fejsze, közöttük néhány szép példány. Így az egyik 12 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú, négyzetű köpűje 7 cm. hosszú és 3×3 $\frac{1}{2}$ cm. terjedelmű, 300 gr. nehéz; a második tokosvéső 13 cm. hosszú és 325 gr. súlyú; a harmadik 12 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 300 gr. nehéz; ennek is baltaszerű éle félkörű, homorú, tehát ipari szerszám volt; a negyedik szintén olyan, 12 cm. hosszú és 300 gr. nehéz; az ötödik 11 cm. hosszú és 350 gr. súlyú; a hatodik 11 cm. hosszú és 120 gr. nehéz, lapos alja 6 cm. széles; a hetedik 9 cm. hosszú és 200 gr. nehéz; a nyolczadik kiválóan nagy és súlyos *tokos fejsze*, lévén 18 cm. hosszú, ebből esik az 5×6 □ köpűre 8 cm., a többi a fejszeszerű pengére, melynek körívű éles lapja 11 $\frac{1}{2}$ cm. széles, súlya 1900 gr. A kilenczedik 16 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú, éle 9 $\frac{1}{2}$ cm. széles és 1325 gr. nehéz; a tizedik már a *hengeres és hosszúnyelű vésőkhöz* tartozik, lévén ez 25 cm. hosszú, peremes köpűje fent 3 $\frac{1}{2}$ cm. átméretű s így lefelé keskenyedik, súlya 300 gr.; a másik 24 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú; egy más hasonló 15 cm. hosszú, súlya 125 gr., ennek társa 225 gr.-os; egy másik hasonló 11 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú, szájnnyílása 2 $\frac{1}{2}$ ×3 cm.-nyi s így lefelé laposodik, súlya 125 gr. Volt néhány a rúd végéről való hegyes köpű, *tok vég*; egy ilyen 13 cm. hosszú, szájnnyílása 2 cm.-nyi; egy kisebb 7 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú, fent 2 $\frac{1}{2}$ cm.-nyi; egy 10 cm. hosszú, egy 15 $\frac{1}{2}$ cm.-nyi, fent 3 cm. átméretű; ennek társa 17 cm. hosszú és szája 4 cm.-nyi. Ismét *tokos fejszék* kerültek elő; egy 14 cm. hosszú, □ köpűje 6 cm.-nyi mélységű és 3 $\frac{1}{2}$ ×5 cm.-nyi terjedelmű, éles alja 9 cm. széles, 1 kilogr. súlyú; a másik 14 cm. hosszú, félkörű éle 8 cm. széles, súlya 650 gr.; egy kisebb 9 $\frac{1}{2}$ cm. hosszú, éle 6 cm. széles, 250 gr. nehéz; ennek társa 10 cm. hosszú, alja 6 cm. széles és nyom 200 gr.-ot; végre a legkisebbik 8 cm. hosszú, tokja 4 cm. mély s éles alja 6 cm.-nyi. Majd egy nyársszerű

szűrő eszköz került elő, mely hengeres, 42 cm. hosszú, köpűje 2 cm. átméretű s így a végeig keskenyedik, súlya 200 gr. Egy *bőrvágó kés*, félkörű, 8 cm. hosszú nyéllel. Egy czipó alaku 3050 gr. súlyú nyers vastömb. Egy $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú vaspánt, egyik végén $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi koronggal. Egy összehajtott *zabola*, melynek 1 cm. vastag két karikája 8 cm. átméretű, a két összefoglalt peczek pedig 2 cm. vastag és 8—8 cm. hosszú, súlya 100 gr. Egy nagy öblös agyagedény, hasa 30 és feneke 16 cm. átméretű, színe feketés. Különféle agyagos és grafitos cserép. Egy 18 cm. hosszú, $3\frac{1}{2}$ cm. vastag *fenőkő*, egy másik 21 és ismét egy 19 cm. hosszúságú s a használattól erősen alkoptatott; egy parányi fekete quarzitból 8 cm. hosszú és 2 cm. széles *fenőkő*, a másik ilyen $10\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. szélességű. *Kézi órlőkövek is heverték* itt; így egy itteni trachitközetből készített, csonkult volt, 46 cm. hosszú, kenyéralaku, lyukkal. Egy másik felső kőlapnak 19 cm.-nyi töredéke; ismét egy nagy 26×29 cm. terjedelmű felső kőlapnak fele része, egy másiknak negyed része stb. próbáltak e tanya egykori emberei itt közönséges homokos és palakőből is készíteni *órlő lapokat*, de ezek valószínűen a kísérletnél eltöredezvén, csonkán s érdemes meghagyattak; ilyen kőlapok 29×40 és 28×37 cm. terjedelműek; melyeknek csupán egyik fele van nagyjából kikerekítve. Itt is találtam egy $3\frac{1}{2}$ cm.-nyi kis fehér síma kövecset, békasóból és egy 450 gr. súlyú gömbölyű görelyt, melyet talán parityaköül, vagy gyermek-játéku hoztak volt fel. Egy $14\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 2 cm. széles háromszögű *fenőkő*, melynek egyik végén lyukat kezdtek fúrni, mely 4 mm. átméretű. Ismét egy 14 cm. hosszú, közepén 1 cm. széles és $\frac{1}{2}$ cm. vastagságú, egyik végén horgos *vaspánt*, grafitos edényről, melyre talán a kallantyút illesztették.

Nem messze e helytől kulturrétegen találtatott: egy sárgás színű apró *agyagcsupor*, gömbölyű fenékkal, 6 cm. átméretű; egy másik csonka 8 cm.-nyi fekete agyagedénykén van egy $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi dudor; egy $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű, $2\frac{1}{2}$ cm. széles vágott *vaskarika*, azaz, egyik oldala egyenes; egy 11 cm. hosszú, 2—3 cm. széles egyélű késpengének töredéke; egy *szárnyas ásó*, mely 13 cm. hosszú, nyílt köpűje $2-4\frac{1}{2}$ cm.-nyi; egy másik ily *ásó* 16 cm. hosszú, súlya 500 gr. Egy bográcsláncznak 14 cm. hosszú kampóval ellátott töredéke. Egy 20 cm. hosszú, 5—7 cm. széles *fenőkő*, egy másik ilyen 19 cm. hosszú. Trachitközetből készített *órlőkövek*: egy 35×40 cm.-nyi felső lap, felülről 5 és alulról $2\frac{1}{2}$ cm. átméretű lyukkal s a fogásra való szokásos oldalbevágásokkal; egy másik 30×27 cm.-nyi síma alsó lap. Egy 17×29 cm.-nyi terjedelmű felső kőlapnak töredéke, végre egy feketés-szürke színű 5 cm. átméretű és $1\frac{1}{2}$ cm. vastagságú *agyagkorong*, közepén $1\frac{1}{2}$ cm. átméretű lyukkal. Egy szokatlan nagyságú grafitos edénynek töredékei, pereme 3 cm. vastagságú volt s öble 2 cm.-nyi, függélyes vonalakkal díszített. Egy köcsögalakú agyagedény cserepeiből látszik, hogy gyurmánya homokkal volt vegyítve, nyakáról lefelé húzódott a 3 cm. hosszú füle, rajta meglátszottak a készítőnek ujjai is.

7. Az előbbtől néhány száz lépésnyi távolságban észak-kelet felé eső lejtőn feltárt tanyahelyen, kulturrétegen és kisebb-nagyobb kövekkel körített tüzelő körül találtattak következő tárgyak: két nagy és ép állapotban levő *harczi kasza*, egy karikába foglaltan; e kettős fegyver súlya 1650 gr., a pengék

hossza 62 cm. Egy $44\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 5 cm. széles kasza, 1 cm.-nyi peczekkel; $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű vágott karikája mellette feküdt; volt még itt négy kaszának töredéke és két *nyílcsúcs*, az egyik $12\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $5\frac{1}{2}$ cm. széles és $1-1\frac{1}{2}$ cm. átméretű köpűvel, két lándszerű szárnya 2 cm. széles és hegyesedő; súlya 45 gr.; a másik árszerű, 14 cm. hosszú s a közepén $1\frac{1}{4}$ cm. vastag. Egy körívű *bőrkés*, egyenes fogantyúval. Egy kampós hengertöredék; egy 4 cm. hosszú és $1-1\frac{1}{2}$ cm. vastag vasrudacska, végén 4 cm. átméretű csúcsos göbbel, súlya 100 gr.; egy kis $6\frac{1}{2}$ cm.-nyi vasrudacska. Egy $4\frac{1}{2}$ cm.-nyi vaspánt, melynek vége két ágba szakad, egy másik $6\frac{1}{2}$ cm. hosszúra hajlított pánt, egyik vége hegyes; egy 16, egy 14 és egy 21 cm. hosszú, $1\frac{1}{4}$ cm. széles, 2 mm. vastag vaspánt, nem kétlem, szintén grafitos edényekről. Egy két szemmel a közepén s szélén göbökkel ellátott vastárgy, valószínűen zabolarészlet. Ismét három darab vaslemezű pánt, és egy $4\frac{1}{2}$ cm. négyzetű vaslemez, közepén kiálló körded dudorral; valamely szíjvég vagy kapocs töredéke; egy sodrony-karperecz és egy $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú, fent $3\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű szájnyílással ellátott hegyes tokvég; súlya 50 gr. *Fenőkő* itt sem hiányzott, lévén az egyik 19 cm. hosszú és 5 cm. széles, a másik 25 cm. hosszúságú, $5\frac{1}{2}$ cm. széles és 1350 gr. nehéz; a mint-hogy az itt szokásos *örlőkövek* is heverték, még pedig egy pár in situ, a mint kétezer év előtt elhagyatott. Az alsó kőlap 34×54 cm. terjedelmű és 5×6 cm. vastag, a rajta volt felső kőlap pedig 30×40 cm.-nyi és $7\frac{1}{2}$ cm. vastagságú, közepén lyukkal, mely tölcészerű, felülről 7 s alulról 3 cm. átméretű. A számos különféle cserepek közül említést érdemel egy csészealakú, gömbölyű fenekű és egyenes nyakú kis agyagedény, melynek nyakába 1 cm. átméretű sugaras körök vannak benyomva; egy más nagyobb agyagedény (csupor), 12 cm. magas, ugyanannyi terjedelmű a szája, de nyomott gömbölyű öble 16 cm.-nyire kitágul, míg fenéke lent 6 cm.-nyire összeszorul. A grafitos edények cserepei közt volt némelyiknek pereme $2\frac{1}{2}$ cm. vastagságú s öble függélyes vonalakkal díszített. Egy fekete cserépből alakított korong 1 cm.-nyi lyukkal. Egy $6\frac{1}{2}$ cm.-nyi fehér, síma quarzövet is találtam itt; valamint külön egy 4 cm. átmérőjű $1\frac{1}{2}$ cm. vastag lyukas korongot. Ismét előfordult sok piros, barnás és szürke színű cserepek közt egy 13×15 cm.-nyi 3—6 cm. vastag trachitkőlap, melynek egyik oldala síma és lapos, a másika pedig homorú, veresre égetett állapotban és egy másik $11 \times 16\frac{1}{2}$ cm.-nyi mindkét lapjain simított; majd négy különböző nagyságú 12, 14 és 17 cm. hosszú *fenőkő*; egy 20—31 cm.-nyi trachitból készülni kezdett örlőkőlap, mely eltöredezvén, abbahagyatott. Egy $4\frac{1}{2}$ cm. átméretű, 2 mm. vastagságú bronzból öntött felhajtott szélű korong, közepén 1 cm.-nyi lyukkal és egy szívalakú, $4\frac{1}{2}$ cm. széles és 1 cm. vastag domború fekete palakő, mely csiszolásra alkalmaztatott, mint elkoptatott szélei mutatják; végre egy $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles és $\frac{2}{3}$ cm. vastag quarzitból idomított finom *fenőkő*, melynek felső végén van egy $\frac{1}{2}$ cm.-nyi lyuk átfúrva s így bizonyára az illetők magokkal hordozták.

8. A hegység dél-keleti oldaláról kerültek elő: 1. Egy szárnyas, $17\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 11 cm.-nyi széles aljjal bíró kapa vagy fejsze-féle eszköz, súlya 1015 gr. 2. Egy 11 cm. hosszú s kétélű szárnyakkal bíró köpűs *vasnyílcsúcs*. 3. Egy agyagból gyúrt 3 cm. magas és 4 cm. vastagságú, 1 cm. lyukkal ellátott *orsó*.

gomb. 4. Egy 11 cm. hosszú hengeres vasszög, fent 3 cm. átméretű lyukas koronggal. 5. Egy $1\frac{1}{2}$ cm. magas és $6\frac{1}{2}$ cm. átméretű agyagkorong.

Néhány lépésnyire e helytől fordultak elő: egy 30 cm. hosszú, 900 gr. súlyú *szárnyas ásó*, egy másik vékonyabb 600 gr. súlyú; egy sarló vagy egyélű késpengének 13 cm. hosszú töredéke; egy $9\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $\frac{1}{2}$ cm. vastag szög-alaku tárgy, egyik vége lapított és éles. Egy 11 cm. hosszú, 300 gr. nehéz *tokos véső*, lapított éle 7 cm. széles. A különféle cserepek közt volt két ép edényke is; tudniillik egy agyagból durván készült $5\frac{1}{2}$ cm. magas és fent 11 cm. átméretű *tálacska*, 6 cm. fenékkal és egy kis *bögre*, 8 cm. magas és 6 cm. terjedelmű, színök szennyes hamvas-szürke s nem korongon készültek. Egy megcsorbuló 21×26 cm. terjedelmű négyzetű felső *örlőkő*, 2 cm.-nyi lyukkal; egy másik 29×31 cm. terjedelmű és $12\frac{1}{2}$ cm. vastagságú, tölcésrszerű lyukkal ellátott örlő kőlap; egy 28 cm. hosszú, 200 gr. súlyú *vas olló* és egy 15 cm. hosszú, 1 cm. széles lemezszerű pánt, melynek egyik végén cm.-nyi göbje s a másikon $1\frac{1}{2}$ cm.-nyire kinyuló horga van. E tanya közelében találtatott továbbá: egy 26×32 cm. terjedelmű és 8—9 cm. vastag felső lapján kissé domború s belül síma örlő kőlap, tölcésrszerű lyukkal a közepén, melyen belül a szokásos, itt 25 cm. hosszúságú és $1\frac{1}{2}$ cm. széles bevájt vonal vonul keresztül és $5\frac{1}{2}$ cm. magas és $2\frac{1}{2}$ cm. vastag cserepek közt voltak különféle vékonyabb cseréptöredékek. De ezeknél érdekesebb, hogy e tájon egymás közelében találtattak egy 1050 gr. súlyú tokos fejsze, kör idomú 9 cm. széles éllel; egy $19\frac{1}{2}$ cm. hosszú köpűs kétszárnyú lándsacsúcs és egy $10\frac{1}{2}$ cm. hosszú kétszárnyú nyílhegy. A mint hogy valamivel odább ismét egy 31 cm. hosszú, köpűs, a közepén $3\frac{1}{2}$ cm. széles kétszárnyú *lándsáhegy* fordult elő.

Végre 9. A hegy déli sarkán durva cserepekkel vegyített talajon fordult elő három darab 3 cm. széles V alaku hajlított 25—31 cm. hosszúságú vaspánt; egy 68 cm. hosszú kettős ágú *harczi kasza*; egy más 52 cm. hosszú, a 8 cm. hosszú lapos fogantyúval $3\frac{1}{2}$ cm.-nyire kiálló éles peczekkel ellátott harczi kasza; ismét egy 40 és egy 24 cm., 3 cm. széles kasza, melyeknek peczkés fogantyúin a rúdnek fa rostjai oda rozsdásodtak; egy 75 gr. súlyú, $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $3-4\frac{1}{2}$ cm. széles és $\frac{1}{2}$ cm. vastag lemeztöredék; egy kardkötő (vagy kancsukának használt) két rétbbe rozsdásodott $40\frac{1}{2}$ cm. hosszúságú, fent $3\frac{1}{2}$ cm.-nyi karikával ellátott láncz; egy kétszárnyú, 50 gr. súlyú, csonka végű köpűs *lándsacsúcs*; egy 115 gr. súlyú hengeres tokvég, szájniyílása 3 cm. átméretű és 5 cm. mélységű; végre egy másik kisebb 10 cm. hosszú és 50 gr. nehéz ilyen tokvég, mely mint többször érintém, a lándsák és harczi kaszák rudjainak végére illesztetett.

Lehóczky Tivadar.

KIADATLAN ALSÓ-MOESIAI ÉRMEK.

Több év óta Zsófiában gyűjtött antik érmeim között akad több olyan, melyet sem Mionnet sem újabban Pick le nem írt, a miért is annál inkább hiszem, hogy czélszerű azokat közrebocsájtani, mivel a zsófia-i bolgár nemzeti múzeumban sincsenek képviselve, mely tíz évi létezése alatt moesia-i és thracia-i érmeinek számát 3600 darabra emelte. B. Pick ugyan egész Europa nyilvános múzeumaiból és magángyűjteményeiből gyűjtötte össze és tette közzé óriási anyagát «Dacia és Moesia antik érmei» című művének I. kötetében, mégis az ezuttal közlendő érmeim között vannak teljesen leiratlan darabok, vagy oly példányok, melyeknek másait hiányos állapotuk miatt szerző tévesen közölte. Az idevaló nemzeti múzeumot a törvénynél fogva az összes leletek illetik meg, melyek az országban előfordulnak, és a pénzváltók (saraffok) első sorban a múzeumot kínálják meg régi érmeikkel, így tehát érthető az ő sorozatainak gazdagsága, mely érmeim közlésénél a ritkasági fok mértékéül szolgálhatott.

Némelykor fog talán olyan is akadni, melyet az irodalom már ismer, ez esetben legyen mentségem, hogy itt nem lehetett az irodalomhoz hozzáférni.

A moesia-i és thracia-i érmeik föntartása általában igen közepes, legtöbbször hosszú ideig voltak forgalomban és azért lekoptak, a miért is a jó állapotban lévő példányokat jól megfizetik. Bármily szerény azonban a legtöbb ily érem, nagyon sokféle a hátlapjukon az ábra, templomokat és isteni szobrokat, városi falakat, városi és triumphalis kapukat s egyéb győzelmi jelvényeket mutatnak, tanúságot tesznek fürdőkről, gyógyító és bucsújáró helyekről* és hírt adnak győzelmekről, császári utakról, de legérdekesebb e római tartományok története szempontjából, hogy gyakran a helytartók neveit is föntartották.

Az itt használt rövidítések ezek: M = bronz vagy sárgaréz; K = réz; fönt. = állapota; B. N. M. = annak a tanúsága, hogy a bolgár n. múzeumban van.

a) *Odessos* (Varna) érme. 1. Autonom érem. Av. Födetlen ifjú fej jobbra tekint. Rev. Bőségszarv koszorúban, benne OΔHΣIT és fölül meg T. rézből; átmérője 9 mm., súlya 5 gr. Fönt. jó.

b) *Tomis* (Küstendjé, Konstanza). 2. A császári korból, de császári név nélkül. Av. TO—MOC koszorús fej jobbra. Rev. TO—MЄ Cupido

* A gyógyító istenek, a kigyósból vagy a kigyó ásványforrásokról tanuskodnak, melyek legtöbb helyütt még megvannak az illető városok területén.

ustorral jobbra nyargal az oroszlánokon. A szelvényben ITΩ. K., átm. 17 mm., súlya 4 gr. Fönt. igen jó.

Pick a bécsi numism. folyóiratban leírta, de az ő példányán az ustor nem látható.

c) *Istrus*, Mangalia közelében a fekete tenger mellett. 3. Alexander Severus. Av. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ mellkép köpenyeggel jobbra. Rev. ICT—PI—HNΩ—. (N a szelvényben) szakállas lovas kalathosszal jobbra, hátul legioi sas, a ló alatt E, előtte oltár. M., átmérője 30 mm., súlya 13 gr. Fönt. elég jó.

d) *Marcianopolis* (Deona, Varna mellett). 4. Septimius Severus, Fl. Ulpianus. Av. —CEVHPO. babéros mellkép köpenyeggel jobbra. Rev. VΦΛΟΝΑΠΙΑΝΟ. — ΙΑΝΟ, Kybele kalathosszal, csésze és tympanon, két oroszlán között balra ül, a szelvényben ΠΟΛΙΤΩ. M., átmérője 27 mm., súlya 10 gr. Fönt. elég jó.

5. Septimius Severus. Av. AVTKAICE—CEVHPOC babéros fej jobbra. Rev. fölül jobbra indul meg: MAPKIANOΠOΛEITΩN felöltöztetett Hermes balra ül pénzes zacskóval és kerykeionnal. M., átmérője 20 mm., súlya 10 gr. Fönt. szép.

6. Septimius Severus. Av. AVKACE—CEVHPOC babéros mellkép köpenyeggel jobbra. Rev. MAPKIANO—ΠOΛITΩN álló női alak kalathosszal, balra csészével oltár fölött, balját pálczára támasztja, melyre kígyó tekerődzik. M., átmérője 22 mm., súlya 5 gr. Fönt. jó, át van lyukasztva.

7. Caracalla Quintillianus. Av. ΠIOCAVTAN—TONINOC babéros fej jobbra. Rev. VHKVNTIAIANOV MAPKIANOΠOΛIT golyón álló sas koszorút tart csőrében és balra fordul, feje jobbra tekint. M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Fönt. elég jó.

8. Caracalla Quintillianus. Av. ΠIOCAVTAN—TONIN . . . babéros fej jobbra néz. Rev. VHKVNTIAIANOV MAPKIANOΠOΛITΩN oltár takaróval, hátul oszlop, rajta balra álló és jobbra tekintő sas, szárnyai nyíltak, két katonai jelvény között. M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Fönt. igen szép.

9. Caracalla és Jul. Domna Quintillianus. Av. . . . ANTONINOC NA babéros Caracalla és Domna feje egymással szemben. Rev. VHKVNTIAIANOV MAPKIANOΠOΛITΩN tekerődő kígyó, jobbra fordult fején dicskőr; hármás farkvége balra áll; a mezőben balra E. M., átmérője 27 mm., súlya 13 gr. Fönt. elég jó. Hasonlót írt le Pick 685. szám alatt.

10. Macrinus—Pontianus. Av. AVTKOΠEAAICEVH MAKPEINOC babéros mellkép köpenyeggel jobbra áll. Rev. VIIΠONTIANOV MAPKIANOΠOΛEI tekerődő kígyó, feje jobbra fordul, rajta dicskőr; M., átmérője 24 mm., súlya 8 gr. Fönt. jó.

11. Macrinus és Diadumenianus—Pontianus. Av. ΟΠΕΛΑ
Macrinus babérkoszorús feje balra és Diadumenianus fődetlen feje jobbra. Rev. VII ΠONTIANOVMΑ—P—KIANOΠ felöltöztetett női alak (Hera) balra áll csészével és jogarral, a mezőben jobbra E. — M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Elég jó.

12. Macrinus és Diadumenianus—Agrippa. Av. . . . INOCKOΠΕΛΑΝ
TONCI Macrinus babéros feje balra, Diadumenianus fődetlen feje jobbra egymással szemben állanak. Rev. VII ΑΓΡΙΠΠΟVΜΑΡ—KIANONOΠOΛΕITΩΝ meztelen Hermes balra áll, kinyújtott jobbjaiban a zacskó, alatta E, baljában a chlamys és a kerykeion. M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Pick 785. sz. alatt egy hasonló érmet ír le a bécsi cs. éremtár-ból; azon Agrippa neve nem OV-val végződik, a mi egyszerűen bélyeg-metszői hiba lehet. A leírásban Pick azt mondja, hogy meztelen Apollo vagy Bonus Eventus van ábrázolva, ki lángoló oltár fölé tart kinyújtott jobbjaiban csészét, hogy mi van a baljában, nem vehető ki. Ily kopott példányon könnyen nézhető a zacskó csészének és a zacskó alatti E betű oltárnak. Az alakot bizton leirhattuk Hermesnek, mert összevág a Hermessel, miként Pick XVI. táblája 16. számában ábrázolja.

13. Elagabal. Av. AVTKMAVP—ANTONINOC babéros fej jobbra áll. Rev. MAPKIANOΠOΛITΩN félhold és három csillag. K., átmérője 18 mm., súlya 4 gr. Fönt. igen jó. Pick hasonló érmet ír le, csak hogy ott négy csillag van.

14. Alexander Severus és Mamæa—Terebentius. Av. AVTKMA
VPCE VH AA OC . . . OVAIAMAMAIA Alexander babéros mellképe köpönyeggel balra, J. Mamæa diademás mellképe jobbra egymással szemben. Rev. N—MAPKIANOΠO ülő Jupiter csészével és jogarral, a szelvényben ΛITΩN, a mezőben jobbra E. — M., átmérője 27 mm., súlya 11 gr. Fönt. közepeszerű.

15. Alexander Severus és Mamæa—Philopappus. Av. ΑΛΕΞ
. MAMAIA a két mellkép egymással szemben áll. Rev. VΠΦΙΡΦΙΛΟΠΑΠΟVΜΑΡ Tyche kormányruddal és bőségszarvval, E elmosódva; M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Fönt. közepeszerű.

16. Gordianus III.—Menophilus. Av. MANTTOPΔΙΑΝOC a szelvényben AVΓ G. babérkoszorús mellképe balra Serapis feje kalathoszal szemben vele. Rev. ΗΝΟΦΙΛΟVΜΑΡKIANOΠOΛITΩ felöltöztetett Zeus balra áll villámmal és jogarral, lábainál sas, a mezőben jobbra E.; M., átmérője 28 mm., súlya 13 gr. Fönt. jó.

17. Gordianus III. Av. MANTTOP—ΔΙΑΝOC AVΓ babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. MAPKIANO—ΠOΛITΩ a szelvényben N. Pánczélon balra ülő szárnyas és öltözött női alak (Roma), jobbjaiban jobb czombjára helyezett gömbös végű rövid pálcza, baljában lefelé

fordított lándsa, mögötte kerek paizs. M., átmérője 26 mm., súlya 10 gr. Fönt. igen jó.

Nikopolis az Istros mellett (Eski Nikub).

18. Commodus—Serveillianus. Av. AVTKAIMAPWPH—KO..ΔOC babéros fej jobbra. Rev. ΝΕΙΚΟΠΟΠΡΟCΙ—CΤΗΓΕ..Ρ—ΒΙΑΕΙΑ. (pont), balra Hygiæa, jobbra Aesculapius egymás felé fordul. M., átmérője 29 mm., súlya 10 gr. Föntartása igen szép; Pick hasonló érmet ír le 1234. szám alatt.

19. Commodus—Julius Castus. Av. AVT...AV—PKOMO.... babéros fej jobbra. Rev. ΗΓΕΜΙΚΑCΤ—OVNIK.....OCICTPO nyílt szárnyú sas jobbra villámon áll. M., átmérője 28 mm., súlya 10 gr. Fönt. igen jó. Julius Castus helytartó eddig ismeretlen volt, Pick sem említi.

20. Severus—Pollonios Auspex. Av.—CΕVΗPOCΠEP babéros fej jobbra. Rev.ΟΛΑVCΠΕΚOC..... Nyílt szárnyú sas jobbra, csőrében koszorú. M., átmérője 27 mm., súlya 11 gr. Fönt. középszerű. Talán Marcianopolisból való, azonban a városi név első betűje N-nek látszik. Pick hasonlót ír le 1263. szám alatt.

21. Severus—Gentianus. Av. AV.....CΕΠΤ—CΕVΗPOCΠEP babéros fej jobbra. Rev. VII.....TIANOVNIKΟΠΟΑ víz mellett ülő folyóisten jobbujában ágat tart, balját az edényre támasztja, melyből kifolyik a víz; a szelvényben ΠPOCICTP. M., átmérője 27 mm., súlya 10 gr. Fönt. meglehetősen jó.

22. Severus—Gentianus. Av.CΕΠΤ—CΕVΗ.... babéros fej jobbra. Rev.NTIAN—OVNIKΟΠΟΑ Zeus balra ül csészével és kormánypálczával, előtte sas, a szelvénybenOCICT. M., átmérője 26 mm., súlya 8 gr. Fönt. meglehetősen jó.

23. Severus—Gallus. Av. AVKACΕΠ—CΕVΗOC (sic!) II babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VIIAVΓΑΛΛΟ—NIKΟΠΟΑΙ szelvényben ΠPOCΙ Herakles bunkóval és oroszlánbőrrel jobbra áll. M., átmérője 25 mm., súlya 11 gr. Fönt. jó.

24. Severus—Gallus. Av. AVKACΕΠ—CΕVΗPOC. (pont) II babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VIIAVΓΑΛΛΟ—NIK..... Dionysos kantharossal és thyrsussal, lábainál párducz. M., átmérője 26 mm., súlya 9 gr. Fönt. jó.

25. Severus—Gallus. Av.—CΕVΗPOC. (pont) II babéros fej jobbra. Rev. V.....ΛΑΟV—NIKΟΠ...TON, a szelvényben ...OC Herakles bunkóval és oroszlánbőrrel jobbra áll. M., átmérője 26 mm., súlya 9 gr. Fönt. elég jó.

26. Severus. Av. AVKAICΕ—CΕVΗPOC babéros fej jobbra. Rev. ΝΙΚΟΠΟΑΙΤ—Ω—ΝΠPOCIC Hermes balra zacskóval és kerykeionnal. K., átmérője 17 mm., súlya 2 gr. Fönt. igen jó.

27. Severus. Av. AVKAC. — Severus babéros feje jobbra. Rev. ΝΙΚΟΠΟΛΙ—ΠΡΟC női alak áll, kalathosszal, jobbájában csésze, baljában bőségszarv. M., átmérője 9 mm., súlya 3 gr. Előlapja közép-szerű, hátlapja igen jó föntartású. Pick 1395. sz. alatt hasonlót ír le; de a jelen példányon sem ICTPO sem I nincs.

28. Severus. Av. AVKAICΕ—CEVHPOC babéros fej jobbra. Rev. ΝΙΚΟΠΟΛΙΤ—ΠΡΟC ICTPO meztelen álló Apollo balra, jobbájában föl nem ismerhető tárgy van, jobbával az ijat tartja; oltár nincs. K., átmérője 8 mm., súlya 2 gr. Fönt. jó; Pick hasonlót ír le 1340. sz. a.

29. Julia Domna—Gallus. Av. IOVAIA—ΔΟΜΝΑCΕ felöltözött mellképe jobbra tekint. Rev. . . . ΛΟV—ΝΙΚΟΠΟΛΙΠΡΟCΙ Nike gömbön áll koszorúval és ággal balra. M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Fönt. meglehetősen jó.

30. Caracalla—Fl. Ulpianus. Av. — AN CAV^Λ babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VΦΛΟVΛΠΙΑΝ—ΝΙΚΟΠΟΛΙ a szelvényben ΠΡΟCΙ Dionysos kantharossal és thyrsusszal balra. M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Fönt. meglehetősen jó.

31. Caracalla—O. Tertullianus. Av. AV_o (pont) KM—AN C fiatal szakáltalan babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. . . . VTEPT ΚΟΠΟΛΙΤ ΠΡΟC ICT. . . . Nyílt szárnyú sas villámon jobbra koszorúval csőrében. M., átmérője 25 mm., súlya 9 gr. Fönt. meglehetősen jó.

32. Caracalla—Gallus. Av. AVTK — ANTONINOC szakáltalan babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VIIAAVPTAΛΛOY NEIKOΠO, a szelvényben ΠΡΟCΙ négy oszlopu templom egy alakkal, az ormában ★ M., átmérője 28 mm., súlya 11 gr. Fönt. elég jó.

33. Geta—Gallus. Av. ACΕΠΤΙΜΓΕΤΑCΚΑΙCΑΡ koszorútlan mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VIIAVTAΛΛOY—ΝΙΚΟΠΟΛΙ a szelvényben ΠΡΟCΙ jobbra álló Athena lándsával, a paizsát oltárra támasztja. N., átmérője 27 mm., súlya 12 gr. Fönt. jó.

34. Macrinus—Stat. Longinus. Av. — HPOCMAKPINOC babéros fej jobbra néz. Rev. INOVNIKOPOLIT a szelvényben . NΠΡΟCΙ hegyi isten sziklán ülve mindkét kezében ágat tart. M., átmérője 25 mm., súlya 12 gr. Fönt. elég jó.

35. Macrinus—Stat. Longinus. Av. — MAKPINOC babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VIICT ΠΟΛΙΤΟΝΠΡ a szelvényben OCICT Bonus Eventus balra áll, baljában kalász, jobbájában határozatlan tárgy van. M., átmérője 26 mm., súlya 10 gr. Fönt. közép-szerű.

36. Diadumenianus—Stat. Longinus. Av. KMOΠE — . . . NIANOC babéros mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. YΠCTAA OΠO , a mezőben közepett Aequitas mérleggel és bőségszarvval, mellette IC—TPO. M., átmérője 25 mm., súlya 13 gr. Föntartása közepes.

37. Diadumenianus. Av. ΜΟΠCΑΛΙΔΙΑΔΟΥ babértalan mellkép köpenyeggel jobbra. Rev. ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ—ΠΡΟCCTΠΟ (sic!) Álló Concordia kalathosszal, csészével és bőségszarvval. N., átmérője 12 mm., súlya 7 gr. Fönt. jó.

38. Elagabalus—Nob. Rufus. AVT_o (pont) K_o (pont) M_o (pont) AVP—ANTΩ ΝΕΙΝΟC fénysugaras mellképe köpönyeggel. Rev. VII ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙ Nyílt szárnyú sas balra fordul, csőrében koszorú. Balra a mezőben ΠΡ CT jobbra ΟCΙ OP M., átmérője 26 mm., súlya 12 gr. Fönt. jó.

39. Elagabalus Nob. Rufus. Av. AVTMAV. — ANTONINOC babéros mellkép jobbra. Rev. ΦΟΥΝΙΚΟΠ—ΟΛΙΤΩΝΠΡΟCICT balra áll Zeus villámmal és jogarral. M., átmérője 25 mm., súlya 9 gr. Föntartása elég jó.

40. Elagabalus—Nob. Rufus. Av. AVTKMAVP— INOC babéros fej jobbra. Rev. VII ΝΟΒΙΟΥ ΟΥΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ a szelvényben ΠΡΟC város kapuja két toronnyal, fölötté ICTΠΟ. M., átmérője 25 mm., súlya 12 gr. Fönt. jó.

41. Elagabalus—Nob. Rufus. Av. AVTKMAVPH—ANTΩΝΕΙΝΟC fénysugaras mellkép jobbra. Rev. VII ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦ—ΟΥΝΙΚΟΛΙΤΟΝ (sic!) ΠΡΟCΙ Tyche kormánynyal és bőségszarvval CTP—ON között. M., átmérője 25 mm., súlya 11 gr. Fönt. igen jó.

42. Elagabalus—Nob. Rufus. Av. AVTKMAVPH—ANTΩΝΕΙΝΟC sugárkoronás mellkép köpönyeggel. Rev. ΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝΠΡΟC sas balra áll két katonai jel között, fölül ICTΠΟΝ M., átmérője 25 mm., súlya 10 gr. Fönt. jó.

43. Elagabalus—Nob. Rufus. Av. AVK_o MAVP—ANTΩΝΙΝΟC babéros fej jobbra, az álla alatt, melle előtt egy kis kép, mely lángoló fáklyára hasonlít. Rev. VII ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΟΠΟΛΙΤΩΝ a szelvényben ΠΡΟCIC négy oszlopu templom, az oromban kerek korong, benne Apollo Lykeios, csakhogy jobbjával fogja az iját és bal kezét feje fölé tartja, jobbjá alatt kígyósbót, a templom fölött CTP—ON (sic!) M., átmérője 25 mm., súlya 13 gr. Föntartása igen jó.

44. Elagabalus. Av. AVKMAVP—ANTΩΝΙΝΟC pánczélos mellkép jobbra sugárkoronával. Rev. Babérkoszorúban ötsoros fölirat Ν | ΙΚΟΠΟ | ΛΙΤΟΝ | ΠΡΟCΙ | CΤΠΟΝ M., átmérője 26 mm., súlya 11 gr. Föntartása jó.

45. Gordianus III. Sab. Modestus. Av. . . . TKMANTW—ΓΟΡΔΙΑΝΟC AVΓ sugárkoronás mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. VII CΑΒ ΜΟΔΕCΤΟΥ ΝΙ IC nyargaló sugárkoronás császár lengő köpenyvel és lándsával jobbra. M., átmérője 27 mm., súlya 10 gr. Fönt. jó.

46. Gordianus III. Sab. Modestus. Av. AVTKMANTΩ—ΓΟΡΔΙΑΝΟC

babérkoszorús mellkép köpönyeggel jobbra. Rev. $\text{VII CABMOΔECTOYNI—KOPOΔEITONΠPOCIC}$ Hera áll jogarral és csészével; a mezőben
 P
 O (a T betű hiányzik). M., átmérője 27 mm., súlya 13 gr. Fönt. igen jó.
 N

47. Gordianus III. Sab. Modestus. Av. AVTKMANT TOPAIA
 babéros mellkép jobbra. Rev. VII CABMOΔECTOV — Balra ülő
 alak kalathosszal, bőségszarvval és csészével, a szelvényben ΠPOCICTP
 M., átmérője 27 mm., súlya 11 gr. Föntartása közepes.

Sophia, 1901 április havában.

Neudeck Gyula.

KELTA ÉS EGYÉB BARBÁR ÉRMEINK TECHNIKUS SAJÁTSÁGAI.

A franciaországi gall pénzek kivételével, melyekről aránylag leg-
 többet írtak, Európa egyéb államainak kelta és általában barbár pénzei
 felől még ma is nagyon hiányos ismeretekkel rendelkezik a tudományos
 világ. Hogy ez nemcsak hazánkra nézve áll így, legujabban bevallották
 Muret és Chabouillet a gall pénzek katalógusának bevezetésében, és
 Riber a svájci Anzeiger tavalyi évfolyamában. Csak lépésről-lépésre
 haladó, kitartó és specializáló munka révén lehet remélni a számtalan
 idevágó kérdés tisztázását, miért is, mint a hazai érmészet ezen ágának
 szerény munkása, hasznosnak tartom a velem egysorban dolgozók és
 majdani követőink munkájának könnyítésére összefoglalni e téren
 való kutatásaim közben szerzett tapasztalataimat. E cikkben barbár
 érmeinket technikai szempontból teszem tanulmány tárgyává, mert
 éppen technikai sajátágaik szerint való csoportosításuk könnyítheti
 meg sok esetben, egyéb adatok hiányában, az egyes fajok rokonságá-
 nak, összetartozóságának és időbeli egymásutánságának megállapítását. —
 Minthogy a kelták, — úgy látszik, a legelső pénzverő barbár nép, —
 pénzverési technikájukat nagyjából a görögöktől vették át, (valamint-
 hogy pénzeik alapsúlya és típusai is a görög pénzekkel hozhatók kap-
 csolatba), e közleményben szükséghez képest a külföldi kelták és a
 klasszikus népek pénzverési eljárására is ki fogok terjeszkedni helylyel-
 közzel, a hol analógiákkal kell támogatnom és magyaráznom állításaimat.
 Előre is megjegyzem, hogy bár a barbár népek a görögöktől tanulták
 a pénzverés mesterségét, hol eszközeik tökéletlensége, hol a pénzverők
 iskolázatlansága, hol pedig helyi szükségletek, vagy idővel kialakult
 hagyományos gyakorlat folytán olyan különbségek jöttek létre, melyek
 erősen hozzájárultak e népek pénzei sajátos karakterének kialakításához.

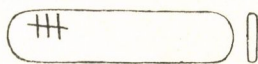
A tulajdonképeni pénz használatát megelőzőleg, sőt azzal egyide-

jűleg is a fémekkel való cserekereskedés dívott mindenütt. A fémeket különböző alakban hozták forgalomba: nyers darabokban, rudacsokban, kalácsokban és ékszerek alakjában. Őskori arany torquesek, továbbá sodronyok, karikák, szívalakú tagokból álló lánczok, melyek csere-tárgyul is szolgáltak, hazánkban is ismeretesek. Poprád táján állítólag La-Tène-kori nyers vasöntvényeket (buczkókat v. kalácsokat találtak. A bretagnei és irhoni kelták szintén használtak *aranykarika* pénzt. (Num. Chron. XIV. 64. és XVII. és Kiss Ferencz az Arch. Közl. I. kötetében 206—207. l. a keltákról általában), a pénz gyanánt használt svájcki és galliai kis áttört arany kerekék szintén ismeretesek. (Lelewel: Atlas VII. 52. és 54. és Reber: Anzeiger f. schweiz. Alterth. Kunde 1900, 165. l.). A mi a *nemesfémrudacsokat* illeti, E. Lalanne a tavalyi párizsi érm. kongresszus Mémoires-jaiban (86—89. l.) ismertet egy a Landes-okban talált gall arany érem leletet, melyben egy $\frac{720}{1000}$ finomságú, 17 gr. súlyú lapos aranyrudacs is fordul elő. Ezzel együtt 73 db 7.60 gr. súlyú, mindkét lapján szabálytalan, de erős domborodásokkal borított öntött pénzlapkát találtak, melyeket, szakemberek állítása szerint, forrasztócső segítségével, faszélen való olvasztás útján készítettek. [A forrasztócső vagy fuvócső (Suidasnál ἐπιμήκης φουσητής, másutt φουσητήριον, vagy αὐλός καμινευτής: Ant. Palat. VI. 91. l.) használatát illetőleg lásd a Casa dei Vettii pénzverő műhelyt ábrázoló falfestményének hű mását és magyarázatát a Journal international d'archéologie numismatique II. évf. 12—13. képtábláján és 255—256 és 259—260. l. Svoronos cikkében. Erre vonatkozik a római pénzverésnél használt flare és flaturarii kifejezés is.]

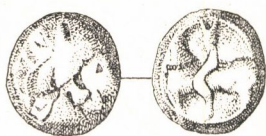
Ezek a lapkák, vagy talán jobban mondva öntött és teljesen typus nélküli aranypénzek hazánkban is találják másukat. Egy példányt Nyitra-megyében Üzbégen találtak. (L. Arch. Ért. 1900. évf. 229. l.) A fönne-mlíttett franciaországi leletben még vagy 30, csakis hátlapí verettel bíró aranypénzt (Philippeusok utánzatait) és több kétoldalú veretű Arvernus aranyat találtak. Valamennyi 7.60 gr.-ot nyomott. A rudacs és az azonos darabolású öntött lapkák, egy- és kétoldalú veretű pénzek együttes előfordulása nemcsak az Arvernusok, hanem az említett analógia kapcsán a hazai kelták pénzverésére is érdekes világot vet. A rudacsok, typus nélküli öntött lapkák és a vert pénzek tehát, úgy látszik, egyaránt forgalomban voltak, erre vall, hogy külön-külön is találtak ilyeneket: egészen analóg mívű öntött lapka-pénzt Üzbégen Nyitra-megyében és egyebütt, rudacsot pedig, mint azonnal látjuk majd, Pest-megyében: Forrer R. páratlan gall- és kelta pénzgyűjteményében, ezüstpénzekkel együtt jött napvilágra. Ez lapos, körülbelül 1 mm. vastag, 8 mm. széles, 30 mm. hosszú, két végén lekerekített ezüstlemez, súlya 4.45 gr., melybe, egyik végéhez közelebb ~~XX~~ jegy van karczolva sza-

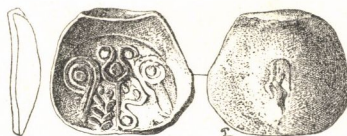
1.

2.

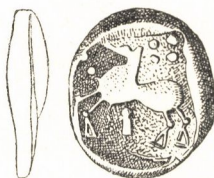
3.

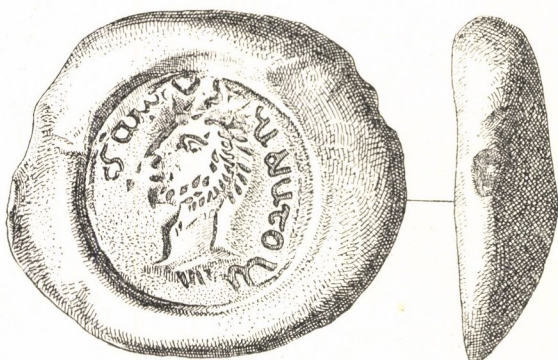
4.

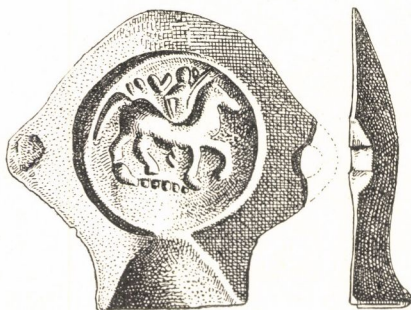
5.

6.

7.

8.

KELTA ÉS EGYÉB BARBÁR ÉRMEK.

bályos, határozott mély vonalakkal. — Súlyánál fogva talán a 9 grammos kelta pénzemekkel hozható kapcsolatba, további találgatásokba azonban nem bocsátkozhatom. Finomságánál fogva a korábbi kelta pénzek jó idejébe lenne helyezhető.

A pénzveréshez használt lapkákat (flan, Schrötling) általában véve öntés útján készítették.¹ A fémanyag tisztítására és kellő előkészítésére a munkások néha nem fordítottak elég gondot, így aztán megesett az, hogy a lapkák testébe azok öntése alkalmával idegen anyagok keveredtek, melyek aztán élegülés folytán kipusztulván, a pénzdarabokban néha tetemes lyukakat és mélyedéseket hagytak hátra. Ilyen darabok gyakoriak a velem-sz.-vidi letétben (De la tour² 9862. sz.). Lásd még erről Villenoisy cikkét a párisi num. kongr. Mémoires-jai 61. lapján. — Hasonló barlangokat római æs signatum- és æs grave-példányokban is találtam. Kisebb üregek a lapka testében esetleg légbuborékoktól is származhatnak.³ — A lapkák öntéséről tanúskodnak az öntörögök, melyek úgy régibb, mint újabb (Biatec, stb. féle) kelta pénzeinken gyakoriak (L. Windischgrätz⁴ II. t. 2829. sz.). Némelykor két öntörögöt találunk ugyanazon pénzdarabon; egymással szemben. (De la tour 5284, 7717, 8636, 9189.) Ezeknek lapkáiból egész sorozatot öntöttek egyszerre, úgy hogy az öntőminták sora kis csatornával volt összekötve. Hasonló eljárást mutatnak föl Sicilia és Dél-Itália pénzei. (Villenoisy i. h. 59. l.) A lapkák egy része eredetileg fémcsöpp vagy golyóalakú volt és talán olyan harapófogó-féle készülékben öntötték, a milyeneket a mult századokban a puskagolyók öntéséhez használtak. (Fonte en coquille. L. Villenoisy i. h. 60. l.) Az ilyen golyóalakú lapkák csak a verés alkalmával lapultak meg többé-kevésbé. Ilyen eljárásra vallanak 6—8 mm. vastag, és csak 16—18 mm. átm. kelta ezüst pénzeink, továbbá a gall Senonok golyó-, illetve erősen domboru lencsealakú aranypénzei. (De la tour 7374—87.) Találunk, — a galloknál, — négyszögletes, valószínűleg körülvágott lapkákat is tömegesen és tipikus gyakoriságban, így a Volcæ Tectosages pénzein. (De la tour VIII—X. tábla és tökéletes köralakúakat, (szegélylyel) (Del. 8897., 8922., 8932. sz.). Nemausus pénzei közt vannak sonka alakú lapkára vertek is. (De la tour 2839), melyeket, Lenoimant

¹ Gall pénzek lapkáinak öntéséhez használt edénykét, az alább leírandó 3. számú gall verőtővel együtt Corentben, Francziországban találták. (Rev. Arch. XV. 347. l. és Rev. Num. 1845, 250. l.) Ez 65 mm. magas, talpán 12, fönn 45 mm. átm. homokos agyagból készült cserépedényke; nyílása háromszögű. Hasonló példányt a St. Germaini muzeumban őriznek (15 cm. magas, átm. 10 cm.).

² H. De la tour: Atlas des monnaies Gauloises . . . Paris, Plon, 1892. I. k. fol.

³ A pénzanyag ötvözésére eddig kevés pontos adat áll rendelkezésünkre. K. B. Hofman (N. Z. XVIII. k. 40—41. l.) a nemz. muzeum néhány gall aranyának színaranytartalmát 8'79, 12'59, 43'04, 56'49, 63'59 és 98'24 százalékban állapította meg. Óriási különbségek!

⁴ Collection Ernst Prinz zu Windisch-Grätz beschr. u. bearb. v. Eduard Fiala. Anhang zu dem Band (V.) Griechen: Die Prägungen der Barbaren. Prag, 1900. 8-o.

magyarázata szerint, a régebben dívott sertésáldozat helyett ajánlottak föl az isteneknek. — Az öntörögöt fogóval vagy ollóval csípték le, vagy véső-féle éles szerszámmal (*μασχαλᾶς*, — l. Svoronos a casa dei Vettii falfestményeiről a Journal internat. II. évf. 261. l.) vágták le (l. De la tour 2241., 7617., 7691., 7859., 8086., 8145., 8972., 8986. sz.) — A nádasdi bój aranypénzek egy részének szélei, valamint a gall Tolosates-ek négyszögletes pénzei is (l. a brüsszeli num. congr. Mémoires-jai, 489. l.) körül vannak *nyírbálva*; úgy hiszem, a fölös súlyú darabokat redukálták ilyen módon normális súlyra. — Egészen magában álló jelenség a nagybiztereczi kotin elekrum pénzek egyik csoportjának alkata. (L. Arch. Ért. 1900. 228. l., 1—4. sz.) Itt a vékony lapkák egyoldalúan szélesedő, *lapátalakú* bírnak, melyeknek felső keskenyebbik széle vagy előre van *görbítve*, az érem homorú oldala felé, vagy pedig erősen hátra van hajtva s az érem domború oldalához *szorítva*. Hasonló eljárás sehol máshol, a gall pénzekben sem észlelhető. Ugyanezen leletbeli ezüstpénzekben és egyéb u. a. fajta példányokon, pl. Del. 9892. sz.) azt vettem észre, hogy a vastag lapka széle 1—2 oldalon a hátlap fölé vissza van szorítva, miáltal a kerek bélyegzővel vert hátlapi typus mezője az illető példányokon négyszögletes alakot nyer. — A lapka szélének ilyen begörbítésére csak az ismeretes Jersey szigeti lelet pár darabján (De la tour XXVI. t. J. 45, 46 és XXVII. J. 61.) találtam analógiát. — A lapkák *vastagsága* kelta pénzeink nagy részénél hasonló, mintegy 2—3 mm.-nyi. Egyes fajoknál, melyek golyóalakú lapkából lapultak szét a verés alkalmával, találunk 16—18—22 mm. átmérő mellett 6—8 mm. vastag lapkát (l. f.). Az aprópénz ($\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{6}$ staterek) és a 30—36 mm. átm. erdélyi tálalakú barbár pénzek lapkái viszont vékonyak; legfőlebb 1 mm. vastagok. A *tálalakot* a verető domborúsága hozta létre az eredetileg lapos, de vékony lapkán. Dácziai sciphatusaink nem a régibb, hanem az újabb fajok közé sorozandók, bizonyítják ezt — anyaguk silányságán kívül — a maczedóniai I. provincia pénzeit (Kr. e. 158—146) utánzó, s egyéb erdélyi sciphatusokkal szoros rokonságban álló válfajok, melyek a Kr. e. II. század végén, vagy az I.-nek elején készülhettek. Megjegyzendő, hogy kelta pénzeink nagy részének hátlapja többé-kevésbé *horpadt* (homorú) szokott lenni. Ennek oka abban rejlik, hogy a hátlapi verőtövet homorú, az előlapit (l. alább!) vagyis az aljzatot pedig homorú alappal készítették, hogy az erősebb domboralakú előlapi veret (fej) élesebb legyen, mert különben, ha csak a verés ereje nem volt túlnagy, az előlap erős reliefjei csak tökéletlen, ú. n. lágyveretű képet szolgáltatottak, mint sok esetben (Lapujtői lelet) tapasztaljuk. Ezen eljárás a görög quadratum incusum maradványa. A rómaiak és görögök a lapkákat verés *előtt* mérlegelték (l. Svoronost i. h.), a nádasdi, körülvágottnak látszó pénzek lapkáit csak verés *után* vághatták körül, mert

a typus is megcsonkult e közben. A kész érem *lapkák nagysága* (átmérője) nemcsak a pénznemek szerint, hanem egyes specieseken belül is a lapka vastagságához és átlagos súlyához képest változó. Több speciesnél, melyekből elég példány állt rendelkezésemre, eszközöltem méréseket, melyek eredményét esetleges fölhasználás végett itt közlöm. Az említett nádasdi, néha már eredetileg körülnyírbált bój aranystaterek átl. átm. 14—17, a jahrendorfi kagylótypusúaké csak 9—11 mm., ezeknek $\frac{1}{3}$ dbjai 11—12, $\frac{1}{6}$ dbjai 8—10 mm., az $\frac{1}{24}$ staterek átm. 6—7 mm., a szívárványtálaké cca 16—18 mm., az öntött, typus nélküli aranyaké (Üzbégi species) 15—16 mm., a lapujtői 5 golyós typusú ezüst statereké 18—20, a hozzátartozó kispénzeké 11 mm., a nagybisztérczi (nógrád-borsodmegyei) typusú ezüstpénzeké (Del. 9892. és Wind. 2882.) 19—20 mm., a megfelelő kispénzeké 13—14 mm., a horvátországi és erdélyi leletekből, részben potin példányokban ismert typusé (Wind. 2881.) 20—22 mm., a varasdini, gyurgyevácsi és kozareváczi leleté (Wind. 2841.) 20—24, (átlag 21—23) mm., a velem-sz.-vidi leleté (De la tour 9862. sz.) 21—24, átlag 22—23 mm., a durványos fejű lapujtői typusé 18—22, átlag 20—21 mm., a tolnamegyei (regölyi) rézpénzeké 21—23, a megfelelő kispénzeké 14—15 mm., a philippeusok utánzataié átlag 24—25 mm., a kisebb fajtáké 18—20 mm., a györki (Heves m.) leleté, (De la tour 9734-et) 22—26 mm., a kerülösi kisebb sciphatusoké (ca 70 db) 27—31 mm., az erdélyi sciphatusoké 27—36 mm., a kudsiri sciphatusoké 25—36, és 31—33 mm., a makedón prov. pénzek utánzataié 31—32, hasonló hátlapú speciesé 31—33, Nagy Sándor pénzeinek utánzataié 27—29 mm., egy erdélyi typusé (Wind. 2884.) 24—26, átlag 24 mm., a ló nyakán négyszögű ellenjegyet viselő typusé 23—24 mm., a De la tour 9740. sz.-é 21—25, átlag 22—23 mm., a Biatec, nonnos, stb. fajoké (Del. 10141—84.) átlag 24—26 mm., a IV. századbéli róm. császári érmek előlapját utánzó legkésőbbi kelta pénzeké csak 17—20 mm. Ezen unalmasaknak látszó mérési adatok közlését éppen a speciesek megállapítása és a változatok egymáshoz való viszonyának megállapítása szempontjából nem tarthatom fölöslegesnek, kivált a barbár érmészet terén, hol alig áll egyéb adat rendelkezésünkre, mint a melyet az érmek maguk szolgáltatnak, anyaguk, technikájuk, súlyuk, stilusuk dolgában.

Kelta és barbár pénzeink legnagyobb része verés útján készült. Hogy azonban az *öntési eljárást* is igénybe vették, bizonyítja a Regölyön (Tolna m.) talált bronz öntőminta, mely egy Philippeus-utánzat hátlapjához készült.* Az ismert pénzspeciesek közül több-kevesebb biztos-

* Ez a minta egy kész érmének agyagban vagy homokban való lenyomata után készült. Két részét vaspöczkők tartották össze. Egyik beletört a lyukba, a másiknak lyukja kitöredezett. — E mintát Wosinszky M. ismertette Tolna vármegye történetében és Pulszky F. Magyarország Archæológiájában (I. k. 210. l.).

sággal öntvényeknek mondhatom a regölyi nagyobb fajta kelta rézpénzek (l. Arch. Közl. r. f. I. k., II. tábla 41. sz.) egy részét, (teljesen azonos, nem egészen szabályos alakú lapkák, az elő- és hátlapok egyforma rézsútállása egymáshoz, a lapkákon egyformán félrecsúszott típusok). Meglehet, hogy ezeket vert példányokról vett agyaglenyomatokba öntötték. (L. Lenormant: Monn. et méd. 42. l.) Öntvényeknek tartom a hasonló típusú, igen durva bronz kispénzek egy részét, továbbá az üzbégi (l. fölnebb) aranypénzt s a hasonló darabokat, továbbá a Wind. 2877—2878. sz. Miskolczon lelt kelta pénzeket; a gall pénzek közül öntvények a senonoknak tulajdonított rendkívül durva potin pénzek (De la tour és Muret-Chabouillet* 7388—7470. sz.) és a Lalanne által ismertetett 760 gr. súlyú aranyakat (l. fölnebb) (Barthélemy szerint az öntött gall pénzek a későbbi kibocsájtványok közé tartoznak; a legrégiebbek mind vert darabok). Meglehet, hogy némely egyéb, rossz föntartásuknál fogva határozottan meg nem bírálható fajok is öntvények, (pl. Wind. 2877—2878.) biztosat azonban nem állíthatok róluk.

Legújabban szerzett a m. nemz. muzeum egy Komárom táján talált, valószínűleg a Kr. u. korból való, barbár mívű cserép öntőmintát, mely úgy látszik az Antoninushoz hasonló barbár mívű arczképet és érthetetlen írásjegyeket visel. A megfelelő érem, melynek lenyomatát e minta viseli, eddig ismeretlen, és a római nagy bronzpénzek nagyságának felelne meg. Öntőcsatorna nincs rajta, ez talán a hátlapi mintán volt alkalmazva, vagy később akarták belé vágni a porhanyó cserépbe. Korának meghatározására némi támpontot nyújt, hogy egészen hasonló cserépmintákat, Maximianus Hercules és Constantius Chlorus rendes gyártmányú pénzeinek *lenyomataival* (!) Angolországban Duston (Northampton) mellett is találtak (L. Hill: Handbook 157. l.) és Franciaországban és a Rajna mentén nem túlságosan ritkák. A római császárok gyakori rendeletei, melyek a verdebeli munkásoknak megtiltják az öntött pénz gyártását, arra mutatnak, hogy maguk a vidéki verdék is, a verőtövek vésésének kikerülése végett szívesen vették igénybe az egyszerűbb és olcsóbb öntési eljárást vert pénzdarabok lenyomása útján készült cserépmintákkal.

A pénzek öntése, mint láttuk, inkább kivételes eljárásnak mondható a kelták és barbárok érmelése körében. A pénzek túlnyomó, legnagyobb részét *verték*, és nem öntötték. A kettős veretek előfordulása (De la tour 9862. sz. a velem-sz.-vidi leletben), a verőtő kerületének sokszor erős bevágódása a lapka testébe, a szélek berepedezése (pl. a szivárványtálakon!) a sima mezők, az éles és gyakran igen erős reliefek daczára is tiszta körvonalak a verési eljárás bizonyosságai. A kelta érmelés java ide-

* E. Muret et M. A. Chabouillet: Catalogue des monnaies gauloises de la bibl. nat. Paris. Plon. 1889. 1 k. fol.

jében a *verés technikája* elég magas tökélyre emelkedett, fejlődési menetében azonban *több fokozatot* különböztethetünk meg. Tekintve, hogy a mi keltáink bizonyos határig bizonyára a galloktól vették idevágó ismereteiket (aminthogy a típusok és vallásos symbolumok átvételére elég példánk van) a gallok pedig a görögöktől tanulták e mesterséget, a pénzverési eljárások megállapításához a gall és a classicus érmészet köréből is kell hoznom párhuzamos példákat.

Mielőtt a pénzverési eljárás egyes fokozatait vizsgálnók, két sajátos, idegenszerű dolgot kell megismertetnem az olvasóval, melyeknek előrebocsajtása a továbbiak megítéléséhez szükséges, ezek *a)* az alsó verőtövet pótló nagyobb tömegű aljzat, *b)* a minden jelentést nélkülöző, értelmetlen, mondhatnám szándokolatlan pénztípus.

a) Villenoissy (i. h. az 52. lapon) azt írja, hogy a gallok a pénzverésnél alsó verőtő (bélyegvas) gyanánt valóságos üllő-félét: egy asztallapféle, nagyobb terjedelmű fémaljzatot használtak, melybe az előlapi típus több sorban többször egymás mellett volt belevésve.*

Ez a nagytömegű aljzat súlyánál és mozdulatlanságánál fogva nagy előnyt nyújthatott, a mennyiben megkimélte azt a fáradságot, hogy minden egyes kis bélyeget külön-külön kelljen abszolút mozdulatlanságig és pontosan függőleges helyzetben beékelni külön-külön tökékekbe, mint a hogy később, még a XVI. században is, a hengergép föltalálásáig szokásban volt, másrészt pedig a csekély átmérőjű alsó bélyegről a lapka verés közben sokkal könnyebben leugrott volna, mint a nagy aljzatról. [Antik, pénzveréshez használt, de bélyeget nem viselő üllő képét a Casa dei Vettii falfestménye őrizte meg számunkra. L. a Journal internat. d'arch. num. II. évf. 1899. 12. tábláját.] Főnebbi állítását Villenoissy olyan gall pénzdarabokkal igazolja be, melyek egyik lapján két azonos bélyegnek egy-egy része a közbeeső üres térrel együtt látható. Ezek, szerinte, úgy jöttek létre, hogy a munkás gondatlanságból nem valamelyik bélyegre, hanem a két bélyeg közti síma felületre helyezte a lapkát. — Ugyancsak Villenoissy (i. h. 53. l.) a görög érme quadratum incusumának új és megfelelőbb magyarázatát adja, mely a főnebbiekkal összefügg. E szerint az alsó bélyeg (az érme előlapja nagyobb domborúságának megfelelően) némi homorodással birt, melybe

* Én úgy sejttem, helyesebben azt kell tartanunk, hogy e bélyegek nem külön-külön munkával voltak belevésve a fém aljzatába, a mi óriási munka mellett azzal a veszélylyel is járhatott volna, hogy ha valamelyik bélyeget a vésnök munkaközben elrontotta, azt a többi jó közül el nem lehetett volna távolítani, — hanem, minthogy a mélyítési eljárás (Senkungsverfahren), köztudomás szerint, már az ókorban ismeretes és használatos volt. (L. Lenormant Monn. et méd. 42—43. l. és Num. Zeitschr. VIII. 243—251, és XII., XIV. évf.) Mindezen bélyegek egyetlen apató (patric. poinçon) segélyével mechanikus úton lettek sorjában a fémaljzatba beléverve. Így a vésnöknek csak egyszeri munkájába került a domború bélyeg elkészítése, melyről tömérdek homorú bélyeget (matric. coin) lehetett másolni. Ha nem így állna a dolog, nem lenne magyarázható a sorozatos bélyegeket viselő nagy aljzat egyetlen darabban!

a lapka a verés alatt mintegy bele feküdt, bele ágyazódott, s így nehezebben ugorhatott ki helyéből, a felső verőtő pedig szintén a lapka rögzítésére szolgáló, csapszerű nyúlvánnyal volt ellátva. A quadratum incusum tehát *nem* az érem domború előlapjának megfelelő *alsó* bélyeg, hanem a homorú vagy lapos hátlapnak megfelelő *felső* verőtő csapszerű alakjának a lenyomata.

b) Némely bój aranypénzeink készítmódjának helyes megítéléséhez és típusaik megértéséhez szükséges tudnunk, hogy a legrégebbi kisázsiai *vert* elektrum pénzek közt olyan fajták is vannak, melyeknek bélyeggel vert veretei (típusai) *semmit sem ábrázolnak*, hanem határozottan *esetleges*, szabálytalan benyomásokból, meg nem határozható ránczolszerű emelkedésekből, olykor dudoroktól megszakított vonalakból, vagy egyszerű barázdákból, végre ismét más példányokon apró ékalakú beverésekből állanak.*

Az ilyen fajta *jelentés nélküli* típusokat «bizonytalan» vagy «szándékolatlan» típusoknak nevezhetjük. Ilyenféle technikai kategóriába tartoznak a nádasdi (Sopron m.) bój aranypénzlelet túlnyomó részén kívül azok az 1771-ben Podmoklban (Csehország) talált bój aranypénzek, melyeket Wydra S. (Abhandlung etc. 27—28. l.) öntvényeknek tekintett, típusaikat pedig ő és Voigt (Schreiben, 36. l.) a legnaivabb és legkülömbözőbb módon kommentálták: barátot, halálfejet, czukorsüveget, stb. vélvén látni rajtuk, végül pedig bevallják, hogy e típusok jelentését megmagyarázni képtelenek. Újabban már egyáltalában nem is tettek rá kísérletet. — Hasonló érmekeket állítólag újabban ismét találtak Podmoklban, (l. Forrer R. gyűjteményét) és Brassó táján (3 db a bécsi cs. és k. éremtárban).

A következő közleményben áttérünk kelta és egyéb barbár pénzeink verési technikájának fokozatos fejlődésére.**

Gohl Ödön.

* «Il en est, dont les deux faces ne représentent, dans le champ de leurs estampilles en creux ou en relief qu' une sorte de chiffonage grossier du métal, sans qu' on puisse distinguer, sur le poinçon, la moindre intention de gravure.» (Babelon: Les origines de la monnaie, 106—107. lap.)

«En Asie Mineure . . on a commencé de frapper de monnaies d' électrum dont les deux faces ne représentent en creux ou en relief, que des rugosités l'indéfinissables». (Babelon i. h. 108. lap.)

Lásd még Lenormant F.: az Annuaire de la soc. franç. de num. IV. 1874. 203—204. l. és B. Head: Catalogue of The greek coins of Ionia I. t. 3—5 és 7 sz. — Ábrák: Babelon i. h. 107., 109. és III. l.

** A fokozatok egymásutánját a technológiai fejlődés logikai sorrendje szerint állapítottam meg. Ez annyiban nem felel meg mindég az időrendi egymásutánnak, a mennyiben itt nemcsak egy törzs, hanem hazánk összes kelta és általában barbár érmeléséről szólok, a különböző törzsek pedig, kulturájukhoz mérten, a pénzverés dolgában is igen különböző fokon állottak, esetleg ugyanazon időben is. Az időrend megállapítása külön tanulmányra szolgáltat alkalmas tárgyat.

LEVELEZÉS.

I. MILESZ BÉLA: A TISZAFÜREDI MÚZEUM 1900. ÉVI GYARAPODÁSÁRÓL. A múlt év folyamán eszközölt ásatásokkal fényesen gazdagodott régiséggyűjteményünk, ásattunk nov. 19-től nov. 30-ig a tiszafüredi *Ásotthalom* őskori telepen, honnan muzeumunk már előbb is gazdagodott, de a melynek nagy része még ásatlan, és a szomszédos poroszlói *Rábolyi pusztán*.

Az Ásotthalom Tiszafüredtől keletre egy jó kilométernyire van, a Debreczen felé vivő országút bal oldalán, gyengén emelkedő lejtős területen, köralakja most 250 méter kerületű. Hajdan nagyobb volt; északkeleti részét a régente alatta folyó Tisza elsodorta; hogy ezen a részen czölöpök és gerendák maradványai nyomai az itt megejtett ásatáskor feltűntek,* délnyugoti részét a rajta keresztülvonuló országút szeldelte el. A régi Tisza helye most mellette egészen mentett tér s földművelésre szolgál, a többi oldalakon szélesen elterülő legelők vannak, nagy terjedelmű ős-sírterületeket tüntetve fel közvetlen a halomtól keletre és nyugatra vonuló lapályon, mely sírok igen mélyeknek találtattak. A halom nem oly csúcsos, mint az alföldi egyéb halmok, eredetileg is lapos tetővel bírt, melyet emberi kezek 4—5 méter magasságban alkottak s mintegy terraszt képezett a víz mellett. Az ásatásoknál benne feltűnő rétegek fölülről lefelé a következők: termőföld, hamuval kevert föld, sárgafölddel vegyes hamu, csigateknőtörmelékekkel vegyes hamukeverék (pergelt v. égetett gabonaszemekkel), tűzhelyek, tűzpadok rétege, pernyésfenék tűzhelyes réteg, ezek alatt az élő fekete föld. A tárgyakon kívül telve van szelid és vad állatok csontjaival, madár-, hal-, kagyló- és egyéb ételmaradványokkal; benne fel lehet találni a veres-rézkort is; bronz tüket és tekerceket mindjárt a halom hamualatti rétegében találtak.

A halom északkeleti részét évekkel ezelőtt Tariczky Endre elnökünk búvárolta; mi most a délkeleti részt, mely még nem volt megbolygatva, ásattuk meg 14 méter hosszúságban, 4 méter szélességben, 4—4.50 méter mélységig, vagyis az őstelep fenekét képező eleven földig. Eredmény következő: *Kőeszközök*: négy őrlőkő, ketteje trachit lapos fenékkal, ketteje vöröses homokkő gömbölyded fenékkal, a legnagyobbinak hossza 40 cm, szélessége 20 cm.; két kőalapács, egy simítókö, csiszolás által négyszögre idomítva, 2 csiszolókö, 4 db törő v. morzsolókö, felső őrlőkövek, zúzásra 2 db, egy lyukas, felfüggeszthető fenkö. — *Csonteszközök*: 4 bordakés, használatból kopottak és fényesek, 4 borda-

* Romer Fl. a «Compte-Rendu» II. k. 1. r. 36. lapon említi az Ásotthalmot azon czölöpmaradványokkal, melyeket Tariczky E. fedezett ott fel az alsó földrétegekben.

simító, edénygyártáshoz, használatától kopottak; 8 db csontlyukasztó és ár, csiszolókövekkel hegyesítve, nagyságuk 9—15 cm. közt változik s épek. Csonttűk, egészek és töredékek, 11 db, fenőkövekkel hegyesítve, 4—14 cm. nagyságúak; köztük különösen meg kell említenünk a legnagyobbat, mely sajátos ügyességgel van alkotva, úgy, hogy a gyöngye hajlású agancs le van faragva hegyben végződőleg és csiszolva lapos tű alakra, csupán a vastag végén van egy köpű hagyva, mely a tű fokát képezi és ez nem keresztben van átlukasztva, hanem a tű hossza mentében; az egész igen szépen ki van köszö-rüléssel pallérozva s egészen ép példány, hasonmását még nem láttuk. Ide sorozzuk a két csuka-állkapcsot is, melyekből a fogak kiszedtetvén, szintén lyukasztásra idomítottak és használtattak. — *Agancstárgyak*: egy agancskalapács, két agancsfokos, nem egészen épek; három agancskapa, a használati símaság és kopás jeleivel; 2 agancslyukasztó, a gyakori használatától simák és fényesek; egy agancsfűző lyukkal, fényes, kopott; 3 agancs cifrázó, agyagedény készítésnél, 3—3 ággal. — *Agyagtárgyak*: két db alacsony virágcserephöz hasonló, durva művű és égetésű edény, festés, cifrázás és fülek nélkül, — utóbbiaknak nyoma sincs, — 8—10 cm. szájbősséggel, 7 cm. magassággal, bennök pergelt búzaszemek; 1 ugyanily alakú, alacsonyabb, a karimán kicsúcsosított kis fogófüllel; 2 kis gyermek-játékbögre, fülek és cifrázat nélkül; egy lapos, majdnem tányér alakú csésze, füsttel feketítve, a száj karimája befelé hajló, átlukasztott kis füllel, felső bősege 14 cm., magassága 4.50 cm., felfűzhető ívövedényül szolgált; 1 kis bögre, füsttel festve, cifrázat nélkül, füle letörve; 1 gömbölyű fenekű csupor, pergelt búzaszemekkel telve, füle letörve; 1 gyengén dudorozott kis bögre, minden egyéb cifrázat nélkül, benne halpikkelyek, ugyanily kettő nagyobb, a perémjükön már kézi eszközzel húzott körvonal díszítésekkel; két kis dudoros edény, körtalpas fenékkal, ezek a dudor- és körCIFRÁZATOKON kívül zig-zeges karczolatokkal is vannak díszítve; 1 nagyobb gömbölyű fenekű csésze, gyenge dudorzzattal, fél és egész kördíszítésekkel; 1 talpas fenekű findzsa jól kihajló szájjal, a derekától a peremjéig kettősen karczolt zig-zeg díszítéssel; egy talpas fenekű kis tálacs, pontozott és szabálytalan zig-zeg díszítéssel; edény-talpak mint töredékek 3 db; egy szűrő edény, csak a felsőrésze van meg, az eddig talált lapos szűrőedényektől elütőleg ez bögre alakú volt, füsttel feketített agyagból, a szája hosszúkás kör 6—6.50 cm. átmérővel s két oldalt fogásra vagy támasztásra alkalmas csúcsnyújtványokkal bír; 6 db mécs, a legnagyobb-nak hossza 20 cm., szélessége 9 cm., a legkisebbé 8 és 5 cm., mindegyiknek egyik oldalán a szélből kitagozódó fogóbütyök van. Kisebb-nagyobb edény-töredékek, fogantyúkkal, dudorokkal s az edénydíszítés, cifrázás különféle jellegzésével; némelyiken, kivált a nagyobbakon durva szövetlenyomat vagy épen vesszőlenyomat képezi az általános dísz, másokon hármass létrasoros karczolat-sok épen nem mértani kivitellel, egy pár darab, grafitall festett már ízlésebb, tökéletesebb cifrázati motívumokat mutat. Agyagkunyhódíszek töredékekben; kiváló egy töredékdísz vörös égetett agyagból, meglehetősen geometriai figurákkal; 1 agyagsúly vagy nehezék az ismert csonka gula alakban, lyukkal; 1 db áldozati tűzpad, 40 cm. átmérőjű, átlag 7—9 cm. vastag kerek vörösre égett agyag-padnak a negyedrésze, többi része széttört; egy vörösre égetett agyagláb, egé-

szen tömör, magassága 19, talpköre átmérője 16, teteje átmérője 11 cm., közepe karcsubb 10 cm. átmérővel. — Innen kaptunk ez alkalommal még mindjárt a felső rétegek egyikéből egy szárnyas bronzvésőt, hossza 11 cm., szélessége 2—3—5 cm., legnagyobb vastagsága 2 cm., — és 2 bronzgömböcsőt is, melyek tűgombok voltak. Így a halomból ez alkalommal 113 db tárgyat nyertünk; az eledelül szolgált állatok nagyszámú csontjaiból nem vettünk fel semmit, ezek régebbi ásatásokból bőven vannak.

Másik ásatásunk a *pusztá-rábolyi*. Pusztá-Ráboly az egri székes főkáptalan tulajdona Poroszló határában (Temes m.) 4:50 kilométernyire a községtől, északkeleti irányban. Itt tulajdonképen három őstelep merült fel, u. m.: a kubikgödör, a téglavető s a kápolnadomb. Az uradalmi gazdasági telepet körülvevő védgát kubik gödrében a *falka* években őskori sírokat fedeztek fel, összezsugorított helyzetben fektetett porladozó csontvázakkal, bögre, csupor, diszes edény-mellékletekkel, melyek az egri érseki muzeumba kerültek; itt két sírt bontottunk fel, melyek igen mélyek, csontvázakat, keletrenéző fejekkel, zsugorított helyzetben találtunk, de edényeket vagy egyéb mellékletet nem. Itt tovább most nem kutattunk, mert célunk másfelé volt. Másik hely a téglavető, a tanyától jó kilométernyire, az Eger vize mentén, ez szakadozott partot képez s belőle Dudás József tisztartó úrtól már előbb kaptunk tárgyakat, u. m. ősméltós állat szárcsontjából készített szerszámot (háló-szövő-vetélőt), csinos és ép serpentin kövésőt, agancseszközöket s az agyagedény díszítés különféle (kezdetleges és előhaladottabb, szebb) változatait feltüntető egész és töredék edénydarabokat. Itt sem ástunk, mert a téglavető telepet a rendes munkálat sodrából nem lehet kivenni, de a tisztartó úr megígérte, hogy a mit a téglavető munkaközben találандnak, azt muzeumunknak fogja adni. Ásatásunk itt ez alkalommal a Kápolnahalomra irányult, a melyből az ekék időnkint több régiségtárgyat vetettek ki s a melyről ezért biztosra vettük, hogy ősrégi tárgyak telepűl. E hely a gazdasági teleptől keletre csak néhány száz lépésnyire fekszik, az Eger vize partjai felett, melynek kiáradásai sokszor a domb alját mosásák. Felfordított teknő alakú halom ez, mindössze 28 méter hosszúsággal s 3—8 méter szélességgel, 2—4 méter magassággal. Két méter szélességű s az eleven földig mélyedő keresztárkokat húztunk benne. A rétegek csaknem azok, mint az Ásotthalom rétegei, de az égetett földes hamus rész kevesebb benne; feltűnt mindjárt az is, hogy e halom már bolygatott volt, egyfelől a vizár mosta, másfelől meg az eke hordta. Ásatásunk azért nem mondható eredménytelennek, mert a következő tárgyakat nyertük: két kézi őrlőkő, egyik lapos fenékkal, felső morzsoló kővel, trachit, másik gömbölyű fenekű, vereses homokkőből, szintén morzsolókővel; 3 kövéső (serpentin), 1 kőbalta (tör.), 1 kőalapács éle, 1 kova lánshaegy, 1 kova nyílhegy (pattogatottak), 1 kővakaró, timár czélra. *Csonteszközök*: egy szövő csonteszköz, őzagancsból csiszolás által hegyesítve, a fonal vagy zsineg befogadására két lyukkal, igen finom szerszám, 7 cm. hosszú, hasonmásai az Ásotthalomból kerültek muzeumunkba; csontlyukasztók, áruk 6 cm.-től 15 cm. hosszúságig; 4 db emlőscsontból, egy pedig csuka-állkapocsból köszörülve, csiszolva; egy csontkanál, a kerek fej 5 cm. átmérőjű, nyele letörve. *Agancseszközök*: egy agancskap, nyele letörve,

egy agancsfokos lyukkal ; 4 db agancslyukasztó, egyen két oldalon megkezdett lyukfurás nyomai láthatók, ez így fűző lett volna, három agancsczifrázó, edénykészítésnél, 3—3 ággal. — *Agyagtárgyak* : egy dudoros szélke talpas fenekkel, grafittal feketítve, füle letörve, pontokkal, kör és körív czifrázatokkal ; egy nagyobb és egy kisebb mécs ; orsókarikák öt db, ezek legnagyobbika sugaras vagy küllős karczolat-díszszel, köztük 4 lapos de egy kerékagyszerű tagozattal bír mindkét oldalon, melyen fut végig a lyuk. Egy kis agyagállat, szürkére égetve, 1 sisakalakú kis fedő, a csúcsán átfűzhető lyukkal ; 8 db edényrész, durva művűek és égetésűek, kezdetleges czifrázatot : szövet- és vesszőnyomatot mutatnak ; 1 agyagsúly vagy nehezék, ferde csonkagula alak, nagy kopott lyukkal ; égetett agyaggömbök vagy golyók, mogyorónagyságuaktól tyúktójás nagyságuakig, 19 db, ezek parittyagolyók vagy részben koczkajátszó golyók lehettek ; 3 db gyöngy, kagylóból csiszolva, a felfűzésre lyukakkal. Bronzlelet itt sem volt egyéb, mint két fibula töredék. Innen nyert darabjaink száma 65. Gyűjteményeink az év folytán szíves adományozások által is gyarapodtak. Wattay Gusztáv pomázi ügyvéd és földbirtokos ujólag egész kis gyűjteményszámba menő ajándékkal szaporította muzeumunkat ; ezek : római edénydarabok Szent-Endréről, a római castrum helyéről ; tégladarabok római sírokból, melyek összerakva képezték a koporsókat ; aquincumi tárgyak : szabályos hatoldalú téglahasábok, szobapadló kirakat részei ; fürdőszoba mozaikpadló színes téglái ; egykoru színes üvegedények darabjai. A pilisszentkeresztii zárda közelében volt kisebb klostrom mellett (pomázi határ) talált tárgyak, u. m. : nyílhegy, régi sarkantyúk, bronzkarika, rézcsat, boglár, kardvég, lószerszám díszek, régi kulcsok, cserépdarabok, köztük egy bélyeges fülű.*

Az összes gyűjtemények az év folytán következőleg szaporodtak : az éremgyűjteményben 14 darabbal, régiségek osztályában 286, vegyes tárgyakban 92, a könyvtárban 408 dbbal, összesen 800 dbbal. Az 1899. év végén volt a négy osztályban 8391, az 1900. év végén 9191 db, és pedig : az éremgyűjteményben 2367, régiségek osztályában 2559, vegyes tárgyakban 921, a könyvtárban 3344. Az érdeklődés a közönség részéről, a szíves adományozásokon kívül, a muzeumi helyiség látogatásában a múlt év folytán is élénken nyilvánult. A tárlatot a vendégkönyv kimutatása szerint, a helybelieken kívül, 130 idegen látogatta, míg 20 év alatt 2560 idegen látogatót jelez a névsor. Az egyleti tagok száma 110, mind helybeliek. A könyvtár használata igen élénk.

Tiszafüred, 1901. márcziusban.

Milesz Béla.

II. KÖZÉPESY GYULA: RÉGÉSZETI KUTATÁSOK ÉR-KÖBÖLKUTON BIHARVÁRMEGYÉBEN. Miután a sikerrel kecsegtető ártándi avartemető kikutatása iránt a biharmegyei és Nagyvárad városi régészeti s történelmi egylet által adott megbízásnak, a felmerült különböző, de leginkább a szeszélyes időjárás okozta akadályok miatt én s volt múzeumi őrtársam, sajnos most már néhai Cséplő Péter ** főtitelendő úrral ez évben eleget nem tehettem, de

* Analogiát mutat a Kugler Alajos által leírt s közölt bélyeges cseréptárgyak 8. sz. darabjához. Arch. Értesítő 1901. I. sz. 76. l.

** Meghalt 1900. év nov. 10-én éjjel.

hogy ezt pótolva, tevékenységünknek bizonyítékát adjuk, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége által nyújtott anyagi segílyt a kitűzött céljára fordíthassuk, hogy a jövőre sikerrel biztató új kutatási területet előleges szemle által is szerezhessünk, hogy a régészeti eszme támogatására új embereket toborozhassunk: elhatároztuk, hogy én első sorban egyedül a még régészetileg kevésbé ismert Berettyó közép- és felső vidékére, mint a már eddig is szórványosan érdekes, de különösen réztárgyakat* nyújtott részére menjek, másodsorban pedig néhai Cséplő Péter úrral együttesen B.-Szent-Mártonba egy Kúnhalom felásatására menendünk ki. Megegyezésünk értelmében tehát — főleg miután a múzeumunkat ismételve meglátogató festész s földbirtokos Horváth Barnabás úr előttem felemlítette, mikép lakhelyén Kőbölkúton ép úgy, mint a szomszéd közeli s távolabbi területeken nemcsak különböző terjedelmű már megbolygatott és felásatlan halmok vannak, de különböző korbéli régészeti emlékek is fordultak és fordulnak jelenben is elő, s hogy erre néhány évvel ezelőtt úgy a néhai Bölöny Sándort, mint néhai Cséplő Péter urat is eredménytelenül figyelmeztette, s hogy ennek következtében az addig általa gyűjtött 200 darabra menő gyűjteményét barátainak elajándékozgatta; a miért is vérmes reményekkel eltelve: a múlt évben, október hó 14-én Kőbölkútra utaztam s néh. Cséplő Péter úr itthon kifejezett kívánságához képest első sorban népvándorlás és honfoglaláskori emlékek iránt nyomozva, miután ebből kitűnt, hogy a község külső határába szétszórta fekvő kilencz halom egyike melletti közeli utárkában odavaló lakós Balaskó Sándor ácsiparos egy háromélű vas nyíl-hegyet, egy másik halom mellett pedig egy vaskardot leltek, de a melyek szavahihetők állításaként elkallódtak, továbbá, hogy egy harmadik halomban Horváth Barnabás úr birtokán a múlt évben egy elporlott emberi csontváz, bőrruhafoszlányokkal, alatta pedig egy egyenes folyosószerű bejáratlalt bíró földalatti gömbölyű kamaraszerű üreg merült fel, a mint ennek nyomait láttam is, ugyan azért is a község két ellentétes pontján, két különböző nagyságú halmot, különböző nap, különböző irány, de kellő terjedelem s mélységben sajnos, eredménytelenül kutattam meg, csak annyi tűnven ki, mikép mindkettő felhordott mesterséges szántás által igen ellapított, egyikében egy őskori edény nagy füle és egy kis fekete szarúkö-darabka igazolta, hogy a feltöltésre oda hordott földdel együtt kerültek a halom szélébe.

Az ezután beállott másfél napi esőzés után, házi gazdám beltelke fölötti saját, úgy a szomszéd társai tulajdonához tartozó hosszú, elnyúló, a múlt évben rigolirozott szőlő s burgonyás területein tartva szemlét, a látható sok hamu, az egy ősi cseréptörmelék, ősi telep, lakhely, urnatemetőre engedvén következtetni, három különböző helyen különböz terjedelemben kíséreltem meg az ásatast, de megőrzésre érdemes lelet felülről lefelé függélyesen haladó rátett díszítésű edényperem darabon kívül egyébbel — nem találkoztam. Szavahihetők

* Rézbalta Pusztatóthról, analógiája a Pulszky Fer. Rézkor Magyarországon 59. lap. 2. sz. a. Ugyanaz Tótiból Benicz István által 1897-ben ajándékozott 2 db szép példány 54. lap. 3. sz. a. Darvay Ferencz által adott 2 élű szép csákány 1896-ba, mint 30. lap 3-ik sz. alatti a Krajnikfalváról kerültek.

állításaként a jelzett területen több kisebb-nagyobb cserépedény s bronztárgy került ugyan elő, de ezek már elkallódtak, összetörték.

Ezek szerint, ha ásatás által nem kedvezett is szerencsém, kipótolta ezt ajándékozás, s tapasztalat nyújtása czímén ment. Házi gazdám, Horváth Barnabás úr nem engedve, hogy üres kézzel jöjjenek haza, részint az újabb időben maga által gyűjtött, részint több községi lakós által gyűjtött s alább felsorolt tárgyait ajándékozta, illetve szíves közvetítése által ajándékoztatta egyletünk gyűjteménye gyarapítására, a mint ez kipuhathatott adataikkal alább következik; ugyanis: Szarúkö szakócza fekete színben, melynek hossza hét cm., szélessége öt cm. hét mm., egyik oldalán lepattogatva, másikán meg eredeti vágott felülettel. Ily nagy darab múzeumunkba még nem került. Találtatott a 80-as években a Kőbölkút melletti Ér-Olaszi község határában. — Kőkalapács, előrésze élén csonka, úgy a ferdén fűrt nyél lyukánál két darabba törve, felülete síma zöldes szürkészínű, mostani hossza 10 cm. öt mm., szélessége a közepén hat cm. öt mm. Lelte egy kőbölkuti lakos ugyanottan. Obszidián hasított, fakószínű, 11 cm. hosszú, fent négy cm. öt mm., alól három cm. egy mm. széles késpenge. Múzeumunkban e nemből még ez a legszeleesebb s legvastagabb darab. Lelte F. Szilágyi Sándor Kőbölkúton a múlt évben. Orsókarika, agyagból hat cm. két mm. átmérővel, vastagsága a közepén 17—18 mm., szélén egy cm. Felülete érdes. Merőke agyagból, füle letört, kisebb fajú,* magassága hat cm. nyolcz mm. Talpátmérője négy cm. öt mm. Lelhelye két társával Ér-Olaszi határában levő Nagy-Olaszi nevű hegyen Balaskó Sándor szőlője. Ő maga lelte 1900-ban. Tör, kard vagy lándzsacsúcs? csonka tört vége veresrézből** a hossza hét cm. hét mm., hosszában közepén erősen kiemelkedő gömbölyű bordával, mely nyolcz mm. Éle a széleken letöredezett. Lelhelye a székelyhidi Majorközi sikátorban levő domb vízmosásos része. Lelője ismeretlen; 1899-ből. Rézbaltácska, a melynek hossza csak 12 cm. s öt mm. Felületének érdekessége azt mutatja, mikép öntetése után nem kalapáltatott, de lelője vagy más valaki erősen súrolta. Találtatott Kis Miklós által 1900-ban Jakab Német Sándornak a kőbölkuti Öreg-hegy nevű szőlőjében. Múzeumunkba ilyen, a korai rézkorból eredő kis alak még nem került. Nyélluk átmérője 22—24 mm. metsző él átmérője 17 mm., míg igen tompa foka két cm. hét mm. széles. Hajlása a hosszában igen csekély, majdnem lapos vízszintes. Ugyanígy, de nagyobb Pulszky Fer. Rézkor Magyarországon cz. műve 53. lapján való felemlítés szerint Pusztatóton is találtatott ugyanis Biharmegyében két darab tölcser alakú bronzboglár, oldalaikon 2—2 hosszúkás háromszögű nyílás. Magasságuk hat cm. nyolcz mm. vagy hét cm. két mm., alól inkább hosszúkás nyílásátmérőjük három cm. 1—4 mm.; felső csöves részükön 5—5 gyűrű. Külső felületük síma, kékeszínű, mintha ón vagy ólommal lennének behúzva, valószínűleg az ón és réznek kellőleg össze nem

* Ilyet a Guttman-féle téglavetőből az elmúlt nyáron kilencz darabot hoztam be, de különböző alakkal. Kőbölkúton a fentivel együtt még kettő került, de ezeket egy odavaló egyén pálinkáspohárrá léptetve elő, megtartotta. Egészségére!

** Pulszky Ferencz, Rézkor Magyarországon 1883. év 63—64. lap, 5-ik ábra, a 64-ik lapon leírthoz hasonló lándzsacsúcs elgörbülve van múzeumunkban is.

keveredéséből előállott körülmény. Találta nemcsak ezeket, de állítólag még 20 társát a következő tárggyal együtt Kőbölkúton 1889-ben Katona N., szántás közben eke által vettette fel Bozsa Sándor Iszalagos nevű dűlőjében. A 20 db a K. Előljáráságnál kallódott el. Nemcsak ily alakú síma, de felületén diszitett bojtfaj alakot mutató darab is van múzeumunkban, a mi azon gondolatot ébresztette bennem, hogy ezekbe bőrszineggel átkötött lószőrösöm huzattathatván be, csakugyan lószerszám csüngő díszül szolgálhatott. A mai dísz-lószerszámokon is van sárgaréz lemezből ily bojtfaj.

Holdas alakú csüngő boglárka bronzból, magassága négy cm.; szélessége három cm. két mm. Ez a kisebbek közül való, mert múzeumunkban vannak sokkal nagyobbak s csinosabbak is. Ez szinte a görcsre kötött s csőröcskéjén keresztül húzott bőrszinegen csünghetett emberi ruha vagy lószerszámon. Találtatott az előbbiekkal együtt s egyszerre. Kint létemkor a szántóföld már bevetve lévén; ez alkalommal ott, az eső miatt is, még szemlét se tarthattam.

Ismeretlen rendeltetésű bronzöntvény, a melynek ovális karikája alatti részén két oldalt két lefelé álló gallérkája között alól egy kapocs feje vagy füle van. Hasonló ez az úri fogatok lószerszámjain levő s a gyeplőszárakat magába fogó kulcshoz, csak hogy ezek vége csavarmenetű s ezzel vannak fel erősítve. Teljes magassága hat cm. öt mm., átmérője öt cm. 3 mm., a kapocs fülátmérője a tövénél 24 mm. Fölületén öntési hiba, ebbe széndarabka, szép zöld patinás, a mely egy részén foszladozik.* Ez uj s még nem közölt tárgyat Horváth Barnabás úr vette kőbölkúti állandó lakos s kovácsiparos Erdei Sándortól, két más egyenlő társaival együtt az 1890-es évek egyikében, s így azt hiszi, hogy ez kőbölkúti lelet. A másik kettőt rokona Varju Elemér úrnak ajándékozta. Szerény véleményem szerint, ez kelta bronz-láncz végére alkalmazott akasztókarika szolgálatát teljesíthette, a mint a mostani szekérlánczok végein is van egy külön nagyobb karika. A kapcsos fülét borító leálló gallérkák vagy szárnyak megnehezítik alkalmazhatóságát, avagy talán ezek most már nem eredeti helyzetökben vannak? Vasból állatti lábra való patkó, mely igen lapos, két szára végein kis alacsony szeggel. Teljes magassága 10 cm. nyolcz mm., legnagyobb szélessége 11 cm. és öt mm. Oldalain 3—3 szeg nyilással. Ajándékozta Horváth Barnabás, ki azt 1886-ban kőbölkúti kovácsmester Erdei Sándortól vette; így odavalónak hiszi. Múzeumunkban van ilyen, de nagyobb és még 3—4 más formájú. Ácssezercze és saruvasak is találtattak Kőbölkúton, de erélyes szorgalmazásomra se tudták előkeríteni.

Hogy ezek után legalább részleg a környező vidékkel is megismerkedhessem, mint a mely a Berettyó szélesebb völgye mellett eldugva, mintegy praedestinálva volt az őskori népek tanyahelyeiül, házi gazdám előfogatán a külső határban levő halmok útbaejtése mellett Apát-Keresztúrra, az itteni átmeneti stílus, téglából épített egyház még fennálló egy oldala, majd a mellette levő domb fensíkján levő őskori cserép- s csonthulladékkal borított telephely megsejmlélése után pedig Mónos-Petribe hajtottunk által, hogy az itt

* Ily alakú bronztárgy se Hampel J. Bronzkori emlékek Magyarországon című művében se a régibb középkor (IV—X) emlékei között, vagy könyvtárunkbeli művekben elő nem fordúl

teni három földvár, Belső földvár* nevezetűjét, a mely kettős árok s kettős földsánczczal bir, kis területű, mely a síkon a Berettyó mellett fekszik, meglehetősen jó fentartásu, belseje szántás alatt áll — meglátogatva, Margittára vonultunk be, hogy ugyancsak M.-Petri községének túlsó felső részén magas dombok közé dűgva szinte magas domb tetején egy árokkal körül vett, lábánál folyóvízecskevel két oldalról övezett s a nép nyelvén Ungorának** nevezett prähistorikus bronzkori vártelep helyet is megsejlemlélhessük, a hol is a most már bevetett területen sűrűen előforduló s a bronzkort jellemző kör, csigavonalú, csücskös díszítésű s egy drb szürke kovadarabot szedtem fel bizonyítékul elhatározva, hogy az ez úttal meg nem szemléltetett harmadik úgynevezett Felső-Földvárat ép úgy mint a Belső és Ungorát a jövő évben felmérendem, lerajzolandom, bennök ásattatok, hogy az eredményt közölhessem. Továbbá, hogy jutalomban is részesüljek, M.-Petriben lakó Lichtmann Margit kisasszony egy orosz nikkell, egy veresréz szerb közforgalmi, egy sárgaréz magyar emlékéremmel, egy héber tantusz pénzzel, egy fordított betűs pecsétnyomó lappal, mely ATÉLSIK Kis-Léta felirattal bir, és egy kis síma ólom illatszer-tartó régi kulacsocskával lepott meg.

Továbbá, miután künn tartózkodásom utolsó napján az ismét beállott eső fedél alatt honnmaradni kényszerített s házi gazdám néhány bizalmi embere a lefolyt ásatás s kutatás eredménye iránt érdeklődve felkeresett, ez alkalmat én megragadva, a néhai Rómer F. által «Húsz év után» cím alatt kiadott, s a régiségek beszołgáltatására szolgáló felhívása I—I példányát annak felolvasása, megmagyarázása után továbbterjesztés végett nekik átadtam, de ezen kívül még a magammal a helyszínére kivitt Archæologiai Értesítőnek egy pár a Honfoglalás és Népvándorlásra vonatkozó emlékeit tartalmazó füzet rajzait is megmutatva, szövegét felolvasva megmagyaráztam, mert itt ép úgy, mint másutt sokszor volt alkalmam ezen egyforma kifejezést: «Hja, uram, ha én tudtam, hallottam volna, hogy ez micsoda, hogy ez is ér valamit: elhányódott», hallani, felébresztve bennem azon gondolatot, minő czélszerű, előnyös volna a kő-, réz; bronz- s vaskor legismertebb emlékei alakzatait feltűntető egyszerű papírlemez tábláit a községek tanácsháza falain kifüggeszteni.

Továbbá, hogy a szerencse általi megréftatást avagy boszantást se kerüljem el, hazaérkeztem után pár napra Horváth Barnabás úr levélben arról értesített, mikép eljövetelem napja estéjén egy köbölküti lakos, a földjén levő halom aljából annak közepe felé vezetni tervezett pinczeásás folyamán a föld előtte s mellette beomlott, úgy, hogy két és fél öl hosszú egy és fél öl széles üreg állott elő, s ennek fenekén ásás közben őskori cserépdarabok merültek fel, kérdést téve, hogy nem rándulnék-e újra ki e halmot kikutatandó, tekintettel arra, hogy a tulajdonos rövid idő múlva a halom környezetét bevetni akarja? Én azonban, tekintettel a beállott alkalmatlan időjárásra s a közlekedés nehézkességére, a Berettyó-Ujfalúba is elhatározott kimenetelre a kellő instrukció közlése

* Borovszky Sámuel Honfoglalás története 1894. év 55-ik lapján mint honfoglaláskori szláv eredetű várak említettnek fel.

** Ugyanott.

mellett, a kiástatást a jövő évre tartottam fel: kötelességemnek tartva ezúttal, e helyen is Horváth Barnabás úrnak és kedves családjának, úgy a személyem, mint az általam képviselt ügy iránti érdeklődés, meleg ősi vendégszeretetet és szíves fáradozás, továbbá ajándékaiért is meleg köszönetemet nyilvánítani.

Végül az elsoroltak és egyebek alapján azon meggyőződés érlelődött meg bennem, mikép a röviden vázolt érdekes vidékre nézve, habár kissé elkéstünk is, de még se annyira, hogy a jövő évben úgyszólván községről községre járva, az elmúlasztottakat valamennyire ne pótolhassuk, és pedig annál is inkább, mert a sajnos értesüléseim szerint itt is élelmes vándorló üzerek járnak hátunk mögött, hogy a mindinkább keresztül vitt rigolirozás folytán felmerült ügyis gyérülő régészeti emlékeinktől idegenek előnyére megfoszszanak.

Nagyvárad, 1900 nov. 13-án.

Középesy Gyula,
muzeumi ör.

III. ORNSTEIN JÓZSEF: ADALÉK A RAVENNAS-FÉLE «CONGRI» ALKALMAZÁSÁHOZ. E napokban találtak itt a római castellum területén

kavicsásatás alkalmával egy 14 centiméter mély, 7,5 centiméter széles tárgyat égetett agyagból, mely — úgy látszik — hozzájárul a ravennai geographus eddigelé ismeretlen utvonalának e folyóiratban vitatott alkalmazásához. A tárgy áll két egymással 14 milliméter mély párkány által összekötött, felül zárt, alól nyitott, 2,5—7 milliméter vastag lapból, melynek egyike sík, másika domború, úgy hogy egy a szélességben ketté vágott fedett csónaknak a felét ábrázolják. Alapjára fölállítva a sík oldal, a következőket mutatja domború kivitelben u. i. legfelül három szakállas férfiarczot, a középső alatt a villámot, tehát Jupiterét, a bal- és jobboldali alatt a szigonyt, tehát a Poseidon, illetőleg a Nereusét(?), és alant oltáralaku, levéldíszszel ékesített keretben a következő feliratot: DIIS PROPI(TIIS) | M(ARCE)

HERENNI | VIVATIS. A tárgy rendeltetése tehát baráti ajándék, nagyobb azonban értelmi jelentősége, mennyiben határozottan az ezen vidéken gyakorolt hajózásra vall és mivel arra a kis Szamos egymaga 20 mérföldnyi összhosszával (Hunfalvy), rendesen sekély vizállásával, de annál több kanyarulatával, melyek p. o. a Kolozsvár-Szamosujvár közt szárazon 6 mérföldre rugó távolságot 9 mérföldre növelik, csupán közlekedési vagy szállítási czélokra nem elegendő okot szolgáltatott, inkább az ezen folyamon, mely nem régen a most már csak az egyesült Szamosban Deésen alól (néha visszavándorlás útján egyes példányokban idébb is) előforduló harcsával bővelkedett, nemkülönben a közeli mezőségi tavakon végrehajtott halászatra utal, úgy hogy azon faji rokonság- és alaki

hasonlatosságnál fogva, melyben a harcsa 's a conger egymáshoz állanak, a Congri név tökéletesen a Szamosujvár melletti római castellumra ráillik és azt kiindulási pontul véve, mint Kiepert Henrik a *formae orbis antiqui* XVII. tábláján tette, a ravennai geographus útvonalának többi részei is az általam ezen folyóirat i. h. kifejtett, újabban dr. Réthy László által Szolnok-Doboka megye monographiájában elfogadott módon a Szamos, Sajó sat. völgyeiben levő castellumokra alkalmazhatóvá lettek. A cserép hátsó oldalán a fazekas neve kezdőbetűi T. A. láthatók. Az annak grafitos máza miatt nagynehezen előidézhető fényképét Bogdándy Sándor pénzügyőri biztos szivességének köszönjük. Maga a tárgy magángyűjteménybe került.

Szamosujvártt, 1901. június végén.

Ornstein József,
őrnagy.

IV. DARNAY KÁLMÁN: SÜMEGHVIDÉKI SKYTHA LELETÉRŐL.

Sümeghvidéki őskori leletek érdekese képét adják azon mozgalmas életnek, mely a bronzkor negyedik (?) végső szakában (Kr. e. 700—500-ig) vidékünkön volt. A csabrendeki urnatemető bronz és vassal elegyes sírmellékletei, Somlyó nagyszámú hallstatti sírjai, Tapolcza avardombi, szigligeti, Szt.-Gróth polgárvárosi La-Tène sírok mind erről tanúskodnak. A somlyói és csabrendeki sírleletek és az említett La-Tène sírok összekötő kapcsaként korban a hallstatti sírokat követő és a La-Tène sírokat megelőző vagy azzal egykorú lelet az itt bemutatandó Sümeghtől nyugotra félórányira fekvő zala-mihályfai skytha sírlelet. A zala-mihályfai fenyősi dűlőben, sík területen néhány évvel ezelőtt az eke feltúrt négy darab póznára alkalmazható bronzcsörtetőt és egy szokatlan alkotású bronz buzogányt. A találó keveset törődve a dologgal, a leletet kamrája sarkába dobta, míg most, az elmúlt ősszel, a köznép részére kiadott ujságomból (Házi Barát) értesülvén, hogy a találók a régiségekért jutalmat kapnak, előkereste és behozta a több éven át heverő becses leletet. A lelet átvétele után azonnal megtettem minden lépést e területen való rendszeres kutatás megejtésére, de az abban az időben lehetetlen volt. Részből, mert a terület művelés alatt állott, másrészből a találó nem tudja a sík dűlőben ennyi év után megjelölni a lelet pontos helyét. Így az ásatást egyelőre függőben hagytam, míg a véletlen földművelés alkalmával előforduló leletekkel az ásatásra biztos támpontot nem nyújt. A találó elmondása szerint a négy csörtető eketúrásnyi mélységben egész közel egymáshoz került felszínre. Ugyane helyen, kissé távolabb a bronzbuzogány. A rajzban bemutatott négy bronzcsörtető egymáshoz teljesen hasonló és négy tagra osztható. A csörtető díszítésül szolgáló állati alak, az áttört bronzkúp, a benne forgó vasgolyó és a rúdvaló megerősítésére szolgáló vasnyújtvány. A csörtetők két darabja teljesen ép, kettőről letörött az állati alak, egyből hiányzik a vasgolyó.

A két ép csörtető messze hallható, a kolompnál élesebb hangot ad. A kutatót első sorban is a csörtető készítmódja foglalkoztatja és felmerül az a kérdés: miként jutott a minden oldalról elzárt, öntés útján készült bronzkúpba, a hézagoknál nagyobb vasgolyó, mely azon czélt szolgálta, mit

a harangnak a szíve. Ki az öntés mesterségét csak némiképen ismeri, két móddal is szolgálhat a vasgolyó mikénti elhelyezésére nézve a bronzkúpban:

A bronzcsörtető külső alakjához teljesen hasonló, úgynevezett előmintát készít fából, melynek fele része az egyik fele, a másikat egymásra illő fake-retbe foglalt agyagtáblába vagy jól összesúlykolt homokba nyomják. Az így támadt űrben helyezik el az űrnél a kívántató bronzfal vastagságánál kisebb (az óhajtott belső űrhez teljesen hasonló) agyagból készült öntőmagot, melynek közepén elhelyezést nyert a már előre e célra megöntött vasgolyó.

A belső öntőmagot az öntőminta falától távol tartja az egymással szemben elhelyezett kis agyag- vagy fapeczek. Az így előkészített mintában eszközöltetik a fémöntés és később a megkeményedett bronztárgy, törékeny agyagmagja kizúzatik és szabaddá válik a vasgolyó. Van a vasgolyó elhelyezésének napjainkban használt, valószínűleg már a fémművességben haladottabb öslakók által is ismert egyszerűbb módozata is. A bronzöntvény félig kihűlt állapotban kivétetik a mintából, mikor még a bronzfém teljesen meg nem keményedett és könnyebben hajlítható. A bronzcsörtető kúpján végig futó négy háromszögű nyílás egyikének oldala kifeszítettik annyira, hogy a nyílásnál nem sokkal nagyobb golyó beleférjen és a kifeszített rész a nyomot nem hagyó fakalapács segítségével helyreüttetik. Ilyen eljárást használnak ma is. A fémből öntött guba alakú, alól nyílással ellátott száncsengők golyóinak elhelyezésénél.

Kevesebb érv szól a golyó elhelyezésének harmadik módja mellett, t. i., hogy a golyó csövön át, az agyagmag golyó alakú vájadékába öntetnék, mert az öntés által képződött vaspeczket nem lehetne a mozgó golyóról eltávolítani. A csörtetők díszítésére a kúp tetején elhelyezett kezdetleges állatalak szolgál, melynek csak kivitele kezdetleges, de nem hiányzik az ábrázolandó állati alak jellege, mely első pillanatra felismerhetővé teszi a neszre figyelő füleit hegyező szarvasborjút. Ugyanezen állatnemre vall a csutafark is, mely az öntvényen határozottan felismerhető. A bronzkúp folytatása egy rövid $3\frac{1}{2}$ cm. hosszú köpű, ebbe beleerősítettek egy 8—10 cm.-nyi vasszeget, mely a nyélbe vagy póznába vezetett. A bronzkúpnek nemcsak oldalain, hanem fenékrészen is háromszögű nyílások láthatók. A csörtetők egykori rendeltetésére nézve nagyon eltérők a szaktudósok feltevései. Némelyek ösfoglalkozási eszköznek tartják, a pásztorélettel, a vadászattal hozva összeköttetésbe, vagy harci jelvényként kürtöt, zászlót helyettesítő eszköznek. Mások szerint kocsik, vagy sátrak póznáinak díszítéséül szolgálhatott. Mindegyik feltevés elfogadható érveinél fogva megfontolandó. A hazánkban lelt, eddig ismert Mihályfaihoz közel hasonló három csörtető, a József főherczeg tulajdonát képező somhidi,¹ a Bakits gyűjteményéből eredő² és Kállay miniszter gyűjteményében levő gerneszegi csörtetők³ mindegyike csutafarkú, erdőben élő szarvashoz hasonló állatot ábrázol, sőt Oroszország Rumnyi kerületének skytha halmaiban lelt

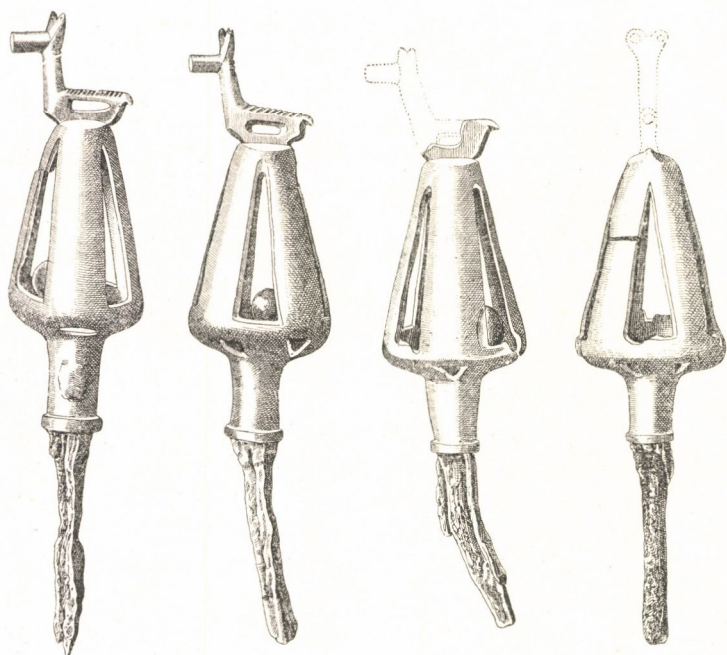
¹ Rajzát lásd Arch. Ért.: U. f. XIII. k. 5. sz. 400. oldal 21. ábra.

² Rajzát lásd Arch. Ért.: U. f. XIII. k. 5. sz. 401. oldal 22. ábra.

³ Rajzát lásd Arch. Ért.: U. f. XIII. k. 5. sz. 402—403. oldal 23—24. ábra.

csörtető szintén vadállatot, falán vadkanfejet ábrázol, mely talán egykor a tárgy jellemzésére is szolgálhatott. Így nem képtelen feltevés, hogy e csörtetőket a vadak felferésére a vadászok felé terelésre használhatták, hasonlóképen a fakelepelőkhöz, melyeket a mai hajtóvadászaton is alkalmaznak.

E feltevés különösen megállhatott azon egyesével lelt csörtetők rendeltetésének fejtegetésénél. De az újabb leletek mégis több érvel más irányt adnak a csörtetők egykori céljára nézve. A krasnokutski skytha tumulos leletei közt egy szétszedett kocsi- és sátordiszítés bronzrészei között köpűs sárkányok fordultak elő, melyek nyilván vagy a sátrat tartó póznákat vagy a kocsit ékítették. Miután itt Mihályfán a csörtetők négyesével kerültek elő,

SÜMEGHVIDÉKI SZKYTHA-LELET.

nincs kizárva, hogy hasonló diszítésül is szolgálhattak. Miután azonban csörtetőről van szó, több érv szól a kocsi, mint a sátor póznadiszítése mellett, mert a sátoroszlop a földbe ásatott, így a csörgőnek nem volt célja, míg a kocsin mint mozgó alkotmányon való alkalmazása annak jövetelét messziről jelezhetette. Ha ezen feltevés elfogadható, úgy valószínűleg a keréktartó-rudak (lőcs) végein alkalmaztatott és a csörtető kúp tetején levő állatalak testén alkalmazott téglalakú nyílásba szíj fűzetett, melylyel az a kocsi oldalához erősíthető volt. Ha azonban mégis vadüző célul szolgált, úgy a csörtetőbe valószínűleg pózna helyett rövid fanyél alkalmaztatott és a lyukba erősített rövidebb szíjnál fogva könnyebben hordozható volt. A mihályfai csörtetők kúpja 80 mm. magas, 50 mm. széles. Az említett három hazai csörtetőkön kívül a Mihályfai csörtetőkhez analógiát találhatunk a bukaresti és nagyobb szám-

ban a moszkvai történelmi múzeumban. A lelettel összetartozónak vélem az ugyanezen területen lelt különös alkotású bronzbuzogányt. A bronzbuzogány nyolcz gerezdre osztott dinnyealakot mutat. A gerezdek rovátkolt rudacsákkal vannak egymástól elkülönítve. A buzogány tizenkét tompa kúp alakú csücskéje a gerezdek mezőjén akként van elhelyezve, hogy egyikén egy a gerezdező közepén, a másikon kettő a széleken ül. A buzogány méretei 40×40 mm. Teljesen hasonló buzogány hazai leleteinkben ezideig nem fordult elő, külföldi leletek között talán az oroszországi skytha sírleletek nyújthatnának analógiát. Így ma még csak a közös lelhely szempontjából sorozhatom a leírt buzogányt a skytha leletek közé.

A leírt leletet kétségtelenül skytha sír szolgáltatta.

Igy az első hiteles skytha sírlelet Dunántúlról, a zala-mihályfai, mely körülmény őstörténeti szempontból figyelmet érdemlő fontossággal bír.

A skytha leletek magyarországi zömét Erdély, a Tiszavidék és Arad-megyéig Nógrádig a közbeeső vármegyék szolgáltatták. Az eddigi feltevések szerint eddig jutottak a Közép- és Dél-Oroszországból, a vereckzei szoroson át hazánkba tört skytha törzsek. Így önkénytelenül felmerül az a kérdés, vajjon a Dél-Oroszországból a vereckzei szoroson hazánkba tört skythák egyes törzsei jutottak-e el Sümegh vidékére. Vagy a Kr. e. VII-ik században kelet felől nyugatra vándorló skytha-törzsek, melyek a Dunánál megállapodtak,* vetettek-e szemet a Somlyón és Csabrendeken a bronzkor végső szakát követő virágzásnak indult hallstatti őstelepekre.

Ez utóbbi feltevés mellett több érv szól. Az Alpesek közelében fekvő vidékünk nemcsak a bronzkorban volt benépesített terület, de a bronzkort követő időszakban az alpesi lakók terjeszkedési vágyuknál fogva hatalmukba ejtették az életfentartás természetadta előnyeiben bővelkedő vidékünket, miről a százával előkerült hallstatti sírok bőven tanúskodnak. Így nagyon valószínű, hogy a skytha áramlatok szívesebben terjeszkedtek Erdélyben, hol nem voltak hallstatti telepek és könnyen uraivá lehettek a kevésbbé lakott területeknek és nem bocsájtkoztak bizonytalan kimenetelű harcra a náluknál talán erősebb, rendezettebb településben élő őslakókkal. Ekkép könnyebben elfogadható azon feltevés, hogy a kelet felől Kr. e. ezred év közepét megelőző századokban nyugatra vándorló skythák egy-két eltévedt törzse települt le Sümegh azon vidékén, mely még lakatlan volt. Bizonyítja ezt azon körülmény is, hogy Zala-Mihályfa környékén sem hallstatti, sem La-Tène sírok eddig nem fordultak elő. Így hiszem, hogy még az esetben, ha sikerül is a Zala-Mihályfán megejtendő kutatásom révén egy skytha temetőt felfedezni, nem lehet az terjedelmére megközelítőleg sem olyan nagy, mint vidékünkön általam felkutatott akár a hallstatti, akár La-Tène temetkező helyek, melyekben a nagyszámú sírok és az egyes sírok gazdagsága kétségtelenül, hosszas ittlétről, rendezett településről tanúskodnak. De erre csak a jövő fogja megadni a biztos feleletet.

Sümegh, 1901 augusztus hó.

Szentmártoni Darnay Károly.

* Reinecke Pál, Arch. Ért. XVII. 1. sz.

IRODALOM.

BUDAPEST RÉGISÉGEI. Régészeti és történeti évkönyv, szerkeszti dr. Kuzsinszky Bálint, 1900, VII. k. qu. 172. l. számos képpel. Közel két éve, hogy ez évkönyv megelőző folyamát alkalmunk volt ismertetni.* Hogyha e kiadványnak az a rendeltetése, hogy a főváros polgárságában ébren tartsa ügyünk iránt az érdeklődést, akkor nem czélszerű ily hosszú időközöt engedni az egyes kötetek megjelenésében, sőt a szerkesztőnek, ha nem pusztán néhány szakember részére jelenteti meg, inkább arra kellene törekednie, hogy negyed-éves vagy kéthavi folyóirattá változtassa kiadványát és lehető pontossággal jelentesse meg. Igaz, hogy akkor nem telnék ki a folyóirat 2400 koronából, mint most. Jóval többbe kerülne. De a főváros közönsége alighanem kétszerannyit is készséggel áldozna folyóiraatra, mert az eddigi kötetek is meggyőzhettek, hogy érdemes a főváros multjával behatóan foglalkozni. A változás az ívszám jelentékenyebb szaporítását igényelné, a mi által tért nyerne a szerkesztőség arra, a mit nagyon óhajtott tartunk, egy oly új rovatra, hol egy szorgalmas és figyelmes író a bel- és külföldi irodalomból minden adatot összegyűjtene, mely Budapest multjára vagy emlékeire vonatkozik; akkor telnék hely arra is, hogy a «fővárosi múzeum» rovatában részletes és gyakran illusztrált leírásokat kapjunk a főv. múzeum már-már tetemesen felgyűlt kincseiről. A fővárosi múzeumban a régi Pestet és régi Budát számos sikerült fénykép vagy színes rajz képviseli. Egy-egy színes reproductio érdekesebb városi részletekről minden füzetben a polgárság körében nagyon népszerűvé tehenét a folyóiratot.

E gyakorlati javaslatok után áttérve a jelen kötet méltányolására, örömmel elismerjük, hogy az méltán sorakozik az előbbiekhöz. Egészben öt közlemény van benne és a kötet végén van néhány oldalra terjedő «Értésítő», melyben a fővárosi múzeumra és az aquincumi ásatásokra vonatkozó hivatalos közlések foglaltatnak.

A kötetet megnyitják az utóbbi három év alatt az aquincumi múzeumba gyűjtött római kö emlékek pontos és gyakran igen sikerült illusztrációktól kísért leírások és magyarázatok a szerkesztő tollából. A rövid idő alatt egybegyűjtött kö emlékek száma hetvenkét darab, a mi fölötté gazdag gyarapodás. Az aquincumi tábor megállapítása szempontjából igen fontos négy mérföldmutató. Mind az óbudai téglavető r. társaság területén ugyanegy helyen

* Arch. Ért. 1899. 371—374.

került elé, a hol négy különböző császár állíttatta. Mind a négy kétezer lépést jelez a katonai úton, mely elvezetett a római tábor éjszaki főkapujához ; ez a távolság az óbudai zsidótemetőre utal, melynek szomszédságában régente s újabban számos római föliratos emlék került elé, köztük római helytartók és hadvezérektől származó áldozati oltárkövek, melyek bizonyára valaha a tábor prætoriumában állottak. Így tehát újabb erős érvet nyertünk arra, hogy nem ott, a hol Torma kereste, az óbudai amphitheatrum mellett, hanem a hol a hely természetes configuratioja is követeli, a nyugoti hegyláncz s a Duna partja szűkülésén volt hajdan a legio állandó tábora. A város történeteszemponyjából fontos egy Domitianus tiszteletére készült díszes föliratos köemlék töredéke. Még 1871-ben jelentettük ki azt a véleményt, hogy a rómaiak már Vespasianus idejében szállották meg a Közép-Dunát Carnuntum és Sirmium között.* Akkor kézzelfogható bizonyítékokat nem lehetett tanuságnak idézni, azóta vannak. A síremlékek korát is valamivel biztosabban lehet megállapítani, mint akkor. A jelen kötetben kapunk néhány síremléket, mely formájánál és fölirata szerkezeténél fogva alighanem még a Kr. utáni I. századból való. A figurális domborművek között van néhány néprajzi érdekű, a mennyiben a pannoniai és (talán noricum)i celták asszonyainak sajátos öltözetét ismerteti, mások meg az ő férjeik foglalkozását mutatják be, szekéren ülve, lovaikat hajtva ábrázolják. A föliratok olvasásához csak igen ritkán fér kétely. Mindössze úgy véljük, hogy a kik a 18. sz. sírkövet állították, azokat M. Travitus és *Titus* Ciltusnak hívták ; mert az utolsó sorban első helyen alighanem T olvasandó, miáltal Ciltusnak is jut előnév. A 19. számú sírirat olvasásánál Anie(n)sis utolsó betűje tollban maradt ; ugyanabban a föliratban a tulajdonnevekben az N és L betűk elhagyása oly dialectikus sajátosságúnak látszik, mely szerette megnyújtani a magánhangzókat. A 12. sz. oltár föliratát így olvasnók : I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Iunoni R(eginæ) Aur(elius) Mucia(nus) m(iles) l(egionis) s(ecundæ) a(d)utricis) p.(iæ) f(idelis) seve (r) ianæ pro s(e) e(t) suis omnib(us) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). Végül C. Castricius (22. lap) sírköve magyarázatánál hasznos lett volna megjegyezni, hogy egy pilum vasa a n. múzeumban is van és rajza az Arch. Kk.-ben látható. (1878. XII. k. 2. l.)

A kötet második cikke Nagy Gézáé «az eskütéri sisak»-ról. Ez ugyanazon sisak, melyet e folyóirat olvasói már ismernek.** Két szerző függetlenül egymástól foglalkozott vele és nagyjából ugyanazon eredményre jutnak, egyik valamivel korábbinak véli, a Kr. u. II. vagy III. századból származtatja, Nagy G. valamivel későbbre teszi ; mind a kettő barbar typust lát benne, bár a sisak római befolyás alatt készült. Nagy Géza IV. századi érmekkel hasonlítja össze a sisak alsó szegélyén kidomborított ábrákat, épügy hasonlíthatta volna III. vagy II. századi érmek hátlapjához, mert ülő Jupitert, Victoriát, oroszlánt és krátért akkor is ábrázoltak. Tervszerű szándékosságot ez éremhátlapokról vett ábrák

* Arch. Közl. 1871. VIII. köt. 178. l.

** Megjelent ugyancsak számos tábla és számos ábra kíséretében az Arch. Ért. 1900. 361—374. lapjain és ennek fordítását közzétette szerző a Zeitschrift für hist. Waffenkunde II. köt. 6. füzetében.

megválasztásában nem igen bírnak a sisak sorozataiban látni. Az oroszlan meg a kráter miatt nem hoznók kapcsolatba a sisakot a «Mithrascultussal». Mihelyt e föltevést elejtjük, nincs is többé ok a sarmaták és persák rokon-ságáról értekezni.

Az álkövek foglalása alkalmat ad szerzőnek arra, hogy a «germánok ötvösségéről» értekezzék. Úgy véljük, erre sem adhat ez a sisak alkalmat; mert a ki a góthoknak tulajdonított ötvösséget ismeri, az u. n. rekeszes ötvös-séget, az tudja, hogy rendesen almandint raktak a rekeszekbe (melyek nem is hasonlítanak a sisakon észlelhető foglalási módhoz) és hogy tulajdonképp az almandin használata a legjellemzőbb mozzanat. Azt bizton mondhatjuk, hogy az álékkövek használata nem jár együtt az almandinnal és úgy véljük, hogy az álékkövek előfordulása is egy okkal több, a miért ezt a sisakot jóval a nép-vándorlási kor előtti időkből származtassuk. Hogy a rekeszes ötvösség alakul-ására a keletnek is lehetett befolyása, azt már régebben is állították némely írók, jóval Chantre előtt, de alig tartozhatik e kérdés tárgyalása az eskütéri sisak ismertetésébe. Sokkal helyesebb a jász alsószentgyörgyi borsahalmi lelet említése, mert ezzel csakugyan egykorú a sisak. Úgy a technikára, mint a fölhasznált anyagokra (álékkövek) akadt ott több találó analogia. A borsai halom sírja szintén több mint száz évvel előzi meg a népvándorlás kezdetét, majdnem úgy mint a herpályi paizsdudor stb., melyek mind a III. század izlé-sét képviselik a mi Alföldünkön, oly izlést, melyről nem hiszszük, hogy egy-egy nép specialitása volna. Országunk keleti részén ugyanis akkoriban jazy-ges-en kívül celták, dákok és germánok is laktak és a herpályi paizsdudorral rokon formákat abban a korban Sziléziában és odább is találunk.

Az eskütéri sisak legközelebbi rokonai az augsburgi Pfferrsee nevű kül-városban lelt két sisak. E sisakoknak is vannak arcvédő lemezeik és van orrvédőjük; ebben nemcsak hogy nem különböznek az eskütéri sisaktól, de sőt ebben mutatják a legszorosabb hasonlatosságot. Kérdés, vajjon lehet-e oly szoros rokonságba hozni a leideni és worms-i példányokat, melyekről nem ismerünk még elég szabatos rajzokat. A Trajanus oszlopáról ismert «sarmata» sisakforma ugyan közel áll a dunamederbélihez, de igen fontosnak tartom az orrvédő lemez hiányát a Trajanus-féle domborműveken, a mi aligha tekinthető a szobrászok tévedésének, mert több példányt ábrázolnak és soha sem látunk rajtuk orrvédőt. Az eskütéri forma jóval korábbi görög sisaktípus maradványa és azért hiszszük, hogy görög befolyás alatt keletkezett az a sisakforma, me-lyet a múzeumi sisak képvisel. Mikor és hol keletkezett a típus és minő át-alakulásokon ment keresztül, az messze esik a jelen ismertetéstől; ennek magyarázata oly föladat, mely talán nem is érett meg tudományos tárgyalásra, hacsak meg nem oldja a kérdést az a szerző, a ki a sokszor idézett és képes íveken elterjedt b. Lipperheide-féle sisakkiadványhoz a szöveget fogja készí-teni. Lehet a múzeumi sisakot a turóczi La-Tène izlésű sisakkal össze-hasonlítani, lehet ősrégi franciaországi és olaszföldi sisakokról is értekezni, de azt nem szabad állítani, hogy azok *egykorúak az eskütéri sisakkal*. Hogy mek-kora időköz választja el p. o. a turóczi sisakot tőle, azt meg lehetett tudni egy igen competens szerző értekezéséből, mely alig pár évvel ezelőtt b. Révay

Ferencz híres ajándékaról megjelent.¹ Reinecke ugyanis azt tartja, hogy a Krisztus előtt v. századból származik és rokonai is csak kevéssel fiatalabbak. Hogyha szerző ilyen hét századot fölülmuló időközöt egy tollvonással kitörül, az izlés dolga, de nem szükséges, hogy ebben kövessük. Még távolabb áll az eskütéri sisak a hajduböszörményi typustól;² itt tehát még nagyobbat kellene ugranunk, hogy a két formát összehozzuk. Erre az ugrásra sem vállalkozunk. Arról sem kívánunk értekezni, hogy a hajduböszörményi sisak és rokonai inkább keleti vagy inkább nyugoti befolyás alatt készültek-e. Ezek a kérdések ugyan nagyon érdekesek, a Kr. előtti xii. századi ázsiai népmozgalmak és egyéb hasonló problémák is fontosak, de úgy láttuk, hogy az eskütéri sisak dolgát egy hajszállal se vitték előbbre; megvitatásuk tehát bátran más alkalomra maradhatott volna. Azt ugyanis tudja mindenki, hogy a világon minden dolog minden más dologgal valahogy összefügg, de fölöslegesnek látszik a tételt minden alkalommal példákkal megvilágítani.

A végeredménnyel azonban, melyre szerző kitérései után jut, egyetértünk; azt mondja ugyanis, hogy «Római provincialis készítmény a Kr. u. iii—iv. századból való, de nem római, hanem barbár sisak. Szerzőnek másik korhatározását, melyet a 70. lapon adott,³ nem oly szívesen írtuk volna alá.

A harmadik közleményben dr. Éber László értekezik a fővárosi múzeumban őrzött aquamanilerről. Az aquamanilét a Dunából kotorták ki és a bold. Havas Sándor hagyatékából jutott a fővárosi múzeumba. Az állatidomú sárgaréz kancsó alkalmat nyújt szerzőnek arra, hogy a figurális korszak történetét előadja kezdettől fogva az új korig, ismeretes külföldi szerzők kutatásainak gondos fölhasználásával. A legközelebbi évkönyvben nyilván remélhetjük annak a kérdésnek a fejtegetését, hogy a korszak belföldi készítmény-e és várhatunk a fönmaradt hazai emlékek, leltárak s egyéb okmányok alapján nyugvó kutatásokat arról, hogy vajjon rézöntőink készítettek-e a hazai templomok számára ilyenfajta egyházi szereket. Szakirodalmunkban vannak már némi előmunkálatok a hazai fémművesség multjáról, melyeket szorgalmas szerzőnk folytatásos közleményében bizonyára épűgy értékesíteni fog, mint a hogy mostan a közkezen forgó külföldi műveket használta.

Dr. Áldassy Antal ezután azt a becses történeti mozzanatot tárgyalja, a mikor 1436-ban Zsigmond király a keleti egyházzal való unió létesítésére hivatott zsinat megtartására Budát ajánlotta. Tudjuk, hogy Buda elesett ettől a világtörténeti szerepléstől, de vigaszul reánk maradt a zsinatra való előkészületekből az az összeírás, mely részletesen számot ad arról, hogy Budán akkor hány lakóház, szoba, kamara, földött udvari helyiség, éléskamra volt és hogy az istállókban hány ló fért el. Volt akkor egész Budán 967 ház, 1235 szoba, 3276 kamra, földött udvari helyiség 742, eleségekamera 627 és az elhelyezhető lovak száma 3931 volt. Bizonyára kevés akkori város állapotáról van

¹ Magyarhoni emlékek a La-Tène kor kezdetéről Reinecke Páltól. Arch. Ért. 1898, a sisakról 310—314.

² Mellékesen megjegyezzük, hogy e sorok írója sohasem tartotta a hajduböszörményi sisakot «avar» sisaknak, azért rossz helyen áll a 81. lap.

³ «Úgy, hogy ezen az alapon a iv. század első felébe tehetjük a sisak idejét.»

ily pontos összeírás és az összehasonlító statistikához értő historikusok bizonyára érdekes következtetéseket fognak ebből a jegyzékből levonni.

A közleményeket ezúttal is a budapesti emlékérmek pontos leírása fejezi be, Gohl Ödön tollából. Ezúttal a Buda visszafoglalására vonatkozó darabokkal végez a szerző. Ilyen van a lajstrom szerint 116. szám 138 fajjal és 267 alfajjal. «Budapest Régiségei» ezzel a közérdekű közleménnyel, mely az ábrák miatt külföldiek által is megérthető, a numismatikus körökben sok becsületet vallott.

H.

PHIDIAS. *Tanulmány az antik műtörténet köréből, írta Sáfrány Lajos.* Budapest, 1900. 8-r 81. l. Bolti ára 2 korona. Az előszóból arról értesülünk, hogy a munka «kis igénynyel lép föl» és nem kíván egyébre törekedni, mint annak összefoglalására, a mit jeles archæologusok Phidiasról megállapítottak, számít «a szakkörök rokonszenvére» és mivel ez a munka szerzőnek első zsengéje, a rokonszenvet hálával fogadja, mert «élesztő anyag» lesz tovább munkálásához. Az eddig ismeretlen szerzőt, a ki ezúttal először lép a nyilvánosság elé, legmelegebb rokonszenvünkről biztosíthatjuk. Culturalis haladásunknak igen örvendetes jele, hogy Debreczenben (?) Phidiasról tanulmányt ír valaki, azt közzé is teszi, arra számíthat, hogy a könyvet megveszik, sőt talán el is fogják olvasni. Egy-két évtizeddel ezelőtt sem író nem vállalkozhatott ilyenre, sem kiadója nem akadt, de meg olvasó közönségre sem számíthatott. Örvendjünk, hogy ma oly kedvezőre fordultak a viszonyok, mert már most lehetséges, hogy «magyar tudományos irodalmunk e tátongó hézagát» lassan-lassan betölthetjük. Természetes, hogy egyelőre a művelt közönség és a tanuló fiatalság számára fordítjuk le és átdolgozzuk vagy kivonatoljuk a külföld jelesebb műveit; mert arra, hogy a magunk erejéből az antik művészet tudományát önálló kutatásokkal előbbre vigyük, hazánkban még hiányzanak az előfeltételek. Nincsen még az országban elég teljesen felszerelt cl. archæologiai szakkönyvtár, nincs az antik emlékeket lehető teljességben átölő fényképi apparatus és hiányzik oly gipszmásolati gyűjtemény, mely az Európa különböző helyein szétszórta antik emlékekről bizonyos pontig kielégítő áttekintést nyújtana. De akkor sem, a mikor mind ezek meglesznek, fogjuk debreczeni lakótól kívánhatni, hogy az antik művészet tudományát előbbre vigye, még kevésbbé kívánjuk most. A kegyeletes följánlásból azonban kitűnik, hogy szerző dr. Furtwängler müncheni jeles archæologus tanítványa volt s így úgy sejtjük, hogy a könyv tulajdonképen Münchenben készült. Ha e föltevésünk helyes, akkor legalább azt kívántuk volna, hogy szerző az Athene Lemniáról, a Parthenon nyugati ormától s egyebekről értekezvén, az ő saját tanárának jeles munkáját (Meisterwerke) használja. Nem értjük mikép mellőzhette teljesen Lange ismeretes művét, melyet leginkább Furtwänglernek köszönhet a német irodalom és nem értjük miért idézi dr. Petersennek egy értekezését az ötvenes évek elejéről, de mellőzi az ő főmunkáját Phidiasról. Mind e művek és sok egyéb, melyet szerző szándékosan vagy akaratlanul mellőzött, meg volt Münchenben és meg van Budapesten is, tehát vagy onnan vagy innen is megkaphatta volna. Szívesen dicsérjük szerzőt, a miért a Phidiasra vonatkozó régi

irodalmat átböngészte, de bizonyos, hogy a korából fönmaradt emlékeket illető új irodalmat hiányosan használta és munkája nem is áll teljesen a mostani kutatás magaslatán. Egyébként azonban sok dicsérni való van a munkában. Jól van csoportosítva az anyag, világos az előadása és szabatos a nyelve. Legfőleg egy pár fölösleges idegen szó ellen lehet kifogás, mint: fixirozás, realizálás, contextus, proportio stb.; a «Chryselephantin» szónak főnévi használata sem helyes. Végül kárba mennek a görög idézetek. A ki nálunk a művelt közönségnek ír, az ne szóljon görögül, mert bizz nálunk már a professorok túlnyomó része is kikopott abból a kevés görög tudományából, melyre valaha szert tett. A francziáknál is úgy van; azért minden görög idézetet sőt a latin citatumokat is egyuttal fordításban adják. *H.*

AZ ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG 1900. évi működése. Az archæologiai bizottság az elmúlt évben költség híján sorozatos kiadványaiból csak egyet, az Archaeologiai Értesítőt, tehette közzé.

Az Arch. Közleményeknek ugyanis az előbbi évben közrebocsátott két kötetétől igénybevett kiadási költség még éveken át fogja a bizottság csekély javadalmát terhelni. Ugyancsak a javadalom csekélysege nem engedi az Arch. Értesítő 30 ívnyi terjedelmének kibővítését, mely most több mint két évtizede ugyanannyi, bár az archaeologiai kutatások kedvező föllendülése már régen kívánatossá tette volna a keret kibővítését. A folyóirat, úgy mint azelőtt, öt füzetben, 900 példányban jelent meg és egyaránt felölelte az őskort, valamint az ó-, közép- és újkort és az archaeologia és műtörténet mellett az epigraphikának és nummismatikának is engedett megfelelő helyet. Munkatársainak száma 39 volt és köztük két külföldi tudós is gyarapította a folyóiratot becses közleményeivel. A kötet értékét két képes melléklet, 27 képes tábla és háromszáz ábra emeli. A bizottság tervbe vett nagy monographiája a kassai dómról a múlt évben szünetelt, sem a benne közreműködő művészek, sem a szöveg szerzője nem vitték előbbre munkájukat; igaz, hogy az e nagy monographiára ez idő szerint rendelkezésre álló csekély összeg nem is engedi a munka gyors előbbrevitelét.

A m. tudományos Akadémia millenniumi nagy munkájában az arch. bizottság ábrák hozzájárulásával vett részt, és csekély erejéhez mérten meghozta áldozatát, hogy a történeti bizottságtól tervezett Könyöki-féle vártörténeti encyklopaedia közzétételéért.

A bizottság képes duczainak tára az elmúlt évben ismét tetemesen gyarapodott s 697 darabbal bővült, úgy hogy álladéka 10,891 dbra emelkedett, melyből a bizottságon kívül 12 író és erkölcsi testület 370 darabot használt közhasznú kiadványaiban.

Folyó ügyeit a bizottság novemberi ülésén intézte el, a mikor költségvetését is megállapította. Tagjai sorából elvesztette Majláth Béla akad. I. tagot, kinek emlékét jegyzőkönyvbe iktatta. (Ak. Ért. 1901. 211—212.)

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT múlt évi működéséről az idei évkönyvének I. füzetében ad számot. Gr. Kuun

Géza elnök röviden és velősen érdeme szerint méltányolja minden közreműködő szaktárs munkásságát, Téglás Gábor pedig a muzeum szerzeményeit sorolja föl. A társulat vagyonáról azt jelenti a pénztáros, hogy 12730 koronára emelkedett és az idén a társulat 2110 K.-nyi költségről rendelkezik.

A decemberi közgyűlést emlékünneppélylyel kapcsolták össze Torma Zsófia tiszteletére. Téglás Gábor volt az ünnepi előadó; hosszabb értekezést olvasott föl, melyben meleg rokonszenvvel sorolja föl a jelentősebb mozzanatokot a boldogult életéből. Az első kimagasló forduló pontot Torma Zsófia életében nem elég szabatosan ismeri az életíró, nyilván azért, mert 1876-ban nem vett részt a budapesti nemzetközi ősrégészeti congressusban. Az akkori kiállítást e folyóirat jelenlegi szerkesztője rendezte és ez emlékezetes kiállítás franczia nyelven írt lajstromában történt először a tordosi régiségek és azok buzgó gyűjtőjének bemutatása az egész földrészről összesereglett szaktársak előtt. Torma Zsófia életében bizonyára volt e bemutatásnak akkora fontossága, mint a sok tárczacikknek, melyet az életíró oly elismerésre méltó pontossággal idéz. Talán azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a boldogult sok ízben szorgalmasan tanulmányozta a n. muzeum gyűjteményeit, melyek minden kutatónak s így kivált ő neki is mindenkor korlátlanul rendelkezésére állottak.

Hermann Antal rövid lelkes fölszólalását is közli az évkönyv. A mennyire méltányoljuk a derék kutató pietását az elhunyt iránt, éppannyira csodáljuk a túlzást, melyre szónoki heve elragadta. «A magyar tudományos Olympus Pallas Athenája», «a tudomány örök arája», «az erdélyi régészet Jeanne d'Arcja», ily dithyrambikus elnevezéseket bizonyára el nem tűrne boldogult szaktársunk pirulás nélkül és inkább jókedvű tréfának, mint komoly hódolatnak venné. Az is jóindulatú túlzás, hogyha Hermann Antal Torma Zsófia kéziratban maradt főmunkáját az ő «halhatatlansága alapzalogának» mondja. Aligha láthatta Hermann e hátramaradt kéziratokat. Azok közzétételre nem alkalmasak. A ki ezeket így adná ki, a hogy vannak, nem gyarapítaná, de megrontaná azt a dicsfényt, mely Torma Zsófiát, leginkább gyűjtői érdemei miatt, megilleti. Nem is az iratai, de gyűjteményei fogják az ő nemes emlékét legméltóbban megőrizni!

H.

A KÖHALMI VÁRRÓL, csinos kis monographiát tett közzé* az erdélyi honismertető egyesület válaszmánya. A szerző, Müller Henrik, szeretetteljes gonddal gyűjtött össze minden adatot, mely a hármás vár építészeti történetére a xiv. század elejétől a xviii. század végéig vonatkozik. A helyrajzi leírás megértését egy alaprajz és több fénynyomat könnyíti. Építészeti részletek rajzait nem kapjuk, talán azért, mert érdekesebb művészeti emlékek nem is voltak vagy csak nem maradtak fenn a várban. A sokszoros pusztítások daczára, melyeket a vár az idők folyamában szenvedett, még elég épségesen állanak fenn a falai és akadnak buzgó hazafiak, a kik a falak föntartására áldozatokat hoztak. Utánzásra méltó példa.

X.

* Dr. Heinrich Müller Die Repser Burg. Hermannstadt. 1900. 8-o 73 l. 28 képpel.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT április hó 30-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben *negyedik* rendes havi ülését.

Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: Vásárhelyi Géza, dr. Gerecze Péter, Mihalik József, Huszka József, Nagy Géza, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál igazgató választmányi tagok, György Aladár, dr. Finály Gábor, dr. Kuzsinszky Bálint és 12 más hallgató, valamint Lipcsey József pénztárnok és a titkár.

Elnök az ülést megnyitván, elsőnek *dr. Czobor Béla* értekezett az okolicsnói középkori templomról, bemutatva az arról készült fölvételeket és rajzokat.

Ezután titkár olvasta föl *Darnay Kálmán* értekezését, melynek czíme volt: «Népvándorláskori aranyékszerek és egyéb sírleletek». Együttal az érdekes leletek is bemutatásra kerültek.

Titkár jelentése folyamán *Pesti Ferencz* ker. előljáró a társulat rendes tagjává megválasztatott.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Vásárhelyi Géza és Mihalik József vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A M. N. MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1901-ik év első felében.

Egy régiségkedvelő gyűjtőtől szereztünk mintegy 50 drb többnyire őskori cserép- és kőrégiséget, melyek legutóbb Biharmegyében Zsadány község Jancsika nevű pusztájával határos szőlőkből előkerültek.

Állítólag a dobsinai barlangban lelt két drb őskori átfurt agancsbaltát és három egyéb csonteszközt vétel útján szereztünk.

Bronzkori aranyláncz egymásba kapcsolt öt tagját Mezőberényből (Békés m.) vétel útján szereztük.

Budapesten a Lehel utczában előkerült bronzkori tokosvésőt vétel útján szereztünk.

Allítólag Gyulafejérvár vidékéről való őskorbéli s egyéb régiségeket vétel útján szereztünk. Legérdekesebbek egy szokatlan nagyságú lapos rézvéso, egy bronzkard pengéjének a tőfelőli darabja s egy pengetőredék, egy bronztőr, egy duplatekercsű sodronyfibula és egy rúdvég bronzból, melynek csúcsán fölhasított gömb ül, belsejében csörömpölő golyócskákkal, emlékeztet a skytha rúdvégekre.

Bánhidáról (Komárom m.) való bronzlándzsacsúcsot vétel útján szereztünk. Törtelen (Pest m.) útjavítás közben előkerült őskori urnatemetőből cserépedényeket és bronztárgyakat szerzett a n. múzeum, melynek megbízásából dr. Éber László ott ásást intézett.

Egy La-Tène izlésű sírleletet Mitroviczából szereztük. Volt a küldeményben egy övből való 15 drb gombos bronzpálcza, 2 bronzfibula, 22 üveggyöngy és 2 borostyánkődarab.

Sabariából kis üvegpalczkot szereztünk.

A régi Bregetio területéről (Ó-Szönyből) való egy terracotta fej, mely Mercurius-szobrocskájáról való; ugyanonnan származik egy zománczos bronzkorongocska (szög feje) és egy drb festett vakolatdarab, ez utóbbi Fehér József ajándéka.

Esztergomból antik terracotta főt vétel útján szereztünk.

Állítólag Duna-Penteléről származó bronzszobrocskát vétel útján szereztünk; a szobrocska 13,50 cm. magas és barbar módon Hercules-féle alakot ábrázol. A meztelen férfi előre lép, fölemelt jobbjaiban bunkót tart, baljában pedig kigyót, mely alsó karja körül tekerődik. Mind két lába alatt kampós nyújtvány van, hogy a szobrocskát talapzatba lehessen erősíteni.

Ujlakról (Szlav.) nagy négyszögű római téglát belévésített római cursiv fölirattal vétel útján szereztünk; a fölirat még nincs megfejtve.

A régi Sirmium területéről származó régiségeket több ízben szereztünk kereskedő közbenjárásával. Van köztük két bábsütő minta terracottából, egyiken hydriát tartó Herculest ábrázol a mélyedés, a másikon modius mellett álló Fortunát bőségszarvval. Van továbbá két csonka ólomlap domborműves ábrákkal, melyek a közepén álló női istenség felé közelgő lovasokat s az alattuk csoportosuló egyéb ismert mystikus jeleneteket ábrázolják.

Egy hasonló, de ép domborműves ólomlemez Czalmáról (Szerém m.) szereztünk.

Hunyadmegyében gyűjtött különböző korbeli régiségeket kereskedőtől szereztünk, legérdekesebb egy jáspiskő bevésített alakokkal; középett két égő oltár között áll a sugárkoronás Sol és a feléje fordult császár(?)nak nyújtja a világgyömböt; másik oldalán katonának látszó alak áll, ki talán a hadsereget képviseli.

Római sírkövet szereztünk Arácsról (Fejér m.). Főt. Magyar Ferencz, a piarista rend főnöke három római köemlék töredékeit ajándékozta, lelhelyük Alsó-Dörgicse (Zala m.).

Máthé Dezső úr ajándékozott a n. múzeumnak 12 drb üveggyöngyöt Nagy-Abony határából (Pest m.), alighanem barbár sírből származnak.

A történelmi határban (Pest m.) előkerült apró antik bronzékszereket hozott dr. Eber László, miket hivatalos kiküldetés alkalmával talált Halász Gyula birtokán, ajándékozták Halász Gyula és Izó József urak.

Tisza-Tarján községből származó két almandinos arany fülönfüggő és egy arany gombostű hivatalos megváltás útján jutott a múzeumba a mezőcsáthi kir. járásbiróság útján.

Ó-Bars vidékén (Bars m.) összegyűjtött különböző korból való régiséget

szereztünk kereskedő útján. Legérdekesebbek egy «szarmata» temető maradványai 9 áttört kisebb bronzpityke, 1 nagyobb sima pityke, 14 drb szíjvég, 4 drb másfajta szíjvég, 2 pánt, csatrészt, 2 gyűrűlánczoska stb. mind bronzból; azonkívül voltak bronzkarikák, egy aranyozott bronzkereszt egyik lemeze, gyűrű stb., valamint néhány középkori vastárgy és 3 csonttárgy.

A fenlaki préselő mintákról,* melyek az aradi Kölcsey múzeumban őriztetnek a n. múzeum számára gipszmásolatokat szereztünk be.

A honfoglalási korból való ezüstcsüngőt és négy ezüstlemezkét, továbbá egy ezüstgyűrűt, mind Esztergomból kereskedő útján szereztünk.

Egyházi processionalis ezüstkeresztet a xvi. századból vétel útján szereztünk és ugyancsak kereskedőtől szereztünk egy aranyozott ezüstkelyhet, mely a xviii. századi izlés remekműve.

Székesfejervárról vétel útján szereztünk egy mesterjegyes ostyasütő vasat és egy xvii. századi czéhzászlóról való póznafőt sárgarézből, német fölirattal.

A boldogult Könyöki József tanár régiséggyűjteményéből szereztük a gyertyatartók egy sorozatát, mely a középkortól a múlt század elejéig terjed, egészben 18 darabot. A n. múzeumban őrzött rokon sorozat ily módon tanulságosan bővült. Ugyane sorozatot más alkalommal Hedrahelyről (Somogy m.) egy régi klastrom helyén lelt xvi. századi díszes bronzgyertyatartóval gazdagítottuk.

xvi. századi csonka ezüstcsészét, keleti izlésűt, hivatalos úton szereztünk Zsupanak községből (Szörény m.).

Kaposvárról egy xvi. századi bronzmozsarat szereztünk.

Czinder-Bogádról (Baranya m.) egy cserépből való csuprot szereztünk, mely azért érdekes, mert éremkincs volt benne Ferdinand és Miksa királyok korából (1527—1576.).

Állítólag Szolnokon a Tisza iszapjából való keleti izlésű aranygyűrűt vétel útján szereztünk; feje körded almandinkő belé vésett török fölirattal.

xvi. századi három zománczos aranyboglárt vettünk egy szolnoki magánzótól.

Kereskedő útján vettünk egy díszes erdélyi aranyozott ezüstövet nyolcz gyöngyös és zománczos boglárral. Más alkalommal ugyancsak Erdélyből szereztünk két xvi. századi szászöldi aranyozott ezüst mellboglárt és ezüstgöm-böcsökkel díszített xvii. századi ezüst csatot.

Özv. B. Lipthay Béláné boldogult férje hagyatékából becses ezüstitárgyakat ajándékozott: két serleget, egy talpas poharat födelestül, egy talpas poharat, csészét és tálczát a xvii., illetőleg xviii. századból.

xvii. századi evőszerszámot, kanalat, kést és villát aranyozott rézfogantyúkkal és vadászati jelenetek ábráival díszítve vétel útján szereztünk.

Pusztamonostorról való a felső réti dűlön lelt tömör vasnyelű kést ajándékba küldött Ajtich Horváth Bertalan; xviii. századi föliratos öntányért vétel útján szereztünk.

xvii. századi vaslakatot kulcsostól állítólag Budáról vétel útján szereztünk.

* A rajzaikat lásd Arch. Ért. 1901. 62—66.

Alsó-Gulláról (Komárom) való régi vaskulcs ugyancsak vétel.

Álló órát a XVIII. századból, zománczos mutató lapján a készítő nevével vétel útján szereztünk. A fölírat «Martin Fiegle in Balas Jarmarcht».

(15)69-ből való vámoló ölomkorongot(?), mindkét oldalán fölíratokkal és domborműves ábrákkal, ezek közt angol czímerrel, Szimándról kaptunk ajándékba Török Géza földbirtokostól.

Ó szláv betűs márvány bélyegzőt, mely egy zalatnai bányából származik, ajándékba adott Wayciechowski Vilmos.

Múlt századi ezüstgyűrűt gyöngyházból való fejjel, benne török fölírattal vétel útján szereztünk.

Apaffi György alma-keréki díszes síremlékének két keskeny és egyik hosszú oldaláról vett gipszmásolatokat ajándékba adott az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítási m. kir. kormánybiztossága.

Egy czímeres pecsétnyomót és a révkomáromi magyar takácsok pecsétnyomóját vétel útján szereztük.

Két darab fapipát, czímereket s embereket díszöltönyben, állatokat meg egyéb díszítményeket ábrázoló faragmányokkal a XIX. század első feléből ajándékozott dr. Hegedüs Gyula és Kálmán.

A kegyeleti emlékek tára számára Krécsy Béla két ezüstlemez ajándékozott, rajtuk Daguerre-féle képekkel, egyik kép Kossuth Lajost állva ábrázolja, a másikon Kossuth Lajos ül és mellette Pulszky Ferencz áll.

Megszereztük E(gressy) G(ábor) tiszavidéki kormánybiztos sárgaréz pecsétnyomóját (1848-ból). Ajándékba kaptuk a 37. honvédszászlóalj 3-ik századának pecsétjét, egy honvédtiszti sapka gombját, egy ovalis medaillont, benne harmadik oszt. vitézségi érdemjelt s hajfűrtöt és egy fehér selyemből való zászlószalag darabját. Mindezt néhai rajkai Rogos Kálmán 1848-as honvéd százados hagyatékából ajándékuul küldte Joachim Gyula úr Győrött.

B. Jósika Miklós íróasztala, melylyel a jeles író a harminczas években utazásaiban élt, mint Erdélyi Mihály úr ajándéka jutott a múzeumba.

Hpl.

A CSONGRÁDMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT 1899. évi I. évkönyve megjelent; szerkesztette dr. Berecz Sándor. A társulatot még 1897-ben Csallány Gábor alapította és leginkább az ő munkásságának, sikeres ásatásainak köszönhető a szentesi múzeum szokatlanul gyors fejlődése. A szépen kiállított kötetben Csallány Gábor jelentése 1898-ban és 1899-ben teljesített régészeti ásatásairól igényli figyelmünket. A múzeum állapota 1899 április havában már 10310 db. tárgyat tüntetett föl. Az évkönyvben rövid tárgymutatót kapunk a kiállított régiségekről, a könyvtárról, a levéltárról és képtárról, az érmekről és a természetrajzi gyűjteményekről. A társulati tagok sorjegyzéke 181 nevet mutat, ezután az alapszabályok következnek és végül közli a pénztári kimutatást, mely 1046 K 91 f.-nyi bevételt és 357 K 77 f.-nyi készpénzt tüntet föl.

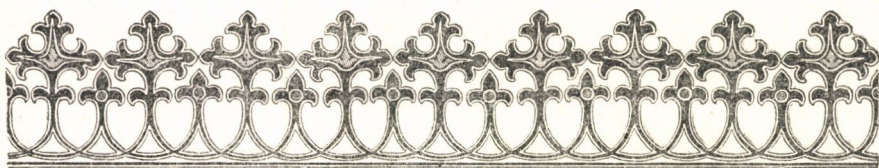
a.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRT. TÁRSULAT évkönyvének 1901. évi I. f. Gubitza Kálmán előzetes értesítést ad a Sziga-szigeten folytatott

ásatásról. Kutató megállapította, hogy a pálosok bodrogh-szigeti telepére akadt, melynek javarésze még az Árpádok korából való. Weigang János Apatin vidéki régiségekről ad hírt. Dr. Thún József a határ déli részében régi temető föl-
 ásásához fogott és nyolcz sírt tárt föl. A leírás után nem lehet a temető korát megállapítani. — Ugyancsak nyolcz sírt tártak föl Szónta és Gombos közt. Hogyha az 5. és 6. sírban lelt fibula rajzait közölték volna, nem kellene belé-
 nyugodnunk közlő kevéssé szabatos jellemzésébe, mely szerint ezen síroknál több körülmény arra enged következtetni, hogy «már régibb korszakból származnak, mint a más vidéken feltárt sírok». Ennek bajos ellentmondani, azonban azt már tagadjuk, hogy a római császárok korában nem tudtak volna igen jeles üvegárút készíteni. Jó lesz alkalmilag az Erdőd határában lelt bogáralakú bronz dísz tárgyacskát is rajzban bemutatni. A titkári jelentésből arról érte-
 sülünk, hogy a mozgékony társulat Bortán várában, Titelen, Gomboson és Bácskeresztúron is rendezett ásatásokat. A társulatnak 1900 végén volt 3391 K 78 f. bevétele és 1260 K 84 f. készpénze. *ab.*

A SZOLNOK-DOBOKA MEGYEI IRODALMI- TÖRTÉNELMI- ÉS ETNOGRAPHIAI TÁRSULAT kiadta az 1900. évről szóló első évkönyvét. Ebben két becses közleményt veszünk, egyikben értekezik Ornstein József Dacia nyugati határáról, a másikban Orosz Endre nagy szorgalommal összeállított repertoriumot tesz közzé Szolnok-Dobokamegye őskori leleteiről. Az irodalomból, a múzeumokból és saját följegyzései alapján nem kevesebb mint 110 lelőhelyről közöl szerző adatokat és ez adatok közül tizenkettő őskori telepre enged következtetni. A bronzkori leletek aránylag sűrűbbek, mint a kőkoriak, nyilván azért, mert a kőkori tárgyakat eddig kevésbé becsülték. A bronzleletek közt van kilencz jelentékenyebb bronzgyűjtelék. Talán helyesebben így neveznők, mint «depot leleteknek». Tanulságos közleményét szerző meleg intéssel fejezi be, vajha a Társulat minden tagja fölkarolná az ősrégiségek dolgát. Az egyleti múzeumban 210 tétel alatt már egy évi gyűjtés után is több százra megyen az ott őrzött tárgyak száma: a bevétel a múlt évben 1590 K 20 f volt. Készpénz van 1482 K 74 f. Az egylet alapítója és legbuzgóbb föntartója id. báró Bornemissza Károly egyleti elnök. *a. a.*

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉG. MÚZEUMTÁRSULAT Ertesítőjét az elmúlt 1900. évről egy kötetben tette közzé. Patzner István szerkesztette. A közlemények közt van három, mely közvetlenebbül reánk tartozik. Milleker Bódog összeírta Temesvár vidékének régiségleleteit a honfoglalás előtti időből és ugyanő állította egybe a Duna-Tisza-Marosköz La-Tène kori emlékeit, Böhm Lénárd pedig Aponte castellum s néhány egyéb római hely fekvése iránt cserél eszmét Cichoriussal, a ki ismeretes munkájában a Trajanus-oszlopról részletesen, de talán nem mindig elég szerencsésen foglalkozik az egyes római várak helyrajzával. A társulatnak a múlt év végén 173 tagja volt, czéljaira kiadott 3790 koronát, készpénze maradt az év végén 890 korona és mindennemű gyarapodása oly jelentékeny, hogy palotájában már el nem fér és az újabb succrescentia elhelyezése komoly nehézségekbe ütközik. *a.*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

NÉHÁNY FELSŐVIDÉKI MŰEMLÉK.

Bár építészeti műemlékeink ismerete — újabbkori kutatások és felvételek következtében — mindinkább gyarapodik, mindazonáltal tagadhatatlan, hogy számos ismeretlen, s itt-ott nevezetes és műtörténeti tekintetben becses műemlékünk lappang még hazánkban különösen a félre eső vidékeken. Azonban műtörténetünk azon része, mely építészeti műemlékeink korával és az építési stílus fejlődésével foglalkozik, csak akkor leend teljes és megbízható, ha nemcsak összes műemlékeinket fogjuk ösmerni, de mindazon történeti okmányokat és adatokat is, melyek műemlékeink keletkezésének és építési korának meghatározására vonatkoznak; mert csak ez által leend megállapítható az építési stílus keletkezésének, fokozatos fejlődésének, és átváltozásainak chronologiai menete és egymásutánja.

A hogy a természetben, úgy az építő művészet formáinak fejlődésében sincs sehol átmenet nélküli ugrás, hanem a fejlődés mindig fokozatos; a kezdetben egyszerű primitív alakból fejlődik ki idővel összetett alakzat és pedig nemcsak *szerkezeti*, de *díszítő* tekintetben is.

A *román stílus* egyszerű, kissé vaskos, de többnyire erőteljes és szép formái, tagozatai, párkányzatai s oszlopfői az *átmeneti stílusban* már gazdagabb, kifejtettebb és kecsesebb alakítást mutatnak. Később a *csúcsíves stílus* korszakában, mindezen részletek, párkányzatok ajtó és ablak bélleteinek profiljai, a mérművek, oszloptövek, ornamentális fejezeteikkel és merész ívezetű s finom tagozatú boltgerinczeikkel már díszesebb, könnyűdebb, mintegy az anorganikus építő anyag merevségét legyőző, átszellemült alakításban érik el a fejlődés legmagasabb fokát.

★

A műemlékek országos bizottságának megbízása következtében — újabb időben is — több, addig még ismeretlen műemléket vizsgáltam meg és vettem fel, nevezetesen: a *beregszászi*, *nagy-szőllősi*, *szalonnai*, *rudabányai*, *sajószent-péteri* és *szendrői* templomokat, mely műemlékek nem csak építészeti, de műtörténeti tekintetben is érdekesek.

S míg e műemlékek 30 darab rajzlapból álló sorozata az említett

országos bizottság számára készült, addig kívánatosnak, sőt hasznosnak véltem e műemlékek rövid leírását e folyóiratban is közölni.

I. A beregszászi plébánia templom. Beregszász város róm. kath. plébánia temploma tetemes méreteinél fogva már a nagyobb e nembeli műemlékeink osztályába sorozandó. Ezen, egyes részeiben s részleteiben eredetileg csúcsíves stílű templom, a városon keresztül a délkör irányában folyó *Vérke* jobb partján áll, s régente lőrésekkel s kapuzatokkal ellátott körfallal s sánczárokkal volt megerősítve. Ezen körfal romjai — a plébánián még meglevő régi tollrajzon észrevehetőek. A jelenleg már nem létező erődítmény helyét szabad tér, s a templom déli oldalán díszes park foglalja el. Beregszász városa nem tartozván a falakkal s bástyatornyokkal megerősített szabad királyi régi városaink közé, e város is, mint a számos más nyílt város, például Debreczen, Nyíregyháza, Miskolcz, Sátoraljaujhely, Szikszó stb. a véletlen ellenséges beütések s támadások ellen rendesen csak egyszerű sánczárokkal, itt-ott faczölöpökkel vagy fonott sövényes földművekkel lehetett csak némileg megerősítve. Ilyen kevésbbé megerősített városokban legalább a köfállal s néha bástyákkal is megerősített templom szolgált erődítésül, hová az ellenség által megtámadott lakosság menekülhetvén, védelmi állást foglalt el az ostromló ellenséggel szemben. Történeti feljegyzések szerint, templomunk is két esetben volt ostrom színhelye. Az 1657. év június hava 17-én a városba berontott bosszúálló lengyel sereg elfoglalá és felégeté a templomot, és abban a védő polgárságot lemészárolá. 1686. év június hava 8-án pedig a munkácsi vár kurucz őrsége Radics András vezérlete alatt rohanta meg a templomot, mert kerítőfala mögé vonultak a labanczok, a kiket csak úgy sikerült leküzdeniök, hogy a templom mellett álló kápolnát felgyújtották. Attól azután a nagy templom is lángba borult s ismét teljesen leégett.*

Megerősített templomok hazánkban, különösen Erdélyben még elég nagy számmal maradtak fön, sőt köfalakkal, sánczárokkal és bástyatornyokkal megerősített szabad királyi városokban is, mint például Körömczön, Beszterczebányán, Pécssett és egyébütt a templomok külön megerősített fellegvárul szolgáltak. Több helyen a templom tornyának emeletei lőrésekkel valának áttörve, mint Abaujmegyében a szikszói és bödi templomoknál.

A beregszászi templom meglehetősen nagy kiterjedésű szentélye a nyolczszög öt oldala által van határolva. Szélesebb középhajóját két keskenyebb mellékhajó szegélyezi, magasságuk egyforma s így templomunk a háromhajós csarnoktemplomok osztályába sorozandó.

Főkapuzatai közt a déli és az északi megtartotta eredeti csúcsíves

* Lehoczky Tivadar: Beregmegye monográfiája.

idomát, a nyugati három kapuzat szintén csúcsíves ugyan, de már újabbkori készítmény. A négy oldalú tornya az eredeti gót templom alaprajzának délnyugati sarka mellett áll, de nem esik össze a déli mellékhajó sarkával, hanem a déli hosszfal belső síkjától 1'37 m. távolságnyira szökik befelé. A torony elhelyezésének ezen szabálytalansága bizonyosságul szolgál azon feltevésre, hogy a torony már újabbkori építmény, és nem egyidejűleg épült a régi templommal, hanem a XVII. század elején épülhetett hozzá a templomhoz, mert a templomról létező említett tollrajzon a torony 1657-ben már állott. Mint későbbben történeti adatokkal kimutatom, a templom hosszabb ideig rom volt, nem maradván fen a régi templomból egyéb, mint főfalai, külső támpillérei, gót ablakai és két csúcsíves kapuzata, a hajók és a szentély eredeti csúcsíves boltozata pedig beomlott.

A szentély és a hajó pillérei, valamint azok által tartott bolthajtása csúcsíves ugyan, de már új és az utolsó helyreállításkor épült.

A mostani boltgerinczek itt nem szolgálnak a boltozat tartására, mint a régi gót boltozatok igazi gerinczei és bordái, hanem csak mintegy díszítik a boltozatot, mert az égetett agyagból való boltgerinczek egyszerűen reá ragasztattak a boltozatra s ezek csak látszólag utánozzák a régi, hordképes boltozatot.

Így a hajó boltozatát tartó pillérek nyolczoldalú törzsei, ide nem illő kannellurákkal, és szintén terracottából készült angyalfejekkel és levelekkel, valamint akanthusz levelű elég csinos fejezeteikkel már újabbkoriak, és a templom utolsó, vagyis az 1837. évben kezdődő és 1846-ban bevégzett újítási korszakából valók. A diadalív hatásos és egyszerűen hornyolt profiljével még eredeti s a XV. századból való, úgyszintén a templom gót ablakai is késő koriak, de mérműveik díszesek.

Az alacsonyabb, hatoldalú pilléreken nyugvó orgonakarzat a torony és az északi hosszfal közti helyet foglalja el. Ezen pilléreknek szintén ily akanthusz levelekkel díszített fejezeteik vannak, mint a hajókban álló nagy pilléreknek. A torony déli oldalán hozzáépített kápolna által a templom nyugati homlokzata annyiban nyert szabályosabb elrendezést és alakot, hogy ez által a torony a homlokzat közepére esik. A középső kapuzat csúcsíves ugyan, de új két kiugró oszlopon nyugvó meredek, s kereszt csúcsával koronázott csúcsfala négy lobbos kerek ablakkal van áttörve, s míg ez a főkapuzat a toronyba és az orgonakarzatra, addig az északi mellékkapu a templom belsejébe, a déli kapu pedig a hozzá épített mellékkápolnába vezet. A két emeletes négyoldalú torony legfelsőbb harmadik emeletén vasrácsozatos folyosóval körülvett nyolczoldalú őrszoba van elhelyezve, mely szintén gothizáló csúcsíves ablakkal és ajtóval bír és tetőzése egy nyolczoldalú gula alakú s rézzel fedett sisak.

Legszembeötlőbb ezen a nyugati főhomlokzaton az ujabbkori gotizáló építészet, mely modern felfogással és nem az igazi régi gót stílus szellemében készült, oly időben épült (1837—1846), a midőn a régi gót stílus ismerete még nagyon hiányos volt. Mindazonáltal elismeréreméltó az a törekvés, melylyel a gót stílust utánózni törekedtek. Az ablakközöket és párkányokat halhólyag alakú gót motívumokkal és egymásba fonott csúcsívezetekkel díszítették, ezek a részletek nem kőből, hanem egyszerű vakolatból készültek.

Inkább monumentális jellegű a déli homlokzat érintetlen és igazi tiszta gót stílusa. Itt a déli dískapuzat, kettős nyílásával és gazdagon tagozott bélletével, továbbá a falból kiszökő és fent egy oromdíszszel, liliummal koronázott támpillérek, valamint a csinos mérművű két és három osztályzatos gót ablakok meg eredeti alakban díszlenek.

A templom déli fő dískapuzata, gazdagon és hatásosan tagozott bélletével, háromszor megtört és az oromlevelekkel díszített *hajlított ívezetével* bár a gót stílus hanyatlási korszakából való, a mint azt a kapuzat közép választó pillére felett bevéssett 1522. évszám igazolja, mindamellett nagy méreteinél, és különösen arányos beosztásánál fogva monumentális hatású.

Ezen késő korra utal a kapuzat ívmezejét díszítő, mértani alakítású pálcázat, valamint a kapuzatot szegélyező gót ablakok hajlított ívezetű beboltozása.

A szentély déli három osztályzatos ablakának horonyában, egy tekercsen, a mennyre kivehető, az 1518. évszám van bevésve.

A templom északi csúcsíves kapuzata már nem oly gazdag tagozatú, mint a déli, mindazonáltal elég tetszetős az architecturája; osztatlan kapunyílása leszelt lóhere ívvel boltozott, mely felett még egy kiugró csúcsívezet emelkedik.

E kapuzat mellett lévő támpillérek szögleteiben, fent, a bal oldalon egy nyelvét kiöltő bajszos férfi fej, a jobb oldalon pedig egy oroszlán van kőből vésve. A nép az oroszlánt kutyának nézve, a következő, a nép között még most is elterjedt regét fűzte ezen alakzatokhoz: egy nyáját őrző szász pásztor kutyája azon a helyen, a hol most a templom áll, egy aranyakkal színig telt nagy üstöt kapart ki a földből; s a pásztor nemcsak a templomot építtette, de Beregszász városának is alapítója lőn.

Ezen néphagyomány alighanem azon történeti tényből sarjadzott, hogy a XIII. században királyaink által e vidékre is telepített szászok, bányaművelést űzve, a város alapítói lettek és a templomot is fölépítették. Egyébiránt Beregszász városa is azon régi kereskedelmi útvonalba esik, mely Dr. Henszlmann Imre szerint a keleti tengert a fekete tengerrel összekötötte s mely útvonal a középkorban hazánk északkeleti

részen és Erdélyen keresztül vonulva, városokat létesített és régi műemlékek folytonos és megszakítás nélküli láncolata gyanánt jelentkeznek.

A templom mostani berendezése, mint szószéke és oltárai a múlt század negyvenes éveiből származván, gótizáló stílusúak, de sem műtörténeti, sem pedig különös műbecscsel nem bírnak. — A főhajóban a diadalíveszet felett Hám János szatmári püspök festett címere alatt ezen felirat olvasható:

ÉPÜLT · MCCCCXVIII. | LEBONTATOTT: MDCLVII. | ÚJRA
ÉPÜLT: MDCCCXLVI.

Hogy honnan vették a templom építési idejét megjelölő 1418. évszámot, nem tudom, de hogy, tekintve ezen templom már a csúcsíves stílus hanyatlását jelző részleteit, úgy nem különben különösen a déli ablakon az 1514. és a déli díszkapuzaton bevéssett 1522. évszámokat, határozottan állítható, hogy e templom már a XV. század utolsó évtizedeiben épült; azon állítás tehát, mintha a jelenlegi templom már a XIII. században fennállott volna, téves, mert ezen állításnak ellentmond a templom késő gótkori stílusa és az említett 1514. és 1522. évszámok. De miután itt több XIII. és XIV. századbéli történeti adat ismeretes, mely egy beregszászi templomra vonatkozik, itt is alighanem azon eset forog fenn mint a kassai dómnál, hogy ezen régibb történeti adatok egy a mostani templom helyén állott s bizonyosan még román stílusú templomra vonatkoznak. Így IV. Béla királyunk 1247. évből származó kiváltságlevele szól a beregszászi plébánosról és annak díjazásáról. Továbbá a XIV. században Erzsébet királyné, Nagy Lajos özvegye, itt udvart tartván, a (rég) templomra gondot fordított s itt több oltárnokságot alapított, melyeknek száma Zsigmond király alatt nyolcra, később pedig huszonnégyre szaporodott föl és az egyház javait is egy külön világi gondnok kezelé.

Ily gondnok volt 1419-ben Uyses (Vizes) János tekintélyes beregszászi polgár.* Mindezen történeti adatok a régi, a mostani templom helyén állott templomra vonatkoznak, a jelenlegi templom tehát a XV. század végén épült; s annak építése, mint azt az 1514. és 1522. évszámok igazolják, még a XVI. század második évtizedére is kiterjed.

Ezen adatokból látható, hogy a csúcsíves stílushoz mennyire ragaszkodtak az egyházi építkezéseknél még a XVI. században, tehát oly korban a midőn a még Mátyás uralkodása alatt, a XV. század nyolcvanas éveiben hazánkban mindinkább előtörő új műirány az olasz renaissance nemcsak a profán, de egyházi építményeknél is már nagyobb mérvben alkalmaztatott.

* Lehoczky Tivadar: Beregmegye monográfiája. III. kötet, 118. lap.

A mostani templom további történetére nézve még e következő adatok ismereteseek.

Templomunk építése a XVI. század első negyedében Mária királyné bőkezűségéből végeztetett be. Akkori időben, a templom déli oldalán, alig nyolcz lépésnyire már állott a sz. *Mihály Őrangyalról* elnevezett oltárnoksághoz tartozott s gót stilusban épült kápolna, melyet sajnos, 1846-ban lebontottak, a nélkül, hogy legalább rajzát megóvták volna az utókor számára. Történeti feljegyzés szerint az 1523. évben Nagy András és neje az itteni oltárnoknak (Altaristáknak) s a most említett Mihály kápolnának fekvőségeket hagyományozott. Későbbben a reformáció terjedésével e templomban is református hitszónoklatok tartattak és ez az elkeseredett hívőket oly gyűlöletre ragadá, hogy 1552-ben az elfoglalt templom csarnokában Radics Balázs hitszónokot állítólag megölték. Az 1686. év június 8-án a munkácsi vár kurucz őrsége Radics András vezérlete alatt ostrommal foglalta el a templomot, és azt a Mihály kápolnával együtt felégeté.

Ezen időtől fogva a templom 1837-ig mint rom, fedetlenül, csak a négy főfalával állott, régi gótíves bolthajtása pedig mind a szentélyben, mind a hajóban bedőlt.

1743-ban a gróf Schönborn család mint Beregszász földesura és a templom kegyura csupán a templomtól külön álló Mihály kápolnát javíttatta ki, ellenben a nagy templom folyton pusztult, míg végre 1837-ben Schönborn gróf, a templom kegyura, továbbá Hám János szathmári püspök, Bereg megye, Beregszász városa, s mások adományaiból hozzáláttak a templom gyökeres helyreállításához és részben átalakításához, mely alkalommal Fischer Albin itteni segédlelkész (?) elfogadott terve szerint a templom újítása 1846 november 1-jén bevégeztetvén, Hám János megyés püspök által újra felszenteltetett.*

II. A nagy-szőllősi plébánia templom 16.28 m. hosszú és 8.64 m. széles, a nyolcszög öt oldala által befoglalt szentélye, valamint a 22.40 hosszú és 9.19 m. széles osztatlan hajója és annak nyugati homlokzatán álló, a négyszögből a nyolcszögbe átmenő tornya még eredeti gótikus izlésű és a XIV. századból származik. Azonban a szentély és hajójának boltozata a falpillérekkel együtt a XVIII. századból való. Eredeti gót stílű még a templom déli és nyugati csúcsíves kapuzata, továbbá a diadalív, az olvasókarzat megmaradt részleteivel, pastophorium és a szentély délkeleti falán lévő díszes ülőfülke.

A torony, a második emelet kezdetén a négyszögből a nyolcszögbe megyen át, mely átmenet kívülről háromszögű rézsut lapok által közvetítették, míg belülről a torony oktagonjának falazata, az első

* A beregszászi és nagy-szőllősi templomok történeti adatait Lehoczky Tivadar volt szíves velem közölni.

emelet kellő vastagságú falán, minden átmenet nélkül biztosan nyugszik. A torony, nyolcz csúcsíves keskeny ablakkal áttört harmadik emeletén a harangok csüngnek. A szép arányú tornyon eredetileg bizonynyal stilszerű gula alakú toronysisak ült, jelenlegi fokhagyma alakú tetőzete újabbkori.

A szentély északkeleti zárófalán levő gót stilű *pastophorium* 50 cent. széles és 58 cent. magas négyszögletű fülke, melyben — rendeltetésénél fogva — az oltári szentség helyeztetik el. Ezen fülkét keresztrózsákkal díszített két toronyfi és fent egy háromlobbal díszített háromszegletű csúcs vagy orom szegélyezi, csúcsát keresztrózsa, párkányzatait oromlevelek díszítik. A milyen egyszerű ezen *pastophorium* gótikus építészete, oly díszes és szép arányú az alak. A szentély délkeleti zárófalának ülőfülkéje kettős horonyos kerettel és fent gyámköveken nyugvó háromlobbal díszített három ívezettel van szegélyezve. Miután pedig újabbkori újítások alkalmával a hajó és a szentély talajának kövezete emeltetett, ez oknál fogva a fülke ülőlapja jelenleg már csak 11 cent. magasságra emelkedik a kövezet felett. Mind a *pastophorium*, mind pedig ezen fülke a XIV. század kora gótikus stílus jellegével bírnak.

Műrégészeti tekintetben legérdekesebb a diadalív alsó részén létezett *olvasókarzat*, mely Henszlmann Imre szerint hazánkban csak itt ott fordul elő s így annál nagyobb a veszteség a hazai archæológiára nézve, hogy az olvasókarzatot a templomnak a XVIII. században történt újítása, helyesebben elrontása alkalmával lebontották, úgy hogy a diadalív mind két oldalán fenmaradt csúcsíves stílus formáiból csak egy-egy toronyfia és a csúcsívezetek lábazata maradt meg. Ezen mind két oldalon lévő bekezdéséből és ívezetének hajlásából lehet következtetni, hogy eredetileg ezen lettnernek három csúcsíves nyílása vagy kapuzata volt, mely a hajóból a szentélybe való közlekedést közvetíté. A lettner összes magassága a most is meglevő legfelsőbb esvető párkányzatáig 4·83 m. volt.

Miután pedig lettnerünk megmaradt részének a falvastagsága csak mintegy 40 cent., ebből következtetni lehet, hogy lettnerünk nem — mint rendesen — az evangelium és az epistolák olvasására, hanem csak egy oly válaszfalnak használtatott, melyen fent a diadalkereszt Mária és János apostol mellékszobraival volt elhelyezve. Ily lettnernek előfordulnak a külföldön a *maulbronn*i, *maumburgi* és halberstadti dómokban, mindenütt azonban — mint igazi karzatok — sokkal szélesebb falazattal és csigalépcsőkkel.*

A faragott kőből készült lettnerünk, a még fenmaradt csekély részletekből ítélve, egykoron igen díszes és gazdag gót architektúrával

* Oskar Mothes: Archæologisches Wörterbuch 621. lapon.

birt s így kétszeresen sajnós, hogy eredetiségében nem tartatott fenn az utókor számára, hanem minden ok nélkül leromboltatott.

Tekintve tehát a nagy-szöllősi templom régi részleteinek még kora gót stílusát, úgy nemkülönben a csúcsíves stílus hanyatlási korát jelző hajlított ívezetek teljes hiányát, a kapuzatok és ablaknyílások rendes csúcsívezetét, továbbá a pastophorium, valamint az ülőfülke még szabályos és korai gót részleteit, határozottan állítható, hogy ezen templom, eltekintve újabbkori boltozataitól és falpilléereitől, még a XIV. század elején épült s ez állítást több történeti adat is látszik igazolni. Így lelkeszei, mint kiváltságosak, közvetlenül az esztergomi érsekség hatósága alatt állván, 1320-ban Tamás esztergomi érsek, Péter szöllősi plébánost a nemesek túlkapásai ellen védeti; úgyszintén 1330-ban kelt ily okmányban szintén Péter plébános említetik. A templom nagy Boldogasszony tiszteletére volt szentelve; a XV. század elején «Gáspár pictor comprobatus de Cassa» a nagyszöllősi templom számára egy oltárképet fest.* Az 1478. évben a szent jobbi Convent jelenti Mátyás királynak, hogy beigazoltatott, miszerint Perényi Péter, Szirmay Mátyást és csepfalvi Zoltán Mátét, midőn ezek a nagyszöllősi nagy Boldogasszony templomának búcsújára mentek s ott tartózkodtak, erőszakosan megtámadta és letartóztatta. Az 1545. évben pedig Perényi János azzal vádoltatik, hogy a nagyszöllősi plébánost illetett termény- és bortizedet a maga részére szedette.**

A templom szentélyének déli falán levő — jelenleg befalazott kapuzat, — külső késő gótkori hajlított ívezetéről itélve, a XV. század végén készülhetett.

A templom nyugati falazata repedéseket mutatván, az északi oldalon, a nyugati főfal irányában, a mult században egy ívezettel boltozott és áttört támfal épült. A templom régi gót stíliú szárnyoltárainak már semmi nyoma; jelenlegi berendezése különös műbecscsel nem bir.

Rége ezen templom is kőfallal volt körülvéve és megerősítve, melynek azonban már csak az alapfalai itt-ott még észrevehetők. Déli csúcsíves kapuzatának béléte horonyokkal és pálczatagokkal gazdagon van tagolva, mely pálczatagok fent az ívezet csúcsán egymást keresztezik.

Ezen templom belseje is falfestményekkel lehetett díszítve, melyek a falon itt-ott észlelhető foltokról itélve bizonyosan még a százados mészs réteg alatt lappangnak.

III. A szalonnai ref. templom. Borsodmegye, Torna megyével határos felsőbodvai völgy festői vidékén, a Bodva bal partján, egy mérsékelt magaslaton elterülő *Szalonna* helység ódon kinézésű s meredek

* Századok 1880. 162. lapon, és a Kassai sz. Erzsébet egyház történetéhez czimű czikk Kemény Lajostól. Arch. Értesítő.

** Szirmay Antal: Notitia Com. Ugocha. 92. lapon.

magas tetőzetű, jelenleg ref. temploma már messziről tűnik fel, s különösen a szalonnai vasúti állomástól tekintve, erdő és szőlő koszorúzza hegyes háttérével igen festői képet nyújt. A kis méretű ugyan, de nagy régiségű, még a XIII. század elejéről származó román stílus templomka, a múlt századok e tiszteletre méltó, és még a tatárbeütés előtti időből származó műemlékünk, szokatlan alakítású kettős szentélyével nem csekély mértékben köti le nemcsak a bűvárkodó régész, de a laikus figyelmét is.

A kettős félköríves nagyobb apsisának a sugara csak 3·87 m., ezen nagyobb apsishoz a hossztengely irányában kelet felé még egy második, kisebb, csak 2·33 m. sugarú apsidiol van hozzáépítve, mely utóbbi egy gömbboltozattal boltozott fülkét képez. Ily alakú kettős apsisal bíró szentélyek gyakran fordulnak elő a román stílus úgynevezett *körkapolnáknál*, rendes hajóval bíró templomoknál azonban ritkábbak. A tagozatlan félköríves diadalívet kapitelje lépcsőzetesen kétszer kiszökő abakuszt képez.

A 10·08 m. széles és 16·55 hosszú hajója most is — úgy mint eredetileg — famennyezettel fedett; s míg a hajó déli oldalfalán áttört három — törés alakú keskeny és magas félköríves román stílus — ablaka által világíttatik meg, addig — elég sajátos — a hajó keleti lfaán is, a diadalívet mind két oldalán, szintén egy-egy román stílus ablak szolgál a hajó kedvezőbb megvilágítására. A román stílus templom belsejében a keskeny félköríves ablakok miatt rendesen csak félhomály uralkodik, a mint azt a pécsi, kis-bényi, bodvai és lébényi román stílus templomainknál is tapasztaljuk.

A templom nyugati homlokzatán lévő, egyetlen félköríves kapuzata kívülről egy kiugró csúcsfal által van szegélyezve. — A nagyobb apsis — a mennyire azt a még meglevő boltlibakból következtetni lehet — eredetileg szintén volt boltozva, jelenleg azonban, úgy mint a hajó, famennyezettel fedett, — s míg a szentély, annak déli oldalán lévő két különböző nagyságú félköríves ablaka által nyer világosságot, addig a kisebb fülke alakú apsidiol keleti része csak egy kis és keskeny ablakkal van áttörve.

Tekintve tehát ezen templom primitív román stílusát, a vastag falban áttört mély bélletű, még lőrésalakú félköríves ablakait, de különösen alaprajzának elrendezését és kettős apsisát, tagadhatatlan, hogy itt még alighanem egy XII. század végén, vagy a XIII. század elején épült román stílus régi műemlékünkkel van dolgunk. És csakugyan erre a régi korra utal az apsidiol falán lévő, újabb időben a százados mészműtől részben megtisztított azon falfestmény részlete, melyet alakjainak és keretdíszítményeinek jellege és stílusa határozottan még a XIII. század elejére utal.

Eredetileg az egész apsidiol felső része a tizenkét apostol mellképeit ábrázoló fresco festményrel vala díszítve, melyből jelenleg azonban csak három alakja látható.

Az apostolok fejait sárga vonallal szegélyezett vörös színű dicsfény fogja körül.

A homlokon ketté osztott hosszú haj, bajusz és körszakál szegélyezi a kifejezésteljes komoly arcokat; kezeikben irattekercset tartanak, melyeken minuskula betűkből álló felirataiknak már csak egyes szavai olvashatók, mint:

et in ih̄um xp̄m filium tuum . . . ceti et ferra . . . et ip̄u . . .

A mennyire még kivehető az első alak, lándzsájáról ítélve Mátyás apostol, a középső — kulccsal — szent Péter, a harmadik alak pedig attributumának hiánya miatt már nem határozható meg. A ruha redőzete puha, még nem törött. Rendesen minden román stílusú falfestmény díszszegélyvel beszegett szőnyeget képez, melyekkel egykor a román kori templomok falai valósággal voltak feldíszítve; falképünk is ily szőnyeget ábrázol, melynek vízszintes szegélye egy a román stílusban gyakran előforduló tört vagy zik-zak szalagot mutat, ily motívum előfordul a szepesmegyei jekelfalvai még a XIII. századból származó templom sekrestyéjének — Szent Borbála életére és martyriumára vonatkozó falfestményének szegélyén is.

A függőleges irányú szegély pedig veres és zöld levelek közt foglalt fehér szirmú virágokat mutat, mely díszítmény fekete alapon igen hatásos.

Az apsidiol falfelületének méreteiről, valamint a falfestmény ezen három alakjának elhelyezéséből ítélve, hat alak az ablak jobb, a másik hat alak pedig a bal oldal felületét foglalta el; s valóban kíváncsú lenne a többi — még a mészréteg alatt lappangó apostolok kilencz alakját — a mészréteg óvatos lehámozása által, ismét napfényre hozni, mert ezen régi korból csak kevés falfestményünk maradt fenn. — Szabó József helybeli ref. lelkész — ki a fresko ezen látható részletét is felderítette, az ügy iránti érdeklődésénél fogva, a falfestmény többi részéről is a mészréteget letisztíttatni ígérkezett s így reményünk lehet, hogy ezen érdekes falfestményünk műtörténetünk számára nem sokára meg lesz mentve.

Szalonna helységére és ezen templom történetére nézve Csoma József barátom és kiváló heraldikusunk e következő történeti adatokat volt szíves velem közölni: s Szalonnay-család ősrégi nemzetsége, a Sziny, jólsva Tekes és a Tornay-családokkal egy törzsből származik, s ezen családokkal a XIV. század végéig a régi Torna vármegyének mintegy felét birta.*

* Csányi : Magyarország földrajza I. 235. lap.

Borsodmegyében a Szalonnay-család, Szalonna, Meszes, Mártoni falukat, továbbá Babartelke és Jakabtelke pusztákat, valamint Torna-megyében-Torna és Sólyomkö várat birta.

Ezen Szalonnay-nemzetség építette a szalonnai templomot és valószínűleg a Szalonna helységtől nem messzefekvő martoni paulinus kolostort is, mely zárda templomának festői romjai még most is láthatók. A Szalonnay-nemzetség egyik tagja: István 1284-ban nádor volt, ki László testvérének, sárosi főispánnak János nevű fiával a XIV. század első éveiben az ősi javakon megosztzkodott. A nemzetség egyik ágazata ekkor vette fel — osztályrészben kapott birtokáról — a Szalonnay nevet. Az eredetileg katolikus templom a reformáció terjedésével a XVI. században a reformátusok birtokába került, mely alkalommal a romladozó templom támfalak építése által az enyészettől megmenetelt.

E templomnak a külseje eredetileg díszesebb lehetett, mert a szentély apsisának külső falán még észlelhető egy hengeres falszalag megcsonkított részletéről ítélve, e templom, vagy annak legalább apsisa, a román stílusban használt falszalagokkal és párkányzat alatti félköríves consolákkal lehetett díszítve.

A templomtól északkelet felé különálló, s már újabb időben fából épült harangtorony gúla alakú hegyes és magas sisakjával igen festői háttérül szolgál ezen magában is véve ódon kinézésű régi templomnak.

Megemlékezésreméltó, hogy az Abaujmegyében fekvő Csécs helység régi templomának belsejében nem régen felfedezett, és általam e szakközlönyben ismertetett régi falfestményekről is arra lehet következtetni, hogy régen nemcsak a városok nagyobb templomai, hanem a kisebb helyiségek templomai is díszes falfestményekkel voltak díszítve, melyek nemcsak az igazi vallásosságról s a művészet iránti szeretetről, de a művészet érzék általános elterjedéséről is oly fényesen tanúskodnak.

IV. A *rudabányai ref. templom*. Rudó, vagy helyesebben *Rudabánya*, a középkorban nevezetes bányaváros, jelenleg kis helység, Borsodmegyének északi, Torna-megyével határos vidékén fekszik, elnevezését bizonyosan az itt még most is előforduló vasércztől (szláv nyelven ruda) nyeré. Lakossága mint régen, most is bányaműveléssel foglalkozik. A dombon álló mostani református templom, az egykor nagyobb templom hajójának nyugati részét képezi, melynek szélessége 12'60 m., hossza pedig csak 8'90 m. Az újabb időben épült kis előcsarnokból a csúcsíves, egyszerűen tagozott ajtó a templom belsejébe vezet.

A templom déli oldalán lévő csúcsíves kapu, régi és érdekes vasajtajával, jelenleg már nem használtatik. A templom belsejének kellő megvilágítására két-három osztályzatos s mérműves csúcsíves ablak szol-

gál. — Minthogy pedig, a még a gyep alatt meglevő alapfalazatokról itélve, az eredeti nagyobb templom hosszahajója a mostani templom keleti oldalán terjed, miután továbbá csak a keleti fal lábazati párkánya hiányzik, míg ellenben a templom többi három oldalán még megvan, bizonyos, hogy a templom mostani keleti fala már későbbben, talán az 1664. évben történt újítás alkalmával épülvén, a még régi csúcsíves ablaka aligha nem az elpusztult régi templomból mostani helyére falaztatott be.

Eredetileg a régi templom boltozva volt, arra utalnak azon boltlábak még megmaradt gerinczei, melyek a hajó felső részén észlelhetők, és gyámkő nélkül a falazat síkjába mennek át. A mostani famennyezet mestergerendája is, két végével, ily régi boltlábazon nyugszik.

Templomunk több nevezetes műemlékkel bir, így a déli csúcsíves kapuzat *vasajtaja*, diszítményénél és kidolgozásánál fogva érdekes régiségnek tekintendő. Ezen vasajtó, miután akkoriban géppel hengerített vaslemezek vagy bádógok még nem voltak, kalapácschal lapított vastag vaslemezről áll, melynek külső felületén nagyobb tartósság és merevség elérésének céljából, keresztbe fekvő, s négyszegletű ívmezőket vagy köröket képező erős vaspántok, rozettákat képező szögekkel megerősítvék, mely utóbbiak egyszersmind az ajtó díszéül is szolgálnak.

Ezen rozettás szögek azonban nemcsak a pántok keresztezési pontjain, hanem azok közein is alkalmazvák. A vaspántok által így képezett mezőkben, különféle alakok, paizsok, sisakok és majuszkula betűt a vaspádógból vannak féldomborműben kidolgozva és pedig e következő sorrendben: fent a csúcsnál egy hatágú csillag; nap csavart vagy hajlított sugarakkal; holdsarló és egy teliholdat ábrázoló arc; egy úgynevezett üstös sisak, melynek sisakdíszét egy háromágú villa képezi; azután *M* majuscula betű; a második sorban *M.A.R.I.A* és *H* betűk; a harmadik sor mezőiben *I.L.F*, azután egy háromszögön álló s mellét csőrével felszaggató madár, talán pelikán; ezután *C.A.S.* betűk; a negyedik sorban *P.A.R.* egy hegyes végű paizs, melynek mezején az előbb említett sisakdíszhez hasonló háromágú villa látható; ezután *M.Θ.L.C.* betűk. Az ötödik sorozatban *H.I.O.R.* egy ketté hasított paizs, Magyarország kettős keresztjével és nyolcz pályájával, továbbá *B.A.L.* rozetta. A hatodik sorban *T.H.A.Z.A.R.* üres mező, *C.* betű; a hetedikben: egy kis paizs mezejében egy kereszttel, hol egyszersmind a kulcs lyuka is van alkalmazva, egy állat feje kiálló füllel (oroszlán?), üres mező, melyben talán *T* betű foglaltatott, továbbá *C.U.K.* üresmező; a nyolczadik sorban egy paizs, melynek mezején egy halatfogó horog vagy talán mesterjegy, ezután egy ezüstalakú sisak, melynek díszét két pávatoll közt egy hattyú képezi, üres mező után *T* és *W* betűk; az utolsó, csak három és fél mező-

vel bíró sorban egy V betű, a többi közök, kitörvén a vaslemez, lyukat képeznek.

Az itt látható sisakok alakja megfelel Nagy Lajos királyunk korának. A nap alakja talán aranyat, a holdé pedig ezüstöt jelképez, mely nemes érczek itteni bányákban is előfordultak.

A felirat első M betűje alighanem «Mutter» szót jelent, mi által a felirat így lenne kiegészítendő: (MUTTAR) MARIA . HILF . CASPAR . MELCHIOR . BALTHAZAR.

Nemcsak a középkorban, de napjainkban is egyházi szokás az ajtókat a három király nevével és az évszámmal megjelölni. A hilf Mária pedig régi harangokon is gyakran fordul elő.

Érdekes itt a hazánk kettős címere, mert megjegyzendő, hogy a legrégibb, Magyarország egyesített címere az 1385. évi «Regnicolarum Hungarie» köriratú pecséten fordul elő.*

Miután azonban vasajtónk — a mint későbbben kimutatom — alighanem még a XIV. század közepéről származik, hazánk kettős címere itt elég korán fordul elő.

Ezen 1110 m. széles és 191 m. magas csúcsíves ajtó tagozott béléletének profilje, egy körtealakú pálczatag által elválasztott két horonyból áll, mely még a XIV. századbeli kora gót stilusnak felel meg. Tekintve tehát ezen vasajtó majuscula betűinek jellegét, az üstsisakok régi alakját, valamint a Nagy Lajos korabeli sisakdísz, ezen vasajtó egyidejű a XIV. század közepén épült templommal; mert Rudabánya város 1378. év körül már királyi birtok volt s elöljárói: judex, jurati, cives et universi hospites kitétellel élnek, s hogy akkor a város temploma már állott, az feltehető.

Ehhez hasonló vasajtó van *Leleszen*, melynek rajzát és leírását Lehoczky Tivadar e folyóirat egyik régiebb évfolyamában már közlé.** E két ajtó közti különbség csak az, hogy a leleszi félköríves, a rudabányai pedig csúcsíves. Kétséges azonban a leleszi ajtó állítólagos készítési ideje és kora, miután a XV. századba utaló 1., 4. számok legálább a közölt rajz után inkább a régi alakú T és V majuscula betűknek látszanak. Miután pedig a leleszi vasajtót természet után még nem ismerem, a közölt rajz alapján a korára nézve nem is mondhatok biztos véleményt. Úgy látszik azonban, hogy a korra nézve nem nagy különbség lesz a leleszi és a rudabányai vasajtó közt.

Ezekhez hasonló vasajtó van még *Kassán* a főutczai úgynevezett Tordássy ház második emeletén, azonban ez ajtó már rongált állapotú, vaspántjai nem ferdén, hanem vízszintes és függélyes irányban vannak fektetve, felirata is csak a CASPAR . MELC betűkből áll.

* Arch. Értesítő 1878. évfolyam 155. lap.

** Arch. Értesítő 1871. évfolyam 278. lap.

meg, mely utóbbi azonban a heraldikában, mint czímerkép, igen ritkán fordul elő.

A csörsisakon, liliomos koronából, sisakdíszül szintén egy ily harpya paizsalak ismétlődik. A czafrangos, inkább egy gót stílusú leveles növénydísz mutató, takaró, szép és könnyed hajlásokban van a czímerpaizs és a sisak körül elrendezve, mely takaró indái közt, a sisak bal oldalán, egy kétfüles kanna edényből három liliom nő ki. Ez a liliom virágú *kanna* az *aragoniai kannarend* jelvényének tekintendő, mely rendnek, úgy látszik, nemcsak Perényi István, de a zemplénmegyei *terebsi* templomban eltemetett testvére, Perényi János tárnokmester is tagja és vitéze volt, mert a liliomvirágos kanna az utóbbinak márvány síremlékén is előfordul. Megemlítendő itt a sisakdísz képező alakjának arcza előtt, mintegy az arcz ellen tüzet okádó, sárkányfejjel, de szárnyak nélküli, gyík, melynek hosszú farka a gyík nyaka körül van tekerve. E gyíkalak felett van egy csillagos kereszt ábrázolva.

Perényi István ezen rudabányai emlékkövének a kidolgozása, alakjainak idomítása, úgy nemkülönben ez alakzatoknak a belső mezőt egészen kitöltő elrendezése, valamint köriratának minusculás betűinek jellege nemcsak gyakorlott és kiváló mesterre utal, de összehasonlítva ezen sírkölapot a terebsi templomban eltemetett *Perényi János* testvérének az 1458. évből származó márvány sírkövével, első pillanatra feltűnik ezen két emlék kompozíciójának és művészi kivitelének a hasonlósága,* melynél fogva következik; hogy mind e két nevezetes és kiváló heraldikai és művészi beccsel bíró sírkölapot egy és ugyanazon mester készíté, mely állítást igazolni látszik azon körülmény is, hogy e két sírköemlék készítési idejére nézve (1437, 1458) csak 21 év különbség van.

A Perényi István ezen síremléke Rudabányára így kerülhetett, hogy Rudabányához közel állott *Csorbakő vára*, a XV. század elején Perényieké lévén, 1403-ban Zsigmond király megnyerte a Perényieknek, hogy a megrongált várukat újra felépíthessék. Ezen sírkő alatt nyugvó Perényi István Csorbakő várában elhalálozván, a rudabányai templom sírboltjában temettetett el.

Ezen sírkölap mellett balra van még egy másik már újabb korból származó s szintén veres márványból készült sírkölap befalazva; s bár az nem oly művészies kidolgozású, mint az előbbi, mindazonáltal több tekintetben szintén érdekes és közlésre méltó.

Ezen, 0'91 m. széles és 1'93¹/₂ m. magas sírkölap az 1544. évben született és 1576. évben elhalt *Saurer* vagy *Sauer Frigyes* bányahivatalnok emlékére készült. — A kölap felső részének kissé bemélyedt

* Lásd Csoma József: *Alte Grabdenkmäler aus Ungarn* című művének 41. lapján, a terebsi síremléknek rajzom utáni reproductióját.

mezején, már barokk stílus pajzsczímerképét egy koronázott agyaras vadkan (Sau) képezi, mely címerkép egyszersmind a koronás sisakon mint sisakdísz előfordul. Címerünk tehát (Sau Saurer vagy Sauer) az úgynevezett beszélő címerek sorozatába tartozik. — Lapidár betűkből álló körirata a következő:

· STATVIT · VR̄O · MONVMENTV · HOC · FRATER · SV̄PSTES
EGREGIVS · FRIDERICVS · SAVER · CVM · CONIVGE · DEFVNCTI ·
NATVS · ERAT · SEXTO · NONAS · IVNII · ANNO · MDXLIII ·
OBIIT · AVTEM · OCTAVO · CALEN · IANVARII · AN · MDLXXVI.

A sírkölap belső mezején bevésett s szép versekben szerkesztett latin felirata a szintén kilencz idomban olvasható.

★

A templom 1664. évben történt újítása alkalmával készült famennyezete is erre a korra utal, az egy faoszlop által támogatott mesztergerendán bevésett e következő felirat:

AD · LAVDEM · DONI · RENOVATVM · AN · 1664 IN · MARCIO
INDVSTRIA SERVI IESV CHR. INDI...

A gerenda alsó felületén pedig:

TEMPORE · EV̄SDE · IOHAN · R · SZOMBATHI · PER · PAVLVM ·
PETRAK INCOLIS · H · PAGI.

Ezen felirat szerint a mennyezet 1664. évben R. (Rima) Szombathy lelkész idejében Petrák Pál rudabányai illetőségű mester által készült. Lehet, hogy ezen felirat a templom újítására is vonatkozik. Ezen famennyezet ráamátok által keretelt 120 mezőt tartalmaz, melynek mindegyike más meg más alakú növény vagy virág festett motívumot foglal magában. E mezők fehér alapon festett díszítményeiken a magyaros motívumok mint a rózsza, tulipán, szegfű és napraforgó változatos compositióban fordulnak elő, sőt egy mezőben a fiát vérével tápláló pelikánt (Krisztus symboluma) kígyóval láthatni. Bár ezen festmények igen egyszerű kivitelűek, s aligha nem a famennyezetet készítő asztalos mester saját művei, mindazonáltal a díszítmények compositiója és a motívumok változatossága a mester nem csekély képzelő tehetségéről tanuszkodnak.

A mennyezet egyik mezejében e következő felirat olvasható:

Cum Domini 1758 die 25 Septembris ezen deszkázatot Megyery Sámuel prédikátorságában, Tóth András curatorságában, Orten János egyházfíságában, és végzik el ugyan 1758. esztendőben Karácsony havának 16-ik napján Josua asztalosok Conrád András és Condrad Máté.

Lehetséges tehát, hogy az 1664-ben készült famennyezet 1758. év-

ben megigazítottatott, ezen feltevést igazolni látszik azon körülmény, hogy az eredeti mennyezet szebb és jobban festett festményei, újabb, az előbbiektől elütő modorban s nem is oly szép festményekkel váltakoznak, mely utóbbiak az 1758-ki újítás alkalmával készültek.

★

Tekintve tehát a rudabányai templom még kora gót részleteit, s vasajtájának stilusát, valamint azt, hogy a város már a XIV. század közepén létezett, templomunk a XIV. század közepén, vagy annak második felében épülhetett. Rudabánya akkor a hét felső magyarországi bányaváros között a harmadik helyet foglalta el, jelenleg pedig kis helység, csak régi templomáról, valamint gazdag vasérczet tartalmazó bányáiról ismeretes, melyeket egy társulat jelenleg is műveltet, s a pörkölt vasérczet innét a gömör—miskolczi vasútvonal *Bárczika* állomásáig vezető iparvasúton tovább szállítja.

V. A sajószentpéteri reform. templom. Borsódmegyében Sajó festői völgyében, nem messze Miskolcztól fekszik Sajószentpéter mezővárosa, eredetileg gót stílű jelenleg ref. templomával, s míg e templom külseje csúcsíves és mérműves gót ablakaival, s festői tetőzettel fedett magas tornyával kellemes benyomást szül az idegen régiségbúvárra, szomorú képet nyújt a stilelles újítások által elrontott és eredeti szép gót jellegetől egészen megfosztott belseje.

Már eddig is nem csekély számú műemléket és templomot vizsgáltam és vettem fel, de nem emlékszem, hogy láttam volna valahol oly nagy mértékben s minden ok nélkül elrontott templomot, mint a sajószentpéteri; így a sokszög által határolt szentélynek csak a gót ablakai maradtak fenn eredeti alakban, a szentély csúcsíves boltozata már hiányzik, a hengeres faltövekből kiugró vagy inkább szétágazó s szép profilú boltgerinczek letörvén s ily letört állapotban minden helyes izlés ellen hagyattak meg. Az eredetileg csúcsívezetű, szépen profilozott diadalív felső része szintén le van rombolva, úgy hogy ez ívezetnek csak bekezdései maradtak meg. Ezen vandalszerű rombolás alighanem az új famennyezet építése miatt történt?! mintha a csúcsíves boltozat nem lenne szebb, szilárdabb és tartósabb mint a tűz által elpusztulható famennyezet, mely nem is felel meg egy gót templom gót stilusának és jellegének. Azonfelül ezen mennyezet igen egyszerű, nem bír sem architekturai díszszel, sem pedig a szokásos festményekkel. A hajó eredeti csúcsíves boltozata szintén elpusztult, itt csak a templom déli, csúcsíves s gazdagon tagozott kapuzata még eredeti. A faoszlopokon nyugvó karzatok is igen egyszerűek, s azokon sem vehető ki a díszítésre való törekvés legkisebb nyoma sem! A templom déli, s későbbben áttört északi ajtaja előtt fából és deszkából épült csűr alakú előcsarnokai sem emelik a templom szépségét.

Még elég díszes a három emeletes régi s még mérműves gót ablakokkal biró négy oldalú tornya, mely a hajó nyugati homlokzatán áll; a sekrestye már renaissance stilű ablakának a kerete és párkányzata kőből faragott.

Sajátságos itt azon jelenség, hogy talán nagyobb szilárdság elérése céljából a torony és a hajó nyugati sarkai belülről egy hengeres fallal kitöltvék.

Történeti adatok szerint Sajószentpéter már a XV. században mint Oppium fordul elő, és itt egy szent Péterről nevezett prépostság is létezett, s valószínű, hogy a város ezen prépostságtól nevét is nyeré. A templom szabályos alaprajzáról, úgy nemkülönben a még bár csekély számú, de érdekes műrészleteiről ítélve, ezen templom is egykor szép gótizálású műemlékünk lehetett. — Végre:

VI. A szendrői ref. templom. Szendrőre rándulva, itt nem csekély, s mondhatom, egy régészre nézve nem éppen kellemes meglepetésben részesültem, a mennyiben az érdekes régi templom helyett már egy vadonatúj templomot találtam, mely utóbbi bár az úgynevezett modern gót stilben van építve természetesen, távolról sem oly érdekes, mint a lerombolt és eltűnt régi gót stilű templom, melynek természet után felvett rajzát a Vasárnapi Újság még 1866. évfolyamának 584-ik lapján közöltem, szerencsére megmaradván — az utókor számára — legalább a régi templom rajza.

A mint ezen rajzból látható, a régi templom négy boltosztályból és egy sokszögzárású szentélyből állt, fokozatos támpillérei és az azok közt lévő csúcsíves ablakai gót stilűek, úgy szintén a nyugati homlokzat kapuzata is.

A templom külseje ódon barna falazatával még a XV. századra utal, bár némely történetíró szerint e templom már a reformáció korszakában, a XVI. század első felében épült volna, és pedig állítólag öt környékbeli református helység lakosainak költségén. A most néhány év előtt épült új templom hajója rövidebb s csak három ablakkal s menyyezettel bir. A templomtól annak nyugati oldalán külön álló és kőből épült harangtornya még eredeti régi; erkélyes s hangnyilásokkal ellátott felső emeletével, magas karcsú és merészen emelkedő toronysisakjával, valamint a sarkokon faragott köveket utánzó sgrafittó díszítményeivel — szerencsére kikerülve az újítást — most is még a maga ódon és eredeti jellegében nem csekély díszére van a városnak.

Az új templom a régi tornyával jelenleg is még egy körfallal van körülkerítve, a melyen belül egykor temető volt. Ezen templom érdekes régiségekkel is bir, így az egyház ládájában gonddal őriztetnek igen becses egyházi edények, mint kelyhek, kupák, tálak és tányérok, valamint egy arannyal dúsan kivarrott piros selyem sujtás-nyereg-

takaró, mely bármely múzeumnak is díszé lenne, mind a skofiumhímzés művészies kidolgozására, mind pedig nagy értékére nézve.

Ezen műtörténeti tekintetben érdekes nyeregtakaró, még a XVII. századból származik, s az utolsó szendrővári török basái volt, a kit a Bodva partján Zákány István magyar vitéz levágván, a várat is elfoglalta, s a sok kincsű basa drága nyeregtakaróját és selyemturbánját a szendrői ref. ekleziának ajándékozta. Mindezen kincsek az ötvös művészet oly nevezetes s nagy műbecscsel bíró emlékei, hogy azok külön leírást és ismertetést érdemelnének meg.

A régi szendrői várnak most már csak e romjai vannak még meg, az alsó várkastély sem építészeti, sem műtörténeti becszel nem bír.

Kassa, 1901. március 15.

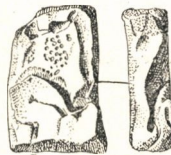
Myskovszky Viktor.

KELTA ÉS EGYÉB BARBÁR ÉRMEINK TECHNIKAI SAJÁTOSSÁGAI.

(Második, befejező közlemény.)*

Kelta érmeink pénzverési technikájának *első stádiuma* az *egy bélyeggel*, még pedig *felső* verőtővel való, u. n. egylapú verés. A legrégibb perzsa és görög pénzek is egyoldalú verettel bírnak, de hátlapjukon quadr. incusummal. Az első lydiai pénzek rovátkolt (typus striatus) előlappal bírnak és szintén hátlapjukon viselik a bevert (incusus) éremképet. Ez általában a pénzverés első stádiuma. Az etruszk ezüstpénzek is egyoldalú veretűek, de hátlapjuk sima és lapos. (Párizsi num. congr. Mémoires-jai 102—103. l.) — Érdekes azonban az ellentét a görög és a kelta pénzverő technika fejlődési menete közt. A legrégibb görög egyoldalú veretű pénzeknek ugyanis domború előlapján jelenik meg a typus, hátlapjuk sima, lapos, egyszerű quadr. incusummal, melyben felosztási vonalak, majd kis típusok jelennek meg idővel, lassan egymásután, míg végre a quadr. inc. nyoma is eltűnik a kétoldalú típusok használatával. Kelta, (specialiter: bój) legrégibb egylapú pénzeinknek pedig, *éppen fordítva*, a domború előlapjuk nem visel

* Az első közleményt lásd «A. É.» 1901. 351—359. Közbejött akadályok miatt az első közlemény correcturáját nem nézhettem át, minek következtében abban hibák és hiányok maradtak. Ezeket itt óhajtom pótolni. Az 1. ábra a 352. lap alulról számított 6-ik sorához, a 2. ábra. u. a. lap utolsó előtti sorához, a 3. ábra a 354. l. alulról számított 7-ik sorához, a 4—5. ábrák a 355. l. 13-ik, a 6. ábra u. a. lap 19. sorához tartozik. A 7. ábra a 357. lapon említett komáromi, a 8. ábra a 356. lapon említett regölyi öntőmintát ábrázolja. A 352. lapon említett Lalanne-féle arany rudacs rajzát csak most kaptam meg, s utólagosan itt adom az 1. ábrában. Sulya 17 gr., hossza 195 mm., szélessége 11—13 mm. és 5—6 mm. vastag. Itt egyszersmind köszönetet mondok Lalanne és Forrer uraknak a nekem megküldött másolatokért, illetve fényképekért.

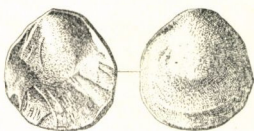
1. ábra.

semmiféle typust, hanem csak homorúbb hátlapjuk kap veretet. Aztán lassankint a domború előlapon jelennek meg apró, nem az egész mezőt betöltő, typusszerű jegyek, végül pedig ezen átmeneti stádiumot a kétoldali rendes típusos veretek követik.

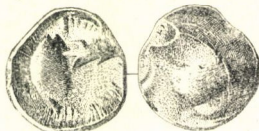
A gall pénzek közt számos példa van rá (pl. De la Tour: XLI. 8. és XLII. t. «Evans IV. 10., 13., 14.»), hogy az érem hátlapja (homorú lapja) visel csak bélyeget, míg másik lapja kissé domború, de egészen sima. Hazai kelta pénzeink közül ennek a fokozatnak *legáltalánosabb* fokát képviselik azon *jelentés nélküli* («szándékolatlan» vagy «bizonytalan») típusú (l. erről fönebb) bój aranypénzek, melyek domború oldalukon (előlapjukon) csak szabálytalan, öntvényyszerű dudorodásokat viselnek (2—4. ábra). Ilyenek a podmokli, nádasdi és az azonos brassói (l. fönn) aranypénzek, úgy a staterek mint az $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{6}$ és $\frac{1}{24}$ rész-darabok.

Ezeknek kezdetleges technikája még az egyoldalú veretű gall pénzekén túl visszavezethető olyatén eljárásra, hogy csöpp- vagy golyóféle alakú lapkákat öntöttek (l. fönebb) és az ilyen lapkát valami lágyabb fajta, kevésbé ellenálló anyagú (talán ólom vagy ólomtartalmú ötvözet) aljzatra helyezve, egy felső verető és kalapács segítségével, forró állapotban lapították el, illetve verték pénzzé.*

A verés erejénél fogva, főképen, ha az aljzat ugyanazon pontján ismételve vertek már pénzt, a forró lapka az aljzatba némileg belemélyedt és beleágyazódott. (Innen az öntvényyszerű szabálytalan domboro-

2. ábra.

3. ábra.

dások és ezeknek rétegenként, mintegy lépcsőzetes ellapulása a szélek felé, (2—3. ábra) a mi a lapka fokozatos ellapulását mutatja az egyes ütések alatt és innen a sugárzó finom vonalkák az előlapon.) Maga a verető u. n. «bizonytalan» vagy jelentésnélküli typust viselt (l. fönebb), és eredetileg *talán* csak a golyócska alakú lapka szétlapítására szolgáló fémrudacska volt, melyet a kalapács alá helyeztek a lapka rögzítése végett. E rúd vége a használat folytán különféle ütődéseket, horpadásokat szenvedett és talán így jöttek létre a már (359. l.) említett — thráciai és macedóniai területen lelt — «jelentésnélküli» típusok, melyeknek ere-

* Az aljzatot illetőleg v. ö. a fönebb mondottakat is. Hasonló eljárás állítólag Csehországban dívott, és Voigt «Schreiben an einem Freund» cz. m. 35—36. l. egy XVI. századbeli kéziratból idézi ezen eljárás leírását a podmokli lelet magyarázatára.

detét csakis így képzelhetem el, mert a fémipar úgy a kisázsiai népek-nél, mint a keltáknál is sokkal magasabb fokon állott, mintsem hogy technológiai tehetetlenségnek vagy tudatlanságnak volnának e megfejt-hetetlen típusok beszámíthatók. (Megjegyzem még, hogy esetleg, bár kisebb valószínűséggel, azt is lehetne föltételezni, hogy az aljzatba is ilyen jelentés nélküli típusok voltak mélyítve, de az öntvénytől, erő-sebben domború előlap az imént leírt eljárást teszi valószínűbbé, és legfőleg azt lehetne még gondolni, hogy néha a lágyabb anyagú aljzatban előre kis kerek mélyedések voltak készítve, melyekbe esetleg nem a kész, forró golyóalakú lapkákat helyezték, hanem magát a nyers fémet olvadt állapotban csöppentették.) Bármely esetben az imént vá-zoltak közül az aljzat gödröcskéi a verés erejétől bizonyos szabálytalan horpadásokat vettek föl, melyek, midőn ugyanazon gödröcskében további pénzdarabok verettek, ezeknek előlapján hiven másolódtak. Így magya-rázhatók az úgy elő-, mint hátlapjaikon egészen azonos domborodásokat viselő érem-példányok, a melyenkből pl. a ná-dasdi leletben nyolcz teljesen azonos példányt találtam (4. ábra) (az előlapokon mintegy 30—40 teljesen azonos légbuborék lenyomatával). Ezek a nádasdi, brassói és podmokli aranyok min-denestre a bójoknak tulajdonítandók, koruk pedig azon időbe helyezendő, mikor e nép még Boiohæmeunban (Cseh-ország) lakott, tehát mielőtt Magyarország területére beköltöztek. Ugyanis az 1771-iki podmokli leletben már kagylótypusú staterek és határozott típusú részdarabok is voltak, melyek technikájuknál fogva a «bizonytalan típusúaknál» későbbieknek tekintendők. A nádasdi érme-ket e szerint már készen hozták be magukkal bevándorlásuk alkalmá-val. E föltevést erősíti azon körülmény, hogy a kagylótypusú staterek átlagos súlya könnyebb a bizonytalan típusúaknál.

4. ábra.

A *második fokozatot* az egyoldalú veretű, kagylótypusú, de még szabálytalanul dombos öntvénytől előlapjukkal az első fokozathoz csatlakozó bój arany staterek (5. ábra) és ezek-nek a hátlapjukon különböző, de *határozott rajzú* typust viselő részdarabjaik képviselik, melyek a podmokli, jahrendorfi, nádasdi, felgyógyi (Erdély)* és egyéb leletekben, sőt a felső Duna völgyében, a közép Rajna bal partján s a hajdani menapiusok földjén (De la Tour 8744.) is előfordulnak. (Lásd: Donebauer III. k. I. tábla 2—3. sz., Streber I. k. VII. csop. IX. t. 108—116., De la Tour 8743, 9444—5, 9447—9, 9453—9461. és 9468. sz.) Ezen typusnak számos változata is-

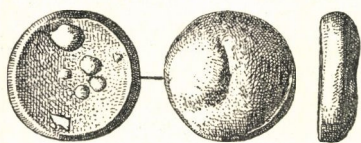

5. ábra.

* F. X. Hene: Beiträge z. dak. Geschichte 82. I. és Goos: Chronik d. arch. Funde Siebenbürgens 24. I. (40 drb kagylótypusú aranypénzt találtak ott).

meretes, egyikük nem annyira kagylóhoz, mint inkább hajóhoz hasonló. (De la Tour 8744. és 9444—5.) Hogy ezek nem öntött, hanem vert pénzek, bizonyítja a hátlati kagylótypus közepén levő sokszor igen mély és szűk mélyedés falainak és fenekének rendkívüli simasága és az, hogy a sugarak közt olykor látható foltok (a Viczay-féle lajstrom szerint napfoltok) vagy csöppek csak a bélyeg széléig, nem pedig az érem széléig érnek, tehát nem öntörögök, hanem a bélyegen esett csorbulás vagy hiányosság nyomai. Erre vall még az egyik változat sugárvonalainak rendkívüli finomsága, egy másik változaton a typus *külömböző* eltolódása az érem szélétől valamennyi azonos példányon, továbbá e pénznemnek, bár gyengén, a tálalak felé hajló alakja, mely miatt Streber és mások ezeket is a szivárványtálak közé sorolják, végül, hogy az elő- és hátlati, több példánynál egészen azonos typusok nem ugyanazon irányban állanak egymáshoz, hanem valamennyi példányon más-más, bár néha igen csekély elfordulással vagy eltolódással. Ez csakis a verési eljárásnál lehetséges.* (V. ö. még De la tour XLI. Ev. D. 2. és XLII. Ev. IV. 10, 13, 14.)

A verési technika *harmadik* fokát az aljzatnak már valamennyire szabályos, kerek, serpenyőszerű, *előre* elkészített mélyedése és a már *határozott* ábrát viselő felső verőtő használata jellemzik, és nálunk a nagybiszterecki (lásd Arch. Ért. 1900. 228. lap, 7. ábra), (a nógrád- és borsodmegyei) kotin, és a pilini (Nógrádm.) öt golyócskát viselő típusú ezüstpénzek (6. ábra) képviselik. Amazoknak előlapján erős, szabályosan kerek domborodás látható, mely bebizonyíthatólag az aljzat megfelelő kerek mélyedésének lenyomata. A verés erejétől szétlapult lapka anyagának egy része ugyanis az érem kerületén, illetőleg a verés esetleges egyoldalúsága vagy rézsutos iránya szerint annak egyik oldalán, az aljzat mélyedésébe nem férhetvén már bele, abból mintegy kicsordult s az aljzat sima lapján szétlapult. Így keletkezett ama kerek domb körüli sima, lapos (!) karima. A pilini érmek előlapja amazoktól csak annyiban különbözik, hogy az aljzatban nem egyetlen szabályos kerekégből, hanem két egymásba olvadó részből álló kerek mélyedés volt, és az egészen lapos felső verőtő csekély typusa (öt lapos golyócska) nem kívánt oly nagy verési erőt, mint a nagybiszterecki lótypus, minélfogva a lapka nem is lapult annyira szét, és nem csordult

6. ábra.

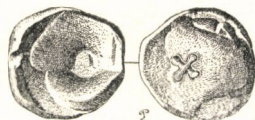
zat megfelelő kerek mélyedésének lenyomata. A verés erejétől szétlapult lapka anyagának egy része ugyanis az érem kerületén, illetőleg a verés esetleges egyoldalúsága vagy rézsutos iránya szerint annak egyik oldalán, az aljzat mélyedésébe nem férhetvén már bele, abból mintegy kicsordult s az aljzat sima lapján szétlapult. Így keletkezett ama kerek domb körüli sima, lapos (!) karima. A pilini érmek előlapja amazoktól csak annyiban különbözik, hogy az aljzatban nem egyetlen szabályos kerekégből, hanem két egymásba olvadó részből álló kerek mélyedés volt, és az egészen lapos felső verőtő csekély typusa (öt lapos golyócska) nem kívánt oly nagy verési erőt, mint a nagybiszterecki lótypus, minélfogva a lapka nem is lapult annyira szét, és nem csordult

* [A kagylótypus az arany és elektrum pénzekben mindig a homorú hátlaton fordul elő. Később apró ezüst pénzekben, melyek úgy látszik szintén a bójoknak tulajdonítandók (Velem sz. vidi lelet és Del. 9472—3. sz.), a typus az érem előlapjára költözik át, a hátlatot pedig a lótypus foglalja le magának! A typus hasonló átköltözését arkádiai érmeken is tapasztaljuk (Villenoisy i. h. 55. l.). — Az említett ezüst pénzek kagylótypusát Muret-Chabouillet egy emberi arcból magyarázza.]

ki az aljzati mélyedésből, s így az előlapon sokkal kisebb, sőt sokszor alig van lapos karima. E csoportba tartozik egy kereket ábrázoló veretű, előlapján széles lapos karimát és kis kerek dombot viselő ezüst kispénz is a n. múzeum éremtárában és De la tour 8704, 8710, 8722, 8734. sz. XXXIX. t. V. 24., V. 28., V. 29.

A *negyedik fejlődési fokozat* az egyoldalú veretből a kétoldalú veret-hez való átmenetet tünteti föl érdekes példákban. Már a nádasdi lelet

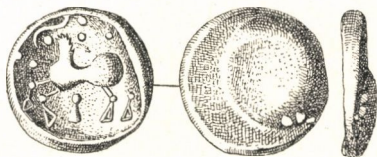
egyik sima kagylótípusú aranypénzének (7. ábra) öntvénytörű, nyers domborodású előlapján egy abból kidomborodó csinos kereszt látható.* Ha-

7. ábra.

sonló darab van (külföldi), dr. Horváth Ákos kelta pénzgyűjteményében Vereskőn, továbbá ilyenek a Wind. 2773. sz. (az 1771-iki podmokli leletből), a 2784. sz. (Vesovról Csehországban) és a 2790., 2794. sz. Némely jahrendorfi és podmokli kagylótípusú aranyon emberi kézhez hasonló ábra és egy golyócska domborodik ki az előlap öntvénytörű domborodásából, ugyanilyen van különben a BIATEC feliratú aranystaterek előlapján is (Wind. 2820., Num.

Zeitschr. XXVII. 1896. III. t. 9. sz.), melyek e technika korát is segítenek megállapítani, és bizonyítják, hogy a Kr. e. I. században, itt hazánk területén is dívott ezen eljárás. Ide tartoznak azon, a nagybiszter-

8. ábra.

reczi ezüststaterekkel különben azonos példányok is, melyek előlapján a kerek domborodás szélén két egymáshoz szoruló golyócska (8. ábra). vagy TA betűk (Del. 9894. sz.) láthatók (V. ö. még De la tour 8707, 8717, 8729, 8731, 8732, 8744, 9545., XLI. Ev. I. 1—2, 5—6, 9555 és 10058—59. sz., hasonló ezüststaterek, előlapjukon sugárszerű bevágásokkal). Ezeken tehát azt tapasztaljuk, hogy a felsorolt érmek túlnyomó számánál minden typust nélkülöző előlapon apró, de még nem az egész lapot elfoglaló ábrák jelennek meg (kereszt, kéz és golyó, két golyócska egymás mellett), melyeket valószínűleg kis ponczokkal (mint a később dívott ellenjegyeket) mélyítették bele *utólagosan* — (mert nem minden példányon találhatók fel!) — az *aljzat* kész homorodásába, minélfogva azok az érmek előlapjának dombjából *kimagasló* (tehát nem az *érmekbe* utólagosan beponczolt) alakban jelennek meg. Analógiáknak szolgálnak a populoniai stb. Kr. e. V—IV. századbeli sima lapos hátlapú etruszk ezüstpénzek, melyeknek későbbi, Kr. e. IV—III. századbeli kibocsájtványain a szintén *sima* és *lapos* hátlapon már egyes betűket vagy lapos reliefű typusokat

* Egészen hasonló, golyócskákban végződő egyenszerű kereszt mint beponczolt ellenjegy fordul elő a m. nemz. múzeum egy ezüst philippeus utánzatának előlapján a Zeusfej előtt.

kezdték alkalmazni, átmenetképen a kétoldalú veretekhez. (Lenormant: Monn. et Med. 45—46. l.) Ezekhez hasonló a BIA és BIAT feliratú bój aranyok technikája is. (Num. Zeitschr. XXVII. 3. t. 10—11. sz.) (L. még Del. 3582., 3584. és 3602. sz.)

A pénzverési technikának imént vázolt 1—4 fokozatai nálunk nagyobbára a bójok pénzeivel vannak képviselve, és úgy látszik ezeknél voltak eredetileg gyakorlatban. Több mint valószínű, hogy tőlük tanulták el a kotinok, kik a kagylótypust is átvették tőlük (l. Arch. Ért. 1900. a nagybisztereczi leletről) és esetleg ezektől nógrádmegyei (pilini) szomszédjaik: talán az Osi nevű néptörzs.

Az *ötödik* fokozatba tartoznak azok a 6—8 mm. vastag, és csak 16—18—22 mm. átm. ezüstpénzek, melyek golyóalakban öntött lapkák-ból verettek, de már két rendes typust viselő bélyeg (Av. fej j. Rev) lovas b.) segítségével, tehát már kétoldalú veretek, hanem lapkájuk még kezdetleges módon, golyó- vagy csöppalakban készült. (L. f. 353. l. 3. sz.)

A *hatodik* fokozatba a kelta és gall pénzek nagy tömegét kitevő rendes, mindkét lapjukon veretet viselő érmek tartoznak. Ezek is öntött lapkákra verettek, mint az itt-ott megmaradt öntörög-maradványok bizonyítják, de lapkaik, mint a görög és római pénzekéi, már eredetileg laposak voltak és többé-kevésbbé szabályosak.

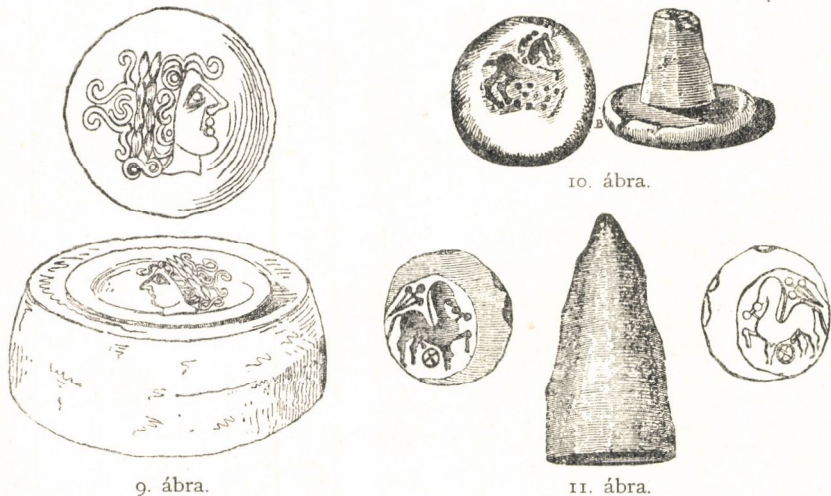
A *hetedik* csoportot a nagyobbára dáciai, vékony lapkára vert nagy, 28—36 mm. átm., többnyire már rossz ezüstből, néha potin-féle anyagból vagy bronzból készült *tál alakú* (sciphati) barbár pénzek alkotják. Ezeknek kora a Kr. e. I. század elejére, legfőlebb a II. század második felére tehető, a macedóniai provincialis pénzeket utánzó s egyéb sciphatusokkal szorosan rokon fajok bizonyossága szerint. (L. De la tour 9666, 9857., és Num. Zeitschr. 1899—1900.) E csoportba tartoznak a kudsiri, petelei, szászrégeni, sebeshelyi, kerülösi s egyéb aradmegyei leletek, (L. még Arch. Ért. r. f. III. k. 89. l. (ábrákkal), De la Tour 9605—9613. sz., és Wind. 2885—2887.) Ennél a csoportnál azon törekvés érvényesül, hogy az aljzat vagy alsó bélyeg a lapkának mintegy beágyazására elég erős homorulattal, viszont a felső verető bélyege megfelelően domború alappal bírjon. E két, homorú és domború bélyeg közt az eredetileg lapos lapka következőképen tálalakúvá görbült a verés folyamán. Ezeket is forrón verték, mint általában kelta pénzeinket, és a róm. pénzeket a Kr. u. v. századig.*

Maguk a *verőtövek vagy bélyegek* (Stempel, coin) külön tanulmányra érdemesek. Magyarországi kelta vagy barbár pénzhez való bélyeget nem ismerek; gall érmekhez való négy maradt ránk, melyekből talán

* Technológiai szempontból ide tartoznak, de időrend dolgában régiebbek a gallok arany és elektrum sciphatusai (Del. 9302, 9305—7. stb.) és a nagybisztereczi lapátalakú elektrum sciphatusok (l. fönt).

következtetést vonhatunk a mi keltáink által használtakra.* (L. Lenormant: Monn. et Méd. 39. l., Villenoisy i. h. 57. l., H. Meyer: Abbildungen der in der Schweiz gefundenen Gall. Münzen, Zürich 1863., (v. ö. 9. ábra) és A. Barthélemy a Rev. Arch. XV. k. 1867. 346—351. l.) Mindezek részint bronzból, részint lágyvasból készültek és egyikük erős vasfoglatba van szorítva szilárdsága fokozása végett s a szétrepedés veszélye ellen. További tájékozást illetőleg a görög és római numizmatikára vagyunk utalva. H. Lemaire tanulmányt írt ezekről (Rev. Num. Belge 1892.) és azon eredményre jutott, hogy már a görögök is tudtak acélba vésni érembélyegeket, s hogy a görög érembélyegek a gemmák véséséhez is használt kerékkal hajtott vésőeszközökkel (Touret, Steinschneider-Rädchen) voltak metszve, a mi azonban csak kemény anyagban, acélban lehetséges. H. Lemaire gyakorlati kísérleteket is tett s

* Az Avanche-nál lelt gall bélyegző egy 43 mm. átm. vaskorong, melybe a bronzbélyeg bele van foglalva (9. ábra). A bélyeges oldalon a vaskorong szélei le vannak kerekítve. Typusa koszorús Apollo-fej jobb felé. A megfelelő ismeretes aranypénnél hátlapi verete biga. (Rev. Arch. XV. 348.) A másik, Chassaing-féle gall verőtő elkallódott s ma csak egy régi rajzból ismeretes (Rev. Arch. i. h.) (10. ábra). Ez talán felső bélyeg és fordított gomba alakja van. Verete durva rajzú ló j.; alatta pontok. Lelőhelye Corent, Clermont-Ferrand közelében. A 3-ik a Saulcy gyűjteményben volt; 33 mm. magas, csúcsos végű, czukorsüvegalakú, a bélyeg felülete 20 mm. átm.-vel bír. (11. ábra). Nevezetes, hogy a bélyeg (ló, alatta kerék fölötté, Y) egészen

9. ábra.

11. ábra.

féloldalt helyezkedik el a verőtő lapján. Ebből azt sejttem, hogy vagy apatóvel, vagy kész pénzdarabról (l. fönt) súlyesztették a typust belé. A verőtő rövidsége, csúcsos tulsó vége kizárja, hogy közvetlenül kalapálták volna, hanem vagy alsó bélyegül használták s ekkor egy tökébe volt erősítve, vagy pedig csak valami külön foglatba illesztve használhatták csak felső verőtöképen. Lelhelye szintén Corent. (L. Rev. Num. 1848. 250. l.) A 4-ik a lingonok vagy mandubiusok TOGIRIX feliratú gyakori ezüstpénzeihez való, verete ló j., gyöngykörben fölötté a felirat, alatta delfin? Kora Julius Cæsar idejébe esik, lelhelye Bar sur Aube tája. (L. még: Bulletin de la soc. d. antiquaris de France 1860. 44. l. Anzeiger f. schweiz. Gesch. u. Alterthumskunde VIII. 72, Archæological Journal XIX. 253. és H. Meyer: Die in d. Schweiz gefund. gall. Münzen IV.)

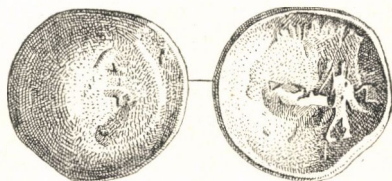
azt tapasztalta, hogy bronz érembélyegeket csak öntés útján (talán à cire perdu) lehetett készíteni. Villenoisy (i. h. 58. l.) azt hiszi, hogy a kevesebb változatot (varians) nyújtó alsó bélyeget kemény aczélba kerékkel vésték, míg a gyakoribb újításra szoruló és hamarabb pusztuló felső verőtövet bronzból öntötték az antik világban, még pedig talán gemmák módjára kemény kőbe kerékkel vésett mintákról. Lenormant (Mon. et Méd. 40. l.), az antik érmekezeijében talált egyenetlenségekből a bélyegzők anyagának silányságát következteti és szerinte a kerékkel vésett bélyegzőket a Kr. u. V. századig használtak, a mikor ezek helyébe a vésővel (szabad kézből) vésett bélyegzők léptek. Mongez (Mémoires de l'acad. des Inscr. IX. 1831.) a bélyegkek könnyebb és gyorsabb készítmódját úgy képzei, hogy vörösre izzított bronztövekre kész pénzdarabokat helyeztek és erős kalapácsütésekkel ezeknek típusait azokba mélyítették, vagyis negatív másolatokat készítettek róluk, s az így készült bronz verőtövekkel, miután kihültek, forró lapkákat pénzzé vertek. (V. ö. Del. 9467. sz.) Ebből az eljárásból megmagyarázhatnók némely kelta éremtípusainknak ugyanegy species különböző példányain belül gyakran tapasztalható rosszabbodását, elsilányulását. (L. alább.)

Hazai keltáink bélyegzőinek mineműségére a fönnebbi valószínű analógiákon kívül csak magukból az érmekekből vonhatunk következtetést. A bójoknál e szerint alsó bélyegkül eleinte a golyócska alakú forró lapka beágyazódásából a terjedelmes aljzaton keletkezett természetes gödröcske, majd pedig egy, az aljzatba mesterségesen készített kerek mélyedés szolgált, melybe idővel apró ponczokkal vertek bele kisebb jegyeket (l. fönt). Kelta ezüst staterjeinken sokszor egyenes, különálló vonalakban haladó típus-elemeket találunk, így az orr, szem, haj, lólábak, a lovag testének s a betűknek alakításánál. Ez, ha nem csalódom, a véső szabadkézbeli használatát föltételezi, nem pedig a kerékét. Ellenben olykor az arczon, a ló farán és szügyén, stb. található erős kerek, sima domborodások a kerékkel hajtott vésőszerszám mellett látszanak bizonyítani. Úgy látszik tehát, hogy keltáinknál a vésőki eljárás mindkét faja egyaránt használatban volt a különböző műhelyekben.

A verőtövek bélyeg-véséseinek mélysége megfelel az *éremtípusok reliefjének*. Ez a kelta pénzekenél úgyszólván fajonként változó. A Philippeusok utánzatai (sokszor igen csinos kivitel mellett) átlag igen erős reliefel birnak. Az egyszerű kerek domborúságú előlapok (l. fönt a 3. fokozatnál) szintén igen erősen domborúak. Van eset rá, hogy a típus domborúsága a lapka vastagságával vetekedik! A bój kagylótípusu aranyokon meglepő a félholdalakú, rendkívül erős emelkedés közvetlen szomszédságában lévő, olykor igen mély és szűk központi mélyedés (pl. a nádasdi leletben). Ez valóságos technikai bravúr abban a

korban egy barbár népnél, főképen ha egyes példányok rendkívüli éles kivitelét figyelembe vesszük! A stilus és az anyag finomságának hanyatlásával karöltve jár a reliefek ellaposodása. Ezt igen érdekesen megfigyelhetjük egy Horvátországban és Erdélyben (esztényi lelet Dobokamegyéből a bécsi cs. k. múzeumban) előforduló éremfajon (Wind. 2881.), melynek régibb és kisebb számú jó ezüst példányai mérsékelt relieffel, míg túlnyomó számú (gomb alakú) potin példányai már a lehető leglaposabb verettel bírnak. A nagy erdélyi sciphatusok és a Kr. u. IV. századbeli római császárok pénzeinek előlapját utánzó legkésőbbi kelta pénzecskék (l. alább) is igen alacsony veretűek. Némely kelta ezüst staterjeinken az egyes képrészeken (pl. pofaizom, szemöldök, koszorú, a ló fara, szügye, a lovas teste) majdnem daganatszerűen, csomókkal markirozó előállítási módot figyelhetünk meg (Wind. 2853, 2889, 2891, 2950.), míg más fajok egészen lapos, fonsík-szerűen kezelt típusai (pl. Wind. 2886. sz.), melyeken olykor túlteng a golyócskák alkalmazása, (pl. Wind. 2881.), technikai szempontból az előbbieknél merő ellentétei. Ezen imént vázolt előállítási módoknak, nemkülönben az *egyes típus-részek*, pl. a hajzat, a ló feje, farka és különösen patái különböző, de erősen karakterisztikus alakítási módjainak további megfigyelése és kelta pénz-nemeink ily alapon való összehasonlítása megérdemli a fáradságot és elég tanulságos arra nézve, hogy a típusok fejlődését, átalakulását és egyes fajok rokonságát, végül pedig a lelhelyek egybevetése kapcsán azoknak vidékenként való beosztását megállapíthassuk. Mint e cikk elején hangsúlyoztam, ez is babra munka, sőt lesznek, a kik mosolyogni fognak fölötte, más út azonban nincs számunkra, és az a francia bizottság, mely a bibliothèque nationale gall pénzeit törzsenként osztályozta, hogy De la tour, Muret és Chabouillet munkái megjelenhessenek, szintén ilyen és hasonló jelenségek vagy inkább »jelentéktelenségek» egybevetésével érte el eddigi eredményeit. (Lásd L. Maxe-Werey cikkét az 1891-iki brüsszeli num. congr. Mémoires-jaiban.)

A verőtövek, mint említém, átlag lággy anyagból (bronz vagy lággy-vas) készülvén, néha használatközben annyira szétverődtek, deformálódtak, hogy az eredeti típus többé alig ismerhető fel a velük vert pénzeken (12. ábra). A lággy vereteknek (l. alább) betudott példák egy része valószínűleg a verőtövek ilyen elhasználtságának is számítandó be.* Arra is van példa, hogy

12. ábra.

* A budai lággymányosi eraviszk éremleletben (1901) hosszú sorozaton tanulmányozhatjuk a DOMISA feliratú pénznem fokozatos átalakulását a verőtő pusztulása folytán. Az Arch. Ért. 1883. 93. l. 8. és 13. sz. érmek ugyanazon éremnek ép (8. sz.) és elpusztult verőtővel (13. sz.) vert példányai. (L. amazt Del. 10063. és 10065. sz. a.)

a verető munka közben elrepedt vagy kitöredezett. Például szolgáljanak De la tour 9436. sz. (szivárványtál), egy erdélyi sciphatus a m. n. múzeumban, továbbá több kagylótypusú bój arany, melyeknek finom sugarai közt a typus széléig érő foltok látszanak. Ezekről már a Viczay-féle katalogus így szól: «quasi maculæ intra solis radios». Végül, ha mint Villenoisy állítja, a felső veretőveket bronzból öntötték és néha kész érmeokről sülyesztés vagy mélyítés útján másolták, lehet, hogy ez utóbb említett példa a verető öntési hibájából, vagy hibás példány után való másolásából magyarázható.*

A *quadratum incusum* legújabb magyarázatát, mely szerint az nem az alsó bélyeg vagy üllő, hanem a felső verető nyulványának lenyomata, fönnebb, a verési technika bevezetésében említettem. Abban a formában, mint a görög érmeiken találjuk, a quadr. incusum nem fordul elő sem gall, sem kelta pénzekben, a dolog lényege azonban nem volt ismeretlen a bójok előtt és Strebernek — szintén csak a dolog lényegére nézve — igaza volt, midőn (Über den Regenbogenschüsselchen I. k. 107—108. l.) a néhány sárkány- vagy kigyótypusú pénz (Streber 1—2. sz.) domború lapjának közepén levő erős mélyedést hasonló eljárásból származtatta. (E két példány kivételes esetnek mondható, amennyiben a kérdéses mélyedés a domború előlapon jelenik meg és technikai szempontból ezekhez sorozandók azon kagylótypusú aranypénzek és részdarabjaik, melyeknek öntvénytípusú előlapján az eljárás részleteire nézve még kielégítő magyarázatra szoruló ovalis vagy háromszögletes, de igen sekély homorú benyomás látható.) A nádasdi kagylótypusú aranypénzek némelyikének *hátlapján* azonban, a félholdszerű domb és a sugarak közt, a typus középpontján olyan meredek és tetemes, (circa 2 mm. mély és ugyanoly széles,) szűk, tölcsérszerű mélyedést találtam, melynek indokolása magának a typusnak jelentésében és magyarázatában éppen nem kereshető, és tekintve, hogy egyrészt nem fordul elő a kagylótypus többi változataiban, (csakis a nagybisztereczi változatban, de ott kisebb méretű, és külön domború karimával van szegélyezve,) másrészt, hogy az ilyen erősen kiálló nyulványos bélyegző készítése tetemes nehézséggel jár, azonfölül gyorsabban pusztul is, főképen ha lágy anyagból készült (l. fönt) csakis gyakorlati célja lehetett, hogy t. i. a lapkát a felső veretőhöz rögzítse és verés közben való félrecsuszamlását megakadályozza. Ezen érme öntvénytípusú domború előlapja a verési eljárás első és második fokozatánál említett módon, a lapka anyagának a verés folyamán az aljzatba való beágyazódása által alakult, s így a lapka még nem helyezkedhetett el oly biztosan az aljzaton, mint a harmadik

* Kész pénzdarabról való másolásra érdekes és döntő példát nyújt De la Tour 9467. sz., a hol az eredeti pénzdarabon meglévő levágott öntörög-nyújtványt is lemásolták az alsó bélyegre!

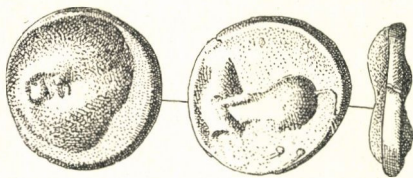
fokozatnál, a midőn az aljzatnak már előre elkészített kerek mélyedésébe helyezték. Ezért látták szükségesnek, hogy a lapkának a felső verőtőhöz való rögzítését megkíséreljék, s ugyanezért nem találjuk többé az ilyen quadr. incusum-féle nyúlvány nyomát a verési eljárás harmadik fokozatánál, a hol az már fölöslegessé vált. E nyúlvány alkalmazása egyáltalában nem is volt általánosan elterjedve, és valószínűleg csak kísérletezés jellegével bírt, ha gyors romlékonyságát és az előállítás nehézségét tekintetbe vesszük. Az itt felsorolt esetek a görög quadr. incusummal szemben még azon nagy ellentétet is mutatják, hogy amazokon a mélyedést *typus veszi körül*, a görög quadr. incusumot pedig soha nem környezi typus! Szintén a golyóalakú lapka rögzítésére irányuló eljárásról tanúskodnak a Remi-knek tulajdonított, mindkét lapjukon erősen domború, tehát két homorú bélyeg közt vert gall aranypénzecskek. (Lambert: Essai I. t. 6—7. sz.) Egyik lapjukon kereszt-jelet viselnek, a másik lapon nincs éremkép.

A verési eljárásnak egyéb részleteit és momentumait is figyelembe kell vennünk. Így számos jel mutat arra, hogy keltáink a lapkákat forró, *tűzesített állapotban* verték. Ilyen jelenségek: a némely bój aranyon látható, sugarasan széthúzódó sajátságos, finom, árnyyszerű vonalak (v. ö. Wind. 2985.), a lapkák széleinek begörbítése vagy hátraszorítása a nagybisztereczi elektrum pénzekben,* és a vastag lapka szélelének a hátlati typus fölé szorítása ugyanazon leletbeli ezüstpénzekben (1. fönt és Del. 9892. sz.). Erre vall a golyó alakú lapkák erős szétlapulása a verés alkalmával (1. fönt) és némely ezüst stater igen erősen domború typusainak kifogástalanul éles és határozott körvonalai. A görögök és a rómaiak is forró lapkákra verték pénzeiket, és csak a Kr. u. v. században tértek át a hidegen való verésre. (Lenormant: Monn. et Méd. 40. l.)

A verésnél alkalmazott normális erő kifejtés, vagyis a *verés dinamikája* igen különböző és műhelyenkint, sőt egyénenkint változó lehetett, mindazáltal említést igénylő momentuma a pénzverési eljárásnak, amennyiben különbözőzeteiből származnak az érmek karakterét igen befolyásoló «éles» és «lágy» veretek. Erős verés hozta létre a nagyon domború típusaik dacára is igen éles, tiszta veretű érmekeket, a túlságosan szétlapított, majdnem elmállasztott pénzeket, a vastag érmeknek pecsétekhez hasonló módon erősen föl-kunkorodó szegélyeit. Az érmek széleinek berepedezése szaggatottsága a verés vehemenciájának következménye és némely fajoknak, pl. a szivárványtálaknak tipikus saját-ságaihoz tartozik. (L. Streber i. m. és De la Tour 39. t.) Gyöngye és

* Legújabbán Alexis Oreschnikow: Beiträge z. ant. Münzkunde d. Küsten d. Schwarzen Meeres II. t. 33. sz. a. találtam egy oroszországi barbár aranypénzt, melynek lapkáján egy kétszer meggyűrve visszakalapált hosszúkás nyújtvány látható.

féloldalú vagy rézsútos verésből magyarázandók az egyenlőtlen kiviteli példányok (pl. Wind. 2824, 2829, 2911.). — Lágyszerűek: az 1—2. fokozatba tartozó podmokli, nádasdi és brassói bój aranyok, (és ezeknek ennél fogva annyira öntvényyszerű a megjelenésük, hogy régiebb auktorokkal, — pl. S. Wydra. (Abhandlung etc. 1777. 11. 1.) — és általam megkérdezett szakemberekkel együtt eleinte én is öntvényeknek néztem, a míg szorgos vizsgálat útján az ellenkezőről meg nem győződtem), továbbá Wind. 2913. és 2915. sz., és Del. 8592, 9489—91, 9451, 9452, 9455. Ugyancsak a verés lágysága, csekély vehemenciája az egyik oka olykor annak, hogy a típusok majdnem felismerhetlenségig eltorzulnak. Így egy Lapujtőn előforduló degenerált stilű pénznemen az eredetileg erős üstökű, szakállas Zeus-fej (v. ö. De la Tour 9787. és 9879. sz. előlapját) két dudorral változott, hátlapján pedig a lovas alak-

13. ábra.

jából legtöbb példányon csak a ló erősen domború szügye és fara maradt meg (13. ábra). Nagy Sándor tetradr. barbár utánzatai közt van egy fajta, melynek minden példányán a fej helyén csak egy határozatlan dudorodás található. (Wind. 2913. sz.

és De la tour: 9640. sz. «type fruste et bombé».) Az u. n. Pallasfejű pénzek (Monatsblatt 155. sz. 367. l. és De la Tour 9484—91.) előlapján, melyek nálunk is találhatók, a Pallasfej gyakran alig felismerhető. Ez az éremfaj nevezetes, hogy mint kétoldalú veret és mint a 2. fokozatnak (1. fönt) megfelelő egyoldalú veret is előfordul. A lágyszerű vagy gyöngeszerű verés hátrányai többnyire a domborúbb előlapon ötlenek szembe, mert a felső verető rendszeren laposabb vésetével közvetlenül érte a lapka felső lapját, de a verés elégtelen ereje nem volt képes a lapka anyagát az alsó előlapi bélyeg mély vésetébe belehajtani. A lapka vastagságának és keménységének kellő viszonya a verés erejéhez adja meg a veretek helyességét.

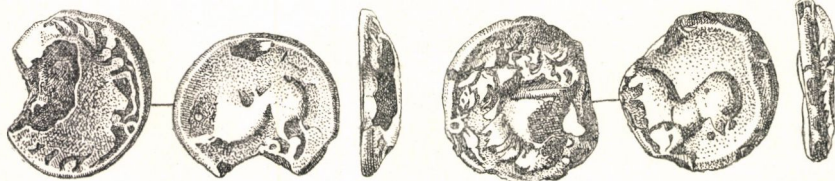
A tökéletlen veretek másik létrehozója a verőtövek elhasznált, *kopott* vagy szétvert állapota is. (L. Wind. 2860. sz., úgy látszik kopott előlapi és újított hátlapi bélyeggel verve, és a m. n. múzeum egy ezüstérmének mellékelt (12. ábra) képét.) Erről l. f. — Említendő még N. Sándor tetradr. barb. utánzatai szarv alakú kinövésével az orron.

A pénzverő munkások tévedésének vagy gondatlanságának tulajdonítandók a kelta pénzeink közt is gyakori *félrecsúszt* (nem a lapka közepére eső), (Lásd Lambert: Essai 1. rész, XI. t., 11. sz.) továbbá *kettős veretek* és az u. n. *numi incusi*. Ez utóbbiak elég gyakoriak ugyan a római köztársasági és császári pénzek közt, hazai kelta pénzeink közt azonban csak egy példát ismerek rá a budai lágymányosi (1901-iki)

eraviszk leletből. Ez C. Postumius At. (Bab. II. 382. 9.) előlapjának barbár utánzata (l. Arch. Ért. új f. III. k. 93. l. 5. sz.), hátlapján az előlapi kép (Diana-fej) homorú másával. A gall pénzek közül De la Tour 5877. sz.-ot idézem, mely előlapján a hátlapi bélyeg homorú képét viseli. Bizonyítéka ez egyszersmind annak, hogy az illető gall pénzverő műhelyben az előlapi bélyeg volt az aljzatba vagy alsó bélyegzőbe vésve, a kézben tartott felső verőtő pedig a hátlapi bélyeget viselte (l. erről főnnebb és Villenoisy i. h. 53. l.). Az eraviszkoknál s a római köztársasági érmeknél az incusi-k rendszeren az előlapi bélyeg képeit viselik.

Kelta pénzeink elő- és hátlapi éremképei gyakran *nem ugyanazon irányban*, hanem fordítva, egyik föl, a másik lefelé, vagy egymáshoz rézsút állva vannak a lapkára verve. Ezeket *fordított pénzeknek* (Ernst: Kunst des Münzens 25. l. «Gestürzte Münzen») nevezzük. Modern pénzeink mindkét lapján ugyanegy irányban van a fönt és az alatt, a görög és római pénzekben is, habár sok kivétellel, érvényesül a törekvés, hogy mindkét bélyeg ugyanazon irányban veressék a lapkára. Kelta és barbár érmeinken igen gyakori a szabálytalan irányítás, mindazáltal egyes fajok nagyobb számú példányait összehasonlítván, néha meglepő észrevételeket tehetünk. Így pl. az újdombóvári (mászlonypusztai) lelet érmei (hátlapját v. ö. De la Tour 9838. sz.) átlag elég következetesen fordított irányban viselik hátlapi bélyegüket, ugyanígy áll a dolog a Wind. 2884. sz. Erdélyben elterjedt pénznemmel. Az újabb, feliratos fajok közül a NONNOS feliratúak *következetesen fordítva* viselik a hátlapi bélyeget, míg e pénznem SONNON feliratú változatán a legnagyobb összevisszaságot tapasztaltam. A kétféjes ezüst BIATEC-ek *következetesen fordítottak*, az egyfejűek absolute összevissza rendetlenül, ugyanezen pénznem nyerges válfaja (Egger's Num. Monatshefte II. k. 102. l. 7. sz.) rendes irányban, egy további, közönségesen igen homályos (lág) veretű válfaj pedig szintén fordítottan viseli a hátlapi bélyeget. Úgy látszik, a főnnebbiekből ítélve, hogy egyes műhelyekben iskolázottabb munkások dolgoztak, vagy pedig a felső verőtő valami jegygyel volt ellátva (mint a pecsétnyomók), melyre rápillantva azonnal meglátta a munkás a bélyeg irányát.

Kelta ezüstpénzeinknek rézzel vagy ólommal való *bélelésére* több bizonyító példát ismerek. A nemzeti múzeum bélelt példányain — (az egyik regölyi tolnamegyei typus), — (14—15. ábra) Loczka József ve-

14. ábra.

15. ábra.

gyész úr volt szives a bélés (anima) réz-, illetve ólom anyagát vegyi elemzés útján konstatálni. Welzl v. Wellenheim gyűjteményében is voltak idevágó bélelt példányok (8040. és 8102. sz.), úgyszintén Muret és Chabouilletnél is (9899. és 10010. sz.). BIATEC-féle ezüst stater bronzbélésű példányait Kenner említi (Num. Zeitschr. XXVII. 1896. 84. l.). A bécsi cs. k. múzeumban De la Tour 9862. sz. bélelt példánya és egy bélelt Pallasfejes típusú barbár arany található.

A gall érmek közt is fordulnak elő bélelt példányok. Massiliai drakma bélelt gall utánzatát Forrer gyűjteményében találtam, (Augustus, illetve Tiberius: Rev.) ROM ET AVG (lyoni oltár) néhány *vassal* bélelt példányát Muret-Chabouillet tette közzé (4695, 4705, 4754, 4755, 4769.). Az ATEVLA—VLATOS feliratú gall éremfajból egy béleltet szintén Forrernél láttam, thasosi tetradrakmon és római quadrigatus-denár barbármívű bélelt utánzata a nemzeti múzeumban található. Rézzel bélelt gall *arany*pénzre Muret-Chabouillet 10237. sz.-át említem, végül egy bronzsal bélelt aranyat ($\frac{1}{6}$ stater; 0.33 gr.) a nagy podmokli leletből, melyet Kenner ismertet (i. h.). A fönnebbi adatok alapján megfelelő tisztelettel meghaladottnak kell tekintenem a bécsi ősz tudós azon érvelését is, melyet i. h. a régibb fajta bélelt barbár pénz vélt hiányával támogat a podmokli lelet korának meghatározására. — A rézzel való bélelés korát érdekesen illusztrálja különben, hogy Magnesia (Joniae) Themistokles nevét viselő, Kr. e. v. századbéli ritka ezüstpénzének egyik példánya bélelt! (Head: Hist. Num. 501. l.), és hogy a Cipruson lelt őskori arany karikapénz közt is akadtak rézzel bélelt példányok. (Babelon: Orig. de la monn. 68. l.) * Minden bevonás nélküli ólomból készült gall pénzt l. Muret-Chabouillet 3181. és 10325. sz. alatt. Barbármívű bronzpénzek *beezüstölésére* dácziái nagy tálalakú érmek (a m. nemzeti múzeumban), *bearanyozásukra* pedig Wellenheim 8002. és 8116. sz. és Wind. 2783. sz. érmei stb. szolgálnak példa gyanánt.

Fogazott szélű példányokat (serrati) kelta típusú pénzeink közt még nem találtam, római köztársasági denárok barbár utánzatai közt azon-

* A bélelt pénzek készítését Ernst (Kunst des Münzens 28. l.) Forchheimer kísérletei alapján úgy írja le, hogy a megtüzesített kész pénzdarabot olvadt ezüstbe mártották, mely azt rendkívül vékony rétegben vont be. Ez a magyarázat nem nyugtat meg egészen, először is mert meg kellene látszani a csiptető helyének, melylyel az érmet a bemártáskor fogták, mert ezen a helyeken az ezüst nem fogta volna be a rezet. Ezen ugyan segíthettek volna egy másodszori bemártással, mely alkalommal más helyen fogták volna a pénzt a csiptetővel. Komolyabb ellenvetésem és érvem az, hogy ha e magyarázat helyes volna, akkor az «animán», vagyis a pénz rézmagván élesebben kellene látszania a veretnek, mint az ezüstburkolaton. Tapasztalatom pedig azt bizonyítja, hogy a burkolattól megfosztott rézmagvakon a veret homályosan látszik, míg az ép bélelt példányok éles veretet viselnek, tehát a beezüstölést, bármi módon is, még az *üres lapkán*, a *verés előtt* végezték. Ezt bizonyítja sok olyan, kezeim közt megfordult példány is, melynek széleiről hiányzik az ezüstburkolat, minthogy a lapkának verés közben való összelapulása és szétterpeszkedése folytán első sorban itt, a széleken gyöngült meg a burkolat összefüggése a rézmaggal, minek folytán az le is vált róla az illető helyeken.

ban ilyenek is előfordulnak. (De la Tour 10062. sz. és a m. n. múzeum éremtárában két bigatus, és az Arch. Ért. 1883. 93. l. 4. sz.)*

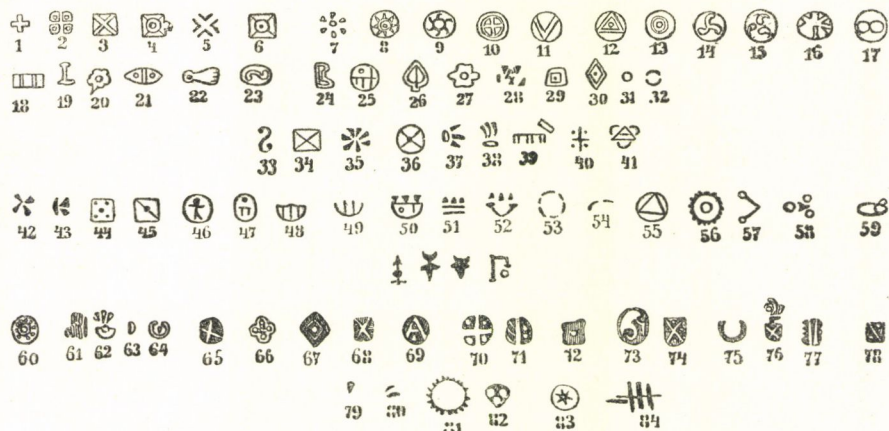
Talán a bélelt pénzek könnyebb felismerése végett, és mintegy biztosítékul ellenük (Bab. Orig. 107. l.), vagy pedig valami vallásos observanciából (Lenormant: La monnaie dans l'antiquité I. 31. l. szerint azért, hogy az isteneknek anathema-képen följánlott pénzdarabokat a papok el ne költhessék, a mit azonban az ilyen példányok nagy tömegénél fogva nem tartok minden esetben valószínűnek) keltáink gyakran *bevágták* a pénzdarabokat. (L. Wind. 2797. sz.) Hasonló eljárás észlelhető a parisiusok aranyain is. E bevágások nagyobbára éles, egyik végén széles (egy keskeny, de erős hátú késpenge átmetszetéhez hasonló) eszközzel hajtották végre, kalapácsütések segélyével (15. ábra). Az ilyen bevágások leginkább az érem hátlapján, sugár irányában, nagyrészt a ló testén át lefelé, vagy a ló előlábai közt, úgy, hogy az ott alkalmazott mellék-ábrát vagy jegyet a bevágás felismerhetetlenné teszi.

Néha az érem közepén is alkalmazták a bevágást, mely esetben ez nem hatol át a pénzdarabon, míg a sugár irányában való bevágások nagyrészt az előlapig hatolnak át és elrepezstik az érmet. Vannak 2—3-szor bevágott pénzek, sőt a belovármegyei nartii leletben (a zágrábi múzeumban) egy ötször bevágott példányt is találtam. Némely lelet (pl. a tövisi) majdnem csupa (18 közül 15) bevágott pénzekből áll. Görög és maczedon veretű péuzeken is találtam bevágást.

Bizonyos tekintetben a technikai kérdések keretébe tartozik az *ellenjegyek* (contremarque, Einstempelung) megbeszélése, melyek különösen némely hazai leletben és némely éremfajokon gyakoriak. A római köztársasági denárokon gyakori, finom vonalú, homorúan bevert jegyekből vagy betűkből álló ellenjegyek ritkák a kelta pénzekben, de ilyenre is van példa a nemz. múzeumban, (v. ö. egy thasosi tetradrakmon barbár utánzatát a Forrer-gyűjteményben a fej alatt bevert MIAO jeggyel), ellenben rendszeren külön e célra készített kis, nagyobbára kerek vagy 3—4 szögletes *bélyegzőkkel* bevert típusokból állanak az ellenjegyek (l. Wind. 2853. sz., és a zágrábi Viestnik 1896. évf. a nartii leletről) (16. ábra; hazai leletekből összegyűjtött ellenjegyek.) A bevert homorú, kerek vagy szögletes mezőcskéből ennek megfelelően domborúan emelkedik ki az ellenjegy típusa, de vannak homorúan bevert lant, ke-

* (A lapka fogazása még a verés előtt történt, mert az egyes fogak oldalain a felső rétegnek a verés folytán való ráhajlása minden jól föntartott példányon észlelhető.) Megjegyzendő, hogy a római serrati barbár utánzatai rendszeren sima szélűek. Így a L. Roscius Fabatus Bab. 7. sz. denár 51 drb eraviszk utánzata közül a lágmányosi leletben csak egyetlen egy, régibb leletekben, a mennyire tudom, egy sem fogazott. A Postum. A. f. Sp. n. Albinus (Bab. II. 381. 7.) fogazott denárjának utánzata a m. n. múzeumban sima szélű. L. Papius (Bab. II. 280. l.) fogazott denárjának sem feliratos, sem néma utánzatai közt (7 drb a lágmányosi leletben) nem találtam fogazottat, úgyszintén a változtatott előlapuak (37 drb) közt sem.

reszt, — (ez egy Philippeus-utánzaton a nemz. múzeumban) — emberi láb, csipkésen sugaras napkorong, stb. alakú ellenjegyek is. Bizonyos

16. ábra.

ellenjegy olykor tipikus kísérője némely éremfajnak. Így a Wind. 2853. sz. éremfaj állandó kísérője a ló szügyére vert kerek ellenjegy, benne X alakkal, az Audoleon-féle tetradrakmonok bizonyos utánzatain pedig (disznósi lelet, Hontmegyéből a bécsi cs. k. múzeumban) a ló nyakán állandóan ott találunk egy □ ellenjegyet, melyben kör és kö-

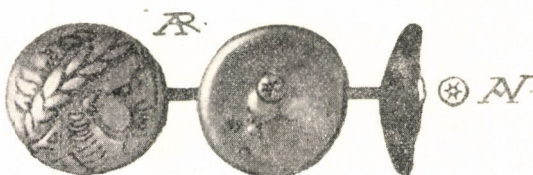
17. ábra.

zéppont látható. (M. n. múzeum) (17. ábra). Némely lelet, így egy régibb névtelen a m. n. múzeumban, és egy kisjenői (Aradm.) lelet, melynek egy része a bécsi cs. és kir. éremtárban, más része a Windischgrätz-gyűjteményben van, továbbá az imént em-

lített nartii lelet a zágrábi múzeumban feltűnően dúsak a különböző ellenjegyekben, melyek közül ugyanazon érmen 2—3 is található. Fölösleges hangsúlyoznom, mily fontos az ellenjegyeknek typologiai, továbbá földrajzi elterjedtség szempontjából s az illető pénznemekhez való viszonyuk szempontjából való specialis tanulmányozása, ez azonban nem tartozik e cikk keretébe. Idevágó különlegességgéppen említtem még, hogy a bretagnei gall pénznemek egyike typus gyanánt (!) előlapjának sima mezejében csakis egy nagyobb, négyszögű, COM · F. vagy TINC feliratot viselő ellenjegyféle poncz lenyomatát viseli.*

* Itt említtem meg, technikai rokonságánál fogva, a homorúan bevert betűkből álló ellenjegyekhez hasonló feliratát egy eraviszk éremnek, mely úgy a zsolnai, mint a budai (lágymányosi) leletben előfordult. A felirat felfordított (és felfordítva olvasandó) betűkből áll s egy kartus-féle négyszögbe van foglalva. Lásd Arch. Ért. új f. III. k. 93. l. 9. sz., de ott helytelenül van rajzolva és magyarázva. Helyesen olvasva: ΛΥΡΙ (=irav) és eraviszkust jelent, tehát semmi köze Ariogæsus kvád királyhoz, a kinek Neudeck úr tulajdonította e pénznemet.

Végül egy unikumszerű, kiválóan érdekes technikával készült ellenjegyet említék, mely a Forrer-féle gyűjtemény egyik kelta pénzén látható. Ez egy Magyarországon lelt ezüst tetradrakmon, (Av.) Zeus-fej j., Rev.) ló durványai b., súlya 10.47 gr.), melynek hátlapján a ló nyaka táján egy, circa 2 mm. átm. kerek aranylemezke van belekalapálva az érembe, ezen az aranylapkán pedig központ körül elhelyezett hat küllőféle sugárvonal van beverve. (18. ábra).

18. ábra.

Végezetül még pár megjegyzést kell idecsatolnom a görög, római és bizanczi érmek nálunk előforduló utánzatainak, részben hamisítványainak megvilágítására. A görög pénzek közül a dyrrhachiumi, apolloniai, larissai, thasosi, macedón (provinciális), továbbá II. Fülöp, Nagy Sándor és Audoleon-féle pénzeket utánozták, illetve találják nálunk. A Fülöp- és az Audoleon-féle ezüst pénzeket keltáink eleinte csak utánozták, de később közkedveltségük és ismert típusaik folytán, hogy úgy mondjam pénzeik nemzeti típusaivá avatták, és idővel vidékenkint különböző sajátos típusokat fejlesztettek belőlük. Nem így áll a dolog a többi felsorolt pénznemmel. Ezeknek barbár utánzatait is találjuk leleteinkben, de — talán a macedón provincia érmei kivételével — nem mondhatjuk, hogy közönséges, bár sokszor borzalmasan tökéletlen utánzatoknál egyebek lennének, melyeket a forgalomban volt eredeti görög darabok surrogatumaúl kell tekintenünk, és ezen utánzatok soha nem fejlődtek annyira önállóságra, hogy valamely vidék népének vagy valamely törzsnek sajátos és állandó pénztípusává váltak volna. — Most csak *ezekről* az utánzatokról beszélek: Az utánzók általában saját érdekükben és képességükhöz mérten iparkodtak mintáik típusait, nagyságát, alakját, karakterét lehetőleg híven utánozni. A súlyt azonban lassankint alászállították, és éppen ez volt nyereségük forrása és fáradságuk, veszélyük jutalma. Az anyag finomságát illetőleg sem voltak mindig lelkiismeretesek. Barbár utánzatú bélelt példányokat is ismerünk (l. fönt) Az utánzatok rendesen verés útján készültek, hanem részint hogy eszközeik voltak tökéletlenek, és nem tudtak elég jó bélyegeket készíteni, s megelégedtek a typus nagyjából való utánzásával, értelmetlen betűféle jegyekkel, sőt olykor betűk helyett csak pontokkal, karikákkal és vonalakkal (pl. a thasosi typusnál), vagy hogy egészen tönkre vert bélyegekkal is folytatták a pénzverést (l. Arch. Ért. 1883. 93. l. 8. és

13. sz. ugyanazon érem, de a 13. sz. összevert bélyegvassal lett verve), részint pedig hogy a verési eljárásban voltak gyakorlatlanok, hogy t. i. lágy vereteket hoztak létre, elég az hozzá, hogy a kivitel technikai durvasága sok esetben botrányosan szembeszökő. Hiányzik még ezeknél *technikai kivitel egyöntetűsége*, a verdebeli iskolázottság és hagyomány is! Igen sok példány izoláltan áll, más-más műhelyre és kézre vall! (L. Thasos és Nagy Sándor pénzeinek utánzatait.) A római köztársasági és császári pénzek utánzatairól ugyanezt mondhatjuk. A mi a köztársaságiakat illeti, ezekről még egyet-mást hozzá kell adnom! Vannak bélelt és vannak fogazott szélű utánzatok is, viszont a római serratusok utánzatai (l. fönt) rendesen sima szélűek. Némely typust, így a Q. Fufius Calenus-féle denár (Bab. 1. sz., Kr. e. 82-ből) Virtus és Honos fejü előlapját a Biatic és a Cobrovomarus-féle 17.1. gr. átlagsúlyú nagy későbbi korbelti kelta pénzek *nagyobbítva* átvették állandó típusul. A C. Hosidius Geta denárjának (Bab. 1—2. sz., Kr. e. 54 körül) hátlapját ugyancsak a Biatic-féle kispénzen (Num. Zeitschr. XXVII. 1896. III. t. 12. sz.) látjuk viszont. Az eraviszkusok a C. Postumius (Bab. 9. sz. Kr. e. 64-ből), a L. Roscius Fabatus (Bab. 1., Kr. e. 64-ből) féle denárokat, a C. Calpurn. Piso Frugi-félét (Bab. 24—26. sz. Kr. e. 64-ből), a L. Papius-félét (Bab. 1., Kr. e. 79-ből) és Cn. Cornel. Lentulus P. f. Marcellusét (Bab. 54—55. Kr. e. 84-ből) tették meg pénzeik előképeiül, de változtatott, öntudatos feliratokkal. (V. ö. Arch. Ért. új f. III. k. 83—98. l., mely cikk tévesen a kvádoknak tulajdonítja e pénzeket.) Általánosan elfogadott eljárás a verés volt. Mindezeknél azonban *a technikai kivitel nagy ingadozásait* tapasztaljuk. Lágy és éles veretek, erős és alacsony reliefek, jól kidolgozott és felületesen vésett bélyegek, sőt ugyanazon hátlap mellett az előlapon különböző fejek váltakoznak!* Lásd még a mit fönnebb a fordított pénzekről mondtam! Úgy látszik, hogy nem voltak jól berendezett, állandó, begyakorlott személyzetű verdéik! Az I—IV. századbeli, különösen pedig az I—III. századbeli császárok érmeinek utánzatai is igen különböző karakterűek. Úgy látszik, mintha némelyikéhez gyakorlott kezű verdei vésnökök csinálták volna a bélyeget, az éremkép egészen csinos, csak a felirat zagyvalékos. Hogy a császárok korában az öntési eljárást is gyakorolták, még pedig a ma uralkodó nézet szerint nemcsak a hamisítók és utánzók, hanem maguk a provinciális verdék is, már fönnebb említém. Ezt bizonyítják a fönnt említett komáromi, dustoni, rajnavidéki és lyoni öntőminták. Az öntőminták cserépből készültek, nagyrészt kész pénzdarabok lenyomása útján. Ez a jelenség is mutatja, hogy a

* A lágmányosi lelet eraviszk pénzemei közös, illetve fölcserélt elő- és hátlapok révén majdnem kivétel nélkül valamennyien numizmatikai vérrokonságba jutottak egymással.

pénzverés mestersége nemcsak stilben, hanem egyszersmind technikai szempontból is hanyatlásnak indult. Legkésőbbi kelta pénzeink, melyek előlapjukon a IV. századi római császári pénzeket durván utánzó fejeket viselnek, míg hátlapjukon a szivárványtálakról ismert ivvonal és golyócskák képét majd egyszerűen igen csenevész és erőtlen utánzatban, majd pedig túltengő stiláris átváltozásokkal tüntetik föl, úgy silány sárgaréz anyagukkal, mint apró zsetonszerű vékony lapkáikkal, teljesen lapos veretükkel, mindkét lapi típusaikat körülvevő, feliratot utánzó, csupa I és O alakú jegyeikkel, és egyáltalában minden tekintetben egy haladkló kultura és pusztuló közélet hozzáillő emlékei. Ilyen, eddig még sehol különös figyelemre nem méltatott késő kelta pénzeink a pár év előtt terra sigillata cserepekkel együtt lelt pécskai (aradmegyei) példányon kívül (19. ábra) hazai ismeretlen lelhelyről a n. múzeum

19. ábra.

20. ábra.

éremtárában található (20. ábra), egy példányt a váci múzeumban láttam, egyet pedig Kiss Ferencz tett közzé az Arch. Közl. r. f. I. k. 211. l. és 3. t. 50. sz. alatt.

Jelen tanulmányom eredményét nagyjából összegezve azt látjuk, hogy a kelták és általában barbár nepeink, a mikor hatalmuk, jólétük és kulturájuk virágzott, gazdasági és kulturális fejlődésük szükségképeni tényezőjeképen elsajátították és átvették a klasszikus népek pénzverési módját, részben némely típusaikkal együtt. Aztán hasonló okok és különböző egyéb helyi jellegű kényszerítő körülmények folytán saját különleges eljárási módok és saját nemzeti stil és típusok fejlődtek ki egyes törzseknél, és pedig leginkább azoknál, melyeknek nemzeti egyénisége és hatalmi állása történelmileg is leginkább kidomborodik, így a gallok-nál és a bójoknál. Idő folytán aztán, talán nemzeti karakterük és hatalmuk hanyatlása folytán, másrészt kereskedelmi összeköttetések megerősödése következtében, mind a technikai eljárások, mind a stil és a típusok dolgában ismét közeledtek a klasszikus népek pénzverési eljárásaihoz, és ismét ezektől vettek át típusokat, és érmészetileg is mindinkább hozzájuk assimilálódtak, míg végül a Kr. utáni századoknak a barbár érmészet szempontjából legbizonytalanabb homályában csak itt-ott különböztethetjük meg, egyes, közelebbről még meg nem határozható törzsek érmelését az egyszerű hamisítók titokban űzött munkájától.

Gohl Ödön.

LEVELEZÉS.

I. CZIRÁKY GYULA: GOMBOSI (BOGOJEVAI) RÉGISÉGEKRŐL.

A mióta legutolsó jelentésemben* munkálkodásomról beszámoltam, a következő tárgyakkal gyarapodott gyűjteményünk.

I. *Kőkorszaki* telepünkről egy csaknem egészen ép magtartó edénynek jutottam birtokába. Mag. 28.8 cm., felső átm. 41 cm.; fenekének átm. 15 cm. Anyaga szürke agyag, törése koromfekete. Alakja fél tojáshoz hasonlít. Mivel analógiáját a rendelkezésemre álló szakkönyvekben nem találom, rajta leszek, hogy lefényképeztessem.

II. *Avarkori temető*. Úgy vélekedtem, hogy ezen temetőnk összes sírjait felbontottuk. Föltevésem azonban nem vált be: azért — jól lehet e temetőnknek már térrajzát is adtam — a még felfedezett pár sír mellékleteiről beszámolok.**

26. sír, (ábrák). Szobonya vályogvető izent be hozzám, hogy menjek, mert sírt talált. Mikor rendszeresen dolgoztattam e helyen, azért hagytuk el e részt, mert az út haladt rajta át s vastag fagyökerek járták keresztül-kasul. A csontváz jobb lábszára felső végénél 3 szárnyú nyilak feküdtek; azok alatt a puzdra bronz díszei (2. 5. sz.) s egy vas kés heverték. Mellén 2 db bronz szíjvéget (4. 6.) találtunk. Mindkettő ívben végződik. A pusztatóthi s szegedőthalmi leleteknél gyakori trébelt félgömbökből alakított keret-diszítés némi maradványa a szélesebb darabon (6.) még meglátszik; a keskenyebből minden ékítményt eltüntetett az idő. Feje körül bronzezüst pora között 2 db ugyanolyan anyagú abroncs-darab (7. 8.) volt. Talán sipka, vagy sisak része. Melléről egy nagyobb (7.7 x 2.3 cm.), félkörvéjú bronz szíjdísz (9. sz.), egy kis tűzkő-darab s egy szurok-gomb (11.), azonkívül bronz lemez darabjai kerültek elő. Egy bronz szerszám (15.), mely csathoz hasonlít, de rajta a peczek használatának semmi nyoma föl nem fődözhető, a bal felső czombcsont mellett feküdt. Ennél kissé lejjebb ívszerűleg görbülő s bekarczolásokkal ékített vékony csontlemezt találtunk, mely valami fából készült tárgynak szolgált díszéül. Iránya rendes.

27. sír, (ábrák). 160 cm. hosszú férfi-csontváz. Felső lábszára felső részéről 3 bronz rózsaaalakot ábrázoló füles boglárt (1. 2. 3. 4.) szedtünk ki. Egy központi nagy pontszerű kidudorodás körül egész sor apró, azután a középsőnél valamivel kisebb 9 félgömb sorakozik rajta egymás mellé körben. A sír közepe táján, 70—80 cm. mélységben, egy 12 cm. hosszú vasdarab volt. E vasdarab 3 szárnyú

* Arch. Ért. 1900. évf. 3. f.

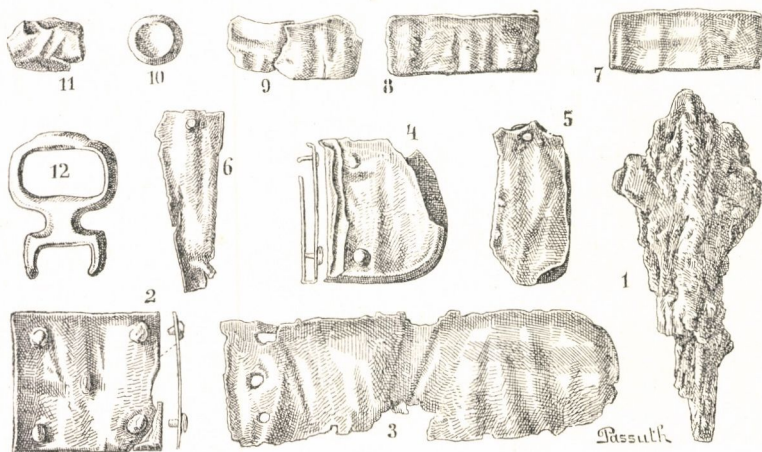
** Ugyanott.

nyíl; az, melyet nagysága miatt sokan gerelynek gondoltak. Teste 7 cm., szára 5 cm. hosszú. Széttöredezett.

28. sír. Női csontváz. Bal kezében párhuzamos vonalakkal díszített agyag orsógombot tartott. Feje mellén volt. Itt egy egyszerű bronz sodrony-függő s egy szép gyöngyszem feküdt, melynek tökéletes analogiája a bölcskei s szentendrei leletekben (dr. Hampel: Rég. Középkor I, LXXXI. 9; LIII, 4.) található. Vörös alapból 5 kék üveg-dudor emelkedik ki rajta; mindegyik dudorodás fehér körsávval van körülvéve s e köröket újabb összefüggő, fehér körvonalak kerítik be. 4 cm.-rel feljebb a csontváz bal oldalán egy őz csontvázát találtuk.

II. temető. A 27. sírban lelt régiségek $\frac{2}{3}$ n.

II. temető. A 26. sírban lelt régiségek $\frac{2}{3}$ n.

29. sír. 4—5 évesnek látszó két kis gyermek csontváza. A két fej egymás mellett még épségben megvolt; de a többi csont annyira elporladt, hogy nem volt megállapítható: vajon 1 vagy 2 csontváz-e. Mélys.: 120 cm.

30. sír. 7—8 éves gyermek csontváza. Mélys. 80 cm.

Rendetlen összeviasszáságban kerülnek már elő a sírok, nem úgy mint az első sornál. Klein József erdővéd és Denk János állítása szerint akkor, a mikor a műutat építették, 5—6 koponyát is kiraktak a munkások az árok-partra, innen 200—250 m.-nyire, sőt Egendorfer telepes a «római sáncz» azon kanyarulatában, melyből kiindulva a szomszédos karavukovai határba csap át, is talált egy olyan sírt, melynek iránya ezen sírokéval egyező.

*Harmadik temető.**

15. sír. Csecsemőnek elporladt csontváza.

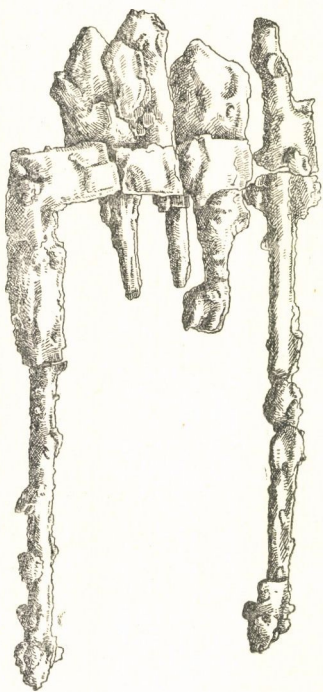
16. sír. Felnőtt. Bal keze a mellére volt téve, a jobbat nyaka alá húzták.

Mélys.: 130 cm.

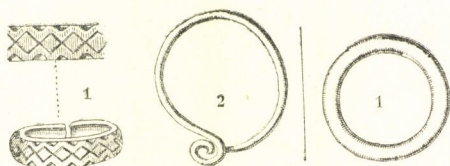
17. sír. Férfi-csontváz. Mélys.: 160 cm.

18. sír. Egy hibás lábú felnőtt csontváza. Egyik alsó lábszára legalább kétszer oly vastag volt, mint a másik.

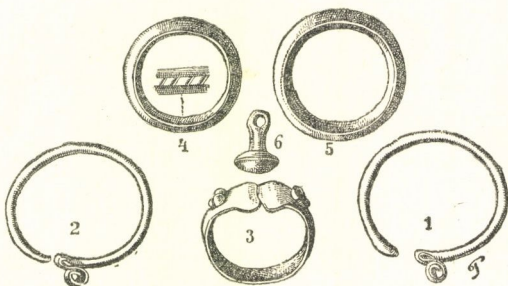
19. sír, (ábrák). Két csontváz. Egyik 5—6 éves gyermeké, a másik csecsemőé. Melléklete: egy kis rossz ezüst karperecz (1), egy ugyanolyan 3-ben

III. temető: Nyiltartó tegez a 25. sírből 1/2 n.

III. temető. Régiségek a 29. és a 32. sírből 2/3 n.

III. temető. Régiségek a 33. sírből 2/3 n.

végződő függő (2) s egy hosszú fülű pityke (3), ugyanolyan, mint a minőt az Arch. Ert. 1900. évf. 3. sz.-ban a 266. l. 6. sz. alatt bemutattam.

20. sír, (ábra). 5—6 éves fiú csontváza; fejénél egy kis vas késsel. Mélys.: 1 m.

21. sír. Középnagyságú férfi csontváza. Iránya téli Ny.-K. Mindkét keze a hasán volt. Mélys.: 1 m.

22. sír. Középnagyságú felnőtt csontváza, tátott szájjal. Álla alatt egy pityke volt. Mélys.: 1 m.

* V. ö. ugyanott.

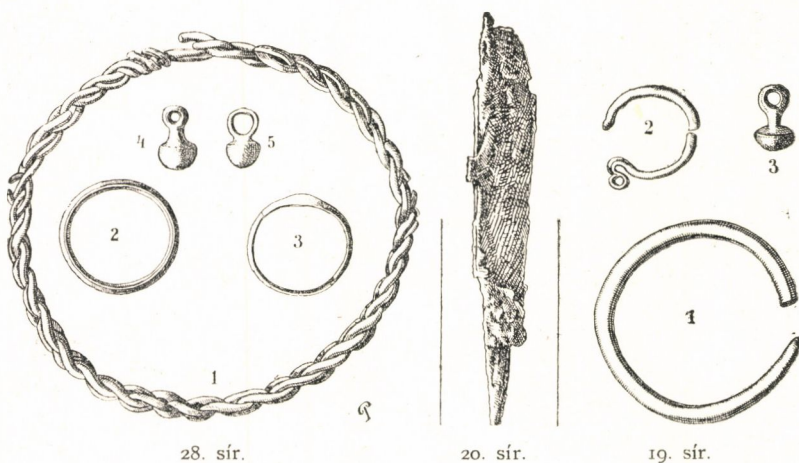
23. sír. Felnőtt férfi. Mélys.: 120 cm.

24. sír. 15—16 éves. Iránya nyári Ny-K. Mélys.: 80 cm.

25. sír. (ábra). Deli korában elhalt harcos 175 cm. hosszú csontváza. Nyaka alatt, mellén s csípői alatt zöld patinától kivert vékony lemez darabjai voltak. Jobb csombcsontja felső csuklójához közel 3 db deltoid alakú pengében végződő nyíl a tegez vasalása között úgy feküdt, hogy fele kívül, fele belül volt. A tegez-vasalás felette úgy volt elhelyezve, a mint felerősíttem. Ezek fölött pár cm.-rel egy vas kés darabjait találtam. Bal térde körül vékony csontlemez, ugyanott bronz lemezek s lábcsuklójánál vas darabok heverték. Dereka táján vas csattot leltünk.

26. sír. 160 cm. hosszú felnőtt csontváza. Mélys.: 120 cm.

27. sír. 3—4 évesnek látszó gyermek. Fejénél egy bronz függő darabja, mellén félfülű bronz pityke hevert. (Ugyanolyan, mint a már leírtak.)

28. sír.

20. sír.

19. sír.

Régiségek a III. temetőből 2/3 n.

28. sír. (ábrák). Felnőtt nő csontváza. Mikor a régi urasági dézsmakertnek, ma már betöltött, széles árkát ásták, fejét s mellének felét — mivel az árokba esett — kidobálták. Kezei hasára voltak téve. Bal keze alsó szárán egy 7—8,5 cm. átm. 4 szál bronz huzalból összefont karpereczet (1.) találtunk, melynek két szálból álló s kampósra görbített egyik vége a másik, fonás által alakított lyukban végződő részbe be van kapcsolva. Alatta egy bronz pitykét találtunk, mely a karperecz alatt feküdt olyformán, mintha arról csüngött volna le. Jobb kezén egy nagyon vékony gyűrű volt bronzból (2. ábra), mely ott, hol a kő szokott lenni, kiszélesedik s feldomborodik. Medenczecsontja alatt egy gyűrűhöz hasonló bronz karika (3. ábra) feküdt. Mellén egy füles bronz pityke (4. ábra) volt. Ezen sírt a ker. tanító-gyűlés alkalmával 8—10 érdeklődő vendég előtt nyitottam ki.

29. sír. (ábrák). 13—14 éves gyermek. Jobb kezén vastag, megszakított bronz karikagyűrű (1. ábra) volt; összekapcsolt dülényeket ábrázoló czikk-czakk-dísz

látható rajta, melynek üres külső térségeit egy-egy benyomott pont díszíti. Belső oldalán, a közepén, egész hosszában egy árok fut végig, mely a gyűrű külső felületét kinyomja s domború alakot kölcsönöz neki. Bal fülében egy nagy, visszahajtott végű bronz függő (2. ábra) volt; behajtása nem S, hanem csiga alakú; vissza nem hajtott vége hegyesre van kalapálva. Mélys.: 70 cm.

CSEREPEK A GOMBOSI RÓMAI SÁNCZBÓL.

30. sír. 12—13 éves gyermek. Mélys.: 60 cm.

31. sír. Felnőtt. Mélys.: 1 m.

32. sír, (ábra). 12—13 éves gyermek 130 cm. hosszú csontváza. Kezei kinyújtva a törzs mellett feküdtek. Bal kezének gyűrűs ujján egy inkább karikának látszó, egészen gömbölyű testű gyűrű volt (l. az ábrát). Anyaga vassal kevert bronz, a vas és bronz rozsdá közül még kifehérlék anyaga. Mélys.: 70 cm.

33. sír, (ábrák). 150 cm. hosszú leány-csontváz. Bal keze felső szára a törzs

mellett feküdt, az alsó szárat könyökben visszahajtották úgy, hogy kézfeje a nyakánál volt. Ezen egy összefüggő, vastag karika-gyűrűt (4. ábra) találtunk bronzból. Kívül, a közepén egy gerincz emelkedik ki, mely egészen körülfutja s kötél díszet ábrázol. Jobb kezét hasára tették; ennek gyűrűs ujján 5 mm.

CSEREPEK A GOMBOSI RÓMAI SÁNCZBÓL.

szélességű lemezből készült gyűrűt (3) leltünk. A kő helyén nem áll össze; mindkét vége el van lapítva. A kiszélesülés alatt, mindkét oldalon, alakban összerakott 3—3 gömböcs ékíti. Magát a gyűrű karikáját 3—3 vonal között körülfutó kalász-dísz csinosítja. Nagyon hasonló azon gyűrűhöz, mely

ugyanezen temetőből került ki s az Arch. Ért. 1900. évf. júniusi számában a 266. l. II. 1 a., 1 b., alatt van bemutatva. A rajz nagyon jó, csak az a kár, hogy az $\frac{1}{4}$ nagyságban lerajzolt képet a sokszorosító még $\frac{1}{4}$ -del kisebbre vette s ily módon az eredeti nagyságnak csak $\frac{1}{16}$ -a. — Közvetlen e gyűrű mellett a középső újjon egy erős, összefüggő karika-gyűrű (5) volt, melynek zöld patinája alól a szép eredeti szín még most is kifénylik némely helyen. (Itt-ott vas rozsa is kiütött rajta.) Füleiben 2 drb nagy S-ben végződő rossz ezüst függő (1, 2. ábra) volt. Átm. 2·2—2·7 cm. között váltakozik.

Ásónkat egyelőre megakasztotta a tudatlanság. Loboda Márton, kinek zöldséges kertjében már 5 sírt felbontottunk, nem hajlandó megengedni, hogy a munkát nagy kertjében folytathassuk. Ott nem nagyon vérmes remény kecsgetne bennünket, mert Görög István kertjében sem terjeszkedik a temető tovább északra, hanem a zöldséges kert eddig még megásatlan, keleti sarkában pár sírra rátalálhatnánk.

Talán nem korai most már e temetőnk chronológiájáról szólni. 2 drb. iv. századból való római pénzünk azt bizonyítja, hogy temetőnk kora ezen időnél nem régibb. Ha az S-ben végződő fülönfüggőket nem tekintjük, még akkor is eligazodhatunk egyedül az analógián. Négy bronz sodronyból összevont karpereczünk hasonmásait honfoglaláskori sírokban találjuk. A kecskeméti (Hampel: Rég. Középkor, II. r. CCCXXV.), székes-fehérvár-demkóhegyi (Pulszky: Magy. Arch. II. r. CLII.) s a földvári (Arad m. Arch. Ért. 1896. ápr. f. 131. l. különösen a 2. ábra) sírletelek mind ezt bizonyítják. A sajátságos pitykék (Arch. Ért. 1900. I. f. 46. l. 30. sz.), a geometriai bemélyített idomokkal ékes gyűrű, a deltoid alakú nyilak mind annak bizonyosságai, hogy harmadik temetőnk *honfoglaláskori*.

«Római sánczok.» Mielőtt e tárgyra vonatkozó s ujabban szerzett objectiv tapasztalataimat közölném, nem mulaszthatom el, hogy pár szóval helyre ne igazítsam azon téves nézetet, mely e b. lapok 1900. évf. 4. 5. füzetének 386. lapján a jegyzetben van közölve. Azt mondja itt cikkíró úr, hogy «legelső és leghitelesebb térképe a sánczoknak Marsiglié». Hogy a legelső, megengedem; de hogy a leghitelesebb, tagadom. A leggyatrábbak egyike. Az ugyan senkit sem fog arra vezetni, a merre a sáncz maradványait még föllelhetni. Ha valaki kételkednék állításom igazságában, annak — mivel Marsigli művéhez nehéz hozzájutni — szolgálhatok a rajzzal: 1900. júliusában az Egy. Könyvtárban másoltam le hamarosan. Marsigli térképénél még az is többet ér, mely Szalay-Baróti «A magyar nemz. tört.»-ben Pannoniát és Dáciát ábrázolja.

Beszámoltam már az Arch. Ért. 1899. évf. 3. sz.-ban azon nagy, 850 m. átm. földvarról, mely a «római sáncz»-kanyarulat között oly módon fekszik, hogy ez második védvonalát képezi, azért most csak annak közlésére szorítkozom, a mit azóta láttam, gyűjtöttem. Mivel ezen középen fekvő földvár képezte a legnevezetesebb részét az erődítménynek, ez érdekelt legjobban. 8—10 dm.-nyire kiemelkedő közepét többször megásattam. György István bíró s Lengyel Mihály földjein (a műút déli oldalán) rendkívül nagy számban előforduló cserép alatt, 8—10 dm. mélyen a földben tűzhelyeket fedeztem föl; de semmi állandó építmény nyoma nem mutatkozott. Átmentem az út éjszaki oldalára.

Dénk János, a ki az út építésénél mint munkavezető volt alkalmazva, bélyeges tégláról, összefüggő fal-maradványról regélt e tájon. Minden áron akartam én azokból szerezni, mert azt gondoltam, hogy a földvár építési idejének meghatározásában ez nagyot segítene rajtunk. Az esetlegesen előkerülendett római téglák legalább a földvár építési idejét világították volna meg. A műút szélén — a földvár közepén álló Hm.-oszlopnál — akadtam téglafélére; de nem téglára. Nagy része porrá oszlott szét, a meglevő darabok pedig, mivel semmi mészhabarcsot, hanem sok cserepet s égési nyomokat találtam velök, semmi esetre sem összeálló fal, inkább valami tüzelőhely ott voltát bizonyítják. Még ezzel sem elégedtem meg. Zsiha Venczel és Timer József telepések földjein (tehát még mindig a földhöz kiemelkedő közepén), a műút északi oldalán 3 árkot huzattam olyformán, hogy egyik végénél — de feljebb — kezdődött a második, azután hasonló módon a harmadik. Itt is azt a tapasztalatot szereztem, a mit a másik oldalon. Cserép és cserép mindenütt . . . Kocsit lehetne rakni belőle. Szűcs Antal útkaparó egy □ m. területen 70 fazékfeneket összeszedett. Van köztük vörös, fekete, szürke. Némelyik nagyon rosszul van kiégetve, tiszta fekete; a másiknak két külső felületét 1—2 mm. széles vörös réteg takarja, közepe pedig, 3—4 mm. vastagságban fekete. Van azután erősen kiégett, szép vörös példány is. A cserepek anyaga legtöbbször tisztátalan, kevert: egyik-másik darabból még kisebb kavics-darabok is kilátszanak. Legnagyobb részök korongon készült, de van szabad kézzel gyártott is. (Lásd az ide csatolt ábrákat.) A korongon készülteknél az újak benyomásai, mint mélyedések körülfutják az egész belső felületet s néha a külső felületen is láthatók. (11) Kevés a díszített. 2 nagy kézi kosár cserép között alig bírtam 10 drbot olyant összeszedni, a melyiken valami ékítmény látható. Ezeken 1—2—5—10—20 párhuzamos vonal alkotja a díszet s ezt fésűhöz hasonló eszközzel karczolták rájuk (1. 2. 3. 4. 5. ábra). Egyen a párhuzamos vonal-csomó felett hullámvonalak találhatók (6.), a másikon nem vízszintes irányban, hanem a függélyes hossz tengely irányában látható a durván alakított hullámvonal dísz (7.) Feltűnő, hogy több olyan agyagsövet leltünk, melyek az öntöző kannák csücskeire emlékeztetik az embert. Végeiken 5—6 lyuk látható (8. 9. ábra). Egy darab, melynek 2 részét kötél dísz-féle futja körül, valaminek fogantyúja lehetett (10. ábra). Ilyenek a cserepek a földszinén, ilyenek annak felső rétegében. Ha ezeket összehasonlítjuk a temetőből előkerült darabokkal (I. temető), azt kell konstatálnunk, hogy ugyanazon népnek emlékei e cserepek, a melynek értékesebb holmijait a temető őrizte meg. Ez a nép pedig az *avar*.*

Földvárunk egy újabb is van. Ennek méretei sokkal kisebbek az elsőnél s azon térségben (a déli részén) terül el, a mely a «római sáncz» és az első földvár sáncza között fekszik. Átm. 76×109 m., tehát ellipszis alakú. A «római sáncz»-nak nyugoti vonalától 184, az I. földvártól 165 m.-nyire fekszik. Mellette alig 10 lépésre egy nyugotról keletre haladó töltés-darab van (cca 50 m. hosszú), de ennek rendeltetését kinyomozni nem lehet, mivel már nagyon le van koptatva. Egy hosszabb s evvel párhuzamosan húzódó sáncz az

* E tájról egy határozottan régibb középkori, kis balta is birtokomba került.

északi oldalon (a temetőtől északra) van: erről sem mondhatni többet. Rajzokat későbbben adom, a mikor majd többet mondhatok felőlök.

Vannak ezeken kívül az első földvár körül 25—27 lépés széles, 7—8 dm. magasságú kerek dombocskák, melyek első tekintetre mint emberi művek tűnnek fel a szemlélő előtt. Egyik Papp, másik Herczegh, a harmadik Gulás Pál telepes földjén található. Az első a másodiktól 820, a második a harmadiktól 241, a Földvár (I.) sánczától pedig 45—50 m. távolságra fekszenek. Sokszor hallottam tanakodni a lajkus embereket a felől, mik lehettek ezek. Mivel az ütésre konognak s bensejökben üreget sejtetnek, pinczét gyanítottak alattok. Megásattam mind a hármat. A Papp földjén levő dombocskát 2 irányban keresztül metszettem s benne 5 dm. vastag hamuréteg között összetört állat (leginkább marha és birka) csontot s cserepet találtam. A hamu már annyira asszimilálódott a földhöz, hogy néhol mint könnyű humusz tűnt fel. Fölötte a kemény felső réteget ásóval is nehezen bírta megpusztítani munkásom, a hamut lapáttal könnyedén dobálta ki. Ugyanezt tapasztaltam a másik két dombocskánál. Tetejök is cserépdarabokkal (olyanokkal, mint a milyeneket fentebb bemutattam) vannak beszórva. Azzal tisztában voltam ezek után, hogy lakóhelyekkel van itt is dolgom, hanem hogy miféle lakóhelyek voltak, nem tudtam. Kutattam s megtaláltam.

Rónai * ezt mondja: «A «római sáncz» mentében, nem a dunai, hanem a vármegye benseje felé néző oldalon, mértföldenként egy-egy árokkal körülvett, állandó sátorhely — taberna — nyomai látszanak.» Igaza van. Nem mondom, hogy csakugyan mértföldenként, hanem hogy bizonyos távolságban megvannak, én is bizonyítom. Nálunk — mint láttuk — sűrűbben találhatók. *Dr. Borovszky Samu* meg is ásott ilyet a sz.-iváni erdőben. «Épen a kincstári erdőben van — mondja ** — közvetlenül a hosszan futó sánczhoz csatlakozva egy szintén bekerített tér, melyet a köznép várnak tart, ezt tavaly megásattam, azon reményben, hogy a sánczra nézve valami útbaigazító nyomra sikerül bukkannom. Az ásás azonban nem vezetett semmi eredményre . . . A körtöltés belsejének közepe valaha tűzhelyül szolgált. Teljesen elmállott famaradványokra találtunk, miből azt következtetem, hogy a mintegy 10 lépés átmérőjű körsánczon valami toronyszerű faalkotmány állott.»

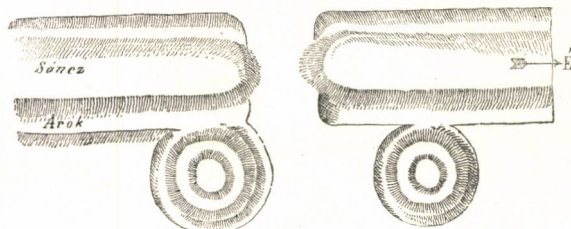
Még ezzel sem elégedtem meg. 1900 tavaszán bejártam a sánczot a doroszlói puszta-egyházi erdőben. Ott még pompásan, impozánsan tűnik a szemlélő elé az óriási földmű. Elcsodálkozik az ember óriási voltán. Itt az erdő keleti végétől, a Gombost s Doroszlót összekötő rendes úttól északra 383 lépés távolságban a «római sáncz»-on áthaladó út mindkét oldalán két 27 lépés átmérőjű árokkal övezett körtöltés látható. A «római sáncz»-tól 8—10 lépésnyire, a közlekedő úttól is körülbelül annyira fekszenek olyanformán, a mint a rajz mutatja.

A «római sáncz»-tól mindegyik gyűrű 8—10 m. távolságra fekszik. A sáncz töltése egy m. magas lehet s mellette árok fut körül. Ilyenek voltak

* Bács-B.-vármegyei Tört. Társ. Évk. VI. 176. l.

** Arch. Ért. 1893.

a mi dombocskánk is mindaddig, míg a földműves ekéje s ásója mívelhető területté nem változtatta.

Több, erős argumentumunk van tehát már olyan, mely a bácskai «római sancz»-ok avar eredete mellett bizonyít, ennek kifejtését azonban a jövőre halasztom.

Gombos, 1901.

Czirák Gyula.

II. BIBÓ-BIGE GYÖRGY. EGY ÉRDEKES SZABADKAI SIRLELET.

A városunk határában levő Macskovics-féle téglagyárban már több alkalommal jöttek a földmunkálatok közben napvilágra érdekes régiségek. Legujabban ismét néhány érdekes tárgy került elő, melyeket a következőkben óhajtok ismertetni. A lelet sirlelet. A sír 2 m. mélységű volt s benne a csontváz hátán feküdt. Edény s más ilynemű tárgy nem fordult elő. A többi sírmelléklet a következőleg csoportosítható: csonteszközök, vasfegyverek, bronz s ezüst pipere-tárgyak. I. *Csonteszközök*: 1. *Kés*. 22,5 cm. hosszú, 1,5 cm. széles. Mindkét vége lapos s szélein erősen kiélezve. A csont két lapos vége azonban, körülbelül $\frac{1}{3}$ résznyire bevágott kereszt vízszintes s harántos vonalakkal össze van vagdalva, a mi a két vég felületét érdessé s reczessé teszi. A közepe síma.

2. *Sajátságos csont tárgy*, melynek rendeltetését nem vagyok képes teljes pontossággal megállapítani. Hossza 15,3 cm, egyik vége 1,2 cm, másik 2 cm. széles. A szélesebbik vége szög alakban el van vágva, s a felső szélétől 1 cm.-nyire lefelé egy 0,5 cm. átmérőjű lyuk van. Ilyen tárgy van kettő, melyek egymásra téve teljesen fedik egymást. Belső oldaluk s szélük vonalakkal van bevagdosa, mely vonalak a széleken díszítő jelleggel bírnak. A külső lap mindkettőnél síma.

3. *Csont ár*. Hosszú hasított két csontlap 22 cm. hosszú, 2,8 cm. széles. Egyik vége erősen kihegyezve, oldala bevágással díszítve.

4. *Vakaró kés*. Hajlított csontlap. Egyik vége lapossá téve s oldalélei ki vannak élesítve s a fentemlített vonalbevágásokkal díszítve. Hossza 12,5 cm, de látszik, hogy csonka, szélessége 1 cm. Az egészen hosszú bevágás vonul végig, mely a vége felé mindkét oldalra elágazik.

5. *Csonteszköz*, hossza 10 cm, szélessége 1,7 cm. Úgy néz ki, mint egy ketté hasított tilinkó, ha annak lyukas felét nézzük. A lyukak azonban nem furva vannak, hanem harántmetszéssel. Úgy látszik eszköztartó volt. Talán a nyilakat tették bele.

6. Hajlított félkör alakú csont, oldalain az említett bevágással diszítve. Mindkét vége eltört s így megállapíthatlan, mire használták.

7. *Fésű*. Hossza 6 cm, szélessége alól 2 cm. csúcsban végződik. Alól fogasolt.

8. *Félhold alakú csontcsákány*. Egész hossza 19 cm. Átmérő kerület: 5 cm. Egyik része tömör kerek s hegyben végződik, másik része mélyítetten bevágott s véső formának felel meg. Középen átfúrt lyuk van, melyben a vékony nyél volt. Ez alkalmasint vájó eszköz volt.

9. Van még ezen felül néhány csonteszköz töredék, mely azonban oly hiányos, miszerint meghatározni nem igen lehet.

II. Vaseszköz: 1. Dárdahegyek, három-négy darab. Némely darabnál a dárdahegyek egy tömeggé vannak összeragadva, úgy, hogy szétválasztásuk lehetetlen. A fa dárdanyél bele is van ragadva olykor. A lándzsa levél hossza: 8.5 cm, szélessége 5 cm.

III. Bronz és ezüst piperetárgyak: 1. ezüst lemez 4.8 cm. hossz. 2 cm. sz., alól egy kis szeg áll ki.

2. Lemez, felül félkör alakú, alól lapos. Széle be van hajtv s peremet alkot. A félkörnél szeg áll ki. Hossza 3.6 cm, szélessége: 4.8 cm.

3. Hasonló a fentihez. Szélessége 2 cm. Hosszúsága 5 cm.

4. Kis bronz rúd, hossza 2.6 cm. Töredék.

5. Csatt a mai alakkal. 3 cm. szél., 3 cm. hossz.

6. Kis vasdarab, félkör alakú, alsó részén bevágás. Széle behajtv. Benne három szeg. Ezek voltak azon tárgyak, melyek az említett sírból mint egy csontváz mellékletei előkerültek. Az egész azt a képet nyújtja, hogy itt egy harcos volt eltemetve a maga primitív eszközeivel s fegyvereivel.

Szabadka, 1901 szeptember.

Bibó-Bige György.

III. DARNAY KÁLMÁN A CSABRENDEKI DIÁDÉMÁRÓL. A vassal elegyes bronz sírmellékletei által híressé vált csabrendeki urna temető sírjainak zömét, ugyan már régen kimerítette két évtizedes kutatásom, mégis időközönként a véletlen feltár egy-egy szórványos sírt. Ilyen becses veremsír került ez év tavaszán felszínre.

A csabrendeki hegyelői őskori temetőt az országút választja el az Irén-majori római temetőtől, ennek délkeleti részén szőlőforgatás alkalmával találták a munkások az említett csontvázsírt. Egyik munkás jelentéséből jókor értesülve, sikerült az egész sírleletet megmentenem.

A keletről nyugatra fekvő veremsír, lapos mészkövekkel volt körülrakva. (Mérete 185 x 92 cm.) A veremsír középtermetű nő csontvázát tartalmazta (hossza 166 cm.) a szokásos edény-mellékletek nélkül, mely sajnálatos körülményt azonban bőven kárpótolt a gazdag ékszersorozat, melyet itt bemutatni szándékozom.

Az óvatosan eszközölt sírbontást a fejnél kezdtem, itt feküdt a koponya felett a díszes bronzdiadéma, a nyakcsigolyákon a kissé megrongált állapotban levő csavaros nyakék, a mellkas táján a korongosfejű bronztű, a jobb és bal alkarszáron egy-egy spirális bronz karperecz. Közvetlen a sírkereten kívül jobbra pedig igen érdekes kis trébelő kalapácsot leltem.

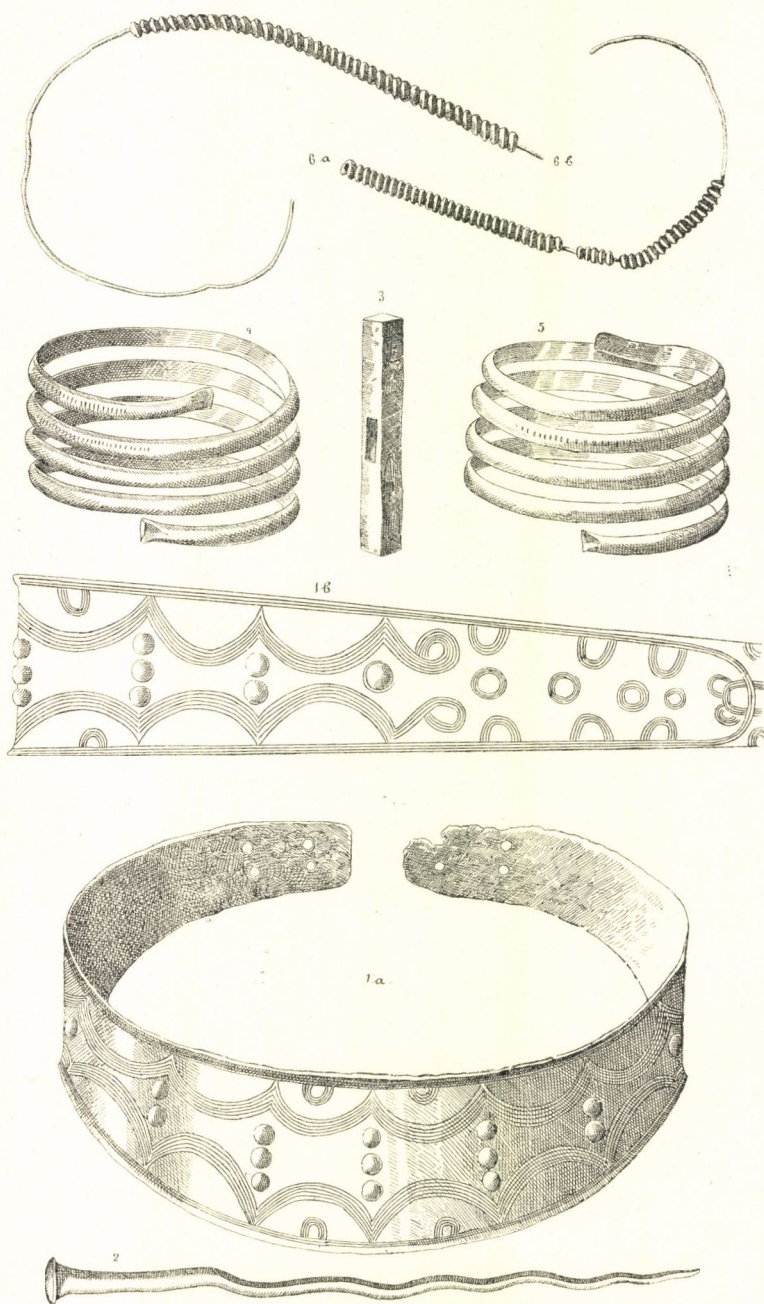
A sírleletnek kétségtelenül a legbecsesebb darabja 1 a. a bronzdiadéma (a) és b) ábra), mely 5 cm. széles trébelt lemezből készült, egymással közel szemben álló végei felé fokozatosan keskenyülve. Végeiben páronként elhelyezett 4—4 lyuk látható, mely azon czélra szolgált, hogy a belefűzött bőr vagy fonalszínór segítségével az akkor divatozó hajfonat nagyságához mérten, szélesebbre eresztethető vagy összebb húzható lehessen. A bronz lemez-diadéma ponczolt vonalakal szegélyezett felfelé hajló keskeny peremmel van ellátva. E hajéket becsessé a rajt látható kétféle díszítésmodor teszi. A belső mezőben, annak szélesebb területein három helyen hármásával elhelyezett, két helyen kettesével, két helyen egy-egy, domborított gyöngy-díszítést láthatunk, melyet kétfelől körülfutó, a növényinda hajlásában végződő hatsorosan ponczolt félkörök öveznek. A félkörök által képezett négy középső kisebb mezőben hasonló, de kisebbített félköröket látunk. A diadéma végein egysorban álló négy körgyűrű körül szintén ponczolt félköröcskék vannak elhelyezve. A diadéma nyugvó helyzetben 15 cm. átmérőt mutat. Hogy miként készült az imént leírt diadéma, arra a gondos megfigyelés megadja a választ. A rudba öntött bronzfém lemezzé kovácsoltatott, melyből ki lett vágva a végei felé keskenyülő diadém alakja, mely egy megfelelő vastag fatörzsre hajlítva nyerte a köralakú abroncs alakját. Az így előkészített bronzabroncs, az üllő czélját szolgáló keményített bronzvagy vasrudra lett fektetve és a rajzban bemutatott (3. ábra) kis trébélő kalapácshoz hasonló kalapácscsal addig verdesve, míg a fém szemcséi összetömrültek és a diadéma lemeze ruganyossá vált. Az így kellőleg homorított diadéma csak ezután kapta a díszítést. A domború gyöngyszemek akként készültek, hogy a diadéma rövidszálú puha deszkára lett fektetve és belső felén a gyöngyöző vassal egy-egy kalapácsütés által a gyöngyszem alak kifelé domborítottatott. A bemélyített díszítést keskeny ponczoló vésővel eszközölték. A csabrendeki diadémia egyedül áll hazai leleteink között, a díszítés szempontjából legtöbb analogiát ugyancsak a csabrendeki bronzöv szolgáltatja.¹ A domborított díszítésmodort felleljük a hallstatti temető sírjaiban lelt bronzöveken.² A sírlelet másik érdekes darabja a nyakék (6a—b. ábra). A nyakék két részből áll: a belső vékony gömbölyű bronzsodronyból, mely csavaralakban körültekertetett egy másik 3 élű bronzhuzallal. A lelet ékszerei közül a nyakék szenvedett legtöbbet a föld nedvességének behatásától, úgy hogy részekre töredezett mikor kiemeltük, szétmállott a nyakék horogkapcsa is. A nyakék vastagsága 5 mm.

Hasonló nyakéket, bár hazai leleteinkben máshol alig fordult elő, többet leltem a csabrendeki temetőben. Ilyen nyakéket adott a leggazdagabb csabrendeki csontvázsír,³ melyet még két pápaszemes, korongtekerces gyűrű, két karperecz, két szépen díszített bronztű egészített ki. A sírlelet harmadik darabja a korongos fejű bronztű (2. ábra). A bronztű keskeny korongperemmel van ellátva, mely felső koronglapját szegélyező vonaldíszet mutat. A gömbölyű bronzrudból készült szára négyszögletre van lapítva és hullámosan meggörbítve.

¹ Arch. Közl. XXII., XI. ábra 6—7. ábra.

² Das Grabfeld von Hallstatt Dr. Fr. v. Salken IX—XI. tábla.

³ Arch. Közl. XXII. köt. X. tábla 7—11. ábra.

CSABRENDEKI LELET $1\frac{1}{2}$ n.

A hullámosan görbített tű a bronztűk leghaladottabb alakja, mely az öltöny biztosabb összetűzésére szolgált és azon feltevésre ad alkalmat, hogy a fej alatt levő kis lyukon át vékony fonalat húztak és annak végét a bronztű végső hajlására csavarták, mely meggátolta a legerősebb testmozgásnál is a tű elveszését. Ez adhatta egyzersmind a vaskor feljöttével a bronztű pótoló fibula készítéséhez az első eszmét. A tű hossza 175 mm. A sírleletet két spirális karperecz zárja be, mindegyike egymáshoz teljesen hasonló félhátú bronzrudból van alakítva, végei lapítottak és 4—4 csavarodást mutatnak és rajta helyenkint függőlegesen egymás mellett elhelyezett vonaldísz láthatunk. Hasonló hengerded sodronytekercs karpereczet összesen 8 darabot leltem a csabrendeki sírokban. Ismerünk ilyeneket 15—20 csavarodással ellátva a sajógömöri leletből, a forrai bronzkincsből.* Teljes hasonló az alkarszár ékesítésére szolgáló karpereczekből 10 példányt leltek Stomfán** (Pozsonymegye). A csabrendeki karpereczek átmérője 70 mm. A sír közvetlen közelében lelt vaskalapács (3. ábra) négyszögű vasrudból készült és téglalakú nyéllyukkal van ellátva, hossza 60 mm., vastagsága 8 mm. négyszögben. Hasonló kalapács napjainkban is használatban van, felleljük azt minden fémműves műhelyében, mint humorító kalapácsot. Hogy a kalapács a sírlethez tartoznék, az alig hihető, mindannak daczára, hogy korára nézve nagyon közel járhat a sírlethez. Az imént leirt lelet egygyel gazdagította azon becses sírleletek számát, melyek a bronzkor végső szakához közes állva mintegy átvezetnek a vaskor legelejéhez. Jóllehet a bemutatott diadémán felleljük a régibb hallstatti izlést jellemző geometriai díszítésmodort, de viszont a sírmellékletek többi ékszerei, a tű és karperecz a késői bronzkor jellegét mutatják. Így korban másfél vagy legalább egy század évvel e sír, mint egyáltalán a csabrendeki sírok zöme, megelőzi a hallstatti sírleletek korát, és épen ez a körülmény teszi becsessé e lelőhelyet, mert Csabrendek és Somlyón kívül máshol e korból nagyobb számban alig találkoztunk ilyen sírleletekkel.

Sümegeh, 1901 november.

szenlmártoni Darnay Kálmán.

* Hampel B. k. II. köt. CLXII. tábla.

** Hampel B. K. II. k. CLXIII. tábla.

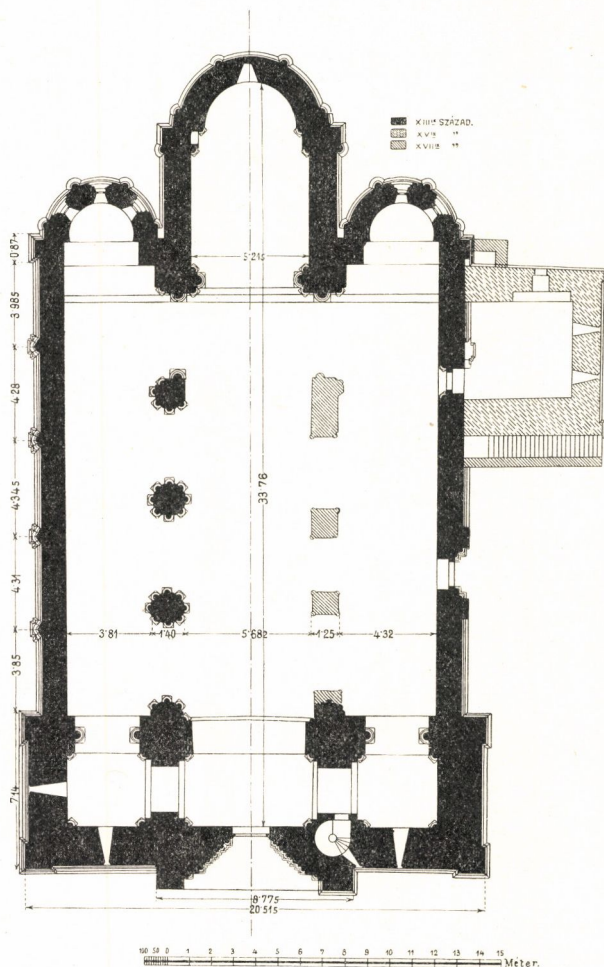

IRODALOM.

A SZENT GYÖRGY VÉRTANURÓL NEVEZETT JAÁKI APÁTSÁG TÖRTÉNETE. Írta dr. *Széchenyi* Miklós gróf jaáki apát. Budapest. A Stephaneum nyomása, 1901. 4° 84 l. 15 képpel. — Középkori építészettünk gyöngyének, a jaáki templomnak a restaurálását nemsokára befejezik. Ez indította dr. *Széchenyi* Miklós gróf jaáki apátot arra, hogy évek során át tartó kutatásai eredményeként fenti című munkáját közzé tegye s emléket állítson ezzel azoknak, «a kiknek élete az apátság sorsával hét századon keresztül bensőbb kapcsolatba jutott». Műve ilyformán első sorban történelmi érdekű; sok haszonnal forgathatják azonban műtörténelmünk művelői is, mivel az apátság eredetének a tisztázásával és történetével kapcsolatban részletesen tárgyalja a jaáki templom viszontagságait s utolsó fejezetében a restaurálás közben fölmerült tapasztalatokról számol be. Míg levéltári kutatásaiban a szerzőnek Kollányi Ferencz és dr. Balics Lajos volt segítségére, könyvének utóbbi része a templom restaurálását vezető Gyalus László tolla alól került ki. Kár, hogy *Széchenyi* gróf fényesen kiállított művében a templom művészi méltatásának nem jutott elegendő tér. A szövegben és mellékletekként közölt képek is első sorban a restaurálás előtti és utáni állapot összehasonlítását szolgálják, holott minden tekintetben fontosabb lett volna, ha a templom régi művészi részleteit mutatják be nagyobb számban modern színvonalon álló sokszorosító technikájukkal. *Széchenyi* gróf könyve függelékeként egész sor, eddig ösmeretlen oklevelet is közöl az apátság történetére. Ha ezekben jelentősebb új adat nem is akadt, a mely a templom építésének a történetére fényt vetne, a könyvben erős kritikával fölhasznált régibb és újabb adatok világos csoportosítása azonkívül, hogy későbbi átalakításairól értesít, lehetővé teszi a templom korának a pontosabb meghatározását is, ha mindjárt csupán következtetések útján.

A vasvári káptalan Róbert Károlyhoz küldött 1325. évi jelentéséből tűnik ki, hogy a jaáki apátság alapítója Iván fia Nagy Márton de genere Jaák volt, a kinek neve okmányokban 1221—1233 között fordul elő. A jaáki apát egy pör kapcsán 1240-ben szerepel először. Mivel, ha ma a címzetesek sorában akadt is ilyen, a XIII. században apátot monostor nélkül s monostort templom nélkül bajos elképzelni, bizvást föltehetjük, hogy a jaáki templom 1240 előtt már fönnállott. Erre vall egész művészi mivolta, a melynek középkori templomainknál ritka egyöntetősége azonkívül annak is a bizonyága, hogy a templom egy mester conceptiója szerint, egyhuzamban s bizonyára alig egy évtizeden belül épült föl. A jaáki templom mai alaprajza látszólag ellent mond ez állításnak s a történeti körülmények mérlegelése nélkül igazat adhatnánk a restaurátornak, a kinek véleménye szerint a templom eredetileg hajóiban öt sza-

kaszra volt tervezve, de már építése közben eltértek az alaptervtől s a lapos mennyezetűnek tervezett főhajó felső falainak a hordozására szánt s Sabaria romjaiból ide hurczolt nyolcz monolyth gránitoszlop helyett hat szabadon álló pillérköteggel választották el egymástól a hármashajót, a mely így oldalfalainak megmaradt külső tagozásaival ellentétben öt helyett négy szakaszra oszlott. A jaáki

A JAÁKI TEMPLOM ALAPRAJZA A RESTAURÁLÁS ELŐTT.

Gróf Széchenyi könyvéből.

templom mestere sokkal kiválóbb s ennél fogva önértetesebb művész is lehetett, sem minthogy conceptiójának ok nélkül való fölforgatásába beleegyezett volna. Ok nélkül valónak azért mondom, mivel restaurátorunk véleménye szerint a pillérkötegek is mindenkor csupán lapos mennyezetű falakat hordoztak. Ez utóbbi állításnak szintén ellentmondanak a történeti körülmények. A tatárjárás viharait a jaáki monostor aligha kerülte ki, templomát is fölgujthatták s ha tizennégy évig azután az apátságról semmi adat sem maradt ránk, ez aligha nem annak a jele, hogy nem volt rendezett állapotban. 1256-ban a monostor

püspöki fölszenteléséről értesülünk. Alapításától fogva, a melyet a XIII. század harmadik, sőt Nagy Imre föltevése szerint már második tizedébe tehetünk, aligha ez volt az első fölszentelés. A monostor másodszori fölszentelésére pedig azért lehetett szükség, mivel a tatárjárás valószínű pusztításai után újjá épült. Ekkor alakíthatták át a templom belsejét négy szakaszossá, pótolták monolyth oszlopait vastagabb pillérkötegekkel s szinte bizonyos, hogy akkor be is boltozták. A pillérkötegek simán hengerded féloszlop alakú gerincz hordozói nem mondanak ellent annak, hogy a XIII. század derekán készültek, valamint, szerzetesi templomról lévén szó, az oszlopfők román alakzatai sem. S ha már «a pillérnyaláboknak a főhajó felé eső dobjai (gerinczhordozói) a magas falon fölvetettek és ezekkel a tervezett boltozat alatt (a hevederek és keresztbordák alátámasztására) két csatlakozó oszlop képeztetett», nem hiszszük, hogy a keresztboltozatokat is föl nem rakták volna, mivel ellenkező esetben a jaáki templom aligha heveri ki azt a sok csapást, a mely a XIV. századtól fogva érte s boltozatait is bizonyára úgy megrongálta, hogy beomlottak és a déli pillérsort is kicsorbították, úgy hogy a XVII. században, a midőn ismét lapos mennyezettel tetőzték be a templomot a déli pillérsor is újonnan épült. Nézzük a jaáki templom viszontagságaira vonatkozó adatokat: 1331-ben, a mikor Róbert Károly oklevele szerint 50 benzés pap lakik itt, a monostor leég s levéltára is elpusztul. A király megújítja és megerősíti az apátságnak elveszett okmányokban foglalt jogait s a monostor tovább virágzik. Elderbach János, a kinek Berthold nevű apjára V. László ruházta át az apátság kegyúri jogát, 1489-ben kelt végrendeletében «ad fabricam et tecturam monasterii Sti. Georgii» hagyományt tesz. A XVI. század elején kezdődik a monostor hanyatlása, lakói elzülленek s a mohácsi vész előtt az utolsó adat arra vonatkozik, hogy Tolnai főapát megőrjja a jaáki apátot, a miért egy szökevény szerzetest a monostorba befogadott. 1532-ben Szulejmán hadai dúlják föl a kolostort s a templomot fölégetik. A szerzetesek elmenekülnek, de a veszély elmúltával csak István apát tér vissza, a ki vakon tengeti itt életét s a kinek a templomnak tartósabb tetőzettel való ellátása is aligha volt módjában. Utóda Gombos Balázs, a kit ifj. Erdődy Péter kegyúr zaklat pörökkel s a ki, mint az a tanúvallomásokból kitűnik, a templom föntartásáért mégis tesz valamit s a sekrestyét is zsupfödéllel tetőzi be. Gombos 14 évvel azután, hogy az ellene emelt vádak alól magát tisztáznia sikerült remetének megy s Ferencz apát alatt, a kire az előbbi jogait átruházta 1566-ban Szombathely polgárai rontanak Jaákra s a monostort folyújtják. A következő évben Ferencz apát ifj. Székely Mártonra ruházza át jogait. Ez azonban még sem lesz apát. 1586-ban Herrecsinczy Péter viseli a méltóságot, a ki 1590-ben hal meg. Gombos Balázs és Ferencz apátok óta a jaáki apátok, püspökök vagy országos jelentőségű hivatalt betöltő emberek, a kik maguk helyett papokat küldenek székhelyükre. Ez utóbbiak, mivel az apátok maguk sem igen törődhetek ezzel, aligha áldoztak valamit a templomra. 1586-tól közel harmincz évig általában nagy homály borul az apátság történetére. 1618-ban Domitrovich az apát, a ki ekkor már zágrábi érsek s még jóval 1628-ban bekövetkezett meggyilkoltatása előtt lemond a jaáki javadalomról. 1626 előtt monyorókeréki Erdődy János gróf élvezi ez utóbbit, a kinek ez évben bekövetkezett halála

után hagyatékának a fölosztásakor a templom javítására is gondolnak. János utóda 1634-ig apát Erdődy Ferencz gróf, a ki rossz gazda s így a templom gyökeres tatarozása alighanem csak utódai alatt következett be. Hogy Vinkovics Benedek, a ki 1635—1642-ig apát, épített e valamit, ezt határozottan nem tudjuk. Utóda Tolnay Ferencz (1643—1666) vasvári és türjei prépost, majd erdélyi püspök 1663-ban a templom kerítés-falát emeli, a mire ez utóbbi kapujának a fölirata vall: R. D. F. T. E. T. P. C. et B. M. V. de T. A. D. S. C. M. C. et T. R. P. vagyis Széchényi Miklós gróf megfejtése szerint: Reverendissimus Dominus Franciscus Tolnay Episcopus Transsylvaniensco Præpositus Castriferrei et Beatæ Mariæ Virginis de Turje, Abbas Deakiensis Sacræ Cæsareæ Majestatis Consiliarius et Tabulæ Regiæ Prælatus.

Tolnay apátnak tulajdonítja Gyalus László a főhajó ujonnan épített négyszögletes pilléreit, a főhajó lapos mennyezetét, a mely alatt a falak felső részét másfél méternyi magasságban durva régi kövekből újra falazták, mivel a falak megrongálódtak. «Tolnay apát idejéből származott — olvassuk alább — a főhajó újra épített négyzet alapú pilléreire és a déli falra emelt boltozattal ellátott czella és refectorium-építkezés, a mely a főhajó déli ablakait elfödte, minek következtében — bár a templom északi oldalán eredetileg ablakok nem tervezettek — a szakaszok középvonalainak megfelelőleg ablakok vágattak, a melyek a fal külső részén levő pillérosztásokkal jöttek összeütközésbe». A két tornyot még a XVII. században régi kövek és szobrászati töredékek felhasználásával szintén átépítették; a következő században Karácsony János apát oralapoknak helyt adandó a tornyok utolsó emeletét két méterrel magasabbra emeltette. A mostani restauráláskor ezt a toldást lebontották s a tornyokat a zsámbéki torony sisakjának a mintájára, de jóval nehézkesebb formában tetőzték be. A templom gyönyörű dískapujára vonatkozólag restauratorunk megjegyzi, hogy a homlokzati fal vastagságában levő része ezzel egyidejűleg épült és ornamentatióját utólag faragták ki, külső kiugró részét pedig terv szerint előre kifaragott kövekből falazták. A mit azonban a dískapuról tovább olvasunk, ez könnyen adhat félreértésre alkalmat. Nincs kizárva, hogy a kapuzat külső részét eredetileg szintén félkörűnek tervezték; de templomunk XIII. századbéli genialis tervezője alighanem tisztában volt azzal, hogy mit akar s hogy a kapú csücsíves részét «a rendes és okszerű alaprajzú elrendezés hátrányára összehorizította» érte el azt a hatásos ellentétet, a mely a kapuzat belső és külső része között oly megkapó. Ezenkívül kérdés, hogy a kiugró kapukeret szilárdságának a fokozása végett nem e nagyon is okszerű volt alapfalazását szélesebbre fogni? Hogy a kaput díszítő apostolszobrok közül kettőnek a fölkéje a kiugró kereten kívül esik, ez merész lépés volt ugyan, de csak mesterünk finom művészi érzékére és nagy önállóságára vet élénk fényt, mert ennek a a szabálytól eltérő fogásnak köszönheti kapuzatunk nemes arányait, a melyek díszítésének művészi és pazar voltával egyetemben világhírűvé tették.

A jaáki templom restaurálása közben fölmerült egyéb tapasztalatok a szentély ablakaira és más kisebb jelentőségű részletekre vonatkoznak. A belőlük levont következtetések a kifogásoltakon kívül általában helyesek s a helyreállítási munkálatoknál is csupán ez utóbbiakat vették figyelembe. A mennyeiben

ezt Széchényi gróf könyvéből megítélnünk lehet, a jaáki templomot így kellő alap híján levő okoskodások a műemlékek országos bizottságának a felügyelete alatt végzett restaurálása közben nem vetköztették ki eredeti alakjából, miként az, sajnos, nem egy műemlékünkkel még újabban is megtörtént.

Dr. Széchényi Miklós gróf stilusa előkelő és lendületes, könyvének külső kiállítása pedig fényes. A szövegbe foglalt és önnálló autotípiák kitünőek s Forster Gyula, a műemlékek orsz. bizottságának a másodelnöke által a mű céljaira átengedett fényképek után készültek. Első sorban történelmi érdeke ellenére műtörténelmünk szempontjából véve becses adatain kívül, Széchényi gróf könyve reánk nézve azért is értékes, mivel buzdításul szolgálhat arra, hogy illustris szerzőjének példáját kövessék azon főpapjaink és főuraink, a kiknek méltósága művészetünk egy-egy régi, érdeme szerint azonban mindmáig többnyire alig méltatott emlékével kapcsolatban van.

—Dd.

NYÁRI SÁNDOR. A czenstochowai Pálos-kolostor és magyar műemlékeinek bírálata ügyében a következő két közlemény érkezett: *

I. Dr. Éber László az «Arch. Ért.» f. évi június 15-én megjelent füzetében a czenstochowai Pálos-kolostor magyar műkincseiről irt könyvem ismerteteti, s ehhez én néhány megjegyzést kívánok csatolni, tekintettel arra, hogy Éber ismertetése az «Arch. Értésítőben» látott napvilágot. Éber kifogásolja, hogy Báthory István kardját sem írásban, sem képben nem közlöm. Ennek az okát könyvemben leirtam. A kard az üvegszekrényben fekszik, honnét nem engedték kivenni. Ha Éber tényleg elolvassa a könyvem, ezt tudta volna. Ha valaha könyvet, vagy mást irt volna, tudná méltányolni aényt, hogy ily helyzetben fényképfelvételt készíteni nem lehet. De az olyan fiatal ember mint Éber úr, ezt még nem tudhatja. Frater György püspökké avatását szintén kifogásolja. Hivatkozik ugyan más helyütt Ballagi cikkére az «Arch. Ért.» 1888-ik évfolyamában, de ha ezt tényleg el is olvasta volna, akkor a 251. oldalon látná, hogy a képre vonatkozólag Ballagival egy nézetben vagyunk. Az 1. emeleti képen Frater György tényleg *veszprémi* püspöknek van elnevezve, s ezen tény konstatálásáért Éber ne engem vádoljon, hanem helyeztesse vád alá azt, a ki a képre a feliratot odafestette. Így vagyunk Báthory püspökkel is, kit a felirat, miként az a reproduction is világosan olvasható (B. F. Ladislaus Bathoreus) nem Endre, hanem László. Az ábrázolt személyek történetének leírása nem volt az én feladatom. Végezze azt az egyházi író, kinek a foglalkozásába vág az egyházi férfiak történetének megírása. Éber a francia fordítást is kifogásolta. Ezt az Athenæum csináltatta *Kont* párisi professzorral, ki egyszersmind jó magyar is. A miként az Athenæumhoz intézett leveleiből látom, az egyházi nevek megállapításánál egyházi író volt segítségére Párisban. A fordítást áttekintette és jónak találta Horn, ki a «Journal de St. Petersburg»-nak 25 éven át volt a szerkesztője. Bántanám ez urakat, ha Éber úr francia tudományával állítanám őket szembe. Mert a kinek, mint Ébernek, annyi elemi francia ismerete sincsen, hogy p. o. «Boldog Dénes» francziául

* Ezekkel befejezzük a címzett munkára vonatkozó eszmecserét.

A szerk.

«le bienheureux Denis»-vel lesz kifejezve, az csak az olyan norddeutsche gouvernante emlőin szopta magába a francia nyelvismeretet, s nincs joga másokat tévedésekkel és botlásokkal vádolni. Végül, mivel Éber az anyagiságok iránt is érdeklődik, konstatalem, hogy oroszországi utam költségét a kassai püspök fizette. A könyvet az Athenæum saját költségén adta ki, ő maga fordította és engem is nagyon tisztességes honoráriumban részesített. Azt hiszem, Éber László lelke most már nyugodtabb lesz.

Dr. Nyári Sándor.

★

II. Mikor dr. Nyári Sándornak, «A czenstochowai Pálos-kolostor és magyar műemlékei» című könyvéről irt ismertetésem az Archæologiai Értesítő ez évi 3. számában megjelent, e folyóirat olvasói közül többen hibáztatták annak kiméletes hangját. Meggyőződtem ebből, hogy tárgyilagos voltam, pedig — bevallom őszintén — a könyv olvasása után azonnal a «difficile est satiram non scribere» jutott eszembe. Örültem akkor, hogy sikerült leküzdenem magamat és örülök neki ma is, bár dr. Nyári Sándor úr válaszából azt látom, hogy — félreértett.

Ha Nyári úr válaszában nem foglalkoznék akkora kedvteléssel és oly souverain megvetés hangján csekély személyemmel, nem tartanám érdekesnek e dologban akár egy sort is írni még. De most, miután mintegy kényszerít arra, hogy én is még egyszer megszólaljak, kénytelen-kelletlen megteszem, a nélkül azonban, hogy személyemet illető humoros megjegyzéseit hasonlókval viszonzom.

1. Báthory István kardjáról ezt irtam: «A kincstárban őrzött tárgyak között Hedvig királyné miseruháján kívül a szerző megemlíti Báthory István kardját is. Kár, hogy szakszerű leírás és kép itt sincs.» Nyári leírása tényleg olyan fogyatékos, hogy a francia fordító sem érthette meg. «La moitié de la lame est une œuvre artistique en or . . .» e. h. la moitié de la lame est couverte d'un ornement artistique en or. Mert a penge nincsen aranyból. Azt hiszem különben, hogy a kardot az üvegtáblán keresztül is le lehetett volna rajzolni és így a kép pótolta volna a leírás homályosságát.

2. A Martinuzzi élete történetét ábrázoló sorozat második képe a korona átadását ábrázolja. A reprodukcióra vetett egy pillantás mindenkit meggyőzhet róla. Ha Nyári úr másképen látja és ennek folytán leírása is egészen fonák, arról nem tehetek. Ez esetben Ballagi is tévedt, bár az ő idézett kis cikke különben hasonlíthatlanul becsebb Nyári úr testes köteténél. És a tévedések e találkozása talán nem is pusztá véletlenség?

3. Martinuzzi nem volt veszprémi püspök. A fölírat transscriptiójában a szerző helyesen tette, hogy nem javította ki a fölírat festőjének a tévedését, de a kép címe bizonyítja, hogy e tévedést nem is vette észre.

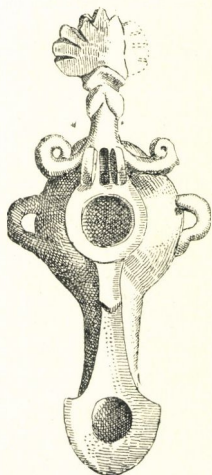
4. A Báthory képét illető megjegyzésemet Nyári úr nem értette meg. Nem azt mondtam, hogy a kép nem Lászlót, hanem Endrét ábrázolja, hanem azt hibáztattam, hogy az egyszerű barátot a kép címében püspöknek teszi meg. A kép fölírata tehát helyes és míg Martinuzzi képénél a szerző nem változtatta meg a helytelen címet, itt a helyeset elrontotta.

5. «A leírások helyett vagy mellett hasznosabbak lettek volna a teljesen hiányzó életrajzi és hagiographiai adatok.» Vajjon jogosan hárítja e el magától e megjegyzésemet Nyári úr — a műtörténész?

6. Kont, Horn és az «egyházi író» közreműködése daczára is rossz a francia fordítás. Ennek különben nagyrészt a magyar szöveg silánysága az oka. «Elemi francia ismeretem» védelmére szószerint idézem az incriminált pontot. «Boldog Dénes a szerzetbelépése előtt argai püspök volt. Az argai utóbb milkói püspökség Moldvában már a xvi. század elején címzetes püspökség volt csak és püspökei nem voltak az erdélyi püspökség suffraganeusai. Még kevésbé lehetett tehát Dénes az erdélyiek *suffraganense* (így!) a hogy azt Nyári írja. Különben az *Argen-püspök* cím is egészen hibás és ennek francia fordítása, *le bienheureux Denis Argen* épenséggel komikus». Bizony komikus, de természetesen nem a «bienheureux» szó, hanem az, hogy az «egyházi író» daczára is *Argen* (a fölíratban Argen=Argensis) a püspök vezetékeve gyanánt szerepel.

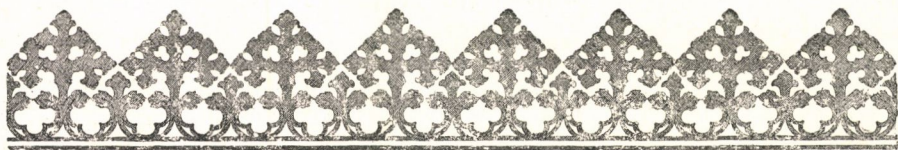
7. Nyári úr «anyagiságai» iránt nem érdeklődöm, de igazán örömömre szolgál, hogy nemcsak útiköltséget kapott, hanem «nagyon tisztességes honoráriumban» is részesült. Milyen bizalommal tölthet el bennünket, fiatalokat, az a tény, hogy a komoly, tudományos munka így megtermi gyümölcseit!

Dr. Éber László.

BREGETIÓI BRONZMÉCSSES FÖLÜLRŐL TEKINTVE.

V. ö. Arch. Ért. 1901. 54. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT. Szept. hó 24-én, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünet után első ülését. Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt, jelen voltak Szumrák Pál és Kunvári Fülöp vál. tagok, dr. Finály Gábor és több más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *Sztehló Ottó* néhány magyarországi szentség-házról értekezett, a műemlékek országos bizottságának anyagából számos rajzot mutatván be.

Utána dr. *Récsey Viktor* ismertette az elhunyt Mihály Istvánnak a Bakony vidékén gyűjtött régiség-gyűjteményét, melynek főérdeme, hogy egy vidékről van egybegyűjtve, miért is kívánatos volna, hogy ezen vidék valamely nyilvános múzeumába jusson.

Titkár hivatalos jelentése folyamán a *felkai Tatra múzeum* a társulat tagjai sorába fölvétetett.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére a jelen volt két választmányi tagot kérve föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 29-én, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünet után második ülését. Jelen voltak Forster Gyula elnöklete alatt: dr. Réthy László, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál, Gohl Ödön, dr. Gerecze Péter ig. választmányi tagok; dr. Finály Gábor, dr. Kuzsinszky Bálint, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és tíz más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, *Mahler Ede* a komárommegyei császári római leletet mutatta be, míg *Nagy Géza* a dunakeszi urnatemetőről értekezett. Titkár jelentése folyamán *iffi. Losonczy István* társulati rendes tagul megválasztatott. Pénztárnok fölolvasott jelentése tudomásul vétetvén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Réthy László és Halaváts Gyula ig. vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ESZTERGOMVIDÉKI RÉG. ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT közzétette harmadik évkönyvét. Szerkesztette Rózsa Vital Esztergom 1900. Pór Antal és dr. Wertner Mór Esztergom multjára vonatkozó becses közleményei

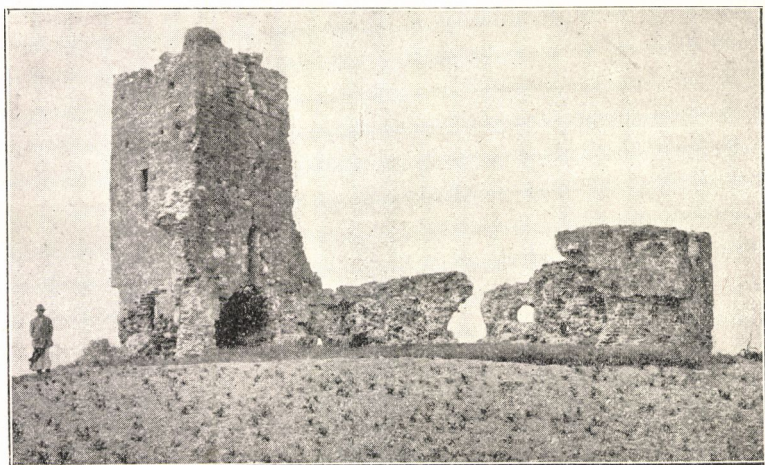
foglalják el a kötet zömét. Ezután következik Némethy Lajos tollából az esztergomi múzeum leltára öt csoportban, kezdve a legrégebb tárgytól a legújabb korig. A gyűjteményt főegyházi könyvtárban őrzik, három horganyedzés mutatja, hogy a tárgyak még mindig csak ideiglenes hajlékkal bírnak, szabadon, nem szekrényekben vannak, a miért nem igen lehet a gyűjteményt közhasználatra bocsájtani. A múzeum gazdag építészeti maradványokban, a szt. Adalbert templomából, az u. n. Ákos-palotából, a benczések régi templomából, a dömösi prépostsági épületből és legtöbb a maradvány a szent-királyi templom alapjaiból, melyeket Némethy Lajos ásatott föl. A csatolt ábrák nem igen sikerültek és nyilván csak azért használták föl, mert jobbakra nem telt és mert a szegény egyet nem talált pártfogót, a ki jobb ábrák költségét magára vette volna. Az egy ily illustris központban sajnos tünemény! Az egyletnek 1898-ban 1294 korona bevétele és 532 korona 82 fillérnyi kiadása volt, az 1899-ik évi előirányzatba pedig épen csak 924 korona bevételt terveztek. A társulati tagok száma 1898-ban 208 volt, 1899-ben 212-re emelkedett. X.

KÖKORI FEJSZE. Torontálmegyei Nagyszentmiklóson a község nyugoti határában elterülő vízmosta löszterületen mezőgazdasági vízelvezető csatorna ásása alkalmával a munkások egy méter mélységben a sértetlen össze mosott löszben találtak egy csiszolt fölületű, átfúrt, teljesen ép kőbaltát, mely 12 cm. hosszú, éle 7 cm., legnagyobb harántos átmérője a lyuknál 7 cm., a lyuk átmérője 2.2 cm., súlya 0.92 kiló; anyaga serpentin. Az érdekes tárgy legelőbb egy kocsmáros kezébe jutott, a ki nyelet vervén bele, csapverőül használta, onnan megmentette egy régiségkedvelő gyűjtő. *Dudás Andor.*

KIS-AZARI RÉGISÉGEKRŐL (Zemplén m.) ad hírt ifj. Berecz Károly. Különösen sok az obszidian Kis-Azartól Szécs-Keresztúrig a hegyek lábainál. Van köztük sok magkő, számos lepattintott és vágásra alkalmas kés és egyéb; nyílhegy eddig csak egy-kettő fordult elő. Edénycserepek is akadtak egy helyen, durvák, vastagok, sem ponttal, sem idomokkal díszítve nincsenek; egy vízmosás szélén tűzhelyre is akadt a buzgó kutató, a föld ott téglaszínre van átégetve és voltak közelében széndarabok és edénycserepek. Csiszolt kőbalta is került elő a kis-azari hegy alatt. (Adal. Zempl. tört. 1900 5. szám 129—131 ll.)

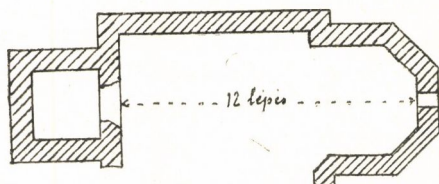
A SZENT-IMREI TEMPLOMROM. Blaskovich Sándor földbirtokos az Archæologiai Értesítő XXI. (1901) kötete 284. lapján «A szentimrei csonkatorony» cím alatt ismerteti a Kis-Kőrös és Fülöpszállás között, a szántóföldek között lévő romot. Én e romot a f. év június havában kerestem föl, lefotografáltam és alaprajzáról vázlatot készítettem (melyeket ide mellékelek), s az akkor szerzett tapasztalataim nem mindenben egyeznek meg a Blaskovich Sándor úrtól közlöttekkel. A mint ugyanis a mellékelt vázlatos (méret nélkül készült) alaprajzból kitetszik: az egyhajós templom keleti részében a nyolcszög ötoldalából formált szentélylyel záródik. Az ily alakú szentély a góth-stilus jellegzője. Tudva pedig azt, hogy hazánkban a góth-stilusban való építkezés a tatárjárást követő időben kezd meghonosodni: a szentimrei templom nem

épülhetett a XIII. században a tatárjárás előtt, mint azt B. S. úr állítja, mert akkor szentélye félkör alakú lenne, lévén a tatárjárás előtti időkben a román-

A SZENT-IMREI TEMPLOM ROMJAI (PEST M.)

Halavács Gyula fölvétele szerint.

stílus honos nálunk. Ép ezen oknál fogva nem tartanám ép lehetetlennek, hogy a templom belső falán lévő 1522. évszám (mely az én figyelmemet azonban kikerülte) ép az építés évét jelenti.

Halavács Gyula.

RÉGI KIRÁLYI KINCSEK BÁTHORY ISTVÁN BIRTOKÁBAN. Ismeretes, hogy Rudolf király szenvedélyesen gyűjtögette a ritka és értékes emlékeket. Megbizottai Magyarországon is kutattak ilyenek után s a minnek megszerzése és elvitele nem ütközött nagyobb nehézségbe, Prágába vándorolt. Egyes buzgó tisztviselők is akadtak, a kik tudván, hogy a királynak nagy örömet okoznak, figyelmeztették őt az imitt-amott rejlő kincsekre. Ilyen módon tudta meg Rudolf 1601-ben, hogy Báthory István uram a régi magyar királyi kincsek közül többet rejteget magánál. Október 20-án már rendeletet is menesztett hozzá, követelvén, hogy a régi magyar királyok kincstárából hozzá került nagybecsű *aranykeresztet*, mely a szentkereszt fájával és a szentek egyéb drága ereklyéivel ékeskedett, küldje hozzá Prágába. Követeljük tőled — írja a király, — hogy hozzád küldött emberünk előtt a való igazságot tárd fel, iránta teljes hűséget tanúsíts és ha az említett keresztén kívül más ritka és régi királyi kincsek is volnának kezeid között, megtekintés végett azokat is küld

Prágába. S ha a kincsek tetszenek nekünk, értékük felől később megegyezünk veled.

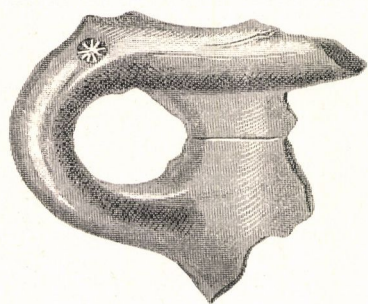
A király embere, Gantz József tábori fizetőmester, már útban volt Báthoryhoz, mikor Rudolf Hosszuthoty Istvántól, a szepesi kamara tanácsosától megtudta, hogy Báthory István egyéb drágaságok között egy roppant értékű, arannyal átszőtt, gyöngyökkel kirakott, súlyos casulát is rejteget magánál. A király e hír vétele után Hosszuthoty küldé Báthoryhoz a drága casuláért. Jöttéről 1601. nov. 14-én maga Rudolf értesíti Báthoryt, jelentvén neki, hogy Hosszuthoty köteles magával hozni a casulát.

Mennyiben kárpótolta Rudolf a Prágába vitt kincseket Báthoryt, nem tudjuk. A későbbi iratok mit sem szólnak erről. (Közös pénzügyi levéltár: «Schreiben des Kaisers Rudolf an Stephan Báthory».) *Takáts Sándor.*

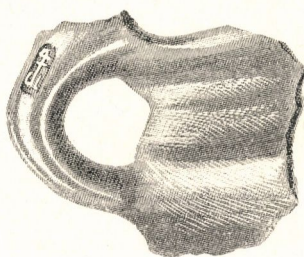
REJTÉLYES BÉLYEGŰ CSEREPEK. Spitzer Mór pozsonyszéleskuti birtokos folyó szeptember 21-éről szóló szives értesítése szerint az itt rajzban bemutatott cserepeket szeptember 18-ikán szerezte meg. Találták földhányáskor Pozsonyban, midőn a Mária Terézia szoborral szemben csatornákat ástak. A cserepek graffittal erősen kevert szürke tűzálló agyagból valók és nagyobb-fajta edényekből származnak, melyek elpusztultak; csak a fülek maradtak teljes épségben vagy legalább is töredékekben, mert a fülek az edény legerősebb részei szoktak lenni. Spitzer úr azért gyűjtötte össze, mert ez edényfüleken benyomott bélyegek vannak, olyanok, a milyeneket már több helyről és évek óta ismertünk a nélkül, hogy a cserepek iránt tisztába jutottunk volna. A mióta Sopronyban is ugyanily edényeket olvasztó tégelyekkel együtt a fegyverkovácsok vagy puskamesterek egykori telepén találtak, tisztába jutottunk az edények rendeltetése és kora iránt; tudjuk, hogy nem a régibb középkor emlékeivel állunk szemben, de a xv—xvii. század készítményeivel. Azok az adatok, melyeket most Pozsonyból kapunk, ezt a fölfogást újból erősítik, mert a már eddig is jól ismert különféle egyszerű keresztes és csillagos jegyű (1, 4, 5, 7—9. ábrák) cserepek mellett akadtak oly bélyegzett cserepek (2, 3, 6) melyeknek a bélyegei nyilvánvalóan xv—xvi. századi czéhmesterektől származnak, sőt a két betű közé rakott idom pozsonyi iparosok pecsétlőin oly gyakori, hogy Spitzer Mór úr az ő gyűjteményében öt ilyen jegyű pecsétlőt a xvii. és xviii. századokból bir. A pozsonyi töredékek legtöbbje (1—9) korszakból maradt, a milyeneket Storno Károly rajzaiból ismerünk.* Azonban van három oly töredék, mely nem korszónak, de tálnak vagy vedernek a füle volt. Legteljesebb a 8. ábrán bemutatott fül; a rajz kívülről mutatja, úgyszintén a 9a és a 7a ábra is kívülről ábrázolják a füleket, az utóbbi úgy, hogy az edény öblét fölül kell hozzá képzelni.

A rejtélyes edények titkát még nem derítettük ki teljesen. Nem tudjuk még a fegyverkovácsok bélyegei-e azok a jegyek, melyek rajtuk vannak, avagy az agyagművesek nyomták a fülekre az ő bélyegüket? Az előbbi föltevést igazolná az a jelenség, hogy keresztes s egyéb hasonló bélyegek egykorú

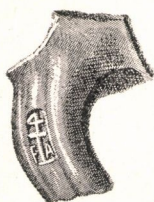
* Arch. Ért. 1901. 76—77. l.

1 a)

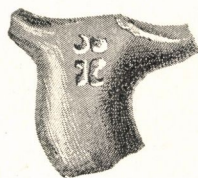
2 a)

3 a)

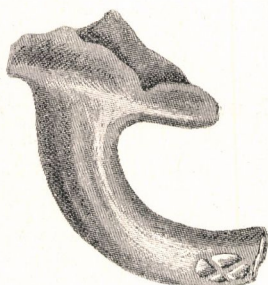
4 a)

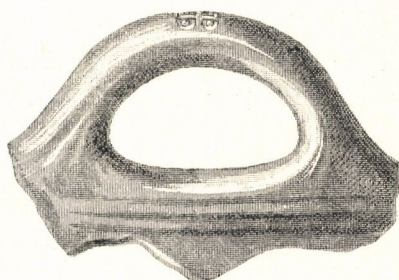
5 a)

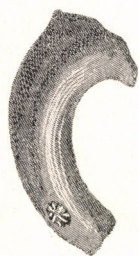
6 a)

7 a)

8 a)

9 a)

1 b)

2 b)

3 b)

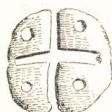
4 b)

5 b)

6 b)

7 b)

8 b)

9 b)

GRAFITTOZ CSERÉPEDÉNYEK FÜLEI BÉLYEGEKKEL.

1 a) — 9 a) 1/3 n. 1 b) — 9 b) 2/3 n.

vasszerszámokon és ágyú- és puskacsőveken is jelentkeznek ; viszont az agyagművesek mellett szól, az az érv, hogy az ország különböző vidékein fordulnak elő egyforma bélyegű és rokon idomú és ugyanazonos anyagú edények, tehát közel esik azt hinnünk, hogy ugyanegy műhelyből származnak. *Hpl.*

ÖNTŐMINTA TARSOLYLEMEZ KÉSZÍTÉSÉRE. A British museum középkori régiségtárában őriznek egy 19.5 cm. oldalas négyszögű kőlapot, melynek mindkét oldalán bevésett idomok vannak. Az egyik oldalon az itt ábrázolt idomot látjuk. Ábránk fél nagyságban tünteti föl a mintának gipszmásolatát, tehát ellentétes elhelyezésben mutatja a mustrát ; elmaradt képünkön az öntőcsatorna ábrázolása, mely a lemezidom egyenes széle közelében az ezüst vagy sárgaréz beöntésére szolgált. Magáról a lemez idomáról elég annyit mondani, hogy meglepően hasonlít a magyar honfoglalók sírjaiból előkerült tarsolylemezek formájához (V. ö. A honfoglalási kor hazai emlékei 781. és 783. l.) A rajta kidomborodó díszítések a saraczen ornamentika remekei, korukat hozzáértők a xvi. századra teszik. A négyszögű öntőminta tulsó lapján is vannak bevésett mélyedések, melyekben valószínűleg kard markolatának és hüvelyének díszítésére szolgáló kisebb lemezeket lehetett önteni ; díszítésük izlése teljesen összevág az itt közlöttekkel. A fölötte becses mintát A. W. Franks Damaskusban szerezte valamely keleti útján és a British museumnak ajándékozta ; kedves kollegám Mr. Ch. H. Read szíves volt a tábla egyik oldalát számomra beöntetni, a miért itt is szíves köszönetet mondok neki. *Hpl.*

KELETI IZLÉSŰ TARSOLYLEMEZ GIPSZMÁSOLATA.

A British museumban lévő öntőminta után. 1/2 n.

